

NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ

NEVŞEHİRLİ ÂLİMLER I -HÜNKÂR HACI BEKTÂŞ VELİ-

Editörler:

Prof. Dr. Zülfikar DURMUŞ
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa SAĞLAM

Nevşehirli Âlimler I -Hünkâr Hacı Bektâş Veli-

Editörler:

Prof. Dr. Zülfiakar DURMUŞ
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa SAĞLAM

Genel Yayın Yönetmeni:

Mustafa ÇALIŞKAN

KİTAP DÜNYASI YAYINLARI

Yayın No: 741

Bu eserin tüm yayın hakları saklıdır. Yayınevinin/Yazarın izni olmadan eserin herhangi bir bölümü yeniden basılamayacağı gibi, kayıt, fotokopi ve bilgi depolama da dahil elektronik ya da mekanik yöntemle yeniden çoğaltılıp dağıtılması yasaktır.

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayıncı Sertifika No: 51889

ISBN 978-625-7756-94-5

Kapak Tasarım: Arş. Gör. Hamza ÖZEN
Baskı Öncesi Hazırlık: Mehmet ATEŞ
meh_ates@hotmail.com

Baskı, Cilt:

Fotokopi 99

Fevzi Çakmak Mh. 10742 Sk. No: 13/1
Karatay/KONYA
Sertifika No: 76711

Aralık 2024 / İstanbul

Kitap Dünyası Yayınları

Alayköşkü Cad. Küçük Sk. Civan Han No. 6/D:4
Cağaloğlu – İSTANBUL
Tel: 0212 514 93 05

www.kitapdunyasi.com.tr
bilgikitapdunyasi@gmail.com

TAKDİM

Bismillahirrahmanirrahim

Hamd; bizlere konuşma, öğrenme, öğretme ve varlıkları kavrama kabiliyeti bahşeden; Kur'an'ı ve düşündüğünü ifade etmeyi öğreten Âlemlerin Rabbi'ne mahsustur. Salât ve selam, bizlere kitabı ve hikmeti öğreten, Kur'an'ın mana ve maksadını izah eden ve onu hayata taşıyan rehberimiz Hz. Muhammed'e (s.a.v.) olsun. Selam, tüm peygamberlere, Peygamberimizin ailesine, sahabesine, sizlere ve tüm inananlara olsun.

Değerli Okurlar;

Elinizdeki bu iki ciltlik eser, Nevşehir'in tarihî, kültürel ve ilmî birliğini ele almakta, bu topraklarda yetişmiş âlimlerin fikir ve eserlerini yeniden gündeme taşımaya hedeflemektedir. Nevşehir, tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmış; doğal güzellikleriyle olduğu kadar ilim ve irfan geleneğiyle de Anadolu'nun müstesna şehirlerinden biri olmuştur. Özellikle Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli'nin manevi mirasıyla şekillenen bu kadim şehir, geçmişte olduğu gibi bugün de ilim ve hikmet yolculuğunun önemli bir durağı olma özelliğini sürdürmektedir.

Bu eser, Nevşehir'in ilmî mirasını detaylı bir şekilde ele almakta; Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli'den Osmanlı döneminin seçkin âlimlerine, Cumhuriyet döneminin değerli şahsiyetlerinden günümüz akademisyenlerine kadar geniş bir yelpazede derinlikli bir inceleme sunmaktadır. Âlim; Rabbini ve kendini bilen, varlık ve varoluş gayesini idrak eden kimsedir. Bu kitapta ele alınan âlimler, sadece geçmişin tanıkları değil, aynı zamanda günümüz için yol gösterici rehberlerdir. Onlar, hakikati arama yolunda fikir ve düşünceleriyle toplumlarına ışık tutmuş; sadece ilim dünyasına değil, ahlâkî ve sosyal hayata da katkı sağlamışlardır.

Bir âlimin asli vazifesi üç temel ilkeye dayanmaktadır: Öğrenci yetiştirmek; kitap, makale ve tebliğ gibi ilmi faaliyetlerle bilgi üretmek; üretilen bu bilgiyi toplumla paylaşarak halkın refahına ve hayatına katkı sağ-

lamak. Nevşehir'in bağrından yetişen âlimler, bu üç asli görevi bihakkin yerine getirerek yalnızca buldukları dönemin meselelerine ışık tutmamış; aynı zamanda günümüz için de ilham verici bir miras bırakmışlardır. Bu bağlamda, onların eserleri ve gayretleri, toplumun hem maddî hem de manevî ilerlemesine hizmet eden birer vesika niteliğindedir.

Dingin ve asude bir yerleşim merkezi olan Nevşehir, özellikle Osmanlı Devleti döneminde ilim merkezlerinden biri hâline gelmiş; medreseleri ve yetiştirdiği âlimlerle Anadolu'nun önemli ilmî ve kültürel miraslarından biri olmuştur. Bu topraklarda kaleme alınan eserler, yalnızca İslam dünyasında değil, aynı zamanda insanlık mirasında derin izler bırakmıştır. İşte bu eser, Nevşehir'in ilmî ve irfanî birikimini gün yüzüne çıkararak akademi dünyasına ve geniş okur kitlesine önemli bir kaynak sunmayı amaçlamaktadır.

Bu eserin hazırlanmasında emeği geçen tüm değerli araştırmacılara, ilim yolunda gayret gösteren akademisyenlere ve projeye destek veren kurumlara teşekkürü bir borç bilirim. Özellikle maddi-manevi destek sağlayarak bu çalışmanın hayata geçirilmesine vesile olan Nevşehir İli Hayırlı Hizmetler Kültür ve Dayanışma Vakfı Başkanı Ahmet Avlanmaz Bey'e, İlim Yayma Cemiyeti Başkanı Mustafa Özdemir Bey'e, Nevşehir Ticaret Borsası Başkanı İbrahim Salaş Bey'e ve Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi'nin kıymetli mensuplarına müteşekkir olduğumu ifade etmek isterim. Ayrıca, projeye büyük bir özveriyle katkıda bulunan dekan yardımcılarımıza, araştırma görevlilerimize ve fakülte sekreterimize teşekkür ederim.

Nevşehir'in kadim ilmî mirasını ve bu topraklarda yetişen âlimlerin katkılarını daha geniş kitlelerle paylaşarak, bugünün meselelerine ışık tutan çözüm önerileri sunmayı hedefleyen bu eserin hayırlı ve hayırlara vesile olmasını niyaz ediyorum. "Rabbimiz, ilmimizi artır" ve "faydasız ilimden Sana sığınıyoruz" dualarıyla sizlere hayırlı okumalar diliyor, selâm, sevgi ve saygılarımı sunuyorum.

Prof. Dr. Zülfikar DURMUŞ
NEVÜ İlahiyat Fakültesi Dekanı
Nevşehir, Aralık 2024

İÇİNDEKİLER

TAKDİM	3
İÇİNDEKİLER.....	5
Nevşehir’de Bir Gönül Eri: Hünkâr Hacı Bektâş Veli.....	7
<i>Hasan YAVUZER</i>	
Hacı Bektâş Veli’nin Makâlâtında Var ve Varlık	31
<i>İrfan GÖRKAŞ</i>	
Hacı Bektâş Velî Düşüncesinde İtikat Anlayışı.....	49
<i>Ömer Faruk TEBER</i>	
Hacı Bektâş Velî’nin Kelâmî Görüşleri	61
<i>Sinanettin Arif ÖZDEMİR - Mahmut Yusuf MAHİTAPOĞLU</i>	
Hacı Bektâş Velî’nin Makâlât’ında Allah-İnsan-Evren Arasındaki İlişkinin Tevhid Perspektifinden Yorumlanması	73
<i>Nuriye İNCİ</i>	
Hacı Bektâş Veli’nin Makâlâtında İnsanın Hayatını Kucaklayan İki Kavram İman ve İbadet.....	93
<i>Halis DEMİR</i>	
Hacı Bektâş Velî’nin Görüşlerinde Ehl-i sünnet Düşüncesinin İzlerine Dair Bir Tahlil Denemesi	117
<i>Mehmet Hanifi YOLDAŞ</i>	
Hacı Bektâş Veli'nin Makâlât'ında Zarûrât-ı Dîniyye Vurgusu	137
<i>Nizamettin ERGÜVEN</i>	
Hünkâr Hacı Bektâş Velî’de Şeriat Kavramı.....	157
<i>Alparslan HANZADE</i>	
Hacı Bektâş Veli’nin Özlü Sözlerinin Kur’ânî Temelleri.....	179
<i>Zülfikar DURMUŞ - Mustafa SAĞLAM</i>	

Hacı Bektâş Veli'nin Makâlât Adlı Eserinin Kur'ânî Temelleri	205
<i>Cengiz GÜNEŞ</i>	
Hacı Bektâş Velî'nin Makâlât İsimli Eserinde Kur'ân'da Allah ve İnsan İlişkisine Dair Zikrettiği İşârî Yorumların Tahlili	225
<i>Yakup BIYIKLIOĞLU</i>	
Makâlât Adlı Eseri Çerçevesinde Hacı Bektâş Veli'nin Âyetlere Yaklaşımı Üzerine Bir Değerlendirme.....	241
<i>Hatice AVCI</i>	
Hacı Bektâş Veli'nin Makâlât İsimli Eserinde Hz. Adem Kıssası Bağlamında İsrâiliyyât Konusuna Yaklaşımı	251
<i>Ahmet ÖZDEMİR</i>	
Hacı Bektâş'ın Makâlât'ında Hz. Peygamber'e (s.a.v) İsnad Edilen Rivayetlerin Tahlili	265
<i>Orhan YILMAZ</i>	
Hoca Ahmed Yesevî'nin Fakr-Nâme'sinin Hacı Bektâş Velî'nin Din Anlayışına Etkisi.....	283
<i>Sabri YILMAZ</i>	
Tasavvufta Muhabbet Anlayışı: Hacı Bektâş-ı Velî Örneği	301
<i>Asuman Ünal ÖZCAN</i>	
Günümüzde Farsça Kaynaklarda Hacı Bektâş Veli.....	317
<i>İzzetullah ZEKİ</i>	317
Hacı Bektâş Velî'nin Anadolu'da ve Moğollar Arasında İslam'ın Yayılmadaki Rolü.....	327
<i>Mustafa AKKUŞ</i>	
Hacı Bektâş Velî'nin İnsan Tasavvuruna Psikolojik Bir Yaklaşım	347
<i>Muhammed Naim NAİMİ</i>	

Nevşehir’de Bir Gönül Eri: Hünkâr Hacı Bektâş Veli

Hasan YAVUZER*

Giriş

Türk Milleti, tarihin her döneminde ve hemen her alanda çok önemli kişiler yetiştirmiştir. Pek çok medeniyete ev sahipliği yapan; tarihi, doğal ve kültürel zenginliklere sahip Kapadokya bölgesinde yer alan Nevşehir ili de Hacı Bektâş Veli başta olmak üzere önemli kişiler yetiştirmiştir. 13. yüzyılda yaşamış olan Hacı Bektâş Veli, “Büyük Selçuklu Devleti’ne başkentlik yapmış dönemin sayılı kültür merkezlerinden olan Nişabur’da doğmuştur.”¹ “Ahmet Yesevî’nin dergâhında yetişmiş olan Hacı Bektâş Veli’nin asıl adı Muhammed”², “mahlası Bektâş”³ “Baba adı İbrahim, annesi Hatem veya Hatme Hatun’dur.”⁴ Yaygın görüşe göre “606/1209 yılında doğup 63 yaşında 669/1270-71 yıllarında vefat etmiştir.”⁵ Bazı kaynaklar⁶ “Pir’in Osmanlı hükümdarları ve yeniçeriler ile görüştüğüne işaret ederek onun doğum tarihini 649/1248, ölümünü de 738/1337-38 olarak kaydetmektedir. Ancak bu görüş tarihi gerçeklere de uygun düşmemektedir.”⁷

* Doç. Dr. Nevşehir Hacı Bektâş Veli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, hasanyavuzer@nevsehir.edu.tr, orcid/0000-0002-6672-156X

¹ İlyas Üzümlü, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevilik* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2007), 29.

² Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, çev. Esad Coşan (Ankara: Seha Neşriyat, 1971), XX; Yaşar Nuri Öztürk, *Tarihi Boyunca Bektâşilik* (İstanbul: Yeni Boyut, 1990), 59.

³ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, XX-XXI.

⁴ Bedri Noyan, *Bektâşilik Alevilik Nedir?* (Ankara: Sanat Kitabevi, 1987), 19; Öztürk, *Tarihi Boyunca Bektâşilik*, 59.

⁵ Murat Sertoğlu, *Bektâşilik Nedir?* (İstanbul: Başak Yayınevi, 1969), 76; Abdülbaki Gölpinarlı, *Vilâyetname Manakıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî* (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1990), XXII-XXIV.

⁶ Celalettin A. Ulusoy, *Hünkâr Hacı Bektâş Veli ve Alevî Bektâşi Yolu* (HacıBektâş: Akademi Matbaası, 1986), 60-64.

⁷ Hasan Yavuzer, *Hacı Bektâş Yöresi Bektâşi İnançlarının Din Sosyolojisi Yönünden İncelenmesi* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1993), 1.

Ahmet Yesevî ocağında yetişmiş, parlak zekâsı ve düzenli eğitimi sayesinde küçük yaşlarda başta Kur'ân-ı Kerim, Hadis, Tasavvuf ve diğer dini konular olmak üzere pek çok konuya vakıf olacak bilgiler ile donanmıştır. Hacı Bektâş Veli Anadolu'ya geldikten sonra tarihi, doğal ve kültürel zenginlikleri ile bilinen ve Hristiyanlığın önemli merkezlerinden olan Kapadokya bölgesinde yer alan o günkü adı Sulucakarahöyük bugünkü adı HacıBektâş olan yere yerleşmiş, ömrünün büyük bir kısmını da burada geçirmiştir. Anadolu'ya geldikten sonra muhtemelen 1250 yılı dolaylarında Sulucakarahöyük'e (HacıBektâş) yerleşen Hacı Bektâş Veli⁸ilmi, irfanı ve örnek kişiliği sayesinde kısa zamanda çevrede pek çok kişinin sevgi ve takdirini kazanmıştır. Onun sevgisi her geçen gün genişlemiş ve dalga dalga yayılmıştır. İlmî, irfanî, örnek kişiliği ve karizmatik özellikleri sayesinde kısa zamanda pek çok dost edinmiş ve insanların gönülünü kazanmıştır. Yaşadığı çevrede sadece Müslümanların değil Müslüman olmayanların da takdirini kazanmıştır. Bir taraftan yetiştirdiği öğrenciler, diğer taraftan da yazmış olduğu eserleri sayesinde onun sevgisi önce Sulucakarahöyük'te geniş yer bulmuş, daha sonra da yetiştirdiği öğrenciler ile bu sevgi Anadolu, Rumeli ve Balkanlar'a uzanmıştır.

Anadolu, Rumeli ve Balkanlar'ın Türkleşmesi, İslamlaşması ve buralarda Türk İslam kültürünün oluşmasında da çok önemli katkıları olan Hacı Bektâş Veli sevgisi dalga dalga yayılmıştır. İletişim ve ulaşım alanında yaşanan gelişmeler ile bilim ve teknolojiye kaydedilen ilerlemeler ve göçler sayesinde Hacı Bektâş Veli'ye gönül veren insanlar günümüzde Avrupa, ABD ve dünyanın pek çok yerine de yayılmıştır. XIII. Asırdan beri asırlardır sevenleri ve takipçileri bulunan Hacı Bektâş Veli, felsefesi, inanç ve öğretileri ile insanlığa ışık tutmuş, insanları aydınlatmış, aynı durum günümüzde de devam etmektedir.

İsmi tarihe altın harfler ile yazdırmış büyük İslam bilgini, Allah dostu ve gönül eri, aynı zamanda da hoşgörü önderi olan Hünkâr Hacı Bektâş Veli'nin etkisi sadece döneminde veya ülkemizde ve Türk dünyasında kalmamış, dünyanın farklı yerlerine de yayılmıştır. Bunun en canlı örneği Hacı Bektâş Veli'nin Vefatının 750. yılı olan 2021 yılı, Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) tarafından 2021 yılı UNESCO Anma ve

⁸ Üzüm, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevîlik*, 29.

Kutlama Yıl Dönümleri arasına alınmış olmasıdır. Hacı Bektâş Veli’nin vefatının 750. yılı olan 2021 yılı Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından da “*Hacı Bektâş Veli Yılı*” olarak ilan edilmiştir. Bu karar gereğince vefatının 750. yılı olan 2021 yılının Kültür ve Turizm Bakanlığı’nun koordinesinde en güzel şekilde kutlanması, Hacı Bektâş Veli’nin hayatı, eserleri, sevgi, barış ve hoşgörü mesajlarının da kamuoyuna en güzel şekilde anlatılması kararlaştırılmıştır. Bu karardan sonra yurtiçi ve yurtdışında Hacı Bektâş Veli ile ilgili programlar yapılma kararı alınmıştır.

Kültür ve Turizm Bakanlığı da 2021 yılındaki Hacı Bektâş Veli anma etkinliklerinin merkezi olarak ömrünün önemli bir kısmını geçirdiği ve orada vefat edip orada metfun bulunduğu, adını Hünkâr Hacı Bektâş Veli’den alan HacıBektâş ilçesi ile adını Hacı Bektâş Veli’den alan Nevşehir Hacı Bektâş Veli Üniversitesi olarak belirlemiş, ona göre de programlar yapılmıştır. Başta Kültür ve Turizm Bakanlığı olmak üzere Milli Eğitim Bakanlığı, Diyanet İşleri Başkanlığı, valilikler, belediyeler, üniversiteler, Alevi-Bektâşi kuruluşları, Hacı Bektâş Veli ile ilgili kuruluşlar ve sivil toplum kuruluşları (STK’ları) olmak üzere yurtiçi ve yurtdışında pek çok çalışma ve etkinlik yapılmıştır. Bu etkinliklerde hem alanlarında bilim uzmanları hem de Hacı Bektâş Veli sevdalıları tarafından Hacı Bektâş Veli’nin hem yurtiçi hem de yurtdışında en güzel şekilde anılması, anlatılması, felsefesi ve değerlerinin öğretilmesi kararlaştırılmış, uygulama da bu doğrultuda olmuştur.

Anadolu’ya geldikten sonra Sulucakarahöyük’e (HacıBektâş) yerleşen Hacı Bektâş Veli ömrünü de burada tamamlamıştır. Kabri kendi adıyla anılan HacıBektâş ilçesindeki müzenin içerisinde “Pir Evi” olarak bilinen ve aşağıda resmi verilen binada bulunmaktadır.⁹

⁹ Yavuzer, *Hacı Bektâş Yöresi Bektâşi İnançlarının Din Sosyolojisi Yönünden İncelenmesi*, 12; Hasan Yavuzer, *Alevi Bektâşilikte Ölüm Ritüeli* (Kayseri: Şiir Vakti Yayınları, 2015-a), 130.

Resim 1: Hacı Bektâş Veli'nin Metfun bulunduğu Müzedeki Pir Evi¹⁰

Hacı Bektâş Veli ayak bastığı, davasını yayma imkânı bulduğu, ömür tükettiği ve ebedi istirahate çekildiği bu topraklara adını da vermiş, yaşamış olduğu Sulucakarahöyük, onun ölümünden sonra HacıBektâş adını alarak hem onu ölümsüzleştirmiş hem de hatıra ve değerlerine sahip çıkmıştır. Pir Evi olarak bilinen bölümde, özel bir odada ve büyük bir sandukanın içerisinde yer alan Hacı Bektâş Veli'nin sandukasının üzeri ölümü hatırlatan ayetlerin yer aldığı Arapça yazılı yeşil bir örtü ile kaplıdır. Sandukanın üzerindeki örtünün kirlenmesi ve yıpranması üzerine ihtiyaç durumuna göre bu örtüler zaman zaman yenilenmektedir. Hacı Bektâş Veli'nin sandukası üzerindeki bu yeşil örtünün üzerinin krem beyazı tül renginde bir tarafa Arapça olarak "La ilâhe illallâhu'l-meliku'lhakku'lmubîn", diğer tarafta da "Muhammedü'r-rasûlullâh sâdikul-va'di'l-emîn" yazılmaktadır. Bunun Türkçe manasında ise Allah'tan başka ilah olmadığı, Allah'ın her şeyin apaçık sahibi olduğu, Allah'ın kulu ve elçisi olan Hz. Peygamber'in de sözlerinde sadık bir elçi olduğuna iman dile getirilmektedir.

¹⁰ Hasan Yavuzer, *Vefatının 750. Yılında Hümkâr Hacı Bektâş Veli* (Çanakkale: Paradigma Yayınları, 2023), 34.

Resim 2: Hacı Bektâş Veli’nin Sandukası¹¹

Hacı Bektâş Veli’nin ömrünün önemli bir kısmını geçirdiği ve metfun bulunduğu HacıBektâş İlçesi küçük bir ilçe olmasına rağmen hem tanınırlığı oldukça yüksek hem de yurtiçi ve yurtdışından çok sayıda ziyaretçi almaktadır. Bu ziyaretlerin en önemli sebebi; yüreği sevgi dolu, gönül insanı Hünkâr Hacı Bektâş Veli’nin burada yatıyor olmasıdır.¹² Dolayısıyla Hacı Bektâş Veli, döneminde olduğu gibi günümüzde de etkisini ve sevgisini en derin bir biçimde göstermektedir. Metfun bulunduğu HacıBektâş ilçesine ve bu ilçenin bağlı bulunduğu Nevşehir’e değer katmaya devam etmektedir.

1. Eserleri

Hacı Bektâş Veli’nin eserleri ile ilgili farklı görüşler bulunmakla beraber yaygın olan görüşe göre “*Hacı Bektâş Veli’nin Makâlât, Şerh-i Besmele, Fevâid, Fatıha Tefsiri, Şathıyye, Hadisi Erbain Şerhi (Kırk Hadis), Hacı Bektâş’ın Nasihatleri, Makâlât-ı Gaybiyye ve Kelimât-ı Ayniyye*” gibi eserleri vardır.¹³

¹¹ Yavuzer, *Vefatının 750. Yılında Hünkâr Hacı Bektâş Veli*, 34.

¹² Hasan Yavuzer, “*HacıBektâş’ta Ziyaret Yerleri ve Atfedilen Anlamlar*”, Doğumunun 800. Yılında Hacı Bektâş Veli Sempozyumu (Nevşehir, 17-18 Ağustos 2009) Bildiriler, ed. Filiz Kılıç (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2010), 143.

¹³ Hüseyin Özcan, *Hacı Bektâş Veli (Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Yolu)* (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2011), 8; Hasan Yavuzer, “*Hayatı ve Hizmetleriyle Hünkâr Hacı Bektâş Veli*”, *Muşkara’dan Nevşehir’e II. Uluslararası Nevşehir Tarih ve Kültür Sempozyumu (2-3-4 Mayıs 2016) Bildiri Metinleri*, ed. Filiz Kılıç vd. (Nevşehir: Nevşehir Hacı Bektâş Veli Üniversitesi Yayınları, 2016-b), 620.

Hacı Bektâş Veli, eserlerine Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla başlamakta, Allah'a hamd, Peygamber'e salavat ile devam etmektedir. Besmele tefsirindeki şu cümleler de bu durumu açıkça ortaya koymaktadır: “*Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla. Kendisinden yardım dilediğimiz O padişahlar padişahına sonsuz şükür ve hamdolsun. Onu bilmekte âlimler ve hâkimler şaşkın ve fikir sahipleri de onun yüceliğini anlamakta çaresizdir. Dua, selâm, övgü ve salâvat kendisine kitap gönderilen peygamberlerin başı, en yücesi, sözünde duranların efendisi ve günahkârların şefaâtçisi olan Muhammed Mustafa'ya olsun (Allah'ın selamı üzerine olsun).*”¹⁴ Hacı Bektâş Veli ele aldığı konuları Kur'ân-ı Kerim'den ayetler ve Hz. Peygamber'in hadisleri ile destekleyerek izah etmektedir. Eserlerine bakıldığında İslam dini hakkında derin bir bilgisi olduğu ve İslam dininin gereklerini yerine getirme konusunda da büyük bir hassasiyet gösterdiği anlaşılmaktadır.¹⁵

Hacı Bektâş Veli eserlerinde İslam dininin önemli ve temel konularından olan “iman, ibadet ve ahlak” kuralları üzerinde odaklaşmaktadır. Bundan ayrı olarak bireylere gönül huzuru ve iki cihan saadeti kazandıracak konulara eğilmektedir. Ele aldığı konulardan bir diğeri de toplumların birliği, dirliği, huzur ve mutluluğuna yönelik konular olarak dikkat çekmektedir. Hacı Bektâş Veli'ye ait olduğu kabul edilen eserlerin her birinin, ele aldıkları konular itibariyle de zengin bir içeriğe ve özgün bir dünya görüşüne sahip oldukları görülmektedir. Hacı Bektâş Veli, İslam'ın temel kitabı olan Kur'ân-ı Kerim'i, insanların kolay anlayabileceği ve özümseyebileceği bir tarzda yorumlamış, buradaki derin yapıyı sade bir Türkçe ile geniş halk kitlelerine ulaştırmıştır. Bu yorumları dolayısıyla, etrafında sayıları her geçen gün artan bir sevenler topluluğu oluşturmuştur. Sadece Müslümanlar arasında değil, Müslüman olmayan unsurlar üzerinde de etkileyici olmuştur.¹⁶

1.1. Şerh-i Besmele Diğer Adıyla Besmele Tefsiri

Hacı Bektâş Veli'nin eserlerinden biri *Şerh-i Besmele* diğer adıyla *Besmele Tefsiri*'dir. İslam dininde besmeleye çok büyük bir önem verilmektedir.

¹⁴ Hamiye Duran, “*Besmele Tefsiri*”, *Hacı Bektâş Veli Külliyyatı*, ed. Gıyasettin Aytaş (Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektâş Veli Araştırma Merkezi Yayınları, 2010), 215; Hamiye Duran, *Besmele Tefsiri*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2014), 16.

¹⁵ Yavuzer, “*Hayatı ve Hizmetleriyle Hünkâr Hacı Bektâş Veli*”, 620.

¹⁶ Rıza Ayhan, “*Sunuş*”, *Hacı Bektâş Veli Külliyyatı*, ed. Gıyasettin Aytaş (Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektâş Veli Araştırma Merkezi Yayınları, 2010), 5-6.

Müslüman aileler tarafından küçük çocuklara erken yaşlarda besmele öğretilmekte; her yaşta, her yerde ve her zaman yatarken, kalkarken, herhangi bir işe başlarken ve yemek yerken besmele çekilmesine önem verilmektedir. Besmeleye verilen önemden dolayı da hem dünya hem de ahiret ile ilgili her önemli ve meşru işe besmele ile başlanması tavsiye edilmektedir. Besmelesiz başlayan işte hayır olmadığına inanılmaktadır. Türkçe'de "besmele çekmek, bismillah demek" Bismillahirrahmanirrahim okumak demektir.

Kur'ân-ı Kerim de besmele yani Bismillahirrahmanirrahim ile başlamaktadır. Tevbe suresi hariç Kur'ân-ı Kerim'deki diğer tüm surelerin başında da yine besmele bulunmaktadır. Besmele, Cenâb-ı Allah'ın adının ve doksan dokuz ismi içinde en çok kullanılan Rahman ve Rahim sıfatlarının yer aldığı bir ayettir. Esirgeyen, bağışlayan, lütuf, merhamet ve ihsan sahibi olan yüce yaratıcının rahmet ve mağfiretinin bütün âlemi kucakladığını ifade etmektedir. Bu nedenle Müslümanların inanç, ibadet ve günlük hayatlarında her vesile ile besmele okunmakta, çocuklara da bu bilinç öğretilmeye çalışılmaktadır.

Hacı Bektâş Veli de kendisine atfedilen eserlerden *Besmele Tefsiri*¹⁷ isimli eserinde İslam dininde çok önemli bir yeri olan besmeleyi yani Bismillahirrahmanirrahim'i ele almaktadır. Cenâb-ı Allah'ın besmelede geçen "Allah, Rahman ve Rahim" isim ve sıfatları üzerinde durmakta, her işe besmele yani Bismillahirrahmanirrahim ile başlamanın fazilet ve yararlarından bahsetmektedir. Besmele okumanın faziletlerinin de anlatıldığı *Besmele Tefsiri*'nde Cenâb-ı Allah'ın lütfu, ihsanı, bağışlayıcılığı ve cömertliği gibi konulardan ayrı olarak Hz. Peygamber'in Miraç'ta yaşadığı ruhani hayattan bahsedilen bölümler de vardır. Eser, aynı zamanda Peygamber Efendimiz'in Miraç'ta rabbi ile buluşup görüşmesini de ele almakta bu konuda da bilgiler vermektedir. İslam dininde Bismillahirrahmanirrahim diyerek besmele okumanın manevi açıdan kişiye olan katkıları üzerinde de durulmaktadır. Eserde bir taraftan Allah'ın kuluna olan cömertliği ve bağışlayıcılığından bahsedilirken diğer taraftan da İslam ahlakına ilişkin çeşitli konular Kur'ân-ı Kerim'den çeşitli ayetlerle desteklenerek açıklanmaktadır. Eserde İslam büyüklerinin hayatlarından alınmış örnekler ile konu daha dikkat çekici bir hale getirilmektedir. Söz konusu *Besmele Tefsiri*, Türkçe kaleme alınmıştır. Bu durum eserin kıymetini bir kat daha artırmaktadır.¹⁸

¹⁷ Duran, "Besmele Tefsiri", 2010, 203-327; Duran, *Besmele Tefsiri*, 2014, 19.

¹⁸ Duran, "Ön Söz", *Besmele Tefsiri*, 2010, 205-211; Duran, "Ön Söz", *Besmele Tefsiri*, 2014, 10-11.

Besmele Tefsiri'nde Rahman ve Rahim sıfatları detaylı bir şekilde ele alınmaktadır. Allah'ın Rahman sıfatının bütün canlıları kapsadığını ancak Rahim sıfatının yalnız müminlere ait olduğu ve kıyamet günü merhametinin yalnız müminlerin üzerine olacağı belirtilmektedir. İslam inancına tamamen uygun olan bu görüşü ile Hacı Bektâş Veli'nin dini bilgilere ne kadar vakıf olduğu da çok net bir şekilde anlaşılmaktadır. *Besmele Tefsiri*'nde Allah'ın Rahman ve Rahim sıfatları açıklandığı gibi besmele çekmenin kula sağlayacağı fayda da anlatılmakta, insanlar arasındaki ilişkiler ile hoşgörü ve cömertlik gibi konulara da yer verilmektedir.

Duran'ın da belirttiği gibi "risalede iman eden insanları ve Bismillahirrahmanirrahim diyen kulları cennetle ve cennet nimetleriyle müjdeleyen 22 de ayet vardır."¹⁹ Yani Kur'ân'dan bir ayet olan aynı zamanda Kur'ân'ın ilk ayeti olan besmeleyi Hacı Bektâş Veli Kur'ân-ı Kerim'den 22 ayet ile açıklamıştır.²⁰ Pek çok tefsir kitaplarında ve farklı kaynaklarda geniş bir şekilde ele alınan ve izahı yapılan besmeleyi Hacı Bektâş Veli bu eserinde kendi üslubu ile ele almış, anlaşılır bir dil ile de okuyucuların hizmetine sunmuştur. Bu durum onun İslam dini ve Kur'ân ilmi ile ilgili derin bilgisini de ortaya koymaktadır.

1.2. *Fatiha Tefsiri*

İslam dinindeki inanç, ibadet ve ahlak kurallarının özetlendiği Fatiha Suresi, bu özelliğinden dolayı "Ümmü'l-Kitab" ve "Ümmü'l-Kur'ân" olarak kabul edilmiştir. Sadece yedi ayet olmasına rağmen Hz. Peygamber tarafından "en büyük sure" diye vasıflandırılmıştır. Hz. Peygamber'in bu açıklamasından dolayı Müslümanlar arasında Fatiha Suresi en çok okunan ve en çok ezberlenen bir sure olmuştur. Kılınan beş vakit namaz ile cuma, bayram ve teravih namazlarının her rekâtında Fatiha Suresi'nin okunması da bu surenin önemini ortaya koymaktadır. "Fatiha Suresi'nin İslam dininin olduğu kadar, önceki hak dinlerin de özünü ifade etmesi, aynı zamanda bu sure ile ilgili Hz. Peygamber'in övgü dolu sözlerinden dolayı Fatiha Suresi üzerinde pek çok çalışma yapılmıştır."²¹ Bunlardan bir tanesi de Hacı Bektâş Veli'nin yaptığı çalışma olarak dikkat çekmektedir.

¹⁹ Duran, "Ön Söz", *Besmele Tefsiri*, 2010, 205-211; Duran, *Besmele Tefsiri*, 2014, 29-35.

²⁰ Duran, *Besmele Tefsiri*, 2014, 35.

²¹ Erhan Yetik, "Tasavvufi Açından Fatiha Tefsiri", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (OMÜİFD)* 8/8 (Eylül 1996), 45-48.

Hacı Bektâş Veli *Fatiha Tefsiri'*nde ²² Kur'ân-ı Kerim'in ilk suresi olan Fatiha Suresi'ni ve miraç hadisesini ele almaktadır. Fatiha Suresi'ni de Kur'ân-ı Kerim'den birçok ayeti kerime ile destekleyerek izah etmektedir. *Fatiha Tefsiri* içerik açısından değerlendirildiğinde Hacı Bektâş Veli'nin diğer eserleriyle, özellikle de *Besmele Tefsiri'*yle benzerliklerinin olduğu dikkat çekmektedir. Her iki eserde de Miraç hakkında bilgi verilerek giriş yapılmaktadır. Eski Anadolu Türkçesi ile yazılan bu eserde, Hacı Bektâş Veli'nin yaşadığı dönemin izlerine rastlanmaktadır.²³

İslam dininde ve tasavvuf geleneğinde Fatiha Suresi, Kur'ân'ın özeti olarak kabul edilir. Bu nedenle İslam dininde ve Müslümanlar arasında Fatiha Suresi'nin önemi çok büyüktür. Hz. Peygamber de bütün Kur'ân'ın Fatiha'da toplandığını haber vermiştir. Yöredeki sözlü geleneğe göre Hacı Bektâş Veli'nin *Fatiha Tefsiri'*ni yazdığını duyan bir tefsirci Veli'ye Kur'ân'ın tamamını neden tefsir etmediğini sorar. Hacı Bektâş, "Anahtar olmayınca bedestene girilmez, kutnu kumaş derilmez." cevabını verir.

Hacı Bektâş Veli, Kur'ân'ın özünün "Fatiha" olduğunu bildiği için o dönem göçer aşiretlere bu sureyi onların anlayacağı sade bir dille açıklayıp anlatmıştır. *Fatiha Tefsiri*, Hacı Bektâş Veli'nin diğer eserleriyle de benzerlikler göstermektedir.²⁴

Hüseyin Özcan "Alevilik-Bektâşilik hakkında araştırma yapan pek çok bilim adamı tarafından Hacı Bektâş Veli'ye ait eserler arasında gösterilen ve şimdiye kadar nüshası bulunamayan iki eser olan *Fatiha Tefsiri* ve *Hadisi Er-bain Şerhi* adlı eserlerin nüshalarını 2008 yılında İngiltere'de yaptığı araştırmada British Museum Library'de bularak kültür hayatımıza kazandırdığını belirtmektedir."²⁵

1.3. Makâlât

Hacı Bektâş Veli'nin en geniş, en kapsamlı ve üzerinde en fazla çalışma yapılan eseri *Makâlât'*tır. *Makâlât*, bir taraftan "geniş halk kitlelerinin kolayca anlayabilecekleri, öğrenebilecekleri ve uygulayabilecekleri bir biçimde

²² Baki Yaşa Altınok, "Fatiha Suresi Tefsiri", *Hacı Bektâş Veli Külliyyatı*, ed. Gıyasettin Aytaş (Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektâş Veli Araştırma Merkezi Yayınları, 2010), 174-201.

²³ Altınok, "Fatiha Suresi Tefsiri Ön Söz", 171.

²⁴ Altınok, "Fatiha Suresi Ön Söz", 171-172.

²⁵ Özcan, *Hacı Bektâş Veli (Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Yolu)* 8-9; Yavuzer, "Hayatı ve Hizmetleriyle Hünkâr Hacı Bektâş Veli", 622.

kaleme alınmış, İslam tasavvufunun temel bazı meselelerini bir Türk sūfisinin yorumuyla ortaya koyan bir tasavvuf el kitabı veya tarikat kılavuzu olmuştur.”²⁶ Diğer taraftan da insanın yaratılışı, görev ve sorumlulukları ile ilgili de önemli bilgiler verilmiştir.

Makâlât'ta ele alınan bir diğer önemli nokta da İslam dininde çok önemli yeri olan iman, ibadet ve ahlak konularının detaylı bir şekilde ele alınmış, toplumun birliği, dirliği, huzur ve mutluluğu üzerinde durulmuş olmasıdır. Böylece hem yaratana hem de yaratılanlara karşı görevler hakkında bilgiler verilmiştir. Hacı Bektâş Veli ele aldığı konuları ayet, hadis ve diğer delillerle açıklamıştır.

Eserde hem dünyada hem de ahirette mutlu olmanın yolları gösterilmiştir. “Bu hedefe varmak için ‘şeriat, tarikat, marifet ve hakikat’ olmak üzere 4 kapı ve bu kapılardan girilerek açılan 40 makam belirlenmiştir.”²⁷ Hacı Bektâş Veli bu kapı ve makamların her birinden geçilerek kemale erileceğini dile getirmektedir.

Dünya ve ahiret saadetine ermek için belirlediği 4 kapı ve 40 makamdaki her biri hakkında önemli bilgilerin yer aldığı *Makâlât*, bir yandan dünya ve ahiret saadeti diğer yandan da birey ve toplumların huzur ve mutluluğu için günümüze de ışık tutan önemli bir kaynak olarak dikkat çekmektedir. Esad Coşan'ın doçentlik tezi olarak kültür hayatımıza kazandırdığı *Makâlât*'ta 4 kapı 40 makam şu şekilde sıralanmıştır:

1.3.1. Şeriatın On Makamı

“1- İman getirmek (etmek) 2- İlim öğrenmek 3- Namaz kılmak, Oruç tutmak, zekât vermek, gücü yeterse hacca gitmek ve gaza etmek 4- Helal kazanç kazanmak, ribâyî haram bilmek 5- Nikah kılmak (evlenmek) 6- Hayzın ve nifasın cima'ın haram bilmek, onlara yaklaşmamak 7- Sünnet ve cemaat ehli olmak 8- Şefakat (şefkatli) olmak 9- Temiz yiyecek temiz giyinmek 10- Emri bil maruf ve nehyi anil münker'dir.”²⁸

²⁶ Ethem Ruhi Fıçlalı, *Türkiye'de Alevilik Bektâşilik* (İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2006), 135; Hasan Yavuzer, “İman ve İbadet Yönüyle Hünkâr Hacı Bektâş Veli”, *Alevilik-Bektâşilik Araştırmaları Dergisi* 5 (Kış/Winter 2012), 93.

²⁷ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 1971, 19-34.

²⁸ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 1971, 19-22; Hasan Yavuzer, “Hacı Bektâş Veli'nin Kişiliği ve Türk Tasavvuf Hayatındaki Yeri”, *Hacı Bektâş Veli Armağanı*, ed. Kadri Erdoğan (Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektâş Veli Araştırma Merkezi Yayınları, 1997), 182-183.

Yukarıdaki maddelerde de görüldüğü üzere Hacı Bektâş Veli, İslam dininin temel kurallarını ele aldığı şeriat kapısının on makamının birincisini iman getirmek yani iman etmek olarak tespit etmiştir. İslam dininde her şey iman ile başlamakta, Allah’ın varlığı ve birliği ile Hz. Peygamber’in Allah’ın kulu ve resulü olduğuna inanmak, imanın temel şartı olarak kabul edilmektedir. Bu durum kelimeyi tevhidte özetlenmekte, kelimeyi şهادette daha geniş olarak dile getirilmektedir. Hacı Bektâş Veli de şeriatın birinci makamı olarak iman etmek, Allah’ın varlığı ve birliği ile Hz. Peygamber’in Allah’ın kulu ve resulü olduğuna ve iman esaslarına inanmak olduğu gerçeğini ortaya koymuştur. Böylece İslam dinindeki iman gibi en önemli bir konudan yola çıkarak diğer detay ve tafsillatlara ulaşmaya çalışmıştır. Hacı Bektâş Veli, şeriatın ikinci makamını ise ilim öğrenmek olarak beyan etmiştir. “Hacı Bektâş Veli’nin ibadetlerden önce ilme yer vermesi, ibadetin de ilim sayesinde olacağını açıklaması bakımından son derece manidardır. Kur’ân’ın ilk emrinin de ‘oku’ talimatı olması İslam dininde okuyup öğrenmeye ve ilme ne kadar önem verildiğini ortaya koymaktadır.”²⁹ Hacı Bektâş Veli’de İslam dininin Hz. Peygamber’e gönderiliş şekline uygun bir sıralama ile iman konusundan sonra imanın gereklerini yerine getirebilmek, dünya ve ahiret saadetine nail olabilmek için en önemli şartlardan biri olan ilim konusu üzerinde durmuştur. İslam dininin beş temel şartının ise gerekli donanım hazırlandıktan sonra yani ilim ve bilgiden sonra yer alması ise özellikle dikkat çekmiştir.

Hacı Bektâş Veli, şeriat kapısının üçüncü makamını İslam dininin temel şartlarından olan ve İslam dininde çok önemli bir yeri olan namaz, oruç, hac ve zekât gibi ibadetlere ayırmıştır. Böylece İslam dininde bu ibadetlerin önemini ortaya koymuştur. Şeriatın üçüncü makamında zikredilen ibadetlerin İslam dininin beş temel şartları arasında yer alan şartlar olması da Hünkâr’ın hem İslam dini hakkındaki bilgi durumunu hem de yaşayış durumunu çok açık ve net bir şekilde ortaya koymaktadır. Dolayısıyla günümüzde zaman zaman dile getirilen Hacı Bektâş Veli’nin namaz kılmadığı, diğer ibadetleri yerine getirmediği, dolayısıyla ona gönül veren Bektâşi ve Alevilerin de bu ibadet konusunda hassas davranmadıkları mazereti kendiliğinden ortadan kalkmış bulunmaktadır. Hacı Bektâş Veli’nin 4 kapıdan birincisi olan şeriat kapısının makamlarına dikkat edildiğinde veriler

²⁹ Hasan Yavuzer, “Hoşgörü Önderi Hünkâr Hacı Bektâş Veli”, *Turkish Studies* 8/8 (Summer 2013), 2229.

Hünkâr'ın İslam dini hakkında derin ve sağlam bir bilgisi olduğu gibi o bilgileri gündelik hayata yansıtması bakımından da samimi bir ilgisinin olduğunu ortaya koymaktadır.

1.3.2. Tarikatın On Makamı

*"1-Mürşitten el alıp tövbe etmek 2- Talip ve mürid olmak 3- Saçını sakalını ve elbiselerini temiz tutmak 4- Mücâhadada göyünmek (nefsine söz geçirmek) 5- Hizmet etmek 6- Korkmak, çekinmek 7- Hak'tan ümit kesmemek 8- Doğruluk ve ibret üzere olmak 10- Aşk, sevgi, safa ve fakirlik üzere olmaktadır."*³⁰

4 kapıdan ikinci kapı olarak belirlediği tarikat kapısındaki makamlarda tarikatta yer alan konulara değinmiş, tarikatın birinci makamı olarak mürşitten el alma yani tarikata girme konusuna yer vermiştir. İslam dininde çok önemli bir yeri olan hatadan dönme, pişman olma, bir daha yapmamaya söz verme anlamına gelen tövbe konusu üzerinde durmuş, tövbe edilmesini de bu madde içerisinde ele almıştır. Diğer maddelerde ise tarikata giren bir kişinin dikkat etmesi gereken hususlardan bahsetmiş, kişinin nefsinde sahip olması, nefsinin arzu ve isteklerine uyarak Allah'ın emir ve yasaklarına aykırı davranmaması, her halükarda da Allah'tan ümit kesilmemesi, doğruluk-dürüstlük ve temizlik konusuna hassasiyet gösterilmesini öğütlemiştir.

1.3.3. Marifetin On Makamı

*"1- Edep 2- Korku 3- Perhizkârlık (Kanaat) 4- Sabır 5- Utanmak 6-Cömertlik 7- İlim 8- Miskinlik (gösterişsiz yaşamak) 9- Marifet 10- Kendini bilmektir."*³¹

Hacı Bektâş Veli, 4 kapıdan 3. kapı olarak belirlediği marifet kapısının makamlarında İslam dinini kabul ederek şariat dahiline girmiş, İslam dini ile şereflenmiş bir kişinin bilmesi ve yapması gereken konulardan bahsetmiştir. Marifetin birinci makamı olarak edep ve terbiye konusuna yer vermiş, İslam dininde iman ve ibadetten sonra üçüncü sırada yer alan ahlak konusunu öne çıkarmıştır. Diğer makamlarda da kişinin hayatı boyunca yapması ya da yapmaması gereken hususlar sıralanmıştır. Herhangi bir iş yaparken veya söz söylerken yaptığı işin ve söylediği sözün Allah ve resulünün rızasına uygun olup olmadığını göz önünde bulundurmaya marifetin ikinci makamı olarak belirlemiştir. Dokuz ve onuncu makamlarda marifet

³⁰ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 1971, 23-28; Yavuzer, "Hacı Bektâş Veli'nin Kişiliği ve Türk Tasavvuf Hayatındaki Yeri", 182-183.

³¹ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 1971, 29-34; Yavuzer, "Hacı Bektâş Veli'nin Kişiliği ve Türk Tasavvuf Hayatındaki Yeri", 182-183.

üzerinde durarak kişinin kendini bilmesi, haddini ve hakkını bilmesi, görev ve sorumluluklarını bilerek ona göre hareket etmesi gerektiği üzerinde durmuştur.

Dört kapıdan üçüncüsü olan marifetin makamları dikkate alındığında Hacı Bektâş Veli bu bölümde, iyi bir insan ve iyi bir Müslüman olmanın yollarını göstermiş, yapılan sıralamayı kişinin kendisini ve haddini bilmek olarak noktalamıştır. Tüm bunların kişinin huzur ve mutluluğuna katkı sağlayacağı gibi toplumun birlik, dirlik ve huzuruna katkısı da göz önünde bulundurulduğunda ele aldığı her bir makamın önemi daha net bir şekilde görülmektedir.

1.3.4. Hakikatin On Makamı

*"1- Toprak olmak (alçak gönüllü olmak) 2- Yetmiş iki milleti bir görmek ve kimseyi ayıplamamak 3- Eline geçenle yetinmek 4- Dünyada her şeyin kendisinden emin olması, güven duyması 5- Her bir iş için mülkün sahibi Allah'a güvenip yalnız ondan yardım ve başarı dilemek 6- Sır tutmak 7- Seyri Sülük 8- Kendinden sadır olan kerametleri saklamak 9- Münacaat 10- Cenâb-ı Allah'a (Çalâp Teâlâ'ya) ulaşmak'tır."*³²

Dünya ve ahiret saadetine erebilmenin dördüncü şartı olarak belirlediği hakikat kapısının on makamında ise hakikate erebilmenin hem bu dünyada hem de ahirette mutlu, mesut ve bahtiyar olmanın sırları açıklanmıştır. Hakikate erebilmek için kibir ve gururdan uzak durarak alçak gönüllü olmak ile kimseyi ayıplamadan ve dışlamadan yetmiş iki milleti bir görmeyi hakikate erebilmenin ilk iki şartı olarak haber vermiştir. İnsanın huzurlu ve mutlu olabilmesi için eldeki imkanlar ile yetinebilmek üzerinde durulmuştur. Hz. Peygamber'in en önemli özelliklerinden biri olan güvenilir olması konusu hakikate ermenin de şartları arasında zikredilmiştir. Hz. Peygamber, daha peygamber olmadan önce insanların güvenini kazanmış ve "Muhammedü'l-Emin" unvanını almıştır. Hz. Peygamber, Müslüman'ı tarif ederken "Müslüman elinden ve dilinden başkalarının zarar gelmeyeceğine güvenilen insandır." buyurmuş. Hacı Bektâş Veli de hakikate ermenin dördüncü makamını güven konusuna ayırmıştır. *"Dünyada her şeyin kendisinden emin olması, güven duyması"* olarak belirlemiştir. Hakikat kapısının onuncu ve son makamını şeriat, tarikat, marifet ve hakikat üzere yaşayarak Cenâb-ı Allah'a ulaşmak olarak belirlemiştir.

³² Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 1971, 30-34; Yavuzer, *"Hacı Bektâş Veli'nin Kişiliği ve Türk Tasavvuf Hayatındaki Yeri"*, 182-183.

*Makâlât'*ta ele alınan konularda da görüldüğü üzere büyük Türk düşünürü ve mutasavvıf Hacı Bektâş Veli'nin verdiği bilgilerin İslâm dininin temel prensipleri ile tamamen uyduğu dikkat çekmektedir. İslam dinine ve Hz. Peygamber'in sünnetine aykırı bir düşünce ve görüşünün olmadığı görülmektedir. Eserleri ve ortaya koymuş olduğu kuralları ile Hacı Bektâş Veli bir taraftan İslam dini hakkındaki bilgeliğini ortaya koymaktadır. Diğer taraftan da tasavvufi düşünce ve yaşayışı ile XIII. yüzyılda Anadolu'da etkin olan ve Ahmet Yesevî'ye dayanan bir tasavvuf anlayışının önemli bir temsilcisi olduğunu ortaya koymaktadır.

Hacı Bektâş Veli'nin "kitaplarında ele aldığı konular ve konuları işleyiş tarzına bakıldığında İslam dini hakkında derin bir dini bilgisi olduğu ve İslam dininin gereklerini yerine getirme konusunda da büyük bir hassasiyet gösterdiği anlaşılmaktadır".³³ Özcan'ın da dikkat çektiği gibi "her mutasavvıf gibi onun da asıl referans kaynakları Kur'ân-ı Kerim ve hadis-i şeriflerdir. Bu durumu bütün eserlerinde açıkça görmekteyiz. Hacı Bektâş Veli eserlerinde konuları işlerken ilgili ayet ve hadislerle sıkça yer vermiş, kaynakça olarak bu temel kaynakları kullanmıştır."³⁴

Hacı Bektâş Veli'nin eserlerinde "İslam dininin iman, ibadet ve ahlak kuralları başta olmak üzere toplumun birliği, dirliği ve huzuruna yönelik pek çok konu ele alınmıştır. *Makâlât'*ta dünya ve ahiret saadetinin yolları gösterilmiş, bu hedefe varmak için şeriat, tarikat, marifet ve hakikat olmak üzere 4 kapı ve bu kapılardan girilerek açılan 40 makam belirlenmiştir. İman, ibadet ve ahlak konuları detaylı bir şekilde incelenmiş, insanların huzur içerisinde yaşamaları için gerekli olan hususlar ele alınmıştır."³⁵*Makâlât'*ta ele alınan "Kırk makamı kat edip hakikatin son merhalesine yani Allah'a ulaşmak ve O'nun rızasına kavuşmak için bu maddelerde sayılan hususların tam ve eksiksiz olarak yerine getirilmesi gerektiği dile getirilmiştir."³⁶ Bankır, ele aldığı konular ve konuları işleyiş tarzına göre *Makâlât'*ı bir pedagoji kitabına benzetmekte ve şöyle demektedir. "Sosyal yapının bilinçli ve düzenli bir şekilde kurulmasına yardımcı olan etmenlerin başında eğitim gelmektedir. Eğitim, sosyal dinamiklerin bir arada tutulmasını sağlar. Bu bakış açısıyla Hacı Bektâş

³³ Yavuzer, "İman ve İbadet Yönüyle Hünkâr Hacı Bektâş Veli", 92-107.

³⁴ Özcan, *Hacı Bektâş Veli (Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Yolu)* 8.

³⁵ Yavuzer, "İman ve İbadet Yönüyle Hünkâr Hacı Bektâş Veli", 92-106.

³⁶ Yavuzer, "İman ve İbadet Yönüyle Hünkâr Hacı Bektâş Veli", 98.

Veli'nin Makâlât adlı eseri incelendiğinde eserin ayrıca bir pedagoji kitabı olduğu görülecektir."³⁷

1.4. *Fevâid*

Hacı Bektâş Veli'nin eserlerinden *Fevâid*³⁸, Farsça olarak yazılmış öğüt nitelikli bir eserdir. Faydalı bilgiler anlamına gelen *Fevâid*, bütünüyle Hacı Bektâş Veli'ye ait sözlerden oluşmamaktadır.³⁹ Baki Yaşa Altınok'a göre eserde Hacı Bektâş Veli'den çok sonra yaşamış kişilerin bile sözleri yer almaktadır. Bu açıdan bakıldığında eser, ona ait değilmiş gibi görünmekle birlikte *Makâlât*'taki bazı bilgilerin aynen yer alması ve üslup açısından Hacı Bektâş Veli'nin diğer eserleri ile ortak yanlarının çok olması eserin ona ait olduğunu kesinleştirmektedir.⁴⁰

Faydalı bilgiler anlamına gelen söz konusu *Fevâid* adlı eser günümüz Türkçesine çevrilerek Baki Öz tarafından da okuyucuların hizmetine sunulmuştur. Baki Öz'e göre "kitap dört kapı kırk makam anlayışı üzerine oturtulmuştur. *Makâlât*'taki düşünceler basitleştirilerek yalın bir anlatımla halka verilmeye çalışılmıştır."⁴¹

1.5. *Makâlât-ı Gaybiyye ve Kelimât-ı Ayniyye*

Hacı Bektâş Veli'ye ait olduğu birçok kaynakta belirtilen eserlerden bir tanesi de "*Makâlât-ı Gaybiyye ve Kelimât-ı Ayniyye*"dir. ⁴² Aytaş, "*Makâlât-ı Gaybiyye ve Kelimât-ı Ayniyye* adlı eserden Hacı Bektâş Veli hakkında yazılan birçok kaynakta söz edilmekte, onun böyle bir eserinin olduğu belirtilmektedir. Bir türlü ulaşılamayan bu eserin bir nüshasını İran İslam Şurası Kütüphanesi'nde bularak 2004 yılında yayımını gerçekleştirdik"⁴³ demektedir.

³⁷ M.Malik Bankır, "Sosyo-Psikolojik Açıdan Makâlât", *Doğumunun 800. Yılından Hacı Bektâş Veli Sempozyumu (Nevşehir, 17-18 Ağustos 2009) Bildiriler*, ed. Filiz Kılıç (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2010), 287.

³⁸ Baki Yaşa Altınok, *Fevâid* (Ankara: Hacı Bektâş Veli Külliyyatı, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektâş Veli Araştırma Merkezi Yayınları, 2010) 19-167.

³⁹ Altınok, "Ön Söz", 20-21.

⁴⁰ Altınok, "Ön Söz", 20-21.

⁴¹ Hacı Bektâş Veli, *Fevâid*, nşr. Baki Öz (İstanbul: Demos Yayınları, 2011), 17.

⁴² Gıyasettin Aytaş, "*Makâlât-ı Gaybiyye ve Kelimât-ı Ayniyye*", *Hacı Bektâş Veli Külliyyatı*, ed. Gıyasettin Aytaş (Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektâş Veli Araştırma Merkezi Yayınları, 2010), 329-469.

⁴³ Gıyasettin Aytaş, "Sunuş", *Hacı Bektâş Veli Külliyyatı*, ed. Gıyasettin Aytaş (Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektâş Veli Araştırma Merkezi Yayınları, 2010), VIII.

Daha sonraki yıllarda üzerinde yeni çalışmalar yapılarak ilgili ve yetkili kişilerden kitap ile ilgili raporlar da alınarak yeni basımı gerçekleştirilmiştir.⁴⁴

İlk defa Türk Kültürü ve Hacı Bektâş Veli Araştırma Merkezi tarafından yayımlanan *Makâlât-ı Gaybiyye ve Kelimât-ı Ayniyye* adlı eser; dili ve üslubu içinde ele alınan konuların işlenişi bakımından Hacı Bektâş Veli'ye ait eserlerin en önemlilerinden biridir. Soru cevap şeklinde yazılmıştır. Eserde karmaşık ve zor konular, herkesin anlayabileceği bir şekilde anlatılmıştır. XIII. yüzyıl tekke edebiyatının yani tasavvuf kültürünün bir ürünü olan bu eser XIII. yüzyıl, Moğol hâkimiyetinin yanında, tasavvuf hareketlerinin de hız kazandığı bir dönemde yazılmıştır. Farsça olarak yazılan eserde dini, ahlâkî ve tasavvufi konularda sorulan kısa sorulara ayetler, hadisler ve İslam büyüklerinin sözleri şahit gösterilerek cevap verilmiştir.⁴⁵

XIII. yüzyıl tasavvuf geleneğinin en önemli eserlerinden biri olan *Makâlât-ı Gaybiyye ve Kelimât-ı Ayniyye* de kullanılan ayet, hadis ve güzel sözlerin hiçbirini diğere karıştırılmadan ve birbirinin yerine kullanılmadan düzenlenmiştir. Eserde öncelikle anlatılmak istenen kavramlar verilmekte, daha sonra bunlar tek tek açıklanmaktadır. Bunlar kimi zaman doğrudan, kimi zaman da soru-cevap biçiminde yapılmaktadır.⁴⁶ Kitabın en dikkat çekici yönlerinden biri de yaradan ve yaratılmışla ilgili olarak verdiği hükümlerin tümünü Kur'ân'dan bunu açıklayan bir ayetle desteklemiş olmasıdır.⁴⁷

Hacı Bektâş Veli'nin eserlerine genel olarak bakıldığında İslam'ın özünü esas alan bir anlayışa sahip olduğu görülmektedir.⁴⁸ Eserlerini Kur'ân-ı Kerim'den ayetler, Hz. Peygamber'in hadisleri ve kelamı kibar olarak bilinen öğüt dolu ibretli sözlerle süslemektedir. Eserlerinde dünya ve ahiret saadettinin yolları gösterilmekte, İslam dini ve İslam ahlakına uymayan bir görüşü bulunmamaktadır.

⁴⁴ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât-ı Gaybiyye ve Kelimât-ı Ayniyye*, çev. Gıyasettin Aytas, ed. Deren Başak Akman Yeşilel, Ergün Cihat Çorbacı (Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektâş Veli Araştırma Merkezi Yayınları, 2010).

⁴⁵ Aytas, "*Makâlât-ı Gaybiyye ve Kelimât-ı Ayniyye*", 331-333.

⁴⁶ Aytas, "*Makâlât-ı Gaybiyye ve Kelimât-ı Ayniyye*", 332.

⁴⁷ Aytas, "*Makâlât-ı Gaybiyye ve Kelimât-ı Ayniyye*", 333.

⁴⁸ Aytas, "Hacı Bektâş Veli'nin Düşünce Sistemini Oluşturan Tarihsel Sürec", *Hacı Bektâş Veli Külliyyatı*, ed. Gıyasettin Aytas (Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektâş Veli Araştırma Merkezi Yayınları, 2010), 16.

Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları arasında çıkan *Alevi Bektâşi Klasikleri* adlı yayınlar arasında *Makâlât: Hünkâr Hacı Bektâş-ı Veli*⁴⁹ ve *Besmele Tefsiri*⁵⁰ adlı eserler de yer almış, bu eserlerin Hacı Bektâş Veli'ye ait olduğu bilgisine yer verilmiştir. Bunlardan ayrı olarak Alevi-Bektâşilerce muteber kabul edilen diğer kitaplardan bazıları da yine Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları arasında *Alevi Bektâşi Klasikleri* adı altında yayınlanarak okuyucuların hizmetine sunulmuştur. Bu eserler arasında yer alan *Alevi Bektâşi Klasikleri Velayetnâme Hacı Bektâş-ı Veli* isimli bir çalışma da okuyucuların hizmetine sunulmuştur.⁵¹

Hacı Bektâş Veli'ye ait olduğu kabul edilen *Besmele Tefsiri*, *Fatiha Tefsiri*, *Makâlât*, *Fevâid*, *Makâlât-ı Gaybiyye ve Kelimât-ı Ayniyye* isimli eserler, "Hacı Bektâş Veli Külliyyatı" başlığı ile 2009 yılında "Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektâş Veli Araştırma Merkezi Yayınları" arasında yayımlanarak bir bütün halinde okuyucuların hizmetine sunulmuştur. Böylece bu alanda uzman kişi ve kuruluşlar tarafından uzun yıllar ihmal edilen Hacı Bektâş Veli ve eserleri ile ilgili çalışmalar son yıllarda gündeme alınmış, onun eserleri ve onu anlatan eserler böyle köklü kurum ve yayınevleri tarafından kültür hayatına kazandırılarak okuyucuların hizmetine sunulmuştur. Hacı Bektâş Veli yılı ilan edilen ve öyle kutlanan 2021 yılında bu alanda daha ciddi çalışmalar yapılmıştır. Bunların meyveleri ilerleyen dönemde daha net olarak görülecek ve alınacak, Hacı Bektâş Veli ve felsefesi de daha doğru ve daha güzel bir şekilde anlaşılacaktır.

2. Sosyal Hayata, Toplumsal Barışa ve Hoşgörüye Katkısı

XIII. yüzyıla damgasını vuran, eserleri, öğretileri, düşünceleri ve yaşam tarzı ile geçmişte olduğu gibi günümüzde de etkisini devam ettiren Hacı Bektâş Veli, Türk kültürü ve inanç sistemi açısından önemli bir isimdir. Bireyin inanma ihtiyacına kendi dili ve anlayışı ile cevap veren, soruları ve sorunları basitleştirerek çözen bu ulu erenin en önemli özelliklerinden biri de söylediklerini yaşayarak anlatmasıdır.⁵²

⁴⁹ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, çev. Ali Yılmaz vd. (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011).

⁵⁰ Hacı Bektâş Veli, *Besmele Tefsiri*, çev. Hamiye Duran, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2014).

⁵¹ Hacı Bektâş Veli, *Velayetnâme*, çev. Hamiye Duran (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2014).

⁵² Ayhan, "Sunuş", *Hacı Bektâş Veli Külliyyatı*, ed. Gıyasettin Aytas (Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektâş Veli Araştırma Merkezi Yayınları, 2010), 5.

Hacı Bektâş Veli bir taraftan çevresinde bilgin bir kişi olarak dikkat çekerken diğer taraftan da örnek kişiliği ve karizmatik özellikleri ile dikkatleri üzerine çekmiş, bu durum da saygınlığını artıran önemli etkenlerden biri olmuştur. Sulucakarahöyük'te başlayan bu sevgi seli dalga dalga yayılarak gelişmiştir.

Hacı Bektâş Veli örnek kişiliği ve derin bilgisi sayesinde dönemine etki eden sosyal, kültürel ve ekonomik hayata önemli katkılar sağlayan müstesna kişilerden biridir. Engin hoşgörüsü, evrensel mesajları ve örnek yaşantısı da toplumun birlik, dirlik ve huzuruna önemli katkılar sağlamıştır.

Hacı Bektâş Veli'nin "incinsen de incitme", "düşmanın dahi insan olduğunu unutma", "her ne ararsan kendinde ara" sözleri onun insan sevgisini, engin hoşgörüsünü ve sorumluluk bilincini ortaya koymakta, insanları sabır, tahammül ve hoşgörüyü davet etmektedir.⁵³

"O'nun toplumun birliği ve dirliği için hayatı önem taşıyan 'eline, diline, beline sahip ol' ilkesi dün olduğu gibi bugün de geçerliliğini devam ettirmektedir."⁵⁴ Hacı Bektâş Veli, "eline, diline, beline sahip ol" derken bir taraftan eli ve dili ile kimseye zarar vermemesini, kimseyi rahatsız ve mağdur etmemesini isterken diğer taraftan da kendi namusu ne kadar kıymetli ise başkalarının namusunu da öyle bilmesini ve kimsenin namusuna zarar vermemesini istemektedir. Hacı Bektâş Veli; eline, diline, beline sahip ol sözü ile toplumsal barış ve huzur için çok önemli olan konuları dile getirmiştir. Bu ilkeler dün olduğu gibi bugün de geçerliliğini ve önemini korumakta, gelecekte de aynı önemi koruyacağında şüphe bulunmamaktadır. Hünkâr bu sözleri ile bir başka mesaj da vermekte, yaşadığı dönemdeki kargaşalara son vermek ve o topraklarda huzur içerisinde yaşayabilmek için insanlara "ülkene, toprağına, vatanına sahip çık. Konuştuğun, iletişimini gerçekleştirdiğin, sevincini-kederini ve kültürünü paylaştığın diline sahip çık. Seni sen yapan değerlerine, inancına ve kültürüne sahip çık." diyerek dini, milli, insani ve ahlâkî değerlerin yaşatılmasını, vatanın bölünmez bütünlüğünün korunmasını istemiştir.

⁵³ Abdurrahman Güzel, "Hacı Bektâş Velinin Tarihi Kişiliği ve Türk Kültürü Üzerindeki Etkileri", III. Uluslararası Türk Kültürü ve Hacı Bektâş Veli Sempozyumu Hacı Bektâş Veli'nin Tarihsel Kimliği, Düşünce Sistemi ve Etkileri, ed. Gıyasettin Aytas vd. (Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektâş Veli Araştırma Merkezi Yayınları, 2009), 41.

⁵⁴ Yavuzer, 2013, s. 2232-2233.

Hacı Bektâş Veli 72 millete aynı gözle bakmayı, onları ayıplamamayı öğretmiştir.⁵⁵ Bu da toplumda huzur ve barışa katkı sağlayan önemli etkenlerden biri olmuştur.

Hacı Bektâş Veli'nin "nefsine ağır geleni kimseye tatbik etme" sözü ise Hz. Peygamber'in "kendi nefsin için istemediğin şeyi sen de başkaları için yapma" hadisinin farklı bir söylem ile dile getirilmesidir. Hacı Bektâş Veli tarafından 13. asırda söylenmiş bu söz ve ortaya konulan ilkelerin önemi döneminde olduğu gibi sonraki dönemlerde de etkisini göstermiş, günümüzde de etkisi her geçen gün daha iyi anlaşılmaktadır.

Hacı Bektâş Veli, haksız kazanca da karşı çıkmış, haksızlık, hırsızlık, tembellik, zulüm ve sömürünün karşısında yer almıştır. "Oturduğun yeri pak et, kazandığın lokmayı hak et!" diyerek temizlik, dürüstlük, çalışmak ve helal kazanç konusunda dikkatleri çekmiştir.

"Gördüğünü ört, görmediğini söyleme!" ve "kimsenin ayıbını görmeyen cana aşk olsun" diyen Hacı Bektâş Veli "hiçbir insan ve ulusu ayıplamayınız." diyerek sosyal hayat ve toplumsal barış için bir başka önemli konuya dikkat çekmiştir.

Hünkâr Hacı Bektâş Veli'nin bu evrensel mesajlarına bakıldığında yaşadığı dönemin çok daha ilerisini gören aydın bir kişi olduğu açık bir şekilde görülmektedir. Söylemiş olduğu bu sözlerden önemli bir kısmı bugün Birleşmiş Milletler ve insan hakları örgütlerinin ilkeleri arasında yer almaktadır.

Gerçekten de kişilerin dünya ve ahiret saadeti için neler yapması gerektiğine işaret eden Hünkâr, kimseyi suçlamadan, kötülemeden kendisini sorgulamasını istemekte ve "her ne arar isen kendinde ara!" evrensel mesajı ile de gününe olduğu gibi tarihin gelecek dönemlerine de ışık tutmaktadır.

Hacı Bektâş Veli, 13. yüzyılda bir takım siyasi ve sosyal çalkantıların hüküm sürdüğü Anadolu'da tüm insanlara her türlü siyasi ve sosyal kargaşalara son verme çağrısında da bulunmuş ve "gelin canlar bir olalım." diye seslenmiştir. Bununla yetinmeyen Hünkâr, "Bir olalım, iri olalım, diri olalım." diyerek bir olmanın, birlikte olmanın önemini ve faydasını dile getirmiş, herkesi birlik ve beraberliğe davet etmiştir.

Toplumun birliği, dirliği, huzur ve mutluluğu için herkese görev ve sorumluluk düştüğünü belirten Hacı Bektâş Veli, "Eline, diline, beline sahip

⁵⁵ Güzel, "Hacı Bektâş Velinin Tarihi Kişiliği ve Türk Kültürü Üzerindeki Etkileri", 39.

ol!" sözleri ile kişileri uyarmış, böylece toplumda huzur, güven ve barış ortamı oluşmasına katkı sağlamıştır.

21. asırda önemi her geçen gün çok daha iyi anlaşılan ilim konusunun önemini Hacı Bektâş Veli, 13. asırda görmüş ve ilimden gidilmeyen yolun sonu karanlıktır." mesajıyla cehaletin getireceği felaketlere vurgu yapmıştır. "Kadınlarımızı okutunuz." sözleri ile de toplumun yarısını teşkil eden, çocuğu doğurup büyüten, eğiten ve hayata hazırlayan kadınların eğitimine verdiği önemi ortaya koymuştur. Hacı Bektâş Veli, günümüzde dahi dünyanın pek çok yerinde hâlâ hayata geçirilemeyen kadınların okutulmasının önemini XIII. asırda kavrayan aydın ve ileri görüşlü bir kişi olarak dikkat çekmiştir.

Eserleri, öğretileri, kişiliği ve örnek yaşayışı ile topluma yön veren Hacı Bektâş Veli, Kur'an ve hadis başta olmak üzere İslam dini ile ilgili bilgilere vakıf, büyük bir mutasavvıf, ileri görüşlü, aydın bir kişiliğe sahiptir. Daha XIII. yüzyılda iyi yetişmiş bir toplum bilimci sosyolog, siyaset bilimci, kamu yöneticisi ve psikolog gibi meselelere el atmış, eserleri, sözleri ve örnek yaşantısı ile toplumun birlik, beraberlik ve huzuruna katkı sağlamıştır. Tüm bunlar toplumda karşılık bulmuş, sevenleri ve taraftarları her geçen gün çoğalmaya başlamıştır. Bu sevgi önce Sulucakarahöyük (HacıBektâş) sınırlarını aşarak Anadolu'nun farklı yerlerine, daha sonra da Balkanlar'a kadar uzanmıştır.

Hacı Bektâş Veli'ye ait olduğu rivayete edilen şu dörtlükte de sevgi ve hoşgörü çok güzel bir şekilde işlenmiştir;

"Sevgi muhabbet kaynar yanar ocağımızda,
Bülbüller şevke gelir, gül açar bağrımızda,
Hırslar kinler yok olur aşkla meydanımızda,
Arslanlarla ceylanlar dosttur kucağımızda."⁵⁶

Dizelerde de görüldüğü üzere Hacı Bektâş Veli kin ve nefret duygularının, düşmanlık ve intikam hırslarının terk edildiği ortamlarda dostlukların, muhabbetlerin paylaşılacağına dikkat çekmektedir.

Özlüce söylemek gerekirse Hacı Bektâş Veli bilgeliği, ileri görüşü, eserleri, örnek ve karizmatik kişiliği ve evrensel mesajları ile hayatında olduğu gibi, ölümünden sonra da bağlıları ve sevenleri bulunan ender kişilerden

⁵⁶ Güzel, "Hacı Bektâş Velinin Tarihi Kişiliği ve Türk Kültürü Üzerindeki Etkileri", 235-236.

biridir. Ortaya koymuş olduğu ilke ve prensipler başta olmak üzere eserleri ve örnek yaşantısı ile hayatında olduğu gibi ölümünden sonra da geniş kitleleri peşinden koşturan bir lider olmuştur. Aradan geçen bunca zamana rağmen günümüzde de etkileri çok canlı bir şekilde hissedilmekte, kitleleri peşinden koşturmaya devam etmektedir. Onun sevgisi dün olduğu gibi günümüzde de dünyanın pek çok yerinde tüm canlılığı ile devam etmektedir.

Ortaya koyduğu ilkeler ve gösterdiği hedefler, döneminde olduğu gibi 21. asırda da insanlığa ışık tutmakta, insanlığın en çok muhtaç olduğu sevgi, saygı, hoşgörü ve toplumsal barışa katkı sunmaktadır. Bu evrensel mesajların gelecek çağlara da ışık tutacağından en ufak bir şüphe bulunmamaktadır.

Her alanda pek çok gelişmenin yaşandığı 21. asırda dahi insanların hâlâ ırkından, renginden, dili ve dini ile cinsiyet ve kıyafetinden dolayı ayrımcılığa uğradığı ve ötekileştirildiği bir süreç yaşanmaktadır. Dünyanın pek çok yerinde bir taraftan her türlü ayrımcılık ve ötekileştirme, diğer taraftan terör eylemleri ve savaşlar hâlâ devam etmektedir. Dünyanın gözü önünde çocuk, kadın, yaşlı ve silahsız insanlar başta olmak üzere aylardan beri Gazze'de ve Filistin'de katliam yapılıyor. Masum insanlar hunharca katlediliyor. Dünya bu katliama dur demediği gibi pek çok ülke de katil İsrail'e destek vermektedir.

21. asırda yaşanan gelişmeler dikkate alındığında 13. asırda yaşamış Hacı Bektâş Veli'nin dile getirdiği hoşgörü, insan ve hayvan sevgisi ile birlik, beraberlik ve kardeşlik duygusuna olan ihtiyaç her geçen gün çok daha açık ve net bir şekilde hissedilmektedir.

Kaynakça

- Altınok, Baki Yaşa. "*Fatiha Suresi Tefsiri*". *Hacı Bektâş Veli Külliyyatı*. ed. Gıyasettin Aytaş. 174-201. Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektâş Veli Araştırma Merkezi Yayınları, 2010.
- Altınok, Baki Yaşa. "*Fevâid*". *Hacı Bektâş Veli Külliyyatı*. ed. Gıyasettin Aytaş. 19-167. Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektâş Veli Araştırma Merkezi Yayınları, 2010.
- Ayhan, Rıza. "*Sunuş*". *Hacı Bektâş Veli Külliyyatı*. ed. Gıyasettin Aytaş. 5-6. Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektâş Veli Araştırma Merkezi Yayınları, 2010.
- Aytaş, Gıyasettin. "*Makâlât-ı Gaybiyye ve Kelimât-ı Ayniyye*". *Hacı Bektâş Veli Külliyyatı*, ed. Gıyasettin Aytaş. 329-469. Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektâş Veli Araştırma Merkezi Yayınları, 2010.

- Bankır, M. Malik. “*Sosyo-Psikolojik Açından Makâlât*”. Doğumunun 800.Yılından Hacı Bektâş Veli Sempozyumu (Nevşehir, 17-18 Ağustos 2009) Bildiriler. ed. Filiz Kılıç. 287. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2010.
- Duran, Hamiye. “*Besmele Tefsiri*”. *Hacı Bektâş Veli Külliyyatı*. ed. Gıyasettin Aytaş 215. Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektâş Veli Araştırma Merkezi Yayınları, 2010.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. *Türkiye’de Alevilik Bektâşilik*. İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2006.
- Gölpınarlı, Abdulkaki. *Vilâyetname Manakıb-ı Hümkâr Hacı Bektâş-ı Veli*. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1990.
- Hacı Bektâş Veli, *Makâlât-ı Gaybiyye ve Kelimât-ı Ayniyye*. çev. Gıyasettin Aytaş. (ed. Deren Başak Akman Yeşilel, Ergün Cihat Çorbacı). Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektâş Veli Araştırma Merkezi Yayınları, 2010.
- Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*. çev. Esad Coşan, XX, Ankara: Seha Neşriyat, 1971.
- Hacı Bektâş Veli, *Besmele Tefsiri*. çev. Hamiye Duran. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2014.
- Hacı Bektâş Veli, *Velayetnâme*. çev. Hamiye Duran. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2014.
- Hacı Bektâş Veli. *Fevâid*. çev. Baki Öz. İstanbul: Demos Yayınları, 2011.
- Hacı Bektâş Veli. *Makâlât*. çev. Ali Yılmaz vd. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2019.
- Noyan, Bedri. *Bektâşilik Alevilik Nedir?* Ankara: Sanat Kitabevi, 2. Baskı, 1987.
- Özcan, Hüseyin. *Hacı Bektâş Veli (Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Yolu)*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2011.
- Öztürk, Yaşar Nuri. *Tarihi Boyunca Bektâşilik*. İstanbul: Yeni Boyut, 1990.
- Sertoğlu, Murat. *Bektâşilik Nedir?* İstanbul: Başak Yayınevi, 1969.
- Ulusoy A., Celalettin. *Hümkâr Hacı Bektâş Veli ve Alevî Bektâşi Yolu*. HacıBektâş: Akademi Matbaası, 1986.
- Üzüm, İlyas. *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevilik*. İstanbul: İSAM Yayınları, 3. Baskı, 2007.
- Yavuzer, Hasan. *Hacı Bektâş Yöresi Bektâşi İnançlarının Din Sosyolojisi Yönünden İncelenmesi*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1993.
- Yavuzer, Hasan. “*Hacı Bektâş Veli’nin Kişiliği ve Türk Tasavvuf Hayatındaki Yeri*”. Hacı Bektâş Veli Armağanı. ed. Kadri Erdogan. 182-183. Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektâş Veli Araştırma Merkezi Yayınları, 1997.
- Yavuzer, Hasan. “*HacıBektâş’ta Ziyaret Yerleri ve Atfedilen Anlamlar*”. Doğumunun 800.Yılında Hacı Bektâş Veli Sempozyumu (Nevşehir,17-18 Ağustos 2009) Bildirile., ed. Filiz Kılıç. 143. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2010.
- Yavuzer, Hasan. “*İman ve İbadet Yönüyle Hümkâr Hacı Bektâş Veli*”, *Alevilik-Bektâşilik Araştırmaları Dergisi* 5, (Kış/Winter 2012), 92-107.

- Yavuzer, Hasan “Hoşgörü Önderi Hünkâr Hacı Bektâş Veli”, Turkish Studies 8/8, (Summer 2013), 2229.
- Yavuzer, Hasan. *Alevi Bektâşilikte Ölüm Ritüeli*. Kayseri: Şiir Vakti Yayınları, 2015-a.
- Yavuzer, Hasan. “Hayatı ve Hizmetleriyle Hünkâr Hacı Bektâş Veli”: Muşkara’dan Nevşehir’e II. Uluslararası Nevşehir Tarih ve Kültür Sempozyumu (2-3-4 Mayıs 2016) Bildiri Metinleri. ed. Filiz Kılıç. 620. Nevşehir: Nevşehir Hacı Bektâş Veli Üniversitesi Yayınları, 2016-b.
- Yavuzer, Hasan. *Vefatının 750. Yılında Hünkâr Hacı Bektâş Veli*. Çanakkale: Paradigma Yayınları, 2023.
- Yetik, Erhan. “Tasavvufi Açından Fatıha Tefsiri”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (OMUİFD)* 8/8, (1996), 45-10.

Hacı Bektâş Veli'nin *Makâlât*'ında Var ve Varlık

İrfan GÖRKAŞ*

Giriş

Var ve varlık, İslam metafiziğinde Kaşgarlı Mahmut (ö. 497/1105) ve Yesevî (ö. 561/1166) geleneğinin iki temel kavramıdır. Her iki kavram gelenekte birbiri yerine kullanılmaktadır. Bugün çalışmalarda yaygın olarak kullanılan "varlık" terimidir. Var, çalışmalarda unutulmuş görünmekte felsefe ve bilimsel çalışmaları varaya yer vermemektedir. Oysa Var 'sız yani var olmadan Varlık'tan söz edilemez. Çünkü Varlık, Var'ı anlatır. Hakikatin hakkı, inniyyetin inneyi (to on), hüviyetin hüveyi, sıfatın zâtı anlatması gibi. Var, Varlık'ın aslı ve özüdür. Var varlıktır, varlık mekânlı-varıdır. Hacı Bektâş Veli ona "içinde-var" demektedir.

Belirtilen önem ve gerekçelerle, Yesevî geleneğinin önde gelen isimlerinden birisi olan Hacı Bektâş Veli'nin (ö. 669/1271) eserlerinde kullandığı Var ve Varlık'ın mahiyeti belirlenmeden, İslam ontolojisi ile Yesevî geleneğinin varlık düşüncesinden söz etmek hep eksik ve yarım kalacaktır. O sebeple bu bildiride onları tespiti için bir başlangıç yapılmaktadır. *Makâlât* eseri kullanılarak Hacı Bektâş Veli'nin varlık düşüncesinin öncülleri olan Var ve Varlık belirlenmektedir. Var'ın, Yesevî geleneğinde biri "Varlık" diğeri "Vardur/varturur" olmak üzere iki kategorisi söz konusudur. Her iki kategoriden hareketle Var, *Makâlât*'tan tespit edilmekte, örneklerle ortaya konulmakta, böylece İslam metafiziğinin Türk dili temelli eksik halkası olan "Var" ve "Varlık"a önemli bir katkı denemesi yapılmaktadır.

1. Makâlât ve Makûlât

Makâlât makalenin çoğuludur. Türk Dil Kurumu, makaleyi gazete ve dergi yazısı diye verir. Bu yazı, bilim ve fen yazısı olabildiği gibi, siyasi,

* Prof. Dr. Öğr. Üyesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri, İslam Felsefesi Ana Bilim Dalı, igorkas@aku.edu.tr, orcid/0000-0001-7134-225X

ekonomik ve toplumsal konuları açıklayan yazıdır. Oysa makale “söz” anlamına gelmektedir. Tıpkı makûlâtın tekili olan makûle gibi. Buna göre onlar arasında anlamsal bir ortaklık söz konusudur. Bu anlam varlığa dair anlamdır.

İkinci olarak hem *Makâlât* hem makûlât, düşünce tarihimizde yazılı eser geleneğimizden ikisidir. Birincisinin örneği, Şemsi Tebrizi'nin (ö. 645/1247) *Makâlât'ı* ile Hacı Bektâş Veli'nin *Makâlât* adlı eserleridir.¹ Yine *Makâlâta* kelam ve mezhepler tarihi geleneğine ait birçok eseri örnek olarak verebiliriz. Mesela Ebü'l-Hasan İbn Ebu Bişr Ali b. İsmail b. İshak Eşari'nin (ö. 324/935) *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*'i böyledir. Yakın tarihimizden Namık Kemal'in (ö. 1305/1888) siyasi ve edebi *Makâlât'ı*, *Makâlât* geleneğinin bir başka örneğidir. Bu geleneğe, ilaveten Namık Kemal örneğinde olduğu gibi, filozofların makale adlı risalelerini örnek olarak verebiliriz. Mesela Yahya b. Adi'nin (ö. 364/975) *Makâlât'ı* böyle bir eserdir.

İkincisi olan makûlât örneği ise, Aristoteles başta olmak üzere İslam filozoflarının mantık ve felsefenin önemli bir konusu olan kategorileri anlatan *Makûlât* adlı eserleridir. Makûlât (kategoriler), varlığa dair bilgilerdir. Onlar, cevher ve araz olmak üzere iki temelde, varlık hakkında ortaya konulan on-sözdür.

2. Var ve Varlık Meselesi

Var ve varlık, bütün bilimlerin ve felsefenin konusudur. Hacı Bektâş Veli'nin *Makâlât'ı* ise İslam düşüncesine ait üç entelektüel gelenekten birisi olan sûfî tefekkürün önemli eserlerinden birisidir, özellikle Horasan varoluş düşüncesi ve felsefesinin Anadolu'daki izlerinden birisidir. O nedenle bu çalışma, Hacı Bektâş Veli'nin ünlü eseri *Makâlât'*ındaki varlığa odaklanmaktadır. Varlık ise, İslam ontolojisinin temel kavramlarından birisini ifade etmekte; yazı, söz, zihin ve dış dünya (ayân) olmak üzere dört tezahür yeri bulunmaktadır.

Varlık meselesi, felsefede, özü itibariyle iki var meselesidir. Birinci var, varlığın aslı ve kaynağıdır ve varlık ondan gelmektedir. İkinci var, varlığın cüzüdür. Bu ikinci var, varlıktır ve varlığın cüzleri olarak mekânlı-vardır. Zira varlık, varlardan teşekkül etmekte, varların bütününden teşekkül et-

¹ Şemsi Tebrizi, *Konuşmalar (Makâlât)*, çev. M.Nuri Gençosman, (İstanbul: Hürriyet Yayınları, 1974), c.I; Şemsi Tebrizi, *Konuşmalar (Makâlât)*, (İstanbul: Hürriyet Yayınları, 1975), c.II; Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, thk.Esad Coşan, (Ankara: Seha Neşriyat, 1971).

mehtedir. Bu varsal (ontik) teşekkül, oluşturdur. Bu durumda varlık, oluşu da kapsayan bir tümel olmaktadır. Oluş, varları; varlar, varlığı ifade ettiğine göre bu çalışma, özünde “var” temelli bir çalışmadır denilebilir. Ancak Hacı Bektâş Veli'nin *Makâlât*'taki bakışı açısından bu çalışma, “varlık” temelli bir çalışma olacaktır. Çünkü varlık, Hacı Bektâş Veli'nin eserinde, “var, vardur, varlık, varmakdur, varıdı, varır, var eylemek” gibi varları içermekte, Hacı Bektâş Veli bakışını “var (sıfat-varlık)” temelinde ortaya koymaktadır. Zira eserde var 19 sayfada, vardur 18, varlık 9, varmakdur 2, varıdı 1, varır 2 sayfada yer almakta; en fazla ise, “var 19 sayfada, vardır 18 ve varlık 9 sayfada” kullanılmaktadır. Bu kullanımlar, çalışmamızın hem yöntemini hem içeriğini belirlemeyi sağlamaktadır.

Eserdeki bu var gerçekliğine ve temel oluşuna rağmen “var” terimi, günümüz felsefe çalışmalarında ne yazık ki yer almamakta ve varın felsefedeki söz konusu yersizliği felsefe geleneğimizin zaafını oluşturmaktadır. Çünkü 1900 yılı ve sonrasında, Darülfünun temelli felsefe geleneğimizin yaygın öncülü ve temel kavramı, “varlık” tır. Oysa 1900 yılı ve öncesinde, poetik felsefe geleneğimizin öncülü “var”, prose-felsefe geleneğimizin öncülü varlık, vücûd ve mevcud gibi muhtelif terimlerdir. Buna mukabil 1900 yılı ve sonrası Darülfünun temelli felsefe geleneğimiz bu terimlerden varlığı öncelemektedir. Yani varlık, yüz yirmi küsur yıllık Türk dilinde yapılan-yazılan felsefenin hem ilkesi hem kendisidir. O nedenle de bu felsefe, olan-felsefedir. Olan-felsefenin kaynakları ve terminolojisi ise, Batı ve Doğu dilinde üretilen felsefe terimleri ve kaynaklarıdır.

Geleneğimiz açısından “olan-felsefe”ye ilaveten “olması-gereken-felsefe”, Türk dili temelli terminolojiye ve kaynaklara yönelmiş, özellikle poetik-hikmet geleneğini dikkate alan felsefedir. Zira bu felsefenin kaynak ve temel terimi, “var” kaynağı ve terimidir. Daha önce yaptığımız çalışmalara² dayanarak diyebiliriz ki var, günümüz felsefesinde hem varlığın hem felsefenin olması-gereken-aslıdır ve kaynağıdır. O nedenle var ve varlık, Türkçe ontolojinin olmazsa olmaz iki tümel ilkesidir. İki tûmelden birisi eksik yapılan bir felsefe, kör ve total, noksan ve eksik bir felsefe olacaktır. Şimdi Hacı Bektâş Veli'nin eserinde en çok kullandığı üç “var” terimine, yani “varlık-var-vardur” terimlerine bakalım.

² İrfan Görkaş, *Varlık Vardan Gelir*, (İstanbul: dby Yayınları, 2021); İrfan Görkaş, *Yeni Ontoloji “Var (Bar)”*, (Ankara: Akademisyen Kitabevi, 2022), s.1-5; İrfan Görkaş, *Üç Muhit Bir Felsefe Var İle Var Olmak*, (İstanbul: dby Yayınları, 2024).

- Hacı Bektâş Veli'nin *Makâlât*ında Var ve Varlık
- Varlık Terimi ve "Kandelik" Niteliği
- Hacı Bektâş Veli'nin *Makâlât*ında dört tür varlık bulunmakta, onların hepsi Kur'ân-ı Kerîm'e göre temellendirilmektedir. Bunlar;
- Kur'ân'da varlık,
- Halk (yaratma) fiili olarak varlık,
- Dünyada varlık,
- Adamda (Âdemde) varlıktır.

Başka bir ifadeyle Hacı Bektâş Veli bu dört varlığı, Kur'ân-ı Kerîm temeline bir bütün olarak ortaya koymaktadır. Şu sözü Varlık'ın tümel kullanımına örnektir: "Nitekim Çalap Celle Celaluh cümle dürlü nesnenün varlığını Kur'ân içinde yâd kıldı."³

İkinci olarak Allah Teâlâ, Kur'ân'da açıkladığı her şeyi (varlık'ı) var etmiştir (halaka, yarattı). Bu ikinci anlamda varlık, Allah'ın bir sıfat-fiilidir: "Şükr ü minnet ü sipas ol Tanrı Tebareke ve Teâla Hazaratına olsun kim, biz biçare kulları yoktan vareyledi... Ve dahi selam u salavat ol peygamberler serverine ve mürseller ulusuna ve enbiyaların mihterine olsun kim, dükeli âlemi anun dostluğuna yarattı". "Hak sübhanehu ve teala Adamı dört türlü nesneden yarattı ve dört güruh kıldı". "Bişinci Çalap Tanrı'nun varlığına, bad az an Hak Sübhanehu ve Teâla adamı yoğiken var eyledi..."⁴

Sıfat-fiil-varlığı için, sadece var etmek ve yaratmak fiillerini kullanmaz, onlara ilaveten "kıldı" ve benzeri sıfat-fiilleri de eş anlamlı kullanır.

Kur'ân'da bildirilen sıfat-fiil-Varlık, O'nun kendi varlığıdır. Dolayısıyla varlık, O'nun sıfatına ilaveten zâtını ifade etmektedir. "Ol padişah-ı kadim evvel bize birliğin bildürdi. Andan Padişah-ı âlâm kullarına kendü varlığın bildürdi"⁵ ifadesinde varlık, O'nun "kendisi" ve kendisiyle "birliği"ni ifade etmektedir. Yani sıfat-fiil ile zatı ayrı ayrı değıllerdir. "Bir" dirler. Sıfat-fiil-varlık anlamında Hacı Bektâş Veli *Fakrnamesinde* "barlıkıga" biçimini kullanmaktadır. Özetle Hacı Bektâş Veli, Çalap Teâlâ söz konusu olduğunda, "varlık/yaratma" sıfat-fiilinin bilineceği, ama niteliği/kandeliği/nin bilinemeyeceği sonucuna ulaşır. Zira klasik felsefede bilmek demek, varlığın zatını/özünü bilmek demektir. Buna göre Tanrı Teâlâ'nın zatı bilinebilir, onun bilgisine ulaşılabilir ve ortaya konulabilir mi?

³ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, Bab-ı Evvel, 3.

⁴ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 76.

⁵ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 58.

Hacı Bektâş Veli, “Pes nitekim Çalap Tanrı'nun varlığı bilinür, amma niteliği bilinmez” diyerek onun zatının bilinemeyeceğini belirtmektedir. Nitelik terimi, Hacı Bektâş'ın buradaki kullanımında, terimin bugün kullanılan anlamından farklılık arz etmektedir. Benzer şekilde, “İmdi kendüzin bilen Hakkı bilür, illaki Hak Teâlâ'nın varlığını bilür, amma niteliğini bilmez”⁶ diyerek yine “niteliği”nin bilinemeyeceğini belirtmektedir. Nitelik terimi yerinde *Makâlât*'ın bazı nüshalarında “kandelik” terimi yer almaktadır.⁷ Bu demektir ki Çalap Teâlâ, “kandelik”i özgün kullanımıyla “niteliği” bilinmeyen varlıktır. Onun bilinmesinin bir tek imkânı vardır, insanın “kendözün” bilmesidir. Bu demektir ki Hacı Bektâş Veli'ye göre insanın “kendözü”nü bilme imkânı, Hak Teâlâ'nın varlığını bilmenin tek imkânıdır. Klasik mantığın özü bilme yönteminden hareketle ifade etmek gerekirse “kandelik”, Hacı Bektâş Veli tarafından varlığın öz-niteliği olarak belirlenmiş olmaktadır.

Kur'ân'da yâd edilenler, Hacı Bektâş Veli onlara “bütün nesnelere” demektedir, onların bütünü (cümle) ifade etmek üzere “varlık” terimini kullanmaktadır.⁸ Nesnelere, Varlık'ın üçüncü anlamıdır. Yazar onları ifade ederken bir diğer terim “dünyede vardır”u kullanmaktadır. O halde Hacı Bektâş Veli'nin sözünü ettiği varlık-nesnelere için, biri yazı (Kur'ân) diğeri dünya olmak üzere iki nitelik/kandelik söz konusudur. Mesele aşağıda tekrar gelecektir.

Dördüncü olarak *Makâlât*'ta sözü edilen varlık, arifler ve onların değişen halleridir. Hacı Bektâş Veli ikincileri ya adamda vardır ya tende vardır biçimiyle ifade etmektedir. Bir adam olarak arifler dört tür nesneden yaratılmışlardır, ama onların (arifler) niteliği/kandalığı, “dünyede” olmaktır. Halların kandalığı ise, tende yahut adamda olmaktır.

Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*'ın ilk bölümüne “Allah Ademi dört türlü nesneden yarattı” diye başlamakta, “Hem ariflerin halları cümle varlığa değışürmektedir” diyerek “hallar” için varlık terimini ve değışimini kullanmakta, neticede bu tür varlığın öz-niteliğinin değışmek olduğunu belirtmektedir.⁹ Halları değışen dört tür âdem, âbidler, şâhidler, ârifler ve muhiblerdir. Bu

⁶ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 81.

⁷ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 82. Dipnot 857.

⁸ “Çalap Celle Celaluh cümle dürlü nesnenin varlığını Kur'ân içinde yâd kıldı”. Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 3.

⁹ Hacı Bektâş Veli, 340.dipnotta değışür, değışürler şeklinde kullanıldığı belirtilmektedir.

dört âdem amellerine göre tasnif edilmişlerdir. Onlar halleri değişen öznelere dir.

Özetle varlık- "hallar", çokluktur ve değişimdir ama âdem veya ârif anlamıyla onlar birliktir. Mesela âdemde gönül bir varlıktır. Onun Arapçada yedi adı vardır. "Ve dahi gönlün varlığı bilinür ve lakin niteliğin bilmekte âlâm aciz kalur ve Tazi dilinde yidi adı vardır. Kalb, Cânan, Ruh, Bâl, Halad, Zamir, Fuad"¹⁰ örneğinde gönül varlığının Arapça muhtelif adları söz konusudur. Belirlenenler çerçevesinde diyebiliriz ki varlık, oluşun ilkesidir, o da birdir. Oluşun aslı ve ilkesi, Hak'tır, Sevi'dir. Kişi varlığını Hakka vermelidir. Şu örnekte olduğu gibi. "Bu makama kim ire. / İşbu nakdı kim dire. Varlığın Hakka vire/ Cümle âlam içinde. Varlık yokluk bir durur. / İşk u sevi bir durur. Dünya ahkrat bir durur. / İşk-ı Kadim içinde".

Beşinci olarak *Makâlât*'ta geçen varlık, bir terimdir ve "vardır" yüklemiyeler ortaklığa sahiptir. Onun kandelik/nitelik'i ise bu sefer bir "önerme"dir, yani yazıdır. Buna göre *Makâlât*'ta:

1. Varlık, Tanrı'nın zatının tezahürü olan "yaratma (halk)" sıfatı ve eylemidir, "var-etmek/eylemek" ile eş anlamlıdır. "Halk (var) fiilinin, faili hâlık (yaratan, vareden), mefulü mahlûktur (yaratılan, varedilen). Bu tür "varlık" bilinir, ama kandelik/nitelik'i (mekânı) bilinemez.
2. Varlık, Kur'ân'da yaratıldığı zikredilen bütün (cümle) "nesnelere"dir. Bu anlamda varlık, olanlar ve varolanlardır. Nesnelere niteliği/kandeliği, Kur'ân ve dünyadır.
3. Varlık, "değişim" fiilidir. Bu şekliyle varlık, "varış", "eriş" ve "oluş"u karşılamaktadır. Bir sözünde Hacı Bektâş Veli "Kul, Çalap Tanrıya kırk makamda irer, ulaşır, dost olur" demektedir.¹¹ Ahmet Yesevî, kırk makamın varlığı ve sürekliliği için *Fakrname*'de "turur"u kullanmaktadır.¹² Bu anlamda oluşun ve diğer özdeşlerinin niteliği/kandeliği dünyadır.
4. Varlık, öznedir ve öznenin (ariflerin) değişen halleridir. Hallere kandeliki tendir, adamdır.
5. Varlık, "vardır" formuyla ontolojik ve epistemolojik bağıdır. Hacı Bektâş Veli onu, ya "...de-var", ya "...de vardır" formuyla kullanmaktadır. Vardır'ın kandeliki/niteliki ise, önermedir, yazıdır (Kur'ân'dır).

¹⁰ Nitelik için bk. Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, s.76. 598.dipnot "kandelik".

¹¹ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 14.

¹² Ahmet Yesevî, *Fakrname, Ahmet Yesevî'nin Fakrnamesi ve İki Farsça Risalesi* içinde nşr. Kemal Eraslan, N.Tosun, (Ankara: Ahmet Yesevî Üniversitesi, 2016), 38-60.

6. Varlık, çok anlamlı genel bir terimdir. Öz-niteliği, kandelik/nitelik yani mekânlıktır. Öz-nitelik açısından varlık, kandeligi bilinenler ve bilinmeyenler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

Sonuç olarak Hacı Bektâş Veli, “kandelik/nitelike” temelinde varlığı, kandeligi bilinmeyen varlık ve kandeligi bilinen varlık olmak üzere ikiye ayırmış görünmektedir.

3. Kandeligi Bilinen Varlık

Kandeligi bilinen varlığı, yukarıda, “nesneler, eriş-oluş, özne (arifler), özne halleri, var ve vardur” diye belirledik. Onların niteliği/kandeligi/nin ise Kur’ân/yazı, dünya, adam ve ten olduğunu söyledik. Teknik ifadesiyle, varlığın dört mekânı söz konudur. Varlık, ya hariçtedir (ayn), ya zihindedir ya sestedir ya da yazıdadır.

O halde şimdi kandeligi bilinen varlığa bakalım.

4. Ayanda Varlık

Kandelik, Hacı Bektâş Veli'nin kullanımında ya dünyadır ya adamdır veya tendir. Teknik terimle onlar “ayanda varlık”tır, ama onların her ikisinden Kur’ân’da söz edilmektedir. Buna göre Kur’ân ikinci kandeliktir. Hacı Bektâş Veli, her iki kandelik, yani dünya, adam veya tendeki varlık için ya var ya vardur yüklemini kullanmaktadır. O halde şimdi dünyada var-dur’a bakalım.

5. Dünyede-Var

Hacı Bektâş Veli ayanda/hariçte varlık için “dünyada-var ve vardur”u kullanmaktadır. Var ve vardur, Hacı Bektâş Veli'nin yazıda olan iki varlığıdır. İki Var’dan birincisi yapı bakımından salt yani “var”, ikincisi vardur, yani turur-eklentilidir. Turur ise, yazıda ortaya çıkmakta, var’ın sürekliliğini ifade etmektedir.

Salt kullanımlarına şu örnekler verilebilir: “Ve hem dünyede göğ var ve yir var; pes imdi [adamda] arka göğe benzer ve daban yire benzer. Ve hem yidi kat göğ var”.¹³ “Pes imdi aziz-i men! Sevünmek var, gönenmek var. Hem nişan var hem ümid var hem korku var hem helallik var.”¹⁴ “Pes bunda dahi mana var. Pes ol bustanlar kim sizde var”.¹⁵

¹³ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 62.

¹⁴ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 33.

¹⁵ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 37, 42.

Hacı Bektâş Veli, bazı varlar için dünya bazı varlar için bedeni/teni kandelik olarak kullanmaktadır. Ten dünyadaki varlardan birisidir ama dünya ve ten kandelik olmaları bakımından birdir. Hacı Bektâş Veli kandelik için ten yerine “Âdem’i (Adam)” de kullanmaktadır. Dolayısıyla kandeligi bilinen varlık, dünyada-varlık ve adamda varlık olmak üzere ikidir.

Dünyada-var, öncelikle fiziksel-doğal varlardır (nesnelere). Dünyada-varlar, gök, yer, yedi kat gök, bulut, yağmur, dağlar, ırmaklar, köyler, ağaçlar, otlar, sular, ateş (od), rüzgâr (yel) ve bostandır. Hacı Bektâş Veli şöyle demektedir: “Pes imdi arş ile ferş arasında çok dürlü nesnelere vardır; illa âdamdan ulusu yoktur. Ve cümle yaradılmış nesneden yoharu arşdur”.¹⁶ “Ve hem dünyede yedi deniz vardır, gark idici. Pes tende dahi yedi deniz vardır, gark idici”.¹⁷ “Ve hem dünyede iki deniz vardır; biri datlu ve biri acı. İkisi dahi bir yirdedir, lakin biri birine katılmaz”.¹⁸ “Ve hem dünyede ağaçlar vardır kim başı göğdedür, dibi yirdedür”.¹⁹

Dünya, içindeki varları bakımından Adama benzemektedir. Bu benzerliğe şu örnekler verilebilir: “Ve hem dünyede göğ var ve yir var; pes imdi [adamda] arka göğe benzer ve daban yire benzer. Ve hem yidi kat göğ var”.²⁰ “Ve hem dünyede bulut var ve yağmur var, pes kaygu buluta benzer, gözyaşı yağmura benzer”.²¹ “Ve hem dünyede dağlar var, pes adamda dahi sünüük başları dağlara benzer”.²² “Ve hem dünyede ırmaklar var, pes gözyaşı ırmaklara benzer. Ve hem dünyede köyler var, amma andamlar köylere benzer. Ve hem dünyede ağaçlar var, pes barmaklar ağaçlara benzer. Ve hem dünyede otlar var, ilgüler var, amma kıllar otlara benzer ve kollar ilgülere benzer. Ve hem dünyede dört dürlü su var. Evvel safi su, ikinci acı su, üçüncü kavi su, dördüncü yiyir su, pes tende dahi dört dürlü su var. Evvel ağız suyu ki datludur, ikinci göz suyu ki acıdur, üçüncü burun suyu kavidir, dördüncü kulak süni yiyirdur”.²³ “Ve hem dünyede dört dürlü od var. Evvel daş odı, ikinci ağaç odı, üçüncü yıldırım odı, dördüncü damu odı. Ve hem dünyede dört dürlü yıl var. Evvelki yıl adı Dabûrdur, ikinci yıl adı

¹⁶ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 62.

¹⁷ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 63.

¹⁸ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 66.

¹⁹ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 71.

²⁰ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 62.

²¹ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 63.

²² Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 63.

²³ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 64.

Sabûrdur, üçüncü yil adı Canûbdur, dördüncü yil adı Şimâldur, pes tende dahı dört dürlü yil var.²⁴ Pes ol bustanlar kim sizde var, sanman kim bekçi-süzdür".²⁵

Dünyada-varların ikinci türü, insan ve yağı, dokuş, mümin, kâfir, zalim, muktesıd gibi insan varlığıdır: "Ve hem dünyede mümin var, kâfir var, pes adamda dahı ilham mümine benzer, vesvese kâfire benzer. Ve hem dünyede yağı var, dokuş var, pes nefis yağıdır ve nefis dileğin virmemek dokuşdur. Ve hem dünyede cühüd ve tarsa var ve hem halif itmek var".²⁶ "Ve hem dünyede zalim var, muktasıd var, sâbık var".²⁷ "Ve hem dünyede padişahlar var kim başında tac var, boynında kavuk var, egninde hıl'at var, mansur var, tahtı mülketi raiyyatı var".²⁸

Üçüncü olarak dünyada-varlar, artmak ve eksilmek fiilleridir: "Ve hem dünyede artmak var, eksilmek var. Ve hem dünyede güristan var, adamda dahı var, pes imdi burun delükleri güristana benzer".²⁹

İkinci tür var örneklerinde Hacı Bektâş Veli, insanı; inanç, sûfî-oluş, ahlak ve siyaset açısından sınıflamaktadır. İnsan, inanç açısından mümin ve kâfirdir. Varoluş açısından insan, yağı, dokuş ve nefistir. Onlar, düşmanıdır. Ahlak açısından insan, zalim, muktesıd, sâbıktır. Siyaset açısından insan, padişah, mansur ve raiyyettir. Onların hepsi birlikte dünyada-varlardır.

Şimdi turur-eklentili varı (vardur) örnekleyelim: "Ve hem dünyede yidi deniz vardur, gark idici; pes tende dahi deniz vardur, gark idici." , "Ve hem düne iki deniz vardur; bir datludur, ikisi dahi bir evdedür, lakin biri birine katılmaz".³⁰

Özetle dünyada-varlar, doğal, beşeri ve fiil varlar olmak üzere üç çeşittir. Doğal-fiziksel-varlar, gök, yer, yedi kat gök, bulut, yağmur, dağlar, ırmaklar, köyler, bostanlar, ağaçlar, otlar, sular, ateşler (od) ve rüzgârdır (yel). Bunlar dünyada-varın ilk türüdür ve nesnelere aittir. İkinci türü, insan ve çeşitleridir. Üçüncü türü birincilere ve ikincilere ait, varlık, yokluk, artmak, eksilmek gibi hareket ve değişim fiilleridir.

²⁴ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 65.

²⁵ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 42.

²⁶ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 67.

²⁷ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 68.

²⁸ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 69.

²⁹ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 66.

³⁰ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 63, 66.

6. Adamda-Var/dur

*Makâlât'*ta sözü edilen var'ın ikinci kandelığı "adam"dır (âdem). Hacı Bektâş Veli Âdem (Adam) kandelığını bedensel-maddi varlar için tercih etmektedir. Adam dünyada vardır, dolayısıyla dünya ve adam kandelikleri birbirine benzer ve ortaklırlar.

Adam, dört türlü nesneden yaratılmış olup onlar Empedoklesçi ve Aristotelesçi dört cüzden meydana gelmektedir. Yine onların dört türlü taatları, arzuları ve halları vardır. Şu ifade buna örnektir: "Hak Subhanahu ve Teâla Adamı dört dürlü nesneden yarattı ve hem dört güruh kıldı ve hem dört bölüğün daha dört dürlü taatları vardır ve dört dürlü arzuları vardır ve dört dürlü halları vardır".³¹

Adamı oluşturan dört nesnenin, Empedoklesçi ve Aristotelesçi dört unsur olduğunu söyledik. Unsurlardan biri toprak, biri ateş (od), biri hava (yil), biri sudur. Hem asılları ve hem biliş halleri bakımından Adamın dört güruhu ise, âbidler, zahitler, arifler ve muhiplerdir.

Abidlerin aslı, yeldendir. Bunlar, yelin niteliklerine sahiptirler. Şafidirler ve kavidirler. Şeriat ehlidirler. Dünyadaki varları onlar şeriatla bilmektedirler. Bunlar için Hacı Bektâş şunları söylemektedir. "Pes imdi her ne kim bu dünyede vardır, halal ve haram ve mısmul ve murdar, kamusu Şeriat birle malum olur.³² Çalap Celle Celaluh da yaş ve kuru her şeyi yani cümle türlü nesnenin varlığını Kur'ân içinde yâd kılmıştır."³³

İkinci güruh olan zahitlerin aslı, ateşendir (od). Bunlar tarikat kavmidir. Od gibi dün ü gün yanarlar.

Üçüncü güruh ariflerdir. Onların aslı, sudandır. Bunlar marifet kavmidir. "Arifler su gibi hem arıdır hem arıdıcıdır. Arife gerek ki hem arı ola hem arıdıcı ola. Su arılık ve tahirdir. Her kankı kaba, kim gerür ise ol kab gerke kim suya döne. Hem kendüden ayruk nesne ana birikmez ve hem rengi dahi malum olur, murdarı taşra atar". Arifler arıtma işini sözle yaparlar. "Arifler katında her sözün üç yüzi ve bir ardı vardır ve maani ehli katında yitmiş yüzi ve bir ardı vardır. Ancak şöyle bilmek gerek kim kendüyü arıtmayan ayrukları dahi arıtmaz".³⁴

³¹ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 3.

³² Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 3.

³³ Kur'an-ı Kerim, el-En'am 6/59.

³⁴ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 7, 8.

Dördüncü grup, muhiplerdir. Bunlar hakikat kavmidir. Onların aslı, topraktır. Toprak teslim ve razı olandır. Hacı Bektâş Veli "Her şey aslına döner" sözünü alarak, bu dört grubun aslına bakılırsa onların asıllarına döneceğini, Hazrete nasıl varacaklarını sorar: "Pes imdi toprak toprağa, su suya, yil yile, od oda giddi; pes sen ne ile Hazrata varursun?".³⁵ "... Benim üç dostum vardır. Kaçan kim ben ölücek, birisi evde kalur ve birisi yolda kalur ve birisi dahı benüm ile bile gelür. Evde kalan malumdur. Yolda kalan hısımlardur ve ehlimdür. Benümle bile gelen "eylüklerüm ve amallarum"dur" diyerek dönüşü anlatır.³⁶ Adamda, dört ateş vardır. "Amma adamda dahı dört dürlü od vardır".³⁷ Bunlar mide odu, şehvet odu, soğukluk odu ve muhabbet odudur.

Dünya ve adam arasındaki benzerlik ve ortaklık ilişkisine göre dünyadaki ağaç, adamda artık marifet ağacıdır. "Ve hem ol marifet ağacının biş ulu budağı vardır".³⁸ Beş budak, şevk, muhabbet, inayet, iradet ve kurbiyet budağıdır. Adamın (kişi), marifetle ilgili iki elçisi vardır. Dil elçisi zahiridir, gönül elçisi batındır. Şu ifadesinde olduğu gibi: "Pes imdi her kişinin iki rasulü vardır. Biri zahir, biri batın. Zahir dildir, batın gönüldür. Pes dil Muhammed'e gönül Cabrayıl'a benzer".³⁹

Hacı Bektâş Veli yine bir ifadesinde adam yerine "âkil"i kullanır. Âkilin üç ahlâkî niteliği vardır. Sabır, utanmak, kanaat... Onlarla, riyayı ve tamahı gönlünden çıkarır, marifete ve hakikate ulaşır. "İmdi aziz-i men! Âkilun üç hassakisi vardır ki biri bir riyayla tamamı gönül şehriden çıkarurlar".⁴⁰

Özetle adam, dünyadaki varlardan bir vardır ve adam kendindeki varlar bakımından dünyayla benzerliğe ve ortaklığa sahiptir.

7. Zihinde Varlık

Zihinde varlık, varların bir diğer türüdür. Hacı Bektâş Veli, zihin kavramını kullanmaz, onun yerine "ten" ve "gönül şehri (şehristan)" kandelikliğini tercih eder. Şimdi bu iki kandelik varlara bakalım.

³⁵ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 11.

³⁶ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 12.

³⁷ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 65.

³⁸ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 72.

³⁹ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 77.

⁴⁰ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 55.

8. Tende-Vardur

Ten-kandelighindeki-varı, dünyadaki-var da olduğu gibi üç grupta topla-yabiliriz. Birincisi psikolojik ve epistemolojik varlar, ikincisi inançsal-dinsel varlar, üçüncüsü eylemsel-fiilsel varlardır.

Hacı Bektâş Veli'nin "gayblar" dediği tendeki (psikolojik ve epistemolo-jik)-varlara şu örnekler verilebilir: "Pes tende dahı bir akıl var ve bir hevâ var.... Pes tende dahı uş, akıl, fehüm, ilham, hidayat, fikir, endişe var, bun-lar dahı gayblardır."⁴¹ "Ve hem tende dahı biş nesne delil var, Çalap Teâla birliğine. Ve amma bunda üç mani var. Bu üç mani kimde olursa akılı ta-mamdur, kimde kim olmasa akılı yokdur ve hem canı uyur."⁴² "Pes imdi azizi men! Sevünmek var, gönenmek var ve hem nişan var ve hem ümid var ve hem korku var ve hem hüccet var ve hem halallık var".⁴³

Tendeki inançsal-dinsel varlara şu örnekler verilebilir: "Pes tende dahı iman var, iman nuru dahı böyledür, cümle damarlara girup durur. Ve hem sar-maya var, assı var, ziyan var. Ve hem beytü'l-mamur var, Ka'ba var."⁴⁴ "Ve hem haram belürtmek var ve hem hizmet var ve hem fazıl var ve hem şifa var ve hem başarılar var ve hem hasrat var."⁴⁵

Hacı Bektâş imanın bulunduğu yeri bir başka ifadesinde "akıl" olarak ifade eder.⁴⁶ Tendeki eylemsel-fiilsel varlara ise şu örnek verilebilir: "Pes tende dahı kuvvat var, kimi de artar, kimi de eksilir."⁴⁷

Özetle, örneklerden anlaşıldığı gibi, Hacı Bektâş Veli, tendeki-varları üç grupta belirlemektedir. *Birincisi psikolojik ve epistemolojik varlar, ikincisi inanç-sal-dinsel varlar, üçüncüsü eylemsel-fiilsel varlardır.* Her üç varın ortak niteliği, tekrar edelim ki kandelik/nitelik/tir (mekânlılık).

9. Gönül Şehristanında İki-Var/dur ve Onların Savaşları

Hacı Bektâş Veli, zihin kandelighi yerine zaman zaman "gönül" veya "can" terimlerini kullanmaktadır. Ona göre gönül, bir şehre, bir devlete benzemektedir. Gönülde-varlık, "ol" deyimiyile yaratılandır ve o gönül şeh-ristanında bulunmaktadır. Gönülde bulunanlar, iki sultandır.

⁴¹ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 69, 71.

⁴² Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 76, 101.

⁴³ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 33.

⁴⁴ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 73, 74.

⁴⁵ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 34.

⁴⁶ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 14. Dipnot 18.

⁴⁷ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 66.

Sultanlardan biri “akıl”dır, akıl rahmanîdir ve naib-i imandır. Hacı Bektâş Veli belirtmese de şeytanî niteliğinden anlaşıldığı kadarıyla diğeri “nefis”tir. Şu sözde olduğu gibi: “Gönül bir şehristandır ki Hak Subhanahu ve taala arştan ta tahta’s-seraya değin ne yarattıysa ol şehristanda vardır ve hem ol şehre sığar ve hem ol şehristanda iki sultan vardır: Birisi rahmanîdur ve birisi şeytanîdur. Rahmani sultanun adı Akıldur ve nayıbı imandır ve subaşı miskinlikdur. Ve hem yüreğün sağ kulağında yidi kal’a vardır, her bir kal’ada Hak subhanahu ve taala bir dizdarı müvekkel komşudur ve ol dizdarların adı bir bir malumdur”.⁴⁸ Bunlar, ilim, cömertlik, öz ve hayâ, sabır, perhizkarlık, korku ve edeptir. “Pes değme bir dizdarun yüz bin hasadı vardır ve değme bir hasadun yüz bin çerisi vardır ve bular kamusu iman bekçileridür”.⁴⁹

Her iki sultan arasında bir mücadele ve savaş vardır. Hacı Bektâş Veli bu mücadelede, sultanlara bağlı hareket eden ordu ve askerlerinden söz ederken “gönül” kandelikliğini kullanmaz, onun yerine “yürek” terimini tercih eder. Bu tercih, nefsin bedenselliğini veya maddiliğini anlatmak için tasavvufi bir tercih olmalıdır: “Pes yüreğün sol kulağında yedi kal’a vardır ve her bir kal’ada bir dizdar vardır, ol yüreğün sağ kulağındaki kal’alara havala olup müvekkeldür. Degme bir dizdarun yüz bin hasadı vardır ve değme bir hasadun yüz bin su-başı vardır”.⁵⁰

Hacı Bektâş Veli'nin kullandığı gönüle eş bir başka kandelikliği, “can”dır. Canın içinde, bu sefer iman yerine, “inkâr-başı” denilen bir baş vardır. Marifet gelir ona heybetle gelir. “Velakin can içinde bir baş vardır, ol baş inkâr başı dirler ve marifat gey ulu hassakidur ve gey ulu hakimdur, heybetle varur. Ve hem dam u kapusunda yidi dağ vardır, ol dağları doğrar, paralar, sekiz uçmak kapusunda yol eyler”.⁵¹

Özetle ordularıyla birlikte akıl ve nefis, gönül kandelikliğinde iki-var’dır. Denilebilir ki kandelikler ve varlar, “içinde-varlar” terimiyle ifade edilebilir. İnsana gereken, “içinde-varlar”ı bilmek ve düşman nefis ile ordusunu yenmektir. Hacı Bektâş Veli bu hale “kendüyü bilmek” demektedir. Kendüyü bilmek, aşkın gelmesine ve bütün bir varlığı Haktan yana okumasına sebep-

⁴⁸ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 35.

⁴⁹ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 35.

⁵⁰ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 50.

⁵¹ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 45.

tir. "İmdi kaçan kim bir kişi kendüyü bilse, ışık gelür ol kişiyi hakdan yana okur. Ne kadar kim devleti vardur, onca ilerü varur..."⁵²

Böylece Hacı Bektâş Veli, şehir benzetmesiyle insanı, mücadele/savaş temelli düalist bir öz olarak okur. Bu öz, rahmanî-akıl ile şeytanî-nefis özüdür. Bu iki özün kandeliği, gönül ve yürektir. Onların arasında daimi bir savaş vardır. Bu savaş, kandeliğe hâkimiyet savaşı, diğer adıyla kandeliğin idaresi savaşıdır. O nedenle bu ikili özün eylemleri ya iyi ya kötü ahlakıdır. İyinin hâkimiyeti ve tezahürü için bu ikili özü Hak'tan yana okumak gerekmektedir. Zira özü okumak, aşkın gelmesinin sebebidir. Aşk gelince öz, varlığı Hak'tan yana okur ve kişi ileri varır.

10. Sözde ve Yazıda Varlık

Varlığın dört kandeliğinden ikisi söz ve yazıdır. Onlar her ikisi, *Makâlât*'ta ya İncil'dir ya Tevrat'tır, ya Kur'ân'dır yahut onların ayetleridir. Diğer bir ifadeyle söz ve yazı, kutsal kitaplar ve onlardaki ayetlerdir. Ayetlerde, uçmaktan ve tuba ağacından da söz edilmektedir. Tanrıyla onlar arasında "hicab" "vardur". Kısaca kitap kandeliğini örnekleyelim. "İsa alayhis-salam eyiddi kim: -İncilde ve Tevrat'ta ve Zeburda ve Furkanda bu âyat vardur didi..."⁵³ "Ve hem uçmakda Tuba ağacı vardur ki her bir budağı müminlerin köşkleri derecesinden girüb dururlar"⁵⁴ "Muhammed Mustafa (s.a.v.) işitdüm kim: Çalabıla cümle nesne arasında hicab vardur, velakin gönül ile Çalab tanrı arasında hicab yoktur"⁵⁵

11. Vardur'da Ortaklık ve Benzerlik

Vardur'un yukarıda hem "dünya", hem "insan"daki varlıklar ifade edilirken birer "kandelik" olarak kullanıldığını belirtmiştik. Yine ikisi arasında bir başka ortaklık, onların birer bileşik olmalarıdır. Zira onların her ikisi de dört unsurdan oluşmaktadır. Unsurların tabiatları, her ikisinde ortak ve benzerdir. Yine dünya ve insan, canları, gönülleri bakımından ortak ve benzerdirler. Bu benzerlik ve ortaklık, bizim açımızdan birer "vardur ortaklığı ve benzerliği"dir. Hacı Bektâş Veli bu ortaklığı şu sözüyle ifade etmektedir. "Pes imdi aziz-i men! Malum oldu ki: Çalab Teâla dünyede her ne kim yaratdıysa cümlesi âdam oğlanında vardur. Belkim dahı artukdur. Zire kim

⁵² Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 54.

⁵³ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 5.

⁵⁴ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 72.

⁵⁵ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 74.

bunca gönüllerde sır vardır kim vasfa gelmez. Ve hem Çalap Tealanun zahiri ve batını vardır. Zahiri bu cihandır, batını ol cihandır; velakin bu cihan, ahir harab olırsadır".⁵⁶ "Ve hem dünyede yedi deniz vardır, gark idici. Pes tende dahi yedi deniz vardır, gark idici". "Bu yedi gark edici, göz, dil, kulak, kursak, karın, renc, sevdadır".⁵⁷

Sonuç

Sonuç olarak Hacı Bektâş Veli ontolojisiyle ilgili şu tespitleri ve terimleştirmeleri yapabiliriz. Hacı Bektâş Veli eserinde, "var, vardır, varlık, varmaktadır, varıdı, varır, var eylemek" gibi ontolojik ve epistemolojik varları kullanmakta, varlığa bakışını "var ve varlık (sıfat-varlık)" temelinde ortaya koymaktadır. Zira eserde, var 19 sayfada, vardır 18, varlık 9, varmaktadır 2, varıdı 1, varır 2 sayfada yer almakta; en fazla ise, "19 sayfada var, 18 sayfada vardır ve 9 sayfada varlık"ı kullanmaktadır. "Var", onların aslını ve kök kavramını oluşturmaktadır.

Hacı Bektâş Veli, *Makâlâtı*'nda, "var"ı değil, "varlık"ı ele almakta, "varlık" terimini "kandeliği/niteliği bilinen varlık" ve "kandeliği/niteliği bilinmeyen varlık" olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Varlık, onların birincisi, var ikincisidir. İkincisi olan kandeliği/niteliği bilinmeyen varlık, klasik mantık tanımıyla "zat"tır. Zat-sıfat birliği de demek olan varlık, var-etmek yani halk-etmek anlamıyla "sıfat-fiil-varlık"tır, diğer adıyla yaratma master-sıfatıdır. Buna göre kandelik, bilinen varlığın öz-niteliği olmaktadır.

Kandeliği/niteliği bilinen varlık, "mekânda-olanlar"dır. "Olanı, (var-olanı, halk-olanı)" anlatmak için Hacı Bektâş Veli, ya "varlık", ya "...de/dav-ar", ya "...de/da-vardur" veya "içindedür" olmak üzere üç "-de-var" formu kullanmaktadır. Kandeliği/niteliği bilinen varlık, "var-dur" formuyla var olmaktadır. Ayrıca Vardır, varlığın *Makâlâtı*'taki bağ-adıdır ve yüklemidir. Cüzilere, yani tikellere, yüklenmektedir. Varlığın mekânı/kandeliği ise, ya fizik dünyadır (ayn), ya zihindir (nefis, gönül), ya yazıdır (Kur'an, İncil, Tevrat: Ayet) ya sözdür (isim, fiil, master, gibi). Hacı Bektâş Veli onları, ya dünyada-var, ya adamda-var, ya içinde-var biçiminde "...dır", veya "var-dur" bağlarıyla ifade etmektedir.

Özetle Hacı Bektâş Veli'nin *Makâlâtı*'nda varlık, kandelik/nitelik açısından beş türdür. Bunlar:

⁵⁶ Hacı Bektâş Veli, *Makâlâtı*, 78.

⁵⁷ Hacı Bektâş Veli, *Makâlâtı*, 63.

Birincisi, Tanrı'nın zâtının tezahürü olan "yaratma (halk)" sıfat-eylemidir ve "var-etmek/eylemek" ile eş anlamlıdır. "Halk (var) fiilinin, faili hâlık (yaratan, var eden), mefulü mahlûktur (yaratılan, var edilen). Bu tür "varlık" bilinir, ama O'nun kandelik/nitelik'i (mekânı) bilinemez.

İkincisi, Kur'ân'da yaratıldığı zikredilen bütün (cümle) "nesnelere"dir. Bu anlamda varlık, olanlar ve varolanlardır, niteliği/kandeliği de Kur'ân ve dünyadır.

Üçüncüsü "değişim" fiilidir. Bu şekliyle varlık, "varış", "eriş" ve "oluş"u karşılamaktadır. Bir sözünde Hacı Bektâş Veli "Kul, Çalap Tanrıya kırk makamda irer, ulaşır, dost olur" demektedir.⁵⁸ Ahmet Yesevî, kırk makamın varlığı ve sürekliliği için *Fakrname'*de "turur"u kullanmaktadır.⁵⁹ Bu anlamda varlık, makamda turandır ve niteliği/kandeliği ise dünyadır.

Dördüncüsü, öznedir ve öznedede (ariflerin) değişen halleridir. Hallerin kandeliği tendir, diğer adıyla da adamdır.

Beşinci tür varlık, "vardır" formuyla ortaya çıkan ontolojik ve epistemolojik bağdır. Hacı Bektâş Veli onu, ya "...de-var", ya "...de vardır" formuyla kullanmaktadır. Vardır'ın kandeliği/niteliği de önermedir, yani yazıdır (Kur'ân'dır).

Nihayet altıncı varlık, çok anlamlı genel-salt bir terimdir. Öz-niteliği, kandelik/nitelik/tir, yani mekânlıktır. Böylece öz-nitelik açısından varlık, Hacı Bektâş Veli'de kandeliği bilinenler ve bilinmeyenler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Kandeliği bilinenler, diğer adıyla "var-olanlar", ayanda, zihinde ve yazıda var-olanlar olarak belirlenebilir. Dünyada ve tende-varlar ayandadır. Dünyada-varlar, doğal, beşeri ve eylemsel varlar olmak üzere üç çeşittir. İlki, doğal-fiziksel-varlardır ve onlar, gök, yer, yedi kat gök, bulut, yağmur, dağlar, ırmaklar, köyler, bostanlar, ağaçlar, otlar, sular, ateşler (od) ve rüzgârdır (yel). Bunlar dünyadaki varların ilk türleridir. Dünyada-varların ikinci türü, beşeri yani insana ait varlardır. Diğerleri arifte-vardır, zihinde-vardır, diğer adıyla gönül-şehristanında vardır.

İnsan ten ve gönlüyle, hem dünyada-vardır, hem zihinsel-vardır. İnsan (adam), dört asılla dört türde var olur. Yel, ateş, su ve toprak asıllarıyla abidler, şahitler, arifler ve muhibler var olur. Onların, biri zahir olan dil/lisan, biri gönül olmak üzere iki elçileri vardır. Hacı Bektâş Veli, tende-

⁵⁸ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 14.

⁵⁹ Ahmet Yesevî, "Fakrname", *Ahmet Yesevî'nin Fakrnamesi ve İki Farsça Risalesi* içinde, nşr. Kemal Eraslan, N. Tosun, (Ankara: Ahmet Yesevî Üniversitesi, 2016), ss.38-60.

ki-varları *Birincisi psikolojik ve epistemolojik varlar, ikincisi inançsal-dinsel varlar, üçüncüsü eylemsel-fîlssel varlar* olmak üzere üç grupta belirlemektedir. Birinci tür varlar, akıl, hava, fehim, ilham, hidayet, fikir, endişedir. Bunlara Hacı Bektâş Veli "gayıblar" adını vermektedir. İkinci tür varlar, iman, iman nuru, sermaye, ziyan, assı, beytülmamur, Kâbe, cennet, cennette ırmaklar, cennette yemek ve hades etmemek, gibi. Üçüncü tür varlar, sevinmek, gönlenmek, nişan, ümid, korku, hüccet, helallik, haram belirtmek, hizmet, fazıl, şifa, başarı, hasret, gibi bu tür varlardır. Onların hepsinin arkasında eksilen ve artan kuvvet vardır. Onların ortak niteliği, *mekânsallıktır*.

İnsanın (adam) içinde, bir gönül şehristanı vardır. Orada biri *Akıl*, diğeri *Nefis* adlı iki sultan yaşamaktadır. Sultanlardan biri hakîmdir, rahmanın vekilidir; diğeri inkâr-başıdır, şeytanın vekilidir. Onlar şehrin merkezinde bir kalede, kalenin sağ ve solunda yaşamakta, onların emrinde dizdarlar ve askerler bulunmaktadır. Onların biri, iyiliğin; diğeri, kötülüğün şehre/bedene hâkim olması için mücadele etmektedir. Akıl sultanının başarısı, kendüyü bilmekten, kendisine aşkın gelişini sağlamaktan geçmektedir. Zira varlık, sebebiyle ve sonucuyla bir bütündür. O nedenle kendini bilmek, kendindeki bu ortak ve benzer mücadeleyi ve kendi yönetimi bilmektir. Kendini bilmek, rabbini bilmektir.

Sözümüzü, Hacı Bektâş Veli'nin varoluşa dair şu özet sözleriyle bitirelim. "Çalab Taala dünyede her ne kim yaratdıysa cümlesi âdam oğlanında vardır. Belkim dahı artukdur. Zire kim bunca gönüllerde sır vardır kim vasfa gelmez. Ve hem Çalab Teâlâ'nun zahiri ve batını vardır. Zahiri bu cihandır, batını ol cihandır ve-lakin bu cihan, ahir harab olırsadır".

Kaynakça

- Görkaş, İrfan, *Üç Muhit Bir Felsefe Var ile Var Olmak*, İstanbul: DBY Yayınları, 2024.
 Görkaş, İrfan, *Varlık Vardan Gelir*, İstanbul: DBY Yayınları, 2021.
 Görkaş, İrfan, *Yeni Ontoloji "Var (Bar)"*, Ankara: Akademisyen Kitabevi, 2022.
 Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, thk.Esad Coşan, Ankara: Seha Neşriyat, 1971.
 Tebrizi, Şemsi, *Konuşmalar (Makâlât)*, çev. M.Nuri Gençosman, İstanbul: Hürriyet Yayınları, 1974, c.I.
 Tebrizi, Şemsi, *Konuşmalar (Makâlât)*, çev. M.Nuri Gençosman, İstanbul: Hürriyet Yayınları, 1975, c.II.
 Türk Dil Kurumu, *Güncel Türkçe Sözlük*, <https://sozluk.gov.tr/> [Erişim: 14.03.2024].
 Yesevî, Ahmet, "Fakrname", nşr. Kemal Eraslan-Necdet Tosun. Ankara: Ahmet Yesevî Üniversitesi, 2016.

Hacı Bektâş Velî Düşüncesinde İtikat Anlayışı

Ömer Faruk TEBER*

Giriş

Dinî metinlere bağlı oluşumların ana direği inanç/itikat ve buna bağlı olarak gelişip şekillenen pratik/amelî uygulamalardır. Geleneksel yapıya sıkı sıkıya bağlı olan ve kendini sözlü ve yazılı biçimde aşikâr eden bu ana bünye, Bektâşilik için de oldukça önemli bir yere sahiptir. Bir tarikatın itikadi esasları ve bu esaslara dayanan uygulamaları zamanla iç içe geçerek birbirine entegre hale gelebilir. Tarikatın itikadi esasları, genellikle öğretiler, inançlar ve âdâp-erkân uygulamalarını içerir. Bektâşi düşüncesine kaynaklık eden temel eserler bu olgunun çok belirgin bir örneğidir.¹ Bu özellikleri ile Bektâşilik temel kaynaklarına ilişkin yapılacak tahliller bize Bektâşiliğin inanç ve ameli yapısına ait sağlıklı veriler sunacaktır. Ancak bu yazılı kaynakların gerek metin gerek muhteva tahlillerinde kullanılan sembollerin işlevleri doğru tespit edilmeli, amaçladıkları hedefler göz ardı edilmemelidir.²

Hünkâr Hacı Bektâş Velî'nin kendisine nispet edilen eserleri muhteva açısından Horasan ve Nişâbur'un müteşerri' fikrî, tasavvufî, fikhî ve ameli cereyanlarıyla örtüşen bir üslup ile mütenasip olduğu değerlendirilmelidir.³ Onu Yesevî geleneğini kendine özgü bir yorumla yeniden ele aldığı görül-

* Prof. Dr. Akdeniz Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı omerfarukteber@akdeniz.edu.tr, orcid/0000-0002-3126-3802

1 Bkz. Ömer Faruk Teber, *Bektâşî Erkânâmelerinde Mezhebî Unsurlar*, (Ankara: Aktif Yayınları, 2008), 3; Salih Çift, "Modern Anlamda İlk Bektâşilik Kitabı Olarak Mir'âtü'l-Mekâsîd ve Kaynakları", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15/1 (2006), 198.

2 Yusuf Gökâl- Hatice Teber, "Risâle-i Su'âl-i Hırka, Risâle Der Beyân-ı Kemer ve Risâle Der Beyân-ı Post İsimli Bektâşî Metinlerinde Dinî-Tasavvufî Semboller", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/2 (2016), 77-91.

3 Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1976), 53.

mektedir.⁴ Hacı Bektâş Velî'nin itikadî sisteminin; Bektâşî geleneğinin yazılı kaynaklarının temel örgüsünü; Erkânnâmeler,⁵ Âdâp kitapları, Tercümanlar, Tekbirler, Mersiyeleler, Gülbanklar⁶ ve Dîvazde İmâman, Onyedî Kermerbest, Oniki Post, Oniki Hizmet, Çehardeh Ma'sûmân, Nâd-ı Ali, Hızırnâme, Şühedâ-yı Kerbelâdan bahseden metinler oluşturmaktadır.⁷ Söz konusu bu metinler bir araya getirildiğinde parçacı bir yaklaşımdan ziyade bütüncül bir yapı teşkil ederek geleneğin fikri, ictimai, siyasî ve ahlakî değer yargılarını meydana getirmektedirler. Erdemli bir toplum meydana getirebilmenin kriterlerini geleneğin kendi iç bünyesinde yazılıp okunan eserlerde bulabiliriz. Çünkü erdemli ve yüksek ahlak-ı hamidiyye sahibi bir toplum, insân-ı kâmil mertebesindeki bireyler ile mümkün olabilir.

Tarih boyunca İslam düşüncesi altında teşekkül eden dinî yapılar, siyasî, sosyal ve kültürel değişimlere maruz kaldığından dolayı ortaya çıktığı ilk şekliyle devam edemeyeceği tarihsel bir gerçekliktir. Söz konusu dinî yapıların ürettiği dinî metinlerin yazıldıkları sosyo-politik coğrafya ve dönemlere ait tarihsel arka plan dikkate alınarak incelenmesi ve bu metinlerin analiz edilmesi akademik bir gerekliliktir.⁸ İslâm kültür ve geleneğinin ayrılmaz bir parçası olan Bektâşî düşüncesine rengini veren ise Kur'ân ve sünnetin yanı sıra bunların adeta birer şerhi ve haşiyesi hükmünde olan Hacı Bektâş Veli *Makâlât*'ı, velâyetnâmeler, erkânnâmeler, fütüvvetnâmeler ve divanlardır.⁹ Başta Kur'ân ve sünnete dayalı bilgi ile Türk kültür ve ananesinin mü-

⁴ Mehmet Kesikhalı, Hacı Bektâş-ı Veli, Yaşadığı Dönem, Hayatı, Eserleri ve Görüşleri, (Konya: Necmeddin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 183.

⁵ Ömer Faruk Teber, *Balkanlar'da Bâbâgân Koluna Ait Bir IXI. Yüzyıl Bektâşî Erkânnâmesi* (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2013, 12.

⁶ Cenksu Üçer-Rıza Sarı, "Dua, Gülbank ve Tercümanlar Üzerinden Alevî Nitelemeli Gelenek Hakkında Bazı Değerlendirmeler", *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları*, 13/2 (2020), 357-362.

⁷ Irene Melikoff, "Hacı Bektâş Veli'nin Alevî ve Bektâşî Ritüellerini, Dünya Görüşünü, Geçmiş ve Bugünkü Kimlik İnşasındaki Rolü ve Önemi Formüle Etme (Biçimlendirme) Aracı Olarak Nefes ve Değişler", *Hacı Bektâş Veli'nin Tarihsel Kimliği Düşünce Sistemi ve Etkileri*, Gazi Üniversitesi III. Uluslararası Türk Kültürü ve Hacı Bektâş Veli Sempozyumu, ed. Gıyasettin Aytaş vd. (Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları, 2009), 175.

⁸ Sönmez Kutlu, "Tarihsel Süreçte Alevîliğin Yazılı Kaynaklarında Yapılan Metin Tahriyatı: Safvetü's-Safâ'nın Türkçe Çevirileri Örnekleme Üzerinden", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 8/20 (2007), 21.

⁹ Özlem Özdemir- Ali Rıza Özdemir, "Babâgân Bektâşiliğinin Kolektif Belleği: Erkânnâmeler ve Türkiye'deki Neşri", *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 15/37 (2022), 86.

kemmel bir kompozisyonu olan *Makâlât-ı* Hacı Bektâş Velî¹⁰ olmak üzere Hoca Ahmet Yesevî ve onun geleneğinden tevarüs eden geleneğin yazılı formu olarak bilinen Bektâşî yazılı kaynaklarının yeniden tespit ve tedvin edilerek söz konusu öğretinin perspektifinden değerlendirmeye ihtiyaç vardır. Çünkü Bektâşî öğretisinin temel İnanç unsurlarının ve uygulama ritüellerinin yalnız kendi müntesiplerinin ahlâkî terakkilerine değil evrensel boyutta bireysel ve toplumsal katma değeri inkâr edilemez.¹¹

Bektâşilik ana kaynaklarında yer alan itikadî, amelî ve ahlâkî unsurların ayinlerde vücut bulmuş suretleri uzman bir gözden elbette kaçmayacaktır. Hatta dikkatli bakıldığında günlük ritüellerde uygulanan tek bir davranışın veya okunan tercümanlardaki duaların dahi içerisinde çoklu manalar taşıyan bir sembolizm görülecektir.¹²

Bektâşilik toplum hayatı ile iç içe olduğundan Bektâşilik tarihi boyunca tahrir edilen erkânâmeler, ilmihaller, tercümanlar¹³, gülbank ve benzeri eserler ile bizzat Hacı Bektâş Velî'nin kendi yazdığı eserler de insan ömrünün toplum hayatında karşılığını bulan her evresini kuşatan bir muhtevadadır. Doğum ile ölüm arasında meydana gelen her sosyal içerikli durum bu eserlerin muhatabına ya bir sorumluluk ya da bir nasihat yoluyla yön verir. İşte bu kural ve kaideler Bektâşiliğin kurumsal bir kimlik kazanmasını sağlayan ana unsurlardır.

Bektâşiliğin ana amaçlarından biri “Erdemli Toplum” tesisidir. Söz konusu amacın temel yapı taşı ise erdemli insandır. Buyruklar, erkânâmeler, fütüvvetnâmeler, velâyetnâme ve hatta vakfiyelerdeki vakıf kayıtlarındaki dahi tavsifler; eğitimin yol ve yordamını belirtilen esas ve usulleri, tümüyle erdemli insanı yetiştirmek amacı üzerine kuruludur.¹⁴ Bu eserlerde yazıya

¹⁰ Yaşar Nuri Öztürk, *Tarih Boyunca Bektâşilik* (İstanbul: Yeni Boyut Yayınları, 1995), 165.

¹¹ Yunus İbrahimioğlu, “Alevî-Bektâşî Klasikleri Adlı Yazılı Kaynaklar Üzerine Bir İnceleme”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 33, (Aralık 2023), 310-328.

¹² Hatice Teber, “Kur’ân-ı Kerîm’e Göre Kalbin Duyu ve Yeteneklerinden Küfür”, *Gazi-antep University Journal of Social Science*, 21/4 (2022), 1882.

¹³ Bektâşî Erkânâmelerinde yer alan Tercümânlar, Fütüvvet ehlinin okudukları Tercümânlar ile örtüşmektedir. Anadolu coğrafyasındaki tasavvufi cereyanların yakın ilişkisini ve Türkistan-Horasan menşeli olduğunu ortaya koyması açısından önemlidir. Bkz. Abdülbaki Gölpınarlı, *İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı*, (İstanbul: Ticaret Odası-İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, 2011), 53.

¹⁴ Cengiz Gündoğdu, *Hacı Bektâş-ı Velî, Öğretisi ve Takipçileri Hakkında Metotik Yeni Bir Yaklaşım*, (Ankara: Aktif Yayınları, 2007), 71.

dökülmüş olan kurallara harfiyyen uyararak ve esaslarına bağlı kalınarak eğitim ikmal edilir. “İnsan-ı Kamil” mertebesine ulaşıldığında da nefis eğitimi tamamlanmış olur.

Örneğin bu yazılı kaynakların başında geldiğini düşündüğümüz erkân-nâmeler, mükemmel bir hayat kılavuzu kitabıdır. Bu kılavuz, kaynağını Kur’ân ve sünnetten alır. Bu yapısıyladır ki erkân-nâmeler yüzyıllarca Bektâşilik müessesinin omurgasını teşkil etmiştir.

Bektâşî tarikatı teşekkülü ve tüm tarihi boyunca amellerin imanın bir parçası olmadığını vurgulayan Ebû Hanîfe’nin yaklaşımı ile örtüşmektedir. Bu yaklaşım genel olarak Hanefî-Mâtürîdî olduğunu iddia eden tüm kesimlerce benimsenmiştir.¹⁵ İnsana yalnızca yaratıcısına binaen hürmet göstermek, iman sahibi her mümini tekfir etmeksizin İslâm dairesi içerisinde görmek, Ehl-i sünnet geleneğinin omurgasını meydana getiren iki imamdan biri İmâm Mâtürîdî’nin iman-amel ayrımı konusunda, ameli eksik olan kimselerin, mümin olarak kabul edilmesi gerektiği anlayışının izdüşümünden başka bir şey değildir.¹⁶ Hünkâr’ın şu sözü bu düşünceye ışık tutmaktadır: “şu kadar ki, ibadet imandır, iman ibadettir; birbirinden ayrılmaz. Her ibadet imana ulaştırmaz ve belki de günahdır; ancak her günah küfre ulaştırmaz.”¹⁷

Hakkında kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte Hacı Bektâş-ı Veli tarafından ortaya konduğu söylenen erkanların merkezinde “Dört Kapı Kırk Makam” esası bulunmaktadır.¹⁸ Bu esas Kur’ân ve sünnet temelinde inşa edilen tasavvufi bir düşünce, bir eğitim metotudur. Temelleri Hacı Bektâş tarafından atılan bu esas ve usullerin bir sistem halinde bir araya toplanarak müesseseseleşmesi Balım Sultan iledir.¹⁹ Balım Sultan esas ve usullerde bir değişiklik yapmamış fakat bazı kısımları ikmal ederek derli toplu hale getirmiştir. Bütün bu sistemleştirme çalışmalarını yaparken Balım Sultan teorik anlamda düşünsel düzeyde herhangi bir açılım yapmayarak sadece tarikat pratiğine ilişkin düzenleme ve toparlama faaliyetleri ile yetinmiştir.

¹⁵ Mehmet Kalaycı, “Mâtürîdî-Hanefî Aidiyetin Osmanlı’daki İzdüşümleri”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 20/2 (2016), 26.

¹⁶ Sıddık Korkmaz, *Alevilik Bektâşilik Geleneği ve İslâm*, (İstanbul: İz Yayınları, 2016), 53.

¹⁷ Hacı Bektâş-ı Veli, *Makâlât*, haz. Ali Yılmaz-Mehmet Akkuş, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009), 68.

¹⁸ Esat Korkmaz, “Hacı Bektâş Veli Öğretisi Dört Kapı Kırk Makam”, I. *Türk Kültürü ve Hacı Bektâş Veli Sempozyumu*, (Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları, 1999), 207.

¹⁹ Fuad Köprülü, “Bektâş”, *Millî Eğitim İslam Ansiklopedisi.*, (İstanbul: MEB. Yayınları, 1997), 2/462.

Bugünün diliyle söylemeye çalışırsak bir manada toplumun etik değerlerinin oluşturulması ve uygulanmasına yönelik dinsel eğitim kurumları olan tarikatlar bu faaliyetlerini bir plan ve program çerçevesinde yürütürlerdi.²⁰ Otantik kullanımıyla “Âdab” denen uyulması gerekli şekil ve esasa ait kural ve kaideler çeşitli isimler altında (ticaret adabı, muâşeret âdabı vs.) kayda alınmıştı. Aynı zamanda bir âdab kitabı sayılması gereken erkânâmeler bu nitelikleriyle de toplumsal bir eğitim icra etmekteydi. Toplumdaki tüm fertlerin bütün bir hayatını kuşatan, ona bir yaşam tarzı bir dünya görüşü sunan Bektâşiliği belki de en çarpıcı biçimde anlatan metinler erkânâmelerdir.

1. Hacı Bektâş Veli Düşüncesinde İman

Dinin toplum içerisindeki varlığı bireylerin iman ve itikadına bağlı olmuştur. Dinin temel unsurunu bireyin imanı ve bu imanı kabul veya red noktasında bulunan insan iradesi oluşturur. Bu oluşumda insan iradesinin rolü Hacı Bektâş Velî zamanımıza kadar ulaşan *Makâlât*, *Besmele* ve *Fatiha Tefsiri* ile *Fevâid* gibi eserlerinde imanı aklın muhatabı saymış ve güzel ahlakla bütünleşmiş salih ameli imanun yansıması saymıştır. Onun çağlar üstü bu anlayışı, Türkler’in din anlayışlarını da doğrudan etkileyerek onların akılcı bir yaklaşımla Kur’ân’ı kendi kültürel miraslarıyla uyumlu bir şekilde yorumlamalarına vesile olmuştur²¹.

Hünkâr’ın iman anlayışını Ebû Hanîfe’nin, iman telakkisi ile ona bina edilmiş İmâm Mâturîdî’nin düşünce sistemi belirlemiştir. Çünkü İmâm-ı A’zam İslamiyet’i iman, amel ve ahlak esasları olarak tedvin etmiş²²; İmâm Mâturîdî de din ve şeriat ayrımı yaparak, Mu’tezile, Havaric ve Haşviyye’nin tersine ameli imanun bir parçası değil, kalbin tasdikinden ibaret saymıştır.²³

Hacı Bektâş Velî’nin düşünce sisteminde iman önemli ve öncelikli bir kavramdır. Bu nedenle iman, her çeşit bireysel tutum ve davranışın teorik temelini oluşturmaktadır. Bektâşilikte iman, genel olarak İslam inancının

²⁰ Ali Kürşat Turgut, *İbn Türke Metafizigi*, ed. Mehmet Vural, (Ankara: Elis Yayınları, 2016), 32.

²¹ Hamiye Duran, “Hacı Bektâş Velî’nin İman, Akıl ve Amel anlayışı”, *IV. Uluslararası Alevilik Bektâşilik Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, ed. O. Kurtaoğlu, Ç. Erginer, (Ankara: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Yayınları, 2018), I/411.

²² Ebû Mansûr el-Maturîdî, *İslam İnanç Esasları Fıkıh-ı Ekber Şerhi*, çev. A. Bülent Baloğlu, M. Memiş, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları 2013), 36.

²³ Bekir Topaloğlu, “Ebû Mansûr El-Mâturîdî’nin Kelâmî Görüşleri”, *İmam Mâturîdî ve Maturidilik*, haz. Sönmez Kutlu, (Ankara: Otto Yayınları 2017), 214.

temel prensipleri üzerine oturur. Bunlar arasında Tevhid, nübüvvet ve ahiret hayatına inanmak gibi temel inanç ilkelerinin bulunduğu ve Hoca Ahmet Yesevî'nin düşüncesinden tevarüs ettiği dört kapı kırk makam düsturunun benimsenmiştir.²⁴ Hünkârın felsefesine göre de kul yaratanına kırk makamda ulaşır, dost olur denmiştir.

Hacı Bektâş Velî'nin temellerini attığı ve kendisinden sonra Balım Sultan tarafından âdap ve erkânının kaydedildiği Bektâşilik'te iman konusunda öne çıkan ilke ve belki Bektâşilik'in tekâmülündeki en önemli faktör, evrensel sevgi ve hoşgörü temelli din anlayışıdır. Bektâşi geleneğinde insanlık, Tanrı'nın yaratıklarının en şerefli olarak kabul edilir ve bu nedenle tüm insanlara sevgi ve saygı gösterilmesi teşvik edilir.²⁵

Dinsel içerikli oluşumların ana direği inanç ve buna bağlı olarak gelişip şekillenen ameli uygulamalardır. Geleneksel yapıya sıkı sıkıya bağlı olan ve kendini sözlü ve yazılı biçimde aşikâr eden bu ana direk Alevi – Bektâşilik içinde oldukça önemli bir yer işgal etmektedir.²⁶ Hem Aleviliğe hem de Bektâşiliğe ait temel bir kaynak olan Erkânnâmeler, daima inanç-amel yürüncesini en sağlıklı biçimde izah edecek işlevsel yeterliliğe haizdir. İslâmî literatürde “beyne'l-havf ve'r-recâ” kavramı altında işlenen Allah'tan korku ve yine ondan bağışlanma ve lütfuna mazhar olma ümidi arasında bir anlayış içerisinde bulunmak Bektâşî eserlerde vurgulanmıştır. Bektâşîlerde Allah sevgisi, bağışlaması ve lütfu inancı hâkim durumdadır Bektâşî kaynaklarda Allah'a olan sevgi ve bağışlanma ümidi Allah korkusundan (mehaftullah) daha bariz bir şekilde ifade edilir.²⁷

Öncelikle pek çok tasavvufi ekol ve tarikatlara ait eserlerde olduğu gibi Erkânnâmelerde de şariat-tarikat-marifet-hakikat kompozisyonu bir yol olarak benimsenmiştir.²⁸ Bu izlenen yolda teolojik tartışmalara girmeden sadece müntesiplerin bilmeleri gereken asli inanç umdeleri ayrıntılara inil-

²⁴ Temel Yeşilyurt, “Alevi-Bektâşî Düşüncesinde İman”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8 (2003), 18.

²⁵ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, haz. Esat Coşan, (Ankara: Kültür Bakanlığı yayınları, 1996), 18.

²⁶ Bkz. İlyas Üzümlü, “Kültürel Kaynaklarına Göre Alevî İnançları ve İbadet Anlayışları”, *Köprü Dergisi*, 62 (1998), 3-9.

²⁷ Sönmez Kutlu, *Alevilik-Bektâşilik Yazıları, Aleviliğin Yazılı Kaynakları* Buyruk Tez-kire-i Şeyh Safi, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2006), 41.

²⁸ Ethem Ruhi Fıçlalı, *Türkiye'de Alevilik Bektâşilik*, (İstanbul: Selçuk Yayınları, 1991), 170-174, 292.

meden ana hatlarıyla sunulduktan sonra muhabbetle Tanrıya bağlanmayı öğütleyen ve insanlara bu çağırışı ulaştırma görevini üstlenmiş bir anlayış bulunmaktadır. Erkannâmelerde, önem sırasına göre hiyerarşik bir sıralamaya gidilmiş, Amentü başa alınmıştır. Zaten dikkat edilirse bu sıra geleneksel bir sıralamadır. Bir taraftan mevzunun önemine dikkat çekerken diğer taraftan öncelikle bilinip ezberlenmesi için amentü kısmı başa alınmıştır.

En başta klasik bir iman tanımı yapılarak (kalp ile tasdik dil ile ikrar) imana ilişkin altı temel esas sıralanmaktadır. Ardından helal ve haram, Allah'tan sakınmak ve bununla irtibatlı bilinmesi gerekli bilgiler verilir. İnanca tekabül eden temel bilgilerin tamamlayıcısı olarak ameli bilgiler sıralanır. Ancak bununla birlikte yeri geldiğinde metnin bütününde de akaide ait bilgiler verilmektedir.

2. İman

2.1. Tevhid

Hacı Bektâş Veli'nin tarihsel misyonu dikkate alındığında Türk kültürünün en önemli köşe taşlarından birisi olan Anadolu coğrafyasının İslamlaşma ve Türkleşme sürecindeki etkili rolünün olduğu görülecektir. Onun düşüncesinde iman alanı, doğrudan doğruya insan ile yaratıcısı arasındaki dışarıdan hiçbir müdahaleye imkân tanımayan alandır.²⁹ Çünkü Kur'ân-ı Kerîm imanı topluma değil bireylere teklif etmiş, sorumlu tutmuştur.³⁰

İslam tarihi boyunca Allah'ın varlığı Allah'ın birliği ile ayrıştırılmadan tanrı tasavvurunun özü olarak inancın temeline oturtulmuştur. Özellikle sûfî gelenekler tevhide sembolik manalar da yükleyerek rumuzlarla örülmüş bir dini kültürel yapı kurmuşlardır. Bektâşilik insan ve tanrı arasında mevcut bir birliğin yani tevhidin imkânlarını arayarak çokluğu birliğe dönüştürebilecek bir dini tecrübe peşindedir. Bu ise muhabbet ile hasıl olabilecek bir durumdur. Muhabbetin gerçekleşmesinde de tevhidi gözetmeli ve O'ndan başka her şeyden vazgeçmelidir. Böyle bir tevhide ulaşıldığı takdirde insan sürekli Allah'ın huzurunda olacaktır. Bektâşiliğin piri Hacı Bektâş

²⁹ Hasan Onat, "Hacı Bektâş Veli'nin Din Anlayışındaki Evrensel Boyut ve Bazı Düşünceler", *Prof. Dr. Hasan Onat Alevilik Kızılbaşlık, Bektâşilik*, haz. Sönmez Kutlu, Ömer Faruk Teber, (Ankara: Fecr Yayınları, 2023), 75.

³⁰ Kur'ân-ı Kerîm Meâli, çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006), el-Fatır 35/18.

Veli, *Makâlât'*ın dokuzuncu bölümünü yalnızca tevhid konusuna ayırmış, Allah'ın varlığını, birliğini ve sıfatlarını tek tek ele alarak, bunların her birini Kur'ân ayetleriyle temellendirmiştir.³¹

Erkânnâmelerde tıpkı geleneksel sünnî kaynaklarda tasnif edildiği gibi Allah'ın sıfatları zâtî ve subûtî olmak üzere iki kategoride ele alınmıştır. Zati sıfatlar: Vücut, kıdem, beka, vahdaniyet, muhalefetün lil havadis, kıyam bi nefsihi. Subûtî sıfatlar: hayat, ilim, semî, basar, irade, kudret, kelim, tekvin olarak kaydedilmiştir.

2.2. Nübüvvet

İlahî mesajın yani vahyin insanlara ulaştırılması peygamberlik müessesesi ile mümkün olmuştur. Bu yönüyle Hz. Adem'den itibaren son peygambere kadar insanlığın kurtuluşu ve özgürleştirilmesi, nübüvvet ve peygamberlikle tamamlanmıştır. Zira peygamberlik yalnızca bir elçilik vazifesi ifa etmek demek değildir. Peygamber Tanrı ile iletişime geçen ve bu iletişimin hasılasını insanlara aktaran kişidir. Söz konusu bu ürün sadece lafız ve sözler değil bir yaşam pratiğidir. Nübüvveti birçok şekilde manalandırarak bilgi veren Erkânnâmeler peygamberlerin sıfatlarını da sıdk, emanet, tebliğ, fetanet, ismet olmak üzere beş kategoriye ayırmaktadır.³²

Ayrıca Erkânnâmelerde Hz. Muhammed'in gelmiş geçmiş peygamberlerin en üstünü olduğu hem insanlara hem de cinlere gönderilmiş olduğu ve ondan sonra peygamber gelmeyeceğinin Müslümanlar tarafından bilinmesinin vacip hususlardan olduğu vurgulanır. Bununla birlikte yine Erkânnâmelerde Hz. Muhammed'in (s.a.v.) güzel ahlakı ve üstün özelliklerine vurgu yapılarak onun yolundan gidilerek sünnetine riayet edilmesi tavsiye edilir. Bu konuda erkânnâmelerde üzerinde durulan bir başka husus Kur'ân'da geçen peygamberlerin isimlerini ve bunlara inen kitapları bilmektir. Erkânnâmelerde Hz. Muhammed'in soy şeceresine de yer verilmekte, Onun İsmail peygamberin (a.s.) neslinden olan Adnan'a kadarki soy silsilesi üzerinde herkesin hem fikir olduğu, ancak Adnan'dan Hz. Adem'e

³¹ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, haz. Esat Coşan, Ankara 1996, s. 32-33. Bu durumun Erkânnâmelerdeki karşılığı için bkz. *Âdâb-ı Bektâşîyân* (Ankara: Milli Kütüphane, Yazmalar, Yz. A, 4024/1), 4b-5a.

³² *Erkânnâme* (Nevşehir: HacıBektâş İlçe Halk Kütüphanesi, Yazmalar, 36), 6a.

kadarki şecerresinin tartışmalı olduğu ifade edilmelidir³³. Hz. Muhammed'in Adnan'a kadar ki şeceresi ise şu şekilde verilmektedir: "Muhammed Rasûlullah b. Abdullah b. Abdulmuttalib b. Hâşim b. Abdimenâf b. Kusay b. Kilâb b. Mürre b. Ka'b b. Lüvey b. Gâlib b. Kahr b. Mâlik b. Nadr b. Kinâne b. Hüzeyme b. Müdrike b. İlyâs b. Mudar b. Nizâr b. Ma'd b. Adnan".

2.3. Ahiret

Her zaman dünya hayatına tercih edilmesi gereken ahiret hayatı İslâm ilahiyatının merkezi unsurlarından biridir. Erkânnâmelerde de insanın dünya hayatında yapması ve yapmaması gerekenler anlatılarak bütün bu eylemlerin ahirette ne surette karşılık bulacağı özellikle Kur'ân ayetleri aracılığı betimlenmektedir.

Yapılan her iyilik karşılığını bulacağı gibi yapılan her kötülük de cezasını bulacaktır. Ölümden sonrasındaki kabir hayatı, ardından sur'a üflenerek yeniden dirilme gününün gelmesi mizan kurularak hesaba çekilmesi hesabın verilmesi esnasında Münker-Nekirin şahitlikleri ardından cennete ve cehenneme götürülmesine ilişkin sahneler gayet canlı biçimde anlatılmaktadır.

Ahirette güzel şeylerle karşılaşmak için dünya hayatında Allahın emrettiği şekilde yaşamının önemine dikkat çeken erkânnâmeler böylece dünya ve ahiret arasında bir denge kurulması gerektiğine işaret eder.

Erkânnâmelerde bazı ayrıntılar da verilerek müntesiplerini daha canlı ve somut tasvirlerle bilgilendirmeyi amaçlar. Nitekim sorgu meleşine kabirde verilmesi gerekli yanıtlar erkânnâmelerde şöyle sıralanır:

- Rabbim Allah
- Peygamberim Muhammed (a.s.)
- Dinim İslam
- Kitabım Kur'ân
- Kiblem Kabe
- Mezhebim Ehl-i sünnet ve'l-Cemâ'at

³³ "Hâzâ Neseb-i Azhar-i Cenâb-ı Peygamber (aleyhi's-selâm) Muhammed Rasûlullah b. Abdullah b. Abdulmuttalib b. Hâşim b. Abdimenâf b. Kusay b. Bikâb b. Mürre b. Ka'b b. Lüvy b. Gâlib b. Kahr b. Mâlik b. Nadr b. Kinâne b. Hüzeyme b. Müdrike b. İlyâs b. Mudâr b. Nizâr b. Ma'd b. Adnan. Pes işbu Adnân kimesneye gelinceye kadar neseb-i Rasû (a.s.) müttefekun aleyh olup Adnan'dan ta Hz. Adem (a.s.)'a varıncaya kadar muhtelefun fihtir". Bkz. Erkânnâme, (Yazmalar, 36), 35a.

- Amelde mezhebim İmâm-ı Azam
- Züriyetim Hz. Adem
- İslam milletinden, Muhammed ümmetindenim
- Elhamdulillah mümin ve Müslümanım.

Erkânâmelerin belli bir süreç takibi merkeze alınarak incelendiğinde³⁴ Ehl-i sünnet anlayışının hakim olduğu görülür. Şia'ya ait motiflere rastlanmakla birlikte ayrıca farklı itikadi mezheplerin görüşleri de bazen iç içe bulunabilmektedir. Öte yandan amelde mezhep önderinin İmâm-ı A'zam olduğu sıkça vurgulanmaktadır. Ancak Ca'ferî Mezhebî'ne mensubiyet de ifade edilmektedir.

Sonuç

Hacı Bektâş Velî'nin Hoca Ahmet Yesevî'den tevarüs etmiş olduğu iman nazariyesi, İmam-ı A'zam Ebû Hanife'nin görüşlerinin sistematik bir şekli olan İmam Maturîdî'nin akidevî zihniyetini temsil etmektedir. İslâm düşüncesi içerisinde yer alan Akılcı-Hanefî geleneği ile bağdaşan Bektâşîlik tasavvufî zihniyeti, Anadolu ve Balkanlar'ın İslamlaşmasında en önemli rolü üstlenmişlerdir. Türkmen Müslümanlığı olarak da ifade edebileceğimiz Bektâşîlerin İslâm'ı anlama biçimi, ahlak merkezli ve insan özgürlüğünü savunan bir yoruma sahiptir. İnsan-ı kâmil anlayışını benimseyen Bektâşi zümreleri, İslâm'ın iman esaslarına tam anlamıyla gönülden bağlı olmanın yanı sıra ziyadesiyle de Türk kültür tarihinin de önemli bir parçasıdır.

İnsanın ruhî tekâmülünü tamamlamayı telkin eden Dört Kapı Kırk Makam, Hacı Bektâş Velî'nin *Makâlât*'inin ana örgüsünü teşkil etmektedir. Şeriat, Tarikat, Marifet ve Hakikat kapıları, Üç Sünnet Yedi Farz gibi Alevî-Bektâşî düşüncesinin omurgasını ifade eden değerler, tamamen Kur'ân ve Sünnet'ten mülhem olgulardır.

İmanın tanımı konusunda gerek Hacı Bektâş Velî'nin *Makâlât* 'ında gerekse Bektâşî erkânâmelerinde Mâturîdîlik-Bektâşîlik etkileşimini çok açık bir şekilde görebilmek mümkündür. Ebu Hanife'nin ve İmam Mâturîdî'nin akideyi sadece dil ile ikrar ve kalp ile tasdik olarak tanımlayan iman anlayışı, hoşgörüyü dayalı ve reddedici olmayan bir yaklaşımı yansıtmıştır. Bu

³⁴ Tarihi süreç içerisinde Alevî-Bektâşî kaynaklarında meydana gelen değişim ve dönüşüm hakkında bkz. Kutlu, "Tarihsel Süreçte Alevîliğin Yazılı Kaynaklarında Yapılan Metin Tahrifatı", 21-32.

yaklaşım şekli, Hacı Bektâş Velî'nin düşünce dünyasına damgasını vuran *yetmiş iki milleti bir nazarda gör* tasavvufî yorumun da kaynağını oluşturmuştur. Onun eserleri, insanın iç dünyasına ve halis niyetine ve özellikle de evrensel ahlakı yaşamaya önem veren çok boyutlu bir perspektifi temsil etmektedir. Bektâşî geleneğinde iman, yalnızca sözlerle ifade edilen bir inanç değil, aynı zamanda Kur'ân'ın salih amel dediği insanın kendisine, başkalarına ve tüm varlıklara olan sorumluluğunu da kalpten gelen bir tasdik ile kabulünü içerir. Ayrıca, büyük günahların şirk olmadıkça imana zarar vermediği düşüncesi de hoşgörü temelli bir din anlayışını ifade eder.

Kaynakça

- Âdâb-ı Bektâşiyân. Ankara: Milli Kütüphane, Yazmalar, Yz. A, 4024/1, 4b-5a.
- Çift, Salih. "Modern Anlamda İlk Bektâşilik Kitabı Olarak Mir'âtü'l-Mekâsîd ve Kaynakları", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15/1 (2006), 187-212.
- Duran, Hamiye. "Hacı Bektâş Velî'nin İman, Akıl ve Amel anlayışı", *IV. Uluslararası Alevilik Bektâşilik Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, ed. O. Kurtaoğlu, Ç. Erginer. I/411-423. Ankara: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Yayınları, 2018.
- Erkânâme*. Nevşehir: HacıBektâş İlçe Halk Kütüphanesi, Yazmalar, 36, 1b-98b
- Fiğlalı, Ethem Ruhi. *Türkiye'de Alevilik Bektâşilik*. İstanbul: Selçuk Yayınları, 2. Basım, 1991.
- Gökalp, Yusuf- Hatice Teber, "Risâle-i Su'âl-i Hırka, Risâle Der Beyan-ı Kemer ve Risâle Der Beyan-ı Post İsimli Bektâşî Metinlerinde Dinî-Tasavvufî Semboller", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16/2 (2016), 77-91.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. *İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı*. İstanbul: Ticaret Odası-İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, 2011.
- Gündoğdu, Cengiz. *Hacı Bektâş-ı Velî, Öğretisi ve Takipçileri Hakkında Metotik Yeni Bir Yaklaşım*. Ankara: Aktif Yayınları, 2007.
- Hacı Bektâş-ı Velî. *Makâlât*, haz. Esat Coşan. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996.
- Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, haz. Ali Yılmaz- Mehmet Akkuş, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.
- İbrahimioğlu, Yunus. "Alevî-Bektâşî Klasikleri Adlı Yazılı Kaynaklar Üzerine Bir İnceleme", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 33 (2023), 310-328.
- Kalaycı, Mehmet. "Mâtürîdî-Hanefî Aidiyetin Osmanlı'daki İzdüşümleri", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 20/2 (2016), 9-72.
- Kesikhalı, Mehmet. *Hacı Bektâş-ı Velî, Yaşadığı Dönem, Hayatı, Eserleri ve Görüşleri*, Konya: Necmeddin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Korkmaz, Esat. "Hacı Bektâş Velî Öğretisi Dört Kapı Kırk Makam", *I. Türk Kültürü ve Hacı Bektâş Velî Sempozyumu Bildirileri*, 207-240, Akara: Gazi Üniversitesi Yayınları, 1999.

- Korkmaz, Sıddık. *Alevilik Bektâşilik Geleneği ve İslâm*. İstanbul: İz Yayınları, 2016.
- Köprülü, Fuad. "Bektâş", *Milli Eğitim İslam Ansiklopedisi*. 2/462-464, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997.
- Köprülü, Fuad. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1993.
- Kutlu, Sönmez. "Tarihsel Süreçte Aleviliğin Yazılı Kaynaklarında Yapılan Metin Tahrifâtı: Safvetü's-Safâ'nın Türkçe Çevirileri Örnekleme Üzerinden", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 8/20 (2007), 21-32.
- Kutlu, Sönmez. *Alevilik-Bektâşilik Yazıları, Aleviliğin Yazılı Kaynakları Buyruk, Tezkire-i Şeyh Safi*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2006.
- Maturîdî, Ebû Mansûr. *İslam İnanç Esasları Fıkh-ı Ekber Şerhi*. çev. A. Bülent Baloğlu, M. Memiş, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2013.
- Melikoff, Irene. "Hacı Bektâş Veli'nin Alevi ve Bektâşi Ritüellerini, Dünya Görüşünü, Geçmiş ve Bugünkü Kimlik İnşasındaki Rolü ve Önemi Formüle Etme (Biçimlendirme) Aracı Olarak Nefes ve Deyişler". *Hacı Bektâş Veli'nin Tarihsel Kimliği Düşünce Sistemi ve Etkileri*, ed. Gıyasettin Aytaş vd. Ankara: Gazi Üniversitesi 2009, 175-180.
- Onat, Hasan. "Hacı Bektâş Veli'nin Din Anlayışındaki Evrensel Boyut ve Bazı Düşünceler", *Prof. Dr. Hasan Onat Alevilik Kızılbaşlık, Bektâşilik*. haz. Sönmez Kutlu, Ömer Faruk Teber, 67-101. Ankara: Fecr Yayınları, 2023.
- Özdemir, Özlem- Ali Rıza Özdemir. "Babagân Bektâşiliğinin Kolektif Belleği: Erkânâmeler ve Türkiye'deki Neşri", *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 15/37 (2022), 72-90.
- Öztürk, Yaşar Nuri. *Tarih Boyunca Bektâşilik*. İstanbul: Yeni Boyut Yayınları, 1995.
- Teber, Hatice. "Kur'ân-ı Kerim'e Göre Kalbin Duyu ve Yeteneklerinden Küfür", *Gaziantep University Journal of Social Science*, 221/4, (2022), 1880-1889.
- Teber, Ömer Faruk. *Balkanlar'da Bâbâgân Koluna Ait Bir IXI. Yüzyıl Bektâşî Erkânâmesi*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2013.
- Teber, Ömer Faruk. *Bektâşî Erkânâmelerinde Mezhebî Unsurlar*. Ankara: Aktif Yayınları, 2008.
- Topaloğlu, Bekir. "Ebû Mansûr El-Mâturîdî'nin Kelâmî Görüşleri", *İmam Mâturîdî ve Maturidilik*, haz. Sönmez Kutlu, (Ankara: Otto Yayınları, 2017), 191-216.
- Turgut, Ali Kürşat. *İbn Türke Metafiziği*, ed. Mehmet Vural, Ankara: Elis Yayınları, 2016.
- Üçer Cenksu – Sarı, Rıza. "Dua, Gülbak ve Tercümanlar Üzerinden Alevî Nitelemeli Gelenek Hakkında Bazı Değerlendirmeler". *e.Makâlât Mezhep Araştırmaları*, 13/2 (2020), 357-398.
- Üzüm, İlyas. "Kültürel Kaynaklarına Göre Alevî İnançları ve İbadet Anlayışları", *Köprü Dergisi*, 62 (1998), 3-9.
- Yeşilyurt, Temel. "Alevi-Bektâşî Düşüncesinde İman, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8 (2003), 17-25.

Hacı Bektâş Velî'nin Kelâmî Görüşleri

Sinanettin Arif ÖZDEMİR*
Mahmut Yusuf MAHİTAPOĞLU**

Giriş

İslam düşüncesine mâl olmuş bazı önemli şahsiyetlerin zamanla efsanevi kişiliklere bürünmesi, haklarında birtakım şüphelerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu şüphelerin izalesi ise onlar hakkında sahih bilginin ortaya konması ile mümkün olmaktadır. Çalışmamıza konu olan Hacı Bektâş Velî bu isimlerin başında gelmektedir. Anadolu tasavvufunda ve topraklarında önemli izler bırakmış, hayatı ve fikirleri hakkında çokça tartışılmış Hünkâr'ın hayatı hakkında kısıtlı bilgiye sahip bulunmaktayız. O, Horasan'dan Anadolu'ya kendine bağlı bir Türkmen aşireti ile Haydarî dervişi olarak gelmiştir. Sulucakarahöyük'te irşatta bulunmuş¹, aynı zamanda Ürgüp bölgesinde mukim olan Hıristiyanların İslâm'a girmeleri için çaba sarf etmiştir. Bugün onun fikirlerini anlamak Nevşehir ve çevresinin tarih boyunca düşünce ve kültür hayatını anlamak için de önemli bir noktada durmaktadır.²

Günümüzde Alevi-Bektâşi kültürü için merkezi şahsiyetlerin başında gelen Hünkâr'ın³ düşüncelerini anlamak aynı zamanda bu kültürün dayanak-

* Doktora Öğrencisi, The World Islamic Sciences and Education University, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Amman, Ürdün. PHD Student, The World Islamic Sciences and Education University, Department of Basic Islamic Sciences, Amman, Jordan. sinanettinarif@hotmail.com. orcid/0009-0007-0200-4282).

** Dr. Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Ankara, Türkiye Dr. Social Sciences University of Ankara, Faculty of Divinity, Department of Basic Islamic Sciences, Ankara, Türkiye. mahmutyusuf.mahitapoglu@asbu.edu.tr. orcid/0000-0001-6719-7045.

¹ Hacı Bektâş-ı Velî, *Velayetnâme*, haz. Hamiye Duran (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2014), 165.

² Ahmet Yaşar Ocak, "Hacı Bektâş-ı Velî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1996), 14/455.

³ Doğan Kaplan, *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevîlik* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2021), 256.

larını ve tarihsel süreçte yaşadığı birtakım değişimleri anlamak için elzemdir. Alevi-Bektâşi kültürünün zaman içerisinde farklı bir yapıya bürünmesi, Osmanlı döneminde kendileri hakkında farklı bir intibanın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu süreç içerisinde gerek bu kültürün dışından gerekse bu kültürün içerisinde insanlar halk arasında dolaşan birtakım efsanevi hikâyelerin doğru olmadığını ifade etmeye çalışmışlardır. Bu anlamda örnek verilecek isimlerin başında Taşköprizâde Ahmed Efendi (ö. 968/1561) gelmektedir. O, kendi döneminde yaşayan birtakım sapkınların Hacı Bektâş Velî'ye yalan ifadeler atfetmelerini zemmeder ve bu ifadelerin Hünkâr'a ait olamayacağını belirtir.⁴ Bir Bektâşi olan Ahmet Rifat Efendî (ö. 1289/ 1876) de Hacı Bektâş Velî'nin Ahmed Yesevî'nin (ö. 562/1166) müridi olduğunu, Ehl-i sünnet'e karşı herhangi bir düşüncesinin olmadığını ifade ederek, yeniçeri ocağının kapatılmasına müteakip Bektâşiler'e karşı oluşan olumsuz algıyı düzeltmeye çalışmıştır.⁵

Hacı Bektâş Velî'nin kelâma olan ilgisini birçok meselede görebilmekteyiz. O uluhiyet, nübüvvet ve sem'iyâyâta müteallik birçok konuya temas etmiştir. Ayrıca kelâmcılar gibi hâdisten muhdise varmayı hedefleyen ve yaratıcının varlığını ispat eden deliller kullanmıştır. Öyle ki o, eserinde insanların Allah'ın yarattıklarına bakmalarını şu ifadeler ile belirtir; "Ey ibretle bakan kullarım! Yere bakın, saltanatımı görün. Dağlara bakın, yığınlarımı görün. Göğe bakın, nasıl döşediğimi görün..."⁶

Çalışmamızda Hacı Bektâş Velî'nin *Makâlât*⁷ ve *Besmele Tefsiri* gibi eserlerine dayanarak akîde ve kelâm hakkındaki görüşlerini kelâm okulları ile kıyaslayarak ele almaya çalışacağız. Bu şekilde onun kelâm ile ilgili meselelerdeki tercihlerini hangi mezhepten yana kullandığını ortaya koyarak, fikirleri hakkında bir nebze olsun doğru bir bakış açısı sağlanmasına gayret edeceğiz.

⁴ Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye fî Ulemâi'd-Deoleti'l-Osmâniyye*, haz. Muhammet Hekimoğlu (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019), 52.

⁵ Ahmet Rifat Efendi, *Gerçek Bektâşilik*, haz. Salih Çift (İstanbul: İz Yayıncılık, 2007), 82, 85.

⁶ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, haz. Ali Yılmaz, Mehmet Akkuş, Ali Öztürk (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), 109.

⁷ Hacı Bektâş-ı Velî'nin bu eseri Allah'a hakkıyla kulluk etmeye çalışan bir insan fikrini ele almaktadır. Bk. Nesrin Sofuoğlu, "Hacı Bektâş Velî'nin Makâlâtı Bağlamında İnanç ve Ahlâk Öğretileri", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Türk Kültürünün Mayalayınlar: Yunus Emre, Hacı Bektâş Velî, Ahî Evran Özel Sayısı, 2021, 545.

1. İman

1.1. İmanın Tarifi

Hacı Bektâş Velî şeriatın ilk makamının iman etmek olduğunu belirtir. Ona göre iman ten veya can üzere olmak değildir. Arifler nezdinde iman etmek akıl üzere gerçekleşir. Allah'a gönlü ile şahadet etmeden iman etmeyen kişi ise münafıktır. Buradan yola çıkarak onun gönülden imanını, imanının esasını kabul ettiğini söyleyebiliriz. O aynı zamanda imanının karşısına küfrü koymaktadır. Bu nedenle imandan sonra küfürden başka ne var diyerek; Mu'tezile tarafından savunulan ve büyük günah işleyen kişinin imandan çıkıp, inanç esaslarını inkâr etmemesi nedeni ile fâsık olmasını ifade eden el-menzile beyne'l-menziileteyn düşüncesine karşı çıkmış olduğunu görmekteyiz.⁸

1.2. İmanda Şüphe

İmanda istisna ve buna bağlı olarak ortaya çıkan şüphe konusu kelâm tarihinde imanda istisna tartışmaları ile ele alınmıştır. İlk dönemlerde daha ziyade Ehl-i hadis ve Mürcie arasında gerçekleşen tartışmalar sonraki dönemlerde Ehl-i sünnet kelâmında da kendisine yer bulmuştur. Hanefî-Maturîdî alimler imanda şüpheyi kabul etmezler. Zira Kur'ân-ı Kerîm'de insanlara iman ettik demeleri emredilmiştir. İmanda istisna doğal olarak şüphe ve zannı doğuracaktır. İman ettim, demek ise bütün şek ve şüpheleri ortadan kaldırıp, gerçekliğine inandığı bir tasdiki zaruri kılmaktadır.

Hacı Bektâş Velî, *Makâlât*'ında bu konuda Hanefî-Maturîdî çizgiyi takip ederek imanda şüphe olmadığını ifade etmektedir. O, bunu kendi ifadesiyle; "imana şüphe katmak olmaz. Çünkü iman akıl üzeredir ve akıl sultandır ve beden içinde vekil şeytandır. Ne zaman ki sultan gitse vekil durur. Mesele iman bir hazinedir; şeytan ise hırsızdır. Hazine bekçisi gidince hırsız hazineyi ne yapar?"⁹ şeklinde anlatmaktadır.

1.3. İman-Amel Ayrımı ve Büyük Günah Meselesi

Kelâm tarihinde mezhepler arasında önemli tartışmalara neden olan iman-amel ayrımı, iman ve amelini birbirleri olan ilişkisini ve müstakilen mahiyetlerini tartışma anlamına gelir. Hariciler, Şia ve Mu'tezile gibi mezhepler ameli imandan bir cüz sayarken; Eh-li sünnet iman ile amel arasında

⁸ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 68.

⁹ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 68.

ayırmıştır. Buna bağlı olarak da kişinin imanını muhafaza ettiği sürece din-den çıkmayacağına hükmetmişlerdir.

Hacı Bektâş Velî'nin düşüncesinin ahlak ve tasavvuf ile bezenmesi nedeniyle onun amele sıkça vurgu yapması, amel ve imanı birlikte değerlendirdiği şeklinde anlaşılmasına neden olabilir. Ancak bunun doğru olduğunu söylemek mümkün değildir. Zira o, her ne kadar iman esaslarını sayarken, bu esaslara uyup ona aykırı amellerde bulanları eleştirirse de¹⁰ o, iman-amel ayrımını açıkça kabul eder.

İman-amel ayrımı kelâm tarihini şekillendiren en önemli tartışmalardan birisidir. Öyle ki; Hz. Ali'nin (ö. 40/661) hilafeti döneminde halife ile Hz. Âişe arasında cereyan eden Cemel savaşı (36/656) ve halife ile Muâviye b. Ebû Süfyân arasında yapılan Siffin (37/657) savaşları ile birlikte Müslümanların birbirlerini öldürmeleri birtakım kelâmî soruları ortaya çıkarmıştır. Siffin savaşını müteakiben Hz. Ali'nin hakem olayını kabulü ile birlikte halifeyi tekfir edip ona karşı ayaklanan ve ileride müstakil bir fırka haline gelecek olan Hâricîler, onu küfür ile itham etmişlerdir. Bu aynı zamanda onların amel-iman arasında sıkı bir ilişkinin varlığına inandıklarını gösterir. Zira büyük günah işleyen bir kişi onların nazarında imandan çıkıp küfre girmiştir.

Büyük günah işleyeninin imani durumu ile alakalı görüş belirten mezheplerden birisi Mu'tezile'dir. Onlar, Hâricîlerden farklı olarak büyük günah işleyenlerin imandan çıktığını ancak küfre girmediklerini düşünmektedir. Onlara göre büyük günah işleyen kişi tövbe etmeden öldüğü takdirde ise cehennemliktir.¹¹ Ehl-i sünnet ise Hâricîler ve Mu'tezile'den farklı olarak amel-iman ayrımının varlığına inanmaktadır. Onlara göre iman kalbin tasdikiyle gerçekleşmektedir. Tasdik ise bir konu hakkında kesin tavra dayanmaktadır. Bir şeye iman ettiğini ifade eden kişi, o şeyin mahiyetine ve onu haber edene imanı doğrudan ifade etmektedir. Dolayısıyla böyle bir kişiyi küfür ile nitelemek muhaldir.¹²

¹⁰ Bu minvalde örnek vermek gerekirse onun şu ifadelerini zikretmemiz gerekir: "... Yine Tanrı'nın meleklerine inanmak imandır ki, bir kişiye üç yüz altmış melek görevlendirilmiştir. Öyle iken bunca meleklerin arasında edepsizlik edersen, ama senin gibi bir kişi yanında etmezsin. Nerede kaldı senin meleklerle inandığın?" Bk. Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 71.

¹¹ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, çev. İlyas Çelebi (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013), 636-638.

¹² Alâeddin el-Üsmendî, *Lübâbü'l-kelâm*, thk. M. Sait Özervarlı (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2019), 164.

Hacı Bektâş Velî şeriatın ilk makamının iman olduğunu ifade eder. O imanın nasıl olması gerektiğini şöyle tarif eder: “Her kim ki imanın ten üzere olduğunu söylerse hatadır. Eğer can üzeredir derse yine hatadır. O halde şöyle bilmek gerekir ki, ârifler katında iman akıl üzeredir. Ancak marifet gönül üzeredir ve Tanrı’ya gönülden şehâdet edip inanmazsa münafıktır.”¹³ Ona göre iman akıl üzeredir, yani bilgi üzeredir. Bilgi ise tasdiki gerektirir ki bu aslında iman-amel ayırımına işaret etmektedir.

O, Ehl-i sünnet’in yolunu takip ederek iman ile amel arasında bir ayrıma gitmektedir. Onun bu görüşü benimsemesine rağmen amel-iman birlikteliğine sık sık vurgu yaptığını görmek mümkündür. Buradan yola çıkarak onun iman-amel ayırımını kabul etmediği düşünülebilir. Zira *Makâlât*’ta hakikat makamını açıklarken şu ifadeleri kullanır: “Mesela birisi diliyle iman getirirse ve gönlüyle inanmasa yahut öşrünü ve zekatını vermese yahut Tanrı’nın hükümlerinden birini inkâr etse yahut Muhammed Mustafa’yı inkâr etse yahut evlatlarından birine haksız dese, işlediği bütün amelleri boşa gider...”¹⁴. Ancak imanı amelden ayrı bir olgu olarak düşünür ve iman-amel ayırımını bir başka yerde şöyle ifade eder: “Tevhîd tacdır, ibadet gerdanlıktır”¹⁵. Bu görüşleri onun ahlak ile bezenmiş felsefesinin bir yansıması olarak amelin ehemmiyetine dair vurgularından kaynaklanmaktadır.

Hacı Bektâş Velî’nin temas etmiş olduğu bir başka kelâm konusu büyük günah meselesidir. O, bu konu hakkında şöyle demektedir: “Her ibadet imana ulaştırmaz ve belki de günahdır; ancak her günah küfre ulaştırmaz.”¹⁶ Buradan yola çıkarak onun büyük günah meselesinden haberdar olduğunu, Hariciler ve Mu’tezile’den farklı düşünerek Ehl-i sünnet kelâmı ile muvafık olduğundan bahsedebiliriz. Büyük günah konusunda Hünkâr’ın Ehl-i sünnet kelâmı ile ortak düşündüğünü gösterir bir başka ifade ise onun *Makâlât*’ında, Allah Teâlâ’nın kendisine şirk koşulması dışında, dilediği kimseleri diğer fiillerinden dolayı bağışlayacağına dair bir ayeti belirtmesidir. Öyle ki Cenâb-ı Hak, kitabında şöyle buyurur: “Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; bunun dışında kalanları ise dilediği kimseler için bağışlar.”¹⁷

¹³ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 68.

¹⁴ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 82.

¹⁵ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 102.

¹⁶ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 68.

¹⁷ en-Nisa 4/48.

O, imanun mahalli ile ilgili şöyle bir ifade kullanır: “Her kim ki imanun ten üzre olduğunu söylerse hatadır. Eğer can üzredir derse yine hatadır. O halde şöyle bilmek gerekir ki, ârifler katında iman akıl üzredir. Ancak marifet gönül üzredir ve Tanrı’ya gönülden şehâdet edip inanmazsa münafiktir.”¹⁸ Onun daha önce de yer verdiğimiz bu ifadesiyle Hanefi-Mâtürîdî çizginin iman anlayışını takip ettiğini ifade edilebilir. Zira İmam Ebû Hanîfe iman kalbin bir eylemi olarak görüp, ameli bundan ayırmıştır.¹⁹

Görüldüğü gibi Hünkâr’ın buradaki ifadeleri daha ziyade imanun olmayan birisinin amellerinin boşa gideceği ile alakalıdır. Bu nedenle onun Ehl-i sünnet’e uygun olarak imanun amelden ayrı olarak ele aldığını ve iman olmadıği sürece amelin olmayacağını düşündüğünü ifade edebiliriz.

2. Uluhiyet

Ehl-i sünnet kelâmcıları eserlerini telif ederken usûl-i selâseye göre bir yol haritası çizerler. Usûl-i selâse, ilâhiyyât, nübüvvât ve sem’iyyât bölümlerini içeren bir kavramdır. Hacı Bektâş Velî’nin eserlerinde doğrudan böyle bir taksim olmamakla birlikte Allah’a iman ve ulûhiyyet bahislerinin öncelik taşıdığını görebilmekteyiz. Öyle ki; *Makâlât* Hacı Bektâş Velî’nin düşüncesini anlamada anahtar kavramlardan olan dört kapı kırk makam²⁰ şariat ile başlar ve onun ilk kapısı da iman getirmektir.²¹ Aynı zamanda onun, “marifet ağacının başı tevhiddir. Özdeki imandır”²² sözleri ile imana ve tevhide, düşüncesinde merkezi bir rol tayin ettiği görülmektedir.

Hacı Bektâş Velî’nin düşüncesinde nasların izine her yerde rastlamak mümkündür. Zira o *Makâlât*’ının sonunda şu ifadeleri kullanır: “Bâkî kelâm, kutlu ve hayırlı sözler Kur’ân tefsirinde ve Peygamber hadislerinde nakledilir.” O âriflerin tevhidinden bahsederken Allah Teâlâ’nın insanlara bir olmasından haber verdiğini ifade eder ve el-Bakara 2/163. ayeti: “İlâhınız bir tek Allah’tır”, âyetini delil getirir.²³

¹⁸ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 68.

¹⁹ Numan b. Sâbit, Ebû Hanîfe, el-Âlim ve’l-Müteallim, çev. Mustafa Öz (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2013), 12.

²⁰ Dört kapı kırk makam anlayışı Orta Asya tasavvufunu anlamada anahtar kavramlardan birisidir. Bu kavram insan-ı kâmil olma yolunu ifade eder. Bk. Doğan Kaplan, *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevîlik* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2021), 217-218.

²¹ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 68.

²² Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 106.

²³ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 94.

Kur'ân-ı Kerîm onun düşüncesinde Allah Teâlâ'nın varlığını, sıfatlarını, heybetini, ululuğunu, üstünlüğünü, büyüklüğünü, nimetini, lütfunu, kullara karşı olan sevgisini, nimetleri paylaşmasını, hikmeti vermesini ve insanlar hakiki anlamda tevekkül edip sığınacakları yegâne varlığın O olduğunu belirten ve insanlara öğreten asıl kaynaktır.²⁴ *Makâlât* sahibi, Âl-i İmrân 3/152. ayeti olan "Dünyayı isteyeniniz de vardı, âhireti isteyeniniz de..." şeklindeki ayeti tefsir ederken Allah'ın mutlak kudretine ve ilmine vurgu yapar. Ona göre bu ayetin tefsiri şöyledir: "Ey kullarım! Görmeyi göz ile mi sanırsınız? Konuşmayı dil ile mi sanırsınız? Yürümeyi ayak ile mi sanırsınız? Bağışlanmayı ibadet ile mi sanırsınız? Öfkelenmeyi günah ile mi sanırsınız? Yanmayı ateş ile mi sanırsınız?... Her neyi yaparım gücüm yeter. Kimi istersem ağlatırım, kimi istersem güldürürüm. Benim bildiğimi siz bilemezsiniz..."²⁵ Onun bu görüşleri Allah Teâlâ'nın mutlak kudretine ve her şeyi kuşatan ilmine dair Ehl-i sünnet'in görüşü ile uyum içerisindedir. Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*'ının hemen girişinde yer verdiği hamdele bölümünde, Allah Teâlâ'nın rezzâk (rızkı veren) olmasına atıfta bulunarak O'nun bütün varlıkların rızıklarını ayrı ayrı tayin ettiğini ifade eder.²⁶

2.1. İsim ve Sıfat

Kelâm tartışmalarında Allah'a iman bahsinin en önemli alt başlıklarından birisi isim ve sıfat konusudur. Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber'in hadislerinde Allah'ın isim ve sıfatlarına geniş yer verilmiştir. Kelâm ekolleri isim ve sıfatlar konusunda birbirlerinden oldukça farklı yorumlar geliştirmiştir. Bu farklılık temelde Ehl-i sünnet ile Mu'tezile arasında kendisine yer bulan zat-sıfat ayırımına dayanmaktadır.

Ehl-i sünnet kelâmcıları Allah'ın sübûtî sıfatlarının olduğunu düşünmektedir. Öyle ki; Allah Teâlâ ilim ile âlim, sem' ile semî'dir. Ehl-i sünnet kelâmı içerisinde Eş'arîler bu sıfatların sayısını yedi olarak kabul ederken, Maturîdîler bu sıfatlara ek olarak Eş'arîler'in tekvini kudretin taalluku olarak görmelerine karşı tekvini müstakil bir sıfat olarak görerek sübûtî sıfatların sekiz olduğunu düşünürler.²⁷ Mu'tezile ise Allah'ın sübûtî sıfatlarını ka-

²⁴ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 97.

²⁵ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 89.

²⁶ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 43.

²⁷ Ebû Hâmid Gazzâlî, *İtikadda Orta Yol*. çev. Osman Demir, İstanbul: Klasik Yayınları, 115.

bul etmesine rağmen onların Allah'ın zatına ek bir sıfat olarak eklenmesini kabul etmezler.²⁸

Hacı Bektâş Velî eserlerinin birçok yerinde Allah Teâlâ'nın noksan sıfatlardan münezzehe olduğunu belirtmektedir.²⁹ O Allah Teâlâ'nın ismi-azamî olan Allah dışındaki bütün isimlerinin hepsinin Allah isminin sıfatı olduğunu belirtir.³⁰ Zira Hâlık denildiğinde müminlerin bundan Allah'ın yaratıcılığını anladığını ifade eder.³¹ Hacı Bektâş Velî aynı zamanda Allah'ın isimlerini şerh eder: "Tanrı Ta'ala 'Ey Muhammed, ismi-azamî Allâh'tır. Keremimi bildiren adım Rahmân'dır. Lütfumu bildiren adım Rahîm'dir. Eğer her durumda Bismi'llâhî'r-rahmânî'r-rahîm dersen ben keremim ve lütfum ile senin bekçin olurum', dedi."³²

2.2. Rû'yetullah

Kelâm tarihinde Ehl-i sünnet ve Mu'tezile kelâmcıları arasında en bariz tartışmalardan birisi Allah'ın dünyada ve ahirette görülüp görülemeyeceği meselesidir. Allah Teâlâ'nın dünyada görülemeyeceği hususunda kelâm mezhepleri arasında genel bir ittifak olduğunu söylememiz mümkündür. Hak Teâlâ'nın âhirette görülmesi mevzu bahis olunca Ehl-i sünnet ve Mu'tezile arasında bariz bir ayrışmanın olduğu görülür. Hacı Bektâş Velî bu konuda Ehl-i sünnet ile ortak düşünerek Allah'ın cennette görülebileceğini, imanını koruyamayanın Allah'ın cemalini görmekten mahrum kalacağını,³³ dünyadan yüz çevirip ahirete yüzünü döndürdüğünde ise Allah'ın perdeyi kaldırıp cemâlini göstereceğini belirtir.³⁴

3. Nübüvvet

3.1. Peygambere İman

Kelâm eserlerinin uluhiyetten sonra aldığı ikinci başlık nübüvettir. İnanmanın herhangi bir dış müdahaleye veya desteğe ihtiyaç duymadan yalnızca kendi akli ile bir yaratıcının varlığını bulması ve ona inanması kelâm ilmi-

²⁸ Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Minhac fî Usûli'd-Dîn*, çev. Mehmet Evkuran, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2020, 36- 37.

²⁹ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 85.

³⁰ Hacı Bektâş-ı Velî, *Besmele Tefsiri*, haz. Hamiye Duran (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2023), 46.

³¹ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 46.

³² Hacı Bektâş-ı Velî, *Besmele Tefsiri*, 42.

³³ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 63.

³⁴ Hacı Bektâş-ı Velî, *Besmele Tefsiri*, 74.

nin başat problemlerindedir. Kelâm ekollerinin tamamı peygambere olan ihtiyacın üzerinde önemle durmuştur. Öyle ki; onlar insanın kendisine yaraticısını tanıtan, dinin itikadi ve amelî hükümleri hakkında bilgi verecek bir peygambere ihtiyaç duymaktadır. İnsanın günlük telaşları ayrıca akılların metafizik konularda kesin bir bilgiye ulaşamamaları; ayrıca ölüm sonrasına dair bilgilere sahip olmaları için peygamberlere ihtiyaç duymaktadır.³⁵

Hacı Bektâş Velî, eserlerinde Hz. Peygamber'den birçok hadise yer verecek görüşlerini açıklamaya çalışmaktadır. Zaman zaman zayıf hadislere veya kaynağı tespit edilemeyen hadislere yer verse de³⁶ onun Hz. Peygamber'e birçok noktada atıfta bulunması, düşüncesinde peygambere imanın ve onun sözlerinin önemini göstermektedir. Hünkâr Hz. Eyüp, Hz. Musa, Hz. İsa³⁷ gibi birçok peygamberin hayatından müminlerin ibret almaları için alıntılar yapar. Örneğin o, Hz. Eyüp'ün sabrının bütün sabredenlerin sabrından daha üstün olduğunu ifade etmektedir.³⁸

3.2. Şefaât

Şefaât meselesi, kelâm mezhepleri içerisinde üzerinde en çok tartışılan konulardan birisidir. Mu'tezile, şefaatin büyük günah işleyenler için değil yalnızca Allah'ın emirlerine itaat eden ve tövbe edenler için olduğunu düşünür. Şefaât bu manada müminlerin derecelerinin yükseltilmesi anlamına gelir.³⁹ Ehl-i sünnet kelâmı ise şefaatin büyük günah sahipleri için olduğunu kabul etmektedir. Zira şefaât Kur'ân-ı Kerîm ve hadisler ile sabittir. Bu nedenle onu inkâr etmek mümkün değildir.⁴⁰

Hacı Bektâş düşüncesinde şefaât kendisine sıkça atfı yapılan kavramların başında gelmektedir.⁴¹ O, Hz. Peygamber'in şefaatinde Allah'ın âsîlere rahmet edeceğini söyler.⁴² Peygamberler öldüklerinde ahirette şefaât ede-

³⁵ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, (Ankara: İSAM Yayınları, 2005), 227-228, Ebû Osman Amr B. Câhız, *Kitâbü Hüceci'n-Nübüvve*, çev. Yasin Ulutaş, Abdulhamit Sinanoğlu (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2020), 62.

³⁶ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 55.

³⁷ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 47.

³⁸ Hacı Bektâş-ı Velî, *Besmele Tefsiri*, 50.

³⁹ Zemaşşerî, el-Mîn hac fî Usûli'd-Dîn, 67.

⁴⁰ Nûre'd-dîn Ahmed b. Mahmûd es-Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-Hidâye*. thk. Muhammed Aruçi (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2019), 343.

⁴¹ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 110.

⁴² Hacı Bektâş-ı Velî, *Besmele Tefsiri*, 153.

rek, ümmetlerini cennete götüreceklendir.⁴³ Hacı Bektâş Velî'nin şefaathakındaki görüşü Ehl-i sünnet ile uyum içerisinde.

4. Sem'ıyyâta Dair Meseleler

Sem'ıyyât, kelâm kitaplarının içeriğini oluşturan ilâhiyyât ve nübüvât-ıtan sonra yer alan temel bir başlıktır. Bu başlık altında âhiret hayatı ve kabir azabı gibi konular ele alınmıştır. Kelâmcılar, sem'ıyyât başlığı altında yer alan meseleler naslara dayanarak ele almaya çalışmışlardır. İmanın temel esaslarından biri olan âhiret, Kur'ân-ı Kerîm'de üzerinde en çok durulan konulardan birisidir. Hacı Bektâş Velî, âhirete olan inancın önemine eserlerinde sıkça yer verir. Ona inancın insan ahlâkına yansımalarının lüzumuna bunun aksinin ise imanı tam anlamıyla idrak edememekle alakalı olduğunu düşünür.⁴⁴

Hacı Bektâş Velî, *Besmele Tefsiri'*nde Ehl-i sünnet kelâmı ile uyumlu olarak gece ve gündüzünü Allah'ı zikretmekle geçiren, kafirleri inkâr eden, Yaratıcı'nın varlığına ve birliğine iman eden kişiler için cennetin var olduğunu ifade eder.⁴⁵ Allah'ın emirlerine itaat etmeyen ve dine karşı gelenler için ise cehennem zorunludur. Bu kafirleri öldürenler şehit, onlarla savaşmış hayatta kalanlar ise gazi olmaktadır.⁴⁶ Hacı Bektâş Velî eserlerinde Kur'ân-ı Kerîm'den birçok âyetle istişhatta bulunarak cennet tasvirlerine yer vermektedir. Ayrıca cennet konusunda Ehl-i sünnet kelâmına uygun olarak, müminlerin günahları olmasına rağmen cennete gireceklerini belirtir.⁴⁷

Hünkâr'ın sem'ıyyâta dair değinmiş olduğu meselelerden birisi sûra üflenmesidir. Ona göre İsrâfil sur'â üç defa üfleyecektir. İlk üflemesine "nefha-i saika" denmektedir. Bu aşamada Kur'ân-ı Kerîm'de belirtildiği üzere Allah'ın diledikleri müstesna her şey yok olacaktır.⁴⁸ İkinci üfleme olan nefha-i fezâ', Allah'ın diledikleri dışında herkesin korkuya kapılacağı anlamına gelir. Üçüncü üfleme ise kıyamı haber vermektedir. Sura üflendiği vakit bütün mahlukat ayağa kalkar. Bu aşamadan sonra insan dünyada yapıp ettiklerinin karşılığını görmek için âhiret hayatının bütün gerçeklerini görür.⁴⁹

⁴³ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 134.

⁴⁴ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 71-72.

⁴⁵ Hacı Bektâş-ı Velî, *Besmele Tefsiri*, 82.

⁴⁶ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 133.

⁴⁷ Hacı Bektâş-ı Velî, *Besmele Tefsiri*, 134,137.

⁴⁸ Hacı Bektâş-ı Velî, *Besmele Tefsiri*, 126.

⁴⁹ Hacı Bektâş-ı Velî, *Besmele Tefsiri*, 85-86.

Hacı Bektâş Velî cennet ve cehennem ahvâlini Kur'ân-ı Kerîm'den ayetlere dayanarak açıklamaktadır. O cennet ahvali ile ilgili şöyle ifadelerde bulunur: "Onun gönlüne girip konukluğunu kabul edeyim. Sonra ben de Firdevs cennetini ona saray olarak tertip edeyim. Yetmiş bin kat döşek döşeyeyim. Nitekim Kur'ân'da haber verir: Orada sıra sora dizilmiş yastıklar, halılar vardır^{50/51}. Hünkâr, kafirlerin cehenneme gideceklerine dair açık ifadeler kullanmıştır: "Birçok kafir din düşmanıdır, birçoğu beden düşmanıdır. Bir kısmı da mal düşmanıdır. Ve kâfirden daha şiddetli düşman ise lanet üzerine olsun- şeytandır. Zira kişiyi itaatkârlıktan ve alçakgönüllülüğten uzaklaştırır. Cehenneme gitmesini zorunlu hale getirir."⁵² Hacı Bektâş Velî, Allah'ın dünyada kafirlere rızık ve sağlık verdiği halde bunun ahirette yalnızca müminler için olacağını belirtir.⁵³ Onun bu ifadelerinden Kur'ân-ı Kerîm'den ayetlerin cennet ve cehennem hakkındaki görüşlerinin naslar ışığı altında oluştuğunu görmekteyiz.

Sonuç

Çalışmamızda Hacı Bektâş Velî'nin eserlerinden yola çıkarak kelâma dair ilgisini ve onun görüşlerinin hangi kelâmî mezhebe daha yakın olduğunu belirlemeye çalıştık. O, eserlerinde birçok kelâmî meseleye temas etmiş, meseleleri akli ve nakli delillerle ele almıştır. Allah Teâlâ'nın varlığını ispat ederken kelâmcıların kullanmış olduğu delilleri kullanmıştır. Kelâmî konularda mezhepler arasındaki ihtilafli noktalarda tercihte bulunmuştur. Bütün bunlar onun kelâm ilminin mesailine ilgili ve aynı zamanda hâkim olduğunu göstermektedir. Hacı Bektâş Velî'nin eserleri incelendiğinde onun Ehl-i sünnet akidesine muhalif bir görüşü olmadığı görülmektedir. Onun tasavvuf anlayışının Kur'ân-ı Kerîm, sünnet-i seniyye ve Ehl-i sünnet akidesi üzerine kurulduğu görülmektedir. Aynı zamanda kelâmî meseleleri ele alırken âyet-i kerimelere ve hadislere müracaatta bulunması, onun düşüncesinde Kur'ân-ı Kerîm'in ve Hz. Peygamber'in sünnetinin ne kadar merkezî bir rolü olduğunu göstermektedir. Kur'ân tefsiriyle ilgili hem klasik tefsir geleneğini takip etmiş hem de yer yer işari yorumlara yer vermiştir. Bunun yanında müteşabih ayetleri ele alırken tevîl ilkesini rahatlıkla işlet-

⁵⁰ el-Ğâşiye 88/15-16.

⁵¹ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 134.

⁵² Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 133.

⁵³ Hacı Bektâş-ı Velî, *Besmele Tefsiri*, 69-70.

mesi onun kelâm ilmi ile olan ilişkisini göstermektedir. Bütün bunlardan yola çıkarak Hacı Bektâş Velî'nin günümüzde oluşturulmaya çalışılan imajından ziyade sünî bir tasavvuf anlayışını benimseyen bir sûfî olduğunu söylemek mümkündür.

Kaynakça

- Ahmet Rifat Efendi. *Gerçek Bektâşilik*. haz. Salih Çift. İstanbul: İz Yayıncılık, 2007.
- Câhız, Ebû Osman Amr. *Kitâbü Hüceci'n-Nübüvve*, çev. Yasin Ulutaş, Abdulhamit Sina-noğlu. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2020.
- Ebû Hanîfe, Numan b. Sâbit. *el-Âlim ve'l-Müteallim*. çev. Mustafa Öz, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2013.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid. *İtikadda Orta Yol*. çev. Osman Demir, İstanbul: Klasik Yayınları, 2012.
- Güzel, Abdurrahman. *Hacı Bektâş Velî ve Makâlât*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2002.
- Hacı Bektâş-ı Velî. *Besmele Tefsiri*. haz. Hamiye Duran. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2023
- Hacı Bektâş-ı Velî. *Makâlât*. haz. Ali Yılmaz, Mehmet Akkuş, Ali Öztürk. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2007.
- Hacı Bektâş-ı Velî. *Velayetnâme*, haz. Hamiye Duran. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2014.
- Kâdî Abdülcebbar. *Şerhu'l-Uşûli'l-Hamse*. çev. İlyas Çelebi. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013.
- Kaplan, Doğan. *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevilik*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2021.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Kitâbü't-Tevhîd*. çev. Bekir Topaloğlu. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmalar Merkezi Yayınları, 2005.
- Ocak, Ahmet Yaşar. "Hacı Bektâş-ı Velî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/455-458. Ankara: TDV Yayınları, 1996.
- Üsmendî, Alâeddin. *Lübâbü'l-keîâm*, thk. M. Sait Özervarlı. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2019.
- Sâbûnî, Nûre'd-dîn Ahmed b. Mahmûd. *el-Kifâye fi'l-Hidâye*. thk. Muhammed Aruçi. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2019.
- Sofuoğlu, Nesrin. "Hacı Bektâş Velî'nin Makâlâtı Bağlamında İnanç ve Ahlâk Öğretileri", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Türk Kültürünün Mayalayanları: Yunus Emre, Hacı Bektâş Veli, Ahî Evran Özel Sayısı, 2021, 537-567.
- Taşköprülüzâde Ahmed Efendi. *Eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye fi Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, haz. Muhammet Hekimoğlu. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019.
- Zemahşerî Mahmud b. Ömer, *el-Minhac fi Uşûli'd-Dîn*, çev. Mehmet Evkuran. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2020.

Hacı Bektâş Velî'nin *Makâlât'*ında Allah-İnsan-Evren Arasındaki İlişkinin Tevhid Perspektifinden Yorumlanması

Nuriye İNCİ*

Giriş**

İslâm düşüncesinde Allah, insan ve kâinat arasında birbirini tamamlayan sıkı bir irtibat kurulur. Bu irtibatı yorumlayan sûfilere göre, Allah'ın varlığı, kâinat ve insanın var oluş sebebidir. Bu sürekli etkileşim ve karşılıklı bağlantı sadece felsefi düzeyde değil, aynı zamanda kişisel bir tecrübe ve manevi yolculuğun da esasıdır. Bu yolculukta, kişinin kendi iç dünyasını keşfetmesi, kâinatla uyum içinde yaşaması ve Allah'a yakınlık kurması beklenen neticedir. Sûfilere göre Allah, insan ve kâinat arasındaki irtibatın nihai hedefi, "Allah'ın zât ve sıfatlarının bölünmez ve kusursuz birliğine, fiillerinin ise delilsiz ve ortaksız oluşuna" yani O'nun tevhidinde şahit olmaktır. Tasavvuf düşüncesinde bu öğretiyi ele alan pek çok eser telif edilmiştir. Bu eserlerden biri de Hacı Bektâş Velî'ye aittir.

Hacı Bektâş Velî, (ö. 669/1271), Horasan erenlerinden ve Kalenderiyye tarikatının önde gelenlerindedir. Şahsi hayatı hakkında fazla bilgi bulunmamakla birlikte asıl adı Muhammed'dir ve Hz. Ali soyundan geldiği kaynaklarda geçmektedir. Ahmed Yesevî'ye (ö. 562/1166) bağlı olduğu ve Lokmân-ı Perende'den ilim talim ettiği,¹ Anadolu'ya Ahmed Yesevî'den aldığı işaretle göç ettiği gibi bilgiler genel kabul görmektedir. Anadolu'ya

* Dr. Öğr. Üyesi Ege Üniversitesi Birgivi İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Anabilim Dalı incinuriye10@gmail.com orcid/0000-0002-2036-478X

** Bu çalışma, Nevşehirli Âlimler Sempozyumu'nda "İnsanın Anlamı Üzerinde Yeniden Düşünmek: Hacı Bektâş-ı Velî'nin Makâlât'ında Allah-İnsan-Evren Arasındaki İlişkinin Tevhid Perspektifinden Yorumlanması" başlığı altında sunulan bildirinin yeniden gözden geçirilmiş ve genişletilmiş tam metin halidir.

¹ Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 5. Baskı, 1984), 202.

geldiğinde Sulucakarahöyük Türkmen kasabasına yerleşmiştir.² Yaşadığı 13. yüzyılda Anadolu'nun dinamiklerine bakıldığında ilmî ve manevî alanda büyük şahsiyetlerin yetiştiği bir dönemdir. Dönemin ilim merkezi olan Konya, İspanya, Suriye, Irak, Orta Asya gibi farklı coğrafyalardan gelen pek çok sûfinin buluşma noktası konumundadır.³ Bölgeye İran, Mısır, Irak ve Suriye'den gelen mutasavvıflar kadar Maverâünnehir ve Horasan Türkleri arasında yetişmiş birçok derviş gibi Ahmed Yesevî tarikatı mensupları da intikal etmiştir. Yaklaşık bir yüzyıldan fazla süre devam eden bu ilmî atmosfer, bölgeyi manevi yönden de canlı kılmış Anadolu'da güçlü bir tasavvuf cereyanı uyanmıştır. Anadolu'da hükümdarlardan büyük saygı gören bu mutasavvıflardan Evhadüddîn Kirmânî (ö. 635/1238), Şeyh Necmüddîn Dâye (ö. 654/1256) Konya'da İbn Arabî'nin eserlerine yazdığı şerhlerle bilinen Sadreddîn Konevî (ö. 673/1274), Fahrüddîn Irâkî (ö. 688/1289) Sa'düddîn Fergânî (ö. 699/1300) ve Mevlânâ Celâleddin Rûmî (ö. 672/1273) en önde gelenleridir. Hacı Bektâş Velî de (ö. 669/1271) Anadolu'ya gelerek bu ilmi atmosferde yetişmiştir. Kaynaklarda hayatta olduğu dönemde bu derecede meşhur olmadığı fakat daha sonraları ismi etrafında bir menâkıb silsilesi teşekkül ettiği ve halk arasında bir tarikat kurucusu olarak telakki edildiği geçmektedir.⁴ Yine tarihi kaynaklar Hacı Bektâş'ı, 13. yüzyıl Selçuklu Anadolu'sunda Babaî hareketinin lideri Baba İlyâs-ı Horasanî ile ilişkilendirirken, 14. yüzyılda Yeniçeri ocağının kurucusu, 15. yüzyılda ise Bektâşîlik tarikatı ile olan bağıyla zikretmektedir.⁵ Hacı Bektâş Velî, Yeseviyye veya Haydarîlik prensiplerine benzeyen Vefâîlik tarikatına mensup bir sûfi olarak da tanınmaktadır. Anlatılan menkıbeler ve tarihi bilgilerin yetersizliği nedeniyle, ona atfedilen bazı malûmatlarda zaman zaman tutarsızlıklara rastlanılması mümkün görünmektedir.

Bu çalışma Hacı Bektâş Velî'nin tasavvuf düşüncesini yansıtan *Makâlât* eserine odaklanmaktadır. *Makâlât*, Hacı Bektâş Velî'ye isnad edilen birçok telifi arasında ona aidiyeti kesin olan eseridir.⁶ Eser, "Kırk Makale" anlamına gelen "*Makâlât-ı erba'în*" ismi ile de bilinmektedir. Eserin mihverini oluş-

² Bilge Kaan Şakacı-Onur Kulaç, "İnsan-Doğa İlişkisi: Hacı Bektâş-ı Velî'nin Makâlât'ının İncelemesi" *İktisadi ve İdari Yaklaşımlar Dergisi*, 3/2 (2021), 56.

³ Ahmet Yaşar Ocak, "Hacı Bektâş-ı Velî" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1996) 14/455-458.

⁴ Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, 202-203.

⁵ Ocak, "Hacı Bektâş-ı Velî" 455-58.

⁶ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, çev. M. Esad Coşan (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990).

turan konu tevhiddir. Tasavvuf yolunda ilerleyenlere kemale erişmenin yanı sıra kişinin kendini iç ve dış yönleriyle tanımasının yolu, makro-kozmos (evren), mikro-kozmos (insan) benzerliği ilkesi ile anlatılmaktadır. Sekiz bölümden oluşan *Makâlât*'ta, konular birbiri ile bağlantılı ve düzenli bir şekilde işlenmektedir. Eser, dört kapı ve kırk makam ilkesine göre yazılmıştır.⁷ Kapılar sırasıyla şeriat, tarikat, marifet ve hakikat olarak belirtilmiştir. Her kapının on makamı vardır. Bu dört kapının on makamı sırası ile izah edilmektedir. Altıncı bölümde gönül ve kalp meseleleri, yedinci bölümde şeytan ve onun yardımcıları olan kötü huylar ve son bölümde Âdem'in yaratılışı ve insanın özellikleri ele alınmaktadır. Meseleler âyet ve hadislerden referanslarla açıklanmakla birlikte Hacı Bektâş Velî, eserinde "garip" hikâyelere yer verir. Bu hikâyeler metne renk katmakla kalmaz aynı zamanda okuyucunun meseleleri anlamasını kolaylaştırmaktadır. Hacı Bektâş Velî, düşüncelerini basit ve halkın anlayabileceği şekilde kısa ve öz bir şekilde anlatmaktadır.

Tasavvufu felsefe, metafizik, siyaset, ahlâk gibi diğer ilimlerle buluşturan İbn Arabî'nin⁸ *Tedbîrât-ı İlâhiyye'si*, makro-kozmos, mikro-kozmos benzerliği metotunun kullanıldığı eserlerden biri olması yönüyle çalışmamız için önemlidir. *Tedbîrât-ı İlâhiyye*,⁹ İbn Arabî'nin Hocası Şeyh Ebu Muhammed el-Mürûrî'nin *Sırru'l-Esrâr*¹⁰ için "Bu müellif dünyevi memleketin ida-

⁷ İbn Arabî, *Tedbirât* eserinin mukaddimesinde *Menâhicü'l-İrtikâ ilâ İftizâzı Ebkârî'n-Nukâ el-Muhadderât bi-Hayemâti'l-Likâ* isiminde bir kitabını referans vererek burada yolun esasını üç yüz bab ve üç bin makam üzere beyan ettik der. İbn Arabî, *Tedbirât-ı İlâhiyye Tercüme ve Şerhi*, terc.: Ahmed Avni Konuk, yay. Hazırlayan, Mustafa Tahralı (İstanbul: İz Yayıncılık, 2023), 45.

⁸ Eserin tanıtımı için bkz. Nuriye İnci, "İbn Arabî, Ahmed Avni Konuk, *Tedbirât-ı İlâhiyye Tercüme ve Şerhi*", *Tasavvuf Dergisi* 41 (2018) 130-137. (Bu çalışma, daha evvel tarafımızca kitap tanıtımı olarak yayımlanmıştır. Bu çalışmamızın kazandırdığı alt yapı ile *Makâlât*'ı incelediğimizde eserler arasında yöntem ve manevi duyuş ve tefekkür bakımından benzerlikler dikkatimizi çekmiştir. *Makâlât*'ın fikri yönden beslediği arka planı ve yöntemine dair yazılanlara bu açıdan dikkat çekmem gerektiği düşüncesi bu çalışmanın esin kaynağıdır.)

⁹ *Tedbirât-ı İlâhiyye*, hakkında Ekrem Demirli, İbn Arabî'nin "İslâm ümmeti ve önceki ümmetler arasındaki ilişkiyi makro-kozmos, mikro-kozmos benzerliğinin sonucu olarak İslâm ümmetinin tarihsel sürecine uyguladığı" şeklinde bir yorumda bulunmaktadır. Ekrem Demirli, *İslam Metafiziğinde Tanrı ve İnsan*, (İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2012), 45.

¹⁰ *Sırru'l-Esrâr*, Yuhanna İbn el-Bitrîk tarafından düzenlenerek Aristo'ya mal edilerek Abbasi halifesi Me'mun'a takdim edilmiştir. Bu eser İslâm dünyasında ve Orta Avrupa'da Aristo'nun eseri olarak tanınmıştır. 13. yüzyıldan itibaren Latince ve İbraniye aktarılmış ve zamanla pek çok Avrupa diline çevrilmiştir. Türkçeye ise Osmanlı Sultanı 3. Ahmed emriyle Muhammed el-Hamîdî tarafından *Keşfü'l-Esrâr an Sırrı'l-*

resini göz önünde bulundurmıştır. Ben de senden kendisinde bizim saadetimiz bulunan ve bu dünyevî memlekete tekabül eden insanî memleketin siyasetini yazmanı isterim.” sözü üzerine İbn Arabî, *Sırru'l-Esrâr'a* şerh niteliğinde kısa bir sürede *Tedbîrât'ı* yazmıştır.¹¹ *Sırru'l-Esrâr*, devlet yönetimine dair siyasi tedbirler alması konusunda Büyük İskender sefere çıkarken yanında rehberlik etmesi maksadıyla yazılmıştır. *Tedbîrât* ise bu eser temel alınarak varlık âlemindeki tedbir ve tasarruf göz önünde bulundurulmuş şer'î ve manevî siyaset anlayışı bakımından yorumlanmıştır. Böylece eserde, evrendeki kötü-fenâ ve mükemmel-latif şeylerin insandaki tezahürü, devletin siyasi yapısı ile ilişkilendirilerek anlatılmaktadır.¹² İbn Arabî, *Sırru'l-Esrâr'da* metot olarak kullanılan makro-kozmos ve mikro-kozmos arasında kurulan benzerlik prensibini aynı şekilde eserinde kullanmakla kalmaz kendine özgü yorumuyla “Kendini bilen Rabbini bilir” fehvasınca tevhid ve insân-ı kâmil olma gayesi bakımından meseleyi ele alır. İbn Arabî, bu eseri Endülüüs'ten ayrılmadan önce yaklaşık h. 598'li yıllarda yazdığı tahmin edilmektedir.

Konumuz açısından meseleye dönecek olursak *Makâlât'ı* dinî, ahlâkî ve tasavvufî boyutlarıyla ele alan pek çok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmada ise eserin muhteva analizine katkı sağlamak amacıyla *Makâlât'taki* “marifet makamında tevhid bahsi” tahlil edilmiştir. Eserde geçen tevhid konusu tahlil edilirken Hacı Bektâş'ın meseleyi metodolojik açıdan makro-kozmos (evren) ve mikro-kozmos (insan) benzerliği ve tekâbüliyeti üzerinden ele aldığı dikkat çekmektedir. Tasavvuf tarihinde İbn Arabî'nin, ilk teliflerinden *Tedbîrât-ı İlahiyye'sinde* yoğun bir şekilde kullandığı bu yöntem yanı sıra eserdeki manevî duyuş ve tefekkür bakımından da kurulan benzerlik göze çarpmaktadır. Bu açıdan eserler incelendiğinde her iki müellifin Helenistik kültürün terminolojisini, İslâm düşüncesinin süzgecinden geçirerek yeniden yorumladıkları görülmektedir. Bu çalışmada, eserlerdeki duyuş ve tefekkürün anlatılma biçimi ve kullanılan metot, iki eserin de ana gayesini oluşturan tevhid anlayışına nasıl temel oluşturduklarına bakılacaktır.

Esrâr adıyla çevrilmiştir. Yapılan araştırmalar sayesinde eserin Aristo'ya ait olmadığı kesinlik kazanmıştır. Eserin gerçek müellifi hakkında henüz kesinleşmiş bir bilgi bulunmamaktadır. İbn Arabî de eser müellifi hakkında “Hakim” şeklinde bahsetmiş isim belirtmemiştir. İbn Arabî, “Giriş” *Tedbîrât-ı İlahiyye*, XIV.

¹¹ İbn Arabî, “Giriş” *Tedbîrât-ı İlahiyye*, XIII. (Eser hakkında Mustafa Tahralı'nın giriş mahiyetinde yazdığı kısımda eserin yazılış sebebi hakkında daha detaylı bilgiler verilmektedir.)

¹² İki eseri konusu ve yöntemi bakımından karşılaştıran çalışma için bkz. Zeliha Öteleş, *Sırru'l-Esrâr ve Tedbîrât-ı İlahiyye: Bir Karşılaştırma*, (İstanbul: Litera Yayıncılık 2018), 73.

Çalışmada ilk olarak müelliflerin insan ile evren arasında kurdukları benzerlik “kendini bilen Rabbini bilir” ilkesine temel teşkil etmesi bakımından ele alınacaktır. Meseleler izah edilirken müelliflerin kullandığı makrokozmos, mikro-kozmos benzerliği, dört unsur ve insandaki karşılığı gibi temelde Helenistik kültüre ait terminolojiye dikkat çekilecektir. Ardından eserde tevhid bahsinin geçtiği yer tahlil edilerek Hacı Bektâş Velî'nin tevhid düşüncesini açıklarken bu terminolojiyi nasıl entegre ettiği irdelenecek ve *Tedbîrât* ile olan ortak yönler tespit edilecektir. Bu suretle *Makâlât'*ın tasavvuf eserleri arasındaki önemi ve konumuna ve metot açısından kaynaklarına yeni bir bakış açısı kazandırmak hedefimizdir.

1. Kozmik Perspektiften Makro-kozmos (evren) Mikro-kozmos (insan) Benzerliği

Antik Yunan'dan İslâm felsefesine uzanan bir geleneğin devamı olarak, makro-kozmos (kâinat) ile mikro-kozmos (insan) arasındaki benzerlikler, felsefi düşüncenin merkezinde yer almıştır. Bu benzerlikler, evrendeki unsurlarla insan organları arasında bir ahenk ve irtibat kurulmasını sağlar ve insanın iç dünyasının, evrenin bir mikro-kozmosu olarak anlaşılmasına olanak tanır. Aristoteles'ten günümüze kadar düşünürlerin zihin dünyasını meşgul eden bu irtibat¹³ Yunan filozoflarının evrenin yaratılışı hakkındaki teorileriyle başlar ve İslâm düşünürleri el-Kindî (ö. 252/866?), Fârâbî (ö. 339/950), İbn Sinâ (ö. 428/1037) ve İhvân-ı Safâ (IV/X yy.) gibi filozofların eserlerinde etkisini sürdürür. Tasavvuf alanında ise ilkin İbn Arabî'nin felsefi yorumlarıyla bu gelenek başlamaktadır. Akabinde takipçileri ve Hacı Bektâş Velî de bu terminolojiyi eserinde başarılı bir şekilde kullanmaktadır.

Kozmik perspektiften bakıldığında, insanın kâinatla olan ilişkisi, onun kendi iç dünyasını anlaması ve evrenin sırlarını keşfetmesi için bir ayna vazifesi görür. Nitekim İbn Arabî, *Tedbîrât* eserinin “temhid-i kitab” kısmında “İmdi sen âlem-i ekberde müteferrik olan şeye nazar et! Mülk ve melekût cinsinden onu âlem-i insanide bulursun. Hatta sana âlemde nema misli zahir olduğu vakit, onu insanda bulursun. Kıl tırnak ve bunun müşabihi” diyerek âlemde nasıl tuzlu, tatlı, acı su varsa insanda da bunun mevcut olduğunu; âlemde nasıl toprak, hava su, ateş varsa bunların aynısıyla insanda bulunduğunu ifade eder. İnsanın, suyun ve toprağın imtizacı olarak yaratıldığına dikkat çekmektedir.¹⁴

¹³ Öteleş, *Sırru'l- Esrâr ve Tedbîrât-ı İlâhiyye: Bir Karşılaştırma*, 86.

¹⁴ İbn Arabî, *Tedbîrât-ı İlâhiyye*, 32.

İnsan ve evren arasında kurulan tekâbüliyet konusunda *Tedbîrât ve Makâlât* eserinden şu tespitleri yapmak mümkündür. Her iki müellif insanın en değerli hazinelerinin vücudun baş kısmında olduğunu ifade eder. Hacı Bektâş'a göre başın kainatta karşılığı "arş"tır. İbn Arabî ise "arş"ı, mir'at-ı hak, imâm-ı mübîn, ilk varlık gibi kavramlarla anlamlandırır.¹⁵ İbn Arabî'nin görüşlerine göre arş, âlemi kuşatan, âlemi temsil eden veya dokuzuncu felek olarak tanımlanan, emir ve yasakların yaratılış kaynağıdır. Halifenin insanlık âlemini kuşattığı gibi, arşın da âlemi kuşattığını düşünür. İbn Arabî'de, ruh devletteki halife, akıl da halifenin baş adamı olan vezir gibidir. Halifenin güzel bir şekilde devleti idare etmesi için vezirine sevgi ve itimat etmesi gerektiği gibi ruhun da akla sevgi duyması gereklidir.¹⁶ Zira mülkün ve şehrin huzuru gerekli olduğu için vezir olan akıl, halifenin tutan eli, gören gözüdür. Akıl verdiği hükümlerde doğruluk üzerinde olmalıdır. Burada vehme dikkat edilmesi gerekir. Öyle ki vehim, nefse akıl suretinde görülebilir. Akıl nasıl ruhun veziri ise vehim de şehvet gibi hevânın veziridir. Memleket-i insâniyede vehim, vezirin tesirinde ise o memleket harap olur. Bu noktada akıl geride durur. Nefsin vehim ile aldanmaması için ruhun akıl ile müşavereyi terk etmemesi gerekir.¹⁷ İbn Arabî'nin bu kurgusunda insanda ruh, devleti yöneten halife mesabesinde. Halifenin en önemli yardımcısı vezir ise akla tekabül etmektedir. Akıl-ruh-kalp uyumu önemli olmakla birlikte karşıt gücü olan nefis ve hevânın iyi tanınması gerekmektedir.

Hacı Bektâş Velî de insanın kâinatla olan ilişkisini sadece fiziksel anlamda değil, aynı zamanda ruhsal ve zihinsel zeminde değerlendirir. *Makâlât* eserinde benzer teşbih, baş ve arş arasında kurulur. İnsandaki baş, arşa karşılık gelmektedir. Buna göre on sekiz bin âlemin¹⁸ zirvesinde "arş" bulunmaktadır.¹⁹ Hacı Bektâş, can (ruh) hazinelerini; ilham, idrak, aşk-ı dîdar,

¹⁵ *Tedbîrât*'ın esin kaynağı olan *Sırru'l-Esrâr*'da "arş", devlet yönetiminde "halife" mesabesinde.

¹⁶ İbn Arabî, halife kavramını üç derecede anlamlandırılır. Bunlardan birincisi, insanın ruhu ve idarecisidir. İkincisi, dünyevi siyasette tedbir ve siyasete sahip olan kişidir. Üçüncüsü ise her devirde bir tane olan, tevarüs yoluyla hilafet sırrına sahip yetkin insan kâdîdir.

¹⁷ Öteleş, *Sırru'l-Esrâr ve Tedbîrât-ı İlahiyye: Bir Karşılaştırma*, 95.

¹⁸ Sûfilerin evrenin yaratılışını ve içindeki her şeyi "on sekiz bin âlem" tabiriyle anlatması, çokluk ve kesret kavramını vurgular. Hacı Bektâş-ı Velî de bu kavramı âlemlerin çeşitliliğini ifade etmek için kullanmaktadır.

¹⁹ "Âlemin yaratılış sıralamasında gök, yer ve insan sistemde yer alır. Eski Türk dininde de gök üstte, yer altta her ikisine benzemeyen bir başka unsur olan insan unsuru

sevmek ve marifet dereceleri olarak tanımlar. Diğer ifade ile baş, ilhamdan idrake, aşk-ı dîdardan sevgiye ve marifetin en yüksek derecelerine kadar uzanan can hazineleri ile doludur. Hacı Bektâş, marifeti "bin arş" olarak tanımlayarak, insanın iç dünyasındaki bilgi ve farkındalığın evrensel bir yansımaya olduğunu ifade eder. Devamında "İnsanın arkası göğe, tabanı yere, başın arkasını (sırt, omuz ve arkayı) taban ve ayak götürür. Arşı gök, göğü de yer götürür. Gökten ne yağarsa, yer onu götürür." diyerek²⁰ insanın arkasının göğe, tabanının yere dayandığını ve başın arkasının (sırt, omuz ve arkayı) taban ve ayak tarafından desteklendiğini belirterek, arşı ayakta tutan unsurlarla ile başın içindeki unsurlar arasında benzerlik kurmaktadır. İnsandaki akli mayaya, marifeti güneşe, ilmi yıldıza benzetir.²¹ "Marifet hangi gönülde doğarsa o gönül uyanır, başkası uyanmaz."²² diyerek marifetin yerini kalp, yön gösteren yıldızı ilim, bilginin mayalandığı yeri de akıl ile izah eder. Güneş ise ona göre tümüyle insanın dünyasını aydınlatan marifet bilgisidir. Bu aydınlatma kalbin hata ve günahlardan arındırılması olarak da düşünülebilir. Bu anlatıma göre arş/baş insan ruhunun idarecisi ve tüm zihinsel faaliyetlerin gerçekleştiği yerdir. Kalp ise marifetin yeri olarak konumlandırılır.

Hacı Bektâş da vücudda akıl ve hevâ karşıtlığına değinir ve ikisinin de elli beş askeri bulunduğunu ifade eder. Akıl askerini, düzen ve temkin; aklın subaşını, ilham; hevânın subaşını vesvese temsil etmektedir. Akıl hevâyı yenerse o ten ve can, Allah katında yüce olur. Dünyada padişahlar vardır,

ise ikisinin arasına yerleştirilmektedir. İnsan merkezli bu kozmolojide insanın yaratılış sırasına göre en sonda yer alması, onun gelmesi için bütün ön hazırlıkların yapılmış olduğunu göstermektedir. Bu kozmolojik anlayış Türklerin insana ne kadar büyük önem verdiğini göstermektedir ki, kozmosu tamamlama görevi insana verilmiştir. İnsan bir kilit görevindedir ve belki o olmasa bu sistem bir kozmoloji değil de bir kaos olacaktır." Ali Ahmetbeyoğlu- Hüseyin Şen, "Eski Türk Dininin Kozmolojisi ve Kozmogonisi", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 119/ 234 (Mayıs- Haziran 2018), 62.

²⁰ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 39.

²¹ Türk evren tasavvuruna göre kutup yıldızı, Gök Tanrı'nın mekânı ve göğün merkezi konumundadır. Bu inanışa göre kutup yıldızı sabit olmak üzere yıldızlar onun etrafında dönmektedir. Eski Türk inancında Türklerin yıldızlara tapmadığı, yıldızların Gök Tanrı'nın sarayı olması nedeniyle saygı duydukları düşünülmektedir. Ahmetbeyoğlu- Şen, "Eski Türk Dininin Kozmolojisi ve Kozmogonisi", 54.

²² Kadim geleneklere göre âlem 1. Mutlak varlık, 2. Zat'a muzaf olan Tanrı bilgisi 3. Dokuz gök 4. Dört unsur 5. Cansızlar 6. Bitkiler ve canlılar olmak üzere on sekizdir. Eski doğu milletlerine göre en son sayı bindir. Kesreti ifade için on sekiz sayısı binle çarpılmıştır. Saadet Karaköse, "Klasik Edebiyatımızda On Sekiz Bin Âlem Mefhumu" *Teke Uluslararası Türk Edebiyat Kültür ve Eğitim Dergisi*, 5/2 (2016) 687.

insanda ise tevhid taç; ibadet, gerdanlık; ferman, iman; taht, marifet; Müslümanlık ise hilafettir. Memleket, ihsan; raiyyet, İslâm; ârifler, raiyyet-i İslâm; mülk ihsan, fermanı iman; tahtı marifet, Çalap-Tanrı ile münacattır. Hacı Bektâş, dünyada mümin, kafir bulunduğu gibi insanda da düşman ve savaş olduğunu; insanda ilham ve vesvese bulunduğunu ve ilhamın mümine, vesvesenin de kafire benzediğini ifade eder. Nefs düşman, ona uymamak ise savaşla ifade edilmiştir. İnsandaki hevâ ve nefis Yahudi, Hristiyan ve haça tapma inancına da benzetilmektedir. Günahla ibreti Yahudi'ye, şeriata uymamayı Hristiyan'a, Hak'tan dönmeyi haça tapmaya, aç gözlülüğü yalana, öfkelenmeyi aslana, soğuk yaratılışlığı domuza, şehveti yalkıya, sinirlenmeyi yılanla, lanetlemeyi file, hoyrat yaşayanları ayıya, minnet bilmemeyi cahile benzeterek insanın marifet ve tevhid yolunda karşılaşacağı handikaplara dikkat çekmekte her bir erdem veya erdemsizliği kainatta bulunan bir unsurla ve zıddıyla izah etmektedir. Dünyada adil ve zalim kişiyi yine insandaki can ve nefse benzetir. Dolayısıyla Hacı Bektâş'a göre nefis ve hevâ, kötülüklerin ve günahların kaynağı veya azmettiricisi konumundadır. Nefsle mücadelede aklın hevâyı yenmesi söz konusu olduğunda o bedeni taşıyan kişi (can-ruh) erdemler ve iyilikler bakımından Hak katında yücelmektedir.

Görüldüğü üzere Hacı Bektâş, insanın zihinsel evreni ve onun kozmik yansımaları, insan ve kainat arasında kurulan tekâbüliyet ile anlatılmıştır. Karşılaştırma yapılan bazı unsurlar birebir örtüşmese de temelde ana fikir tevhid ve insân-ı kâmil olma yolculuğunda insanda bulunan idrak merkezlerinin nasıl işlevselleştirileceği ve olumlu ve olumsuz yönleriyle insanın tabiatında bulunan karşıtlıklara dikkat çekilmektedir. Her iki müellif, arş ve baş; ruh-akıl/vezir-halife benzetmesi ile insandaki farklı idrak merkezlerine ve onların işlevlerine dikkat çekerek akıl-kalp-ruh (can) arasındaki görev dağılımında nefsi ve hevâyı karşıt güç olarak tanımlamışlardır. İnsanın marifet yolculuğunun basamaklarını da İslâm, ihsan, iman, marifet ve Allah'a münacat olarak sıralamışlardır. Buraya kadar anlattığı kısım insanın idrak merkezleri diğer ifade ile bilişsel alanıdır. Bu aşamadan sonra ise insanın bedensel yönüne vurgu başlar.

Hacı Bektâş Velî, semada bulunan yedi kat gök gibi insan bedenini de yedi kat olarak ifade eder. Bu katlar deri, et, kan, damar, sinir, kemik ve ilik ile özdeşleştirilir. Dünyadaki dağlar insandaki kemik başlarına, dünyadaki yedi deniz, tende yedi gark edici deniz olarak yorumlanır ve bunlar göz, dil,

kulak, kursak, karın, ağrı, sızı ve ölüm olarak belirtilmiştir. Dünyada bulut insandaki kaygı, yağmur ise insandaki göz yaşına mukabildir.²³ Tende yedi gark edici deniz arasında, beş duyumuz bulunmaktadır. Dış duyu organlarının işlevi düşünüldüğünde günah ve hataların duyular vasıtasıyla zihin dünyamıza girdiği malumdur. Dolayısıyla Hacı Bektâş, duyularımıza dikkat çekerek onlarla işlenen günah ve hatalardan pişmanlık ve göz yaşı ile kurtulmanın yolunu göstermektedir.

Müelliflerin tekâbüliyet ve paralellik kurduğu diğer yön evren-insan anlayışlarını yansıtmaktadır. Kainatta bulunan dört elementle meseleyi izah etmek isterler. Evrende bulunan dört element (ateş, hava, su, toprak) ve mevsimler, insan bedeniyle eşleştirilir ve bu münasebetin tam anlaşılması Allah'ı marifet ve tevhid anlayışında derinleşmenin bir yolu olarak formüle edilir. Böylelikle insan-kainat ve tanrı tasavvurlarını ortaya koymaktadırlar. Burada bir parantez açarsak dört unsur anlatısının kökenine inildiğinde eski Yunan felsefecisi Empedokles'e kadar uzandığı görülmektedir.²⁴ Dört unsur teorisini sistemleştirerek doğa bilimlerinde hakim görüş haline getiren ise Aristo'dur. Helenistik dönemde iyice benimsenen bu teori Süryaniler aracılığıyla Arapçaya aktarıldığı fizikten tıbbı, tıptan ahlâka kadar geniş bir alanda yorumlandığı görülmektedir. İslâm dünyasında ise ilk defa el-Kindî ele almış bu teoriye son şekil veren de İbn Sinâ olmuştur.²⁵ İbn Arabî ise dört unsurdan söz ederken bu unsurların feleklerin hareketi sonucu ortaya çıktığını öne sürerek Tanrı'nın dört unsuru, dört günde yarattığını ve bunlar arasında ateşin en üst mertebede bulunduğunu fakat Hz. Adem'in çamurunda yer alan suyun hepsinden daha etkili olduğunu söyleyerek unsurlara bu özellikleri verenin Allah olduğuna dikkat çekmiştir.²⁶ İbn Arabî'ye

²³ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 39.

²⁴ Ondan önce de Thales evrenin ilk temel maddesini su, Anaximenes göre hava, Heraklitos'a göre ateş derken Empedokles tabiatın bu ilk maddesinin tek değil dört olduğunu öne sürmüş toprağı da bu elementlere ilave etmiştir.

²⁵ Aysun Çelik, Âlemin ve Âdemin Dört Ana Unsuru: Garîb-nâme'de "Anâsır-ı Erbaa", *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 2/1 (Şubat 2019), 314-15.

²⁶ Ebubekir Hira, "Mevlânâ'nın Mesnevî'sinin 1. Defterinde Geçen Anasır-ı Erbaa ile İlgili Beyitler" *İranoloji Çalışmaları Dergisi*, 13 (2020), 306. Bu makalede Mevlânâ'nın Mesnevî'sindeki beyitlerinde yoğun şekilde dört unsurun kullanıldığına dikkat çekilmektedir.; Tasavvufî remizleri, imgeleri kullanmada başarısı ve sadeliği ile öne çıkan Kırşehirli Âşık Paşa'nın (ö.1332-33) *Garîb-nâmesinde* de dört unsur önemli bir yer tutmaktadır. Bu anlatımın tesiri 18. Yüzyılda Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın *Marifet-nâme*'sine kadar uzanmıştır. Anasır-ı erbaa felsefe ve tıbbın konusu olmakla birlikte

göre insan, evrenin özetidir ve evrende olan her şeyin tertibinin insan yaratılışında mevcut olduğunu ifade eder. Dört unsuru şu âyetlerle delillendirir: “Sizleri topraktan yarattım.”,²⁷ “Sonra sizi çamurdan yarattım ki çamur, toprakla suyun karışımından müteşekkildir.”²⁸ Sonra “sizleri kuru bir sıfatı bozulmuş (veya kokmuş) kaygan bir nevi balçıktan yarattım.” (el-Hicr 15/26-28)²⁹

İbn Arabî’ye göre dört elementlerden biri olan su, evrende tatlı, tatsız ve acı olarak çeşitleri bulunmaktadır. İnsanda da bu su türlerinin mevcut olduğunu belirtir. Benzer açıklamalar *Makâlât* eserinde de bulunmaktadır. Hacı Bektâş Velî, su elementini; dünyadaki dört su türü ile açıklar ve bu sular tendeki dört çeşit su ile özdeşleştirilmektedir. Buna göre saf-tatlı su, ağız suyuna; acı su, göz suyuna; kavi su, burun suyuna; pis kokulu su, kulak suyuna benzetilmiştir. Hacı Bektâş Velî, denizleri acı ve tatlı olmaları ve birbirlerine karışmamaları bakımından tendeki göz yaşına benzetererek, insandaki göz bebeği suyunun tatlı; göz yaşının ise acı oluşuna dikkat çeker. Bunlar da denizlerdeki tatlı ve tuzlu sular gibi aynı anda birbirine karışmamaktadır. Hacı Bektâş’a göre göz yaşı acı olmasa kokar, gözbebeği suyu tatlı olmasa göz görmez olurdu.

İbn Arabî, Allah’ın halife olan ruh için bir şehir inşa ettiğini, halifenin maiyetinin ve devlet erbabının bu yapı içinde yer aldığını belirtir. Bu yapı beden olarak isimlendirilmektedir. Beden sıcaklık, soğukluk, yaşlık ve kuruluk olmak üzere dört esas üzere inşa edilmiştir.³⁰ Hacı Bektâş da ateşi, taş ateşi, yemek ziyafet ateşi, ağaç ateşi ve cehennem ateşi olarak sıralar ve bunların insandaki farklı duygusal ve fiziksel durumları temsil ettiğini düşünmektedir. Buna göre taş ateşi, yemek-ziyafet ateşine; ağaç ateşi, şehvet ateşine; yıldırım ateşi, soğukluk ateşine; cehennem ateşi de muhabbet ateşine benzetilmiştir.

İbn Arabî’ye göre dört unsurdan rüzgar, kuzey, güney, doğu ve batıdan esmesi gibi insanda da tutucu güç, çekici güç, hazmedici ve defedici güç

kainata hikmet nazarıyla bakan ve her nesnede Allah’ın isim ve sıfatlarının tecellisini arayan edip ve şairlerin üzerinde durduğu bir konu olmuştur. Tasavvufta İbn Arabî sonrası süfiler, dört unsuru nefsin dört haline benzetmişlerdir. Buna göre ateş, nefs-i emmâre; hava, nefs-i levvâme; su, nefs-i mülhime ve toprak nefs-i mutmainne olarak yorumlayarak her biri hakkında on özellik zikretmektedirler. Çelik, Âlemin ve Âdem’in Dört Ana Unsuru: Garîb-nâme’de “Anâsır-ı Erbaa”, 312-339.

²⁷ el-Mü’min 40/67

²⁸ el-Mü’minûn 23/12

²⁹ İbn Arabî, *Tedbirât*, 32.

³⁰ İbn Arabî, *Tedbirât*, 107.

olmak üzere dört kuvvetle özdeşleştirilmiştir.³¹ Hacı Bektâş'a göre de rüzgarın yönleri, insandaki farklı enerjileri temsil eder. Örneğin, cenûb rüzgarı damarlara dağıtırken, şimâl rüzgarı yenen şeyleri atmaktadır.

İbn Arabî, dört mevsim ve insan ömrü ile benzerlik kurmaktadır. İnsanın yaşam döngüsünü, dört mevsime benzetir. İlk bahar gençlik, yaz-sonbahar orta yaşlılık ve kış yaşlılık dönemini temsil eder. *Tedbirât'*ın on altıncı bölümünde ele alınan meselede İbn Arabî, insanın gençlik dönemini ilkbaharın tazeliğiyle özdeşleştirir. İnsan doğası ile mevsimlerin döngüsü arasındaki paralellikler üzerine düşünür; insanın doğasının, mevsimlerin değişkenliğine terk edilmemesi gerektiğini öğütler.³² Tıpkı bedenimizin mevsimlere göre beslenme ihtiyacı duyması gibi, ruhumuzun da her mevsimde farklı manevi gıdalara ihtiyacı bulunmaktadır. İlkbaharda, insanın canı hareket etmek, doğayı keşfetmek ve eğlenmek ister; bu arzu, baharın canlandırıcı etkisiyle herkeste uyanır. Ancak ruh, insanlık makamına erişme arzusunda ise, bu doğal isteği bastırmalı ve Allah'ın yarattığı güzellikleri derinlemesine düşünmelidir. İlkbahar mevsimi, Allah'ın seçkin kulları için cennette hazırladığı nimetleri hayal etmek için bir fırsattır. Bu düşünce süreci, nefsi sâlih işlere yönlendirme konusunda önemli bir rol oynar.³³ Yazın yangın gibi sığağı, ateş elementinin karakteristik özelliklerini yansıtır; bu dönem, insan hayatının olgunluk safhasına denk düşer. Gençlik çağında gerçekleştirilen her bir sâlih iş, yaşlılık döneminde serinletici bir gölge misali ferahlık sunar. Yaz mevsiminin kavurucu sıcaklarında, uhrevi bir serinlik arayışı içinde sâlih amellere yönelmek, ruhun susuzluğunu giderme işlevi görür. Sonbaharın hüznünlü esintileri, ölümün kaçınılmazlığını hatırlatır. Bu mevsimde, kişinin eylemleri ve eylemsizlikleri, hidayet ile şirk arasındaki ince çizgide tartılır. Sonbahar, ölüm ve ötesinin düşünülmesi gereken bir zaman dilimidir; bu düşünme süreci, kişiyi doğru yola sevk etme potansiyeline sahiptir. Kışın soğuk ve nemli oluşu, berzah âleminin sırlarını simgeler. Dünya ile ahiret arasındaki bu ara dönemde, tevbe ve pişmanlığın değeri daha iyi kavranır. Kış, dünyadaki kalan zamanın değerini anlama ve ahiret için hazırlık yapma mevsimidir.³⁴ İbn Arabî, insan ve kainat arasında dört unsur üzerinden kurduğu benzerliği, derin bir yorumla ele alır. Her mevsim, in-

³¹ İbn Arabî, *Tedbirât*, 81; Öteleş, *Sırru'l- Esrâr ve Tedbirât-ı İlâhiyye: Bir Karşılaştırma*, 82.

³² İbn Arabî, *Tedbirât*, 337.

³³ İbn Arabî, *Tedbirât*, 145-146.

³⁴ İbn Arabî, *Tedbirât*, 342-343.

sanın ruhanî yolculuğunda bir dönemeçtir ve bu süreçlerde yapılan tefekkür, ruhun gıdası mesabesindedir.

Hacı Bektâş Velî de evreni bu şekilde insandaki unsurlarla karşılaştırırken görünürdeki benzerliklerden bahsettiği gibi insanın bâtnî yönünde tecelli eden birtakım özelliklere de işaret etmektedir. Bu bakış açısı İbn Arabî'nin "vücuda zahir olan her şey Hak'tır." düşüncesi Hakk'ın sayılmayacak kadar çok olan isimlerinin insanda tecelli ettiği görüşünü hatırlatmaktadır. İbn Arabî'ye göre bu tecellinin iki yönü vardır. Birincisi görünen âlem, diğeri görünmeyen âlemdir. İnsan bu iki âlemi kendinde barındıran mikro-kozmos olduğuna göre beden Allah'ın görünen tecellisi, ruh görünmeyen tecellisi, nefis ise görünür ve görünmezlik arasında bulunan tecellisidir şeklinde yorumlanmaktadır.³⁵

Hacı Bektâş'ın marifet ve tevhid anlayışına matuf anlattığı bu benzerlikler "Kendini bilen Rabbini bilir" ilkesine dayandırılmaktadır. Bu metafizik anlayışla, insanın ve evrenin birbirleriyle derin bir uyum içinde olduğu fikrini vurgular. Evrende Tanrı'nın yarattığı her şeyin insan vücudunda bir karşılığı olduğunu öne sürerek, böylece insan ve evren arasında kozmik bir ahenk kurar. Bu paralellik yapısında, mevsimler insanın yaşam döngüsüne; insan vücudunun sistemleri göksel cisimlere, insanın iç dünyası şehirlere ve insanın içindeki karanlık, dünyadaki karanlıklara benzetilmiştir. İnsanın mikro-kozmos, evrenin bir makro-kozmos olduğu fikri burada anlam kazanır. İnsanın içsel yolculuğu, kainata dair bilgisini artırma yolculuğuyla eşdeğer görülür ve bu yolculukta kendini tanıma, kainat ve Allah hakkında daha derin bir anlayışa ulaşmanın yöntemi olarak kabul edilir. Bu metafizik anlayış, bireyin hem kendi iç dünyasını hem de dış dünyayı anlamasını sağlayarak, bilgi ve varlık arasındaki ilişkiyi keşfetme imkânı sunmaktadır. Böylece, Hacı Bektâş Velî'nin öğretileri, bireysel ve evrensel bilincin bütünleşmesine yönelik bir arayışta olan kişi için yol haritası işlevi görür. Kendini bilmek, bu anlayışa göre, evrenin ve onun yaratıcısının bilgisine ulaşmanın başlangıcı mesabesindedir. Hacı Bektâş Velî kendini bilmeyi, Allah'ı bilmenin ilk adımı olarak görmüş ve bu bilgi tüm evren ve insan arasındaki benzerlikleri fark etme prensibine dayandırılmıştır.

Görüldüğü üzere İbn Arabî'nin dört unsur hakkındaki yorumları, Hacı Bektâş Velî'nin eserinde de meseleleri açıklamak için kullanılmıştır. Bu sa-

³⁵ Öteleş, Sırru'l - Esrâr ve *Tedbîrât-ı İlâhiyye*: Bir Karşılaştırma, 83.

yede Hacı Bektâş Velî, sadece Yesevî ananesinden beslenmekle kalmamış, aynı zamanda kadim mirasa dair yorumları da eserine ekleyerek insan ve ahlâk anlayışına evrensel bir çerçeve kazandırmıştır. Bu prensiplerin esin kaynağına bakıldığında müelliflerin, insan ve evren arasında kurdukları benzerlik ve paralellikte, İslâm düşünürlerinin süzgecinden geçmiş bir Helenistik mirasın kavram ve metodolojisinden istifade ettikleri görülür. Bu yöntemi, kişinin Allah'ı ve onun sanatlarını kendinde ve tüm eşya ve hadiselerde fark edebilmesi gayesi bakımından yorumlamışlardır. Böylece her an Allah'a ibadet ve tefekkürün bir kapısı olarak tevhide şahit olma düşüncesine ruhları hazırlamak ve yolun erkanını anlatmak istemişlerdir.

2. Hacı Bektâş Velî'nin Tevhid Anlayışı

Tevhid, Allah'ın zât ve sıfatlarının bölünmez ve kusursuz birliğine, fiillerinin ise delilsiz ve ortaksız oluşu olarak tarif edilmektedir.³⁶ Sûfiler tevhidi üç derecede ele almışlardır. Bunlardan birincisi, Hakk'ın kendi vahdaniyetini ve birliğini idrak ettiği "Hakk için tevhid"dir ki bu, tevhidin en üst derecesidir. İkinci derece, Allah'ın, bir kulun tevhidini kabul ettiği ve onun kalbinde bu bilinci yarattığı "Hakk'ın halk için tevhid"idir. Üçüncü ve son derece ise, kulların Allah'ın vahdaniyeti hakkındaki bilgileriyle gerçekleştirdiği "halkın Hakk için tevhid"idir.³⁷ İbn Arabî'nin *Tedbirat* eserinde ise tevhid ikiye ayrılmıştır. Birincisi tevhid-i ahadiyyettir. Diğer tevhid-i ferdâniyyettir. Tevhid-i ahadiyyetten kasıt, emmâre, levvâme, mülhime, mutmainne derecesine bakılmaksızın her insanda ortaya çıkan tevhid anlayışıdır. Bu kişiler "tevhid-i ferdâniyye"ye müdrük olmadıkları için düşmanları ve hevâlarına tabi olmaktan varestede kalmazlar. Tevhid-i ferdâniyyet ise Hz. Muhammed (s.a.v.) ile Hz. Mûsâ (a.s.)'nın zikri ve bu zevkin galebesinden mülhem tanımlanmıştır. İbn Arabî, Hz. Mûsâ'nın Tûr'da Allah'ın nurunun tecellisine mazhar olmasını ve baygınlığı geçtikten sonra "Sübhanke inni tübtü ileyk" (Araf 7/143)³⁸ demesini "zevk-i müşahedeye vusûle

³⁶ Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, çev. Süleyman Uludağ, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2018) 342.

³⁷ Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, 342.

³⁸ Ne zaman ki, Musa mikatımıza geldi, Rabbi ona kelamıyla ihsanda bulundu. "Ey Rabbim, göster bana kendini de bakayım sana" dedi. Rabbi ona buyurdu ki; "Beni katiyyen göremezsin ve lakin dağa bak, eğer o yerinde durabilirse, sonra sen de beni göreceksin". Daha sonra Rabbi dağa tecelli edince onu yerle bir ediverdi. Musa baygın düştü. Ayılıp kendine gelince "Sen sübhansın", "et-Tevbe ettim, sana döndüm ve ben inananların ilkiyim" dedi (Araf 7/143).

ve esrâr-ı vücûd ittılama delil” görmektedir. *Tedbîrât* eserini şerh eden Avni Konuk, tevhidde bu derece üzere olan hâl ehlini yani İslâm ümmetinin arifleri ve âlimlerini tevhid-i ferdâniyyet üzere oldukları şeklinde yorumlamaktadır.

Hacı Bektâş Velî ise, “marifet makamının tevhid anlayışı” bahsini eserin dokuzuncu bölümünde ele alır. Ard arda Kur’ân-ı Kerîm’den âyetleri referans vererek açıklamalarda bulunur. Bu âyetlerde öncelikle Allah’ın, kendi varlık ve birliğini, ardından sıfatlarını, mülkünü, heybetini, azametini, izzetini ve celâlini, nimetlerini, intikamını, lütfunu, muhabbetini, nusretini, hasbetini ve rahmetini bizlere bildirdiğini ifade ederek Allah’ın isim ve sıfatlarını saymaktadır.³⁹ Ardından, hikmetin hayır dolu olduğundan bahsederek, onun en çok verildiği kimsenin iyi kişi olduğunu belirtir. Onun tasavvurunda hikmetin yolu, ilim almaktan geçer. Talim edilmesi gereken üç tür ilim vardır: 1-Beyan edilen âyetler. 2-Farzlar. 3- Sabit sünnetler. Bu üç ilmi bilen kişi, ulu/yüce bir kişi olarak tanımlanır. Bu üç kaynaktan öğrenilen ilim, tevhide şahit olma süreci için gerekli manevi altyapıyı sağlaması yönüyle önemsenmiştir. Hacı Bektâş Velî’ye göre Allah, dilin sınırlarını aşan nimetler ve sayılamayacak kadar çok nimetler vermiştir. Allah, âlemlerin rabbi olarak, en küçük zerreyi bile Kur’ân’da açıklamıştır. Allah, bize ne bildirildiyse onu öğrenmek ve bilmekten sorumlu olduğumuz anlamına gelir ve insanın en büyük görevi budur. İnanmak, şükretmek ve minnet duymakla birlikte, insanın kendini tanıması gerektiğidir.⁴⁰

Hacı Bektâş Velî’nin marifet makamındaki tevhid anlatımı, tasavvuf düşüncesi geleneğinde tevhid düşüncesinin devamı niteliğindedir. Bu bakımdan eserinde âyetlerle Allah’ın isim, sıfatlarına işaret ettiği sıralamada Allah’ın öncelikle bizzat kendisinin tevhidine şahitlik ettiğini vurgulamak istemektedir. Bu, sûfî müelliflerin yorumuna göre tevhidin en üst düzeyidir.⁴¹ Ardından Allah, kullarının O’nu tevhid etmesi için Kur’ân’da kendi isim ve sıfatlarını açıklar. Hacı Bektâş’a göre Tanrı’nın varlığı, insan aklının sınırlarını aşan bir gerçekliktir. O’nun doksan dokuz ismi, insanların kavrayışının

³⁹ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 36.

⁴⁰ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 37-38.

⁴¹ Sûfîlerin dereceler şeklinde ele aldıkları tevhidin birincisi “Hakk’ın Hakk’ı tevhididir.” Allah’ın kendisinin bir olduğunu bilmesi ve ben vahidim diye haber vermesi tasavvufta hakiki ve mükemmel olan Cenâb-ı Hakk’ın kendisini tevhid etmesidir. Bu yaratılanlar için mümkün olmayan sadece Allah’a ait tevhid derecesidir. Abdülkerîm Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, haz. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016), 387.

erişebileceği en yakın temsillerdir. Bu isimler ve sıfatlar, Tanrı'nın varlığının, birliğinin ve yüceliğinin anlaşılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Akıl ise tevhid ve marifet sürecinde bir rehber olarak işlev görmektedir. Hacı Bektâş'a göre kullar arasında en fazla hikmete sahip olan, Hz. Peygamber ve onun izlediği yolu takip edenlerdir. Kur'ân, farzlar ve sünnetler olarak tanımlanan üç tür ilimden bahsederken bu yolda yürüyenleri, ulu kişiler olarak tavsif eder. Ardından sünnete yaptığı vurgu dikkat çekmektedir. Böylece tevhid anlayışını Kur'ân ve sünnet temeline oturtulması bu temel üzerinden dört kapının aşılmasını yolun erkanı olarak belirlemiştir.

Hacı Bektâş'a göre şeriat, tarikat ve marifet süreci, şüphelerden kesin bilgiye doğru ilerleyen bir yolculuk gibidir. Bu yolculuk, farklı makamların temsilcileri tarafından çeşitli derinliklerde tecrübe edilir. Hacı Bektâş, "kendi nefsinin bilen, Rabbini de bilir" ilkesine işaret ederek, fâni olduğunun farkına varan bir kişinin, Rabbinin bâki olduğunu anlayacağını belirtir. Bilginin, yüzeysel bir aktarım olmadığını, kişinin yerin altından göğe kadar her şeyi derinlemesine araştırıp öğrenmesi gerektiğini vurgular.⁴² İnsanın, yaratılmışlar arasında en kıymetli varlık olduğunu kozmolojik bir perspektiften ele alarak, evrenle insan arasında benzerlik konusunda tefekkür sınırlarını geliştirir ve tevhide ulaşabilecek tek varlığın insan olduğunu belirtir. Onun düşüncesinde yukarıda bahsedilen insan ve evren arasındaki tüm benzerlikler kişinin marifet yolculuğunun bir parçasıdır. Zira insan ve evrende olan her şey Allah'ı tevhid etmek için birer delil olarak yeryüzünde bulunmaktadır.

Hacı Bektâş Velî, eserin onuncu bölümünde tevhidi bir hikaye ile anlatmak ister. Bu hikaye, Kur'ân'da Allah'ın insanı yaratmak istemesi ve şeytanın ise buna karşı çıkışı hadisesi ile ilgilidir. Şeytanın huzurdan kovulması esnasında Adem'e "Ey Adem göğe bak" der. Ve gökte "Lâ ilâhe illallah" yazmaktadır. Adem onu görünce "İlâhi seyyid mevlam Lâ ilâhe illallah senin tevhidin/birliğindir." der. Yanında Muhammed ismini görür ve sorar "kimdir" diye. Allah "O benim habibimin adıdır ve senin oğlundur." der. Adem sevinir mutlu olur. Hacı Bektâş bu hikayeyi, insanı Allah katında muhib kılan şeyin, tevhid hakikatini anlaması ve idrak etmesine bir vurgu için yer vermektedir. Düşüncesinin devamını ise yine bir hikaye ile anlatmaya devam eder. Hikayeye göre bir gün Hz. Ali'ye sorarlar. "Ya Ali, tapmışın tanrıyı görüyor musun?" Ali şöyle cevap verir: "Eğer görmeseydim

⁴² Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 38.

tapmazdım.” Hacı Bektâş, bu diyaloga atıfla “O halde müminlere vaciptir ki Allah’ı her yerde hazır bilmeli ve görmelidir.” der. Bu hikaye onun tasavvufu tevhid şahit olma fikrinin açıklaması gibidir.⁴³ Böylece sadece zahirde değil kişinin batını ile Allah’ı bulmasını, onun eserlerini ve sanatını her an her yerde görebilme şuuruna erişirmesini murad etmektedir. İbn Arabî’nin kendine izafe edilen sistematik temellerini attığı vahdet-i vücûd düşüncesine yol bulan bu görüşü ile insan, ilâhi bir numunedir. Hacı Bektâş Velî tevhid görüşünü bu şekilde hikayelerle bezeyerek her şey ve eşyada tevhid şahit olma anlayışını eserin bütününe yaymaktadır. Eserinde tevhid esasına dayandırılarak mütekabiliyet kurduğu tüm unsurlar aslında her şeyin Allah’a bakan yönünü göstermek isteği şeklinde yorumlanabilir. Hacı Bektâş, insan ve âlem arasındaki ilişkiyi “Her şey zıddı ile kaimdir” prensibi ile açıklamakta ve bu zıtlıkların uyum içinde birbirini tamamladığına işaret etmektedir.⁴⁴

Hacı Bektâş tevhidle bağlantılı olarak marifetin gönülde olacağını yine bir örneğe başvurarak anlatmaktadır. Yahya b. Muaz’dan aktardığı “Benim gönlüm dünya ve ahiretten değerlidir. Dünya mihnet ve nimet evi ama benim gönlüm marifet evidir” sözü ile bu bağın kalp/gönülde olacağını belirtir. “Dünyada gaib olan şeyler var” diyerek bunları “cennet, cehennem, arş kürsüsü, levh-i kalem, melekler, burçlar” olarak sıralar. Tekâbüliyet ve paralellik prensibine göre insanda akıl, idrak, ilham, hidayet, fikir, endişe gibi mefhumlar da gaiptir. Bunlar görünmez olsalar da varlığını kabul ettiğimiz şeylerdir. Hz. Ali’nin sözü ile bağlantılı olarak Tanrı’nın zatının görünmezliği fakat onu tevhid etmenin mümkünlüğünü açıklayan müellif, Allah’ın varlığı ve birliğini gözümüzle müşahede edemesek de tıpkı gaip olan şeylerin varlığını bildiğimiz gibi Allah’ı da bilmeyi ve ona inanmayı kabul edebiliriz şeklinde muhataplarına izah getirmektedir. Kelâm ilmi açısından da önemli olan bu izah biçimi muhataplarına tevhidi anlatmak için verilmiş örneklerdir.

⁴³ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 42.

⁴⁴ Kozmogoni, evrenin ve evrende görülen düzenin nasıl meydana geldiğini anlamaya çalışan bir bilgi alanıdır ve eski Türklerde bu, Gök Tanrı ve Yer-Su inançları ile yakından ilişkilidir. Türk kozmogonisinde olduğu gibi âlem birbirinin zıddı iki prensip çerçevesinde izah edilmekte ve bu zıtlıklar uyum içinde birbirini tamamlamaktadır. Bu tefekkür şekli ile Hacı Bektâş-ı Velî, Türk kozmogonisinin kavramlarını eserine yansıtığı ve yeniden yorumladığı söylenebilir.

Hacı Bektâş'a göre "Dünyada başı gökte, dibi yerde ağaçlar vardır. Marifet ise ağaç gibidir. Dibi müminlerin gönlünde, başı gökten yukarıdadır."⁴⁵ Ona göre "Marifet ağacının başı tevhid, gövdesi iman, yaprakları İslâm, dibi yakınlık, kökü tevekkül, budakları nehy-i münker, suyu korku ve ümit, yemişi ilim, yeri müminin gönlüdür. Başı arştan da yukarıdadır. Marifet ağacının beş budağı vardır. Birincisi şevk, ikincisi muhabbet, üçüncüsü inayet, dördüncüsü iradet, beşincisi kurbiyet budağıdır."⁴⁶

Bu perspektiften bakıldığında, Hacı Bektâş Velî'nin Tanrı-insan ve evren arasındaki ilişkiyi süreklilik ve benzerlik bağlamında yeniden yorumlaması, insanın fitratına ve ezeli ahde dayalı bir anlayışla mümkün olmaktadır. Semboller aracılığı ile marifet ve tevhid sürecini ifade eden müellifin, insanın derinlerdeki yolculuğunu ve kozmosla olan bağını çözümlenmek amacıyla bu metoda başvurduğu görülmektedir.

Tasavvuf, oluşum sürecinden itibaren, öteki dünyayı bu dünyaya taşıyarak, Tanrı'nın bu dünyada da tecrübe edilebileceği konusunda bir yol arayışı içinde olunmuştur. İbn Arabî ile tasavvuf, Tanrı-insan ve evren arasındaki ilişkiyi yeniden kurma çabasını, varlık ve bilgi anlayışı ile tevhidin temel prensipleri üzerinden ele almıştır. İbn Arabî'de büyük âlem-küçük âlem ilişkisi, ilâhi isimler teorisi ve ilâhî isimler arasındaki ilişkiyi, zât ve ilâhî isimleri açıklamak için kullanmaktadır.⁴⁷ Hacı Bektâş'ın kosmos ve insan benzerliğini, tevhidi açıklamak için kullansa da âlemdeki şeylerin ilâhî isimlerin tecellisi olduğu görüşüne dair eserinde doğrudan bir anlatıma rastlanılmamaktadır. Bu nedenle Hacı Bektâş'ın kavramları daha ziyade birinci anlamları ile yorumladığı, daha basit ifadeler ve örneklerle anlattığı görülmektedir. Bu açıdan tevhid anlayışında erken dönem sûfilerinin düşüncelerini yansıtmakla birlikte eserinde kullandığı terminoloji ve yöntem açısından İbn Arabî'den etkilendiğini söylemek mümkündür.

Sona yaklaşırken tasavvufi düşüncenin merkezinde yer alan tevhid inancının bir ifadesi olarak her iki müellifin tevhid düşüncesini Niyâzî Mısırî'nin şu beyti ile özetlemek mümkündür.

⁴⁵ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 43.

⁴⁶ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 43.

⁴⁷ Demirli, *İslam Metafiziğinde Tanrı ve İnsan*, 35.

Âdeme eşyada esmâ görünür
 Cümle esmadan müsemma görünür
 Bu Niyâzî'den de Mevlâ görünür
 Âdem isen "semme vechullah"ı bul
 Kande baksan ol güzel Allah'ı bul.⁴⁸

Sonuç

İbn Arabî'nin *Tedbirât-ı İlâhiyye* ve Hacı Bektâş Velî'nin *Makâlât* eserlerindeki ortak tema olan tevhid ve insân-ı kamil konuları, makro-kozmos (evren) ve mikro-kozmos (insan) arasındaki benzerlikler üzerinden incelendiğinde Allah-insan-evren arasındaki irtibat ve işleyişi, kendinden önceki entelektüel mirası, teorik bir çerçevede sistematik olarak yeniden yorumladıkları görülmektedir. İbn Arabî'nin ilk teliflerinden biri olan eserde makro-kosmos, mikro-kosmos meselesi "insan-ı kâmil" ve "tevhîd" ilkesi bağlamında ele almaktadır. Yaratılış, evren ve insan konularına farklı bir perspektiften yaklaşan müellif, âyet ve hadislerden çıkarımlarla yeni bir tefekkür biçimi geliştirmiştir. Bu biçimin diğer sûfî müelliflere de ilham kaynağı olduğu aşikârdır. Bu yöntemle yazılan eserleri okuyanlar, kainata bakışı ve kendini Allah katında nasıl konumlandırması gerektiğini, tefekkür sınırlarını genişleterek anlama imkânı bulabilmektedir. Eserler, okuyucuyu sadece zihinsel bir yolculuğa çıkarmakla kalmayıp aynı zamanda kalbi ve ruhu derin bir tefekküre sevk etmektedir. Dolayısıyla İbn Arabî'nin eserinde başvurduğu bu metotun, sadece kendine has olmadığı, kökeni antik dönem filozoflarına kadar uzanan kadim mirasın yeniden yorumlanmış biçiminin devamı olarak görülebilir.

Hacı Bektâş-ı Velî *Makâlât*'ta, dinî-tasavvufî edebiyat geleneğinde karşımıza çıkan kavramların yanı sıra birtakım kelimeleri de sembolleştirmiştir. Bu sembolik dille duyularla algılanması zor olan yüce hakikatleri somut bir dile dökerek anlatmayı hedeflemiştir. Eserde akıl, bilgi, eylem ve tefekkür öne çıkmaktadır. Kişilerin anlama ve idrak derecesine göre ortak bir dil oluşturarak dinî düşünce ve değerler sistemini bu şekilde aktarma yöntemini tercih etmiştir. Hacı Bektâş-ı Velî'nin *Makâlât* eserinde bahsettiği tevhide ulaşma yolu, dört kapı ve kırk makam prensibi üzerinden aşamalı bir

⁴⁸ Bu şiir *Tedbirât-ı İlâhiyye* eserinin şerh kısmında Avni Konuk tarafından esere eklenmiştir. Biz de oradan temin etmekle yetindik. Bknz. İbn Arabî, *Tedbirât-ı İlâhiyye*, 337.

şekilde ele alınmaktadır. Şeriat, tarikat, marifet ve hakikat olmak üzere her bir idrak seviyesindeki insanı, tevhidin geniş çemberi içinde değerlendirmektedir. Bu sınıflandırma, kişilerin bilgi düzeyine ve öz-bilinçlerine göre sürekli gelişime açık olup, her zaman bir sonraki seviyeye geçiş için uygun bir yapıdadır. Böylece, onun tasavvuf anlayışında insan, ahlâkî yönden gelişime açık ve ulaştığı son hedef açısından Allah'ı müşahedeye aday bir varlık olarak görülmektedir. Her kişi, kalbinde bu ilahi kıvılcımı taşır. Fakat kişinin gayreti ve çabası önemlidir. Hacı Bektâş-ı Velî'nin eserinin merkezinde yer alan "kendini bilen, Rabbini bilir" ilkesi, insanın kendini tanınması (marifet-i nefis) ve evrenle olan ilişkisini keşfetmesiyle, Tanrı hakkında daha derin bir anlayışa ulaşmanın yolunu açar. Bu ilke, Allah'ı tanıma ve tevhide ulaşma yolunda derin ve sembolik bir yaklaşımdır. İnsan ve evren arasındaki bu karşılıklı ilişki aslında sonsuzdur. Her ne kadar çeşitliliği (kesret) ifade etse de her bir zerrenin Allah'a ait olduğunu anlamak marifettir ve marifetin en yüksek noktasında tevhid/birlik bulunur. Hacı Bektâş Velî'nin tevhid anlayışını doğrudan vahdet-i vücûd ile ifade etmek zor görünse de anlatımlarının bu düşünce temelinde ilerlediği söylenebilir. Yaşadığı dönemin Anadolu'da vahdet-i vücûd düşüncesinin yayıldığı bir zaman dilimi olması hasebiyle Hacı Bektâş Velî'nin İbn Arabî'nin veya takipçilerinin tesirinde kalması bu doğrultuda olağan görünmektedir. Müelliflerin yaşadıkları dönemler itibarıyla birbirine yakın olmasına rağmen, karşılaşmış karşılaşmamış oldukları kesin olarak bilinmemektedir.

Kaynakça

- Ahmetbeyoğlu, Ali- Şen, Hüseyin. "Eski Türk Dininin Kozmolojisi ve Kozmogonisi", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 119 / 234 (Mayıs- Haziran 2018), 45-74.
- Aydın, Mehmet. "Hacı Bektâş-ı Velî'de Dinî Boyut". *Erdem* 8/23 (1996), 541-554.
- Çelik, Aysun. "Âlemin ve Âdem'in Dört Ana Unsuru: Garîb-nâme'de "Anasır-ı Erbaa". *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*. 2/1 (Şubat 2019), 312-339.
- Demirli, Ekrem. *İslam Metafizikinde Tanrı ve İnsan*. İstanbul: Kabcacı Yayınları 2012.
- Hacı Bektâş-ı Velî. *Makâlât*. çev. Coşan, M. Esad. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları 1990.
- Hira, Ebubekir. "Mevlana'nın Mesnevi'sinin 1. Defterinde Geçen Anasır-ı Erbaa ile İlgili Beyitler". *İranoloji Çalışmaları Dergisi*. 13 (2020), 303-321.
- Hucvirî. Ali b. Osman el-Cüllâbî. *Keşfü'l-Mahcûb*. çev. Uludağ, Süleyman. İstanbul: Dergâh Yayınları 2018.
- İbn Arabî. *Tedbirât-ı İlâhiyye Tercüme ve Şerhi*. trc. Ahmed Avni Konuk. haz. Mustafa Tahralı, İstanbul: İz Yayıncılık 2023.

- İncel, F.- Türkben, Y. "Hacı Bektâş-ı Velî'de Tanrı'nın Sıfatları". *Mütefekkir*, 9/17 (2022), 131-148.
- İnci, Nuriye. "İbn Arabî, Ahmed Avni Konuk, Tedrîbât-ı İlahiyye Tercüme ve Şerhi". *Tasavvuf Dergisi* 41 (2018) 130-137.
- Karaköse, Saadet. "Klasik Edebiyatımızda On Sekiz Bin Âlem Mefhumu" *Teke Uluslararası Türk Edebiyat Kültür ve Eğitim Dergisi*, 5/2 (2016), 687-704.
- Köprülü, Fuad. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 5. Baskı, 1984.
- Kuşeyrî, Abdülkerim. *Kuşeyrî Risâlesi*. haz. Uludağ, Süleyman. İstanbul: Dergâh Yayınları 2016.
- Ocak, Ahmet Yaşar. "Hacı Bektâş-ı Velî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 14/ 455-458. Ankara: TDV Yayınları 1996.
- Öteleş, Zeliha. *Sırru'l-Esrâr ve Tedbîrât-ı İlahiyye: Bir Karşılaştırma*. İstanbul: Litera Yayıncılık 2018.
- Öztürk, Yaşar Nuri. *Tarih Boyunca Bektâşilik*. İstanbul: Yeni Boyut Yayınları 1998.
- Şakacı, Bilge Kaan-Kulaç, Onur. "İnsan-Doğa İlişkisi: Hacı Bektâş Velî'nin Makâlât'ının İncelemesi". *İktisadi ve İdari Yaklaşımlar Dergisi* 3/2 (2021), 55-65.
- Tek, Recep. "Hacı Bektâş Velî'nin Makâlât'ında Sembolik Dil". *Nevşehir Hacı Bektâş Velî Üniversitesi Sbe Dergisi* 11 (Hacı Bektâş Velî Özel Sayısı, 2021), 104-117. <https://doi.org/10.30783/Nevsosbilen.96>.
- Üçer, Cenksu-Çaykara, Esra. "Hacı Bektâş Velî'ye Atfedilen Makâlât Adlı Eserde Kur'ân ve Hz. Peygamber Tasavvuru". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (Aralık 2021), 415-447.

Hacı Bektâş Veli'nin *Makâlât*ında İnsanın Hayatını Kucaklayan İki Kavram İman ve İbadet

Halis DEMİR*

Giriş

Makâlât Alevi Bektâşi klasiklerinin bir önemli eseridir. Hacı Bektâş Veli bu eserinde dört kapı ve kırk makamı açıklamıştır. Bunlardan dört kapı Şeriat, Tarikat, Marifet ve Hakikattir. Şeriat içerisinde on makamdan bazıları iman, ilim, namaz, zekât, oruç... şeklinde sıralanmaktadır.

Saydıklarımız bildiğimiz şekli ibadetlerdir. Bunun ötesinde seferberlik olunca kaçmamak ve cenabettin temizlemek de ibadet içerisinde değerlendirilmektedir. Yine helal kazanmak ve ribayı haram bilmek de şeriatın hükümlerinden yani birer ibadet olarak sayılmaktadır. Namaz ve oruç ibadet olduğu gibi aynı şekilde savaş için askeri çağrıldığında kaçmamak, arzularının peşinden gitmeyip dünyayı terk etmek de birer ibadettir.

Benzeri bir durum iman kavramı için söz konusu edilmektedir. Şöyle ki mesela Allah'a inanmak imandır. Allah'ın emirlerini yerine getirmek de imandır. Allah'ın sakının dediğinden sakınmak da imandır. Buna karşılık kibir, haset, cimrilik, aç gözlülük, öfke, gıybet, maskaralık gibi fiilleri terk de iman gereğidir. Bunların iman ehlinin birer hasleti olduğuna dair herhangi bir ilahi kitapta beyan bulunmamaktadır. Benzeri bir örnek de yeme içme konusunda verilmektedir. "Tanrı dostları bir günde iki gün Aç geçirirler O halde müminler kıyameti inanmak böyle değil! Siz inanmazsınız helal haram ne bulursanız yersiniz giyersiniz. Haksız yere nimetler yiyip sevinirsiniz yani sizin böyle inanmanız inanmak mıdır?"

Hacı Bektâş Velî *Makâlât* isimli eserinde konuyu ele alması ve verdiği hayatın içinden örneklerle iman ve ibadet kavramlarına bir insanın hayatı-

* Prof. Dr. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, e-mail: halisdemir@cumhuriyet.edu.tr_ orcid/0000-0002-6576-1404.

nun bütün safhasını kucaklayacak şekilde anlam vermektedir. Böylece ortaya koyduğu canlı örneklerle mümin olmanın iman ruhu ve ibadet ve güzel ahlak şeklinde yaşayan bir yanı olması gerektiğini açık ve net bir şekilde bize göstermektedir. Bu örneklige bugün ne kadar muhtaç olduğumuz ortadadır. Zira “Ham yobaz kaba softa” yaklaşımı ya da ibadete aksetmeyen iman veya şekilde kalan ruha işlemeyen ibadet insanları İslam dinine karşı mesafeli hatta önyargılı yaklaşımlarına sebep olmaktadır.

Bu ana fikirden hareketle konuyu şu başlıklar altında ele aldık: Hacı Bektâş Velî Hayatı ve bazı eserleri; Kendisine nisbet edilen Bektâşilik Tarikatı, Bektâşilikte ibadet anlayışı; Hacı Bektâş Velî'nin Mezhebi; Hacı Bektâş Velî'nin İbadet anlayışı.

1. Hacı Bektâş Velî, Hayatı ve Bazı Eserleri

Hacı Bektâş Velî (ö. 669/1271 [?]), Anadolu'da yaşamış, İmam Mûsâ Kâzım soyundan, seyyid bir mutasavvıftır. Babası İbrâhîm, Horasan hükümdarıdır. Lokmân-ı Perende ve Ahmed Yesevî'nin yanında eğitim almıştır. “Horasan erenleri” diye bilinen Kalenderiyye akımına mensuptur. XIII. yüzyılda derviş göçleri arasında, Anadolu'ya gelmiştir. Baba İlyâs-ı Horasânî tarafından temsil edilen Vefâîlik tarikatına intisap etmiştir. Hac görevini ifa etmiş, sonra Sulucakarahöyük'e gelmiş, burada geçimini sağlamak için çobanlık etmiştir. İlk inziva mahalli olan Kızılca Halvet'i yapmıştır. Hacı Bektâş Velî mürid edinmeye başlamıştır.

Faaliyetlerinden anlaşıldığı kadarı ile, İslâm fıkının sıkı kurallarıyla sınırlandırılan Sünnî anlayışı değil, Horasan Melâmetiyyesi'nin zühd karşıtı cezbeci karakteriyle karışık gayri Sünnî bir yorumunu yansıtmaktaydı.¹

Hacı Bektâş'a isnad edilen bazı eserler şunlardır: *Makâlât*, *Kitâbü'l-fevâid*, *Nesâyih*, *Risâle*, *Tefsîr-i Fâtiha*, *Şathiyye*, *Şerh-i Besmele*,² *Hadîs-i erbain*, *Makâlât-ı Gaybiyye ve Kelimât-ı Ayniyye*.³

Makâlât, bir mukaddime ile on bir bâb şeklinde tertip edilmiştir: Mukaddime: Birinci bâb: İnsanoğlunun dört unsurdan, dört gürûh hâlinde yaratılışını ve her bir gürûhun özelliklerini anlatır. İkinci bâb: Marifetin aslını beyan

¹ Ahmet Yaşar Ocak, “Hacı Bektâş-ı Velî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 1996, İstanbul, Ocak, “Hacı Bektâş-ı Velî”, 457-458.

² Ocak, Hacı Bektâş-ı Velî, 455.

³ Nesrin Sofuoğlu, “Hacı Bektâş Velî'nin Makâlâtı Bağlamında İnanç ve Ahlâk Öğretileri”, *Deuifd Türk Kültürünü Mayalayanlar Özel Sayısı / 2021*, Ss. 537-567, 541.

eder. Kulun Allah'a varmak için geçeceği dört kapının her birinin on makamı olduğu belirtilir. Şeriatın ilk makamı olan iman anlatılır. Üçüncü bâb: Şeriatın makamları hakkındadır. Dördüncü bâb: Tarikatın on makamı hakkındadır. Beşinci bâb: Marifetin on makamı hakkındadır. Altıncı bâb: Hakikatin on makamı hakkındadır. Yedinci Bâb: Marifetin bilinen cevabını beyan eder. Sekizinci bâb: Şeytan'ın hallerini beyan eder. Dokuzuncu bâb: Marifet makamının tevhid anlayışını bildirir. Onuncu bâb: Âdem Aleyhisselam'ın sıfatını bildirir. On birinci bâb: Âdem'in Aleyhisselam'ın sıfatını bildirir.

Örnek olarak ifade edersek, *Makâlât*'a göre şeriatın makamları şunlardır: 1) İman getirme; 2) İlim öğrenme; 3) Namaz, zekat, oruç tutma, hacca varma, gaza eyleme, cenabetten arınma; 4) Helal kisbetme, ribayı haram eyleme; 5) Nikah kılma; 6) Hayzın ve nifasın nikahına haram eyleme; 7) Sünnet-i cemaat olma; 8) Şefkatli olma; 9) Arı giyme, arı yeme ve 10) Emr-i maruf olma ve yaramaz işlerden sakınma.⁴

Makâlât'ta anlatılanlar, tasavvuf kültüründe tarikat mensubunun Allah'a erişmek için geçeceği maddî ve manevî aşamaları ya da inanç, ibadet ve ahlâka dair dini ve tasavvufî kaidelerdir.⁵ Eserin Hacı Bektâş Velî'ye ait olmadığına dair görüşlere rastlanmaktadır.⁶

Eserdeki düşüncelerin temelinde Kur'ân, hadisler, Yusuf Hemedânî ve Ahmed Yesevî çizgisinde Hacı Bektâş Velî'ye intikal eden Horasan tasavvuf anlayışının etkisi bulunmaktadır.⁷

Ahmed Yesevî'nin *Fakr-nâme*'sindeki "Dört Kapı-Kırk Makam" anlayışı ile *Makâ-lât*'daki "Dört Kapı-Kırk Makam" anlayışı benzerlikler gösterir. Yine, Yunus Emre'nin de "Dört Kapı- Kırk Makam" anlayışı ortakır.⁸

⁴ Esat Korkmaz, *Dört Kapı Kırk Makam*, Şahkulu Sultan Dergahı Yayınları, İstanbul 2013; 130; Benzer eserlerden Buyruk'a göre şeriatın makamları: 1) İnanıp iman getirme; 2) İlim öğrenme; 3) İbadet etme; 4) Kazanç yeme; 5) Haramdan sakınma; 6) Hayız ve rıfız durumunda karısına yakın olmama; 7) Şeriat evine girme; 8) Şefkatli olma; 9) Pak yiyip pak giyme ve 10) İyilik buyurma' dır. Esat Korkmaz; *Yorumlu İmam Cafer Buyruğu*, Anahtar Kitaplar; Üçüncü Basım, İstanbul- 2007; Sayfa: 197.

⁵ Mustafa Tatçı, *Dîvân-ı İlâhiyât* (İstanbul: H Yay., 2014), 452

⁶ Örnek için bkz. Rıza Zelyut, *Türk Alevliği-Anadolu Alevliğinin Kültürel Kökeni*, Ankara 2010, 333; Konu *Makâlât*'ın Giriş bölümünde ele alınmıştır. Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, Hazırlayanlar: Ali Yılmaz-Mehmet Akkuş-Ali Öztürk, Ankara 2007, 19-27.

⁷ Sofuoğlu, Hacı Bektâş Velî'nin Makâlâtı, 553.

⁸ Bkz. Kemal Eraslan-Necdet Tosun, *Yesevî'nin Fakr-nâmesi ve İki Farsça Risalesi* (Ankara: Ahmet Yesevî Üniversitesi Yay., 2017).

Vilâyetnâme, Bektâşiliğin ortaya çıktığı XI. yüzyılda yazıya geçirilmiş bulunan bir seri Bektâşi menakıbnamesinin en tanınmışıdır.⁹ Eserde, Hacı Bektâş'ın dünyaya gelişi, çocukluğu ve tahsili, Ahmed Yesevî'ye intisabı, Anadolu'ya gönderilişi anlatılmaktadır. hacca gidişi, dönüşte Sulucakarahöyük köyüne (bugünkü Hacı Bektâş kazası) yerleşerek dergahını kurması, faaliyetleri, dönemin siyasi otoriteleri ve diğer sofilerle ahiler ve medrese mensuplarıyla münasebetleri anlatılmıştır. Eser Hacı Bektâş'ın vefatı anlatıldıktan sonra, halifelerinin gittikleri yerlerde İslam'ı yayma faaliyetleri de naklederek son bulur. *Vilâyetnâmede*, Hacı Bektâş Velî ve Bektâşilik tarihi bakımından değerli bilgiler ihtiva eder.¹⁰

2. Kendisine Nispet Edilen Bektâşilik Tarikatı

Bektâşilik tarikatı denilince üç isim öne çıkmaktadır: Hacı Bektâşi Velî, Balım Sultan ve Abdal Musa.

Balım Sultan (ö. 922/1516 [?]), XVI. yüzyılda Bektâşiliği yeniden düzenleyip bilinen hüviyetine kavuşturan mutasavvıftır.¹¹

Hacı Bektâş Velî'nin Sulucakarahöyük'teki tekkesinde yetişen Abdal Mûsâ, sonra Hacı Bektâş Velî Teknesi'nin şeyhi olmuş, Osmanlı Beyliği topraklarında Orhan Gazi'nin hizmetinde fetihlere katılmış, bu esnada gazilere Hacı Bektâş Velî menkıbelerini anlatarak onu tanıtmıştır.¹² Osmanlı sultanları Yeniçeri Ocağı'nı gaziler arasında yaygın güçlü kült sebebiyle ocağı ona bağlamışlar, Hacı Bektâş Velî hâtırası Osmanlı topraklarında giderek ünlenmiştir. Menkıbeleri Osmanlı Devleti'nin kuruluşu ile ilgili rivayetlere karşın ve Bektâşî ananesinde önemli bir yeri olan Anadolu abdallarından biridir. Abdal Mûsâ'nın gerçek şahsiyeti, tarihî rivayetlerin menkıbe ve şahsî yorumlara dayanması dolayısıyla müphemdir.¹³ Anadolu Türk gayri Sünniliği, merkezine Hacı Bektâş Velî'yi yerleştirerek teşekkül sürecini fiilen tamamlamıştır.¹⁴

⁹ Ahmet Yaşar Ocak, "Vilâyetnâme", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 1996, İstanbul, 14: 471; Vilâyetnâme için Sedat Kardeş, "Hacı Bektâş-ı Velî Velayetnamesi Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, cilt: 12, sayı: 65 Ağustos 2019, 105-112.

¹⁰ Ocak, "Vilâyetnâme", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 472.

¹¹ Ahmet Yaşar Ocak, "Balım Sultan", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 1992, İstanbul, 5: 17-18.

¹² Ocak, "Hacı Bektâş-ı Velî", 457.

¹³ Orhan F. Köprülü, "Abdal Mûsâ", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 1988, İstanbul, 1. 64-65.

¹⁴ Ocak, "Hacı Bektâş-ı Velî", 458.

Balım Sultan 1501'de II. Bayezid tarafından Hacı Bektâş Zâviyesi'nin, tarikatın şeyhliğine getirildi. Balım Sultan'ın faaliyet ve uygulamaları sonunda Bektâşîliğin Kalenderîlik'ten ayrıldı. Tarikat merkezi Hacı Bektâş Zâviyesi'ne bağlı sağlam bir taşra teşkilâtının kurulduğu muhakkaktır. Tarikat iktisadî bakımdan da güçlenmiş, bağlı zâviyeler üzerinde kontrol mekanizması kurabilmiştir.¹⁵

XV. yüzyılda, Safevîler'in sistemli propagandası ile yoğun Şîî tesirlerle Bektâşîliğin tanıdığımız çehresi belirmeye başladı. 907(1501) yılında Balım Sultan, Kızıldeli Dergâhı'ndan alınıp Anadolu'da Hacı Bektâş Dergâhı'nın tarikatın- başına getirildiğinde Bektâşîlik artık Hurûfî ve Şîî tesirlere yabancı değildi. Şîî unsurlar sebebi ile İmam Ca'fer mezhebine mensubiyet iddia etmesine rağmen Bektâşîliğin gerçekte Şîîlik'le ilgisi yoktur; Bektâşîliği, Şîî tesirlerden söz etmek daha gerçekçi olur. Bektâşîliğin başından beri Sünnî İslâm'ın itikad ve ibadet esasları karşısında kayıtsız bir tutum içerisinde olduğu tarihî bir gerçektir. Bektâşîlik, eski Türk dinleriyle Şamanizm, Budizm ve İran dinlerinin bakiyelerine dayanan birtakım âyin ve erkân geliştirmiştir.¹⁶

Bektâşîliğin teşekkülü, XIII. yüzyılda Anadolu'da ortaya çıkan Babaî isyanı ve hareketiyle bağlantılıdır. Seyyid Ebü'l-Vefâ (ö. 501/1107) kurduğu Vefâiyye tarikatının Anadolu'daki şeyhi Baba İlyâs-ı Horasânî öncülüğünde meydana gelen Babaî isyanı, XIII. yüzyıl ortalarına doğru yeni bir gayri Sünnî hareketin doğuşuyla sonuçlanmıştır. Bu hareket Anadolu'daki Kalenderiyye, Haydariyye, Yeseviyye zümrelerince de benimsendi. Rum abdalları adı altında sürdürüldü. XIV. yüzyılın başlarından itibaren Hacı Bektâş ananeleri, bunlar arasında gelişerek yayılmıştır. Abdal Mûsâ gibi Rum abdalları Anadolu'da kurdukları zâviyelerde Bektâşîliğin temellerini attılar. Bektâşîlik, 1826'da Yeniçeri Ocağı'yla birlikte ilga edilmiştir. 1925'te tarikatların, tekke ve zâviyelerin kapatılmasıyla Türkiye'de resmen kalkmış ise de günümüze kadar varlığını sürdürmüştür.¹⁷

Sünnî İslâm'ın ibadet esaslarına riayet eden Bektâşîler'e her zaman rastlanmıştır. bazı zâviyeler tarikatın resmen teşekkülünden önce vakıf müesse-

¹⁵ Ahmet Yaşar Ocak, "Bektâşîlik", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 1992, İstanbul, 5: 373-379, 374.

¹⁶ Ocak, "Bektâşîlik", 375.

¹⁷ Ocak, "Bektâşîlik", 373-374.

sesi olarak ortaya çıkmış ve devletçe resmen tescil edilmişlerdi. Yeniçeriliğin Bektâşîliğe dayanması, bu gücün hiç sarsılmadan II. Bayezid devrine kadar gelmesini sağladı. II. Bayezid yeni imkânlarla vakıfları zenginleştirdi. Bektâşî zâviyelerinin gelirleri mahallî zenginler ve idarî otoriteler ve merkezdeki devlet adamları tarafından muhtelif vesilelerle yüklü miktarda aynî ve nakdî bağışlar yapılıyordu. Bektâşî tekkelerinin halk arasındaki nüfuzlarını, buldukları yerlerde halka sağladıkları imkânlarla ilgili görmek lâzımdır. Bektâşî şeyhlerinin baş gösteren ihtilâfları gidermede aracı rolünü üstlendikleri bilinmektedir. Sahip oldukları manevî nüfuza bir de maddî nüfuz ekleniyordu. Bu nüfuzun mahallî idareciyi aştığı, meselâ bir beyi ile rekabete sebebiyet verecek hale geldiği görülmüştür.¹⁸

Bir tartışma konusu da Alevilik- Bektâşilik hareketinin bir ayrı din gibi anlaşılması veya bu şekilde takdim edilmesidir.

Dinler Tarihi verilerine göre bir inanışın “din” sayılması için şu ilkelere sahip olması gerekmektedir: “1-Tanrı veya yüce varlık inancı. 2-Kutsallık anlayışı ve kutsal olan-kutsal olmayan ayırımı. 3-İman esasları, ibadet ve dinî ayin uygulamaları. 4-İlâhî kaynağa dayandırılan vahiy/ilham, kutsal kitaplar veya metinler, ahlâkî kurallar. 5-Peygamber veya ilâhî mesajlar kapsamında ‘din kurucusu’. 6-Dünya ve özellikle öbür dünya/ahiret görüşü. 7-Ortak amaçlarda bir araya gelmiş cemaat/grup-topluluk. 8-Taklit olmayan, senkretik ve eklektik bir yapı taşımayan, özgün bir muhtevaya sahip olma. 9-Dinî, dünyevî ve siyasî gayeler ile ortaya çıkmama. 10-Saf, temiz ve iyi niyetli olma, toplumsal bir gayenin tahakkukunu esas alma.”¹⁹ Tarikat ise kurumlaşmış ve yerleşmiş bir dinden kaynaklanmıştır ve o din ile bağlantılıdır. Alevilik-Bektâşilik de bu ölçüye girmektedir. Allah’a ve Kur’ân’a iman, diğer inanç esasları, ibadet uygulamaları, ahlâk kuralları ve dünya görüşleri açısından İslâm dairesi içerisindedir. Alevî-Bektâşilerin büyük çoğunluğuna göre de Alevilik-Bektâşilik İslâm’ın özüdür, İslâm’ın Türk yorumudur. Araştırmalar Türkiye’deki Alevîlerin-Bektâşilerin çoğunluğunun bu görüşte olduğunu ortaya koymaktadır.²⁰

¹⁸ Ocak, “Bektâşilik”, 377.

¹⁹ Abdurrahman Küçük, Günay Tümer-Mehmet Alparslan Küçük, *Dinler Tarihi*, Ankara 2009, 24-26.

²⁰ Asife Ünal, “Dinler Tarihi Açısından Alevilik-Bektâşilikte İbadet ve Cemevleri Üzerine”, *Bir Deneme, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10 (2) 2010, 151-176; Kaynaklar için bkz. 153.

3. Bektâşilik'te İbadet Anlayışı

Bazı yorumlara göre, Alevilik/Bektâşilik'te Sünni Ortodoks İslamlığın algıladığı anlamda şekli bir ibadet yoktur. Asıl olan özdür. ²¹ Bugün bazıların, Alevîlik-Bektâşilik'te namazın bu günkü haliyle algılanan namaz olmadığı, namaz, oruç ve hac gibi ibadetlerin kabul edilmediği, şeklinde ileri sürülen farklı namaz düşüncelerinin, Hacı Bektâş Velî de dayanak bulması oldukça zordur.²² Bektâşiliğin çok sayıda yazılı kaynağında Bektâşi inanç, ibadetleri açıklanmıştır.²³ Velâyetnâme'de²⁴ ve *Buyruklar'* da da²⁵ namaz veya namaz kılmak zikredilmektedir.²⁶ *Makâlât'* ta Hacı Bektâş Velî tarafından da Kur'ân'da emredildiği dile getirilen hac ve zekât, Alevîler-Bektâşiler arasında kabul edilmesine rağmen, farklı anlayış ve uygulamalar bulunmaktadır.²⁷ Yine namaz konusu Hacı Bektâş Velî'ye isnat edilen iki farklı eserde Şeriat kapısının ibadetleri arasında namaz kılmak da²⁸

Alevî-Bektâşiler'de Cem esnasında alınan abdestte her bir organ yıkanırken maddi arınmanın ötesinde arınma (tarikât abdesti) yorumlarının yapılması, Alevîlik-Bektâşilik için söylenen abdestsiz-namazsızlar düşüncesinin Hacı Bektâş ve Şeyh Safi eserlerinde bilimsel bir temelinin olmadığını ortaya koymaktadır.²⁹

Hz. Muhammed'in "Namaz, müminin miracıdır" hadisi irfani bir içerikle açıklanmıştır.³⁰ Hacı Bektâş Velî'nin namaz kıldığına Velâyetnâme'de sıklıkla yer verilmiştir.³¹

²¹ Korkmaz, Dört Kapı Kırk Makam, 138.

²² Emrah Dindi, "Alevî-Bektâşi Buyruk ve Makâlâtlarında Namaz ve Abdestin Ezoterik Yorumu", *Türk Kültürü ve Hacı Bektâş-ı Velî Araştırma Dergisi*, Yaz 2017, sayı 82, 125-151, 136.

²³ Mustafa Öge-Kenan Ziya Taş, "Bir Bektâşi Abdest ve Namaz Risalesi: Risâle-i Vudû' ve Namaz Alâ Erkân-ı On İki İmâm,", *e-makâlât Mezhep Araştırmaları* 15, sy. 1 (Bahar 2022, 298-330. 315.

²⁴ Bkz. Hacı Bektâş-ı Velî, Velâyetnâme, Hazırlayan:Hamiye Duran, Ankara 2007, s.370, 402, 429, 434, 458, 461-462, 470-473, 629.

²⁵ Cafer Sadık. *Buyruk*, Yazan Molla İbrahim, çeviren ve sadeleştiren Baki Yaşa Altınok, hazırlayan Mustafa Aydoğdu, Ankara 2011, 151.

²⁶ Kaynaklar için bkz. Asife, "Dinler Tarihi Açısından Alevîlik, 158.

²⁷ Bkz. Baki Yaşa Altınok, *Alevîlik-Hacı Bektâş Velî-Bektâşilik*, Ankara 2007, 263-268.

²⁸ Öge-Taş, "Bir Bektâşi Abdest ve Namaz Risalesi" ,303

²⁹ Gölpınarlı, Abdülbaki. *Manâkıb-ı Hüinkâr Hacı Bektâş Velî: Velâyetnâme*, İstanbul: İnkılap, 1958, 6, 30; Dindi, *Namaz ve Abdestin Ezoterik Yorumu*, 142

³⁰ Makâlât-ı Gaybiyye ve Kelimat-ı Ayniyye". haz. Abdurrahman Güzel, Hacı Bektâş Velî El Kitabı (Ankara: Akçağ Yayınları, 2011), 493.

³¹ Gölpınarlı, Velâyetnâme, 7-8-12 vd.

Bektâşilik abdest, namaz, oruç gibi Şeriat kapısının temel ibadetlerinde Caferi mezhebinin içtihatlarına uymuş, kimi fıkhi konularda tarikat erkânı olarak kendi içinde başka bir yapı geliştirmiştir. Abdest ve namaz konusunda yazılan çeşitli ilmihallerde bu ibadet konuları Caferilik mezhebine göre anlatılmıştır.³² Mesela Risâle-i Vudû' ve Namaz 'alâ Erkân-ı On İki İmâm adlı eseri³³ Seyyid Mehmed Rifat b. Mustafa Bektâşî adlı kişi, H. 1273 (M. 1856) yılında istinsah etmiştir.³⁴ bu eserde abdest ve namaz bahsi Şii mezheplerden Caferiliğin fikhına uygun şekilde tarif edilmiştir.³⁵ Nitekim Caferilere göre, "Abdestte yüzü ve elleri yıkamak, başın ön kısmını ve ayakların üzerini mesh etmek farzdır"³⁶ "Yüzü yıkadıktan sonra sağ eli, daha sonra sol eli dirseklere kadar yıkamak gerekir."³⁷

Bazı Bektâşi ariflerine nispet edilen eserlerde Hanefi fikhına uygun abdest ve namaz anlatımlarına yer verilmiştir.³⁸

"İslam'ın büyük gövdesinden, "Ortodoks" İslam anlayışından koparak Alevî ibadet felsefesinde şekil ve biçimden ziyade içtenliğin, özün önemli olduğu, Kur'ân'daki namazın [salâtın], bugünkü haliyle, Sünnilerdeki algılanış ve uygulanış şekliyle olmadığı ve namazın Tanrı'yı içten anmak ve asıl

³² Örnek için bkz. Necip Asım Yazıksız, *Bektâşilik İlm-i Hâli*. haz. Dursun Gümüsoğlu - Ali Rıza Gürzoğlu, İstanbul: Hoşgörü Yayınları, 2012, 57-58; Hacı Yılmaz, "Bektâşi İlmihali", *Türk Kültürü ve Hacı Bektâş Velî Araştırma Dergisi*, 6/12 (1999): 57-58; M. Tevfik Oytan, *Bektâşiliğin İçyüzü: Dibi, Köşesi, Yüzü ve Astarı Nedir?*, İstanbul: İstanbul Maarif Kitaphanesi, 1960, 47; Bedri Noyan, "Balım Sultan Erkan-namesi Merkezli Geleneksel Bektâşiliğe Ait Bir Ritüel Örneği: İkrar", *Türk Kültürü ve Hacı Bektâş Velî Araştırma Dergisi*, 0/40, (2006), 53-104; Öge-Taş, "Bir Bektâşi Abdest ve Namaz Risalesi", 304, 306.

³³ Öge-Taş, "Bir Bektâşi Abdest ve Namaz Risalesi", 98-330.

³⁴ Alemdar Yalçın- Hacı Yılmaz, "Arnavutluk Devlet Arşivlerinde Bulunan Türkçe Yazma Eserler Erkânname: 1", *Türk Kültürü ve Hacı Bektâş Velî Araştırma Dergisi*, 11/33, (2005): 11-69. Eserin 1818 tarihli bir nüshası Alemdar Yalçın ve Hacı Yılmaz tarafından yayımlanmıştır.

³⁵ Mustafa Öge- Kenan Ziya Taş, "Bir Bektâşi Abdest ve Namaz Risalesi: Risâle-i Vudû' ve Namaz Alâ Erkân-ı On İki İmâm", *e-makâlât Mezhep Araştırmaları* 15, sy. 1 (Bahar 2022, 298-330. 302.

³⁶ Huseyn Vahit Horasani, *Tam İlmihal* (çev. M. ve D. Aksu. İstanbul: Caferider Yayınları, 2009, 50.

³⁷ Öge-Taş, "Bir Bektâşi Abdest ve Namaz Risalesi, 309

³⁸ Bk. Şehzâde Alaâddin Gaybî, *Kaygusuz Abdâl Külliyyatı*, haz. Abdurrahman Güzel, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2021, 1189-1190; Öge-Taş, "Bir Bektâşi Abdest ve Namaz Risalesi, 306.

abdestin ise gönlü temizlemek olduğu şeklinde bir söylem klasik kaynaklara mutabık ve muvafık değildir.”³⁹

Dinî nasların zahiri mi yoksa batını, makasıdı mı esastır? şeklindeki tartışmaların kaynağı, Hz. Peygamber'in “Kur'ân'ın bir zahiri bir de batını vardır”⁴⁰ hadislerine dayandırılır.⁴¹ Şerî ilimlerin ahkâmıyla uğraşan fetva ilmi uleması ile Allah'a yaklaşma yolu marifet ilmi ile uğraşan sûfler arasında dinin anlaşılmasına yönelik düşünce farklılığından dolayı hicri II. asırda Basra, Küfe, Mısır, Irak ve Şam gibi şehirlerde çekişmeler ortaya çıkmıştır.⁴² Bu tartışmaların kaynağı “şeriat” ve “Hakikat” kavramlarında odaklanmaktadır. Sûflere göre Hakikat; “şeriatın örtüsüyle gizlenmiş bâtını manayı ifade ederken, şeriat; “uzuvlar üzerine cârî, zahirî davranışları içeren kural ve hükümleri ihtiva eder.”⁴³

Bugün, dinin şekli yönü ve ahkâmıyla temayüz ettiği ileri sürülen Sünnî/Fıkhî anlayış ile dinin batın ve esrarına önem veren Alevî-Bektâşîler arasındaki ihtilafı bir açıdan, zahirî din anlayışı ile bâtını/kalbî din anlayışı arasında cereyan eden bir yorum farklılığı olarak da nitelendirmek mümkündür⁴⁴

Mutasavvıflar ibadet/namaz ve taati içerik, öz, ihlâs, samimiyet ve kalbin Allah'tan başkasından yüz çevirmesi şeklinde ele alırlarken, fakihler daha çok kaideler olarak telakki etmişlerdir.⁴⁵ Alevîlik-Bektâşîlik'te ibadetler zahir ve batın düalizmi ile ele alınmıştır. Hatta insana, tabiata her şey bu bakış açısı hâkimdir. Zahir ve batın ikilemiyle ele alınan ibadetlerin şek-

³⁹ Dindi, “Alevî-Bektâşî Buyruk ve Makâlâtlarında *Namaz ve Abdestin Ezoterik Yorumu*”, 125.

⁴⁰ Abdullâh b. Mubârek, *ez-Zühhd ve'r-Rekâik*, thk. Habîburrahmân el-Azamî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye: II, 23; Abdürrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, thk. Habîburrahmân el-Azamî. Beyrut: el-Meclisu'l-İlmî- el-Hind. 1403: III, 358; Ebû Ya'lâ, *Müsned* thk. Hüseyin Selîm Esed. Dımeşk: Dâru'l-Me'mûn Li't-Türâs. 1984: IX, 80; İbn Hibbân, *Sahîh*. thk. Şuayb el-Arnâvût. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle. 1988: I, 276; Taberânî, Süleymân b. Ahmed, *el-Mucemu'l-Evsad*. thk. Târik b. İvedullâh, Abdulmuhsîn İbrâhîm, Kahire: Dâru'l-Haremeyn. (m.e) ty.: I, 236; Ebû Nuaym, *Hilye*, Mısır: es-Seâde. 1974: I, 65)

⁴¹ Affî, Ebu'l-Alâ, *Tasavvuf, İslam'da Manevî Hayat*, İstanbul: İz Yayınları, 2004, 83-84; Dindi, *Namaz ve Abdestin Ezoterik Yorumu*, 126.

⁴² Affî, 104-105.

⁴³ Affî, 2004: 109, Dindi, *Namaz ve Abdestin Ezoterik Yorumu*, 126.

⁴⁴ Dindi, *Namaz ve Abdestin Ezoterik Yorumu*, 126.

⁴⁵ Affî, 112-114; Dindi, *Namaz ve Abdestin Ezoterik Yorumu*, 126.

len varlığı kabul edilmekle birlikte, asıl olan ibadetlerin batını, ruhu ve özü mü yoksa kalıpları mıdır.⁴⁶

Bazı eserlerde yol ehlinin yerine getirmesi gereken on temel ilkedен se-kizincisinin Hakk'ın emrini anlamak ve günahlardan kaçmak olduğu, na-mazın kılınışını, namazda okunacak sure ve duaları, namazın farz ve sün-netlerini asgari düzeyde bilmesi ve çocuklara da öğretmesi gerektiği ifade edilmiştir.⁴⁷

Alevîlik-Bektâşîlik'te kâmil bir mümin olmanın altı şartından biri, huzur-i kalp ile⁴⁸ namazı kılmaktır.⁴⁹ Fakat Alevîlik-Bektâşîlik'te namaza yüklenen batını anlamlardan biri de namazın kalbin tasfiye ve nefsin tezkiyesi olma-sıdır. Şeyh Safi, şükür nişanesi bu ibadetleri, padişaha köle olan bir pirin kö-lelik dönemindeki hizmeti ile padişahın o köleyi azat ettikten sonra kölelin tekrar padişaha gelip gönüllü hizmetine benzetmektedir.⁵⁰ Bu benzetmeye göre Alevî-Bektâşîlerde kulluk daimi, gönülden, sevgiden kaynaklanmak-tadır.⁵¹ Namazın batını yorumu ise, kişinin iç dünyasını, kalbini parlatan, cilalayan bir ritüel olarak ele alması da "...namaz, insanı hayasızlıktan ve kötülükten alıkor"⁵² ayetinden mühlhemdir. İbadetler, pratik yaşamda insanı kötülüklerden arındırdıkça anlamlıdır. Bunun bir örneği şu tartışmada gö-rülmektedir: Herat hükümdarı, Ahmed Yesevî'ye üstündeki giysiyle (libas-ı fahire) namaz kılmanın hükmünü sormuştur. Soruya Ahmed Yesevî güler. Hükümdar niçin gülüyorsunuz? Dediğinde şu cevabı vermiştir: "Cahilliği-ne! Karnın haram ile dolu iken ve ezilen halkın günahı boynunda. Sen giy-siden bahsediyorsun. Bununla kılınan namazın hükmünü soruyorsun." Çünkü insan, özünü temizlemedikçe, eylemini haram ve günahıtan çekme-dikçe, eline, diline beline sahip olmadıkça şekilsel dinî formların bir anlam ifade etmeyeceği gerçeğini de ortaya koyar.⁵³

Alevîlik-Bektâşîlik'te ibadet, bütün hayatı ve bütün zaman dilimlerini kuşatan Allah'la birlikte olma şeklinde ortaya çıkan ilahi bir şuur ve bir bi-

⁴⁶ Dindi, *Namaz ve Abdestin Ezoterik Yorumu*, 126.

⁴⁷ Kutlu, Sönmez, Nizamettin Parlak, haz., Şeyh Safiyeddin Erdebili İshak, *Makâlât Şeyh Safi Buyruğu*. İstanbul: Horasan Yayınları. 2008: 415.

⁴⁸ Dindi, *Namaz ve Abdestin Ezoterik Yorumu*, 130.

⁴⁹ Kutlu, Sönmez, Nizamettin Parlak, 165.

⁵⁰ Kutlu, Parlak, 2008: 167-168.

⁵¹ Kutlu, Parlak, 2008: 364, Dindi, *Namaz ve Abdestin Ezoterik Yorumu*, 131-132

⁵² el-Ankebût 29/45

⁵³ Dindi, *Namaz ve Abdestin Ezoterik Yorumu*, 131.

linç halidir. Bu, tasavvufî hayatın dayanak ve hareket noktalarından biri Hz. Peygamber'in "Allah'a O'nu görüyormuş gibi ibadet et, sen O'nu görmesen bile O seni görür"⁵⁴ hadisi ile temellendirilebilir. Bu ibadet ve namaz anlayışını Hacı Bektâş Velî⁵⁵"Onlar namazlarında devamlıdır"⁵⁶ ayetine getirilmiş olan yorum ve benzetmede görmekteyiz. Özetle, bir anne çocuğunu süttten kesip, daimi yiyeceklere alışması için küçük küçük yemekleri parmağıyla tattırdığı gibi, Allah Teâlâ da beş vakit namazı, kulları daimi namaza, daimi kulluğa alışsınlar diye emir buyurmuştur. Onlar, "Salât edip salâtlarında devamlı olanlar"⁵⁷ oturup kalkmaları ve yaşamları bu sofradan olanlar, Allah ile vardılar, hiçbir zaman ölmezler. Bu sofradan nasibini alamayanlar ise daimi namazın zevkini alamazlar. O yemekten güç alma istidadını gösteremezler. Onlar dünyanın sütüyle yaşamaktadırlar ve sonunda ölüp fani olacaklardır.⁵⁸

Beş vakit namaz, insanın oturmasını, kalkmasını, bütün yaşamını kuşatan ve Kur'an'da da "Onlar, ayakta dururken, otururken, yanları üzerine yatarken (her vakit) Allah'ı anarlar. Göklerin ve yerin yaratılışı hakkında derin derin düşünürler"⁵⁹ ayetiyle temellenen asıl ideal namaza bir hazırlık safhasıdır. Buyruklarda beş vakte bağlı namaz ibadetinin talebi yanında, bu beş vakit arasında Allah'ı anış (zikir) tesbih ve şükürle meşgul olunmasının gerektiğinin ifade edilmesi⁶⁰, beş vakit namaz dışlanmamakla birlikte asıl kulluk olan daimi namaz (niyaz) anlayışının sürdürüldüğünü gösterir.⁶¹

Namazla ilgili batını yorum ibadetlerin gereksizliğini değil, insanın bütün hayatı boyunca gecesinde ve gündüzünde oturmasında, kalkmasında

⁵⁴ Buhârî, Muhammed b. İsmâîl. *Sahîh*. thk. Muhammed b. Züheyr. yy.: Dâru Tavki'n-Necât, Buhârî, 1422, İmân, 36; Müslim, İbn Haccâc el-Kuşeyrî, *Sahîh*, thk. M. Fuâd Abdalbâkî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyyi. ty.: İmân, 1; Ebû Dâvûd, *Sünen*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd. Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye. ty.: Süne, 17; Tirmizî, Muhammed b. İsmâ, *Sünen*, thk. A. Muhammed Şâkir vd. Mısır: Şirketu Mektebeti ve Matbaati Mustafâ, Tirmizî, 1975: İmân, 4; Nesâî, 1986: İmân, 5.

⁵⁵ Emrah Dindi, *Namaz ve Abdestin Ezoterik Yorumu*, 134

⁵⁶ el-Meâric 70/23

⁵⁷ el-Meâric 70/23

⁵⁸ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât-ı Gaybiyye ve Kelimât-ı Ayniyye*. Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektâş-ı Velî Araştırma Merkezi Yayınları, 2004: 52-53.

⁵⁹ Âli-İmrân 3/191

⁶⁰ Yunus Koç, "Şeyh İbrahim Ocağı'ndan Gelen Bir Şeyh Safi Buyruğu". *Hacı Bektâş Velî Araştırma Dergisi*, 2004, 30. 63-118; 4.

⁶¹ Dindi, *Namaz ve Abdestin Ezoterik Yorumu*, 135

yatmasında Allah ile beraber olma, O'nun bilinciyle daima yaşamının gerekliliğini vurgulamak ve ibadetlerin şekle indirgenmesine engel olmak içindir.⁶²

Hacı Bektâş Velî'nin "İnsanın helaki iki şeydedir: Biri yararsız ve zorunlu olmayan işlerle (nafileler) uğraşıp, farz olan şeylerin kaybı diğeri de namazı organlara indirgeyip, kalbin Tanrı önünden aymazlığıdır"⁶³ ifadelerinde olduğu gibi, bir yandan farz olan ibadetlerin vazgeçilmezliği ifade edilirken, bu ibadetlerin, kalbin Allah ile birlikte olma ruhundan soyutlanarak sadece kuru bir şekilselliğe indirgenmesinden yakınılır.⁶⁴

Alevî-Bektâşî Buyruklarında evliyaya dost olmak için namaz ve niyazın gerekliliğinin vurgulanması ve "İşte onlar hayvanlar gibidir; hatta daha da şaşkıncıdır" (Arâf, 7/179) ayetinin salât ve zekât ehl-i olmayanları kapsadığının ifade edilmesi,⁶⁵ şer-î formların varlığının göstergesidir.⁶⁶ Namazının düştüğü veya niçin kılınmadığına dair bir takım dinî, tarihî, sosyal ve felsefî nedenler ileri sürülse de gelenekte bu namazın kılındığı, Cuma, Cenaze ve Bayram namazlarının kılındığı ve namazları kılmamalarının hata olduğu, Alevî-Bektâşîlerin abdest alıp namaz kıldıkları, oruç tutup hacca gittikleri yönünde izahlar da ileri sürülmektedir.⁶⁷ Alevî-Bektâşî klasiklerinde dinsel şekillerin bânîni yorumunun da yapılmıştır. Dolayısıyla bugünün kimi Alevîlerin, ibadetlerin formlarını dışlayıp salt "batına" sarılmaları veya kimilerinin de "zahiri" inkâr etmemekle birlikte batını esas almalarına tarihî zemin hazırlamıştır.

Alevî-Bektâşîlerin namaz, oruç, hac, kible ve kâbe anlayış farklarının, Kur'ân'ı ve hadisi yorum tarzından kaynaklandığı ileri sürülmektedir.⁶⁸

Bugün, Alevî-Bektâşîlik'te Sünnîlik'te olduğu gibi bir namaz anlayışının olmadığını ileri sürenler, Buyruk ve *Makâlât*larda bu ibadetlerin yapılması-

⁶² Köprülü, Fuat. *Türk Edebiyatının İlk Mutasavvıfları*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları. 1993, 31.

⁶³ Hacı Bektâş Velî, *Fevâid*. 50.

⁶⁴ Dindi, *Namaz ve Abdestin Ezoterik Yorumu*, 136

⁶⁵ Mehmet Yaman, haz, *Erdebili Şeyh Safi ve Buyruğu*, İstanbul: Ufuk Matbaası, 1994.

⁶⁶ Cenksu Üçer, "Geleneksel Alevîlikte İbadet Telakkileri". *Uluslararası Bektâşîlik ve Alevîlik Sempozyumu*. -1- İsparta: Tübitak. 2005: 302.

⁶⁷ H. Basri Erk, *Tarih Boyunca Alevîlik*, İstanbul: Varol Matbaası, 1954: 204.

⁶⁸ Halil Öztoprak, *Kur'ân'da Hikmet Tarihte Hakikat Kur'ân'da Hikmet İncil'de Hakikat*. İstanbul: Can Yayınları, 1990, 6-7.

nın zorunlu olduğunu belirten ifadelerin ya sonradan eklendiğini varsayarlar ya da yok sayarlar.⁶⁹

İbadetlerin batını yorumlar yapılmaktadır. Bunun bir örneği şudur;

Abdesti: Su ile yapılan abdest. Bu tarikat/yol abdestidir. Tarikat/yol abdestini yola girecek cana rehberi aldırır. Rehber her bir uzvun yıkanması için su dökerken kimi öğütlerde bulunur:

1. Ellerini yıkatırken; “Ey talip! Ezelden bu ana gelinceye kadar Tanrı'nın yasak ettiklerine el sürdünse cümlesinden arı olmak için ellerini yumak Cenab-ı Resul'ün sünneti seniyesidir. Yıka.”
2. Burnunu yıkatırken; “Ey talip! Elest Bezmi'nden bu ana gelinceye kadar kokladığın iğrenç kokuların giderilmesi için burnuna su vermek Muhammet Mustafa'nın sünnet-i seniyesidir. Yıka.”
3. Yüzünü yıkatırken; “Ey talip! Ezelden bu ana kadar yüz kızartıcı işlerin cümlesinden arı ve beri olmak için yüz yumak Cenab-ı Hakk'ın farzıdır. Yıka.”
4. Kollarını yıkatırken; “Ey talip! Bu ana gelinceye kadar kol salmış olduğun yasaklarının cümlesinden temizlenmek için kollarını yumak Cenab-ı Hakk'ın farzlarından. Yıka.”
5. Başını mesh ettirirken; “Ey talip! Baş abanın en değerlisidir. Gövde insanı taşıyıcı, baş bilip pınlayıcıdır. Akıl ve fikir başta gerekir. Bu ana kadar akılsızca yaptığın işlerin, işlediğin suçların cümlesinden arı ve beri olmak için başını yıka. Bu dahi Cenab-ı Hakk'ın farzıdır.”
6. Ayaklarını yıkatırken; “Ey talip! Ezelden bu ana değin Tanrı rızasına uymayan günah ve suça götürür yerlere vardın ise cümlesinden arı ve beri olmak için ayağını mesh edesin. Bu dahi Cenab-ı Hakk'ın farzıdır” telkinlerini yapar.⁷⁰

4. Hacı Bektâş Velî'nin Mezhebi

Hacı Bektâş Velî, göçebe/yarı göçebe Türkmenler arasında popüler tasavvuf anlayışına uygun yaşayan ve gayr-i Sünnî yol izleyen bir mutasavvıftır.⁷¹ Bektâşi tarikatı teşekkül etmeden önce Hacı Bektâş Velî'nin arala-

⁶⁹ Dindi, *Namaz ve Abdestin Ezoterik Yorumu*, 141.

⁷⁰ Esat Korkmaz, *Yorulmuş İmam Cafer Buyruğu*; Anahtar Kitaplar, Üçüncü Basım; İstanbul- 2007; 197.

⁷¹ Halil Çetin, “Gerçekten Efsaneye Hacı Bektâş-I Velî Portreler”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, cilt: 5, sayı: 23, Güz 2012, 123.

rında bulunduğu Babai Türkmenlerinin Şii/Caferi olduğuna dair çalışmalar mevcuttur.⁷² Hacı Bektâş Velî'ye isnat edilen eserlerde On İki İmam Şiiliğine ait unsurlar bulunmaktadır.⁷³ Sadece *eş-Şekâ'iku'n-Nu 'mâniyye'* de Sünnî bir sûfî olarak gösterilmiştir.⁷⁴

Hacı Bektâş Velî, tarihî kaynaklar "atlanarak Hacı Bektâş Velî'nin farklı dinî/fikrî/siyasî kimliklere büründürülmüştür."⁷⁵

1960'lı yıllardan sonra, "Sağcı" mukaddesatçı milliyetçi çevrelerin Ahmet Yesevî'ye olan ilgisi gibi, "Solcu" Alevî/Bektâşî zümrelerin bir kısmının da Hacı Bektâş Velî'ye alakası artmıştır.⁷⁶

Muhafazakâr, Marksist, Devrimci, Sünnî, Alevî, vs. dinî/siyasî/ideolojik çevreye mensup kişiler tarafından yazılan eserlerin çoğu, geniş okuyucu kitlesine hitap eden, popüler çalışmalardır.⁷⁷ Yine Hacı Bektâş Velî'nin dergâhı da tarihi bağlamdan uzak çerçevede ele alınmaktadır. Üstelik O'nun uhrevî ve efsane kimliğine karşı çıkılmaktadır, dinî misyonundan bahsetmezler. Her hâlükârda Sünnî olmadığı konusunda bilim adamları hemfikirdir.⁷⁸

Bu çizilen Hacı Bektâş Velî portrelerinin ilginç bir örneği şöyledir: Esat Korkmaz'a göre, Hacı Bektâş Velî Anadolu'ya geldiğinde, Eski Türk, İran, Arap ve Helen düşünce ve inanışlarının bir bileşimi olarak Bektâşiliği biçimlendirirken; Ortodoks İslamıktan ayrılan bazı yenilik getirmiştir.⁷⁹ Türkçeyi ibadet dili yapmış; Zorunlu ibadeti, cinsiyet ayrımını ve içki yasağını kaldırmıştır. Buna karşılık ibadetin (namaz) yerine, eski Türk Şamanizm'inden, Zerdüşî dininden ve diğer halkların toplumsal/dinsel pratiklerinden esinlenerek geliştirdiği cem'i koymuştur.⁸⁰

⁷² Ali Rıza Özdemir, *Hünkâr: Hacı Bektâş Velî* (İstanbul: Efsus Yayınları, 2021), 150-155.

⁷³ Özdemir, *Hünkâr: Hacı Bektâş Velî*, 156.

⁷⁴ Ocağ, "Hacı Bektâş-ı Velî", 457.

⁷⁵ İrene Mélikoff, *Hacı Bektâş Efsanesinden Gerçeğe*, çev. Turan Alptekin, İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, 2004, s. 214; Çetin, *Hacı Bektâş-ı Velî Portreleri*, 114-125. 114-115.

⁷⁶ Çetin, *Hacı Bektâş-ı Velî Portreleri*, 116.

⁷⁷ Bahsedilen düşüncelere örnekler için bkz. Bedri Noyan, "Hazret-i Pir Hacı Bekta Velî'ye Sesleni, Merhaba!", *Türk Kültürü ve Hacı Bekta Velî Araştırma Dergisi*, sayı: 5 (1998), 61-62; Abdulkadir Sezgin, *Hacı Bektâş-ı Velî ve Bektâşilik*, Sezgin Neşriyat, İstanbul 1991; Mürsel Öztürk, "Hacı Bekta-ı Velî", *Bellekten*, 1987, c. I, sayı: 196-8, s. 885-894; Çetin, *Hacı Bektâş-ı Velî Portreleri*, 117.

⁷⁸ Çetin, *Hacı Bektâş-ı Velî Portreleri*, 121-123

⁷⁹ Korkmaz, *Dört Kapı Kırk Makam*, 101.

⁸⁰ Korkmaz, *Dört Kapı Kırk Makam*, 101-111.

5. Hacı Bektâş Velî'de İman Anlayışı

İman, terim olarak, "Allah'tan alıp din adına tebliğ ettiği kesinlik kazanan hususlarda peygamberleri tasdik etmek ve onlara inanmak" diye tanımlanır.⁸¹ "Âmentü, "Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, âhîret gününe, kadere, hayır ve şerrin Allah'tan olduğuna iman ettim. Ölümden sonra diriliş gerçektir. Allah'tan başka ilâh olmadığına, Muhammed'in onun kulu ve elçisi olduğuna şahadet ederim" şeklinde sıralanan itikadi esasları âmentü terimiyle ifade edilir.

İman esasları Kur'ân'da çeşitli ifadelerle yer almıştır.⁸² Âmentüdeki iman esaslarının sayısı ve muhtevası hadislerde de farklıdır. Buhârî'nin rivayet ettiği Cibrîl hadisinde, "İman nedir?" sorusuna, "Allah'a, meleklerine, Allah'ın görüleceğine, peygamberlerine ve öldükten sonra dirilmeye inanmandır" (Buhârî, "İman", 37) cevabı verilerek sayılan beş değişik esas arasında da kader zikredilmediği halde İbn Hanbel (Müsned, I, 21), Müslim ("İman", 1), Tirmizî ("İman", 4), İbn Mâce ("Muḳaddime", 9), Ebû Dâvûd ("Sünnet", 17) ve Nesâî'nin ("İman", 4) rivayetlerinde "hayrı ve şerri ile birlikte kadere iman" esasları diğerlerine ilâve olarak zikredilir.⁸³

İbni Ömer radiyallahu anhümâ'dan rivayet edildiğine göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: "İslâm dini beş esas üzerine kurulmuştur: Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın resülü olduğuna şehâdet etmek, namaz kılmak, zekât vermek, hacca gitmek ve ramazan orucunu tutmak."⁸⁴

5.1. Allah'a İman

"O halde tanıya inanmak gerekir ki, bu imandır; buyruğunu tutmak imandır, "sakının" dediğinden sakınmak Tanrıya inanmaktır.

5.2. Meleklerle İman

"Yine tanrının meleklerine inanmak imandır ki, bir kişiye 360 Melek görevlendirilmiştir. Öyle iken bunca meleklerin arasında edepsizlik edersin, ama senin gibi bir kişi yanında etmesin. Nerede kaldı senin meleklerle inandığın?"

⁸¹ Mustafa Sinanoğlu, "İman", TDV İslâm Ansiklopedisi, 2000, İstanbul, 22: 212-214, 212.

⁸² Bk. el-Bakara 2/177, en-Nisâ 4/136

⁸³ Yusuf Şevki Yavuz, "Âmentü", TDV İslâm Ansiklopedisi, 1991, İstanbul, 3: 28-30.

⁸⁴ Buhârî, İmân 1, 2; Tefsîru sûre (2), 30; Müslim, İmân 19-22. Ayrıca bk. Tirmizî, İmân 3; Nesâî, İmân 13

5.3. Kitaplara İman

Yine Ulu Allah'ın kuralına inanmak gerekir ve onun diğer kitaplara inanmak imandır. Öyleyse şimdi kibir, haset, cimrilik, açgözlülük, öfke, gıybet, kahkaha ve maskaralık ile için dolu iken, bunlardan birisinin iman ehlinin içinde bulunacağını hangi kitap buyurur?"⁸⁵

5.4. Ahiret Gününe İman

"O halde Ey müminler! Kıyamete inanmak böyle değil. Siz inanmazsınız: Helal, haram ne bulursanız yersiniz, giyersiniz. Haksız yere nimetler yiyip sevinirsiniz yani sizin böyle inanmanız inanmak mıdır işte Ey müminler kendi nefsinizi bildiğiniz ise bu kapı Ümit kapısıdır."⁸⁶

6. Hacı Bektâş Velî'nin İbadet Anlayışı

İbadetler genel olarak tam ifadesini İslam'ın şartlarında bulur. İslam'ın şartları, şehâdet, namaz, oruç, zekât ve hac İslam dininin önemli şiarlarıdır.

*Vilâyetnâme'*de Hacı Bektâş Velî'nin namaz kılmak için abdest aldığı ifade edilir⁸⁷

Hacı Bektâş Velî *Makâlât* isimli eserinin birinci bölümünde şu cümleyi yer verir: "Her türlü noksan sıfatlardan münezzeh olan Hak Teala Adem'i dört türlü nesneden yarattı, onun evladını da dört bölüğe ayırdı, bu dört grubun her birine dört türlü ibadete bıraktı."⁸⁸

Üçüncü bölümün başlığı şöyledir: "İnsanın Kaç Makamda Tanrıya Ereceğini Bildirir. ⁸⁹ Kul Allah Teala'ya kırk makamda erer, dost olur. Bu makamlardan onu Şeriat, onu Tarikat, onu Marifet onu da Hakikat içindedir."⁹⁰

Bunları sırasıyla, şeriat tarikat marifet ve Hakikat olarak ifade edecektir. İlk bölük abidlerdir. Bunlar şeriat topluluklarıdır. Helal ve haram hepsi şeriat ile bilinir. Zira şeriat kapısı Yüce kapıdır.⁹¹ Abidlerin ibadetleri, namaz,

⁸⁵ Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 71.

⁸⁶ Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 71-72.

⁸⁷ Gölpınarlı, *Velâyetnâme*, 6, 30; Dindi, *Namaz ve Abdestin Ezoterik Yorumu*, 142

⁸⁸ Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, hazırlayanlar Ali Yılmaz, Mehmet Akkuş, Ali Öztürk, Türkiye Diyanet Vakfı yayınları Ankara 2007, 44.

⁸⁹ Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 67.

⁹⁰ Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 68.

⁹¹ Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 44.

oruç, zekat, savaş için askeri çağrıldığında kaçmayıp savaşa gitmektir. Bu grubun hallerinden biri de birbirlerine incitmemeleridir. Bunun yanında büyülenme, kıskançlık, nefret, cimrilik ve düşmanlık bunlarda her an görülür. İkinci bölüm zahitlerdir Bunlar tarikat topluluklarıdır. Hacı Bektâş bu bölümü hızlı geçmiş halleri ve ibadetleri ile ilgili ayrıntılı bilgi vermemiştir. ⁹² Üçüncü bölük ariflerdir.⁹³ “Şeriat sözüne göre elbiseyi ve vücuda pislik değilse suda yıkanınca hem elbise hem de vücut temiz olur Aksi halde Alpler katında ne elbisesi ne de vücudu temizdir ne cünüplüğünü giderir Ne abdesti olur. Zira yıkayıcı temiz olmayınca yıkadı nasıl temiz olsun o halde şimdi insan suya yaramalı su abdesti yaralmalı, abdest namaza yaramaz namaz Allah Teala'yı yanılmadı.”⁹⁴

6.1. Abdest

Hacı Bektâş Velî, şeriatta/abidler makamında insanın su ile arındığını tarikatta/arifler makamında insanın, iç dünyasını şeytan işi pisliklerden arındırmadıkça su ve abdest ile temizlenemeyeceğini “şeriat katında dona ve tene arısız değse su ile yıkanacak olsa hem don arıdır hem ten arıdır ve hem cenabeti giderir ve andan sonra abdest reva olur. Arifler katında su ile ne don arı olur ne ten arı olur ve ne de cenabet gider ve ne abdest reva olur. Zira insan kendini (iç dünyasını) arıtmadıkça su ile yuymakla arınmaz”⁹⁵ şeklindeki ifadeleriyle dile getirdikten sonra bunu bir benzetme ile izah eder:⁹⁶

Cemde rehberin, talip olanlara su ile aldırıldığı zahirî şeriat abdestinin “bu abdest mahallerini yıkamaktan ve sıvazlamaktan maksat bu organlarla işlenmiş kusur ve isyanlar varsa; bu organları onlardan temizleyip paklamaktır”⁹⁷ ifadelerinde görüldüğü gibi organın Allah'ın emrine karşı işlemiş olduğu hata ve günahlardan arınmayı, temizlenmeyi sembolize ettiğine dair bâtni yorumlar da yapılmıştır. ⁹⁸

⁹² Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 47.

⁹³ Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 48.

⁹⁴ Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 51.

⁹⁵ Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 101.

⁹⁶ Dindi, *Namaz ve Abdestin Ezoterik Yorumu*, 143

⁹⁷ Hakkı Saygı, haz, *Şeyh Safi Buyruğu ve Rumeli Babagân Bektâşî Erkânları*. İstanbul: Saygı Yayınları, 1996,122; Dindi, *Namaz ve Abdestin Ezoterik Yorumu*, 143.

⁹⁸ Dindi, *Namaz ve Abdestin Ezoterik Yorumu*, 143.

6.2. Namaz

Namaz, ideal bir kulluk felsefesi olarak kalbin miracı, seyr-ü-sülûk, mâsivayı terk, fenâ, kalbin tasfiye ve nefsin tezkiyesi, daimi ilahi bir şuur (zikir, tefekkür), Hakka boyun eğme ve ona teslim olma (niyaz, secde) şeklindedir. Gusül ve abdest, ayetlerle dört kapının ilk basamağı olan şeriat kapısına yerleştirilmiş ve bu makamdaki gusül ve abdest teni, bedeni temizleyen bir ritüel olarak ele alınmıştır. tarikat, marifet ve hakikat kapılarında gusül ve abdest insanın tenini, bedenini ve donunu yıkaması olarak değil, iç dünyasını, kalbini kibir, kin, haset, cimrilik, düşmanlık, tamah, öfke, gıybet, riya vb. kötülüklerden arındırması, “gönül guslü” olarak ele alınmıştır. Buyruk ve *Makâlât*larda namaz, abdest, oruç, hac vb. şeklî ibadetler, tarikat, marifet ve hakikat makamındaki ideal kulluk icaplarının en alt tabakasında yer alan asgari zorunlu dindarlık ölçüleri olarak ele alınmıştır.⁹⁹

Namaz zahir olarak, belli zamanlarda belli biçimlerde Tanrı'ya yakarmadır. Alevilerin-Bektâşilerin camiye gitmedikleri, Sünni anlamıyla namaz kılmadıkları bilinen bir gerçektir. Bunun tarihi, sosyal, felsefi ve dinsel nedenleri vardır.¹⁰⁰ Bu yorumda da görüldüğü gibi ibadet kavramı sadece şekli değil, bir ruh olgunluğunu ifade etmektedir.

“İşte kırk makam bu öğrendiklerindir. Daha iyi bilersen söyleyiver. Bu kırk makamın birisi eksik olursa hakikat tamam olmaz. Zira eksik olursa mesela birisi diliyle iman getirse ve gönlü ile inanmasa yahut öşrünü ve zekatını vermesi yahut tanrının hükümlerinden birini inkar etse yahut Muhammed Mustafa'yı inkar etse yahut evlatlarından birine haksız dese işlediği bütün ameller boşa gider.”¹⁰¹

Hacı Bektâş Velî “*Namazı tam kılın zekâtı, hakkıyla verin...*”¹⁰², “*Ey iman edenler! Oruç sizden önce gelip geçmiş ümmetlere farz kılındığı gibi size de farz kılındı. Umulur ki korunursunuz*”¹⁰³, “*Yoluna gücü yetenlerin o evi haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır*”¹⁰⁴, ayetleriyle temellendirilen namaz, zekât, oruç ve hac gibi şekli ibadetler yok sayılmaz, namazın cemaatle ki-

⁹⁹ Dindi, *Namaz ve Abdestin Ezoterik Yorumu*, 145.

¹⁰⁰ Korkmaz, *Dört Kapı Kırk Makam*, 139.

¹⁰¹ Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 81-82.

¹⁰² el-Bakara 2/43

¹⁰³ el-Bakara 2/183

¹⁰⁴ Ali-İmrân 3/97

lınması gerektiğinin ifade edilmesi¹⁰⁵ ve Hacı Bektâş Velî'nin de kendini sık sık ibadete, riyazete verdiğinin,¹⁰⁶ namaz kıldığının, Kur'ân okumayı ve namaz kılmayı öğrettiğinin,¹⁰⁷ ve insanın hayat evrelerini beş vakit namaza benzetmekle vaktinde kılınan namaza önem gösterdiğinin ifadesi,¹⁰⁸ aynı zamanda şekli ibadetlerin Alevî-Bektâşilikteki yerinin olduğunu da ortaya koymaktadır.¹⁰⁹

Bu şekli formları, Allah'a yakınlık ve insanı kâmil olma makamlarını ifade eden dört kapının en alt tabakasına (şeriat) yani abidler makamına yerleştirmiştir.¹¹⁰

Namazın edâsı, Ahmed (أحمد) adının harfleriyle ilişkilendirilmiştir: Elif (ا) kıyama, hâ (ح) rukûya, mim (م) sücûda ve dâl (د) tâhiyyata benzer. Bu bağlamda şu ayet hatırlatılmaktadır:

*"O halde akşama girdiğinizde ve sabaha erdiğinizde Allah'ı tesbih edin. Göklerde ve yerde hamd O'nundur. İkinci ve öğle vakitlerinde de (namaz kılarak) Allah'ı tesbih edin."*¹¹¹

Ayrıca insan ömrü de namaz vakitleriyle sembolize edilmiştir: Çocukluk çağı, sabah namazına; erginlik çağı, öğle namazına; delikanlılık çağı, ikinci namazına; yaşlılık çağı, akşam namazına ve ileri yaşlılık dönemi, yatsı namazına benzer.¹¹²

6.3. Hac

Bu bahis sekizinci bölümde ariflerin tevhidi bahsinde anlatılmaktadır: 94 vd. klasik. Kâbe 105-106: "Gönül alemin mutfak padişahı olan Tanrı'sının bakış yeridir. Gönül ile Allah rızasına perde yoktur. Bu durumda şimdi müminlerin gönlü Kâbe'ye benzer. Kâbe'ye varanlar ayakları ile görürler. Gönül isteyen yüz üstü sürünmesi gerekir. O'nun için açıktan yüzlerini ye-

¹⁰⁵ Hacı Bektâş Velî, *Fevâid*. haz. Baki Öz. İstanbul: Can Yayınları. 1996: 90, 76.

¹⁰⁶ Gölpınarlı, *Velâyetnâme*, 13, 25; Dindi, *Namaz ve Abdestin Ezoterik Yorumu*, 129.

¹⁰⁷ Gölpınarlı, *Velâyetnâme*, 11-13, 16, 30; Dindi, *Namaz ve Abdestin Ezoterik Yorumu*, 129.

¹⁰⁸ Bardakçı, M. Necmeddin. (2005). "Bir Tasavvufi Mektep Olarak Bektâşilik". *Uluslararası Bektâşilik ve Alevilik Sempozyumu*. -I-, Isparta: TÜBİTAK, Dindi, *Namaz ve Abdestin Ezoterik Yorumu*, 129.

¹⁰⁹ Dindi, *Namaz ve Abdestin Ezoterik Yorumu*, 129-130.

¹¹⁰ Hacı Bektâş Velî, *Makâlât*, haz. Esad Coşan. Ankara: Seha Neşriyat, ty, 19-20; Dindi, *Namaz ve Abdestin Ezoterik Yorumu*, 129-130.

¹¹¹ er-Rûm 30/17-18.

¹¹² Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 46.

re sürerler. Yine Kâbe'de ihram giyerler. Hakkı batıldan ayrılmak Kâbe'de ihram giyinmeye benzer. Yoldan taşları temizlemek taş atmaya benzer. Batn-ı Arafat'ta taş atmaya benzer. Geçmiş ömrümüz Safa'ya kalan ömrümüz Merve'ye benzer. Pişman olmak kalan ömrümüzü Hakk'a kullukla geçirmek Sefa ile Merve arasındaki gidip gelmeye benzer. Af dileyerek yürümek Kâbe'yi tavaf etmeye benzer."¹¹³

6.4. Helal Yemek

"O halde iyi azizim çok sakınmak lazımdır ki insanın pis olmasının sebebi içinde şeytan fiili bulundurmasıdır. İnanmazsan bir kaba içki koy ağzını sıkıca kapat ve denizin içinde bırak. O kabın dış kısmını günde 10 kez yıkasan kapının içindeki yine pistir, içi de pistir. Yine bir kuyuya bir damla içki damlasa o kuyunun suyunu bir defa çıkarıp başka yere dökseler o suyun döküldüğü yerde o bitse ve otu koyun yese Takva elinin sözüne göre o koyunu eti haramdır. Bunun haram olmasının sebebi nedir? İçinde şeytan fiili olmasıdır. Sonra el-Maide 5/90 ayetini delil olarak veriyor. Arkasından devam ediyor: "O halde kuyuya bir damla iki damladığı için suyun tamamını boşaltmak gerektiği gibi o boşaltıdan suyun döküldüğü yerde biten otu yiyen koyunun da eti de haram olur. Sebebi içinde şeytan fiili bulunduğu için. Öyle ise vay sana ki içinde kim haset, kibirli, tamahkarlık, öfke, gıybet, kahkaha, maskaralık ve bunca şeytan fiili olduğu halde su ile yıkanıp nasıl temizlenip arı olacaksın! Şöyle bil ki asla anlamazsın. Şimdi bu dediğimi sekiz türlü nesneden birisi bir kişi de olsa bütün ibadeti boşa gider. Bu sekiz nesnelerin hepsi birden bir kişi de olsa o kimse mutlaka şeytandır."¹¹⁴

Arkasından şeriatın makamlarını verir sırasıyla; Özetle ifade edecek olursak: Şeriatın ilk makamı iman getirmektir. Konu ile ilgili en-Nisa 4/48 ayetini delil gösteriyor.

6.5. İbadetleri Edâ Etmek

Tarikatın üçüncü makamı, zekat, oruç, hac, cihat ve taharettir.¹¹⁵ "Helandan kazanmak ve harcamak" da üçüncü makam içerisinde yer almaktadır. Şeriatın dördüncü makamı helal kazanmaktır ve faizi haram bilmektir.¹¹⁶ Görüldüğü gibi, şeriat ve tarikat birlikteliği içerisinde bir yandan iba-

¹¹³ Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 105-106.

¹¹⁴ Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 52.

¹¹⁵ Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 71-72.

¹¹⁶ Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 72.

detler diğer taraftan muamelat diye ifade edilen sosyal hayatı dini kurallara göre uygulamanın önemli olduğu gösterilmiştir.

6.6. Temizliğe Dikkat Etmek

Şeriatın dokuzuncu makamı temiz giymek ve temiz yemektir.¹¹⁷ Konunun çağdaş dünyada özellikle salgın hastalıkları da insanlık genel olarak yaşadığından sonra ne derece önemli olduğu görülmüştür. İnsanın bedenini, dünya ile doğrudan temas eden el, yüz, ayak gibi uzuvlarını ve arkasından elbiselerini temiz tutması akıl ve ruh sağlığı bakımından önemlidir. Buradaki 'temiz tutmak ve temiz yemek' kelimelerini hem helalinden kazandığı şeyleri yemek ve kullanmak hem temizliğine dikkat etmek hem de sağlıklı gıdalara ve giyecekleri seçmek şeklinde de anlamak uygun olur.

6.7. İyiliği Emretmek

Şeriatın onuncu makamı iyiliği emretmek ve yaramaz işlerden sakınmaktır.¹¹⁸ Bir mürid kimliği ile Hünkâr Hacı Bektâş Velî, müritlerinin iyiliği bizatihi icra eden, arkasından da bunun yaygın hale gelmesi için mücadele etmesini istemiştir. Bu durum tasavvuf geleneğinde öteden beri çeşitli vesilelerle tavsiye edilmiştir. Buna karşılık olarak sözlerinin tesiri, inandırıcılığın sürdürülebilmesi için 'yaramaz' işlerden sakınmak da gerekir. Mürid çevresinde karşı üst düzeyde duyarlı olmalıdır.

Şeriat makamında bu hususa yer verildiğine göre şeriat kendisinden kaçılacak veya tehlikeli görülecek bir husus değil, bugün her aklı selim insanın arzuladığı gibi huzurlu, sağlıklı ve mutlu bir toplum için mücadele edecek insan modelinin de oluşturması için gayretin diğer bir adıdır.

Sonuç

İncelediğimiz kaynakları ve konu ile ilgili bilim adamlarının değerlendirmelerini dikkate aldığımız zaman şu neticelere varmak mümkündür.

Hacı Bektâş Velî, Horasan erenlerinden olup Anadolu'da irşad faaliyetlerinde bulunmuş bir Türkmen dervişidir. Etkisi Anadolu coğrafyasını aşmış, Balkanlar'a kadar uzanmıştır.

Bektâşiliğin yazılı kaynakları içerisinde ibadetlerin bugünkü bildiğimiz şekli ile anlatıldığı, teklif edildiği ve hatta ifa edildiği açık bir şekilde görülmektedir.

¹¹⁷ Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 72.

¹¹⁸ Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 75.

Bektâşilik temel kaynakları içerisinde ibadetler şekli olarak ele alınmakta, arkasından tarikat eğitimi içerisinde ahlâkî yansımaları da gündeme getirilmektedir. Bu durum kimi yorumcular tarafından eksik anlaşılmış, ibadetlerin sadece ruhunun yaşatılması tavsiye edildiği ifade edilmiştir. Halbuki ibadet olmadan, şekli ortadan kaldırılmak suretiyle nasıl ruhu yani ahlâkî yansımaları beklenebilir ki. *Buyruk*, *Makâlât* ve *Velayetnâme* gibi eserlerde, Bektâşi çevrelerinde okunan okutulan ilmihallerde İman esaslarının herhangi bir ilmihal kitabındaki karşılıkları verilerek anlatılması, arkasından yine abdest, namaz gibi şekli ibadetlerin bizzat anlatılmasına rağmen kimi yazarlar, “Asıl olarak ruhtur, şekil önemli değildir, hatta gereksizdir.” şeklindeki ifadeler en azından yakışıksız, zoraki yorumlardır.

Nihayet iman ve onun uygulaması olarak ibadet, bir başka ifade ile hayatın tamamının ibadet neşesi ile yaşanmasını her müminden beklenecek yerinde davranıştır. Bunun kimi müminlerde tezahür etmemesi iman ve ibadet konularının bilinen anlamlarının değiştirilmesi veya farklı yorumlanması yerine, güzel ahlakı hayatına nakşedemeyen insanların bir zaafı olarak görmek daha uygun bir davranış olarak değerlendirilebilir.

Kaynakça

- Abdullâh b. Mubârek, Ebû Abdîrahmân b. Vâdîh. *ez-Zühd ve'r-Rekâik*. thk. Habîburrahmân el-Azamî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ty.
- Abdürrezzâk b. Hemmâm, Ebûbekir b. Nâfi' el-Himyeri. *el-Musannef*. thk. Habîburrahmân el-Azamî. Beyrut: el-Meclisu'l-İlmî- el-Hind, 1403.
- Afîfî, Ebu'l-Alâ. *Tasavvuf, İslam'da Manevî Hayat*. İstanbul: İz Yayınları, 2004.
- Altınok, Baki Yaşa. *Alevîlik-Hacı Bektâş Velî-Bektâşilik*. Ankara: Oba Kitabevi, 2. Baskı, 2008.
- Aytekin, Sefer. (haz.). *Buyruk*. Ankara: Emek Basım Yayınevi, ty.
- Bardakçı, M. Necmeddin. “Bir Tasavvufî Mektep Olarak Bektâşilik”. *Uluslararası Bektâşilik ve Alevilik Sempozyumu -I-*. Isparta: TÜBİTAK, 2005.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâîl. *Sahîh*. thk. Muhammed b. Züheyr. yy.: Dâru Tavki'n-Necât, 1422.
- Coşan, Esad. *Hacı Bektâş-ı Velî, Makâlât*. İstanbul: Seha Neşriyat, 1986.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eşas. *Sünen*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd. Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, ty.
- Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh. *Hilyetu'l-Evliyâ ve Tabakâtu'l-Aşfiyâ*. Mısır: es-Seâde, 1974.
- Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Alî b. el-Müsünî. *Müsned*. thk. Hüseyin Selîm Esed. Dımeşk: Dâru'l-Me'mûn Li't-Türâs, 1984.

- Ekinci, M. "Alevîliğin Temel Kaynaklarından Biri Olan Buyruk'un İman ve İslam Esasları Açısından Değerlendirilmesi". *Harran Ü. İlahiyat Fak. Dergisi*. 10, 13, 8-40, 2004.
- Erk, H. Basri. *Tarih Boyunca Alevîlik*. İstanbul: Varol Matbaası, 1954.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. *Türkiye'de Alevîlik-Bektâşîlik*. Ankara: Selçuk Yayınları, 1990.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. *Manâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş Velî: Velâyetnâme*. İstanbul: İnkılap, 1958.
- Gümüšoğlu, H. Dursun. *Sadık Abdal ve Divanı*. İstanbul: Horasan Yayınları, 2009.
- Hacı Bektâş Velî. "Fevâid". *Hacı Bektâş Velî El Kitabı*. haz. Abdurrahman Güzel. Ankara: Akçağ Yayınları, 2011b.
- Hacı Bektâş Velî. "Makâlât-ı Gaybiyye ve Kelimât-ı Ayniyye". *Hacı Bektâş Velî El Kitabı*. haz. Abdurrahman Güzel. Ankara: Akçağ Yayınları, 2011c.
- Hacı Bektâş-ı Velî. *Makâlât*. haz. Esad Coşan. Ankara: Seha Neşriyat, ty.
- Hacı Bektâş-ı Velî. *Velâyetnâme*. haz. Hamiye Duran. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.
- Hacı Bektâş-ı Velî. *Fevâid*. haz. Baki Öz. İstanbul: Can Yayınları, 1996.
- Hacı Bektâş-ı Velî. *Makâlât-ı Gaybiyye ve Kelimât-ı Ayniyye*. Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektâş-ı Velî Araştırma Merkezi Yayınları, 2004.
- Horasani, Hüseyin Vahit. *Tam İlmihal*. çev. M. ve D. Aksu. İstanbul: Caferider Yayınları, 2009.
- Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî. *Makâlât*. haz. Ali Yılmaz, Mehmet Akkuş, Ali Öztürk. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.
- İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân. *Sahîh*. thk. Şuayb el-Arnâvût. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1988.
- Cafer Sadık. *Buyruk*. çev. ve sad. Baki Yaşa Altınok, yay. haz. Mustafa Aydoğdu. Ankara: 2011.
- Koç, Yunus. "Şeyh İbrahim Ocağı'ndan Gelen Bir Şeyh Safi Buyruğu". *Hacı Bektâş-ı Velî Araştırma Dergisi*. 30, 63-118, 2004.
- Köprülü, Fuat. *Türk Edebiyatının İlk Mutasavvıfları*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1993.
- Kutlu, Sönmez- Nizamettin Parlak. *Şeyh Safiyeddin Erdebili İshak, Makâlât Şeyh Safi Buyruğu*. İstanbul: Horasan Yayınları, 2008.
- Küçük, Abdurrahman- Günay Tümer- Mehmet Alparslan Küçük. *Dinler Tarihi*. Ankara: Berikan Yayınevi, 2009.
- Müslim, İbn Haccâc el-Kuşeyrî. *Sahîh*. thk. M. Fuâd Abdülbâkî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabiyyi, ty.
- Necip Asum. *Bektâşîlik İlm-i Hâli*. haz. D. Gümüšoğlu, A. R. Gürzoğlu. İstanbul: Hoşgörü Yayınları, 2012.
- Nesâî, Ahmed b. Şuayb. *Sünen*. thk. Abdulfettâh Ebu'l-Ğudde. Haleb: Mektebu'l-Matbûâti'l-İslâmiyye, 1986.
- Oytan, M. Tevfik. *Bektâşîliğin İçyüzü: Dibi, Köşesi, Yüzü ve Astarı Nedir?* İstanbul: İstanbul Maarif Kitaphanesi, 1960.

- Özdemir, Ali Rıza. *Hünkâr: Hacı Bektâş Velî*. İstanbul: Efsus Yayınları, 2021.
- Öztoprak, Halil. *Kur'an'da Hikmet Tarihte Hakikat*. İstanbul: Can Yayınları, 1990.
- Saygı, Hakkı. *Şeyh Safî Buyruğu ve Rumeli Babagân Bektâşi Erkânları*. İstanbul: Saygı Yayınları, 1996.
- Sezgin, Abdulkadir. *Hacı Bektâş-ı Velî ve Bektâşilik*. İstanbul: Sezgin Neşriyat, 3. Baskı, 1991.
- Şehzâde Alaâddin Gaybî. *Kaygusuz Abdâl Külliyyatı*. haz. Abdurrahman Güzel. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2021.
- Taberânî, Süleymân b. Ahmed. *el-Mucemu'l-Evsad*. thk. Târik b. Ivedullâh, Abdulmuhsîn İbrâhîm. Kahire: Dâru'l-Haremeyn, ty.
- Taşgın, Ahmet. "Şeyh Sâfi Menâkıbı ve Buyruklar". *Türk Kültürü ve Hacı Bektâş Velî Araştırma Dergisi*. XI, 33, 441-458, 2005.
- Tirmizî, Muhammed b. İsâ. *Sünen*. thk. A. Muhammed Şâkir vd. Mısır: Şirketu Mektebeti ve Matbaati Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, 1975.
- Üçer, Cenksu. "Geleneksel Alevilikte İbadet Telakkileri". *Uluslararası Bektâşilik ve Alevilik Sempozyumu -1-*. Isparta: TÜBİTAK, 2005.
- Vilâyetnâme Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî. haz. Abdalbaki Gölpınarlı. İstanbul: İnkılab Kitabevi, ty.
- Yalçın, Alemdar- Yılmaz, Hacı. "Arnavutluk Devlet Arşivlerinde Bulunan Türkçe Yazma Eserler Erkânâme: 1". *Türk Kültürü ve Hacı Bektâş Velî Araştırma Dergisi*. 11/33, 11-69, 2005.
- Yaman, Mehmet. *Erdebilli Şeyh Safî ve Buyruğu*. İstanbul: Ufuk Matbaası, 1994.
- Yılmaz, Hacı. "Bektâşi İlmihali". *Türk Kültürü ve Hacı Bektâş Velî Araştırma Dergisi*. 6/12, 51-63, 1999.

Hacı Bektâş Velî'nin Görüşlerinde Ehl-i sünnet Düşüncesinin İzlerine Dair Bir Tahlil Denemesi

Mehmet Hanifi YOLDAŞ*

Giriş

Hünkâr Hacı Bektâş Velî (ö. 669/1271 [?]) ve fikirleri hakkında bugüne kadar birçok akademik ve ilmi çalışma ortaya konulmuştur. Yapılan çalışmalarda Hünkâr'ın kendisi ve düşünce dünyası hakkında çeşitli değerlendirmeler yapılmıştır. Aynı şekilde Hünkâr'ın dini kimliği konusunda da farklı fikirler dile getirilmiştir. Bazı araştırmacılara göre Hacı Bektâş Velî; materyalist dünya görüşüne sahip bir toplum önderi, bazılarına göre eski Türk dini anlayışıyla İslâm'ı yorumlayarak senkretik bir inanç ortaya koyan bir eren veya İslâmî anlayışa gönülden bağlı Anadolu ereni,¹ Ehl-i sünnet inancına sahip bir mutasavvıf, sünnû olmayan İslâm yorumunun temsilcisi veya haksızlıklar karşısında mücadele eden emekçi bir halk önderi şeklinde değerlendirmeler söz konusudur.² Bu minvalde olmak üzere bazı yerli ve yabancı araştırmacılar Hünkâr'ın bâtinî, babaî, kalenderî, hurûfî, haydarî, abdal/torlak/ışık, şîî olduğunu da iddia etmektedirler.³

Hünkâr'ın kimliği ve görüşleri hakkında yapılan değerlendirmelerde göze çarpan husus iddia sahiplerinin nerede durdukları ve kendilerini nerede konumlandıklarıdır. Bazı araştırmacılar sahip oldukları dünya gö-

* Dr. Mehmet Hanifi Yoldaş, Millî Eğitim Bakanlığı, Öğretmenler Ortaokulu, Malatya, Türkiye, mehmethanifiyoldas@gmail.com, orcid/0000-0003-3912-0256.

¹ İlyas Üzüm, "Vilayetname-i Hacı Bektâş Velî'ye Göre İslam İnanç ve İbadetler", 1. *Türk Kültürü ve Hacı Bektâş Veli Sempozyumu Bildirileri*, ed. Alemdar Yalçın vd., (1999), 385; Ayrıca hazırlayanın önsözüne bk. Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât-ı Hacı Bektâş-ı Velî*, thk. M. Es'ad Coşan (İstanbul: Server Yayınları, 2021), 11.

² Ahmet Yaşar Ocak, "Hacı Bektâş Veli: Kaynaklar, Yeni Sorular, Aranılan Cevaplar", *Hacı Bektâş Velî'nin Tarihsel Kimliği, Düşünce Sistemi ve Etkileri Sempozyumu*, ed. Gıyasettin Aytaş vd., (2009), 46.

³ Abdülkadir Sezgin, *Sosyolojik Açından Alevilik-Bektâşilik* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 43-44.

rüşü perspektifinde Hünkâr'ın düşünce dünyasını değerlendirirken bazen anakronizme düşmektedirler.⁴ Hâlbuki bilimsel çalışmalarda tarihi gerçeklikler dikkate alınarak ideolojik bakış açısından arı bir halde konulara dair değerlendirmeler yapılmalıdır.

Hünkâr'ın doğumu, çocukluğu, ailesi, aldığı eğitim, yetiştiği ortam ve çevre ile alakalı gerçek bilgi ve belgeler neredeyse yok denecek kadar azdır.⁵ Doğum tarihi net olarak bilinmemekte ancak 13. yüzyılın ilk yarısında doğduğu tahmin edilmektedir.⁶ Fiğlalı, doğum ve ölüm tarihi ile ilgili yaptığı değerlendirmeler neticesinde hicrî 606/1209-1210 yılında doğduğunu ve hicrî 669/1270-1271 yılında vefat ettiği bilgisinin doğru olduğunu ileri sürmektedir.⁷ Hünkâr, Horasan hükümdarı İbrahim-i Sâni Seyyid Muhammed ile Şeyh Ahmet isimli Nişâburlu bir âlimin kızı olan Hatem hatunun oğludur.⁸ İsmi Bektâş olduğu ölümden sonra ise Hacı Bektâş Velî olarak şöhrete ulaştığı bilinmekte olup 13. yüzyılda Anadolu'da yaşamış bir halk mutasavvıfıdır.⁹ Hünkâr, yaşadığı yüzyılda Orta Asya'yı kasıp kavuran Moğol istilası sebebiyle Anadolu'ya kendisine bağlı Türkmen aşiretiyle birlikte gelmiştir.¹⁰

Bilgili ve kültür düzeyi yüksek bir aile ortamında yetiştiği tahmin edilen Hünkâr, Nişâbur'da ileri derecede Arapça ve Farsça öğrenmiştir. Türkistan

⁴ Bk. Cengiz Gündoğdu, "Hacı Bektâş Paradigmasını Tanıma ve Tanımlama Problemi Üzerine", *EKEV Akademi Dergisi* 7/16 (2003), 21.

⁵ Harun Yıldız, "Hacı Bektâş Velî ile Ahi Evran İlişkisi", *Doğumunun 800. Yıldönümünde Hacı Bektâş Velî (Sempozyum)*, ed. Filiz Kılıç, (2009), 112.

⁶ Yıldız, "Hacı Bektâş Velî ile Ahi Evran İlişkisi", 112; Harun Yıldız, "Hacı Bektâş Velî'nin Tarihsel Hayatına Yeniden Bakış", *Uluslararası Hacı Bektâş Velî ve Takipçileri Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, ed. Gıyasettin Aytaş vd., (2020), 95.

⁷ Ethem Ruhi Fiğlalı, *Türkiye'de Alevilik Bektâşilik* (İzmir: İzmir İlâhiyât Vakfı Yayınları, 2006), 117; Ahmet Yaşar Ocak, "Hacı Bektâş-ı Velî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/455; Abdurrahman Güzel, "Hacı Bektâş Velî'nin Hayatı ve Eserleri", *Türk Kültürü ve Hacı Bektâş Velî Araştırma Dergisi* 1/1 (1994), 18; Hasan Onat, "Hacı Bektâş Velî'nin Din Anlayışındaki Evrensel Boyut ve Bazı Düşünceler", *Kadri Eroğan Hacı Bektâş Velî Armağanı*, (1997), 40.

⁸ Fiğlalı, *Türkiye'de Alevilik Bektâşilik*, 113; Hamiye Duran, "Velâyetnâme'ye Göre Hacı Bektâş Velî", *Türk Kültürü ve Hacı Bektâş Velî Araştırma Dergisi* 55 (2010), 133; Yıldız, "Hacı Bektâş Velî'nin Tarihsel Hayatına Yeniden Bakış", 96; Filiz Şahin, "Hacı Bektâş Velî ve Bektâşiliğin Mahiyeti", *Diyanet İlmî Dergi* 30/2 (1994), 58.

⁹ Yıldız, "Hacı Bektâş Velî ile Ahi Evran İlişkisi", 112; Ocak, "Hacı Bektâş-ı Velî", 14/455.

¹⁰ Ocak, "Hacı Bektâş-ı Velî", 14/455; Yıldız, "Hacı Bektâş Velî'nin Tarihsel Hayatına Yeniden Bakış", 101-102.

piri olan Ahmed Yesevî'nin¹¹ (ö. 562/1166) halifesi Lokman Perende'nin rahle-i tedrisinden geçmiştir.¹² Hünkâr'ın, Ahmed Yesevî ile görüşmesi söz konusu olmamakla birlikte¹³ Yesevî Ocağına bağlı olduğu ifade edilmektedir.¹⁴ Hünkâr, bir Yesevî dervişi olarak Anadolu'ya gelmiş ve irşad faaliyetlerinde bulunmuştur.¹⁵ Elvan Çelebi (ö.760/1358-59'den sonra) Hünkâr için *Menâkıbü'l-kudsiyye*'de "Tarikatta arif vasfına sahip, Allah'ın edep, ilim ve takva verdiği, şeriatı bilen ve bununla amel eden bir şahsiyet" olarak bahsetmektedir.¹⁶

Hünkâr'a nispet edilen Bektâşîlik, onun adını taşısa da kendisi tarafından kurulmamıştır.¹⁷ Ancak o, Bektâşîliğin temel öğretilerinin membaı durumundadır. Hünkâr'ın vefatına müteakiben Sulucakarahöyük'te bulunan zaviyesi önemli bir kültür merkezi olmuştur. Bu zaviyede tedrisattan geçen dervişler Hünkâr'ın düşüncelerini insanlara anlatmışlardır. Bu dervişler gittikleri yerlerde ve yerleştikleri beldelerde açtıkları zaviyelerle Hacı Bektâş Velî kültürünü temsil etmiş ve yayılımını sağlamıştır. Büyük ihtimalle bu ifade edilenler göz önünde bulundurulduğunda Bektâşîliğin on altıncı yüzyılda müstakil bir tarikat olma hüviyetine ulaştığı söylenebilir.¹⁸

Bektâşîlik, Yesevîliğe dayanan¹⁹ tasavvuf kökenli bir tarikat olup Ahîlik ve Yesevîliğe benzemektedir. Bektâşîliği iki evrede incelemek mümkündür. Birinci evre Hünkâr'ın düşünce ve fikirlerinin sistemli olarak ortaya konul-

¹¹ Irene Melikoff, *Hacı Bektâş Efsaneden Gerçeğe* (İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, 2004), 35; Kemal Eraslan, "Ahmed Yesevî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/159.

¹² Yıldız, "Hacı Bektâş Veli ile Ahi Evran İlişkisi", 112.

¹³ Ocak, "Hacı Bektâş-ı Velî", 14/456.

¹⁴ Melikoff, *Hacı Bektâş Efsaneden Gerçeğe*, 35; Şahin, "Hacı Bektâş Veli ve Bektâşîliğin Mahiyeti", 61.

¹⁵ Sıddık Korkmaz, "Hacı Bektâş Veli Öğretisinde İtikadî Unsurların Yeri ve Önemi", *Uluslararası Hacı Bektâş Veli Sempozyumu 1*, ed. Osman Eğri vd., (2011), 107.

¹⁶ Elvan Çelebi, *Menâkıbu'l-kudsiyye fî menâsibi'l-ünsiyye Baba İlyas-ı Horasânî ve Sülâlesinin Menkabevî Tarihi*, thk. İsmail E. Erünsal - Ahmet Yaşar Ocak (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995), 171.

¹⁷ Melikoff, *Hacı Bektâş Efsaneden Gerçeğe*, 74; Ocak, "Hacı Bektâş-ı Velî", 14/457; Gündoğdu, "Hacı Bektâş Paradigmasını Tanıma ve Tanımlama Problemi Üzerine", 20.

¹⁸ Adem Korukcu, "Hacı Bektâş Veli Düşüncesinde Ahlâk Eğitimi", *Uluslararası Hacı Bektâş Veli Sempozyumu 2*, ed. Osman Eğri vd., (2011), 831.

¹⁹ Sezgin, *Sosyolojik Açıdan Alevilik-Bektâşîlik*, 111; Korkmaz, "Hacı Bektâş Veli Öğretisinde İtikadî Unsurların Yeri ve Önemi", 93; Ahmet Bağlıoğlu, "Hacı Bektâş Veli'nin Din Anlayışında Mezhepler Üstü Yaklaşım", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2021), 390.

duğu Sünnî gelenek üzere olduğu dönemdir. Bu Sünnî çizgi ve gelenek Hünkâr'ın yaşadığı on üçüncü yüzyıldan on altıncı yüzyıla kadar devam eden evredir. İkinci evre ise 16. yüzyıldan sonradır. Alevî-Bektâşî karışımı görüşlerin Bektâşîlik olarak ortaya konulduğu dönemdir.²⁰ Tarikatın kuruluş aşamasında gayri Sünnî addedilecek görüşlerin söz konusu olmadığı, bu tür görüşlerin Balım Sultan (ö. 922/1516) ile başlayıp yayıldığı anlatılmaktadır. Günümüzdeki Bektâşîlik, Balım Sultan'ın tarikatın başına geçmesiyle şekillenmiş halidir.²¹ Bektâşîliğin tarihi seyri içerisinde özellikle on altıncı yüzyıldan sonra olmak üzere Alevîlikle özdeşleştiğini ifade edebiliriz.²²

Bektâşîliğin bu nihai durumuna mukabil Hünkâr, yaşadığı dönemde Sünnî şeriata bağlı ibâhicilik ve ilhâddan uzak bir tasavvuf erbabı olup eserlerindeki görüşler ve özeldede *Makâlât* incelendiğinde, Horasan'ın ve Nişabur'un şeriata bağlı tasavvufî-fikhî akımlarına intisap etmiş olduğu görülecektir.²³ Bazı araştırmacılar ise daha net ifadelerle Hünkâr'ın düşünce dünyasının Sünnî inançlarla yoğurulduğunu, dini düşüncesinin ve anlayışının esasını Kur'ân'a ve hadise samimiyetle bağlanmak ilkesinin oluşturduğunu ileri sürmektedirler.²⁴

Tebliğimizde merhum Prof. Dr. Mahmut Esad Coşan'ın tenkitli olarak neşrettiği *Makâlât* nüshasını esas alacağız. Birçok yazma nüshası bulunan bu eserin diğer baskılarını dikkate almayacağız. *Makâlât* dışında Hünkâr'a nispet edilen başka eserler de mevcuttur. Ancak günümüz araştırmacılarından olan Sarıkaya; *Makâlât* dışındaki *Fevâid*, *Şerh-i Besmele*,²⁵ *Tefsîr-i Fâtîha*, *Makâlât-ı gaybiye* ve *Kelimât-ı ayniye* gibi eserlerin Hacı Bektâş Velî'ye nispetini şüpheli bulmaktadır. O, bu eserlerin Bektâşîliğin oluşum sürecini ta-

²⁰ Şahin, "Hacı Bektâş Velî ve Bektâşîliğin Mahiyeti", 62.

²¹ Melikoff, *Hacı Bektâş Efsaneden Gerçeğe*, 205; Ahmet Yaşar Ocak, "Bektâşîlik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/374.

²² Şahin, "Hacı Bektâş Velî ve Bektâşîliğin Mahiyeti", 76.

²³ Gündoğdu, "Hacı Bektâş Paradigmasını Tanıma ve Tanımlama Problemi Üzerine", 20; Ömer Faruk Teber, *Bektâşî Erkânâmelerinde Mezhebi Unsurlar* (Ankara: Aktif Yayınevi, 2008), 123.

²⁴ Osman Cilacı, "Hacı Bektâş-ı Velî'nin Din Anlayışı ve Makalat'ındaki Yorumları Üzerine", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2 (1993), 124; Şahin, "Hacı Bektâş Velî ve Bektâşîliğin Mahiyeti", 65.

²⁵ Bu eseri yayına hazırlayan Duran, "Hacı Bektâş'ın Makâlât'ı ile birlikte istinsah edilmiş olması ve Makâlât üslubuna benzemesi, *Besmele Tefsiri*'nin Hacı Bektâş'a ait olduğu fikrini kuvvetlendirmektedir." şeklinde görüş belirtmektedir. Bk. Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî, *Besmele Tefsiri (Şerh-i Besmele)*, thk. Hamiye Duran (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2014), 49-50.

mamladıktan sonra tarikat mensuplarınınca Hünkâr'a nispetle kaleme alındığı veya menkıbeler gibi sözel kültürle nesilden nesile nakledilip metne dönüştürüldüklerini söylemektedir.²⁶ Hünkâr ve Bektâşîlik üzerine çalışmaların başvurdukları kaynaklardan olan *Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş*, Hünkâr'ın sağlığında kaleme alınmamış ve bu eserin en eski nüshası on yedinci yüzyıldan öteye geçmemektedir.²⁷ Biz de bu değerlendirmeleri dikkate alarak Hünkâr'ın düşüncelerini incelerken kendisinin kaleme aldığına kesin gözüyle bakılan *Makâlât*'ı esas alacağız. Ayrıca kendisine atfedilen eserlerden olan *Şerh-i Besmele*'den de yeri geldikçe faydalanacağız. Tebliğimizin konusunu Hünkâr'ın bu eserlerindeki fikirleri çerçevesinde sunacağız.

1. *Makâlât*-ı Hacı Bektâş Velî'de Sünnî Düşüncenin İzleri ve Tahlili

Hünkâr'ın en bilinen ve en tanınmış eseri *Makâlât*'tır.²⁸ Her ne kadar Ahmet Yaşar Ocak, *Makâlât*'ın Hünkâr'a aidiyeti konusunda olumsuz görüş belirtse²⁹ de birçok araştırmacının ortak kanaati Hünkâr'a nispet edilen eserlerden *Makâlât*'ın kendi eseri olma ihtimali en yüksek olan kitabıdır.³⁰ Hünkâr'ın bu kitabı üzerinde ciddi bir ilmi çalışma ortaya koyan akademisyen merhum Mahmut Esad Coşan 1972 yılında *Makâlât*'ın manzum, mensur ve var olan Arapça kısmı ile ilgili uzun çalışmalar sonucu bu eseri doçentlik tezi olarak hazırladı ve ilim dünyasının istifadesine sundu.

Hünkâr, *Makâlât*'ında İslâm'ı halkın anlayacağı dille anlatmaktadır. Fikirlerini Kur'ân-ı Kerim ve hadislerin ışığında açıklamaktadır. O, bu eserinde kulum Hak Teâlâ'ya dört kapı-kırk makamda vasıl olacağını ve ona böylelikle gerçek dost olacağını söylemektedir.³¹ Hünkâr'ın *Makâlât*'ında belirttiği dört kapı birbirinin devamıdır. Birinin gerçekleşmesi diğerine bağlıdır. Hünkâr, bu makamlardan birinin eksik olması halinde, hakikatin de tamam olmaması

²⁶ Mehmet Saffet Sarıkaya, "13. Yüzyıl Türkiye'sinde Dini-Tasavvufi Hayat ve Hacı Bektâş Velî", *Türk Kültürü ve Hacı Bektâş Velî Araştırma Dergisi* 102 (2022), 218.

²⁷ Melikoff, *Hacı Bektâş Efsaneden Gerçeğe*, 97.

²⁸ Abdurrahman Güzel, *Hacı Bektâş Velî ve Makâlât* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2002), 155.

²⁹ Ocak, "Hacı Bektâş-ı Velî", 14/457.

³⁰ Güzel, *Hacı Bektâş Velî ve Makâlât*, 155; Selim Özarslan, "Hacı Bektâş-ı Velî'nin Uluhiyet Anlayışı", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/2 (2011), 84; Hasan Yavuzer, "İman ve İbadet Yönleriyle Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî", *Alevilik-Bektâşîlik Araştırmaları Dergisi* 5 (2012), 93; S. Hayri Bolay, "Makalat'a Göre Hacı Bektâş Velî'nin İman Anlayışı", *Günümüzde Alevilik ve Bektâşîlik (Panel)*, (1995), 125.

³¹ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât-ı Hacı Bektâş-ı Velî*, 23; Hulusi Arslan, "Hacı Bektâş Velî'de İman-Ahlâk İlişkisi", *Uluslararası Hacı Bektâş Velî Sempozyumu* 1, ed. Osman Eğri vd., (2011), 69.

anlamına geldiğini söylemektedir.³² Hünkâr, *Makâlât*'ta serdettiği görüşlerinin her birini muhakkak bir ayetle delillendirmiştir.³³ O, *Makâlât*'ta her bir makamda yerine getirilmesi gerekenleri ifade ettikten sonra bu hususlarla ilgili ayet ve hadislerle düşüncelerini anlatmaktadır. Bu durum Hünkâr'ın Kur'ân'a ve sünnete ne kadar vakıf olduğunu gösterdiği gibi Allah razısını ve Hz. Muhammed sevgisini ne denli özümsemiş olduğunu ortaya koymaktadır.³⁴

Makâlât'ta Allah'a ulaşmanın şartı olarak ifade edilen dört kapı-kırk makamdan geçmek esas İslâm'ın temel değer ve öğretilerini ihtiva etmektedir. Örneğin Hünkâr, asıl olanın ihlasla iman etmek olduğunu³⁵ ifade ettikten sonra üçüncü bölümde şeriatın makamlarını ayetler eşliğinde sayarak³⁶ kişinin Allah'a nasıl kulluk edeceğinin de yolunu çizmiş olmaktadır. Özellikle bu bölüm dikkatle tetkik edildiğinde Hünkâr'ın düşünce dünyasının derinliklerinde Sünnî düşüncenin izlerinin varlığına rastlanılacaktır. Zaten şeriatın yedinci makamı olarak da "Sünnet ve cemaat ehlinde olmak"³⁷ maddesi de biraz önceki tespitimizin haklılığına bir karine olarak değerlendirilebilir.

Arslan, *Makâlât*'ın dört kapı-kırk makam şeklinde ortaya koyduğu sistemin tetkik edilmesi ile İslâm'ın ibadet ve ahlak nizamının bu sisteme hâkim olduğunun görüleceği kanaatini dile getirir.³⁸ *Makâlât* üzerine yapılacak araştırmalar neticesinde dikkat çekici olan husus, usûlü'd-dîn esaslarının ayet ve hadis referanslı olarak ele alındığıdır. Ayrıca eserde Şii unsurlar da bulunmamaktadır.³⁹ *Makâlât*'ta geçen ayet ve hadisler, Ehl-i sünnetin İslâm anlayışı ile yorumlanmıştır. Aynı şekilde İslâm'ın temel meselelerinin de aynı anlayışla (Sünnî) ele alındığı ve tahliller yapıldığı söylenebilir.⁴⁰ Hünkâr'ın, *Makâlât* bağlamında, görüşlerinde Hanefiliğin ve Mâturîdîliğin izlerinin müşahede edildiği dile getirilmektedir.⁴¹ Şimdi ifade ettiğimiz bu mualimatları daha detaylı olarak inceleyelim.

³² Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât-ı Hacı Bektâş-ı Velî*, 40.

³³ Güzel, *Hacı Bektâş Velî ve Makâlât*, 90.

³⁴ Yavuzer, "İman ve İbadet Yönleriyle Hünkar Hacı Bektâş-ı Velî", 98.

³⁵ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât-ı Hacı Bektâş-ı Velî*, 26.

³⁶ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât-ı Hacı Bektâş-ı Velî*, 2729.

³⁷ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât-ı Hacı Bektâş-ı Velî*, 28.

³⁸ Arslan, "Hacı Bektâş Velî'de İman-Ahlâk İlişkisi", 71.

³⁹ Ömer Faruk Teber, "Bektâşi Erkânâmelerinde Mezheplerüstü Yaklaşım: Ahlâk Merkezli Din Anlayışı", *Uluslararası Hacı Bektâş Velî Sempozyumu 2*, ed. Osman Eğri vd., (2011), 661.

⁴⁰ Cilacı, "Hacı Bektâş-ı Velî'nin Din Anlayışı ve Makâlât'ındaki Yorumları Üzerine", 133.

⁴¹ Teber, *Bektâşî Erkânâmelerinde Mezhebî Unsurlar*, 123.

1.1. Ulûhiyet Esası ve Bu Esas Hakkında Değerlendirmeler

Hünkâr'a ait olduğu düşünülen eserlerde itikadî unsurların ele alınışı incelendiğinde, konulara bir filozof veya kelimci olarak değil, sûfî bir bakış açısıyla yaklaşıldığı görülmektedir.⁴² Hünkâr'ın tevhid konusundaki fikirleri, rahmeti ile bilinen bir Allah inancı çerçevesinde dile gelmektedir.⁴³ O, Allah sevgisini ve tevhide dair görüşlerini Kur'ân-ı Kerim'den iktibas ettiği ayetlerle açıklamaktadır. Hünkâr, Allah'ın birliğini, izzetini, yaratıcılığını, hükümranlığını, celalini, rezzak oluşunu, merhametini, muhabbetini, kulu-na kâfi geleceğini ve ona yardımını ayetlerle anlatmaktadır.⁴⁴

Hacı Bektâş, ulûhiyet fikrini ifade ederken Allah'ın bilinmesi gereken yönlerine değinir. O, insanın kendi nefsinin bilmesinin Allah'ı da bilmesi demek olduğunu "Allahu Teâlâ'yı kendi özümüzden, kendi özümüzü de Allah'tan bildik. Bunun delili de Hz. Peygamber'in "Nefsini bilen Rabb'ini bilir." sözüdür."⁴⁵ ifadeleriyle dile getirir.⁴⁶ O, Allah'ın zatını bilmek; O'nun ezeli ve ebedi olduğunu, belli bir yönde olmadığı gibi cisim, cevher ve araz olmadığını, bir mekânda kalmadığını, Allah'ın benzerinin, eşinin olmayıp kendisinden başka ilah olmadığını kabullenmek manasına geldiğini ve bu inanç üzere bulunmak olarak açıklamaktadır.⁴⁷ Mâtürîdîlikte de benzer şekilde olmak üzere Allah Teâlâ'nın zihinde canlandırılmayan zatı hakkında ancak isim ve sıfatları sayesinde bilgi sahibi olunabileceği ifade edilmektedir.⁴⁸ Görüldüğü üzere Hünkâr'ın ulûhiyet anlayışı Ehl-i sünnet kelamcılarının bu konulardaki görüşleri ile büyük oranda uyusmaktadır.⁴⁹

Yine ulûhiyet konusuyla alakalı olmak üzere Eş'arî ve Mâtürîdî; Allah Teâlâ'yı bilmeyi akli bir zorunluluk olarak kabul etmektedirler.⁵⁰ Aynı şekilde Hünkâr'a göre de Allah'ın varlığını akılla bilmek mümkündür. O, bu hususu, "Şimdi, azîzim! Allahu Teâlâ'nın da niteliğini bilmekte bütün âlem halkı

⁴² Korkmaz, "Hacı Bektâş Velî Öğretisinde İtikadî Unsurların Yeri ve Önemi", 92.

⁴³ Korkmaz, "Hacı Bektâş Velî Öğretisinde İtikadî Unsurların Yeri ve Önemi", 94.

⁴⁴ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât-ı Hacı Bektâş-ı Velî*, 63-65.

⁴⁵ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât-ı Hacı Bektâş-ı Velî*, 21.

⁴⁶ Özarlan, "Hacı Bektâş-ı Velî'nin Uluhiyet Anlayışı", 82.

⁴⁷ Özarlan, "Hacı Bektâş-ı Velî'nin Uluhiyet Anlayışı", 86.

⁴⁸ Yusuf Şevki Yavuz, "Mâtürîdiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2003), 28/169.

⁴⁹ Özarlan, "Hacı Bektâş-ı Velî'nin Uluhiyet Anlayışı", 89.

⁵⁰ Hamiye Duran, "Hacı Bektâş Velî'nin İman, Akıl ve Amel Anlayışı", *Uluslararası Ale-vilik ve Bektâşilik Sempozyumu Bildiriler Kitabı 1*, ed. Orhan Kurtoğlu-Ayşe Çamkara Erginer, (2018), 414; Yavuz, "Mâtürîdiyye", 28/169.

âcizdir. Hak Teâlâ'nın Kur'ân'da doksan dokuz ismi vardır; bu adları ilme'l-yakîn ile bilirler. "Bin bir ismi vardır." derler ancak niteliğini bilmekte cümle cihan halkı âcizdir."⁵¹ ifadeleriyle anlatmaktadır.

Hünkâr, Marifet makamının tevhid anlayışı bölümünde, tevhid konusu içerisinde ilimden bahsetmekte⁵² ve ilmin önemine değinmektedir. Bu durum Hünkâr'ın Ahmed Yesevî üzerinden akla oldukça önem veren Mâtürîdîlikten etkilendiğini göstermektedir.⁵³

Hünkâr'a göre ism-i azam "Allah" ismidir ve Allah Teâlâ'nın diğer isimlerinin hepsi Allah'ın sıfatlarıdır.⁵⁴ O, *Besmele Tefsiri*'nde Allah Teâlâ'nın isimlerinden olan "Rahman ve Rahim"e verdiği anlamlar,⁵⁵ Ehl-i sünnet âlimlerinin düşünceleriyle aynıdır.⁵⁶ O, bu eserinde Allah'ın rahman ve rahim oluşunu öne çıkararak, müminlerin Allah'ın Rahman sıfatı ile cehennemden kurtuluşa ereceklerini ve Rahim sıfatına sığınarak da cennete kavuşacaklarını anlatır.⁵⁷

Burada ifade etmek istediğimiz bir husus da ru'yetullah konusudur. Hünkâr, Allah'ın razı olduğu kullarının ru'yetullah ile şerefleneceğine inanır.⁵⁸ Mâtürîdîler'e göre de Allah, cennette cisimsel özelliklerden münezzeh olarak Müslümanlarca görülecektir.⁵⁹ Aynı şekilde Eş'arî âlimlere göre de ru'yetullah ahirette vuku bulacaktır.⁶⁰ Bu düşüncesiyle Hünkâr, Ehl-i sünnet'in Allah tasavvuru görüşünü paylaştığını göstermektedir.⁶¹ Neticede Hünkâr'ın ulûhiyet konusundaki görüşleri genel anlamda Sünnî kelamın Tanrı anlayışıyla örtüşmektedir.⁶²

⁵¹ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât-ı Hacı Bektâş-ı Velî*, 77.

⁵² Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât-ı Hacı Bektâş-ı Velî*, 65-66.

⁵³ Korkmaz, "Hacı Bektâş Veli Öğretisinde İtikadî Unsurların Yeri ve Önemi", 95.

⁵⁴ Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî, *Besmele Tefsiri (Şerh-i Besmele)*, 3a.

⁵⁵ Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî, *Besmele Tefsiri (Şerh-i Besmele)*, 3b.

⁵⁶ Özarslan, "Hacı Bektâş-ı Velî'nin Uluhiyet Anlayışı", 87; bk. Suat Yıldırım, "Rahmân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/415-416.

⁵⁷ Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî, *Besmele Tefsiri (Şerh-i Besmele)*, 3b.

⁵⁸ Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî, *Besmele Tefsiri (Şerh-i Besmele)*, 10a.

⁵⁹ Yavuz, "Mâtürîdiyye", 28/170.

⁶⁰ İrfan Abdülhamid Fettah, "Eş'arî, Ebü'l-Hasen", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/446; Yusuf Şevki Yavuz, "Eş'arîyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/451.

⁶¹ Özarslan, "Hacı Bektâş-ı Velî'nin Uluhiyet Anlayışı", 87.

⁶² Özarslan, "Hacı Bektâş-ı Velî'nin Uluhiyet Anlayışı", 89.

1.2. Akıl-Nakil İlişkisi ve Akla Verilen Değer

Hünkâr'ın düşünce dünyasında akıl hem dinî meselelerde hem de ahlakî konularda esas olan unsurdur. Ona göre kâinat ve yaratılanlar akıl ile tetkik edilmelidir. Aklın konumu hususunda Eş'arî, akıl ve nakil birlikteliğine önemsemekte ve iman konusu ile başka meselelerde aklın tasdikini gerekli görür. Mâtürîdîler ise Eş'arîlere göre akılcılığı daha çok öne çıkarırlar. Allah'ı bilmek akli bir zorunluluk olduğu gibi inanç konularının tamamı ve Kur'ân'ı anlamak için akıl mantık ilkelerine başvururlar. Mâtürîdîlere göre akıl ilmin kaynaklarından biridir. Akıl ile nakil arasında çatışma söz konusu olamaz.⁶³

Hünkâr, iman-akıl ilişkisini önemsemektedir. O, akli beden içinde sultana benzetmekte ve "Kişide akıl nuru yoksa kendine dahi faydası ve hayrı olmaz."⁶⁴ demektedir. O, bedende aklın vekilinin iman olduğunu sultanın/aklın yokluğu/gitmesi durumunda vekilin/imanın tende/bedende kalmasının mümkün olmadığını söylemektedir.⁶⁵ O, imanda şüpheye yer olmadığını aklın imanın muhafızı/bekçisi olduğunu ifade eder. Akıl-iman ilişkisinde aklın önemini; "İman hazine, akıl hazinedar ve İblis de hırsızdır. Hazinedar hazineyi korumazsa hırsız hazineye neler yapmaz ki" ve "İman koyun, akıl çoban ve İblis de kurttur. Çobanın gitmesi halinde kurt koyuna neler yapmaz ki"⁶⁶ benzetmeleriyle açıklamaktadır.

Hünkâr akıl-iman ilişkisini örneklerle ele alarak anlatır. Mesela "Gönül öyle bir şehirdir ki Hak Sübhanehu ve Teâlâ arştan yerin altına kadar ne yarattıysa o şehirde vardır ve o şehre sığar. O şehirde iki sultan vardır. Bunlardan biri rahmani diğeri şeytanidir. Rahmani sultanın adı akıl, vekili iman, kumandanı miskinliktir (fakr ve tevazu).⁶⁷ Hünkâr, bu görüşüyle Ebû Hanîfe ve Mâtürîdî gibi iman kavramından hareket eden ancak akıl olgusunu da iman ile ilişkilendiren mütefekkir imajını ortaya koymaktadır. O, akılcı-hadari dinî söylemin temsilcisi olan Ebû Hanîfe ve Mâtürîdî'nin görüşlerini ifade eden biri olarak nitelenebilir.⁶⁸ Neticede Hünkâr; iman anlayışını, iman-akıl-amel ilişkisi ekseninde ortaya koymaktadır. Aslında bu du-

⁶³ Duran, "Hacı Bektâş Velî'nin İman, Akıl ve Amel Anlayışı", 419.

⁶⁴ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât-ı Hacı Bektâş-ı Velî*, 96.

⁶⁵ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât-ı Hacı Bektâş-ı Velî*, 24.

⁶⁶ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât-ı Hacı Bektâş-ı Velî*, 24.

⁶⁷ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât-ı Hacı Bektâş-ı Velî*, 45.

⁶⁸ Teber, "Bektâşi Erkânâmelerinde Mezheplerüstü Yaklaşım", 662.

rumda Mâtûrîdî'nin konu ile ilgili fikirlerinden haberdar olduğu anlamına gelmektedir.⁶⁹

Hünkâr'ın, ahlak için de değerlendirmelerde bulunurken de akli ölçü aldığı anlaşılmaktadır. Hünkâr'ın ahlak anlayışında iyi ile kötünün tespitinde akıl ve nakil temel kaynak olarak kendine yer bulmaktadır. Akıl, Allah Teâlâ'nın yeryüzündeki ölçüsü olup akıl ölçüsünden iyi bir şeyin olmadığı, çünkü her şeyi bilen ve buyuranın akıl olduğunu söylemektedir.⁷⁰ Haliyle o, bu görüşüyle akli ahlakta ölçü olarak alan Mâtûrîdî düşünceleri sürdürmüştür. Bu ifade edilenlere ilaveten Hünkâr'ın düşüncesinde akıl yanılmaz bir kaynak değildir. Mâtûrîdî de olduğu gibi beşeri zaafılara maruz kalabilme durumundan ötürü yanılma hali mümkündür.⁷¹

2. Hünkâr'ın İman, İman-Amel İlişkisi, İmanda İstisna ve Büyük Günah Konuları Hakkındaki Görüşlerinin Tahlili

Hacı Bektâş Velî, şeriat kapısının ilk makamının iman etmek olduğunu söylemektedir.⁷² *Makâlât*'ta iman; gönülden tasdik etmek ve dil ile ikrar etmek olarak anlatılmaktadır.⁷³ Hünkâr, imanı; Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe, kadere hayır ve şerrin Allah'tan olduğuna inanmak diye tanımlar.⁷⁴ O, "İman tende (bedende) ve canda (gönülde) değildir. Bunu iddia etmek hataya düşmektir. İman dil ile gönüldedir. İman gönülden kabul edilmeyince kişinin küfre düşmesi demektir."⁷⁵ ve "Dil ile ikrar eden eğer gönülden inanmazsa bu durumda da münafık olur."⁷⁶ şeklinde konu hakkında düşüncelerini açıklamaktadır. Hünkâr sırasıyla iman esaslarına inanmanın gerekliliğini teker teker açıklayarak asıl olanın ihlasla iman etmek olduğunu söyler.⁷⁷ O, İslâm'ın amentü esaslarını iman edilecek esaslar kapsamında ele almakta ve şeriatın ilk makamı olarak ifade etmektedir. Ehl-i sünnet de amentüyü imanun ve İslâm'ın temeli olarak

⁶⁹ Duran, "Hacı Bektâş Velî'nin İman, Akıl ve Amel Anlayışı", 414.

⁷⁰ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât-ı Hacı Bektâş-ı Velî*, 96; Hulusi Arslan, "Hacı Bektâş Velî'de İman-Ahlâk İlişkisi", 71.

⁷¹ Arslan, "Hacı Bektâş Velî'de İman-Ahlâk İlişkisi", 71.

⁷² Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât-ı Hacı Bektâş-ı Velî*, 23.

⁷³ Arslan, "Hacı Bektâş Velî'de İman-Ahlâk İlişkisi", 69; İman ile ilgili tanım için bk. Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât-ı Hacı Bektâş-ı Velî*, 23.

⁷⁴ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât-ı Hacı Bektâş-ı Velî*, 23.

⁷⁵ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât-ı Hacı Bektâş-ı Velî*, 23.

⁷⁶ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât-ı Hacı Bektâş-ı Velî*, 24.

⁷⁷ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât-ı Hacı Bektâş-ı Velî*, 26.

kabul etmektedir. Bu konudaki fikirlerin aynılığı Hünkâr'ın Sünnî inanca sahip bir mutasavvıf olduğuna dair ciddi bir delil olarak kabul edilebilir.⁷⁸

Allah'a inanmak iman olduğu gibi onun emirlerine uymak, sakının dediklerinden sakınmak da Hünkâr'a göre imandan sayılmalıdır. Ona göre Allah'ın sakının dediğinden sakınmamak Allah'a inanmamak anlamındadır.⁷⁹ O, iman makamını açıklarken bu makamın taat olduğunu diğer bir ifadeyle itaat ve teslimiyet olduğunu söylemektedir. Allah Teâlâ'nın emrine uymamak O'na inanmamak anlamına gelmektedir.⁸⁰ Hünkâr'ın iman anlayışı dikkate alındığında Hanefî âlimlerin "kalp ile tasdik ve dil ile ikrar etmek" ve imanda asıl unsurun tasdik olduğunu ifade eden İmam Mâtürîdî geleneğine yakın olduğu dile getirilebilir.⁸¹

İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'ye göre iman dil ile ikrar kalp ile tasdiktir. Ameller imana dâhil değildir. Büyük günah şirk olmadıkça imana zarar vermez. Taat de iman olmadıkça kişiye fayda vermez. İmanın bu şekildeki tanımı İmâm Mâtürîdî tarafından da aynen benimsenmiştir. Bundan ötürü Hünkâr'ın iman tanımında Mâtürîdîliğin etkileri açık şekilde hissedilmektedir.⁸²

Hünkâr, amel ile imanun ayrı olduğunu söylemektedir.⁸³ O, Ehl-i sünnetin iman-amel ayrımını kabul etmekte ve "İman amelden cüz değildir." ilkesine uygun olarak amelin imandan ayrı olduğunu belirtmektedir. Hünkâr, "Hiçbir ibadet imana ermez; küfür de günahdır ancak hiçbir günah küfre eremez."⁸⁴ ifadeleri ile bu konudaki düşüncesini açıklamaktadır. Hünkâr'ın amelin imandan ayrı olduğu görüşü onun Ebû Hanîfe, Eş'arî ve Mâtürîdî gibi Ehl-i sünnet imamlarının ve âlimlerinin düşüncelerini benimsemiş olduğunu göstermektedir.⁸⁵

⁷⁸ Şahin, "Hacı Bektâş Veli ve Bektâşiliğin Mahiyeti", 68.

⁷⁹ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât-ı Hacı Bektâş-ı Veli*, 25.

⁸⁰ Süleyman Hayri Bolay, "Makâlât'a Göre Hacı Bektâş Veli'nin Fikri Şahsiyeti", *Milli Kültür* 75 (1990), 16-17.

⁸¹ Arslan, "Hacı Bektâş Veli'de İman-Ahlâk İlişkisi", 69; Teber, *Bektâşi Erkânâmelerinde Mezhebî Unsurlar*, 127.

⁸² Teber, "Bektâşi Erkânâmelerinde Mezheplerüstü Yaklaş", 662-663; Şükrü Özen, "Mâtürîdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2003), 28/155; Yavuz, "Mâtürîdiyye", 28/172.

⁸³ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât-ı Hacı Bektâş-ı Veli*, 24.

⁸⁴ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât-ı Hacı Bektâş-ı Veli*, 24.

⁸⁵ Bolay, "Makâlât'a Göre Hacı Bektâş Veli'nin İman Anlayışı", 126; Duran, "Hacı Bektâş Veli'nin İman, Akıl ve Amel Anlayışı", 415; Özarslan, "Hacı Bektâş-ı Veli'nin Uluhiyet Anlayışı", 88.

Hünkâr, büyük günah işleyenlerin durumunu ve işlenen günahların bağışlanıp bağışlanmayacağını *Şerh-i Besmele'* de ele alır. Buna göre o, ömrünü yanlış işlerde geçirip Hak dergâhına gelenleri Allah Teâlâ'nın bağışlayacağını ve onlara rahmet edeceğini Halife Harun Reşid ile bir bedevi arasında yaşanan olay üzerinden açıklar.⁸⁶ Verilen örneği de düşünerek Allah'ın rahman sıfatına dair görüşlerini incelediğimizde⁸⁷ Mâtürîdî'nin kebire konusundaki görüşleriyle uyumlu fikirlere sahip olduğu görülmektedir. Mâtürîdî, Nisâ suresinde⁸⁸ de buyurulduğu gibi büyük günahlardan sakınanların küçük günahlarının bağışlanacağını söyler. Küfür ve şirk dışındaki kebire Allah'ın rahmeti, dünyada veya ahirette cezasını çekmek, ihlas ve salih amel sahibi olmak veya şefaât ile affedilir.⁸⁹ Hünkâr'ın Allah'ın rahmeti ile ilgili görüşü⁹⁰ iman-amel ayrımını esas alan Mâtürîdîliğin etkisine bağlanabilir.⁹¹

Hünkâr, Mâtürîdî gibi iman ile şüphenin bir arada olmayacağını ve üçüncü bir şeklin bulunmadığını dile getirir.⁹² Onun iman anlayışında şek ve şüpheye yer yoktur. Yani imanda istisnayı kabul etmez.⁹³ Bu anlamı ifade edecek şekilde; *"Bizim sözümüz, hangisinin Rahmân'ın aslı ve hangisinin Şeytan'ın aslı olduğunu bilmek hususundadır. Evet, Rahman'ın aslı iman, Şeytan'ın aslı ise gümandır (şüphe). Ancak imana şüphe katmak güçtür. Çünkü iman akıl üzeredir. Akıl sultandır ve ten içinde onun vekili imandır. Bu durumda sultan giderse vekil tende nasıl kalabilir?"* Mâtürîdî düşüncede de *"Ben inşallah müminim."* ifadesi usul ve esas açısından hatalı görülmüştür. Bu ifade inançta tereddüt içerdiği için akıl ve nakil açısından kabul edilemez.⁹⁴ Görüldüğü üzere bu konudaki düşüncelerin aynı oluşu Hünkâr'ın Mâtürîdî görüşlerinden etkilendiğini bizlere göstermektedir.

⁸⁶ Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî, *Besmele Tefsiri (Şerh-i Besmele)*, 4b, 5a, 5b, 6a.

⁸⁷ Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî, *Besmele Tefsiri (Şerh-i Besmele)*, 6b.

⁸⁸ "Eğer size yasaklanan (günah)ların büyüklerinden kaçınırsanız, sizin küçük günahlarınızı örteriz ve sizi güzel bir yere koyarız." *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Halil Altuntaş, Şahin Muzaffer (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), Nisâ, 4/31.

⁸⁹ Bekir Topaloğlu, "Mâtürîdî (Kelâma Dair Görüşleri)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2003), 28/155; Yavuz, "Mâtürîdiyye", 28/173.

⁹⁰ Bk. Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî, *Besmele Tefsiri (Şerh-i Besmele)*, 9b.

⁹¹ Korkmaz, "Hacı Bektâş Veli Öğretisinde İtikadî Unsurların Yeri ve Önemi", 96.

⁹² Duran, "Hacı Bektâş Veli'nin İman, Akıl ve Amel Anlayışı", 419.

⁹³ Bağlıoğlu, "Hacı Bektâş Veli'nin Din Anlayışında Mezhepler Üstü Yaklaşım", 399.

⁹⁴ Yavuz, "Mâtürîdiyye", 28/172; Topaloğlu, "Mâtürîdî (Kelâma Dair Görüşleri)", 28/156.

3. Hacı Bektâş Velî'nin Ehl-i Beyt Hakkındaki Düşünceleri ve Sahabeye Bakışı

Hacı Bektâş Velî'nin öğretilerinin Ahmed Yesevî ve Yesevîlik'ten beslendiği⁹⁵ konu üzerine çalışanlarca dile getirilmektedir. Keza tasavvuf geleneğinin onun üzerindeki tesirlerinin mevcudiyeti ile birlikte düşüncelerinde İslâm dışı ve Şîî unsurlar bulunduğunu söylemek bilimsel de bir hataya düşmek olarak ifade edilebilir.⁹⁶

Hünkâr'ın eserleri üzerinde yoğunlaşıldığında Alevî, bâtinî ya da benzeri inançlara sahip biri olduğu iddiasının temelsiz olduğu hemen fark edilecektir.⁹⁷ Çağdaş araştırmacılardan Güzel, *Makâlât* hakkında; bu eserin en önemli özelliğinin Hacı Bektâş Velî'nin şimdiye kadar tanıtıldığı gibi Şîî ve bâtinî bir kişilikte olmayıp aksine şeriata bağlı bir mutasavvıf olduğu⁹⁸ görüşünü dile getirir. Aynı çizgide fikirler ortaya koyan Şahin de *Makâlât*'ta ifade edilenler göz önünde bulundurulduğunda Hünkâr'ın şeriata hakıyla bağlı, şeriata aykırı olan davranışlara müsamaha göstermeyen hakiki bir mutasavvıf olduğu tespitini ifade etmektedir.⁹⁹ Burada Fığlalı'nın Hünkâr'ın dinî anlayışı için kullandığı "Türkmen Sünnîliği"¹⁰⁰ ifadesinin kabul edilebilir olduğunu, bununla birlikte itikadî veya ameli bakımdan Hünkâr'ın düşüncelerinin ülkemizde Ehl-i sünnet görüşünde olan Müslümanlarla aynı olup mezhep ve düşünce farklarının olmadığını ifade edebiliriz.¹⁰¹

Burada şöyle bir sorunun sorulması gayet tabidir. Madem Hünkâr, Ehl-i sünnet inancına sahip bir sûfî ise, Ehl-i beyt ile alakalı kendisine atfedilen görüşlere nasıl bir izahat getirilebilir? Bu soruya cevap olmak üzere; Hz. Ali ve Ehl-i beyt taraftarlığı Türk İslâm tasavvuf geleneğinde Şîîlikten farklı kendine özgü bir inanç biçimi olarak yer bulmuştur diyebiliriz. Bu inancı Şîîlikten farklı kılan tevellâ olgusudur. Hünkâr da bu inanca sahip olup müritlerine tevellâyı tavsiye ve telkin etmekte ancak bu tavsiyesiyle kastettiği, "Hz. Ali en faziletli sahabe olup ona ve evladına dost olunana sevgi ve saygı gösterilir. Fakat diğer sahabelerden de teberrî edilmez." anlayışıdır. Sarı-

⁹⁵ Korkmaz, "Hacı Bektâş Veli Öğretisinde İtikadî Unsurların Yeri ve Önemi", 93; Ocak, "Hacı Bektâş-ı Veli", 14/457.

⁹⁶ Fığlalı, *Türkiye'de Alevilik Bektâşilik*, 147.

⁹⁷ Şahin, "Hacı Bektâş Veli ve Bektâşiliğin Mahiyeti", 70.

⁹⁸ Güzel, "Hacı Bektâş Velî'nin Hayatı ve Eserleri", 20.

⁹⁹ Şahin, "Hacı Bektâş Veli ve Bektâşiliğin Mahiyeti", 64.

¹⁰⁰ Fığlalı, *Türkiye'de Alevilik Bektâşilik*, 133-134.

¹⁰¹ Sezgin, *Sosyolojik Açıdan Alevilik-Bektâşilik*, 44.

kaya bu anlayışın Anadolu'da Hanefî fakihler arasında ve medrese çevrelerinde benzer motiflerle mevcut olduğunu dile getirir.¹⁰²

Melikoff, ilk Bektâşî metinlerin, Vilâyetnâme de bu kapsamda olmak üzere, incelendiğinde Sünnî İslâm'la hiçbir şekilde çatışmayan Ehl-i beyt sevgisi dışında, kesin bir Şîî belirtiye rastlanmadığını söylemektedir.¹⁰³ Bu tespit aslında Hünkâr'ın fikirlerinden beslenen Bektâşîliğin mahiyetini ortaya koymakla birlikte Bektâşîliğin görüşlerinden neşet ettiği Hünkâr'ın dini anlayışını nerede konumlandırmanın gerektiğine de katkı sunmaktadır.

Hünkâr'ı, Alevî inancındaki gibi bir Hz. Ali taraftarı inancına sahip bir Alevî olarak kabul etmek mümkün değildir. Çünkü o, Hz. Ali'ye beslediği muhabbet kadar diğer halife ve sahabeleri de önemsemektedir.¹⁰⁴ Mesela Hünkâr, "...Muhammed Aleyhisselâm'ın sahabelerinden birisine haksız gözle baksan işte bu kişinin bugüne kadar işlediği bütün ameller boşa gider."¹⁰⁵ demek suretiyle aslında Ehl-i sünnetin sahabeye bakışının kendi düşünce dünyasındaki yansımaları ortaya koymaktadır. Dört halifeye bakışını ise "Muhammed aleyhisselâm başparmak; Ebûbekir radiyallâhu anh şehadet parmağı, Ömer radiyallahu anh orta parmak; Osman radiyallâhu anh taharet parmağı, Ali kerremallâhu veche de serçe parmak gibidir."¹⁰⁶ ifadeleriyle ortaya koymakta ve Ehl-i sünnetin görüşlerine uyumlu bir çizgide durduğunu göstermektedir.

Sahabe ve dört halife hakkındaki görüşlerini temellendirmek anlamında Hünkâr'ın tabii olduğu ilmi geleneği de dikkate almalıyız. Buna göre; Ebû

¹⁰² Sarıkaya, "13. Yüzyıl Türkiye'sinde Dini-Tasavvufi Hayat ve Hacı Bektâş Veli", 226.

¹⁰³ Melikoff, *Hacı Bektâş Efsanesi Gerçeği*, 152; Ocak, bu hususta "Vilâyetnâme'nin ortaya koyduğu bir başka problem de Hacı Bektâş'ın İmamiyye mezhebine mensup olup olmadığı meselesidir. Vilâyetnâme, Hacı Bektâş-ı Velî'yi İmam Musa el-Kazım soyuna nisbet etmek suretiyle hem onu bir seyyid yapar hem de böylece Şîî bir mutasavvıf olarak takdim eder. Ancak Hacı Bektâş-ı Velî'nin yaşadığı 13. yüzyıl Anadolu'sunda İmamiyye veya İsmailiyye mezhebinin mevcudiyetine dair herhangi bir ipucuna bugüne kadar rastlanmadığı göz önüne alınarak bu telakki, 15. yüzyıl sonlarında Vilâyetnâme'nin kaleme alındığı yıllarda bu çevrelere artık nüfuz etmiş bulunan İmamiyye inançlarının bir etkisi olarak değerlendirilmelidir. Bektâşîlik 16. yüzyılda bu etkileri almış olarak kurulduğundan bugün Hacı Bektâş-ı Velî'nin böyle bir kimliğe nispeti Alevî-Bektâşî çevrelerce tereddütsüz kabul görmektedir." Bk. Ocak, "Hacı Bektâş-ı Velî", 14/457.

¹⁰⁴ Şahin, "Hacı Bektâş Veli ve Bektâşîliğin Mahiyeti", 65.

¹⁰⁵ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât-ı Hacı Bektâş-ı Velî*, 40.

¹⁰⁶ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât-ı Hacı Bektâş-ı Velî*, 78.

Hanîfe'nin (ö. 150/767) aklı ön planda tutan ve rey ekolü diye isimlendirilen din anlayışı ve züht hali geniş bir coğrafyada karşılık bulmuştur. Özellikle Türkistan âlimleri arasında bu düşünce ekolü kabul görmüştür. Burada Mâturîdî ve Ebü'l-Leys es-Semerkindî'nin (ö. 373/983) bu ekolün önde gelen temsilcilerinden olduğu söylenebilir.¹⁰⁷ Bu ekolü devam ettirenlerden Şeyh Yûsuf el-Hemedânî (ö. 535/1140) Ahmet Yesevî'nin yetişmesinde önemli bir konuma sahiptir.¹⁰⁸ el-Hemedânî, Hanefî mezhebine bağlı Hz. Peygamber'in ve sahabenin yolundan gitmeyi öğrencilerine öğütliyordu. Yesevî de hocası el-Hemedânî gibi şeriat ahkâmına ve Hz. Peygamber'in sünnetine ve Hanefî mezhebinin esaslarına tam anlamıyla bağlıydı.¹⁰⁹ Ahmed Yesevî'nin altıncı postnişini olan Lokman Perende, aynı zamanda Hünkâr'ın hocasıdır.¹¹⁰ Burada Ahmed Yesevî ve dervişlerinin Sünnî/Hanefî mezhebinin geleneğine mensup olduğunu da ifade etmek isteriz.¹¹¹ Bu hoca-talebe ilişkisi ekseninde Hacı Bektâş Velî düşüncesinin Hanefî, Mâturîdî ve Yesevî düşüncesinin aynısı olup devamı şeklinde nitelenebilir.¹¹² Bu dini geleneğe sahip olan Hünkâr'ın Şîî görüşlere sahip bir anlayışla Ehl-i beyt ve sahabeyle dair düşüncelere ortaya koyacağını beklemek pek mümkün olmamaktadır.

Netice olarak Hünkâr, İslâm'a samimiyetle bağlı, fikirlerinin esasını Kur'ân ve hadisten beslenen büyük bir Türk-İslâm mutasavvıfıdır.¹¹³ Ehl-i Beyt ve sahabe hakkındaki görüşleri; kendisinin beslendiği ilmi geleneğin (Hanefî, Mâturîdî ve Yesevî) görüşleriyle uyumlu olup Türk tasavvuf düşüncesinin

¹⁰⁷ Mehmet Saffet Sarıkaya, "Hoca Ahmed Yesevî'den Hacı Bektâş Velî'ye Yesevî Geleneğinde Mezhebi Tezahürler", *Uluslararası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu [Ahmed Yesevî Üniversitesi]*, ed. Ahmet Kartal, (2017), 694.

¹⁰⁸ Melikoff, *Hacı Bektâş Efsaneden Gerçeğe*, 37; Teber, *Bektâşî Erkânâmelerinde Mezhebî Unsurlar*, 131; Eraslan, "Ahmed Yesevî", 2/160; Sarıkaya, "Hoca Ahmed Yesevî'den Hacı Bektâş Velî'ye Yesevî Geleneğinde Mezhebi Tezahürler", 696; Yavuzer, "İman ve İbadet Yönleriyle Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî", 190; Sarıkaya, "13. Yüzyıl Türkiye'sinde Dini-Tasavvufi Hayat ve Hacı Bektâş Velî", 218.

¹⁰⁹ Sezgin, *Sosyolojik Açıdan Alevilik-Bektâşilik*, 34; Eraslan, "Ahmed Yesevî", 2/160.

¹¹⁰ Güzel, *Hacı Bektâş Velî ve Makâlât*, 104; Duran, "Velâyetnâme'ye Göre Hacı Bektâş Velî", 134; Güzel, "Hacı Bektâş Velî'nin Hayatı ve Eserleri", 15.

¹¹¹ Sarıkaya, "Hoca Ahmed Yesevî'den Hacı Bektâş Velî'ye Yesevî Geleneğinde Mezhebi Tezahürler", 697.

¹¹² Sezgin, *Sosyolojik Açıdan Alevilik-Bektâşilik*, 45; Teber, *Bektâşî Erkânâmelerinde Mezhebî Unsurlar*, 131.

¹¹³ Korkmaz, "Hacı Bektâş Velî Öğretisinde İtikadî Unsurların Yeri ve Önemi", 92.

deki anlayış olan tevellâ olgusu yani Hz. Ali ve Ehl-i beyti sevmek, saygı duymakla birlikte diğer sahabelerden de teberrî etmemek ve onlara saygı göstermek şeklindedir.¹¹⁴

Sonuç

Hacı Bektâş Velî, Türk İslâm medeniyeti ve kültür tarihinde müstesna bir konumda bulunan ve bu topraklara ektiği düşünce tohumlarıyla asırlardır Anadolu insanının din anlayışında ciddi etkileri olan sembol şahsiyetlerden biridir. O, Kur'ân ve sünnet referanslı din anlayışını kendisine esas almış, sahip olduğu dini düşüncelerinin özünü oluşturan akıl-iman-ahlak bütünlüğüyle, göç edip yerleştiği Anadolu'da insanların gönlüne girerek onlara İslâm'ı anlatmış bir Anadolu erenidir. Onun bu dünyadaki temel kaygısı Hakk'ın rızasına vasil olmak, takva şuuru ile yoğrulmuş hakiki bir kulluğa ulaşmak ve gerçek anlamda Müslüman inancına sahip olmaktır.

Hünkâr'ın, Ahmed Yesevî'nin ilmî geleneğine bağlı olması, sahip olduğu görüşlerin oluşumunda ve şekillenmesinde ciddi anlamda etkileri olmuştur. Bu etkiler Orta Asya'daki Hanefî-Mâturîdî/Ehl-i sünnet din anlayışının tasavvufi boyutuyla kendini Hünkâr'ın düşünce dünyasında göstermesi olarak adlandırılabilir. Hünkâr'ın, *Makâlât*'ta Hak Teâlâ'ya vasil olmak için açıklanan yol gösterici mahiyetteki fikirlerini tebliğimizde tetkik ettik. Ulaştığımız netice Hanefî-Mâturîdî/Ehl-i sünnet din anlayışının Hünkâr'ın görüşlerinde belirleyici konumda olduğu sonucudur. Burada bu sonuçları maddeler halinde sıralamak gerekirse;

1. Ulûhiyet bahsinde; Allah'ın zatının isim ve sıfatlarının bilinmesi ile tanınabileceğini, Allah'ın varlığının akılla bilineceği, tevhid konusunu ele alırken ilmin önemini vurgulaması, Allah'ın rahman ve rahim sıfatlarına yüklediği anlamlar ile ru'yetullahın ahirette vuku bulacağı konularındaki görüşleri,

2. Akıl-nakil ilişkisi, iman-akıl ilişkisi ve akla verilen değer ile aklın kendisine biçilen rolün önemi, ahlakta akılı ölçü alan düşüncesi,

3. İman bahsinde imanı gönülden tasdik ve dil ile ikrar olarak açıklayıp amentü esaslarını İslâm'ın temel ilkelerinden sayması, imana amellerin dâhil olmadığını söylemesi, imanda istisnayı ve şüpheyi reddetmesi, kebir sahibinin Allah'ın dilemesi ile başlanacağı hususlarındaki fikirleri

¹¹⁴ Sarıkaya, "Hoca Ahmed Yesevî'den Hacı Bektâş Velî'ye Yesevî Gelenekte Mezhebi Tezahürler", 703.

4. Ehl-i beyti sevmek ve saygı göstermenin önemine inanmasıyla beraber diğer sahabelerden de teberrî etmemek ve onlara da saygı göstermenin gerekliliğini dile getirmesi,

Sıraladığımız bu hususlarda ortaya koyduğu fikirleri dikkate alındığında kendisinin Ehl-i sünnet ve'l-cemaate bağlı ve Hanefî-Mâturîdî dinî geleneğinden beslenen bir Türk-İslam mütefekkirî/mutasavvıfı olduğu yargısına varabiliriz.

Kaynakça

- Arslan, Hulusi. "Hacı Bektâş Veli'de İman-Ahlâk İlişkisi." *Uluslararası Hacı Bektâş Veli Sempozyumu 1*, ed. Osman Eğri vd., (2011), 63-80.
- Bağlıoğlu, Ahmet. "Hacı Bektâş Veli'nin Din Anlayışında Mezhepler Üstü Yaklaşım." *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 389-413.
- Bolay, Süleyman Hayri. "'Makâlât 'a Göre Hacı Bektâş Veli'nin İman Anlayışı." *Günümüzde Alevilik ve Bektâşîlik (Panel)*, 125-133.
- Bolay, Süleyman Hayri. "Makâlât 'a Göre Hacı Bektâş Veli'nin Fikri Şahsiyeti." *Milli Kültür* 75 (1990), 16-18.
- Cılacı, Osman. "Hacı Bektâş-ı Veli'nin Din Anlayışı ve Makâlât 'ındaki Yorumları Üzerine." *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2 (1993), 121-133.
- Çelebi, Elvan. *Menâkıbu'l-kudsiyye fî menâsibi'l-ünsiyye Baba İlyas-ı Horasânî ve Sülâlesinin Menkıbevî Tarihi*. thk. İsmail E. Erünsal- Ahmet Yaşar Ocak. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995.
- Duran, Hamiye. "Hacı Bektâş Veli'nin İman, Akıl ve Amel Anlayışı." *Uluslararası Alevilik ve Bektâşilik Sempozyumu Bildiriler Kitabı 1*, ed. Orhan Kurtuluş- Ayşe Çamkara Erginer, (2018), 411-421.
- Duran, Hamiye. "Velâyetnâme'ye Göre Hacı Bektâş Veli." *Türk Kültürü ve Hacı Bektâş Veli Araştırma Dergisi* 55 (2010), 129-138.
- Eraslan, Kemal. "Ahmed Yesevî." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 2/159-161. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Fettah, İrfan Abdülhamid. "Eş'arî, Ebü'l-Hasen." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 11/444-447. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Fıçlalı, Ethem Ruhi. *Türkiye'de Alevilik Bektâşilik*. İzmir: İzmir İlâhiyât Vakfı Yayınları, 2006.
- Gündoğdu, Cengiz. "Hacı Bektâş Paradigmasını Tanıma ve Tanımlama Problemi Üzerine." *EKEV Akademi Dergisi* 7/16 (2003).
- Güzel, Abdurrahman. *Hacı Bektâş Veli ve Makâlât*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2002.
- Güzel, Abdurrahman. "Hacı Bektâş Veli'nin Hayatı ve Eserleri." *Türk Kültürü ve Hacı Bektâş Veli Araştırma Dergisi* 1/1 (1994), 15-21.
- Hacı Bektâş-ı Velî. *Makâlât -ı Hacı Bektâş-ı Veli*. thk. M. Es'ad Coşan. İstanbul: Server Yayınları, 2021.

- Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî. *Besmele Tefsiri (Şerh-i Besmele)*. thk. Hamiye Duran. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2014.
- Korkmaz, Siddık. "Hacı Bektâş Veli Öğretisinde İtikadî Unsurların Yeri ve Önemi." *Uluslararası Hacı Bektâş Veli Sempozyumu 1*, ed. Osman Eğri vd., (2011), 91-108.
- Korukcu, Adem. "Hacı Bektâş Veli Düşüncesinde Ahlâk Eğitimi." *Uluslararası Hacı Bektâş Veli Sempozyumu 2*, ed. Osman Eğri vd., (2011).
- Kur'ân-ı Kerîm Meâli. çev. Halil Altıntaş, Şahin Muzaffer. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011.
- Melikoff, Irene. *Hacı Bektâş Efsaneden Gerçeğe*. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, 2004.
- Ocak, Ahmet Yaşar. "Bektâşilik." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi 5/373-379*. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Ocak, Ahmet Yaşar. "Hacı Bektâş Veli: Kaynaklar, Yeni Sorular, Aranan Cevaplar." *Hacı Bektâş Veli'nin Tarihsel Kimliği, Düşünce Sistemi ve Etkileri Sempozyumu*, ed. Gıyasettin Aytaş vd., 45-52.
- Ocak, Ahmet Yaşar. "Hacı Bektâş-ı Velî." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi 14/455-458*. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Onat, Hasan. "Hacı Bektâş Veli'nin Din Anlayışındaki Evrensel Boyut ve Bazı Düşünceler." *Kadri Eroğan Hacı Bektâş Veli Armağanı*, 37-48.
- Özarslan, Selim. "Hacı Bektâş-ı Velî'nin Uluhiyet Anlayışı." *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 16/2* (2011), 39-48.
- Özen, Şükrü. "Mâtürîdî." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi 28/146-151*. İstanbul: TDV Yayınları, 2003.
- Sarıkaya, Mehmet Saffet. "13. Yüzyıl Türkiye'sinde Dini-Tasavvufi Hayat ve Hacı Bektâş Veli." *Türk Kültürü ve Hacı Bektâş Veli Araştırma Dergisi 102* (2022), 211-233.
- Sarıkaya, Mehmet Saffet. "Hoca Ahmed Yesevî'den Hacı Bektâş Veli'ye Yesevî Geleneğinde Mezhebi Tezahürler." *Uluslararası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu*, ed. Ahmet Kartal, 689-707.
- Sezgin, Abdülkadir. *Sosyolojik Açından Alevilik-Bektâşilik*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Şahin, Filiz. "Hacı Bektâş Veli ve Bektâşiliğin Mahiyeti." *Diyanet İlmi Dergi 30/2* (1994), 57-76.
- Teber, Ömer Faruk. *Bektâşî Erkânâmelerinde Mezhebî Unsurlar*. Ankara: Aktif Yayınevi, 2008.
- Teber, Ömer Faruk. "Bektâşî Erkânâmelerinde Mezheplerüstü Yaklaşım: Ahlâk Merkezli Din Anlayışı." *Uluslararası Hacı Bektâş Veli Sempozyumu 2*, ed. Osman Eğri vd., (2011), 659-667.
- Topaloğlu, Bekir. "Mâtürîdî (Kelâma Dair Görüşleri)." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi 28/151-157*. İstanbul: TDV Yayınları, 2003.
- Üzüm, İlyas. "Vilayetname-i Hacı Bektâş Veli'ye Göre İslam İnanç ve İbadetler." *1. Türk Kültürü ve Hacı Bektâş Veli Sempozyumu Bildirileri*, ed. Alemdar Yalçın vd., 385-390.

- Yavuz, Yusuf Şevki. "Eş'arîyye." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 11/447-455. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Mâtürîdiyye." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 28/165-175. İstanbul: TDV Yayınları, 2003.
- Yavuzer, Hasan. "İman ve İbadet Yönleriyle Hünkar Hacı Bektâş-ı Veli." *Alevilik-Bektâşilik Araştırmaları Dergisi* 5 (2012), 89-110.
- Yıldırım, Suat. "Rahmân." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 34/159-161. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Yıldız, Harun. "Hacı Bektâş Veli ile Ahi Evran İlişkisi." *Doğumunun 800. Yıldönümünde Hacı Bektâş Veli (Sempozyum)*, ed. Filiz Kılıç, 109-134.
- Yıldız, Harun. "Hacı Bektâş Veli'nin Tarihsel Hayatına Yeniden Bakış." *Uluslararası Hacı Bektâş Veli ve Takipçileri Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, ed. Gıyasettin Aytaş vd., 91-120.

Hacı Bektâş Veli'nin *Makâlât'*ında Zarûrât-ı Dîniyye Vurgusu

Nizamettin ERGÜVEN*

Giriş

Hacı Bektâş Veli, din ve kültür tarihimizin önemli şahsiyetlerinden biridir. İslam camiasında, Anadolu ve Balkanlar özelinde geniş kitleler üzerinde derin izler bırakan bu gibi önemli şahsiyetlerin hayatı ve görüşlerinin yeni nesillere tanıtılması büyük önem arz etmektedir. Onun bize ulaşan eserleri arasında en öne çıkan *Makâlât'*tır. *Besmele Şerhi*¹ ile onun hayatını konu edinen *Velayetname/Menâkıb-ı Hacı Bektâş-ı Veli*² adlı eseri de özellikle ülkemizde birçok çalışmaya konu edinilmiştir.

* Doç. Dr. Mersin Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Fıkıh Ana Bilim Dalı, n.erguven@mersin.edu.tr orcid/ 0000-0002-4807-7635.

¹ Bu kitap üzerine birçok çalışma yapılmıştır. Daha önce Kültür bakanlığı tarafından (Hacı Bekâş-ı Veli, *Besmele Tefsiri*, Ankara: 1993) yayımlanmış, daha sonra ise Hamiye Duran tarafından günümüz Türkçesi, transkripsiyonlu metin ve el yazma nüshası tıpkıbasımı ile beraber tekrar basılmıştır (Hünkâr Hacı Bektâş-ı Veli, *Besmele Tefsiri (Şerh-i Besmele)*, ed. Hamiye Duran, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2007). Bu eser bazı çalışmalara konu olmuştur. Örneğin; Hüseyin Özcan, "Hacı Bektâş Veli'nin Fatıha Tefsiri ile Besmele Tefsiri'nin Karşılaştırılması", *Doğumunun 800. Yıldönümünde Hacı Bektâş Veli Sempozyumu*, ed. Filiz Kılıç (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2010), 189-200; Burhan Baltacı, "Hacı Bektâş Veli'nin Kur'an'dan İktibasları ve Yorumlarının Tefsir Perspektifinden Değerlendirilmesi", *I. Uluslararası Hacı Bektâş Veli Sempozyumu*, ed. Osman Eğri (Ankara: Hacı Bektâş Veli Araştırma ve Uygulama Merkezi, 2011), 110-126; İbrahim Yıldız, "Hacı Bektâş-ı Veli'nin Besmele Tefsiri İsimli Eserinin Kaynak ve Yöntem Açısından Değerlendirilmesi", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2020), 153-188.

² Bk. Abdülbaki Gölpınarlı, *Menâkıb-ı Hacı Bektâş-ı Veli Velâyetnâme* (İstanbul: İnkılap Yayınları, 1958); Hacı Bektâş Veli, *Vlâyetnâme Metin İncelmesi*, Hazırlayan: Haydar Demirel (Ankara: yy., 2024); Sedat Kardaş, "Hacı Bektâş-ı Veli Velayetnamesi Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 12/65 (Ağustos 2019), 105-112.

Hacı Bektâş'ın *Makâlât* adlı eseri çeşitli açılardan araştırma konusu yapılmıştır. Bu eserinde mezhepler üstü bir bakışla dört kapı kırk makam işlendiği için İslam medeniyetinin ortak mirası hüviyetindeki eserler arasında zikredilse yeridir. Bu açıdan onun bu eserinde özellikle ictihâda açık olmayan ve tüm Müslümanlarca kabul edildiği noktasında şüphe olmayan zarûrât-ı dîniyye kapsamındaki konuları öne çıkardığı görülmektedir. Daha önce *Makâlât* adlı eseri bağlamında yapılan çalışmalarda müstakil olarak bu açıdan görüşlerinin değerlendirilmemesi bu çalışmanın yapılmasına zemin oluşturmuştur. Konunun kavramsal çerçevesi oluşturulduktan sonra onun *Makâlât* adlı eserindeki zarûrât-ı dîniyye kapsamında sayılan konulardaki vurgusuna değinilmeye çalışılacaktır.

1. Konunun Kavramsal Çerçevesi

Hacı Bektâş Velî'nin *Makâlât* adlı eserinde zarûrât-ı dîniyye konusunu araştırma konusu yapılan bu çalışmada, konunun etrafında şekillendiği terim ve kavramlar hakkında kısa bilgi vermenin konunun temellendirilmesi için elzemdir. Bu açıdan konuya önce Hacı Bektâş-ı Veli ve *Makâlât* adlı eseri hakkında kısaca bilgi verilerek başlanmış, daha sonra zarûrât-ı dîniyye kavramının mahiyeti ve kapsamı ile dört kapı kırk makam kavramının menşe-i ve gelişimi hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır.

1.1. Hacı Bektâş Velî

Hacı Bektâş Velî (1209/1271) Alevî-Bektâşîlik tarikatının fikir babası ve öncüsü olarak kabul edilir. Onun izini takip edenlere "Bektâşî" adı verilir.³ On üçüncü asırda Horasan'da doğup büyüyen, büyük mütefekkir ve mutasavvıf Ahmet Yesevî'nin (1103-1165) çizgisini takip eden Hacı Bektâş Velî'nin, büyük bir İslam bilgini ve hoşgörü önderi olduğu, Anadolu'nun İslamlaşmasında büyük katkısı olan gönül sultanlarının başında geldiği kabul edilir.⁴

Hacı Bektâş, Ahmet Yesevî'nin öğrencisi olan Lokman Parende'den ilk eğitimi almış ve Hoca Ahmed Yesevî'nin öğretilerini takip ettiği için, Yesevî'nin Anadolu'daki bir nevi halifesi olarak kabul edilmiştir. Anadolu'ya

³ Ali Yılmaz, Mehmet Akkuş, Ali Öztürk, *Alevî-Bektâş-î Klasikleri Makâlât* (Ankara: TDV Yayınları, 2015), 13.

⁴ Hasan Yavuzer, "Hoşgörü Önderi Hünkâr Hacı Bektâş Velî", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/8, (Summer 2013), (2225-2237), 2226.

geldikten sonra bu çizgide birçok talebe yetiştirmiştir.⁵ Hacı Bektâş-ı Velî'nin Ahilik teşkilatı bağlamında Osmanlı'nın kuruluşu öncesi sosyal yapının gelişmesinde büyük katkısı olmuştur.⁶

Anadolu'da kendine yurt olarak Nevşehir Hacı Bektâş ilçesinin Suluca-karahöyük köyünde geçiren Hacı Bektâş Veli, ömrünü de burada tamamlamıştır. Mezarı, Nevşehir iline bağlı Hacı Bektâş ilçesinde bulunmaktadır.⁷

Meşhur *Velâyetnâme*, onu Şia'nın Câferilik mezhebinin baş imamı ve on iki imamın altıncısı Câ'fer-i Sâdık ve onun yolunu takip eden Beyazid Bistâmî ve aynı çizgiyi takip eden "Lokman Perende" vasıtasıyla Hoca Ahmed Yesevî'ye bağlar.⁸ *Velâyetnâme*'de geçen bilgilere dayanarak Hacı Bektâş'ın tarikat silsilesi önce Kutbuddîn Haydar'a, ondan da Lokman Serahsî'ye ve oradan da Şücâeddîn Ebû'l-Bekâ Baba İlyas el-Horasanî vasıtasıyla Hoca Ahmed Yesevî'ye bağlandığı iddia edilmiştir.⁹ Âşık Paşa tarihinde ise; "Hacı Bektâş Horasan'dan Mentеш adındaki kardeşiyle beraber Sivas'a gelerek Baba İlyas Horasanî'ye mürid oldular. Bu intisaptan sonra Hacı Bektâş önce Kayseri'ye oradan da Kırşehir'e geldi, sonra da Karacahöyük'e yerleşti"¹⁰ şeklinde geçmektedir.

Âhiler'in reisi olan ve Kırşehir'de yaşayan Ahi Evran'nun Hacı Bektâş Veli ile de dostlukları vardı. *Velâyetnâme-i Hacı Bektâş-ı Velî* adlı eser Hacı Bektâş-ı Velî'nin sık sık Kırşehir'e ziyaretlerini ve Ahi Evran'la yaptığı sohbetlerini anlatmaktadır.¹¹ Hacı Bektâş aynı zamanda Osmanlı ordusunda büyük yere sahip yeniçeri ocağının da pîri kabul edilmektedir.¹²

⁵ Yılmaz vd., *Makâlât*, 16.

⁶ Bk. Özcan Selman, "Tartışmalar Işığında Hacı Bektâş Veli'nin Hayatı", *Alevilik Bektâşilik Araştırmaları Dergisi*, 26, 2022, 265

⁷ Yılmaz vd., *Makâlât*, 14-15.

⁸ Abdalbaki Gölpınarlı, *Menâkıb-ı Hacı Bektâş-ı Velî Velâyetnâme* (İstanbul: İnkılap Yayınları, 1958), 1-6.

⁹ Bu konudaki bilgi ve tartışmalar için bk. Bk. Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* (Ankara; DİB Yayınları, ty. 6. Baskı), 48-54, 108-114; Rüya Kılıç, "Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar veya Orta Asya-Andolu Popüler Sufiliğinin Temelleri: Meseleler ve Yaklaşımlar", *Modern Türk Araştırmaları Dergisi*, 3/4, (Aralık 2006), 73-74.

¹⁰ Derviş Ahmed Âşık Paşazâde, *Osmanoğulları Tarihi*, Hazırlayan: Kemal Yavuz-M. A. Yekta Saraç (İstanbul: K Kitaplığı Anatolia, 2003), 298.

¹¹ Gölpınarlı, *Manekib-i Hacı Bektâş Veli (Velâyetname)*, 50-54

¹² Ahmet Yaşar Ocak, "Bektâşilik" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/373, (ss . 373-379); Yılmaz vd., *Makâlât*, 17.

1.2. Makâlât-ı Hacı Bektâş Veli

Hacı Bektâş Velî'nin en tanınmış eseri olarak kabul edilen *Makâlât*'ın aslı Arapça olduğu kabul edilmektedir. Bu eserin, manzum-mensur olarak Türkçeye tercüme edilmiş birçok nüshasına günümüzde ulaşılmıştır. Eserin aslının Arapça nesir olduğu hem *Velâyetnâme*'de hem de Hatipoğlu'nun nazma çektiği nüshadan da tespit etmenin mümkün olduğunu Esad Coşan çalışmasında belirtilmiştir.¹³

İlk olarak Sefer Aytekin tarafından yayımlanan *Makâlât*, daha sonra Esad Coşan tarafından doçentlik tezi olarak hazırlanmış, manzum ve mensur nüshalar üzerinde tenkitli bir çalışma yapılmıştır. Mensur *Makâlât*, Arapça eksik nüsha da eserin sonuna eklenerek neşredilmiştir. Coşan'ın söz konusu yayını, Hüseyin Özbay tarafından sadeleştirilerek yayımlanmıştır. Ayrıca eser üzerine Abdurrahman Güzel tarafından da bir çalışma yayımlanmıştır. *Makâlât*'ın farklı bir nüshası da onun torunlarından Valiyettin Ulusoy Kütüphanesi'nde bulunan nüsha esas alınarak Ali Yılmaz, Mehmet Akkuş ve Ali Öztürk tarafından evvela orijinal nüsha verilmiş daha sonra bu nüsha yeni yazıya çevrilmiş, son olarak da günümüz Türkçesine aktarılmıştır. Bu çalışma Türkiye Diyanet Vakfı tarafından yayımlanmıştır.¹⁴ Bu çalışmadaki değerlendirmelerimiz, eserin bu baskısı esas alınarak hazırlanmıştır.

Makâlât adlı eseri, geniş halk kitlelerinin kolayca anlayabilecekleri, öğrenebilecekleri ve uygulayabilecekleri bir biçimde kaleme alınmıştır. Bu eser İslam tasavvufunun temel bazı meselelerini bir sūfinin yorumuyla ortaya koyan bir tasavvuf el kitabı veya tarikat kılavuzu olmuştur. Hacı Bektâş Velî'nin en kapsamlı eseri olan ve üzerinde ciddi çalışmalar yapılarak okuyucuların istifadesine sunulan *Makâlât*'ta insanın hem yaratana hem de yaratılanlara karşı görevleri açıklanmaktadır. Eserde, tasavvufî bir yaklaşım ile dünya huzuru ve ahiret mutluluğunu elde etmenin yolları gösterilmektedir.¹⁵

¹³ Bk. M. Es'ad Coşan, "Hacı Bektâş ve Makâlât'ının Arapça Aslı Hakkında". *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 45/45, (Mart 2013), 1-38.

¹⁴ Hamiye Duran, "Makâlât (Hacı Bektâş Veli)". *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, <http://tees.Yesevi.edu.tr/madde-detay/Makâlât-haci-bektas-veli>. [Erişim Tarihi: 25 Nisan 2024].

¹⁵ Hasan Yavuzer, "Hoşgörü Önderi Hünkâr Hacı Bektâş Velî", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/8, Summer 2013, (2225-2237), 2229

Bu eserin muhtevasını kısaca özetlemek gerekirse; eser besmele, hamdele, salvele ve Hacı Bektâş Veli'ye övgüyle başlamaktadır. Toplamda on bir bab'dan oluşmaktadır. Birinci babda âbid, zâhid, ârif ve muhiblerin özelliklerin sahip olması gereken özelliklerden bahsedilmektedir. İkinci bab iman bahsine ayrılmıştır. Üçüncü babdan altıncı bab dâhil dört babda "dört kapı kırk makam" olarak bilinen şeriat, tarikât, Marifet ve hakikat makamları izah edilmiştir. Yedinci bab gönül konusunun ve nefis mücadelesinin anlatıldığı kısımdır. Burada can bahsine de geniş yer verilmiştir. Sekizinci bab Şeytan'ın hâlleri başlığını taşımakta insanları tuzağa düşüren öfke, gıybet, haset, buhul, maskaralık gibi terimler açıklanmaktadır. Dokuzuncu bab "tevhidü'l-ma'arif" başlığını taşımaktadır. Tanrı'nın rahmet, heybet, celal, muhabbet, izzet gibi bazı sıfatlarının açıklandığı ve ilim öğrenmenin gerekliliğinin üzerinde durulduğu, ayrıca kendi özünü bilmek konusunun dünya ve insan üzerinden benzetmelerle anlatıldığı kısımdır. Onuncu ve on birinci bab Âdem'in yaratılış serüvenin anlatıldığı bölümdür. Burası Âdem'in topraktan yaratıldığı ve kendisine ruh verildiği, ilim, akıl, utanma gibi hasletlerin ruhla oluştuğu "menziletün beyne'l-menzileteyn, elestü bi rabbikum" gibi terimlerin de cevaplandığı bir bölümdür. Âdem'in yaratılışı gibi farklı konular da eserde yer almaktadır. Aklın önemi aşk ve şevk, imanun mahiyeti can gibi konular da eserin muhtevasını oluşturmaktadır. Eserin sonunda insan vücudunun şeriat, tarikat, marifet, hakikat makamlarının tamamının açıklandığı, fazlasını isteyenlerin Kur'ân tefsirine, ehâdis-i nebev'îye ve *Tezkiretü'l-Evliyâ'*ya başvurması önerilerek bitirilmiştir. Eserde amacına uygun olarak didaktik bir üslup ve akıcı bir anlatım tercih edilmiştir. Anlaşılması zor konular sohbet havası içerisinde somut örneklerle daha açık ve anlaşılır hâle getirilmiştir. İslam, itikat, ibadet ve ahlakına ait hususlar yüz elli yedi ayet ve yirmi üç hadisle desteklenerek ferdi ve içtimai ahlaka ait unsurlar açıkça ortaya konulmuştur. Hikâyet Sual nükte latife-i garibe mesel gibi başlıklar konu dışında açıklanması gereken yerleri izah için kullanılmıştır. Çeşitli dinî ve tasavvufi meselelerin oldukça geniş biçimde ele alındığı bu eser Hacı Bektâş'ın fikirlerinin tespiti konusunda en kuvvetli kaynak olarak kabul edilmektedir.¹⁶

¹⁶ Duran, "Makâlât (Hacı Bektâş Veli)", *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, <http://tees.Yesevi.edu.tr/madde-detay/Makâlât-haci-bektas-veli>. [Erişim Tarihi: 25 Nisan 2024]; Ali Yılmaz vd., *Makâlât*, 28.

1.2.1. Zarûrât-ı Dîniyye

Zarûrât-ı dîniyye; bir Müslüman için din yönünden bilinmesi gereken, Hz. Muhammed'in (s.a.s) Allah tarafından tebliğ edip haber verdiği kesin olarak belli esas, hüküm ve haberler; başka bir açıdan yapılan tanımında ise, dinde varlığı yani subût kat'i, manası apaçık olan yani delalet-i kat'i olan tüm emir ve yasaklar zarûrât-ı dîniyye olarak adlandırılır. Bunları kabul ve tasdik etmek her mümin için farzdır. Bunlardan şüphe etmek müminin imanını zedeler.¹⁷

İmam Rabbanî (ö. 1034/1625) her birine ayrı ayrı imanın farz olduğunu bildirdiği zarûrat-ı diniyye'yi şu üç sınıfa ayırır:

1. Allah'ın varlığına, birliğine; indirilen kitap ve sahifelerin hak olduğuna, peygamberlere, meleklere iman, ahirete, herkesin kabrinden kalkıp mahşer yerinde toplanacağına, cennet veya cehennemde mükâfat ve azabın ebediliğine, bütün gök ve yerlerin düzeninin bozulup kıyametin konacağına iman etmek.

2. Beş vakit namazın, zekâtın, ramazan orucunun ve imkân olunca hacca gitmenin farz olduğuna inanmak.

3. Şarap içmenin, haksız yere birini öldürmenin, ana-babaya itaatsizlik etmenin, zinanın, yetim malı ve faiz yemenin ve buna benzer kesin nass'larla sabit olan yasakların haram olduğuna inanmak¹⁸

Bu ilkelere zarûrât-ı diniyyenin genel tanımından yola çıkarak, kessin olarak nassla emredilen ve yasaklanan temel ahlak ilkelerini de eklemek gerekir. Örneğin emanete riayetinin farz olması, gıybetin haram kılınması gibi.

Bu sayılan kesin delillerle sabit olan esas ve prensiplerden herhangi birisini inkâr etmenin kişiyi dinden çıkaracağı genel kabuldür. Bu konuda şüphe etmek, inkâr olarak kabul edilmiştir. Ama kişi inkâr ve şüphe etmeden ameli olarak bu ilkeleri yapmaması âlimler tarafından inkâr kapsamında değerlendirilmemiştir.¹⁹

¹⁷ Mahmut Çınar, "Zârûtât-ı Dîniyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/138.

¹⁸ Ebü'l-Berekât Ahmed b. Abdilehad b. Zeynelâbidîn el-Fârûkî es-Sirhindî İmam Rabbanî, *el-Mektûbâtü's-Şerîfe*, (İstanbul: Envar Baytan Kitabevi, İstanbul ty.), 3/22.

¹⁹ Bk. Burhanpurlu Şeyh Nizam, *el-Fetâvâyi Hindiyeye Ansiklopedik İslam Fıkhı*, trc. Mustafa Efe (İstanbul: Huzur Yayınevi, ty.), 4/310-340.

Zarûrât-ı dîniyye kapsamındaki ilkeler kesin olduğundan ictihada konusu olmazlar.²⁰ Te'vil ve ictihad yoluyla usûlü'd-dîn kapsamına alınan hususların sübûtu tartışmalıdır ve bunları dinin değil mezhebin usulü olarak kabul etmek daha isabetlidir. Bundan dolayı Şîa âlimleri “zarûrât-ı dîniyye” ve “zarûretü'l-mezheb” ayırımına gitmişler, kendilerince benimsenen imâmet ve adâlet prensiplerini diğer İslâm mezhepleri tarafından kabul edilmediğinden “usûlü'l-mezheb” olarak adlandırmışlar. Tevhid, nübüvvet ve meâdı ise “usûlü'd-dîn” şeklinde adlandırmışlardır.²¹

1.2.2. Dört Kapı Kırk Makam

Dört kapıdan maksat, şeriat, tarikat, marifet ve hakikattir. Kırk makam ise, bu kapılardan girilerek kat edilecek kırk adet merdiven basamağıdır. Bunlardan onu şeriat, onu tarikat, onu marifette ve onu da hakikattir. İslâm tasavvufunun temel kavramları olan ve İslâm'ın bütünü kaplayan bu kapı/makamları toplu olarak İlk olarak Ahmet Yesevî'nin *Fakrnâme* adlı eserinde onun tarafından İmam Ali'ye (ra) isnad edilen bir rivayette zikredilmiştir.²² Daha sonra onun çizgisini takip eden Hacı Bektâş-ı Velî (1209-1270) *Makâlât* adlı eserini bu makamları açıklamak için yazmıştır.²³ Hacı Bektâş'ın muasırı kabul edilen Yunus Emre'de bu makamları şiirlerinde konu edinmiştir.²⁴

Aleviliğin iç metinlerinde de “Dört Kapı Kırk Makam” kavramı Allah'tan Cebrail (as) vasıtasıyla Hz. Muhammed'e (sas), Hz. Muhammed'den Hz. Ali'ye (ra), Hz. Ali'den evlatları Hz. Hasan (ra) ile Hz. Hüseyin'e (ra), On İki İmam'dan (ra) Hoca Ahmet Yesevî'ye ve Safevi tarikatının kurucusu Şeyh Safi'ye, Hoca Ahmet Yesevî'den de Hacı Bektâş Velî'ye intikal ettiği kabul edilmektedir.²⁵

Fakrnâme'de bu makamlardan bahsedilen bölümde dört kapı ve kırk makam'ın menşei ve ne oldukları şu şekilde geçmektedir: Hazret-i Ali'den

²⁰ Hayreddin Karaman, *İslam Hukukunda İctihad* (Ankara: DİA Yayınları, 1985), 216.

²¹ Ali Vâilî, *ez-Zarûrât-ı Dîniyye ve'l-Mezhebiyye ve'l-Fıkhiyye 'alâ Dev-i Medrese-i Ehl-i Beyt* (Kum: Merkezi el-Mustafa, 1435), 206-250; Çınar, “Zârûtât-ı Dîniyye”, 44/138.

²² Kemal Eraslan-Necdet Tosun, *Yesevî'nin Fekrnâmesi ve İki Farça Risalesi*, Neşreden: Ahmet Yesevî Üniversitesi, (Ankara: Merkez Repro Basım Yayım, 2016), 54.

²³ Yılmaz vd., *Makâlât*, 68-81

²⁴ Bk. Abdullah Kahraman, “Yunus Emre Dîvân'ında Şeriat, Tarikat, Hakikat ve Marifet (Dört Kapı)”, *Kocaeli İlahiyat Dergisi*, 1/1, (Mayıs 2017), 1-18.

²⁵ Alırza Özdemir, “Alevi-Bektâşi Yolunda Dört Kapı Kavramı”, *e-makâlât Mezhep Araştırmaları*, 13/1, (Bahar 2020), 255.

(ra), rivayet ederler ki dervişlik makamı kırktır. Eğer (bir derviş) bilip (buna göre) amel etse, dervişliği temiz olur ve eğer bilmese ve öğrenmese, dervişlik makamı ona haram olur ve (o kişi) cahildir. O kırk makamın onu şeriat makamında ve onu tarikat makamında ve onu Marifet makamında ve onu hakikat makamındadır. O on makam (ki) şeriatedir: İlki Hak Taâlâ'nın birliğine, varlığına, sıfatlarına ve zâtına iman getirmektir. İkincisi namaz kılmaktır. Üçüncüsü oruç tutmaktır. Dördüncüsü zekât vermektir. Beşincisi hac kılmaktır. Altıncısı yumuşak konuşmaktır. Yedincisi ilim öğrenmektir. Sekizincisi Resul-i Ekrem Hazretlerinin, Allâh'ın salât ve selâmı üzerine olsun, sünnetlerini yerine getirmektir. Dokuzuncusu emr-i mârufu yerine getirmektir. Onuncusu nehy-i münker kılmaktır. O on makam (ki) tarikattedir: İlki tevbe etmektir. İkincisi pîre el vermektir (uzatmaktır). Üçüncüsü havftır. Dördüncüsü recâdır, yani Hak Taâlânın rahmetinden ümitli olmaktır. Beşincisi vird-i evkatı yerine getirmektir. Altıncısı pîrin hizmetinde olmaktır. Yedincisi pîrin izni ile konuşmaktır. Sekizincisi nasihat dinlemektir. Dokuzuncusu tecrit olmaktır. Onuncusu tefrit olmaktır. O on makam (ki) Marifettedir: İlki fenâ olmaktır. İkincisi dervişliği kabul etmektir. Üçüncüsü her işe tahammül etmektir. Dördüncüsü helâl ve güzel istekte bulunmaktır. Beşincisi Marifet kılmaktır. Altıncısı şeriat ve tarikatı ayakta tutmaktır. Yedincisi dünyayı terk etmektir. Sekizincisi âhireti seçmektir. Dokuzuncusu vücut (varlık) makamını bilmektir. Onuncusu hakikat sırlarını bilmektir. O on makam (ki) hakikattedir, ilki (herkesin) yolunun toprağı olmaktır (alçak gönüllülük). İkincisi iyiyi-kötüyü tanımaktır. Ve (üçüncüsü) bir parça lokmaya el uzatmamak, belki fazlaya kanaat etmektir. Ve (dördüncüsü) kendisini, lokmasını Hak yolunda sebil etmektir. Ve (beşincisi) kimseyi incitmemektir. Ve (altıncısı) fakîrliği inkâr etmemektir. Ve (yedincisi) seyr-i sülûk kılmaktır. Ve (sekizincisi) herkesten sırrını saklamaktır. Ve (dokuzuncusu) şeriat, tarikat, (Marifet) ve hakikat makamını bilmek ve onuncusu amel etmektir.²⁶

Hacı Bektâş Veli'nin *Makâlât* adlı eserinde de Yesevî'nin eserinde dört kapı aynen zikredilir, ama kırk makam arasında bazı makamların amelleri farklılık arz eder. Hacı Bektâş'a göre dört kapı kırk makam şu şekildedir.

Şeriat Kapısının on makamı:

1. İman getirmek
2. İlim öğrenmek

²⁶ Eraslan-Tosun, *Yesevî'nin Fekrnâmesi ve İki Farça Risalesi*, 54

3. Zekât vermek ve oruç tutmak
4. Helal kazanmak ve faizi haram bilmek.
5. Evlenmek/nikâh
6. Hayız ve nifas halindeki kadınla cinsel ilişkiye girmemektir.
7. Sünnet-i cemâat
8. Şefkat
9. Temiz ve helal yiyip giymek
10. Marufu emredip yaramaz işlerden sakınmak.

Tarikatın on makamı:

1. El alıp tevbe etmek
2. Mürid olmak
3. Saçları tıraş etmek ve tarikata uygun elbise giymek
4. Cihad aşkıyla yanmak
5. Hizmet etmek
6. Korku
7. Ümitle yaşamak
8. Hırka, zenbil, makas, seccade, tesbih taşımak
9. Nasihat ve muhabbet sahibi olmak
10. Aşk, şevk ve fakirlik.

Marifetin on makamı:

1. Edep
2. Korku
3. Perhizkârlık (aşırı istekleri sınırlamak)
4. Sabır
5. Utanma
6. Cömertlik
7. İlim
8. Miskinlik
9. Marifet
10. Kendini bilmek.

Hakikatin on makamı:

1. Toprak olmak
2. Yetmiş iki milleti ayıplamamak
3. Elinden geleni menetmemek
4. Dünya içinde yaratılmış her şeye güven vermek

5. Mülkün mutlak sahibi Allah'ın huzurunda eğilip itibar bulmaktır
6. Sohbet ve Hakikat sırlarını söylemek
7. Manevi yolculuk (seyir)
8. Sır
9. Allah'a yakarış
10. Halkı Hak'ta görme ve Allah'a ulaşmaktır.²⁷

Bu makamların müşterek ve farklılıkları hakkında Abdurrahman Güzel şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

Şeriat kapısında Ahmet Yesevî'nin zikrettiği on makamdan dokuz'u Hacı Bektâş'ta da aynıyla görülmektedir. Yalnız Hacı Bektâş'ta namaz, oruç, hac, zekât makamları tek maddede toplanmış buna ilave olarak helal kazanç, nikâh, haram, şefkat ve temizlik maddeleri zikredilmiştir. Farklı olarak görülen bu ifadeler Ahmed Yesevî'nin Emr-i ma'ruf Nehy-i münker makamlarından başkası değildir. Tarikat kapısında Yesevî ile Hacı Bektâş'ın yedi makamı müşterektir. Yesevî'de bulunmayan saç kesmek ile hırka, zenbil ve asa gibi maddi unsurları sonradan ilavesi kuvvetle muhtemeldir. Marifet ve Hakikat kapsamında da yedişer makamın müşterek olduğunu görmekteyiz. Diğer üçü ise özde aynı, fakat ifadesi farklı makamlardan ibarettir. Dört kapıda zikredilen kırk makamdan otuzu birbiriyle aynıyet derecesinde benzerlik arz etmektedir. Diğer on tanesi birbirini nakzedecek kadar olmayıp, sadece ifade farkından ibarettir.²⁸

Konuyla alakalı kaynaklarda yapılan değerlendirmeler dikkate alındığında, Dört Kapı'nın şeriattan hakikate giden bir süreç olduğunu itiraza mahal bırakmayacak şekilde göstermektedir. Adım adım, basamak basamak ilerlenen bu süreç, birbirini takip eden aşamalardan ibarettir. Salikin (hakikat yolcusunun) şeriatı yerine getirmeden tarikata giremeyeceği, Marifeti yerine getirmeden de hakikate varamayacağı gerçeği genel kabuldür.²⁹

İmam Rabbânî de bu makamlar için şu değerlendirmeyi yapar:

“Bâtın zâhiri tamamlar ve onu kemale erdirir. Bu ikisi arasında kıl kadar uyumsuzluk yoktur. Mesela, yalan söylememek şeriatin emridir. Yalan konuşma işini gönülden çıkarmak tarikat ve Hakikattir. Eğer bu çıkarma işi yoğun gayret ve zahmetle gerçekleşirse tarikat, aksi takdirde Hakikattir. Nitekim Hakikat ve tarikattan ibaret olan bâtin, gerçekte şeriattan ibaret olan zâhiri tamamlar ve onu mükemmel hale getirir. Eğer tarikat ve Hakikat yolunun yolcularında manevi yolculukları sırasında şeriata aykırı birtakım bilgiler ortaya çıkar ve bunları dışa vururlarsa, bu vaktin sarhoşluğu ve halin baskın gelmesindedir. Bu makamı geçerek sarhoşluğun dar alanından ayık-

²⁷ Yılmaz vd., *Makâlât*, 68-81

²⁸ Abdurrahman Güzel, “Ahmed Yesevî ve Hacı Bektâş Velî'nin Eserlerinde Görülen Dört Kapı Kırk Makam'daki Ortak ve Ayrı Makamlar Üzerine Bir Değerlendirme”, *Hacı Hacı Bektâş Velî Dergisi*, (6-12), 2 (Ağustos 1995), 11

²⁹ Özdemir, “Alevi-Bektâşi Yolunda Dört Kapı Kavramı”, 259-260.

lığın geniş sahasına çıkmış olsalar, bu aykırılık tamamen ortadan kalkar. Sonunda bu aykırı bilgiler yok olup gider.”³⁰

2. *Makâlât*-ı Hacı Bektâş Veli'de Zarûrât-i Dîniyye

Zarûrât-i dîniyye yukarıda da anlaşıldığı gibi naslarda bir müminin/Müslümanın inanması gereken itikadi ilkeler, aynı şekilde yerine getirmesi gereken emirler ile uzak durması gereken fiiller diye üç kategoride incelenmektedir. Bu konuda Hacı Bektâş'ın *Makâlât*'ında dikkat çekilen zaruret-i dîniyye ilkelerini üç başlık altında şu şekilde değerlendirmek mümkündür.

2.1. İslam'da Mümin/Müslüman Olan Her Mükelleften İnanması Zaruri Olarak İstenilen Temel İlkeler

Hiz. Adem'den Hiz. Peygamber'e kadar gelen tüm nebi ve resullerin tabilerine inanmaları için tebliğ ettiği tüm iman esasları bu kapsamda değerlendirilir. Müslüman/mümin olan her ferdin inanmakta şüphe etmediği iman ilkeleridir. Bunlar, imanın temeli kabul edilen tevhid, nübüvvet ve mead diye üç ana başlığa indirgenen usulü din/usulü selâse ilkeleridir. Bunlara iman noktasında mezhep farkı olmaksızın tüm müminler ortak düşünceye sahiptir. Bu ilkelerin kapsamı içerisinde; Yüce Allah'ın varlığına ve teklifine, meleklerin varlığına, indirilen kitapların ve gönderilen peygamberlerin hak olduğuna, ahiretin ve mahşerde hesabın hak olduğuna, cennette mükâfatın ve cehennemde azabın varlığına, Yüce Allah'ın indinde malum olan bir zamanda kıyametin kopacağına iman etmek gibi inançla alakalı inanılmasında şüphe olmayan ilkeler bulunmaktadır.³¹

Hacı Bektâş Veli dört kapı kırk makamı açıklarken şeriatın ilk kapısı olarak iman ilkelerine değinmiştir. Konuyla alakalı bölümde şeriatın ilk makamının, iman getirmek olduğunu belirtir. Devamında Allah resulünün Cibril Hadisi'nde “iman nedir” sorusuna verdiği cevapta sayılan iman ilkeleri “Yüce Allah şöyle buyurmaktadır” ifadesiyle sayılmaktadır.³² “...Allah'a, melek-

³⁰ Ahmed Faruk Serhendî İmam Rabbânî, *el-Mektûbât* (İstanbul: Fazilet Neşriyat, ty.), 1/54: Bk. Kahraman, “Yunus Emre Dîvân'ında Şeriat, Tarikat, Hakikat ve Marifet (Dört Kapı)”, 5.

³¹ Çınar, “Zârûtât-ı Dîniyye”, 44/138.

³² Muhtemeldir ki bu ifadenin daha sonra başkaları tarafından sehven yanlış yazıldığı söylenebilir. Hadisin devamında kadere iman, hayır ve şerrin yaratılış itibariyle Allah'tan olduğuna iman kısmı metinden çıkarıldığı görülmektedir.

lerine, kitaplarına, peygamberlerine ve ahiret gününe iman etmenizdir."³³ demektir. Devamında imanın mahallinin gönülden/kalpten olmadıkça iman ikrarının gerçek iman olmadığını şu ifadelerle dile getirmektedir: "Her kim ki imanın ten üzere olduğunu söylerse hatadır. Eğer can üzerdir derse yine hatadır. O halde şöyle bilmek gerekir ki, arifler katında iman akıl üzeredir. Ancak marifet gönül üzeredir ve Tanrı'ya gönülden şahadet edip inanmazsa münafıktır." Hacı Bektâş gönül/kalpten olmadıkça inandım demekle kişinin mümin değil münafık olacağını belirtir. Devamında münafığın cehennem en alt tabakasında olduğunu belirten ayeti zikreder.³⁴ Aynı şekilde müşrikin imanının kabul edilmediği için Allah'ın mağfiretinden uzak olduğu ile alakalı şu ayeti delil getirir: "*Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; bunun dışında kalan (günahları) ise dilediği kimseler için bağışlar.*"³⁵

İman ile amelin birbirinden ayrı düşünülemeyeceğini şu ifadelerle dile getirmektedir: "Su kadar ki, ibadet imandır, iman ibadettir; birbirinden ayrı olmaz. Her ibadet imana ulaştırmaz ve belki de günahtır; ancak her günah küfre ulaştırmaz." Beni Âdem'i Yüce Allah'ın kendi Rabliğine şahit tuttuğu "*...Hani Rabbin (ezelde) Âdemoğullarının selplerinden zürriyetlerini çıkardı. Onları kendilerine şahit tuttu ve dedi ki: Ben sizin Rabbiniz değil miyim? Onlar da Evet Rabbimizsin, dediler.*"³⁶ Ayetini fitraten insanlarda potansiyel olarak bulunan imana dikkatleri çekerek "İman budur" demektir. Rahmanî olan iman ile şeytanî olan şüpheye dikkat çekmekte ve imanın akıl üzere olduğunu kabul etmektedir. Akıllı sultana, bedeni hazineye, şeytanı ise hırsıza benzeterek, akla dayanmayan imanın hırsız tarafından çalınma ihtimali olduğuna, aklın imanın sağlamlığındaki etkisine dikkatleri çekmektedir.³⁷ Yüce Allah'ın/Tanrı'nın emrettiklerini yerine getirmenin ve yasaklarından kaçınmanın imanın kendisi olduğunu savunmaktadır.³⁸

İmanın erkânlarından meleklerle iman kısmında, her insana Yüce Allah tarafından üç yüz altmış meleğin görevlendirildiğine dikkatleri çekmekte,

³³ Cibril hadisi, bu nüshada "Kadere iman" hayrın ve şerrin Allah'tan olduğuna iman etmek Esad Coşan tarafından yayına hazırlanan nüshada ise imanın temel ilkelerinden "Kadere iman" geçmektedir. Coşan, *Makâlât*, 10

³⁴ en-Nisa 5/145.

³⁵ en-Nisa 5/48.

³⁶ el-A'râf 7/172.

³⁷ Yılmaz vd., *Makâlât*, 9.

³⁸ Yılmaz vd., *Makâlât*, 71.

bu meleklerin varlığına inanan birinin günah işlerken bunlardan utanmayıp, insanların huzurunda günah işlerken utanmasını meleklere imanın zayıflığına yorumlamaktadır. Devamında “Ulu Allah’ın Kur’ân’ına inanmak gerekir ve onun diğer kitaplarına inanmak imandır” diyerek kitaplara imanın gerekliliğine değinmektedir.³⁹

Hacı Bektâş imanın ancak gönül ve amele yansımaları halinde samimi olacağına dikkatleri çekmek için “öyleyse şimdi kibir, haset, cimrilik, açgözlülük, öfke, gıybet, kahkaha ve maskaralık ile için dolu iken, bunlardan birisinin iman ehlinin içinde bulunacağını hangi kitap buyurur” diyerek iman ile kötü ahlakın aynı bedende cemedilememesi gerektiğine dikkatleri çekmiştir.⁴⁰

Hacı Bektâş son olarak da helal haram demeden yiyen ve helal olmayan elbise giyenin, haksız yere nimetler yiyip sevinenin, yakînî olarak kıyamet ve ahirete inanmadığını belirtir ve “sizin böyle inanmanız iman mıdır?” demektedir. Nefsini tanıyanın Rabbini de tanıyacağını dolayısıyla bunun rahmete vesile olacağını, aksi olan durumda ise Rabbinin öfkelerini celp edileceğini söyler. Şeriatın ilk makamı olarak kabul ettiği iman bahsini “O halde her ne var ise ihlasla iman getirmekte vardır. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: “*Ey iman edenler! ...*” diyerek sözde değil özdeki iman olan, ihlasla yapılan imanın ancak makbul olacağına işaret etmiştir.⁴¹

2.2. İslam’da Mümin/Müslüman Olan Her Mükelleften Yapılması Emredilen Temel İlkeler

Yüce Allah’ın ve Resulünün yapılmasını kesin olarak istediği, âlimlerin sübut ve delaletinde şüphe etmediği, ictihada açık olmayan emirler zarûrât-ı dîniyye kapsamında değerlendirildiğine daha önce değinilmişti. Hacı Bektâş-ı Veli bu ilkelerden bazılarını *Makâlât*’ın farklı bölümlerinde özellikle abidelerin sıfatlarını sayarken ve dört kapının ilki olarak kabul ettiği şeriat kapısını işlediği bölümlerinde dikkatleri çekmiştir.

Makâlât’ın başında Hacı Bektâş veli “abid, zahid, arif ve mühib” diye taksim ettiği dört çeşit büyük insan bölümü olduğunu kabul eder. Birinci bölüm olan “Âbid”lerin, şeriat kavmi ve asıllarının rüzgârdan olduğunu belirtir. Rüzgârın hem şifa verici hem de kuvvet olduğunu bu sebeple Abdilerin

³⁹ Yılmaz vd., *Makâlât*, 71.

⁴⁰ Yılmaz vd., *Makâlât*, 71-72.

⁴¹ Yılmaz vd., *Makâlât* 72.

gece gündüz Hakk'ın ibadetinden ayrılmadıklarına dikkatleri çeker. Nasî ki rüzgâr olmadan ekinler samanından ayrılmaz, bütün âlem kokudan helâk olursa bu dünyada ne varsa; helâl, haram, temiz ve pis hepsi şeriat ile malum olduğunu ileri sürer. Şeriat kapısının ulu bir kapı olduğundan, "İnsan" olanların kendilerini ulu bilmelerini Allah'ın emirlerini tutmalarını ve yasakladığından sakınması gerektiğini söyler. Buna dair olarak da şu ayet-i kerimeyi delil getirir⁴²: "Yaş veya kuru her şey apaçık bu kitap içindedir."⁴³ Abdilerin ibadetleri olarak İslam'ın temel şartlarından; Namaz kılmak, oruç tutmak, zekât vermek, hacca gitmek diye sıralar, devamında seferberlik olunca gazâyâ çıkmayı ve cenabetten gusletmeyi ekler.⁴⁴

Hacı Bektâş şeriatın on makamından üçüncü makamın özelliklerini sayarken de aynı şekilde yukarıda abidlerin amelleri olarak saydığı; zekât vermek, oruç tutmak gücü yetince hacca gitmek ile (Allah yolunda) savaşmak ve cünüplükten temizlenmek olduğunu belirtir. Namaz ve zekâtın farziyetine delil olarak "Namazı kıl ve zekât ver..."⁴⁵ ayetini zikreder.⁴⁶

Hacı Bektâş Veli haccın menâsiklerini anlatırken tavaf, say, şeytan taşlama fiillerine gönül ehlinin bazı hallerini şöyle benzetmektedir: "Gönül ile Allah arasında perde yoktur. Bu durumda şimdi müminlerin gönlü Kâbe'ye benzer. Kâbe'ye varanlar ayaklarıyla yürürler. Gönül isteyen yüzüstü sürünmesi gerekir. Onun için âşık yüzlerini yere sürerler. Ve yine Kâbe'de ihram giyerler. Hakkı batıldan ayırmak için Kâbe'de ihram giymeye benzer. Yoldan taşları temizlemek Batn-ı Urena'da/Mina'da taş atmaya benzer. Geçmiş ömrümüz Safa'ya, kalan ömrümüz Merve'ye benzer. Pişman olmak, kalan ömrümüzü Hakk'a kullukla geçirmek Safa ile Merve arasında gidip gelmeye benzer. Af dileyerek yürümek Kâbe'yi tavaf etmeye benzer. Kâbe'ye varanların dört yerde tavafı vardır. İlk önce sağında korku (havf) nuru tavafı vardır. İkinci olarak solunda ümit (reca) nuru tavafı vardır.

⁴² el-En'am 6/59.

⁴³ Yılmaz vd., *Makâlât* 44.

⁴⁴ Yılmaz vd., *Makâlât*, 44; Bk. Nesrin Sofuoğlu, "Hacı Bektâş Velî'nin Makâlât'ı Bağlamında İnanç ve Ahlâk Öğretileri", *DEÜİFD Türk Kültürünü Mayalayanlar özel sayısı*, 2021, (537-567) 555.

⁴⁵ el-Bakara 2/43.

⁴⁶ *Makâlât*, 72; Alevî-Bektâşî geleneğinde şeriat ve tarikat namazı hakkında geniş bilgi için bk. Emrah Dindi, "Alevî-Bektâşî Buyruk ve Makâlâtlarında *Namaz ve Abdestin Ezoterik Yorumu*", *Türk Kültürü ve Hacı Bektâş-ı Veli Araştırmaları Dergisi* (Yaz 2017), 82/128-142,

Üçüncü olarak önünde muhabbet nuru tavafı vardır. Dördüncü olarak arkasında şevk nuru tavafı vardır.⁴⁷ *Makâlât*'ın ariflerin sıfatları sayılırken asıl kalb/ruh temiz olmayınca zahiren yapılan temizliğin asıl temizlik olamayacağını aynı zamanda temizleyenin temiz olmayınca yaptığı temizliğin de temizlik sayılmayacağını belirterek temizlik, abdest ve namaz hakkında şunları zikreder: "O halde şöyle bilmek gerekir ki, kendisini temizleyemeyen başkalarını da temizleyemez. Şu kadar ki şeriat sözüne göre; elbiseye ve vücuda pislik değse su ile yıkanınca hem elbise hem de vücut temiz olur. Hem cünüplüğünü giderir ve sonra abdestli olur. Aksi halde ârifler katında ne elbisesi ne de vücudu temizdir. Ne cünüplüğünü giderir ne abdesti olur. Zira yıkayıcı temiz olmayınca, yıkadığı nasıl temiz olsun? O halde şimdi, insan suya yaramalı, su abdeste yaramalı, abdest namaza yaramalı. Allah'a ulaşmak için namaz lazım."⁴⁸ Yine şeriatın üçüncü makamında, "Ramazan ayında oruç" diyerek orucu farz kılan ayetlere işaret etmektedir.⁴⁹ "*Yoluna gücü yetenlerin o evi haccetmesi (Allah'ın insanlar üzerindeki bir hakkıdır*"⁵⁰ ayetiyle haccın farzıyetine delil getirmektedir. "Genel bir seferberlik olduğu zaman cihad et." ifadesiyle "*Ey iman edenler! Size ne oldu ki, "Allah yolunda topluca savaşa çıkın!" dendiğinde olduğunuz yere çakılıp kaldınız.*"⁵¹ Ayetine ve bu anlamdaki diğer ayetlere dikkatleri çekmiştir. Alevi-Bektâşî geleneğini itham için günümüzde dahi en çok dile getirilen konulardan biri olan cünüplükten dolayı gusletmenin⁵² gerekliliği hakkında, "Cünüplükten dolaya

⁴⁷ Makâlât 105-106.

⁴⁸ *Makâlât*, 51; Alevî-Bektâşî geleneğinde şeriat ve tarikat abdesti hakkında geniş bilgi için bk. Dindi, "Alevî-Bektâşî Buyruk ve Makâlâtlarında *Namaz ve Abdestin Ezoterik Yorumu*", 142-145.

⁴⁹ Ramazan orucu ve orucun farzıyeti hakkındaki ayet-i kerimede şöyle geçmektedir: "O (sayılı günler), doğruyu eğriden ayırma, gidilecek yolu bulma konusunda açıklamalar ve insanlara rehber olarak Kur'an'ın indirildiği Ramazan ayıdır. Artık içinizden kim bu aya yetişirse onu oruçlu geçirsin. Kim de hasta veya yolcu olursa, başka günlerden sayısınca tutar. Allah sizin için kolaylık istiyor, güçlük çekmenizi istemiyor. Sayınızı tamamlamanız, size doğru yolu göstermesinden ötürü Allah'ı tazimle anmanız için ve şükredesiniz diye (uygun hükümler gönderiyor)." el-Bakara 2/185.

⁵⁰ Âl-i İmrân 3/97.

⁵¹ et-Tevbe 9/38

⁵² Bu konunun günümüzde de ne kadar gündemde olduğu konusunda "Alevilikte gusül abdesti var mı?" diye internet arama motorlarında arama yapıldığında karşımıza çıkan sayfaların çokluğu ve içeriği, konunun ne derece güncelliğini koruduğu hakkında bize geniş bilgi vermektedir.

vücudun tamamını yıkamak, gusletmek.”⁵³ ifadesini kullanmaktadır. Bu ifadeyle “Cünüp olduğunuzda guslederek temizlenin”⁵⁴ ayetine işaret ettiği anlaşılmaktadır.⁵⁵

Hacı Bektâş, şeriatın beşinci makamı olarak zarûrât-i dîniyyeden olan “nikâh yapma”yı zikretmiştir.⁵⁶ İlişki için nikâhın farz olduğunda, nikâhsız ilişkinin de zina sayıldığı noktasında tüm ümmetin ittifakı vardır. Hacı Bektâş bu konuda şu ayeti zikretmiştir: “Eğer bir eşi bırakıp da yerine başka bir eş nikahlamak isterseniz...”⁵⁷

2.3. İslam’da Mümin/Müslüman Olan Mükellefin Uzak Durması Gereken Masiyetler Konusundaki Temel İlkeler

İslam’da haram olduğu naslarla kesin sabit olup ümmetin ittifak ettiği meseleler haramlık noktasında zarûrâyet-i diniyyeden kabul edilir. Bunların başında; şarap içmenin, haksız yere birini öldürmenin, ana-babaya itaatsizlik etmenin, zinanın, yetim malı, faiz ve domuz eti yemenin ve buna benzer kesin yasaklar bu kapsamda değerlendirilir.⁵⁸

Hacı Bektâş Veli zaruret-i diniyye kapsamında haramlığı konusunda ümmetin şüphe etmediği fiillerden birkaçını zikretmiştir. Şeriat’in dördüncü makamını helal kazanmak olarak kabul eder. Devamında haram kazançların başında sayılan faiz haramını zikreder. Buna delil olarak da faizi yasaklayan “halbuki Allah, alım-satımı helal, faizi haram kılmıştır”⁵⁹ ayet-i kerimeyi zikreder.⁶⁰

⁵³ Yılmaz vd., *Makâlât*, 72. Bu konuda tarihte ve günümüzde Alevîlik konulu çalışmalarda ortaya konan gerçek, gusül abdestinin Alevî-Bektâşî geleneğinde var olduğu gereği vurgulanmaktadır. Bk. Cenksu Üçer, *Geleneksel Alevîlikte İbadet Hayatı, Bazı Âdap ve Erkân, Anadolu’da Alevîliğin Dünü ve Bugünü*, ed. Halil İbrahim Bulut, (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 2010), 473-474.

⁵⁴ el-Mâide 5/6.

⁵⁵ *Makâlât*’ta, cihad ile gusül konusunda aslına uygun olmayan şekilde farklı lafızlarla zikredilen ayetlerin, zikredilen ayetlerin metin olarak değil, mana olarak zikredildiğini kabul etmek, Hacı Bektâş Veli’nin ilmi seviyesi göz önüne alındığında daha isabetli görünmektedir. Ayrıca günümüze kadar ulaşırken, eserin “tağyir” ve “tebdile” uğrama ihtimali göz alınarak farklı değerlendirmelerin yapılması da mümkündür.

⁵⁶ Yılmaz vd., *Makâlât*, 72.

⁵⁷ el-Bakara 2/20.

⁵⁸ Bk. İmam Rabbanî, *el-Mektûbât*, 3/22; Ferhat Koca, “Haram” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/100-104.

⁵⁹ Bu nüshada konuyla direk alakası olmamasına rağmen kendileriyle evlenilmesi haram olan kişilerin sayıldığı “*Analarımız...size haram kıldı*” (el-Bakara 2/275) “muhar-

Şeriatın altıncı makamı olarak, hayız ve nifas halinde cinsel ilişkiyi haram bilmeyi kabul etmektedir. İslam dini kadın fıtratını erkeklerden ayıran özelliklerden olan âdet veya lohusalık hâliyle alakalı bazı özel hükümler belirlemiştir. Bu durumda olan kadınlar cinsel anlamda fiili ilişki yaşamaları haram kabul edilmiştir. Ümmetin sübut ve dalaletinde şüphe etmediği ayetlerden olan "Sana kadınların âdet dönemi hakkında soru soruyorlar. De ki: O sıkıntılı bir hâldir. Bu sebeple âdet günlerinde kadınlardan ayrı durun, temizlenmedikçe onlarla cinsel ilişkide bulunmayın..."⁶¹ ayeti bu haramlığı açıkça belirtmektedir.⁶²

Hacı Bektâş-ı Veli ariflerin sıfatlarını sayarken haramlığı konusunda sübut ve delalet bakımından kesin olan ayetlerle yasaklandığı konusunda şüphe olmayan, haramlığı konusunda zarûrât-i dîniyyeden kabul edilen içkinin haramlığına değinmektedir. İçkinin ne derece haram ve necis olduğunu anlatmak, ariflerin gönül temizliğine dikkatleri çekmek için necis kabul ettiği içki hakkında şunu söylemektedir:

O halde ey azizim! Çok sakınmak lazımdır ki, insanın pis olmasının sebebi içinde şeytan fiili bulundurmasıdır. Eğer inanmazsan bir kaba içki koy, ağzını sıkaca kapat ve denizin içine bırak. O kabın dış kısmını günde on kez yıkasan kabin içindeki yine içkidir, pistir. Yine bir kuyuya bir damla içki damlasa, o kuyunun suyunu bir defa çıkarıp başka yere dökseler, o suyun döküldüğü yerde ot bitse ve o otu koyun yese takva ehlinin sözüne göre o koyunun eti haramdır. Bunun haram olmasının sebebi nedir? İçinde şeytan fiili olmasındandır. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Ey iman edenler! Şarap, kumar, dikili taşlar (putlar), fal ve şans okları birer şeytan işi pisliktir; bunlardan uzak durun ki kurtuluşa eresiniz."⁶³ O halde, kuyuya bir damla içki damladığı için suyun tamamını boşaltmak gerektiği gibi o boşaltılan suyun döküldüğü yerde biten otu yiyen koyunun eti de haram olur. Öyle ise vay sana ki, içinde: kin, haset, cimrilik, tamahkârlık, öfke, gıybet, kahkaha, masakarlık ve bunca şeytan fiili olduğu halde suyla yıkanıp nasıl temizlenip ari olacaksın! Şöyle bil ki: Aslâ arınamazsın. Devamında, şeytan işi sekiz kötü ahlakı içinde barındıran kişinin bütün ibadetinin boşa gideceğini belirtmektedir.⁶⁴

remat ayeti" sehven zikredilmiş görünüyor. Çünkü başka nüshalarda konuyla alakalı olan el-Bakara 2/222. ayeti zikredilmiştir. (Coşan, *Makâlât*, 14)

⁶⁰ Yılmaz vd., *Makâlât*, 72.

⁶¹ el-Bakara 2/222.

⁶² Bk. Yusuf el-Karadâvî, *İslam'da Helal ve Haram* (İstanbul: Hilal Yayınları, ts., 5. Baskı), 200-201.

⁶³ el-Mâide 5/90.

⁶⁴ Yılmaz vd., *Makâlât*, 51-52.

Sonuç

İslam ve Anadolu kültür dünyasının önemli şahsiyetlerinden biri olan Hac Bektâş-ı Veli'nin hayatıyla ve düşünceleriyle her daim canlı tutulması, İslam'ın yüce hedeflerin başında gelen tevhid (birlik) ve vahdet (beraberlik) şiarlarının toplumda kök salmasında büyük öneme sahiptir. Onun eserleri ve düşünceleri birçok çalışmaya konu olmuştur. Ahmet Yesevî'nin yolunu takip etmiş ve *Makâlât* adlı eserini, onun "dört kapı kırk makam" düsturlarını tekrar ele alarak açıklamak için yazmıştır. Eserde dört kapı; şeriat, tarikat, marifet ve hakikat diye tanımlanmış, her bir kapının açıldığı on makama değinilmiştir. Şeriat olmadan tarikat, marifet ve hakikate ulaşılacağına belirtmiştir. Özellikle şeriat kapsamındaki on makamın dinen her Müslüman tarafından kabul edilip hakkında şüphe edilmeyen zarûrât-ı dîniyye kapsamındaki şiarlardan seçildiği görülmektedir. Zarûrât-ı dîniyye, Müslümanların şekil ve anlam/mana birliğinin temelini oluşturan ana ilkelere dayanmaktadır. Yani dünyada nerede olursa olsun, hangi mezhep ve meşrepten olursa olsun "Müslüman/Mümin nasıl biridir/kimdir?" diye sorulduğunda verilecek cevapta olmazsa olmazlar Zarûrât-ı dîniyye kapsamındaki ilkelelerdir. *Makâlât* adlı eserinde bu temel ilkeleri esas alarak şeriat kapısının makamları olarak kabul eden ve diğer makamlar için ön basamak telakki etmesi onu mezhep ve meşrep üstü bir kişiliğe büründürmektedir. Hacı Bektâş Veli *Makâlât*'ını Kur'ân, sünnet ve ehl-i beyt muhabbeti esas alarak yazdığı için, okuyan kişi Sünnî olursa onu Sünnî zanneder. Onu okuyan Şîî/Caferî/Alevî olsa Şîî/Câferî/Alevî olduğunu zanneder. Kur'ân-ı Kerîm, sünnet-i seniyye ve Ehl-i Beyt-i Resûlullah mezhepler üstü varlıklar olduğundan bu şiarlar arasında ihtilaf olmaz. Onları gerçekten rehber edenler arasında da ihtilaf değil, tevhid ve vahdet olur.

Kaynakça

- Âşık Paşazâde, Derviş Ahmed. *Osmanoğulları Tarihi*. ed. Kemal Yavuz, M. A. Yekta Saraç. İstanbul: K Kitaplığı Anatolia, 2003.
- Baltacı, Burhan. "Hacı Bektâş Veli'nin Kur'ân'dan İktibasları ve Yorumlarının Tefsir Perspektifinden Değerlendirilmesi". *I. Uluslararası Hacı Bektâş Veli Sempozyumu*. ed. Osman Eğri. (110-126). Ankara: Hacı Bektâş Veli Araştırma ve Uygulama Merkezi, 2011.
- Coşan, M. Es'ad. "Hacı Bektâş ve *Makâlât*'ının Arapça Aslı Hakkında". *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*. 45/45 (Mart 2013), 1-38.
- Demirel, Haydar. *Hacı Bektâş Veli Velâyetnâme Metin İncelmesi*. Ankara: yy., 2024.

- Dindi, Emrah. "Alevî-Bektâşî Buyruk ve *Makâlât*larında Namaz ve Abdestin Ezoterik Yorumu". *Türk Kültürü ve Hacı Bektâş-ı Velî Araştırmaları Dergisi*. 82 (Yaz 2017), 128-142.
- Duran, Hamiye. "*Makâlât* (Hacı Bektâş Velî)". *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*. <http://tees.Yesevi.edu.tr/madde-detay/Makâlât-haci-bektas-veli>. [Erişim Tarihi: 25 Nisan 2024].
- Gölpınarlı, Abdülbaki. *Menâkıb-ı Hacı Bektâş-ı Velî Velâyetnâme*. İstanbul: İnkılap Yayınları, 1958.
- Güzel, Abdurrahman. "Ahmed Yesevî Ve Hacı Bektâş Velî'nin Eserlerinde Görülen Dört Kapı Kırk Makam'daki Ortak Ve Ayrı Makamlar Üzerine Bir Değerlendirme". *Hacı Bektâş Velî Dergisi*. 2 (Ağustos 1995), 6-12.
- Hacı Bektâş-ı Velî, Hünkâr. *Besmele Tefsiri (Şerh-i Besmele)*. ed. Hamiye Duran. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.
- İmam Rabbanî, Ebü'l-Berekât Ahmed b. Abdilehad b. Zeynilâbidîn el-Fârûkî es-Sirhindî. *el-Mektûbaâtü's-Şerîfe*. İstanbul: Envar Baytan Kitabevi, ty.
- Kahraman, Abdullah. "Yunus Emre Dîvân'ında Şeriat, Tarikat, Hakikat Ve Marîfet (Dört Kapı)". *Kocaeli İlahiyat Dergisi*. 1/1 (Mayıs 2017), 1-18.
- Karadâvî, Yusuf. *İslam'da Helal ve Haram*. İstanbul: Hilal Yayınları, ty. Karaman, Hayreddin. *İslam Hukukunda İctihâd*. Ankara: DİA Yayınları, 1985.
- Kardaş, Sedat. "Hacı Bektâş-ı Velî Velâyetnamesi Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 12/65 (Ağustos 2019), 105-112.
- Eraslan, Kemal, Necdet Tosun. *Yesevî'nin Fekrnâmesi ve İki Farsça Risalesi*. Neşreden: Ahmet Yesevî Üniversitesi. Ankara: Merkez Repro Basım Yayım, 2016.
- Kılıç, Rüya. "Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar veya Orta Asya-Anadolu Popüler Süfiliğinin Temelleri: Meseleler ve Yaklaşımlar". *Modern Türk Araştırmaları Dergisi*. 3/4 (Aralık 2006), 66-76.
- Koca, Ferhat. "Haram". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 16/100-104. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Köprülü, Fuat. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Ankara: DİB Yayınları, ty.
- Çınar, Mahmut. "Zârûtât-ı Dîniyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 44/138. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Ocak, Ahmet Yaşar. "Bektâşilik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 5/373-379. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Özcan, Hüseyin. "Hacı Bektâş Velî'nin Fatıha Tefsiri ile Besmele Tefsiri'nin Karşılaştırılması". *Doğumunun 800. Yıldönümünde Hacı Bektâş Velî Sempozyumu*. ed. Filiz Kılıç. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2010, 189-200.
- Özdemir, Alırıza. "Alevi-Bektâşî Yolunda Dört Kapı Kavramı". *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları*. 13/1 (Bahar 2020), 249-283.
- Selman, Özcan. "Tartışmalar Işığında Hacı Bektâş Velî'nin Hayatı". *Alevîlik Bektâşîlik Araştırmaları Dergisi*. 26 (2022), 247-269.
- Sofuoğlu, Nesrin. "Hacı Bektâş Velî'nin *Makâlât*'ı Bağlamında İnanç ve Ahlâk Öğretile-ri". *DEÜİFD Türk Kültürünü Mayalayanlar*. Özel Sayısı (2021), 537-567.

- Şeyh Nizam, Burhanpurlu. *el-Fetâvâyi Hindiyeye Ansiklopedik İslam Fıkhı*. trc. Mustafa Efe. İstanbul: Huzur Yayınevi, ty.
- Üçer, Çenkse. "Geleneksel Alevîlikte İbadet Hayatı, Bazı Âdap ve Erkân". *Anadolu'da Alevîliğin Dünü ve Bugünü*. ed. Halil İbrahim Bulut. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 2010.
- Vâilî, Ali. *ez-Zarûrât-ı Dîniyye ve'l-Mezhebiyye ve'l-Fıkhıyye 'alâ Dev-i Medrese-i Ehl-i Beyt*. Kum: Merkezi el-Mustafa, 1435.
- Yavuzer, Hasan. "Hoşgörü Önderi Hünkâr Hacı Bektâş Velî". *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. 8/8 (Summer 2013), 2225-2237.
- Yıldız, İbrahim. "Hacı Bektâş-ı Velî'nin Besmele Tefsiri İsimli Eserinin Kaynak ve Yöntem Açısından Değerlendirilmesi". *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 7/1 (2020), 153-188.
- Yılmaz, Ali, Mehmet Akkuş, Ali Öztürk. *Alevî-Bektâşî Klasikleri Makâlât*. Ankara: TDV Yayınları, 2015.

Hünkar Hacı Bektâş Velî'de Şeriat Kavramı

Alparslan HANZADE*

Giriş

Horasan erenleri ve Anadolu sûfilerinin söyleminde kemâle erip olgunlaşmayı, “dört dörtlük adam olma”yı ifade eden bir anlayış vardır: “dört kapı ve kırk makam”. Bu ahlâkî olgunlaşma ve yükselişte ilk-orta-lise ve üniversite öğretimi aşamaları gibi “şeriat, tarikat, marifet ve hakikat”¹ şeklinde bir sıralama bulunur. Birbirinden bağımsız olmayan bu aşamaları malesef “bu kapılardan birinden diğerine geçmekle önceki hükümsüz kalır.” şeklinde anlayanlar olmuştur.² Ayrıca şeriat ehlini bazı sûfler dinin kabuğuyla yetinip özünü tatmamakla³, bazı şeriat ehli de bazı sûfleri şeriatın ölçülerini hafife almakla⁴ suçlamışlardır. Şeriatî hükümsüz kılma tartışmalarında hakkında aşırı görüşlerin ortaya atıldığı⁵ isimlerden biri de Hünkar Hacı Bektâş-ı Velî'dir (ö. 669/1271 [?]).⁶ Bazı kaynaklar onu şeriat ehli bir

* Prof. Dr., Kayseri Üniversitesi Develi İslami İlimler Fakültesi, alparslanhanzade@kayseri.edu.tr, orcid/ 0000-0002-5608-3699.

1 Ethem Ruhi Fığlalı, *Türkiye'de Alevilik Bektâşilik* (Ankara: Selçuk Yayınları, 1990), 166-167.

2 Mustafa Kara, *Tasavvuf ve tarikatlar* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1992), 40-41.

3 Niyazi Mısri'nin “Cevizin yeşil kabını yemekle dad bulunmaz, Zâhir ile ey fakîh Kur'ânı arzularsın.” şiiri gibi. Niyazi Mısri, *Mısri Niyazi divanı şerhi: tam divan ile birlikte*. haz. Mahmut Sadettin Bilginer. (İstanbul: Baha Matbaası, 1976), 119.

4 Ebû Suud Efendi'nin sûfleri dini hafife almakla suçlaması meşhurdur. Sûfilerin raks ve devrânı ibadet saymalarına karşı bunu kâfirlerin horos tepmesine benzetir. “ulemâ ehl-i zevkin esrarına muttali' değildir” diyenlerin zındık olduklarını ve katlinin gerektiğini iddia eder. Muhyiddin Karamanî'nin, Oğlan Şeyh'in idamlarına gerekçe olarak dini değerleri tahkir ve tahtif gerekçesini sunar. Bkz. Pehlul Düzenli, “Şeyhülislam Ebussuûd Efendi Fetvâları Işığında Osmanlı Sünniliği”, *Marife: Bilimsel Birlik* (Marife: Dini Araştırmalar Dergisi) V/3 (2005), 259-286.; Reşat Öngören, “Şeriatın Kestiği Parmak: Kanunî Sultan Süleyman Devrinde idam Edilen Tarikat Şeyhleri”, *İLAM Araştırma Dergisi*, C. 1, S. 1, (Ocak- Haziran 1996), 123-140.

5 Yaşar Nuri Öztürk, *Tarihi Boyunca Bektâşilik* (İstanbul: Yeni Boyut, 1990), 20.

6 Hilmi Ziya Ülken, “Anadolu Tarihinde Dinî Ruhîyat Müşahedeleri: Hacı Bektâş Velî”, *Mihrap Mecmuası*, Sayı: 15-16, (Temmuz-1922), 515.

mutasavvıf sayarken⁷, bazıları da onu, Şiî-Bâtınî Babaî hareketine bağlı, şeriatı aykırı davranan, hatta şeriatı kaldırıp yerine şamanist unsurlar koyan⁸, Kalenderî-Haydarî tarikatı içerisinde popüler Türk sûfliğinin en önemli temsilcisi sayar.⁹ Bazı oryantalistler Bektâşiliğın asıl isminin Hurûfî, asıl kurucusunun da Fazlullah olduğunu, temelde şiiliğe bağlı olduklarını iddia eder.¹⁰

Ocak'ın ifadesiyle Hünkar hakkında Sünniliğeye yakın her düşünce, kut-sallaşan şahsiyeti etrafında birleşenlerin tepkisini çekerken, bir kısım Sünni kesim de onu şeriatı karşı bir bâtinî olarak kabul etmeye yanaşmaz.¹¹ Bu zorlu ikilem arasında biz de bu bildirimizde Hünkar'a nispet edilen eserler ışığında onun şeriat kavramına bakışını ele alacağız. Çalışmamızın temel kaynakları olan *Makâlât* ve *Velâyetnâme*'nin ona aidiyeti genel itibarıyla kabul görmektedir.¹² Bunların dışında ona nisbet edilen *Fatiha Sûresi Tefsiri*, *Kitabü'l Fevâid*, *Makâlât-i Gaybiye*, *Şathiye*, *Ussü'l-Hakîka* ve *Kelimât-ı Ayniye* gibi eserlerin ona aidiyetine genelde şüphe duyulurken, Ocak ona nispet edilen tüm eserlere şüphe ile bakmaktadır.¹³

Şeriat, Hünkar'ın *Makâlât*'ında ele aldığı ana konulardandır. Kamil mümin olma yolunda dört ana kapının ilki olarak şeriatı görür ve diğer gelişim aşamaları da şeriat dairesi içinde kul olmanın içselleştirilmiş hali sayar.¹⁴ En yalın ifadeyle şeriat: kuralı, tarikat: yolu, marifet: bilgiyi, hakikat ise gerçeği ifade eder. Yani dört kavram birlikte düşünülüğünde "şu kurullarla şü

⁷ Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, haz. Muhammet Hekimoğlu, ed. Derya Örs, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019), 52.; M. Esad Coşan, *Hacı Bektâş-ı Velî ve Bektâşilik*, ed. Necdet Yılmaz (İstanbul: Server İletişim, 1993)

⁸ Esat Korkmaz, "Hacı Bektâş Veli Öğretisi Dört Kapı Kırk Makam". *I. Türk Kültürü ve Hacı Bektâş Veli Sempozyumu Bildirileri*, (Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektâş Veli Araştırma Merkezi: 1999), 207-240., 211.

⁹ Ahmet Yaşar Ocak, *Türk Sufiliğine Bakışlar: Türkiye'de Tarihin Saptırılması Sürecinde*. (İstanbul: İletişim Yayınları, 1996)., 20, 62, 63, 148, 161-163.; Öztürk, *Tarihi Boyunca Bektâşilik*, 16-17.

¹⁰ F.V. Hasluck, *Christianity and Islam under the Sultans*, Oxford: Oxford University Press, 1929., 1/125, 159-166

¹¹ Ocak, *Türk Sufiliğine Bakışlar*, 152.

¹² Köprülü, *les Origines*, 22-23'ten naklen Öztürk, *Tarihi Boyunca Bektâşilik*, 14.

¹³ Ocak, *Türk Sufiliğine Bakışlar*, 161-162

¹⁴ Kemal Eraslan ve Necdet Tosun, *Yesevî'nin Fakr-nâmesi ve İki Farsça Risalesi* (Ankara: Ahmet Yesevî Üniversitesi, 2016), 22

yolda ilerlersen gerçek bilgiye ve gerçeğin kendisine ulaşırsın.”¹⁵ denilmektedir. Şeriat, dinin inanç, ibadet ve dünyaya ait işlerin (muâmelât) bütünüdür. Buna uymak, bilgi ile olur. Şeriata uymanın bir de oluş hali vardır ki, buna hakikat denir, insanı bilişten oluş haline getiren yola ise tarikat denir.

Dört Kapının Önemi

Hız. Ali'ye ve İmam Ali Rıza'ya isnad edilen “dört kapı-kırk makam” düşüncesi Ahmet Yesevî'ye ait *Fakr-nâme'* de¹⁶ sistemleştirilir. Fevâid'de Ahmed Yesevî tarafından Hünkar'a talim edildiği ve tüm yol sahiplerinin bunları bilmesi gerektiğini belirttiği geçmektedir.¹⁷ Pîr-i Türkistan ve Hünkar'ın tarihi olarak bir araya gelmeleri, Yesevîlik ve Bektâşilik alakası tartışılabilir. Ancak şu gerçektir ki Hünkar'ın da bağlı bulunduğu dört kapı anlayışı Pîr-i Türkistan Ahmet Yesevî'nin de yol haritasıdır. Yesevî tarafından Anadolu'ya fırlatılan meşale menkıbesinde olduğu gibi Anadolu Türkmen ocaklarının temellerini bu dört kapı düşüncesi oluşturur.¹⁸ Bu sistem olgun insan ve erdemli toplum olmanın/oluşturmanın şartlarını öğretir ve yol haritasını çizer. Dünya ve ahiret mutluluğu için her döneme uygun nitelik taşıyan helal kazancı, helaliyle evlilik hayatını, milli ve manevi değerler uğrunda savaşmayı, şefkati, kimseyi incitmemeyi, kibir, kıskançlık, cimrilik, nefret ve düşmanlık gibi kötü ahlaktan kaçınmayı, temel ibadetleri yapmayı ve daha başka önerileri içerir. *Makâlât* bu yönüyle bir nevi Tasavvuf ve sosyal hayat ilmi hali özelliği taşır. Arzu edilen olgunluğa ermek için bu dört kapının kırk makamının hiçbirinin eksik kalmaması gerektiğini Hünkar özellikle vurgular.¹⁹ Her kapıda yer alan her bir makam nefsin hallerinin o makamda gayret ederek yerleşmesini ve kalıcılık yani istikrar kazanmasını ifade eder.

¹⁵ Durmuş Boztoğ, “Bir Anadolu Aydını Hacı Bektâş-ı Velî”, *I. Uluslararası Hacı. Bektâş Velî Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, I. Cilt, (Ankara: Hacı Bektâş Velî Araştırma ve Uygulama Merkezi, 2011), 13.

¹⁶ Ahmet Yesevî, *Fakr-nâme*, 247-248.

¹⁷ Hacı Bektâş-ı Velî, *Hacı Bektâş-ı Velî Külliyyatı (Fevâid Bölümü)* (haz. Baki Yaşa Altınok) (Ankara Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektâş-ı Velî Araştırma Merkezi Yayınları, 2010), 3A/31.

¹⁸ Rıza Yıldırım, *Aleviliğin Doğuşu Kızılbaş Sufiliğinin Toplumsal ve Siyasal Temelleri 1300-1501* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2018).

¹⁹ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, (haz. Ali Yılmaz, Mehmet Akkuş, Ali Öztürk), (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, Ankara, 2007), 81.

1. Kapı: Şeriat ve On Makamı

*“Kul, Çalab Tanrı’ya kırk makamda irer, dost olur. Onu şeri’at içinde...”*²⁰

Hünkar, Allah dostu olmanın ilk kapısını on makamdan oluşan şeriat olarak açıklar. Şeriat, dini ve toplumsal değerlere saygıyı aşlar. Hünkar, şeriate karşı lakayt kalmayı, asgarî müştereklere hassasiyet göstermemeyi dinin telefi sayar: *“abidler...şeriat ehlidir; asılları yeldir. Yel, saf ve güçlüdür. Çünkü yel esmediği sürece buğday ile saman birbirinden ayrılmaz. Eğer yel esmezse, bütün dünya kötü koku nedeniyle helâk olur. Helal ve haramın bütünü şeriatla anlaşılır.Şeriat kapısı ulu kapıdır.... Sakınmak gerek, Allah’ın emirlerine uymak ve uyardığı şeylerden uzak durmak gerekir.”* der.²¹ Hünkar’ın hakikatleri açıklamaya *“Şeriat sözlerimdir, tarikat eylemlerimdir.”* sözleriyle başladığı ve dilinden düşürmediği nakledilir.²²

Hünkar’ın irşad anlayışında zahirle batın uyum içinde olmalıdır. İnsan erdemleri özünde benimsemelidir. Aksi halde görüntüde kalan davranışların bir kıymeti yoktur. Hünkar’a göre insan; içinde haset, kin, tamahkarlık, cimrilik, gıybet, öfke, maskaralık ve kahkaha gibi şeytanî fiiller olduğu halde asla arınamaz. Bu duyguların ve fiillerin biri bile bir kişide olsa bütün ibadeti boşa çıkar. Bu özelliklerin hepsi birden bir kişide olsa o kimse mutlaka şeytandır. Bu durumu örnek olarak denize atılan ve içinde pislik olan şişenin yıllar geçse de içindeki pislğin arınmayacağı örneğiyle açıklar. Burada Hünkar, abdest, namaz gibi dış eylemleri inkar etmez. Görüntüdeki edebî, emir ve yasaklara dikkat, sürekli abdestli dolaşarak tevbe etmek, hüküm söylerken ihtiyatlı davranmak ve bütün meselelerde öncekilerin eserlerine, görüşlerine uymakta olduğunu görür.²³

Hünkar, irşad görevi olan kamillerin de şeriatın hükümlerine ve tarikatın adap ve usullerine uyması gerektiğini vurgular. Tarikat hakkında konuşabilecek evliyanın iki temel vasfı olduğunu söyler: Görünen davranışları yeryüzündeki insanlara arz edildiğinde dışında şeriat yönünden kusur bulunamayışı ve içlerinin ise gök ehline arz edildiğinde içinde de bir kusur bulunamayışı ve fakr ile parlamaları.²⁴ Burada Hünkar, tarikat büyüklerinin ve dervişlerinin şeriat ölçülerine uymalarını, sınırlarını korumalarını ve ona göre hesap vereceklerini telkin eder.

²⁰ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 8a/68.

²¹ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 2a/33.; Öztürk, Tarihi *Boyunca Bektâşilik*, 106.

²² Mustafa Şişman, *Hacı Bektâş Velî* (Ankara: Sepya Yayınları, 2013), 75.

²³ Hacı Bektâş-ı Velî, *Kitâbü'l-Fevâid*, 54-55

²⁴ Hacı Bektâş-ı Velî, *Kitâbü'l-Fevâid*, 8a/51, 52.

Dört kapı ve kırk makamın ilki olan şeriat kapısına geçerken Hünkarın her makama bir ayetle delil getirdiğini hatırlamakta fayda vardır. Hünkar burada ve tüm *Makâlât*'ta başta Kur'ân olmak üzere İslam kaynaklarından beslendiğini ortaya koyar.

1. Makam: İman

*"Amma şerî'atun Evvel Makâmı: İman getürmekdür. Kavluhü teala: En tü'minû bi'llahi ve melaiketihî ve kütübihî ve rusulihî ve'l-yevmi'lahiri."*²⁵

Hünkar'ın insanı Allah'a dost yapan dört kapı kırk makam sisteminde iman en öncelikli unsurdur. İman, Allah yolunda öncelikler sıralamasında ilk mesele ve imtihandır. *Vilâyetnâme*'ye göre kendisi daha altı aylıkken şehâdet ağzından çıkan ilk söz olmuştur.²⁶

Burada bir konuya dikkat çekmek gerekir. Coşan'ın hazırladığı tahkikli yayında imanın şartlarının "Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlere ve ahiret gününe, kadere, hayır ve şerrin Allah'tan olduğuna inanmaktır" şeklinde zikredildiği görülür.²⁷ Diyanet tahkikinde ise "kadere, hayır ve şerrin Allah'tan olduğuna iman" yer almamıştır.²⁸ Coşan'ın esas aldığı nüshayı göremedik ancak Hacı Bektâş Velî'ye atfedilen *Fevâid*'de "kadere iman" kısmı geçmektedir. Hatiboğlu'nun manzum *Makâlât* tercümesinde de imanın altı esasının sayıldığı Cibril Hadisi, hadisi kudsî olarak anılır ve amentü diye bilinen cümleyi tekrarlamak gerektiği vurgulanır.²⁹ Süleymaniye Denizli 393, 113a da Arapça nüshasında "kadere, hayır ve şerrin Allah'tan olduğuna iman" geçerken, Süleymaniye Laleli 1500 Hünkar'ın müridlerinden Said Emre tercümesinde 15b de "kadere iman" geçmez. Bu iki tahkik farkı Sünni-Hanefi anlayış ile Mu'tezile etkisinde kalan İmâmiyye'nin adalet görüşü farkına benzemektedir. Fakat Diyanetin hangi kriterlerle "kadere, hayır ve şerrin Allah'tan olduğuna iman" kısmının eksik olduğu nüshayı esas aldığını ve di-

²⁵ Ayet değildir. Ancak bu beş esası inkâr edenlerin Nis'a, 4/136.ayette derin bir sapıklık içinde olduğu geçer. el-Bakara 2/177. Aayette de bu iman esasları zikredilir.

²⁶ İbrahim Gül, "Hacı Bektâş-ı Velî Öğretisinde Aklın ve İlimin Yeri". *Türk Kültürü ve Hacı Bektâş Velî Araştırma Dergisi*, 88 (Aralık 2018), 97-110.

²⁷ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, haz.: Esad Coşan, Sad.: Hüseyin Özbay, (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1996), 10. ; Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 8a/68.

²⁸ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 10, 8a/68.

²⁹ Selcen Çiftçi Köse, *Bahri'l-Hakayık (transkripsiyonlu metin- dil incelemesi- sözlük)* (Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1997), 117.

ğer nüshalara atf yapmadığını anlayamadık. Kaldı ki tahkik heyeti kıymetli hocalarımız başka yerde bu karşılaştırmayı farklı bir konuda yapmıştır.³⁰

Fevâid'de ilgili ayeti Hünkar şöyle tefsir eder: "Onlar yani İsrail oğulları Yüce Allah'a inandılar. Yani onun ezeli ve ebedi varlığına, güzel isimleriyle cemel ve celal sıfatlarına, yakın olarak fiillerine, onun kusursuz hükümlerine, Hz. Kibriya'nın kızları değil mukarrebleri olan ve enbiyaya Allah tarafından gönderilen vahyin resullere ulaşmasının vasıtaları meleklerine, bütün hepsi hakikat ve onun sözleri olan, onun mahluk olmayan, indirilmiş kitaplarına, hepsi temiz, masum, seçilmiş, vahiy alan ve Hak Teala'nın yoluna çağıran Peygamberlerine (inandılar)".³¹

Amma her kişi kim iman ten üzredür dirse hatadur. Ve eğer can üzredür dirse hem hatadur. Pes şöyle bilmek gerek kim iman akl üzredür arifler katında, amma Marifet bir dil üzredür. Ve Çalab Tanrı'ya gönülden danukluk virüp inanmazsa münafıkdur. Kavluhü teala: Inne'l-münafıkine fi'd-derki 'l-esfeli mine'n-nar.³² Bu iki söz kişilere dostdur. Kavluhü teala: Inna'llahe la yağfiru en yüşrake bihî ve yağfiru ma düne zalike limen yeşau.^{33 34}

Hünkar'ın anlayışında iman yalnız dış görünüşlerden ya da tam tersi sadece içte olup dışa yansımayan bir durum değildir. O, imanın asıl unsuru kalben kesin kabulleniş "gönülden tasdik" şeklinde ifade etmekte, ancak imanın ikrarını da yani kalp ve dil uyumunu gerekli saymaktadır. İkrarı ile kalbiuyumlu olmayan münafık olup, Cehennemde en aşağı durumda olacaktır. İmanın akılla ilişkisine de vurgu yapan Hünkar'ın Hanefî Mâtürîdî geleneğine yakın olduğunu söylemek mümkündür. O, aklı çobana, imanı koyuna iblisi kurda ya da aklı bekçiye imanı hazineye iblisi hırsıza benzeterek aklın kontrolünde olmayan imanın her zaman sapma tehlikesi yaşayacağını anlatır. Hünkar dinin şüphe ve inançsızlıklardan arındırılmış olmasına özel değer verir. İman kesin olmalıdır ve gerçek bir imana şüphe girmez. İmana şüphe gelirse, iman gider. İblise karşı uyanık olmalı ve günahı hafife almamalıdır.³⁵

³⁰ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 30.

³¹ Hacı Bektâş-ı Velî, *Kitâbü'l-Fevâid*, 3a/31.

³² en-Nisa, 4/145. "Şüphe yok ki münafıklar cehennemden en alt katındadırlar."

³³ en-Nisa, 4/48. "Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; bunun dışında kalan (günahları) ise dilediği kimseler için bağışlar."

³⁴ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 8a/68.

³⁵ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 8a-8b/68-69.; Hulusi Arslan, "Hacı Bektâş Velî'de İman-Ahlâk İlişkisi". *Uluslararası Hacı Bektâş Velî Sempozyumu I* (Çorum: Hitit Üniversitesi Hacı Bektâş Velî Araştırma ve Uygulama Merkezi, 2011), 63-80., 69

Amma taat imandır. iman taatdır, birbirinden ayrı olmaz. Değme taat imana irmez ve giremez, ma'siyetdür; değme ma'siyet küfre irmez. Bu iki söz kişilere dostdur. Kavluhü teala: min zuhurihim zürriyyetehüm ve eşhedüm ala enfüsihim elestü birabbiküm kalu bela.^{36 37}

Hünkar'ın burada iman-amel ilişkisi ve büyük günah işleyenin imanı meselesine değindiği görülmektedir. İman sadece inandım demekle olmayıp imanın gereği amelleri yapmak gerekir. Emredilen ve yasaklanan fiilleri inkar etmek imanla birlikte olmayacağı gibi iman da dil ve kalbin bir fiilidir. Ancak en büyük ibadetler iman seviyesinde olamadığı gibi şirk dışındaki en büyük günahlar bile o fiili mübah saymadıkça ve günahları günah bildikten sonra kişiyi küfre sokmaz. İman-amel ilişkisi üzerinde duran Hünkar, "iman amelden cüz değildir." prensibini kabul etmektedir.³⁸ Hünkar günahın imana zarar vermeyeceğini, küfre sokmayacağını kabul etmekle birlikte iman esasları ve ahlak ilişkisine dikkat çekerek, imanla amel arasında tam bir bağ görür

Öztürk, Hünkar'ın Hanefi-Maturidi geleneğe aykırı olarak ehl-i hadis anlayışına yakın şekilde iman ve ameli bir gördüğünü, amel etmemeyi de bir çeşit inkar saydığını, amelsizlikten sakınan en hassas sûflilerden biri olarak karşımıza çıktığını "Pes Çalab Tanrı'ya inanmak gerek kim imandır ve buyurduğun dutmak imandır ve 'yığın' didüğünden yığınmak, Tanrı'ya inanmaktadır"³⁹ cümlelerini delil getirerek iddia eder.⁴⁰ Onun iman anlayışında meleklerle ve onların etrafında olduğuna inanıp edepsizlik yapmak, ancak kendisi gibi bir insanın yanında edepli görünmeye çalışmak kınanmayı gerektirir. Kitaplara iman edip kötü ahlakla içini dolduranın kitaplara imanında sorun olduğunu düşünür.⁴¹ Helal haram demeden yemek ve giyinmek, haksızlık yapıp sonra da kıyamet günündeki sorguya inandım demenin gerçek iman olmadığını söyler.⁴² O, iman ile kötü huyların bir arada olmasını tezat sayar. Ancak Hünkar'ın "ey müminler" hitabının ardından

³⁶ Araf, 7/172. " ... Hani Rabbin (ezelde) Ademoğullarının sulblerinden zürriyetlerini çıkardı, onları kendilerine şahit tuttu ve dedi ki: Ben sizin Rabbiniz değil miyim? (Onlar da), Evet Rabbimizsin dediler. "

³⁷ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 8a/68.

³⁸ Mehmet Aydın, "Hacı Bektâş-ı Velî'de Dinî Boyut". *Erdem* 8/23 (04 Ocak 1996), 541-554. 544.

³⁹ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 8b/71.

⁴⁰ Öztürk, *Tarihi Boyunca Bektâşilik*, 106

⁴¹ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 8b/71.

⁴² Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 8b/71.

“inanmak böyle değildir siz inanmazsınız” demesi “ey iman edenler iman edin”⁴³ ayetinde olduğu gibi imanın kemaline işarettir. Yoksa inandığı gibi yaşamayanların küfrünü ve imansızlığını iddia etmez. Helal haram ne bulursa yemenin haksızlık yapmanın da ahirete imanla bağdaşmayacağını söyler.⁴⁴

Hünkar, Tanrı dostlarına inanmanın da iman olduğunu söyler. Allah dostlarının varlığı, dinî yaşamada örneklik ve dini öğrenmede kolaylıktır.⁴⁵ Velilerin yaşantılarını gördüğü ve onlarla birlikte bulunduğu halde lüzumsuz davrananların ve onları inkar edenlerin de iman nurundan mahrum kalacağını söyler.⁴⁶ Hünkar, imanın rahmeti ümit etmek ve ihlaslı olmakla da alakasına işaret eder. İman hakkında tüm bu ifadelere rağmen Hünkar, Allah’ın gizlenmeyi istediğinde hiçbir delilin ve haberin o kimseyi Allah’a ulaştıramayacağını, Allah’ı tanımının ancak O’nun izniyle ve nasiple olacağını söyler.⁴⁷ Hatipoğlu’nun tercümesinde imanın Allah’ın atası/bağışı olduğu zikredilir.⁴⁸

2. Makam: İlim Öğrenmek

“İkinci Makam: İlm öğrenmektür. Kavulhû teala: Kûnû rabbâniyyîne.”⁴⁹⁵⁰

“Rabbe halis kullar olunuz.” mealindeki bu ayeti verdikten sonra Hünkar bir açıklama yapmaz. Ancak *Fevâid*’de “İlim talep etmek, erkek ve kadın tüm Müslümanlara farzdır.”⁵¹ hadisini nakleder.⁵² Görüldüğü üzere, Hünkar, “ilim öğrenme”yi beş temel İslam şartının önüne almaktadır. Hünkar’ın akıl ve ilim hakkındaki düşünceleri onun irşad yolunun esaslarını da ortaya koymaktadır.⁵³ *Fevâid*’de marifetin yedinci kapısının ilim olduğu ve Hz. Peygamber’in “Allah, cahili dost tutmaz, dost tuttuğunu ilminden dolayı dost tu-

⁴³ en-Nisâ, 4/136

⁴⁴ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 8b/71., 9a/72.

⁴⁵ Burhan Baltacı, “Hacı Bektâş Veli’nin Kur’ân’dan İktibasları ve Yorumlarının Tefsir Perspektifinden Değerlendirilmesi”. *Uluslararası Hacı Bektâş Veli Sempozyumu I* (Çorum: Hitit Üniversitesi Hacı Bektâş Veli Araştırma Ve Uygulama Merkezi, 2011), 109-126., 119

⁴⁶ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 8b/71.

⁴⁷ Hacı Bektâş-ı Velî, *Kitâbü'l-Fevâid*, 17a/87.

⁴⁸ Köse, *Bahrü'l-Hakayık*, 118.

⁴⁹ Âl-i İmran, 3/79.

⁵⁰ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 9a/72.

⁵¹ İbn Mace, *Mukaddime*, 17

⁵² Hacı Bektâş-ı Velî, *Kitâbü'l-Fevâid*, 3b/33.

⁵³ Öztürk, *Tarihi Boyunca Bektâşilik*, 116.

tar"⁵⁴ buyurduğu nakledilir. *Fevâid*'de Hünkar'a Ahmed Yesevî'nin irşadı olarak aktarılan şeriat kapısının ikinci esası müslüman olmak geçer.⁵⁵ Ancak *Fevâid*'de Hünkar gelmiş geçmiş bütün ilimleri tahsil etse dahi kişinin son nefesinde elinden tutacak olanın Allah'tan haberdar olmak olacağı, onun dışında bildiklerinin hepsinin anlayış levhasından yok olacağı söylenir.⁵⁶ İlimin en büyüğünün kulluk olduğu,⁵⁷ her şeyden büyük olanın ise ilim ve yumuşak başlılık olduğu söylenir. Çünkü Hakk'a giden yolun ilimle, halka tahammülün de yumuşak başlılık ile olduğu belirtilir. Hz. Ali'den naklen Alimin abide üstünlüğünü anlamak için Hz. Adem'e ve ona secde eden meleklerle bakmanın yeteceğini söyler. Gerekçe olarak da Adem'in ilmiyle, meleklerin ise ibadetleriyle ön plana çıkarıldığı belirtilir.⁵⁸

3. Makam: Zekat, Oruç, Gücü Yetince Hacca Gitmek, Cihad etmek ve Cünüplükten Temizlenmek

"Üçüncü Makam: Zekatdur, orucdur, gücü yiticek hacca varmakdur ve hem gazadur ve hem cenabetden arınmakdur. Veruluhu teala: (ve) akımu's-salate ve atü'z-zekate⁵⁹ ... ve savmu şehri ramazan⁶⁰. ... ve huccu'l-beyti meni'steta'a ileyhi sebilen⁶¹. ve'l-cihadu iza-kane nefru amen⁶². ve'l-guslu mine'l-cenâbeti min küllihâ⁶³"⁶⁴

Hünkar'a göre Allah katında din İslam'dır.⁶⁵ *Fevâid*'de bu makama delil olarak Allah katında beğenilen ve uyulmaya layık olan din ne Yahudilik ne de Hristiyanlıktır, İslam'dır ve Müslümanlık beş şarta bağlıdır: Namaz kılmak, zekat vermek, oruç tutmak, hacca gitmek sayılır. (Kelime-i şahadet malum olduğu için zikredilmemiştir)⁶⁶

54 Hacı Bektâş-ı Velî, *Kitâbü'l-Fevâid*, 3b 41. Hadis olarak geçen bu söz *Keşfu'l-Hafâ*'da "Allah cahili dost tutmaz. Dost tuttuğunu da cahil bırakmaz, ona öğretir." şeklinde geçer. Senedi sabit olmasa da manası sahih der.

55 Hacı Bektâş-ı Velî, *Kitâbü'l-Fevâid*, 3a/31

56 Hacı Bektâş-ı Velî, *Kitâbü'l-Fevâid*, 9b/57.

57 Hacı Bektâş-ı Velî, *Kitâbü'l-Fevâid*, 18a/92

58 Hacı Bektâş-ı Velî, *Kitâbü'l-Fevâid*, 18b-19a/93-94.

59 el-Bakara 2/110

60 Ayet değil.

61 Âl-i İmran, 3/97.

62 Ayet değil. Ancak "Fetihten sonra hicret yoktur, ancak cihad ve niyet kalmıştır; cihada çağrıldığınızda icabet edin" rivayeti vardır. (Dârimî, "Siyer", 69; Tirmizî, "Siyer", 33).

63 Ayet değil. "Eğer cünüp iseniz temizleniniz." Ayetinin manası düşünülmüş. el-Mâide 5/6

64 Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 9a/72.

65 Âl-i İmrân, 3/19

66 Hacı Bektâş-ı Velî, *Kitâbü'l-Fevâid*, 3a/31.

*Vilâyetnâme'*de Hünkar'ın bir kere bile nefsinin isteğine uymadığı, abdestsiz yere basmadığı, bir an bile ibadetten ayrılmadığı açıkça ifade edilir.⁶⁷ *Vilâyetnâme'*de “kelime-i şehadet” okumak, abdest almak, “gusl etmek”, namaz kılmak, “hac erkanını yerine getirmek”, sabah, öğle, ikindi, akşam, yatsı, cenaze ve şükür namazları kılmak, Kur’ân öğrenmek ve öğretmek, camiye veya mescide girmek, tekbir getirmek, kâfırla mücadele etmek, cihad yapmak gibi pek çok ibadet Hünkar ve yakınları tarafından yerine getirdiklerine ısrarla vurgu yapılarak zikredilir.⁶⁸ Hatta ona nispet edilen bir eserde anlatıldığına göre tasavvufta ayakların kaydığı bir hal olan kullukta yakine eriştiği düşüncesiyle şeriatı terk etme tuzağı kendisinde de meydana gelmiştir. Kendisinde ibadetinin kabul olunduğuna dair Allah'ın sesini işitme hali meydana geldiğinde Hünkar ibadetlerini daha da arttırdığını ve evliyalık mertebesine bu şekilde ulaştığını söyler.⁶⁹

*Besmele Şerhi'*nde Hünkar her ibadette farzların öncelikli olduğunu, ardından sünnetlerin geldiğini söyler.⁷⁰ Hakikat yolunda öncülerden olmak için dünyayı da ahireti de görmeden ibadeti yalnızca Hak buyruğunu yerine getirmek gerektiğini vurgular.⁷¹ Bunu yaparken de Allah'ın bu ibadetlere ihtiyacı olmadığını düşünüp onun karşısında yapıp ettiklerini, zikirlerini, ibadetlerini hiç ve kıymetsiz görmeleri gerektiğini söyler.⁷² Akşamdan sabaha kadar ibadeti teşvik eder, bunu yapamazsa gecenin bir bölümünü ibadetle geçirmeyi, bunu da yapmazlarsa gün içinde ibadetleri aksatmamayı tavsiye eder.⁷³

*Makâlât'*ta bazı nüshalarda “namaz kılmak” şeriat makamlarından biri olarak zikredilmez. Nitekim kelime-i şehadet de İslam'ın yani şeriatın makamları arasında doğrudan zikredilmez. Öncelikle bazı nüshalarda namaz

⁶⁷ Abdalbaki Gölpınarlı, *Manakıb-I Hacı Bektâş-I Veli – Vilayetname* (İstanbul: İnkılap Kitabevi- Nurgök Matbaası, 1958), 4.; Esat Korkmaz, *Vilâyetname* (İstanbul, can yayınları, 2006), 3. Baskı, 16,

⁶⁸ Gölpınarlı, *Manakıb-I Hacı Bektâş-I Veli – Vilayetname* 4.; Korkmaz, *Vilâyetname*, 16, Süleyman Hayri Bolay, “Hacı Bektâş Velayetnamesinde İbadet Unsurları”, *I. Türk Kültürü ve Hacı Bektâş Veli Sempozyumunu Bildirileri*, Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektâş Veli Araştırma Merkezi: 1999, 83-92, 88.

⁶⁹ Gölpınarlı, *Manakıb-I Hacı Bektâş-I Veli – Vilayetname*, 8.; Korkmaz, *Vilâyetname* 23.

⁷⁰ Hacı Bektâş-ı Velî, *Anadolu Halk Klasikleri Serisi I Alevî-Bektâşî Klasikleri Dizisi I Besmele Tefsiri (Şerh-i Besmele)* Hazırlayan Yrd. Doc. Dr. Hamiye Duran (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), 45

⁷¹ Hacı Bektâş-ı Velî, *Şerh-i Besmele*, 49.

⁷² Hacı Bektâş-ı Velî, *Şerh-i Besmele*, 50-58.

⁷³ Hacı Bektâş-ı Velî, *Şerh-i Besmele*, 90-93.

kılmak ibaresinin geçtiğini söylemek gerekir.⁷⁴ Bu durumun sebebi şahadet ve namazın her gün göz önünde olan söz ve fiil olduğu için malumu ilam etmek gibi görülmesi olmalıdır. Nitekim *Makâlât*'ta Hünkar insanları dört gruba ayırır ve birinci grubun şeriat kavmi dediği abidler olduğunu, bunların ibadetlerinin namaz, oruç, zekat, savaş için askere çağırıldığında kaçmayıp savaşa gitmek ve cünüplük durumunda gusül abdesti almak olduğunu söyler ki bu makamla aynı ibadetler sayılmıştır.⁷⁵ *Vilâyetname*'de namaz konusunda pek çok örnek olduğundan bahsetmiştik.

Hünkar, asla, zahiri ibadetleri önemsiz görmez. O birinci kapının üçüncü makamında namaz, zekat, oruç, hac ve cenabetlikten temizlenmeyi sayar. Ancak iç ve dışın uyumuna önem verir. İnsanların helakini faydasız işlerle meşgul olup farzı terk etmek ve kalbin katılmadan vücut azalarıyla amel işlemekte görür.⁷⁶ İnanç esasları kadar ibadet esaslarına da riayet etmeyi ön gören Hünkar'a göre Allah, ibadeti, tıpkı annenin yemeğe alıştırıp süttten kestiği bir bebek gibi yavaş yavaş O'na kul olsunlar ve nefislerine tapmaktan korunsunlar diye emretmiştir.⁷⁷

Vilâyetnâme'de Hünkâr'ın cuma ve vakit namazlarını kıldığı, evrâd okuduğu, Bedahşan halkına Kur'ân okumayı ve namaz kılmayı öğrettiği geçer. Ayrıca Hünkâr'ın namazlarını Kâbe'de kıldığına dair bir keramet anlatılır.⁷⁸ Üzüm'e göre bu ifadelerden Hünkâr'ın günde beş vakit namaz kıldığına dair kesin bir hükme ulaşmak zordur.⁷⁹ Oysa namaz bu eserlerde doğrudan ve dolaylı bir şekilde defalarca geçmektedir. *Makâlât* ve *Fevâid*'de şeriat kapsamında namaz ibadeti açıkça geçer. Bolay, *Vilâyetnâme*'de vakit namazlarının her birinin sıklıkla tekrar ettiğini ve Hünkar'ın beş vakit namaz kıldığı ifadesini açıkça ortaya koyar.⁸⁰

⁷⁴ Süleymaniye Kütüphanesi, Tercüman, 00472 da kayıtlı makâlât 12a.

⁷⁵ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 44.

⁷⁶ Hacı Bektâş-ı Velî, *Kitâbü'l-Fevâid*, 17a/87.

⁷⁷ Hacı Bektâş-ı Velî, *Hacı Bektâş-ı Velî Külliyyatı (Makâlât-ı Gaybiyye ve Kelimat-ı Ayniyye)* (haz. Doç. Dr. Gıyasettin Aytas). Tıpkıbasım ile birlikte. Ankara: Ankara Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektâş-ı Velî Araştırma Merkezi Yayınları, 2010. 26b 27a / 441-

⁷⁸ Korkmaz, *Vilâyetname*, 20

⁷⁹ İlyas Üzüm, "Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş-ı Velî'ye Göre İslâmî İnanç ve İbadetler", *I. Türk Kültürü ve Hacı Bektâş Veli Sempozyumu Bildirileri*, Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektâş Veli Araştırma Merkezi: 1999), 385-390. 389.

⁸⁰ Bolay, Hacı Bektâş Velayetnamesinde İbadet Unsurları, 85-

Vilâyetnâme ısrarla onun dinî yaşantısının ayrıntılarını verse de Hünkar'ın şeriate muhalif olduğu, ibadetleri terk ettiği izlenimi veren bir iki durumdan da bahsedilir. Menkıbeye göre Onun cemaatle namaz kılmadığı söylentisi çıkar. Nurettin Hoca ve Molla Sadettin adındaki iki molla onu, Hünkar'ı neden tırnak kesmediği, bıyık uzattığı hakkında sorguya çeker ve cemaatle namaz kılmasını ister. Menkıbeden anlaşılan tırnak ve bıyık uzatma Hünkar'ın adeti olmayıp bu iki mollayı sınama amaçlıdır. Hatta tırnağını neden kesmediği sorusuna “Şahin pençesiz olmaz” bıyığını niçin kesmediği sorusuna da “Şahin çelenksiz olmaz” şeklinde alaycı bir cevap verir. İrmaktan getirilen abdest suyunun kana dönüşmesini ise mollalar önce hileye yorar, sonra kendileri getirdiğinde de suyun kana dönmesini büyüye yorarlar.⁸¹ Burada Nil nehrinin kan akması ve Firavun'un, asa mucizesini görmesine rağmen Hz. Musa'yı sihirbazların başı saymasına bir gönderme vardır. Aslında Hünkar abdestsiz, namazsız, bıyığı ve tırnağı uzun bakımsız pespaye biri olmayıp inancının ve yaşantısının sınanmasına bir tepki olarak bunları yapmıştır. Nitekim *Vilâyetnâme*'de Hünkar'ın köy mescidine kendi dervişleriyle namaz kıldığı ve bu yüzden kimi bilginler onu cemaati terk ediyor diye Molla Sadettin'e yerdikleri geçer.⁸² Yine *Vilâyetname*'de bir sohbet sonrası akşam namazı vakti köy imamının, izin almadan Hünkar'ın önüne geçip imamlığa başlaması sonrası Kur'ân'dan aklına hiçbir şey gelmediği Hünkar'ın imama; “Hakk'a giden erin önüne geçip imamlık edecek er görmedik.” dediği aktarılır.⁸³

Bursa Ramazan Baba dergahının 1895 de yazılan vakfiyesinde dergahta 12 yıl hizmet etmiş bir derviş tarafından ya da bu bulunamazsa Hacı Bektâş Dergahı'ndan gönderilecek münasip biri tarafından 12 kişilik müteveli oluşturulacak, dergahta bulunan dervişlerin her sabah namazından sonra 41 istiğfar 41 salavat 1001 defa ism-i celal ve müteveli tarafından dua okuyacak kelime-i tevhid okumaları istenmektedir. Bunu okumakta kusur edenlerin dergahtan çıkarılması istenmektedir. Ayrıca aynı vakfiyede her pazartesi ve cuma gecesi yasin okunması, 10 muharremde hatim okunması belirtilmektedir.⁸⁴ Evliya Çelebi, Antalya-Elmalı'daki Abdal Musa Bektâşî

⁸¹ Gölpınarlı, Manakıb-I Hacı Bektâş-I Veli – Vilâyetname 29.; Korkmaz, Vilâyetname, 57-58;

⁸² Gölpınarlı, Manakıb-I Hacı Bektâş-I Veli – Vilâyetname 57.

⁸³ Gölpınarlı, Manakıb-I Hacı Bektâş-I Veli – Vilâyetname 33.; Korkmaz, Vilâyetname, 65.

⁸⁴ Mustafa Kara, “Bir Bektâşî Tekkesi ve Vakfiyesi”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/1 (Ocak 1992), 15.

Tekkesi’ni şu cümleyle anar: “Ehl-i sünnet esaslarına bağlı üç yüz mücerred derviş.”⁸⁵

Makâlât’ta Hünkar, öşür veya zekat vermesi gerekirken bunları vermenin amellerinin boşa gideceğini, kırk makamı tamamlayamayacağı Hünkar tarafından ifade edilmiştir.⁸⁶ Oruç tutmanın bir sorumluluk olduğu “ramazan ayında oruç tutunuz” ifadesiyle dile getirilmiştir.⁸⁷ *Vilâyetnâme*’de Hünkâr’ın oruç tuttuğu ve çocuğu olmayanlara dualarının kabulü için üç gün oruç tutmalarını tavsiye ettiği ifade edilmiştir.⁸⁸ *Velayetnâme*’de Ahmet Yesevî, Lokman Perende, Hünkar gibi zatlar ve diğerleri de çok sık oruç tutmaktadır.⁸⁹ Hünkar’ın Türkistan’dan Rûm ülkesine hareket ettiğinde hacca niyet ettiği, Beytullâh’a vardığı, üç yıl burada kaldığı nakledilir. Buradan anlaşılıyor ki Hünkâr, hac görevini yapmıştır.⁹⁰ Hünkar’ın Hacı lakabını alışı da menkıbede şeyhi Lokman-ı Perende’nin “Hacı olan Bektâş’tır” demesiyledir. Bu nedenle halk onu “Hünkar Hacı Bektâş-ı Veli Horasânî” olarak anar.⁹¹

Burada üzerinde durulması gereken bir diğer konu, temel ibadetlerle birlikte “seferberlikten kaçmamanın” şeriat kapısında üçüncü makamda bulunmasıdır. Hünkar’ın vatan savunmasına verdiği önem burada görülmektedir. Gaza ve şehitlik de bu konuyla alakalıdır. “... Kafiri öldürürsen gazi ve o seni öldürürse şehit olursun ... Ve hem şehitlerin mertebeleri, peygamberlerin mertebelerinden beş mertebe öndedir. Evvela budur kim, peygamberler öldüğünde yıkadılar, şehitleri yıkamadılar. İkincisi, peygamberler öldüğünde onların giysilerini çıkardılar, şehitlerinkileri çıkarmadılar. Üçüncüsü şudur kim, peygamberlere kefen sardılar, şehitlere sarmadılar. Dördüncüsü, peygamberler ahirette şefaet edeceklerini seçerler. Şehitlerse kendi kavim ve kabilesine ve hısım-akrabasına, kardeşlerine ve yanına gelmiş olanlara toptan şefaet eder. Hak Teâlâ bunun hürmetine ötekileri bağışlayıp

⁸⁵ Orhan F. Köprülü, “Abdal Mûsâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/64-65. (İstanbul: TDV Yayınları, 1988.), 64.

⁸⁶ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 32., 72, 82.

⁸⁷ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 72.

⁸⁸ Gölpınarlı, *Manakıb-I Hacı Bektâş-I Veli – Vilayetname*, 34,

⁸⁹ Gölpınarlı, *Manakıb-I Hacı Bektâş-I Veli – Vilayetname*, Bolay, Hacı Bektâş Velayetnamesinde İbadet Unsurları, 87.

⁹⁰ Gölpınarlı, *Manakıb-I Hacı Bektâş-I Veli – Vilayetname*, 17.

⁹¹ Gölpınarlı, *Manakıb-I Hacı Bektâş-I Veli – Vilayetname*, 6.

cennete koyar. Beşincisi, peygamberleri yılda bir kez ziyaret ederler, şehitler her gün ziyaret edilir"⁹² diyerek cihada ve şehadete teşvik eder.

"Zümre-i Bektâşîyan" Yeniçeri Ocağı ve Bektâşilik ilişkisi Osmanlı'nın özel birliğinin Yeniçeriler olması açısından önemlidir.⁹³ Yeniçeri ocağı içinde Bektâşilik, Sünniliğin en güçlü müdafii olan Osmanlı tarafından 1826'ya kadar gözetilip kollanmıştır.⁹⁴ Yavuz Sultan Selim'in emrinde Şah İsmail'i perişan eden Osmanlı'nın temel askeri gücünün adı Yeniçeri'dir.⁹⁵ Bektâşilik ve Yeniçeri ocağı ilişkisini göstermesi açısından ocağın adının, ocağı Bektâşîyan olduğu, hiyerarşisine de silsile-i tarik-i Bektâşîyan adı verildiği unutulmamalıdır. Devlet-i Âliye, Yeniçeri ocağını 1826'da kaldırırken, Bektâşî tarikatını da yasaklamıştı.⁹⁶

Yeniçeri ocağı askeri disiplin yanında dini görevlerini de kontrol eden bir düzende idi. Koğuş amiri olan odabaşlarının bir görevi emrindeki yeniçeri yoldaşlarını iyiliğe sevk edip, akçeciklerini şaraba harcattırmamaları, bunlara namaz kıldırtmalarıdır. Ocakta namaz ve oruç ibadetlerindeki kusurlara hapis cezası verilirdi. Neferle sürekli ilgilenen odabaşılar bu cezaları verirdi.⁹⁷

4. Makam: Helal Kazanmak ve Faizi Haram Bilmek

"Dördüncü Makam: Halal kesb eylemekdür ve ribayı haram bilmekdür. Kavluhu teala: *Ve ehallallahu'l-bey'a ve harrame'r-riba*."⁹⁸

"Allah, alım-satımı helal, faizi haram kılmıştır"⁹⁹ ayetini verir ve bir açıklama yapmaz. *Fevâid*'de "Size rızık olarak verdiklerimizin temiz (helal) olanlarından yeyin"¹⁰⁰ ayetini verir ve her gün size ulaşan her ne ise, ertesi gün için biriktirmeyin şeklinde yorumlar.¹⁰¹

⁹² Hacı Bektâş-ı Veli, *Makâlât*, 133.

⁹³ M. Tevfik Oytan, *Bektâşiliğin İcyüzü: Dibi, Köşesi, Yüzü ve Astarı Nedir?* 1. cilt /. -- 2. bs. (İstanbul: Maarif Kitaphanesi, 1960.), 26.

⁹⁴ Ocak, Türk Sufiliğine Bakışlar, 20.

⁹⁵ Öztürk, *Tarihi Boyunca Bektâşilik*, 26.

⁹⁶ Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 61.

⁹⁷ Tayfun Toroser, *Kavann-ı Yeniçeriyân Yeniçeri Kanunları* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008), 64.

⁹⁸ Hacı Bektâş-ı Veli, *Makâlât*, 9a 72.

⁹⁹ el-Bakara 2/275. Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 72.

¹⁰⁰ Tâhâ, 20/81.

¹⁰¹ Hacı Bektâş-ı Velî, *Kitâbü'l-Fevâid*, 34-35.

5. Makam: Nikahlanmaktır

“Beşinci Makam: Nikah kılmakdur. Kavluhu teala: *Ve in eradtüm’ istibdale zevcin mekane zevcin.*”¹⁰²¹⁰³

Hünkar’ın toplum anlayışında bekar kalmamak ve aile hayatına önem vermek temel esaslar arasına alınmıştır. “Eğer bir eşi bırakıp da yerine başka bir eş almak isterseniz ...”¹⁰⁴ ayetini anar. *Fevâid*’de “Kadınlardan hoşunuza gidenleri ikişer, üçer, dörder nikahlayın”¹⁰⁵ ayeti zikredilir. Hz. Peygamber’in “Nikah benim sünnetimdir. Kim benim sünnetimden yüz çevirirse benden değildir.”¹⁰⁶ hadisini nakleder. *Vilâyetnâme*’de Hünkar’ın anne ve babasının hafızların, dervişlerin, yoksulların bir hafta Kur’ân tilavetleriyle ve dualarıyla evlendiği aktarılır.¹⁰⁷

6. Makam: Hayız ve Nifas Halinde Cinsel İlişkiyi Haram Bilmek

“Altıncı Makam: Hayzun ve nifasun nikahın haram bilmekdür. Kavluhu teala: *Hurrimet aleykum ümmehatüküm.*”¹⁰⁸¹⁰⁹

“Analarınız ... size haram kılındı”¹¹⁰ ayeti zikredilir. Ancak ayet evlenilmesi haram olan kadınlarla alakalıdır. Hayız ve nifas hallerinde cinsel ilişkiyi yasaklayan ayetin meali şudur: “Sana kadınların âdet dönemi hakkında soru soruyorlar. De ki: O sıkıntılı bir haldir. Bu sebeple âdet günlerinde kadınlardan ayrı durun, temizlenmedikçe onlarla cinsel ilişkide bulunmayın. İyice temizlendiklerinde onlara Allah’ın emrettiği şekilde yaklaşın. Allah çok tövbe edenleri sever ve içi dışı temiz olanları sever.”¹¹¹ Burada da önceki maddenin devamı olarak eşler arasında mahrem ilişkilere de dikkat edilmesi talim edilir. “Nikah” kelimesi burada evlilik sözleşmesi anlamında değil, cinsel ilişki anlamında kullanılmıştır. Hayız ve nifas halinde cinsel ilişkiyi haram bilmek Hünkar’ın öğretilerinde temel bir ilkedir.

¹⁰² el-Bakara 2/20.

¹⁰³ Hacı Bektâş-ı Veli, *Makâlât*, 9a/72.

¹⁰⁴ el-Bakara 2/20.

¹⁰⁵ Hacı Bektâş-ı Velî, *Kitâbü'l-Fevâid*, 3b/33.

¹⁰⁶ Hacı Bektâş-ı Velî, *Kitâbü'l-Fevâid*, 3b/33.

¹⁰⁷ Gölpınarlı, *Manakıb-I Hacı Bektâş-I Veli – Vilayetname*, 8.

¹⁰⁸ en-Nisâ, 4/23.

¹⁰⁹ Hacı Bektâş-ı Veli, *Makâlât*, 9a/72.

¹¹⁰ Nisâ, 4/23.

¹¹¹ el-Bakara 2/222.

7. Makam: Sünnet-i Cemaat

“Yedinci Makam: Sünnet-i cemaatdur. Kavluhu teala: Sünneti’llahi’lleti kad halet min kablu velen tecide fi sünneti’llahi tebdila.”¹¹²¹¹³

Hünkar, şeriatın üçüncü makamında “seferberlik olunca kaçmayıp düşmana karşı gelmek” olarak ifade ettiği ilkeyle, halkın birliğinde çok önemli olan vatan savunmasına değinmiştir. Hünkar, yine “sünnet ve cemaat ehliinden olmak” şeklinde belirlediği makamı anmakla ibadetin toplumsal boyutuna dikkat çekmiştir. ¹¹⁴ *Fevâid*’de bu makam “sultan-ı enbiyanın sünnetlerine uymak” şeklinde gelir ve “benim sünnetim için ölene Allah mağfiret etsin”¹¹⁵ rivayeti nakledilir.

Ona göre, Hz. Peygamber’in sahabilerinden birini etmek ya da küçümsemek, kişinin ibadetlerinin mahvolmasına sebep teşkil eder. O, şunu söylemekten de kendini alamamaktadır: “Ve hem Muhammed baş parmak gibidir. Ebu Bekir şahadet parmağı gibidir. Ömer orta parmak gibidir. Osman taharet parmağı gibidir. Ali küçük parmak gibidir.”¹¹⁶ Yani bu isimleri birbirinden ayırmak mümkün değildir.¹¹⁷ Cemaat sünnetini korumayı “yaşadığın toplumun genel kurallarına uyacaksın, kendini toplumdaki dışlamayacaksın” şeklinde anlayanlar da vardır.¹¹⁸

8. Makam: Şefkat

“Sekizinci Makam: Şefekatdür. Kavluhu teala: Ellezine yenkudune ahda’llahi min ba’di misâkihi”¹¹⁹. Hadis: Eş-şefekatü mine’l-ıman.¹²⁰¹²¹

Hünkar, *Makâlât*’ta şefkat makamına “Onlar öyle (fasıklar) ki, kesin söz verdikten sonra sözlerinden dönerler.” ayetini ve hadis olarak andığı “Şefkat imandandır.”¹²² sözünü delil getirir. *Fevâid*’de ise “Eğer iyilik ederseniz kendinize, sevabı neyse size gelir ve eğer kötülük ederseniz o zaman da vebali mutlaka kendinize olur.”¹²³ ayetini ve Medarik’te Hz. Ali’den “Kesinlikle

¹¹² el-Fetih 48/23.

¹¹³ Hacı Bektâş-ı Veli, *Makâlât*, 9a/72.

¹¹⁴ Arslan, Hacı Bektâş Veli’de İman-Ahlâk İlişkisi, 75.

¹¹⁵ Hacı Bektâş-ı Velî, *Kitâbü’l-Fevâid*, 4a/35.

¹¹⁶ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 78

¹¹⁷ Öztürk, *Tarihi Boyunca Bektâşilik*, 104.

¹¹⁸ Boztuğ, Bir Anadolu Aydını Hacı Bektâş-ı Velî, 13.

¹¹⁹ el-Bakara 2/27. Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 9b/75.

¹²⁰ Hadis değildir.

¹²¹ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 9b/75.

¹²² Hadis değildir.

¹²³ İsrâ, 17/7.

kimseye iyilik yapmadım ben. Kendim haricinde bir kimseye de zararım dokunmadı." Yani bir kimse her ne yaparsa, kendine yapar manasındaki¹²⁴ sözünü delil getirir. Hünkar, "hiç kimsenin incitmesinden incinmeyen kişi kurtulmuştur. Karşısındaki incitilmeyi hak etse dahi onu incitmeyen cömerttir, yiğittir:" diyerek şefkatte âli gönül sahibi olduğunu gösterir.¹²⁵

O, bu konudaki düşüncelerini en açık ve güzel biçimde *Besmele Tefsiri* adlı risalesinde ortaya koymuştur. Kur'ân'ın ilk cümlesi olan besmele, Allah'ın şefkat ve bağışlayıcılık vasfını dile getiren Rahman ve Rahim isimlerinden oluşur. Besmele, tek istisna dışında tüm Kur'ân surelerinin başında yer alır. Bunun anlamı Kur'ân'da yaratılanlara şefkat ve merhametin esas olduğudur. Kur'ân'ın ilk suresi Fatıha'da da Allah ikinci ayette kendisini Rahman ve Rahim isimleriyle niteler. Hünkar'ın *Besmele Tefsiri*, Allah'ın, Kur'ân'ın ve İslam'ın en temel değerlerinden rahmet ve şefkati açıklar.¹²⁶

9. Makam: Temiz Giymek ve Temiz Yemek

"Dokuzuncu Makam: Arı geymekdür ve arı yemektür. Kavluhü teala: Küli min tayyibati mâ razaknâküm.¹²⁷Ve kavluhü teala: Ve siyâbeke fe tahhir.¹²⁸"¹²⁹

"Size verdiğimiz rızıkların temiz olanlarından yeyin.¹³⁰", "Elbiseni temiz tut."¹³¹ Ayetleri *Makâlât*'ta geçerken, *Fevâid*'de "Kim helal elbise giyerse, Allah onun duasına icabet eder."¹³² rivayeti delil getirilir. Hakikatin 3. kapısında ise eline geçen hiçbir lokmaya, nereden geldiğini bilmediğin müddetçe, el sürmemek tavsiye edilir.¹³³

10. Makam: İyiliği Emretmek ve Yaramaz İşlerden Sakınmak

"Onuncu Makam: Emr-i ma'rûf'dur ve yaramaz işlerden sakınmakdur. Kavluhü teala: (Ve) ye'murûne bi'l-ma'rûfi ve yenhevne ani'f-münkeri.¹³⁴ Bu kadar âyât-ı beyyînât dükelisi iman ehli için gelmişdür. Temme Bâkî."

¹²⁴ Hacı Bektâş-ı Velî, *Kitâbü'l-Fevâid*, 4a/35.

¹²⁵ Hacı Bektâş-ı Velî, *Kitâbü'l-Fevâid*, 14a/75.

¹²⁶ Öztürk, Tarihi *Boyunca Bektâşilik*, 124-125.

¹²⁷ el-Bakara 2/172.

¹²⁸ Müddessir, 74/4.

¹²⁹ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 9b/75.

¹³⁰ el-Bakara 2/172.

¹³¹ el-Müddessir, 74/4.

¹³² Hacı Bektâş-ı Velî, *Kitâbü'l-Fevâid*, 4a/35.

¹³³ Hacı Bektâş-ı Velî, *Kitâbü'l-Fevâid*, 5b/41.

¹³⁴ Âl-i İmran 3/114.

“Onlar iyiliği emrederler, kötülükten menederler...”¹³⁵ ayetini delil getirir. “Bu kadar ayetler ve açıklamaların tamamı iman ehli için gelmiştir.” diyerek Hünkar iman olmadan yukarda sayılanların ahirete faydası olmayacağını ya da bu sayılanları öncelikle iman ehlinin imanının kemale ermesinde esas olacağını söylemek ister.

İnsanlar arası ilişkilerde Hünkar başkalarına zarar vermemeyi, yapılan kötülüklere dahi iyilikle karşılık vermeyi, iyiliği öğütlemeyi esas alır. İyiliğe karşı kötülüğün hayvanlık, kötülüğe karşı iyiliğin insanlık olduğunu öğütler.¹³⁶

İyiliği emretmek ve kötü işlerden sakındırmak toplumsal hayatı destekleyen en temel unsurlardandır. O önce kendi nefesine doğruları emretmeyi öğütler. Nefsini arzusundan yani haram olan, uygunsuz isteğinden alıkoynanların cennete gireceğini söyler.¹³⁷ Hünkar, تنها yerde günah işlemeye niyetlenip imkanı olduğu halde nefesine karşı koyarak bu işten uzak duranlar hakkında bu ayete atıf yapar.¹³⁸

İyiliği emretme anlayışının Hünkar’dan feyz alan Alevî Bektâşî inanışında bugün de canlı olduğu görünür. Şöyle ki Mürşid adil bir hâkim sıfatıyla iki dizi üstüne gelmiş olan canların hepsini birbirinden sorar, yekdiğerine küsmüş, darılmış, gücemiş kimseler varsa meydanda niyaz ederler, haklarını talep ederler. Mürşid iki tarafı da dinler, davalarını halleder. Bütün küsleri barıştırır. Bundan sonra iyi geçineceklerine, fena yollara sapmayacaklarına mürşit huzurunda kesin söz verirler ve bunu tevsik için de (Muhammed Ali) meydanına niyaz ederler, yani, eğilip yer öperler. Bektâşiler arasında cinayet işleyenler, zina ve livata yollarına sapanlar, hırsızlık edenler, karısını boşayanlar derecesine göre uzun müddet ayin ve erkanlara giremezler. Bunlar “düşkün” tabir olunur. Abdestini bozmuş, ikrarından dönmüş sayılırlar. Bu da kötülükten sakındırma anlayışının bu topluma kendi anlayışlarına göre yansımış şeklidir.¹³⁹

¹³⁵ Âl-i İmran 3/114.

¹³⁶ Hacı Bektâş Veli, *Fevâid*, 81

¹³⁷ Hacı Bektâş Veli, *Fevâid*, 4a/35.

¹³⁸ Hacı Bektâş Veli, *Fevâid*, 4a/35.

¹³⁹ M. Tefvik Oytan, *Bektâşiliğin İçyüzü: Dibi, Köşesi, Yüzü ve Astarı Nedir?* 1. Cilt 2. bs. (İstanbul: Maarif Kitaphanesi, 1960), 22.

Sonuç

Çalışmamızda Hünkar'a ait olarak kabul gören eserlerdeki bilgilerden Hünkar'ın yüksek seviyede tahsil ve manevi eğitim aldığı, İslamî ilimlere derin vukuf sahibi olduğu anlaşılmaktadır. Kur'ân-ı Kerim'i, sünneti, akli selimi ve erenlerin öğütlerini Hünkar Allah'a ulaşma yolunda ana referansları yapmıştır. O sadece bir rehber değil, aynı zamanda büyük bir yol ve yöntem kurucudur. Müridin yalnız tarikate ait değil, beşeri vazifelerini de göstermiştir. O, Anadolu 'da dağılan halkı toparlayıp milli birlik kurmada da önemli rol oynamıştır.

Hünkar'ın dört kapı kırk makam sistemindeki şeriat kapısı sistemin temel mayasıdır. Olgunlaşmanın ilk adımudur. Manevi yükselişin temel unsurudur. Bize şeriat dairesi içerisine girdikten sonra kemale ermenin açılımını sunar. Şeriatın hakikate kadar gerçekleşen yolculuk zahirinden batına, ruh-satlarla amelden azimetle amele, fetvadan takvaya yol alma niteliğindedir. Sıradanlıktan adam gibi adamlığa bir oluşturmaktır. Cahillikten ilme, ilimden irfan ve hikmete deruni seyirdir. Şeriatla tahalluk edip hakikatle tahakkuktur. Ana cadde içinde yol alıp gerçek kulluğa ermektir. Hünkar'ın şeriatın bahsetme amacı şeriatı Allah'a dost olunamayacağını bildirmektir. Bunun için bu makama bir anda ulaşamayacağını, belirli aşamalardan geçip belli dereceleri kat etmenin gerekli olduğunu savunmuştur. Bektâşî geleneğin kökleri olan kaynaklar bize Hünkar'ın, şeriatta sabit kadem olan bir mutasavvıf olduğunu göstermektedir.

Kaynakça

- Arslan, Hulusi. *Hacı Bektâş Velî'de İman-Ahlâk İlişkisi*. Uluslararası Hacı Bektâş Velî Sempozyumu I (Çorum: Hitit Üniversitesi Hacı Bektâş Velî Araştırma ve Uygulama Merkezi, 2011), 63-80.
- Aydın, Mehmet. *Hacı Bektâş-ı Velî'de Dinî Boyut*. *Erdem* 8/23 (04 Ocak 1996), 541-554.
- Baltacı, Burhan. *Hacı Bektâş Velî'nin Kur'ân'dan İktibasları ve Yorumlarının Tefsir Perspektifinden Değerlendirilmesi*. Uluslararası Hacı Bektâş Velî Sempozyumu I (Çorum: Hitit Üniversitesi Hacı Bektâş Velî Araştırma ve Uygulama Merkezi, 2011), 109-126.
- Bolay, Süleyman Hayri. *Hacı Bektâş Velayetnamesinde İbadet Unsurları*. I. Türk Kültürü ve Hacı Bektâş Velî Sempozyumu Bildirileri (Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektâş Velî Araştırma Merkezi, 1999), 83-92.
- Boztuğ, Durmuş. *Bir Anadolu Aydın Hacı Bektâş Velî*. I. Uluslararası Hacı Bektâş Velî Sempozyumu Bildiriler Kitabı, I. Cilt (Ankara: Hacı Bektâş Velî Araştırma ve Uygulama Merkezi, 2011).

- Coşan, M. Esad. *Hacı Bektâş-ı Velî ve Bektâşîlik*. ed. Necdet Yılmaz, (İstanbul: Server İletişim, 1993).
- Eraslan, Kemal ve Necdet Tosun. *Yesevî'nin Fakr-nâmesi ve İki Farsça Risalesi* (Ankara: Ahmet Yesevî Üniversitesi, 2016).
- Fığlalı, Ethem Ruhi. *Türkiye'de Alevilik Bektâşîlik*. Ankara: Selçuk Yayınları, 1990.
- Gölpınarlı, Abdulkaki. *Manakıb-ı Hacı Bektâş-ı Velî – Vilayetname*. İstanbul: İnkılap Kitabevi- Nurgök Matbaası, 1958.
- Düzenli, Pehlul. *Şeyhülislam Ebussuûd Efendi Fetvâları Işığında Osmanlı Sünniliği. Marife: Bilimsel Birikim V/3* (2005), 259-286.
- Gül, İbrahim. *Hacı Bektâş-ı Velî Öğretisinde Aklın ve İlmin Yeri. Türk Kültürü ve Hacı Bektâş Velî Araştırma Dergisi* 88 (Aralık 2018), 97-110.
- Hacı Bektâş-ı Velî. *Hacı Bektâş Velî Külliyyatı (Fevâid Bölümü)* (haz. Baki Yaşa Altınok). Ankara: Ankara Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektâş Velî Araştırma Merkezi Yayınları, 2010.
- Hacı Bektâş-ı Velî. *Hacı Bektâş Velî Külliyyatı (Makâlât-ı Gaybiyye ve Kelimât-ı Ayniyye)* (haz. Doç. Dr. Gıyasettin Aytaş). Tıpkıbasım ile birlikte. Ankara: Ankara Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektâş Velî Araştırma Merkezi Yayınları, 2010.
- Hacı Bektâş-ı Velî. *Anadolu Halk Klasikleri Serisi I Alevî-Bektâşî Klasikleri Dizisi I Besmele Tefsiri (Şerh-i Besmele)*. Hazırlayan Yrd. Doc. Dr. Hamiye Duran. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.
- Hacı Bektâş-ı Velî. *Makâlât*. (haz. Ali Yılmaz, Mehmet Akkuş, Ali Öztürk), (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, Ankara, 2007).
- Hasluck, F.V. *Christianity and Islam under the Sultans*, Oxford: Oxford University Press, 1929.
- Kara, Mustafa. "Bir Bektâşi Tekkesi ve Vakfiyesi". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/1 (Ocak 1992). 9-18
- Kara, Mustafa. *Tasavvuf ve tarikatlar*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1992.
- Korkmaz, Esat. *Vilâyetname*. İstanbul, Can yayınları, 2006. 3. Baskı
- Korkmaz, Esat. "Hacı Bektâş Velî Öğretisi Dört Kapı Kırk Makam". *I. Türk Kültürü ve Hacı Bektâş Velî Sempozyumu Bildirileri*, 207-240.
- Köprülü, Orhan F. "Abdal Mûsâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/64-65. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Mısri, Niyazi. *Mısri Niyazi divanı şerhi: tam divan ile birlikte*. haz. Mahmut Sadettin Bilginer. (İstanbul: Baha Matbaası, 1976)
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Türk sülûflüğüne bakışlar: Türkiye'de tarihin saptırılması sürecinde*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1996.
- Oytan, M. Tevfik. *Bektâşîliğin İcyüzü: Dibi, Köşesi, Yüzü ve Astarı Nedir?* 1. Cilt. 2. bs. İstanbul: Maarif Kitaphanesi, 1960.
- Öngören, Reşat. "Şeriatın Kestiği Parmak: Kanuni Sultan Süleyman Devrinde idam Edilen Tarikat Şeyhleri", *İLAM Araştırma Dergisi*, c. 1, s. 1, (Ocak- Haziran 1996), 123-140.
- Öztürk, Y. Nuri. *Tarihi Boyunca Bektâşîlik*. İstanbul: Yeni Boyut, 1990.

- Selcen Çiftçi Köse, *Bahrü'l-Hakayık (transkripsiyonlu metin- dil incelemesi- sözlük)*. Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1997.
- Şişman, Mustafa. *Hacı Bektâş Veli*. Ankara: Sepya Yayınları, 2013.
- Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye fi Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*. haz. Muhammet Hekimoğlu, ed. Derya Örs, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019.
- Toroşer, Tayfun. *Kavanın-ı Yeniçeriyân Yeniçeri Kanunları*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008.
- Ülken, Ziya, Anadolu Tarihinde Dinî Ruhîyat. Müşahedeleri: Hacı Bektâş Veli, Mihrap Mecmuası, Sayı: 15-16. Temmuz 1922.
- Üzüm, İlyas, "Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş-ı Velî'ye Göre İslâmî İnanç ve İbadetler", *I. Türk Kültürü ve Hacı Bektâş Veli Sempozyumu Bildirileri*, Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektâş Veli Araştırma Merkezi: 1999, 385-390.
- Yıldırım, Rıza, *Aleviliğin Doğuşu Kızılbaş Sufiliğinin Toplumsal ve Siyasal Temelleri 1300-1501*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.

Hacı Bektâş Veli'nin Özlü Sözlerinin Kur'ânî Temelleri

Zülfikar DURMUŞ*
Mustafa SAĞLAM**

Giriş

Büyük ahlakçı, halk önderi, eğitimci, mutasavvıf, Allah aşığı ve insan dostu, Müslüman Türk düşünürü Hünkâr Hacı Bektâş Veli (ö. 669/1271 [?]) Bektâşîlik tarikatının kurucusu olarak kabul edilir ve Anadolu'nun büyük erenlerindedir. Anadolu'daki heterodoks Müslümanlığın merkez şahsiyetlerinden bir sûfidir. Onun hakkında yazılı kaynak veya belgeler bugüne intikal etmediğinden onun tarihî hüviyetini belirleyebilmek oldukça zordur. Yaşadığı döneme ait resmî kronikler, hatta sûfî kaynakları bile ondan bahsetmez. Bu bilgi azlığı, Hacı Bektâş Veli'yi Türkiye'de zaman zaman siyasî-ideolojik spekülasyonların itibarlı malzemesi haline de getirmiştir. Bu nedenle Hacı Bektâş Veli'yi ancak kendi zamanından epeyce sonra yazılmış ikinci dereceden kaynaklardan incelemek mümkün olabilmektedir. Bu kaynaklar arasında Âşık Paşa'nın oğlu Elvan Çelebi'nin (ö. 760/1358-59'dan sonra) *Menâkıbü'l-Kudsîyye'si*, Ahmed Eflâkî'nin (ö. 761/1360) *Menâkıbü'l-Ârifîn'i* zikredilebilir. Ayrıca onu Orta Asya Türklerinin dinî-tasavvufî hayatında geniş tesirler icra eden mutasavvıf-şair ve Yeseviyye tarikatının kurucusu Ahmed Yesevî (ö. 562/1166) geleneğine bağlayan önemli metinleri içinde bulunduran *Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş-ı Velî* isimli eser onun şahsiyeti ve Bektâşîliğin tarihçesi bakımından önümüzde durmaktadır. Burada Hacı

* Prof. Dr., Hacı Bektâş Veli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı, zulfikardurmus@nevsehir.edu.tr, orcid/ 0000-0003-4255-0820.

** Dr. Öğr. Üyesi, Hacı Bektâş Veli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kiraat İlmi Anabilim Dalı, mustafasaglam@nevsehir.edu.tr, orcid/0000-0001-5415-2761.

Bektâş Veli'yi tam anlamıyla *sünnî bir velî* olarak tanıtan Taşköprizâde'nin (ö. 968/1561) eş-*Şekâ'iku'n-Nu'mâniyye* adlı eserini de kaydetmek gerekir.

Hacı Bektâş Veli'nin tarihî şahsiyeti ve Anadolu'ya gelmeden önceki hayatı hakkında *Vilâyetnâme'*de yer alan menkıbevî bilgiler dışında kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Ancak onun "Horasan erenleri" diye bilinen Kalenderiyye akımına mensup sûfilerden biri, dolayısıyla Horasan Melâmetiyye mektebinden olduğuna muhakkak gözüyle bakılabilir. Bu sebeple 13. yüzyılda Cengiz istilâsı sebebiyle Anadolu'ya yapılan derviş göçleri arasında, aynı mektebe mensup Yesevî veya daha kuvvetli bir ihtimalle Haydarî dervişlerinden biri olarak Anadolu'ya gelmiş olmalıdır. Hacı Bektâş Veli 13. yüzyıla damgasını vuran ve kendinden sonraki kuşağa da düşünceleriyle etkisini hissettiren önemli bir isimdir. Sadece Anadolu coğrafyasında değil, Balkan coğrafyasında da saygıyla anılan bir önder konumdadır.¹

Hacı Bektâş Veli'nin doğum ve vefat yılları kesin olarak bilinmemektedir. Doğum yılı 1209/1242, vefat yılı 1271/1337 olarak belirtilmektedir. İlk eğitim ve öğrenimini Türkistan Piri Hoca Ahmet Yesevî kültür ocağından alarak, çok sayıda âlimin yetiştiği Horasan'da engin bir bilgi birikimine ve geniş bir dünya görüşüne sahip olmuştur. Anadolu'ya gelişi 1270-1280 yılları arasına tekabül ettiği söylenebilir. Onun Anadolu'ya gelişi Anadolu Selçuklu Devleti'nin siyasi, ekonomik ve kültürel düzenin bozulduğu, yönetimde bölünmelerin ortaya çıktığı bir devreye rastlamaktadır. Hacı Bektâş Veli, hakikat nurunu Anadolu'da yakmış, etrafına topladığı insanlara tasavvufun inceliklerini anlatmıştır. "İnsan-ı kâmil" olmanın, Hakk'a ulaşmanın, dört kapı kırk makamdan geçerek hakikate kavuşmanın yollarını yetiştirdiği talebelerine öğretmiştir.²

Çalışmamızda konu olarak hikmetli sözleriyle tanınan ve pek çok konuşmacıya ilham kaynağı olan Hünkâr Hacı Bektâş Veli'nin yaygın olarak bilinen bazı özlü sözleri, Kur'ân-ı Kerîm ekseninde ele alınarak değerlendirilecektir. İlim-irfan sahibi bir İslam düşünürünün hikmetli sözlerine kaynaklık edenin, düşüncelerinin ve söylemlerinin temelinde en güzel söz olan

¹ Detaylı bilgi için bk. Manakıb-ı Hacı Bektâş-ı Velî "*Vilâyet-Nâme*", haz. Abdalbâkî Gölpınarlı, (İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1958), 14 vd.

² Konuya ilişkin detaylı bilgi için bk. Esad Coşan, *Makâlât Hacı Bektâş Veli*, sad. Hüseyin Özbay, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996), 11-20.

Kur'ân'ın olması gayet doğaldır. Bu sözler, *Makâlât* başta olmak üzere *Vilâyetnâme* ve diğer eserleri de taranarak belirlenmiş ve Kur'ân'daki izdüşümleri tespit edilerek ortaya konulmaya çalışılmıştır. Hacı Bektâş Velî'nin özdeyişleri günümüzde birçok atmosferde kullanılmaktadır. Bu özdeyişlerin Kur'ân bütünlüğünde değerlendirilmesi düşüncesiyle bu konu ele alınmış, Hünkârın sözlerinin ekseriyetle kaynağını Kur'ân'ın oluşturduğunu gözler önüne sermek amaçlanmıştır. Bunu yaparken de Kur'ân'la örtüşen ve örtüşmeyen özdeyişlerinin analizi yapılacaktır. Hünkâra nispet edilen sözlerin Kur'ân ayetlerinden karşılıklarının mukayese edilmek suretiyle tenkit, tahlil ve analize tabi tutulması çalışmanın yöntemini oluşturmaktadır. Çalışmada *Hünkâr Hacı Bektâş Velî'den Özdeyişler*³ isimli eserde belirtilen sözlerinden bazıları seçilerek gerek Kur'ân ve gerekse Hadis-i Şerifler bağlamında değerlendirilecektir.

Çalışmada her ne kadar Hünkâr'ın on özlü sözüne yer verilse de o başlıkla bağlantılı olan diğer sözlerine de metinde yer verilmiştir. Başlık olarak belirtilen ve *Hünkâr Hacı Bektâş Velî'den Özdeyişler* isimli eserden refere edilen sözleri için ayrıca kaynak belirtilmemiştir. Ancak metin içinde başlığın konusuyla ilgili diğer sözlerinden ulaşabildiklerimiz için kaynak belirtilmeye gayret edilmiştir. Ele aldığımız özlü sözlerinin hemen tamamına yakınının "ahlak" konusuna dair olduğunu bu sebeple de konulu bir tasnife tabi tutulmadığını belirtmeliyiz. Bu sebeple özlü sözler maddeleştirerek verilmiştir. Şimdi çalışmaya konu edilen on özdeyişi inceleyelim.

1. "Dinine Dizinle Değil, Kalbinle Bağlan!"

Din, insanların dünya ve ahirette mutlu olmaları için Allah'ın peygamberleri vasıtasıyla insanlık ailesine gönderdiği ilahi sistemin adıdır. Allah'ın bütün kutlu elçilerinin toplumlarına getirdiği tek din olmuştur adı da İslâm'dır.⁴ İslâm'dan başka bir dinin tercih edilip benimsenmesi durumunda o din Allah katında asla kabul edilmeyecektir. Üstelik başka dini tercih edenler ahirette hüsrana uğrayacaktır.⁵ Allah'ın gönderdiği İslam Dini, hayatın hemen her alanını kapsayacak nitelikte olup en genel anlamda iman,

³ Feyzi Halıcı, *Hünkâr Hacı Bektâş Velî'den Özdeyişler*, (Ankara: TBMM Ofset Tesisleri, 1995).

⁴ Âl-i İmrân 3/19.

⁵ Âl-i İmrân 3/85.

ibadet ve ahlak konularına yönelik emir, nehiy ve tavsiyelerle muhataplarını daima iyi ve doğru olana yönlendirir.

İlhamını Kur'ân'dan alan Hünkâr, bu söyleyişinde dindarlığın göstergelerinden olan iman, ibadet ve ahlakın gösteriş amacıyla yapılmaması ve istismar aracı olarak kullanılmaması gerektiğini vurgular gibidir. O, bu sözle dinin emir ve yasaklarının ve ahlâkî ilkelerinin insanlar görsün ve takdir etsinler diye değil, içten geldiği gibi, çok samimi duygularla ve Allah'ın rızasına uygun olarak yapılmaya çalışılmasına dikkat çekmektedir. Zaten inanan insan için bu, dinî ve ahlâkî bir gerekliliktir.

Onun bu sözünün temelini Kur'ân'da birçok kez zikredilen “ مُخْلِصًا لَهُ ” yani “dini Allah'a özgü kılmak” ifadesine adeta tercümanlık ettiğini söyleyebiliriz. Nitekim bu konudaki ayetlerden biri şöyledir:

(قُلْ إِنِّي أُمِرْتُ أَنْ أَعْبُدَ اللَّهَ مُخْلِصًا لَهُ الدِّينَ)

“Bana, her türlü şirk ve gösterişten uzak durup taat ve ibadeti yalnız Allah'a has kılarak O'na kulluk etmem emredildi.”⁶

İbadetlerin samimiyetle ve içten gelen bir hâl ile yerine getirilmesi Allah'a gönülden bağlı olmakla ilişkilidir. Her iş ve davranışta Allah'a ve onun emirlerine teslim olmak dünya-ahiret mutluluğunun ve huzurun kaynağıdır. Bir başka ifadeyle söyleyecek olursak bütün işlerinde Allah'ı görür gibi kulluk edenler iç âlemlerinde huzura ve dinginliğe ulaşırlar. Hünkâr konuya ilişkin “Huzur ve mutluluk teslimiyettir.”⁷ sözünde bu duruma veziz bir şekilde işaret etmiş ve mutluluğu Allah'a mutlak teslimiyet şartına bağlamıştır. Allah'a teslimiyeti çok kapsamlı bir şekilde vurgulayan şu ayet idraklere sunulmaktadır:

(لَا شَرِيكَ لَهُ وَبَدَّلِكَ أُمِرْتُ وَأَنَا أَوْلُ الْمُسْلِمِينَ. قُلْ إِنَّ صَلَاتِي وَنُسُكِي وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِي لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ)

“Ey Peygamber! Yine de ki onlara: ‘Benim namazım-niyazım, diğer bütün ibadetlerim, kısaca hayatım ve ölümüm, âlemlerin rabbi olan Allah içindir. O'nun hiçbir eşi ve ortağı yoktur. İşte bana emredilen, böyle inanmak ve bu inanç üzere yaşamaktır. Bunun içindir ki ben hepinizden önce Allah'a boyun eğip teslimiyet gösterdim.’”⁸

⁶ ez-Zümer 39/11. Konuyla ilgili başka ayetler için bk. en-Nisâ 4/146; el-A'râf 7/29; ez-Zümer 39/2, 3, 14; el-Mü'min 40/14, 65; el-Beyyine 98/5.

⁷ Halıcı, *Özdeyişler*, 28.

⁸ el-En'âm 6/162-163.

Teslimiyetin mutlulukla ve huzurla çok yakın bir ilişkisinin olduğunu tecrübelerimizden hareketle söyleyebiliriz. Mutluluk iki boyutludur. Biri dünyaya, diğeri ise ahirete yönelik olandır. Dünyevî olan anlamlı ve devamlı olduğunda haz, mutluluk ve huzur kavramlarında ifade edilebilir. Ahirete yönelik mutluluk ise Allah'ın emir ve yasaklarına teslimiyet gösterenlere vadedilen sonsuz huzur ve neşedir. Zira haz, saniyelerle; mutluluk dakikalarla, huzur ise zaman tahdidi olmadan anlaşılmaktadır. Hünkâr'ın işaret ettiği teslimiyette gizli olan mutluluk örneğin er-Ra'd 13/11. ayette şöyle ifade edilmektedir:

(أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ)

"...Bilesiniz ki gönüller ancak Allah'ı zikrederek huzura kavuşur."⁹

Ayette bahsedilen kalplerin huzurla dolmasını temin eden zikirdir. Buradaki "zikir"den maksat birçok müfessire göre Kur'ân'dır.¹⁰ Nitekim Kur'ân'ın bir isminin de "zikir" olması bu görüşü doğrulamaktadır.¹¹ Ayetin öncesinde bahsedilen Allah'ın hidayete erdirdiği kimseler, O'na ve Kur'ân'a gönülden bağlı, Kur'ân'ı okuyan, Allah'ın adını anan ve böylece kalpleri dinginleşerek huzur ve sükûna kavuşan kimselerdir.¹²

2. "İşini Aydınlıkta Gör, Karanlığa Bırakma!"

Aydınlık ve karanlık birbirine zıt iki kelimedir. Aydınlıkla karanlığın bir olmayacağı gerçeğini ifade eden ayetler¹³ çerçevesinde düşünüldüğünde aydınlık ve karanlığın karşılaştırmalı olarak ele alındığı bu sözde, işin aydınlıkta daha sağlam yapıldığı buna karşın karanlıkta ise işlerin bu kadar sağlam yapılamayacağı vurgulanmaktadır.¹⁴

⁹ er-Ra'd 13/28.

¹⁰ Mukâtil b. Suleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Suleymân*, thk. Abdullah Mahmûd Şehâte, (Beyrut: Muessesetu't-Tarîhi'l-Arabî, 2002), 2/377; Ebû Muhammed el-Hüseyin b. Mes'ûd el-Beğavî, *Meâlimu't-tenzîl fî tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Abdullah en-Nemir, Osman Cumua Dumeyriyye, Suleymân Musallem el-Haraş, (Riyad: Dâru Taybe, 1409), 4/315; Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsîn et-Turkî, (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 2006), 12/65.

¹¹ Konu ile ilgili geniş bilgi için bk. Zülfikar Durmuş, *İlahi Kelam: Kur'an*, (İstanbul: Çıra Yayınları, 2021), 50-60.

¹² Hayreddin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, (Ankara: DİB Yayınları, 2007), 3/289.

¹³ er-Ra'd 13/16; el-Fâtır 35/20.

¹⁴ Aydınlik ve karanlık mukayesesi hakkında daha geniş bilgi için bk. Cengiz Güneş, "Kur'an'da Gölge Metaforu", *Tokat İlmîyat Dergisi* 12/1 (2024), 115-138.

Kur’ân’da aydınlık “nûr”, karanlık ise “zulümât” kelimeleriyle ifade edilir. Nitekim müminlerin velisi olan Allah Teâlâ, mümin kullarını karanlıklardan aydınlığa çıkarırken bunun tam tersine kâfirlerin velisi olan tâğûtlar ise kendi yolundan gidenleri aydınlıktan karanlığa çıkarır. Ayetlerde *nurun* tekil, *zulümâtın* ise çoğul olarak kullanılması hakikatin tek, zulümâtın ise pek çok olduğu gerçeğini yansıtmaktadır. Bu gerçeğe dikkat çeken ayetlerden biri şöyledir:

(اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا يُخْرِجُهُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا أَوْلِيَاؤُهُمُ الطَّاغُوتُ يُخْرِجُوهُمْ مِّنَ النُّورِ إِلَى الظُّلُمَاتِ أُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ)

*“Allah müminlerin yâr ve yardımcısıdır; onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır. Kâfirlerin dost ve yardımcıları ise putlar ve şeytanın yandaşlarıdır. Onlar kâfirleri karanlıklara sürükler. İşte o kâfirler cehennemi boylayacak ve orada temelli kalacaklar.”*¹⁵

Ayetteki *zulümât*; küfür ve dalalet, *nûr* ise iman ve hidayet olarak izah edilmiştir.¹⁶ Allah’ın yolundan alıkoyan küfrün ve dalaletin türevleri pek çoktur. Buna karşın Allah’ın yolu ise tek olup o da tevhid inancıdır. Ayette ayrıca zatında, isim-sıfatlarında ve fiillerinde bir tek olan Allah’a karşı tâğûtların (putlar, şeytanlar vb.) çoğul olarak zikredilmesi oldukça manidardır.

Hünkâr’ın bu özdeyişinde ayrıca sorumlulukları geciktirmenin yanlışlığına da dikkat çekilmektedir. Buna göre işlerin, amellerin yarına bırakılmaması mesajı verilerek bu konuda şuurlu hareket edilmesi öğütlenmektedir. Nitekim konuya ilişkin birçok ayet olmakla birlikte şu vereceğimiz ayet, dünyada yapılması gerekirken yapılmayan ve sürekli ertelenen amellerin ahirette nasıl bir pişmanlık sebebi olacağını etkili bir tasvirle açıklamaktadır:

(وَلَوْ تَرَىٰ إِذِ الْمُجْرِمُونَ نَاكِسُو رُؤُوسِهِمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ رَبَّنَا أَبْصَرْنَا وَسَمِعْنَا فَارْجِعْنَا نَعْمَلْ صَالِحًا إِنَّا مُوقِنُونَ)

“(Ey Peygamber!) O kâfirleri hesap günü rablerinin huzuruna çıktıkları zaman bir görersen! İşte o zaman, başları eğik halde şöyle yalvaracaklar: “Rabbimiz! Ölümlerimizin sonrasını diriliş vaadinin gerçek olduğunu şimdi bizzat gördük ve anladık. Ne olur,

¹⁵ el-Bakara 2/257.

¹⁶ Bk. Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân ‘an te’vîli âyi’l-Kur’ân*, thk. Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Turkî, (Kahire: Dâru Heccr, 2001), 4/563; Kurtubî, *el-Câmi’li-ahkâmi’l-Kur’ân*, 4/285.

bizi dünyaya geri gönder de hep güzel işler yapalım. Artık şeksiz şüphesiz imana geldik.”¹⁷

Bu ayete göre artık dünya hayatı bitmiş ebedi ahiret hayatı süreci başlamıştır. Sınav zamanı ve mekânı olan dünya hayatında hayırlı ve güzel işleri erteleyip emaneten verilen hayatı iyi değerlendiremeyerek sınavlarında başarısız olmuş kâfirler korkunç durumlara düşeceklerdir. Bundan kurtulmak için esas amel ve çalışma yeri olan dünyaya geri gönderilmeyi ve orada Allah'ın rızasına uygun ameller yapmayı O'ndan talep etmektedirler. Ancak bunun mümkün olamayacağı Kur'ân'ın çeşitli ayetlerinde net ifadelerle dile getirilmektedir.¹⁸

Hacı Bektâş Veli'nin bu vecizesini şöyle de yorumlayabiliriz: Bu dünyada Allah'ın peygamberleri vasıtasıyla gönderdiği ilahi öğretilere inanıp gereklerini yerine getiren gerçek müminler -bazen maddi sıkıntılar içinde olsalar da- daima hidayet üzere olanlardır. Böylelerinin zahiri ve batini hallerini, kısaca bütün benliklerini ve hayatlarını hep Allah'ın nuru ihata eder. Mümin bizzat kendisi bunu tecrübe eder. Allah için yaptığı küçük-büyük her şeyden mutlu ve huzurlu olur. Ancak imanın yerine küfrü, nankörlüğü, isyanı, zulmü tercih edenler ise, zaman zaman mutlu gibi görünseler de iç âlemlerinde huzursuzluk sendromu yaşarlar. İçinde yüzdükleri imkân ve nimetler onlarda kalıcı mutluluğu oluşturamamaktadır.

3. “Doğruluk Dost Kapısıdır.”

Doğruluk ya da diğer bir söyleniş şekliyle *sadakat*, kişinin sözüyle özünün aynı olmasını ifade eder. İnsanın rabbine, kendisine ve çevresine karşı ahlâkî sorumluluklarından biri olarak doğruluk, Kur'ân'da s-d-k kökü ve türevleriyle ifade edilir. Doğruluk, Kur'ân terminolojisinde övülen tutum ve davranışların en başta gelenlerindedir. Kur'ân dilinde sadakat, her şeyden önce Allah'a atfen kullanılır. Zira “Allah doğru söyledi.”,¹⁹ “Allah'ın, peygamberlerine verdiği sözden sakın cayacağını sanma!”²⁰ “Allah vadinde doğru söyledi.”²¹ ve “Allah'tan daha doğru sözlü kim olabilir ki?!”²² gibi

¹⁷ es-Secde 32/12.

¹⁸ Ahirette yaşanacak pişmanlık sahnelerine yönelik detaylı bir çalışma için bk. Durmuş, Zülfikar-Özata, Havva. “Kur'ân-ı Kerîm'de Ahirette Yaşanacak Pişmanlık Sahneleri”. *UMDE Dini Tetkikler Dergisi* 2/1 (Temmuz 2019), 9-47.

¹⁹ Âl-i İmrân 3/95.

²⁰ İbrâhîm 14/47.

²¹ Âl-i İmrân 3/152.

²² en-Nisâ 4/87, 122.

ayetlerde de belirtildiği üzere Allah, daima doğru söyleyendir. Ahlâkî bir erdemlilik olan doğruluk, Allah'ın yanı sıra peygamberlerin ve peygamberlerin yolundan giden müminlerin de en önemli niteliklerindedir. Nitekim Allah'a, ahiret gününe, meleklere, kitaba ve peygamberlere iman eden; sevdiği maldan yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, yardım isteyenlere ve özgürlüğünü kaybetmiş olanlara harcayan; namazı kılıp zekâtı veren, anlaşma yaptıklarında sözlerini tutarlar; darlıkta, hastalıkta ve savaş zamanında sabreden kimseler, özü ve sözü dosdoğru kimseler olarak nitelendirilmektedir.²³

Müminlerin bu ahlâkî özellikleri başka ayetlerde de şöyle dile getirilmektedir: *“Müminler arasında öyle yiğitler var ki onlar Allah'a verdikleri sözü tuttular. Nitekim sözünün eri olan o müminlerden bazıları Allah yolunda can verdiler; bazıları da can verip şehit olmak için fırsat beklemekteler. Onlar verdikleri sözden asla dönmemişlerdir. Çünkü Allah itaat sözlerine sadakat gösterenleri sadakatlerinden dolayı mükkâfatlandırarak, münafıkları ise dilediği takdirde cezalandıracak ya da töbe etmeleri hâlinde töbelerini kabul edip bağışlayacaktır. Şüphesiz Allah çok affedici, çok merhametlidir.”*²⁴ İşte sözüne sadık olan müminlere bu sadakatleri kıyamet gününde fayda vereceği, içinde nehirlerin çağıldadığı cennetlerin onları beklediği ve orada temelli kalacakları, Allah'ın onlardan razı, onların da Allah'tan razı olacakları ayette dile getirilir.²⁵ Allah Teâlâ sadakatlerinde gevşeklik gösteren müminlere hitaben Allah'a karşı gelmekten sakınmaları gerektiğini ve her daim özü sözü dosdoğru olanlarla beraber olmalarını öğütlemesi calibi dikkattir.²⁶

Hacı Bektâş Veli'nin vecizelerinde sadakat, ahlak anlayışının merkezinde yer alır. Nitekim doğruluk ve güvenilirlik açısından Hünkâr'ın öğretileri, insanlar arasında doğruluk ve dürüstlüğü korunmasını salık verir. Zira insan ilişkilerinde doğruluğun, dürüstlüğü ve güvenin oluşması, insanların bir arada barış ve huzur içerisinde yaşamasına imkân verir.²⁷ Getirdiği ahlâkî ilkelerle insana ve toplumlara huzur veren Kur'ân'ın rehberliği de bu yöndedir.

²³ el-Bakara 2/177. Ayrıca bk. Âl-i İmrân 3/16-17; el-Ahzâb 33/35; el-Haşr 59/8.

²⁴ el-Ahzâb 33/23-24.

²⁵ el-Mâide 5/119.

²⁶ et-Tevbe 9/119; es-Saf 61/2-3.

²⁷ Bk. İlgar Baharlı vd., Serçeşme'den Katreler (Temel Değerler Bağlamında Hacı Bektâş Veli ve Özlü Sözleri), (Ankara: Net Kitaplık Yayıncılık, 2024), 154.

Hünkâr'ın bahsettiği “dost kapısı”yla neyi kastettiğini anlayabilmek için “dost” ile kimi kastettiğine bakmak gerekir. Hünkâr Hacı Bektâş Velî, ilhamını Kur'ân'dan aldığına göre bu sözünü bazı Kur'ân ayetlerinden mülhem olarak söylemiş olmalıdır. Zira Kur'ân'da açıkça zikredildiğine göre gerçek dost (velî/mevlâ) Allah'tır.²⁸ Buna göre “dost kapısı” Allah'ın kapısıdır. O halde iman, ibadet ve ahlak üzere sadakatini gösterenler bu anlamda Allah'ın gerçek dostları (evliya) olmaktadır. Demek ki doğruluk ve dürüstlük kişiye dokuz köyden kovdurmaz aksine maksuduna ulaştırır. Nitekim Hz. Peygamber'in hikmet dolu şu hadisi doğru olanların hangi neticeye ulaşacağını çok etkileyici bir şekilde gözler önüne sermektedir: “Doğruluktan ayrılmayın. Çünkü doğruluk (insanı) iyiliğe, iyilik de cennete götürür. Kişi devamlı doğru söyler ve doğruluktan ayrılmazsa Allah katında 'doğru/siddîk' olarak yazılır. Yalandan sakının! Çünkü yalan (insanı) kötülüğe, kötülük de cehenneme götürür. Kişi devamlı yalan söyler, yalan peşinde koşarsa Allah katında 'yalancı/kezzâb' olarak yazılır.”²⁹

Hünkâr dost kapısı olan sadakat üzerinde o kadar durmuştur ki, “Doğruluk yüz aklıdır.”³⁰, “Asalet, duruluk ve doğruluktur.”³¹ ve “Sadakat, gülü koparmak değil, koklamaktır.”³² gibi vecizelerinde doğruluğun ahlâkî bir şiar edinilmesini tembihlemiştir.

4. “Okunacak En Büyük Kitap İnsandır.”

Bu sözde altı çizilen husus insanın değerli bir varlık oluşudur. Tüm varlık kategorileri içerisinde insanın yeri ve değeri apayrıdır. Allah'ın insanı bizzat kendi kudretiyle yarattığı;³³ ona ruhundan üflediği;³⁴ meleklere ve İblis'in/cinlerin ona saygı duymaları gerektiği;³⁵ ona bütün isimlerin öğretildiği³⁶ ve ona yeryüzünde halife görevinin verilmesi³⁷ gibi hususlara dair Kur'ân'da bilgi verilmesi insanın diğer varlık kategorileri içindeki yerinin

²⁸ Bk. el-Bakara 2/107; Âl-i İmrân 3/150; el-Enfâl 8/40; el-Hacc 22/78; eş-Şûrâ 42/9.

²⁹ Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, Sahîhu Müslim, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), “Birr”, 105.

³⁰ Halıcı, *Özdeyişler*, 25.

³¹ Halıcı, *Özdeyişler*, 26.

³² Halıcı, *Özdeyişler*, 35.

³³ Sâd 38/75.

³⁴ el-Hicr 15/29; Sâd 38/72.

³⁵ el-Bakara 2/34; el-A'râf 7/11.

³⁶ el-Bakara 2/31.

³⁷ el-Bakara 2/30.

ayrıcılığını anlatmaya yeter. Bir başka açıdan bakılacak olursa yeryüzündeki her şey insan için insan da Allah'a kulluk/ibadet etmek için yaratılmıştır. Kâinatın göz bebeği mesabesinde yaratılan insanın yeryüzünde “halife” olması kendisine lütfedilen çeşitli donanım ve yetileriyle Allah'ın iradesine uygun olarak ve O'nun talimatlarıyla yeryüzünü idare edip yönetmesidir.

Kur'ân-ı Kerîm'de insanın şerefli oluşunu ve birçok varlıktan üstün kılınışını belirten ayetlerden birinde şöyle buyrulur:

(وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا)

“Gerçekten biz Âdemoğullarını şerefli kıldık, onlara karada ve denizde kendilerini taşıyacak vasıtalar lütfettik, onları temiz ve hoş nimetlerle rızıklandırdık ve onları yarattığımız varlıkların birçoğundan üstün kıldık.”³⁸

Ayette geçen “kerem” kavramı Allah'ın insana verdiği maddi ve manevi lütufları ifade etmektedir. Şeref, soyluluk ve üstünlük gibi özellikler insanın manevi boyutunu ifade ederken, kendisine verilen beden, mal, mülk gibi şeyler ise maddi boyutunu ifade etmektedir. Buna göre ayette insanın dünyada Allah'ın lütuf ve ihsanına en çok erişen, en seçkin ve en değerli varlık olduğu idraklere sunulmaktadır. İnsanın bu kadar özel ve seçkin olması “akıl, zekâ, temyiz, düşünme, yazma gibi melekelere başlayarak çeşitli psikolojik ve fizyolojik özelliklere, estetik zevklere, ahlâkî yatkınlıklara, canlı ve cansız varlıklar üzerinde tasarruf yetkisine, ekonomik faaliyetlerde bulunma özelliğine, şehirler ve uygarlıklar kurma kabiliyetine kadar birçok meziyete sahip olmasıyla açıklanabilir.”³⁹

Hacı Bektâş Velî'nin, “İnsan, Tanrı'nın en yüce görüntüsü ve belirtisidir.”⁴⁰ ve “Arş ile ferş arasında çok türlü nesnelere vardır, lakin adamdan ulusu yoktur.”⁴¹ gibi insanın önemini anlatan diğer sözleri de bu bağlamda değerlendirilebilir. İnsanın yüceliklerinden biri kuşkusuz Cenâb-ı Hakk'ın onu “yeryüzünde halife” olarak yaratışıyla ilgilidir. Bu halife oluş da yeryüzünü imar ve ıslah etme göreviyle donatılmış olmasıyla ilintilidir. Kur'ân'da insanın halife (kalfa) kılınışı şu ayette açıkça dile getirilir:

³⁸ el-İsrâ 17/70.

³⁹ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 3/503-504.

⁴⁰ Halıcı, *Özdeyişler*, 56.

⁴¹ Emrah Dindi, *Hacı Bektâş-ı Velî'de Kur'an Anlayışı* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, SBE, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 41.

وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً...)

“Hatırla ki Rabbin meleklere: Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım, dedi...”⁴²

Hünkâr'ın vecizesinde zikrettiği “okumak” aslında bir “anlama” faaliyeti olup geçmişten günümüze asırlar boyunca doğulu ve batılı tüm filozofların insanı anlama çabasına karşılık geldiğini söyleyebiliriz. Buna göre insanı okumak, hayatı ve anlamı okumak demektir. Bu da hayatı özellikle manevi boyutlarıyla anlamlı hâle getirip daha nezih bir şekilde yaşamakla mümkündür. Bu durum, aslında Allah'ın mükerrem olarak yarattığı insanoğlundan beklediği şeydir.

Hünkâr'ın “insanı okumak” diye bahsettiği husus aslında insanın anlam arayışına karşılık gelmektedir. Hünkâr'ın mottolaşan diğer bir söyleyişi olan “ara bul”⁴³ vecizesi tam bu noktada karşımıza çıkar. Bu özlü sözündeki “ara”, muhtemelen insanın kendini ve/veya yaratıcısını arayışıdır. Çünkü “Kendini bilen Rabbin bilir.” Bu cümle tersinden bir söyleyişle “Rabbin bilen kendini bilir.” diye de ifade edilebilir. Özlü sözdeki “bul” ifadesine gelince, bu da kendini ve/veya Rabbin bulmasını ifade edebilir. Çünkü insan kendisini bulursa Rabbin de bulur. Zira bulanlar arayanlardır. Böylece kul-Rab ilişkisi sağlıklı bir zeminde gerçekleşmiş olur.

5. “En Yüce Servet İlimdir.”

Hünkâr'ın bu ve “İlim, hâkimiyete giden yolları aydınlatan bir ışıktır.”⁴⁴, “İlimden gidilmeyen yolun sonu karanlıktır.”⁴⁵, “Bilim beşikte başlar, mezarda biter.”⁴⁶ gibi sözlerinden ilme ne kadar önem atfettiği izahından varededir. Nitekim yüce kitabımız Kur'ân-ı Kerim'de ilme ayrı değer verildiği müsellemdir. İlim konusunda en dikkat çekici ayetlerden bazıları şöyledir:

(قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ أُولُو الْأَلْبَابِ)

“De ki: ‘Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Ancak gerçek akıl ve idrak sahipleri düşünüp ders çıkarırlar.’”⁴⁷

Ayette “bilenler” ifadesinden maksadın -cümlelerin akışından da anlaşılacağı üzere- Allah'a kulluk/ibadet bilincine sahip olanlar; “bilmeyenler” ifa-

⁴² el-Bakara 2/30.

⁴³ Halıcı, *Özdeyişler*, 58.

⁴⁴ Halıcı, *Özdeyişler*, 40.

⁴⁵ Halıcı, *Özdeyişler*, 60.

⁴⁶ Halıcı, *Özdeyişler*, 54.

⁴⁷ ez-Zümer 39/9.

desinden maksadın ise bu bilinç ve idrakten yoksun olanlar olduğunu söyleyebiliriz.⁴⁸

Gerek enfüsî gerekse âfâkî hakikatleri anlayıp kavrayanların Allah'a gerçek manada saygı ve bağlılık gösterenler olduğunun altı çizilerek şöyle buyrulmaktadır:

(إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ غَفُورٌ)

“Kulları içinde Allah'a gerçek manada saygı ve bağlılık gösterenler, bütün hakikatleri hakkıyla anlayıp kavrayan kimselerdir. Şüphesiz Allah'ın gücü sonsuz, af ve mağfireti de sınırsızdır.”⁴⁹

Ayetteki “haşyet”, sevgiden kaynaklanan saygıyla karışık bir korkuyu ifade eder. Ancak bu korku zarar görmekten korkmak anlamında değil, Allah'ın sevgisinden mahrum olmaktan, O'na bağlılığın ve kulluğun hakkını verememekten kaynaklanan bir korku halidir.⁵⁰ Bunu da ancak varlığın mana ve maksadını anlayan, varoluş gayesini tefekkür eden kişiler anlayabilirler. Buna göre ayetteki “ulema”, Allah'ı isim-sıfat ve fiilleriyle gereğince tanıyan ve O'nun azabından korkup çekinen kimselerdir. Zira ilmi artanın O'ndan korkusu da artar; O'na dair bilgisi az olan kendini müstağni görür ve daha fazla güvende hisseder.⁵¹ Burada şu hususa açıklık getirmekte fayda vardır: “Allah'tan korkma” ile “kuldandan korkma” arasında biri yaklaştıran diğeri uzaklaştıran şöyle bir farktan söz edilebilir: Kişi Allah'tan korktuğu oranda O'na bağlılığı daha çok artar; kuldandan korktuğu oranda da ondan uzaklaşır.

Bu anlatılanlardan hareketle “âlim”in, Allah'a gerçek manada sevgi, saygı ve bağlılık gösteren ve hakikatleri hakkıyla anlayıp kavrayan ve başkalarına da anlatma gayreti içerisinde olan kimse olduğunu ifade edebiliriz. Nitekim bu anlama ve anlatma gayretinin bir neticesi olarak İslam dininin temelini de ilme dayandırabilir ve bu minvalde İslam'da pek çok ilim ve gönül ehli yetiştiğini ve insanlığa ışık tuttuklarını söyleyebiliriz. İslam dün-

⁴⁸ Geniş bilgi için bk. Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvil fi vucûhi't-te'vîl*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd - Ali Muhammed Muavvad, (Riyad: Mektebetu'l-Ubeykân, 1998), 5/293; Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtîlu'l-gayb*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981), 26/251.

⁴⁹ Fâtır 35/28. Ayrıca bk. el-Ankebût 29/43; en-Nisâ 4/162.

⁵⁰ Râgıb el-İsfahânî, *el-Mufredât fi garîbi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Seyyid Keylânî, (Beyrut: Dâru'l-Marife, ts.) 149.

⁵¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/154.

yası ilim ve irfanla meşgul oldukları sürece hep yükseliş içerisinde olmuşlardır. Ne zaman ki ilim ve irfanın gerçek manasından uzaklaştılsa, İslam dünyası çöküş sürecine girmiştir. Müslümanlar bugün hâlâ bu durumun sıkıntılarını çekmektedir.

6. “Asıl Kör Nankördür.”

Nankör kelimesi aslında Farsça bir kelime olup “ekmek” anlamına gelen *nân* ile “kör” anlamındaki *kûr* kelimelerinden oluşmuş bir terkiptir. Buna göre terkip yediği ekmeğin, gördüğü iyiliğin kıymetini bilmeyen, nimeti inkâr eden gibi bir anlama karşılık gelmektedir.⁵² Nitekim bu kelime Türkçemizde “iyilikbilmez” anlamında kullanılmaktadır. *Nankör* kelimesi Kur'ân dilinde ise *kâfir*, *kefûr*, *keffâr* ve *kenûd*⁵³ gibi kelimelerle ifade edilir. Kur'ân'da *kâfir* aslında nankör demek olup çoğunlukla Allah'a, ahiret gününe ve peygamberlere iman etmeyen kimseler için kullanılmıştır.

Hünkâr'ın bu sözünde kastettiği körlük, bedensel bir engellilik hâli olmanın ötesinde manevî bir körlüktür. Manevî körlük ise kalbin ve vicdanın körelmesi, katılaşması, hakikatlere kapalı hâle gelmesidir. Diğer bir ifadeyle bu vecizede ifade edilen nankörlüğün hem zahirî hem de bâtinî nimetlere ve bu nimetlerin asıl sahibine karşı takınulan olumsuz tutum ve davranışları ifade ettiğini söyleyebiliriz. Nitekim Allah'ın, göklerdeki ve yerdeki görünen ve görünmeyen onca nimeti insanın hizmetine sunmasına rağmen kimi insanların vahye dayanan bir bilgiye, rehber ve belgeye sahip olmadıkları hâlde Allah hakkında ileri geri konuşmaları tam bir nankörlük tezahürüdür.⁵⁴

Nankörlüğü ifade eden *kenûd* kelimesine gelince, sadece el-Âdiyât 100/6 ayetinde zikredilmektedir:

(إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنُودٌ)

“Gerçekten insan Rabbine karşı çok nankördür.”

Ayette geçen “el-insan”, her ne kadar *kâfir* insana işaret etse de Kur'ân'ın üslubu gereği, yani mesajın genel olması açısından genel olarak insan türüne işaret etmektedir. Zira tüm insanlarda nankörlük gibi olumsuz özelliklerin az çok bulunduğu bilinmektedir.⁵⁵ Bir sonraki yedinci ayette de

⁵² Râgıb el-İsfahânî, *el-Mufredât*, 433-434.

⁵³ Mesela bk. İbrâhîm 14/34; et-Teğâbun 64/2; el-İnsân 76/3-4; el-Âdiyât 100/6.

⁵⁴ Bk. Lokmân 31/20. Ayrıca bk. el-Hacc 22/3, 8; el-Mü'min 40/4.

⁵⁵ Muhammed et-Tâhîr b. Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, (Tunus: ed-Dâru't-Tûnisîyye, 1984), 30/502-503.

vurgulandığı üzere insanın bu gayr-ı ahlâkî nankörlük özelliğinin bizzat kendisinin farkına vardığı/varacağı beyan edilmektedir: “Üstelik nankör olduğuna kendi vicdanı da şahittir.”

Dünyada Allah’ın emirlerine ve yasaklarına karşı kör ve sağır kesilenlerin ahirette Allah’ın huzuruna kör olarak gelecekleri, bu körlüğün sebebi ise Allah’ın kendisine gönderdiği ayetleri unutmaması, önemsememesi, Kur’ân’ın ayetlerinin rehberliğinde yol almaması olarak açıklanmaktadır:

(وَمَنْ أَعْرَضَ عَن ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا وَنَحْشُرُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَعْمَى)

(قَالَ رَبِّ لِمَ حَشَرْتَنِي أَعْمَى وَقَدْ كُنْتُ بَصِيرًا)

(قَالَ كَذَلِكَ أَتَتْكَ آيَاتُنَا فَنَسِيتَهَا وَكَذَلِكَ الْيَوْمَ تُنسى)

“Kim benim ayetlerimden yüz çevirirse bilsin ki böyleleri dünyada çok sıkıntılı bir hayat yaşamaya mahkûmdur. Kıyamet günü ise biz böylelerini mahşer yerine kör olarak getireceğiz.”

“İşte o zaman, “Rabbim!” diyecek, “Beni mahşer yerine niçin kör olarak getirdin; oysa ben dünyada gören birisiydim?!”

“Allah da ona şöyle cevap verecek: “Kör olarak haşredilmenin sebebi şu: Vaktiy-e sana ayetlerimiz gelmişti. Ama sen onları hiç umursamamış ve dolayısıyla inanamamıştın. İşte bugün de sen umursanmayacaksın.”⁵⁶

7. “En Büyük Keramet Çalışmaktır.”

“Eli açıklık, cömertlik” anlamına gelen k-r-m kökü, Yüce Allah’ın sıfatı olarak kullanıldığında O’nun her yerde ve her zaman açıkça ortaya çıkan iyilik yapması ve nimetler vermesi anlamına gelir. Tıpkı “فَإِنَّ رَبِّيَ غَفِيٌّ كَرِيمٌ” “Benim rabbim kimsenin şükürüne muhtaç değildir. O, şükretmeyene bile bolca nimet verecek kadar cömerttir.”⁵⁷ ayetinde olduğu gibi. Bu sıfat insanlar için kullanıldığında ise onun hâl ve hareketlerinde ortaya çıkan takdire şayan ahlak, tutum ve davranışlar manasını taşır. Her insanda potansiyel olarak var olan bu özellik ortaya çıktığında kişiye “kerîm” adı verilebilir.⁵⁸

Kerâmet, kelim ve tasavvuf disiplinlerinde kullanılan bir terimdir. Biz konumuz gereği kerâmetin, Hacı Bektâş Velî’nin de yakın durduğu tasavvuf disiplininde kullanılan manasını vermekle yetineceğiz. Buna göre ta-

⁵⁶ Tâhâ 20/124-126.

⁵⁷ en-Neml 27/40.

⁵⁸ Râgib el-İsfahânî, *el-Mufredât* 428-429.

savvufta kerâmet “Allah’ın sâlih, takvâ sahibi, velî kullarından zuhur eden olağan üstü hal” şeklinde tanımlanmaktadır.⁵⁹

En büyük kerametın çalışmak, gayret etmek olduğu ifade edilen Hünkâr’ın bu veciz sözünün Kur’ânî dayanağını birçok ayette bulmak mümkündür. Çalışmaya ilişkin Kur’ân’da en dikkat çeken ayetlerden biri en-Necm 53/39-41. ayetleridir:

(وَأَنْ لَّيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَىٰ)

(وَأَنْ سَعْيُهُ سَوْفَ يُرَىٰ)

(ثُمَّ يُجْرَاهُ الْجَزَاءُ الْأَوْفَىٰ)

“İnsan için yalnız kendi çalıştığıının karşılığı vardır.”

“Çalışmasının karşılığı da yakında kendisine gösterilecektir.”

“Sonra ona emeğinin karşılığı tastamam ödenecektir!”

Ayetlerin açık ifadesinden insana çalışmasının karşılığı hem bu dünyada hem de ahirette hiçbir haksızlık yapılmadan tastamam verileceği anlaşılmaktadır. Aslında bu, Allah’ın Rahmân isim-sıfatının bir tecellisidir. Zira O, dünyada mümin-kâfir, kadın-erkek hiçbir ayırım gözetmeksizin herkese çalıştığıının karşılığını, rızkını vermektedir. Nitekim Hz. İbrâhim bir duasında Allah’ın Mekke’yi güvenli bir belde yapmasını ve orada Allah’a ve ahiret gününe iman ederek yaşayanlara bereketli rızıklar lütfetmesini O’ndan istemesine karşılık, Allah’ın ona kâfirleri de bu dünyada nimetlerden faydalandıracağını ama sonra cehenneme sürükleyeceğini ifade eden ayetler⁶⁰ din ve cinsiyet ayırımı gözetilmeksizin herkese çalıştığıının karşılığının verileceğini açıkça gözler önüne sermektedir.

Hünkâr bu sözünde kerametın çalışmakla bağlantılı olduğuna işaret ederek yaygın ve yanlış anlayışın aksine kerametın Allah için çalışmadan elde edilemeyeceğine vurgu yapmaktadır. Allah’ın lütfedeceği kerametın temel esprisi, miskince yapılan bir tevekkül olmayıp aksine riyazet, çile, nefsi terbiye ve tezkiye yolunda üstün gayret göstererek zahirî ve bâtnî sebeplere tevessülle ancak mevhibe olarak verilebileceğidir. Kur’ân’ın temel vurgusu da bu yödedir.

⁵⁹ Süleyman Uludağ, “Kerâmet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/265.

⁶⁰ el-Bakara 2/126.

Kur'ân dünya-ahiret dengesini her zaman gözetir. Bu bağlamda çalışmanın sadece dünyaya yönelik olmadığı izahtan varestedir. Konuya ilişkin pek çok ayette bu durumu görmek mümkündür. Mesela “Allah’ın sana verdiği O’nun yolunda harcayarak ahiret yurdunu iste; ama dünyadan da nasibini unutma. Allah sana ihsan ettiği gibi, sen de insanlara iyilik et. Yeryüzünde bozgunculuğu arzulama. Şüphesiz ki Allah, bozguncuları sevmez.”⁶¹ ayetinde atıfta bulunulan husus bizlere ışık tutmaktadır.

Hünkâr’ın çalışmayla ilgili “Çalışan insan kötülük düşünmez.”⁶², “Çalışmadan geçinenler, bizden değildir.”⁶³ özlü sözleri de çalışmanın önemine ve çalışan insanın ahlâkî güzelliklerine vurgu yapmaktadır. Ancak Hünkâr’ın çalışmak bağlamında “Cennet için çalışmak beyhudedir.”⁶⁴ şeklindeki sözü -eğer ona ait ise- Kur’ân açısından isabetli gözükmemektedir. Oysaki Allah’ın müminlere cennet için çalışmaları gerektiğine yönelik en çarpıcı ve en dikkat çekici ayetlerden bir şöyledir:

(وَسَارِعُوا إِلَىٰ مَغْفِرَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ أُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ)

“(Ey Müminler!) Rabbinizin affına nail olan kullar arasında yer almak ve cennete girmek için birbirinizle yarışın. O cennet ki gökler ve yer kadar geniştir ve Allah’a itaatsizlikten sakımanları ağırlamayı beklemektedir.”⁶⁵

Hünkâr’ın bu sözü her ne kadar atıfta bulunulan ayetlere aykırı gibi gözüke de tıpkı Yunus Emre’nin;

Cennet cennet dedikleri

Birkaç köşkle birkaç huri

İsteyene ver anları

Bana seni gerek seni

Dizelerinde olduğu gibi Hünkâr’ın yukarıdaki sözünde de cenneti küçümseme değil, -ki bu durum imanı zedeler- Allah’ın sevgisi ve rızasına layık ve nail olabilmek bir müminin en büyük ideali ve hedefidir. Bir başka ifadeyle Yunus Emre ve Hacı Bektâş Velî’nin bu sözlerinden Allah’ın rızasına yapılan vurgunun her türlü maddi değerden daha öncelikli olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim et-Tevbe 9/72. ayetindeki Allah’ın inanan erkek ve

⁶¹ el-Kasas 28/77.

⁶² Halıcı, *Özdeyişler*, 50.

⁶³ Halıcı, *Özdeyişler*, 45.

⁶⁴ Dindi, Hacı Bektâş-ı Velî’de Kur’ân Anlayışı, 151.

⁶⁵ Âl-i İmrân 3/133. Ayrıca bk. el-Hadîd 57/21.

kadınları yerleştirdiği Adn cennetlerinden sonra en büyük nimetin ise kendi rızası olduğunun (وَرِضْوَانٌ مِّنَ اللَّهِ أَكْبَرُ) altını çizmesi bu düşünceyi destekler niteliktedir.

8. "İmanın Kemali Ahlak Güzelliğidir."

Kur'ân-ı Kerîm'in en temel amacının genelde bütün insanları özeldede Müslümanları/müminleri dinî ve ahlâkî prensiplerle tevhid inancına bağlı ahlaklı bireyler yetiştirme ve toplumlar oluşturma yönünde teşvik etmek olduğunu söyleyebiliriz. Kur'ân'da iman, amel ve ahlak ayrı ayrı kelime ve kavramlar olarak kullanılsa da Kur'ân bütünlüğünde ve yaşayan Kur'ân olan Hz. Peygamber'in hayatında bunların ayrı şeyler olmadığı bilinmektedir. Bir başka ifadeyle iman, amel ve ahlakın birlikteliğini dinimizin temel referansı Kur'ân, pek çok âyette dile getirirken, Kur'ân'ın inşa ettiği Hz. Peygamber de pratik olarak bunların hayata nasıl taşınacağı hususunda tutum ve davranışlarıyla müminlere rol model olmuştur. Kur'ân'da iman, amel ve ahlak bütünlüğü müminler için hem dünya hem de ahirette huzurlu hayatın garantisi olarak sunulmaktadır.⁶⁶

Bir ahlak abidesi olarak bizlere örnek sunulan Resûl-i Ekrem'in, İslam'ın özü ve insanı kemale eriştirecek olan güzel ahlakla ilgili şu hadis-i şerifleri ufuk açıcı olarak önümüzde durmaktadır:

*"Müminlerin iman bakımından en mükemmeli, ahlâk bakımından en güzel olanıdır."*⁶⁷ *"Sizin hayırlınız, ahlâkı güzel olanınızdır."*⁶⁸ *"(Allah'ım!) Beni güzel ahlâka erıştır. Senden başka güzel ahlâka eriştirecek yoktur. Kötü ahlâkı benden uzaklaştır. Senden başka kötü ahlâkı benden uzaklaştıracak yoktur!"*⁶⁹ *"Ben, (başka değil, sadece) (iyi), güzel ahlâkı tamamlamak (uygulamak) için gönderildim."*⁷⁰ *"Nerede olursan ol, Allah'a karşı sorumluluğunun bilincinde ol! Kötülü-*

⁶⁶ İnanç, amel ve ahlakın birlikteliğine vurgu yapan bir çalışma için bk. Durmuş, Zülfi-
kar. "İnanç, Amel ve Ahlak İlişkisi el-Ahzâb 33/35. Âyet Bağlamında". *Harran İlahiyat Dergisi Özel Sayı-İnanç ve Doğruluk-* (Mayıs 2024), 1-21. <https://doi.org/10.30623/hij.1413390>.

⁶⁷ Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvud*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), "Sünnet", 15.

⁶⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), "Menâkıb", 23, "Fezâilü ashâbî'n-nebî", 27, "Edeb", 38-39; Müslim, "Fezâil", 68.

⁶⁹ Müslim, "Müsâfirîn", 201.

⁷⁰ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *Müsnedü İbn Hanbel*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), II, 381.

ğün peşinden iyi bir şey yap ki onu yok etsin. İnsanlara da güzel ahlâka uygun biçimde davran!”⁷¹ “Hiçbir baba, evlâdına güzel terbiyeden daha üstün bir hediye vermemiştir.”⁷²

Kur’ân’ın, Hz. Peygamber’in ve müminlerin güzel ahlaka dair özelliklerinden övgüyle bahsetmesi, iman ve ahlakın ayrılmazlığına vurgu açısından dikkate değerdir. Buna örnek olmak üzere şu iki ayet bu hususu dile getirmektedir:

(فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ)

“(Ey Peygamber!) Allah’ın sana lütfettiği şefkat ve merhametten dolayıdır ki sen Uhud savaşında yenilgiye sebep olanlara yumuşak davrandın. Eğer onlara sert ve kırıcı davransaydın, hiç şüphesiz senin etrafından dağılır giderlerdi. O hâlde, bundan böyle de onlara karşı hep hoşgörülü, affedici ol. Bağışlanmaları için Allah’tan af dile; toplum ve yönetimle ilgili işlerde onlara danışmaya devam et; bir işi yapmaya karar verince de yalnız Allah’a güven. Şüphesiz Allah kendisine güvenenleri sever.”⁷³

(الَّذِينَ يُنْفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ وَالْكَاطِمِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ)
(وَالَّذِينَ إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً أَوْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ ذَكَرُوا اللَّهَ فَاسْتَغْفَرُوا لِذُنُوبِهِمْ وَمَنْ يَغْفِرِ اللَّهُ الذُّنُوبَ إِلَّا اللَّهُ وَلَمْ يُصِرُّوا عَلَىٰ مَا فَعَلُوا وَهُمْ يَعْلَمُونَ)

“Cennetlikler öyle kimselerdir ki varlıkta da darlıkta da mallarını Allah yolunda harcarlar. Ayrıca onlar öfkelerini yener, insanların hata ve kusurlarını affederler. (Bilin ki) Allah işte böyle güzel sıfatlara sahip olanları sever. Yine onlar kötü bir iş yaptıklarında ve/veya günah işleyerek kendilerine kötülük ettiklerinde hemen Allah’ı hatırlar ve günahlarının affi için O’na yakarırlar. Günahları Allah’tan başka kim bağışlayabilir ki?! Ayrıca onlar bilerek ve isteyerek günah işlemekte ısrar etmezler.”⁷⁴

Hacı Bektâş Velî’nin yukarıdaki vecizesinin yanı sıra aynı bağlamda olduğunu düşündüğümüz “Nefsine, eline, beline, diline sahip ol.”⁷⁵ “İslâm’ın

⁷¹ Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *Sünenü’t-Tirmizî* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), “Birr”, 55.

⁷² Tirmizî, “Birr”, 33.

⁷³ Âl-i İmrân 3/159.

⁷⁴ Âl-i İmrân 3/134-135.

⁷⁵ Halıcı, *Özdeyişler*, 39.

temeli güzel ahlâk; ahlâkın özü bilgi, bilginin özü akıldır.”⁷⁶ “Kur'ân senin içinde olup, sen onun dışında kalmayasın.”⁷⁷ gibi sözlerinin Kur'ân ve Hz. Peygamber'in hadislerinde belirtilen inanç, ibadet ve ahlak birlikteliğiyle örtüştüğünü söyleyebiliriz. Hünkâr'ın iman-ahlak-bilgi birlikteliğine vurgu yapan bu veciz sözlerinden Kur'ân'ı hakkıyla öğrenen, okuyan, anlayan ve hayatına taşıyan ve Hz. Peygamber'in güzel siretini kavrama çabasında olanların ahlaklarının da güzel olması gerektiğini anlayabiliriz. Bu ahlâkî özellik ve güzelliklere bir başka ifadeyle iman, amel ve ahlak birlikteliğine sahip olan, Allah'ın razı olduğu kişi ve kişilikler toplumunda neşvü nema bulursa o toplumda ahlâkî rezillikler asgari seviyede indirilmiş olur.

Sonuç olarak “sadece iman”, sadece ibadet” ve “sadece ahlak” tek başlarına Allah'ın istediği bir kişi ve kişiliğin inşasında yeterli değildir. Bunlar ancak birlikte olduğu zaman bir mana ifade eder; kişiyi kâmil anlamda mümin yapar. Hz. Peygamber'in, sahtekârlık yapan mümin bir esnafa “*Bizi aldatan bizden değildir!*”⁷⁸ şeklindeki uyarısı çağları aşan nebevî hikmeti, iman ve ahlakın ayrılmazlığına vurgu yapması oldukça manidardır.

9. “İri Olalım, Diri Olalım, Bir Olalım.”

İslam dini, iman/inanç bakımından tevhid; müntesiplerinin birlikteliği açısından da vahdet dinidir. Bütün Peygamberler tevhid inancını yeryüzüne hâkim kılmak için üstün gayret göstermişlerdir; zira tevhidin zıddı olan şirk inancı, toplumu fitne, fesat, kaos ve ahlaksızlığa sürükleyen bir olgudur. Tevhid inancına sahip olan Müslümanlar da sosyo-psikolojik olarak vahdeti gerçekleştirmek durumundadır. Bu tevhid dini aynı zamanda yardımlaşma ve dayanışma dinidir. Dinimiz, öncelikle toplumun bütün fertleriyle iyilik ve adalet esasına dayalı ilişkiler kurmamızı ister. Sevgi ve saygı içinde kardeşçe yaşamamızı bekler. Şefkat ve merhametle birbirimize muamele etmemizi emreder. Birbirimize sırt dönmeyi, ilgi ve alakayı kesmeyi, kardeşlik bağlarını koparmayı yasaklar.

Tevhid inancına sahip olan müminlerin Allah'ın iri ve diri olmamız için lütfettiği birlik ve beraberlik nimetine karşı zaman zaman sosyolojik zafiyetler gösterdiği bilinen bir olgudur. Müminlerin birlik ve beraberliklerini daima muhafaza edebilmelerine yönelik yol haritası niteliğinde olan Âl-i

⁷⁶ Halıcı, *Özdeyişler*, 43.

⁷⁷ Halıcı, *Özdeyişler*, 40.

⁷⁸ Müslim, “İmân”, 164.

İmrân 3/103. ayeti üzerinde müminlerin yeniden ve dikkatlice -zira günümüzde müminlerin hâli pür melalleri göz önüne alındığında bu durumun vehameti iyice anlaşılacaktır- düşünüp gerekli mesajları çıkarmaları salık verilir:

(وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا وَاذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءً فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا وَكُنْتُمْ عَلَىٰ شَفَا حُفْرَةٍ مِنَ النَّارِ فَأَنْقَذَكُم مِّنْهَا كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ)

“(Ey Müminler!) Hepiniz Allah’ın size uzattığı kurtuluş ipine (Kur’ân’a) sımsıkı tutunun. Sakın ayrılığa düşmeyin. Hele Allah’ın size nasip ettiği birlik ve beraberlik nimetini bir düşünün. Hani siz vaktiyle birbirinizle kanlı bıçaklı idiniz, ama Allah kalplerinizi birbirinize ısındırdı ve O’nun lütfettiği iman nimeti sayesinde kardeş oldunuz. Yine siz vaktiyle bir ateş çukurununun tam kenarında idiniz; Allah sizi oraya düşmekten de kurtardı; (yani sizler geçmişteki düşmanlıklarınız sebebiyle birbirinizi yok etmenin eşiğine gelmiştiniz; ama Allah sizi birbirinizi mahvetmekten kurtardı). İşte Allah size ayetlerini böyle açıklıyor ki doğru yoldan şaşmayasınız.”

Kendisini Kur’ân’ın inşa ettiği Hz. Peygamber’in hikmet dolu şu sözleri de müminlerin bu vahdetini öğütler niteliktedir: “Birbirinizden nefret etmeyin, birbirinize haset etmeyin, birbirinize sırt çevirmeyin. Ey Allah’ın kulları, kardeş olun. Bir Müslüman’ın, din kardeşi ile üç günden fazla dargın durması helal olmaz!”⁷⁹ “İman etmedikçe cennete giremezsiniz, birbirinizi sevmedikçe de gerçek anlamda iman etmiş olamazsınız.”⁸⁰ “Müslüman, insanların elinden ve dilinden güvende olduğu kimsedir.”⁸¹

Hünkâr’ın mottolaşan “iri olalım, diri olalım, bir olalım.”⁸² sözündeki “iri olalım” ifadesinde bedensel irilikten ziyade ahlâkî yücelikten bahsettiğini düşünebiliriz. Bedensel güç ve kuvvet de önemli olmakla birlikte asıl önemli olan inanç, amel, bilgi ve ahlak bakımından iri olabilmektir. Zaten bu sayılanların birlikteliği “iri olma” sonucunu doğurur. Bu sonuç kişiyi ve toplumu daima diri kılma özelliğini haizdir. Dolayısıyla maddi ve manevi güçlerin yanı sıra güçlü bir bilinç hâli, ümmetin vahdetini temin etmedeki en önemli etkenlerdendir. Bugün Müslümanların bir olamamasının sebebi

⁷⁹ Buhârî, “Edeb”, 62.

⁸⁰ Müslim, “İmân”, 93; Tirmizî, “Sıfâtü'l-Kıyâme”, 56.

⁸¹ Tirmizî, “İmân”, 12.

⁸² Halıcı, *Özdeyişler*, 38.

bizce iri ve diri olamamasından kaynaklanmaktadır. Kur'ân ve vatan aşığı, istiklal şairi Mehmet Akif Ersoy'un (ö. 1936) iri, diri ve bir olma şuurunu aşılarda nitelikteki "Vahdet" isimli şiiri geçmişi ve günümüzü yansıtmaya değer olduğunu Müslümanların kendilerini sorgulaması açısından dikkate değer olduğunu düşündüğümüz için burada o şiirine yer vermek istiyoruz:

Huzeyfetü'l-Adevî der ki:

"Harb-i Yermûk'ün,

Yaman kızıştığı bir gündü, pek sıcak bir gün.

İkinci üstü biraz gevşeyince, sanki, kitâl,

Silâhu attım elimden, su yüklenip derhâl,

Mücâhidîn arasından açıldım imdâda,

Ağır yarayla uzaklarda kalmış efrâda.

Ne ma'rekeydi ki, çepçevre, göğsü kandı yerin!

Hudâ'ya kalbini açmış, yatan bu gövdelerin,

Şehîdi çoksa da, gâzîsi hiç mi yok?.. Derken,

Derin bir inleme duydum... Fakat, bu ses nerden?

Sırayla okşadığım sîneler bütün bî-rûh...

Meğerse amcamın oğluymuş inleyen mecrûh .

Dedim: "Biraz su getirdim, içer misin, versem!"

Gözüyle: "Ver!" demek isterken, arkadan bir elem,

Enîne başladı. Baktım: Niğâh-ı merhameti.

"Götür!" deyip bana îmâda ses gelen ciheti.

Ne yapsam içmeyecek, boştu, anladım, ibrâm;

O yükselen sese koştum ki: Âs'ın oğlu Hişâm.

Görünce gölgemi birden kesildi nevhaları:

Su istiyordu garîbin dönüp duran nazarı.

İçirmek üzre eğildim, üçüncü bir kısa "Ah!"

Hıriltılarla boşanmaz mı karşıdan, nâgâh!

Hişâm'ı gör ki: O hâlinde kaşlarıyla bana,

"Ben istemem, hadi, git ver, diyordu; haykırana."

Epey zaman aradım âh eden o muhtazarı...

Yetiştim, oh, kavuşmuştu Hakk'a son nazarı!

Hişâm'ı bâri bulaydım, dedim, hemen döndüm:

Meğer şikârına benden çabuk yetişmiş ölüm!

Demek, bir amcamın oğlunda vardı, varsa, ümid..

Koşup hizâsına geldim: O kahraman da şehid."

** * **

Şark'ınki mefâhir dolu, mâzî-i kemâli,

Yâ Rab, ne onulmaz yaradır şimdiki hâli!

Şîrâzesi kopmuş gibi, manzûme-i îman,

Yaprakları yırtık, sürünür yerde, perîşan.

“Vahdet” mi şîârıydı? Görün şimdi gelin de:
Her parçası bir mel’abe eyyâmın elinde!
Târîhine mev’ûd-i ezelken “ebediyyet”,
Ey, tefrika zehriyle şaşırmuş giden, ümmet!
“Nisyân”a çıkan yolda mı kaldın güm-râh?
Lâ-havle ve lâ-kuvvete illâ billâh!⁸³

10. “İncinsen de İncitme.”

Hünkâr’ın bu sözünün temeli Fussilet 41/34. ayette karşımıza çıkmaktadır:

(وَلَا تَسْتَوِي الْحَسَنَةُ وَلَا السَّيِّئَةُ ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ فَإِذَا الَّذِي بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ عَدَاوَةٌ كَأَنَّهُ وَلِيٌّ حَمِيمٌ)

“(Ey Peygamber!) İyilikle kötülük asla bir olmaz. O hâlde sen kötülüğü en güzel şekilde sav; (sana reva görülen eza ve cefayı sabır ve tahammülle karşıla). Böyle yaptığında bir de bakarsın ki sana düşmanın olan kimse çok samimi bir dost oluvermiş.”⁸⁴

Ayette bahsedilen “kötülüğün en güzel davranışla savılması” müfessir Zemahşerî (ö. 538/1144) tarafından “Biri sana kötülük ettiğinde onu affetmen bir iyiliktir; ama bundan da iyi olanı, onun sana yaptığı kötülüğe iyilikle karşılık vermendir... Eğer bunu yaparsan amansız düşmanın sıcak bir dost haline gelir” şeklinde izah edilmiştir.⁸⁵ Müfessir Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210) ise ayetin bağlamını da dikkate alarak buradaki iyilik ve kötülüğün şu manalar içerdiğini belirtir:

İyilikten maksat, Hz. Peygamber’in insanları hak dine davet etmesi, müşriklerin küstahça davranışlarına sabretmesi, intikam peşinde koşmaması, kötülüğe kötülükle karşılık vermemesidir. Kötülükten maksat ise müşriklerin, “Bizi çağırdığın şeylere karşı kalplerimiz kapalıdır”;⁸⁶ “Bu Kur’ân’a kulak vermeyin, okunurken gürültü çıkarın”⁸⁷ gibi ifadeleriyle sergiledikleri aşağılık davranışlardır. Ayette bir bakıma şöyle buyurulmuş olmaktadır: ‘Ey Muhammed! Sana yakışan davranış iyilik, onlara yakışan da kötülüktür. İyilikle kötülük bir olmaz; yani eğer sen iyilik yaparsan dünyada saygınlığı, ahirette de sevabı hak edersin; onlar da yaptıkları kötülükler sebebiyle bunun tersini hak ederler. Şu hâlde müşriklerin kötülüklerine yönelmeleri senin iyiliği sürdürmene engel olmamalıdır... Müşriklerin barbarca ve cahilce hareketlerini bütün tutum ve davranışların en güzeliyle savmaya bak; eğer müşriklerin kö-

⁸³ Mehmet Akif Ersoy, *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, (Ankara: TBMM Yay. 2021), 884-885.

⁸⁴ Benzer mesajlar için bk. Ra’d 13/22; el-Mü’minûn 23/96; el-Kasas 28/54.

⁸⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/383.

⁸⁶ Fussilet 41/5.

⁸⁷ Fussilet 41/26.

tü huylarına karşı sabrını ısrarla sürdürür, terbiyesizliklerine öfkeyle, verdikleri zararlara eza ve cefa ile karşılık vermezsen bir gün gelir onlar da kendi kötü huylarından dolayı utanır, o çirkin davranışlarını da artık terk ederler.⁸⁸

Kur'ân'da Hz. Peygamber Müslümanlara güzel örnek (üsve-i hasene)⁸⁹ olarak gösterilmektedir. Buna göre ayet bütün Müslümanlar için bir ahlâkî ilke koymaktadır: "Kötülüğe iyilikle mukabelede bulunmak sadece sabırlı kimselerin mazhar kılındığı bir meziyettir. Evet, bu meziyete ancak güzel ahlak ve faziletten nasibi olanlar mazhar kılınır." Ayetin ifade biçiminden de anlaşıldığına göre kötülüğe iyilikle karşılık vermenin, nefse ağır geldiğine, ama aynı zamanda yüksek bir ahlâkî hedef olduğuna da işaret edilmektedir. Bu hedefe ulaşmanın birinci şartının da sabır olduğunun altı çizilmektedir.⁹⁰

Bu ayetlerin (34-35) ahlak psikolojisi ve toplumsal barış perspektifinden son derece önemli bir hakikati ortaya koyduğu gayet açıktır:

Kuşkusuz insanların bazı kötülüklerini hukukî yaptırımlarla önlemek mümkündür; ancak hiçbir toplumu sadece bu yaptırımlarla uzun süre ayakta tutmanın, hele bu yolla insanlar arasında dostluk ve kaynaşma sağlamanın, kalıcı toplumsal ilişkiler kurmanın mümkün olmadığı hemen bütün siyaset ve hukuk felsefecileri tarafından kabul edilmektedir. Özellikle bireysel özgürlüklerin öne çıkarıldığı yönetimlerde bu özgürlüklerin anarşiye dönüşmemesi için hakkına razı olmak, bağışlamak, yardımlaşmak, sıkıntıları paylaşmak vb. feragat örneği davranışların geliştirilmesine, bunun için de insanların bu yönde eğitilmelerine büyük ihtiyaç vardır. Bu yapıcı davranışların en ileri derecesi, kişinin kendisine yapılan bir kötülüğü cezalandırması mümkün olduğu halde bunu yapmak yerine bağışlama yolunu seçmesi, hatta kötülüğü iyilikle karşılama yüceliğini gösterebilmesidir.⁹¹

Bu ayetten anlaşıldığına göre Kur'ân'ın af, hoşgörü, kötülüğe iyilikle karşılık verme gibi ahlâkî öğütleri bireysel hakların ihlali ile ilgili olup kamu haklarını kapsamadığı bizzat Hz. Peygamber'in uygulamalarından anlaşılmaktadır.⁹²

Bugün çok ama çok ihtiyaç duyduğumuz Kur'ân ahlakını daha iyi anlayıp kavramamıza yardımcı olması açısından ve konumuzla doğrudan ilintili olduğunu düşündüğümüz için peygamberlerden tarihinden iki örnek vermek istiyoruz: Birincisi Hz. Yûsuf'un, kendisini öldürmeye yeltenecek

⁸⁸ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 27/126-127; Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 4/708-709.

⁸⁹ el-Ahzâb 33/21.

⁹⁰ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 24/295; Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 4/709-710.

⁹¹ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 4/709-710.

⁹² Buhârî, "Menâkıb", 32; "Hudûd", 10, 12; Müslim, "Hudûd", 8, 9; "Fezâil", 77.

kadar haset eden kardeşlerini onca kötülüklerine rağmen onları bağışlama erdemliliğini göstermiş olmasıdır. Bu durum yüce kitabımızda şöyle ebedileştirilir:

“Yusuf’un kardeşleri, ‘Vallahi tüm samimiyetimizle söylüyoruz’ dediler, ‘Allah hakikaten seni bizden üstün kılmış. Gerçekten biz çok yanlış işler yapmışız.’ Yusuf da onlara şöyle karşılık verdi: “Bugün artık sizi kınayıp azarlayacak değilim. (Ben sizi affettim, hakkımı helal ettim,) dilerim Allah da sizi affetsin. Şüphesiz O merhametlilerin en merhametlisidir.”⁹³

İkinci örnek davranış Hz. Peygamber’e aittir. Getirdiği hak ve hakikate karşı gelerek kendisine yaklaşık 23 yıllık vahiy müddetince her türlü eza ve cefayı reva gören Mekkeli müşrikleri Mekke’nin fethi sırasında -bazı kişiler hariç- “Hepiniz serbestsiniz” diyerek affetme erdemliliğini göstermiş ender ve mümtaz bir şahsiyettir.⁹⁴ Ancak burada Hz. Peygamber’in dini hükümleri uygulama hususunda tavizsiz olduğunu hatırlamak gerekir.

Netice itibariyle kişi incinse bile incitmemeli, insanlara olabildiğince hoşgörülü yaklaşmalı, onların hatalarını ve kusurlarını sabırla karşılamalıdır. Eğer mümkünse kırmayacak şekilde düzeltmelidir. Hz. Peygamber’in çağları aşan şu mesajı da ayetin mesajıyla örtüşmektedir: *“Nerede olursan ol Allah’a karşı gelmekten sakın; yaptığın kötülüğün arkasından bir iyilik yap ki, bu onu yok etsin. İnsanlara karşı güzel ahlâkın gereğine uygun davran.”⁹⁵*

Sonuç

Çalışmamızda ulaştığımız sonuçları maddeler halinde şöyle sıralayabiliriz:

1. Hacı Bektâş Velî’nin özlü sözleri sadece üzerinde çalıştıklarımızdan ve refere ettiklerimizden ibaret değildir. Biz daha çok yaygın olarak kullanılan ve mottolaşan kimi vecizelerine yer verdik.

2. Hünkâr’ın birçok düşünce ve özlü sözleri Kur’ân ayetlerinin muhtevasıyla örtüşmektedir. Kur’ân’la hemhâl olanların duygu ve düşüncelerinde ilahi kelamın etkisi tezahür edebilmektedir. Böylece Kur’ân’dan beslenilerek gönülden dile getirilen duygu, düşünce ve fikirler insanlar üzerinde derin izler bırakabilmektedir. Nitekim Hacı Bektâş Velî’ye nispet edilen “Bizi

⁹³ Yûsuf 12/91-92.

⁹⁴ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sakkâ-İbrahim el-Ebyârî - Abdülhafız Şelebi, (Mısır: Mustafa Elbâni ve Evlâduhu, 1936), 4/55.

⁹⁵ Tirmizî, *Birr*, 55.

sevenlerin gönüllerinde biz oturur, dillerinde de biz konuşuruz.” şeklindeki özlü sözde de bu durum güzel bir şekilde dile getirilmiştir.

3. İslam Dini ve onun yüce kitabı Kur'ân, mesajlarını hayatın içinden, yani nesnel olarak sunmaktadır. Buradan hareketle de Hünkâr'ın özlü sözlerinin -Kur'ân'ın temel konuları arasında yer alan- iman, ibadet, ahlak ve ilim konularında öne çıktığını söyleyebiliriz. Bir diğer anlatımla Hünkâr, insanın ilişki biçimleri olan rab-kul, insan-insan ve insan-evren döngüsü minvalinde sözlerini dile getirmiştir.

4. Hacı Bektâş Velî'nin özlü sözlerinde öne çıkan unsurlardan biri hatta başta geleni “muhabbetullah”, yani Allah sevgisi ve saygısıdır. İnanılan O yüce varlığa sarsılmaz aşk, sevgi ve derin bir muhabbetle bağlanması durumunda ancak gerçek sevgiliye ulaşabilecektir.

5. Müslümanların sosyolojik olarak hâli pürmelallerini gören Hünkâr'ın üzerinde durduğu bir konu da Müslümanların zedelene ve bozulan vahdetinin yeniden inşasına yöneliktir: “İri olalım, diri olalım, bir olalım.” Bugün paramparça bir görüntü arz eden dünya Müslümanlarının, Kur'ân'ın baştan beri dikkat çektiği vahdet konusu üzerinde yeniden düşünmeleri gerektiğini bu kez de Hünkâr'ın atıfta bulunulan vecizesinden ilhamla dikkate almak durumundadırlar.

Kaynakça

- Baharlı, İlgar-Artan Ok, Mihriban-Akın, Erdem-Işık, Güllü. *Serçeşme'den Katreler (Temel Değerler Bağlamında Hacı Bektâş Velî ve Özlü Sözleri)*. Ankara: Net Kitaplık Yayıncılık, 2024.
- Beğavî, Ebû Muhammed el-Hüseyin b. Mes'ûd. *Meâlimu't-tenzîl fî tefsîri'l-Kur'ân*. 8 cilt. thk. Muhammed Abdullah en-Nemir, Osman Cumua Dumeyriyye, Suleymân Musallem el-Haraş. Riyad: Dâru Taybe, 1409/1988.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *Sahîhu'l-Buhârî*. 7 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Coşan, Esad. *Makâlât Hacı Bektâş Velî*. sad. Hüseyin Özbay. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları. 1996.
- Halıcı, Feyzi. *Hünkâr Hacı Bektâş Velî'den Özdeyişler*. Ankara: TBMM Ofset Tesisleri, 1995.
- Dindi, Emrah. *Hacı Bektâş-ı Velî'de Kur'ân Anlayışı*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, SBE, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Durmuş, Zülfikar. *İlahi Kelam: Kur'ân*. İstanbul: Çıra Yayınları, 2021.
- Durmuş, Zülfikar-Özata, Havva. “Kur'ân-ı Kerîm'de Ahirette Yaşanacak Pişmanlık Sahneleri”. *UMDE Dini Tetkikler Dergisi* 2/1 (Temmuz 2019).

- Durmuş, Zülfikar. “İnanç, Amel ve Ahlak İlişkisi -el-Ahzâb 33/35. Âyet Bağlamında-”. *Harran İlahiyat Dergisi Özel Sayı-İnanç ve Doğruluk-(Mayıs 2024)*, 1-21.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş’as b. İshâk es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvud*. 4 cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Ersoy, Mehmet Akif. *Safahat*. haz. Necmettin Turinay. Ankara: TBMM Yay. 2021.
- Güneş, Cengiz. “Kur’ân’da Gölge Metaforu”. *Tokat İlmîyat Dergisi* 12/1 (2024), 115-138.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir. *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*. 30 cilt. Tunus: ed-Dâru’t-Tûnisiyye, 1404/1984.
- İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed. *Müsnedü İbn Hanbel*. 2 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâluddîn. *es-Sîretü’n-nebeviyye*. 4 cilt. thk. Mustafa es-Sakkâ-İbrahim el-Ebyâri-Abdulhafiz Şelebi, Mısır: Mustafa Elbânî ve Evlâduhu, 1354/1936.
- Karaman, Hayreddin-Çağrı, Mustafa-Dönmez, İbrahim Kafi-Gümüş, Sadrettin. *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. 5 cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, 24 cilt. thk. Abdullah b. Abdulmuhsîn et-Turkî. Beyrut: Muessesetu’r-Risâle, 1426/2006.
- Manakıb-ı Hacı Bektâş-ı Velî “Vilâyet-Nâme”, haz. Abdalbâkî Gölpınarlı, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1958.
- Mukâtil b. Suleymân, Ebü’l-Hasen b. Beşîr el-Ezdî. *Tefsîru Mukâtil b. Suleymân*. 5 cilt. thk. Abdullah Mahmûd Şehâte. Beyrut: Muessesetu’t-Tarîhi’l-Arabî, 1422/2002.
- Müslim, Ebü’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *Sahîhu Müslim*. 3 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Râgıb el-İsfahânî, *el-Mufredât fi garîbi’l-Kur’ân*. thk. Muhammed Seyyid Keylânî, Beyrut: Dâru’l-Marife, t.y.
- Râzî, Fahrüddîn. *Mefâtîhu’l-gayb*. 32 cilt. Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1401/1981.
- Tirmizî, Muhammed b. İsa. *Sünenü’t-Tirmizî*. 5 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Uludağ, Süleyman. “Kerâmet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Zemahşerî, Ebu’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf ‘an hakâ’iki’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-ekâvil fi vucûhi’t-te’vîl*. 6 cilt. thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd-Alî Muhammed Muavvad. Riyad: Mektebetu’l-Ubeykân, 1418/1998.

Hacı Bektâş Veli'nin *Makâlât* Adlı Eserinin Kur'ânî Temelleri

Cengiz GÜNEŞ*

Giriş

Hacı Bektâş Veli'ye (ö. 669/1271 [?]) atfedilen eserlerden biri de *Makâlât*'tır.¹ Bu araştırmada Hacı Bektâş Veli'nin *Makâlât*'ında ele aldığı ve delil olarak ortaya koyduğu ayetleri hangi bağlamda şahit olarak getirdiğini incelemeye çalışacağız. Malum olduğu üzere *Makâlât*'ın birçok yazma nüshası mevcuttur. Çalışmamızda Esad Coşan'ın tenkitli neşrinin Hüseyin Özbay tarafından sadeleştirilen ve Kültür Bakanlığı'nca neşredilen nüshası kaynak olarak esas alınmıştır. Ek olarak da yine aynı eserdeki yazma nüsha ile ayetler karşılaştırılacaktır.

* Dr. Öğr. Üyesi, Nevşehir Hacı Bektâş Veli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, cengizgunes@nevsehir.edu.tr, orcid / 0000-0003-2979-7271.

¹ *Makâlât* ve Hacı Bektâş Veli hakkında yapılan bazı çalışmalar için bk. Emrah Dindi, *Hacı Bektâş-ı Veli'de Kur'an Anlayışı* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2006); Ahmet Yaşar Ocak, "Hacı Bektâş-ı Veli", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996); Abdurrahman Güzel, *Hacı Bektâş Veli ve Makâlât* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2002); Ali Yılmaz vd., *Alevî-Bektâşî Klasikleri II Makâlât* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007); Burhan Baltacı, "Hacı Bektâş Veli'nin Kur'an'dan İktibasları ve Yorumlarının Tefsir Perspektifinden Değerlendirilmesi", *Uluslararası Hacı Bektâş Veli Sempozyumu I* (2011), 109-126; Hüseyin Özcan, "Hacı Bektâş Veli'nin Fatıha Tefsiri ile Besmele Tefsiri'nin Karşılaştırılması", *Doğumunun 800. Yıldönümünde Hacı Bektâş Veli (Sempozyum)*, (2009), 189-200; Qani Nesimi, "Hacı Bektâş Veli'nin Makâlât'ında İnsan Özellikleri", *Hacı Bektâş Veli'nin Tarihsel Kimliği, Düşünce Sistemi ve Etkileri Sempozyumu*, (2009), 77-86; Cenksu Üçer - Esra Çaykara, "Hacı Bektâş Veli'ye Atfedilen Makâlât Adlı Eserde Kur'an ve Hz. Peygamber Tasavvuru", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2021), 415-447; Hüseyin Çelikcan, "Hacı Bektâş Veli'nin Besmele Tefsiri", *Türk Kültürü ve Hacı Bektâş Veli Araştırma Dergisi II/2* (1995), 39-40; Hayrani Altıntaş, "Hacı Bektâş Veli Düşüncesinde İbadet ve Ahlâk", *Türk Kültürü ve Hacı Bektâş Veli Araştırma Dergisi I/1* (1994), 29-31; Hasan Yavuzer, "İman ve İbadet Yönleriyle Hünkar Hacı Bektâş-ı Veli", *Alevilik-Bektâşilik Araştırmaları Dergisi 5* (2012), 89-110; Hüseyin Özcan, "Hacı Bektâş Veli'de Hz. Muhammed Algısı", *Kültür Coğrafyamızda Hz. Muhammed, Uluslararası Sempozyum II* (2011), 29-41.

O, *Makâlât*'ında şeriat, tarikat, marifet ve hakikatten söz etmekte, bunlarla ilgili makamlar olduğuna atıfta bulunmaktadır. Hacı Bektâş Veli, bu makamları izah ederken birinci sıraya imanı, ikinci sıraya da ameli koymaktadır. Hacı Bektâş Veli, kitabının her bölümünde geniş bir şekilde ayetlere yer vermektedir. Bu ayetleri hangi bağlamda sunduğu ve ne derece isabet ettiği önem arz etmektedir.

Hacı Bektâş Veli, çoğunlukla ayetlerin tamamını almamakta, anlattığı konuya ışık tutacak ölçüde nakiller yapmaktadır. Biz de onun üslûbuna uyarak ayetleri nasıl iktibas etmişse öylece nakletmeyi ve değerlendirmeyi bu kısımlar üzerinden yapmayı uygun gördük.

Kur'ân'ın önemini özümsemiş bir sûfi olarak Hacı Bektâş Veli eserindeki tüm bölümleri ayetlerle desteklemiş ve anlatımını Kur'ân'la temellendirmiştir. *Makâlât* küçük hacimli bir kitap olmasına rağmen ayet ve hatta hadis kullanımında zengin bir eser görünümündedir.

Makâlât kendi orijinal tertibine göre şu bölümlerden oluşmaktadır:

1. Bölüm

Hacı Bektâş Veli, eserinin ilk bölümünde yaratılış konusunu ele almakta, Allah Teâlâ'nın Hz. Âdem'i yani insanı dört unsurdan yarattığını bildirmekte, bu bilgilerin ancak Kur'ân'la bilinebileceğine işaret etmekte ve şu ayeti delil getirmektedir:

“...*ياش ve kuru ne varsa hepsi apaçık bir kitaptadır.*”²

İnsanları abidler ve zahitler olarak iki kısma ayıran Hünkar hazretleri, zahitlerinin işinin yanmak olduğunu söylemekte ve “...*وقودها الناس والحجارة: yakıtı, insan ve taş olan...*”³ ayetini iktibas etmektedir. Bu dünyada yananın burada belirtilen ateşte yanmayacağını ifade etmekte ve aynı ayeti yinelemektedir.⁴

Türkçe kısımda beşinci sayfada verilen; “*Ey iman edenler! Şarap, kumar, dikili taşlar (putlar), fal ve şans okları birer şeytan işi pisliktir; bunlardan uzak du-*

² el-En'âm 6/59.

³ el-Bakara 2/24.

⁴ Kanaatimizce *Makâlât*'ın sadeleştirilmiş kısmında ayetin mealine “*Eğer bunu yapmıyorsanız ki hiçbir zaman yapamayacaksınız...*” ilave edilmiş bu kısım konunun insicamını bozmuştur. Esad Coşan, *Makâlât Hacı Bektâş Veli*, sad. Hüseyin Özbay (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996), 2.

run ki kurtuluşa eresiniz."⁵ ayeti el yazması metinde yer almamaktadır.⁶ Bunun gibi "Yaptıkları her işi ele alır, onu toz duman ederiz."⁷ ayeti de yazma metinde bulunamamıştır.⁸

Topraktan yaratılmış insanın ölümle tekrar toprağa gideceğini izah ederken; "خَلَقْنَاكُمْ وَفِيهَا نُعِيدُكُمْ وَمِنْهَا نُخْرِجُكُمْ تَارَةً أُخْرَى مِنْهَا: Sizi ondan (topraktan) yarattık; yine sizi oraya döndüreceğiz ve bir kez daha sizi ondan çıkaracağız."⁹ ayetini isabetli bir şekilde delil olarak sunmaktadır.

Bir insanın kendini bilmeden Allah'ı bilemeyeceğini ve Allah'ın kullarına çok yakın olduğunu "... وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ...: ...ve biz ona şah damarından daha yakınız."¹⁰ ayetiyle açıklamaktadır. Allah'ın insana yakınlığı açısından verilen ayet gayet yerinde bir tercih olarak durmaktadır.

2. Bölüm

Hacı Bektâş Veli bu bölümde "marifet" konusunu ele almaktadır. Burada şöyle bir ibare görülmektedir: "أَنْ تُؤْمِنُوا بِاللَّهِ مَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ" O, ayetleri, tefsir geleneğimizde olduğu gibi, "Kavlulu Teâlâ" ibaresiyle formüle etmektedir. Burada da aynı ibare kullanılmıştır. Ancak böyle ne bir ayet ne de bir hadis bulunmaktadır.¹¹

Sadeleştirilen kısmında yer alan "... Ve onlar deve, iğnenin deliğinden geçinceye kadar cennete giremeyecekler." (Kur'ân IV /48 ve 116) ayeti hem orijinal metinde¹² bulunmamakta, hem de ayet referansı yanlış verilmiştir. Doğrusu A'râf sûresi 40. ayettir.¹³

⁵ el-Mâide 5/90.

⁶ Ancak Diyanet Vakfı'nın yayına hazırladığı *Makâlât* neşrinde bu ayetin metni bulunmaktadır. Bu çalışmada ayet ve hadislerin kaynakları dipnotlarda verilmiştir. Ama delil getirilen ayetlerin konuya uygunluğu ya da uygunsuzluğu hakkında çok sınırlı bilgi verilmiş ve eserin sonunda herhangi bir sonuç değerlendirmesi yapılmamıştır. Yılmaz vd., *Alevî-Bektâşî Klasikleri II Makâlât*, 53.

⁷ el-Furkân 25/23.

⁸ Coşan, *Makâlât Hacı Bektâş Veli*, 194-195. Kitabın sonunda verilen yazma nüsha ile sadeleştirilip Latin harflerle sunulan kısım arasında farklılıklar söz konusudur. Beşinci sayfanın yarısı Osmanlıca metinde bulunmamaktadır. Coşan, *Makâlât Hacı Bektâş Veli*, 5.

⁹ Tâhâ 20/55.

¹⁰ Kâf 50/16. Bu ayete benzer bir ayet de Vâkıa sûresi 85. ayettir. Türkçe kısımda fazladan bu ayet ilave edilmiştir. Zira Osmanlıca kısımdaki ayet sadece Kâf suresi 16. ayettir. Coşan, *Makâlât Hacı Bektâş Veli*, 7.

¹¹ Coşan, *Makâlât Hacı Bektâş Veli*, 185.

¹² Coşan, *Makâlât Hacı Bektâş Veli*, 185.

¹³ Coşan, *Makâlât Hacı Bektâş Veli*, 8.

Arifler katında imanın akılla gerçekleşeceğini ifade eden Hacı Bektâş Veli, imanın dil ve gönülle olacağını, gönülden olmayan tanıklığın geçersiz olduğunu, diliyle tanıklık yapıp da gönlüyle inanmayanın da münafık olacağını bildirdikten sonra, münafıkların cehennemdeki durumlarını izah için “*إِنَّ الْمُتَافِقِينَ فِي الدَّرَكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ... Şüphesiz yok ki münafıklar cehennemden en alt katındadırlar...*”¹⁴ ayetini delil olarak sunmaktadır.¹⁵

İman konusunda, şirk dışında Allah'ın her günahı affedebileceğini; “*إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ... Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; bundan başkasını, (günahları) dilediği kimse için bağışlar...*”¹⁶ ayetiyle açıklayan Veli, sonra “*مِنْ ظُهُورِهِمْ رَبُّهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ أَلَسْتَ بِرَبِّكُمْ قَالُوا هِيَ... ibaresiyle sunduğu elest bezmindeki şahitliğe atıfta bulunmaktadır.*¹⁷ Ancak ayetin doğru şekli şöyledir:

“*...: ... (Rabbin) Âdemoğullarından, onların bellerinden zürriyetlerini çıkardı, onları kendilerine şahit tuttu ve dedi ki: Ben sizin Rabbiniz değil miyim? (Onlar da), Evet dediler...*”¹⁸

İman yolunda çekilen zorluklara “*إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا: Gerçekten, zorlukla beraber bir kolaylık daha vardır.*”¹⁹ ayeti ile değinmektedir.

3. Bölüm

Hünkâr hazretleri bu bölümde şeriatın makamlarını anlatmaktadır. Bu makamların ilkinin iman etmek olduğunu söylemekte ve “*يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا تَوَنُّوا... Ey iman edenler! Samimi bir tövbe ile Allah'a dönün.*”²⁰ ayetiyle konuya giriş yapmaktadır.²¹ Oysa bu konuda daha net olan Asr sûresi veya Bakara sûresi 3. ve 4. ayetler ya da Mü'minûn sûresi ilk ayetleri delil getirseydi daha isabet etmiş olurdu.

¹⁴ en-Nisâ 4/145.

¹⁵ Coşan, *Makâlât Hacı Bektâş Veli*, 8.

¹⁶ en-Nisâ 4/48, 116.

¹⁷ Coşan, *Makâlât Hacı Bektâş Veli*, 185.

¹⁸ el-A'râf 7/172.

¹⁹ el-İnşirâh 94/6.

²⁰ et-Tahrîm 66/8.

²¹ Makâlât'ın Türkçe kısmında ayetin sadece “*Ey iman edenler*” kısmı alınmış oysa yazma kısmında ayet bizim yukarıda verdiğimiz gibi yer almaktadır. Coşan, *Makâlât Hacı Bektâş Veli*, 11.

İkinci makamın ilim olduğunu ifade etmekte ve “...كُونُوا رَبَّانِيِّينَ...: *Rabbe hâlis kullar olunuz...*”²² ayetini vermektedir. Bu da doğru bir delillendirme olarak durmamaktadır. Kanaatimize göre; “*De ki: Ey Rabbim! İlmimi artır.*”²³ “*Allah’tan kulları içinde ancak ilim sahibi olanlar korkar.*” ayetlerini şahit getirse daha isabetli olacaktır.

Üçüncü makamın İslam’ın şartlarını yerine getirmek, Allah için cihat etmek ve cünüplükten temizlenmek olduğunu bildirmektedir. Burada “...وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ...”;²⁴ “*Namazı kılın ve zekâtı verin...*”;²⁴ “*Gitmeye gücü yetenin o evi ziyaret etmesi, Allah’ın insanlar üzerinde bir hakkıdır...*”²⁵ ayetlerini delil olarak vermektedir. Oruç ve cihat için verdiği örnekler ayet ya da hadis değildir.²⁶

Dördüncü makam helal kazanmak ve fâizi haram saymaktır. Bu konuda şu ayet verilmektedir: “...أَحَلَّ اللَّهُ الْمُبْتِغَ وَحَرَّمَ الرِّبَا...: ...*Halbuki Allah, alım-satımı helâl, faizi haram kılmıştır...*”²⁷

Beşinci makam nikahtır. Burada konuyu “...وَإِنْ أَرَدْتُمْ اسْتِبْدَالَ زَوْجٍ مَكَانَ زَوْجٍ...: *Eğer bir eşi bırakıp da yerine başka bir eş almak isterseniz...*”²⁸ ayetiyle delillendirilmektedir. Ancak

“...فَانكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ...: ...*Size helâl olup hoşunuza giden kadınlardan... nikâhlayabilirsiniz...*”²⁹ ayetiyle delil getirseydi daha yerinde olurdu.³⁰

²² Âl-i İmrân 3/79.

²³ Tâhâ 20/114.

²⁴ el-Bakara 2/43.

²⁵ Âl-i İmrân 3/97. ayet *Makâlât*’ın yazma nüshasında şu şekilde yer almaktadır. وَحِجِّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا Coşan, *Makâlât Hacı Bektâş Veli*, 182.

²⁶ Coşan, *Makâlât Hacı Bektâş Veli*, 11.

²⁷ el-Bakara 2/275.

²⁸ en-Nisâ 4/20.

²⁹ en-Nisâ 4/3. Ayetin farklı yorumları için bk. Mustafa Sağlam, *Tefsirde Anlam Kırılmaları* (Ankara: Fecr Yayınları, 2022), 214-219.

³⁰ *Makâlât*’ın Türkçe kısmında “*Kadınlarınızdan sizin için iyi ve uygun olanlarını nikâhlayınız*” şeklinde verilen ayet metni yukarıda verdiğimiz gibidir ve bu ayet Nisâ sûresi 3. ayettir. Fakat en-Nisa sûresi 20. ayet olarak rakamlanmıştır. Bu *Makâlât*’ın yazma kısmında verilen “...وَإِنْ أَرَدْتُمْ اسْتِبْدَالَ زَوْجٍ مَكَانَ زَوْجٍ...” ayetinin numarasıdır. Yani yazma kısmındaki ayetin metninin numarası buraya verilmiş, bizim teklif ettiğimiz ayetin mealî de Türkçe kısma alınmış ve eserde bu duruma hiç değinilmemiştir. Coşan, *Makâlât Hacı Bektâş Veli*, 11. Krş. 182.

Altıncı makam, hayız ve nifasta cinsel ilişkinin haram olduğunu bilmektedir. Burada “... حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتُكُمْ...³¹” ayetini şahit getirmektedir.³² Bu isabetli bir tercih değildir. “... وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْمَجِيضِ قُلْ هُوَ آذَىٌ وَإِنَّمَا يَجْعَلُهُ الْمُتَشَابِهُ لِمَا يَجْعَلُونَ لِحُرْمَتِ الْإِنْسَانِ : فَأَعْتَبُوا السَّيِّئَاتِ فِي الْمَجِيضِ وَلَا تَفْرُقُوهُنَّ حَتَّىٰ يَطْهَرْنَ³³” Sana kadınların âdet dönemi hakkında soru soruyorlar. De ki: O sıkıntılı bir haldir. Bu sebeple âdet günlerinde kadınlardan ayrı durun, temizlenmedikçe onlarla cinsel ilişkide bulunmayın...³³” ayetini tercih etse daha isabetli olurdu kanaatindeyiz.³⁴

Yedinci makam Ehl-i sünnet ve'l-cemaat ehlinden olmaktadır. Hacı Bektâş Veli bu başlıkta³⁵ “... سُنَّةَ اللَّهِ الَّتِي قَدْ خَلَتْ مِن قَبْلُ...³⁶” ayetini delil olarak sunmaktadır. Bu ayetin bu konuyla bir ilgisi yoktur.³⁷ Ayet sûre bütünlüğü içinde, Allah Teâlâ'nın kendi yolunda çalışıp çabalayanlara yardımını esirgemeyeceği, düşmanlarını da kahredeceğini, O'nun bu konudaki davranış tarzının (sünnetullah) bu olduğunu ifade etmektedir.³⁸

Sekizinci makamda şefkat konusunu ele alan Hacı Bektâş Veli, şu ayetle istişhadda bulunmaktadır: “... وَالَّذِينَ يَتَّقُونَ عِنْدَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ...³⁹” Onlar öyle (fâsıklar) ki, kesin söz verdikten sonra sözlerinden dönerler...³⁹ Bu ayetin de pek isabetli bir tercih olduğunu söylemek mümkün görünmemektedir. Zira burada

³¹ en-Nisâ 4/23.

³² Coşan, Makâlât Hacı Bektâş Veli, 182.

³³ el-Bakara 2/222.

³⁴ Aynı durum burada da söz konusu, sadeleştirilen bölümdeki ayet rakamıyla yazma nüshadaki ayet birbirini tutmamaktadır. Bu durumu tenkitten çekinen yazar ve/veya sadeleştirilen kişiler, isabetsiz ayet yerine isabetli ayetin sûre ve ayet numaralarını vererek büyük bir hata yapmışlardır. Metindeki “حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتُكُمْ” ayet Nisâ 23. ayettir.

³⁵ Burada tâ-i merbûta ile yazılmış سُنَّةٌ kelimesi Makâlât metninde yanlışlıkla tâ-i meftûha (açık yazılan tâ/ت) ile yazılmıştır.

³⁶ el-Fetih 48/23.

³⁷ Bu ilgisizliği fark eden yazar ve/veya sadeleştirilen şahıslar, ayetin meali yerine “Cemaatle kılınan namaz, yalnız başına kılınan namazdan yirmi yedi defa daha faziletli olur” hadis-i şerifini vermişlerdir. Coşan, Makâlât Hacı Bektâş Veli, 182. Krş. 12.

³⁸ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, Câmi 'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'an, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 2000), 22/235; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, el-Câmi ' li-ahkâmi'l-Kur'an, thk. Ahmed el-Berdûnî - İbrahim Etfiyyiş (Kâhire: Dâru'l-Kütübü'l-Misriyye, 1964), 16/280; Muhammed b. Yavsî Ebu's-Suûd, İrşâdü'l-'akli's-selîm ilâ mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.), 8/111.

³⁹ er-Ra'd 13/25; el-Bakara 2/27.

şefkatin tam tersine Allah Teâlâ'ya verdikleri sözde durmayanlara cehennemle tehdit vardır.⁴⁰

Dokuzuncu makam temiz yemek ve temiz giyinmektir. Burada verilen ayetler “...كُلُوا مِن طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ...Verdiğimiz güzel nimetlerden yiyiniz (dedik)...”⁴¹ ve “وَتِيَابِكَ فَطَيِّبْ”⁴² ayetleridir.

Onuncu ve sonuncu makam emr-i bi'l-ma'ruf nehy-i ani'l-münker'dir. “...يَتَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ...İyiliği emreder, kötülükten menederler...”⁴³ ayeti delil olarak sunulmaktadır.

4. Bölüm

Hünkâr, bu bölümde tarikat makamlarını konu edinmektedir. O, tarikatın birinci makamını “el alıp tövbe etmek” olarak tanıtmaktadır.

“...واغْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا... Hep birlikte Allah'un ipine (İslâm'a) sımsıkı yapışın...”⁴⁴; “...ثُمَّ تَابَ... Samimi bir tövbe ile Allah'a dönün.”⁴⁵ ve “...عَلَيْكُمْ : ... Sonra Allah onların töbelerini kabul etti...”⁴⁶ Bu ayetlerden birincisinin tövbeyle bir ilgisi olduğu net olarak anlaşılmamaktadır. Kulun tövbe etmesi ve bu konuda Allah'a güvenmesi gerekir. Zira Allah, “...وَمَن يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ...Kim Allah'a güvenirse O, ona yeter...”⁴⁷ buyurmaktadır. Hünkâr, burada tövbe, tevekkül, şükür, sabır, iyilik, ihsan ve dua konularında şu ayetleri kaydetmektedir: “...إِن شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ...Eğer şükrederseniz, elbette size (nimetimi) artıracam...”⁴⁸; “...إِنَّمَا يُوقِي الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ...Yalnız sabredenle-

⁴⁰ Fahrüddîn Muhammed b. Ömer er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 1420), 19/38.

⁴¹ el-Bakara 2/57, 172.

⁴² el-Müddessir 74/4.

⁴³ Âl-i İmrân 3/104, 114; et-Tevbe 9/71. Türkçe kısımda verilen ikinci referans yanlış yazılmıştır. Dokuz olması gereken Romen rakamı XI şeklinde verilmiştir. Buna göre Hûd sûresi değil et-Tevbe sûresi 71. ayettir. Coşan, *Makâlât Hacı Bektâş Veli*, 12.

⁴⁴ Âl-i İmrân 3/103.

⁴⁵ et-Tahrîm 66/8.

⁴⁶ et-Tevbe 9/117-118. Bu ayetteki هم zamiri Makâlât metninde كُمْ olarak verilmiştir. Bu şekilde hiçbir ayette geçmemektedir. Coşan, *Makâlât Hacı Bektâş Veli*, 181.

⁴⁷ et-Talâk 65/3.

⁴⁸ İbrâhîm 14/7. Bu ayet metinde ayette olmayan ilavelerle ثَمَّ لَشَكَرْتُمْ ثَمَّ لَأَزِيدَنَّكُمْ şeklinde yer almaktadır. Coşan, *Makâlât Hacı Bektâş Veli*, 181.

re, mükâfatları hesapsız ödenecektir"⁴⁹; "هل جزاء الإحسان إلا الإحسان": İyiliğin karşılığı iyilikten başka bir şey midir?"⁵⁰; "... وَهُوَ الَّذِي يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِ... : ...Ne güzel mevlâdır, ne güzel yardımcıdır!"⁵¹; "...فَنِعْمَ الْمَوْلَىٰ وَنِعْمَ النَّصِيرُ... : ...Biz pek de güzel güç yetirenleriz."⁵²; "...فَنِعْمَ عُقْبَى الدَّارِ... : ...Dünya yurdunun sonu (cennet) ne güzeldir! (derler)."⁵³; "...فَلَنِعْمَ الْمَجِيبُونَ... : ...Biz de duayı ne güzel kabul ederiz!"⁵⁴

Tarikatın ikinci makamı mürid olmaktır.⁵⁵ Bu konuyla ilgili " فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ... : ...Eğer bilmiyorsanız, bilenlere sorun."⁵⁶ ayeti delil olarak kullanılmaktadır. Şeyh bilen, mürid de bilmeyen gibi düşünülürse, ayetin isabetli olduğu söylenebilir. Ancak ayetin bağlamının Ehl-i kitap olduğu dikate alınırsa verilen ayetin uygun olmadığı anlaşılmaktadır.⁵⁸

Üçüncü makam tıraş olmak ve elbise değiştirmek olarak tanıtılmakta ve "...مُحَلِّقِينَ رُؤُوسَكُمْ وَمُقَصِّرِينَ لَا تَخَافُونَ... : ...Başlarınızı tıraş etmiş ve kısaltmış olarak korkmadan..."⁵⁹ ayeti delil getirilmektedir. Lafzi olarak uygun görünen bu ayetin Kur'ânî bağlamıyla pek de uygun olduğu şüphe götürür. Burada bahsedilen tıraş, hac ve umrede yapılması gereken uygulamalardandır.⁶⁰

⁴⁹ ez-Zümer 39/10. Bu ayet Türkçe kısımda İbrâhîm sûresi 3. ayet olarak gösterilmiştir.

⁵⁰ er-Rahmân 55/60.

⁵¹ eş-Şûrâ 42/25. Yukarıdaki metinde verdiğimiz gibi olması gereken ayet Makâlât'ta "الَّذِينَ يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِ" şeklinde değişik yazılmıştır.

⁵² el-Hac 22/78. Bu ayet el-Enfâl 8/40'da başında (ف) atıf harfi bulunmadan yer almaktadır.

⁵³ el-Mürselât 77/23.

⁵⁴ er-Ra'd 13/24.

⁵⁵ es-Sâffât 37/75.

⁵⁶ Mürid ve müridin taşıması gereken özelliklere dair bk. Yahya Yaşar, "Muhammed b. Abdulmelik ed-Deylemî'nin (V. 589/1193) Kitabü Tasdikî'l-Maârif Adlı İşari Tefsirinde Salih Kul-Musa Kıssası Bağlamında Mürşid-Mürid Münasebeti", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/17 (2011), 33-56.

⁵⁷ en-Nahl 16/43; el-Enbiyâ 21/7. Olması gereken bu ayet farklı olarak şu şekilde kaydedilmiştir: "فَسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ يَعْلَمُونَ" Burada sondaki fiilin hem formu hem de kendisi değişmiştir. Coşan, *Makâlâtı Hacı Bektaş Veli*, 180.

⁵⁸ Ebû Mansûr Muhammed el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, thk. Mecdî Baslûm (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005), 6/509.

⁵⁹ el-Fetih 48/27.

⁶⁰ Ebu'l-Haccâc el-Mahzûmî Mücâhid, *Tefsîru Mücâhid* (Mısır: Dâru'l-Fikri'l-İslâmiyyi'l-Hadîse, 1410), 608; er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 28/87.

Dördüncü makam nefisle mücahededir. Bu başlıkta “ وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ...أَعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ ...Yakıtı, insan ve taş olan (cehennem ateşinden sakının.) Çünkü o ateş kâfirler için hazırlanmıştır.”⁶¹ ayetine atıfta bulunmaktadır. İnsanın cenneti kazanıp cehennemden uzaklaşabilmesi için nefisle mücadele gereklidir.

Beşinci makamın hizmet olduğu ifade edilse de herhangi bir ayet zikredilmemekte, altıncı makamın havf/korku olduğu kaydedilmektedir. “ فَفِرُّوا إِلَى اللَّهِ: O halde Allah'a kaçın...”⁶² ayeti delil olarak sunulmaktadır.

Yedinci makam ümittir ve “... لَا تَقْنَطُوا مِن رَّحْمَةِ اللَّهِ...: ...Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin!”⁶³ ayeti şahit olarak verilmektedir.

Hünkâr, sekizinci makamı hırka, zembil, makas, seccade, yüzlük tespih, iğne ve asa olarak tanıtmaktadır. Bunlar azizdir ve azizlere verilir.⁶⁴ Sayılan bu eşyalara “ إِنَّ اللَّهَ بِأَلْعَامِ خَبِيرٌ...: ...Şüphesiz Allah, emrini yerine getirendir.”⁶⁵ ayeti referans gösterilmektedir?

Dokuzuncu makamı özetle, muhabbet makamı olarak nitelemek mümkün görünmektedir.⁶⁶ Bu başlığa “ تَوَفَّنِي مُسْلِمًا وَأَلْحِقْنِي بِالصَّالِحِينَ...: ...Beni Müslüman olarak öldür ve beni sâlihler arasına kat!”⁶⁷ ayetini şahit göstermektedir. Dolaylı olarak ayetin sevgi ve muhabbete işaret ettiğini söyleyebiliriz.⁶⁸

Onuncu makam aşk, şevk, sefa ve fakirlik makamı olarak tarif edilmektedir. Burada herhangi bir ayet zikredilmemektedir.⁶⁹

5. Bölüm

Bu bölümde bir ayet zikredilmemiştir.⁷⁰

⁶¹ el-Bakara 2/24.

⁶² ez-Zâriyât 51/50.

⁶³ ez-Zümer 39/53.

⁶⁴ Coşan, *Makâlât Hacı Bektâş Veli*, 15.

⁶⁵ et-Talak 65/3.

⁶⁶ Coşan, *Makâlât Hacı Bektâş Veli*, 16.

⁶⁷ Yûsuf 12/101.

⁶⁸ Makâlât'ın yazma kısmında yukarıdaki ayet verilmesine rağmen, Türkçe kısımda, “...Allah onları, onlar da Allah'ı severler...” el-Bakara sûresinin 165. ayeti verilmektedir. Zira bu başlığa daha uygun görünmektedir. Ancak hatalar ya da tahripler bununla da kalmamakta bu ayetin de kaynağı el-Mâide 54 olarak gösterilmektedir. Coşan, *Makâlât Hacı Bektâş Veli*, 16.

⁶⁹ Onuncu makamda bir ayet olmamasına rağmen Türkçe kısma dokuzuncu makamdaki ayet yazılmıştır. Coşan, *Makâlât Hacı Bektâş Veli*, 16.

⁷⁰ Coşan, *Makâlât Hacı Bektâş Veli*, 17.

6. Bölüm

Bu bölümde hakikat makamlarını konu edinen Hacı Bektâş Veli, makamların sayısının kırk olduğunu, bunları inkâr edenlerin amellerinin “ فَجَعَلْنَاهُ هَبَاءً مَّنْثُورًا... : ...Onu saçılmış zerreler haline getiririz (değersiz kılarız).”⁷¹ ayeti gereği boşa gideceğini ifade etmektedir. Bu kırk makamın hiçbirinin eksik kalması gerekir. Bu gerekliliği şu ayetle temellendirmektedir: “... تَيْنَانًا لِّكُلِّ شَيْءٍ... : (Ayrıca bu Kitab'ı da sana,) her şey için bir açıklama olarak (indirdik)...”⁷² Yine Kur'ân'ın özellikleri ile ilgili olarak “... وَ لَوْ أَنَّ مَا فِي الْأَرْضِ مِنْ شَجَرَةٍ أَقْلَامٌ... : Şayet yeryüzündeki ağaçlar kalem olsa...”⁷³; “... لَوْ أَنْزَلْنَا هَذَا الْقُرْآنَ... : Şayet bu Kur'ân'ı indirmiş olsaydık...”⁷⁴ ayetlerini zikretmektedir.⁷⁵

Hacı Bektâş Veli, devam eden satırlarda Kur'ân'ın muhteiyatını belirten bazı başlıklara örnek ayetler sunmaktadır: Ümitle ilgili, “... لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ... : ...Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin!...”⁷⁶; korku ile ilgili, “... وَعَدَّ اللَّهُ... : Allah münafiklara... (cehennem ateşini) vâdetti.”⁷⁷; delil hakkında “... قُلْ... : هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ... : Eğer sahiden doğru söylüyorsanız delilinizi getirin, de.”⁷⁸; helal olan yiyeceklerle ilgili, “... أِحْلَ لَكُمْ صَيْدُ الْبَحْرِ... : Deniz avı yapmak size helâl kılındı...”⁷⁹; evlenilmesi haram olan kimseler ile alakalı olarak “Size analarınızın... nikâhı haram kılındı.”⁸⁰; hizmetle ilgili, “... يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ... : Ey iman edenler! Seslerinizi Peygamber'in sesinin üstüne yükselt-

⁷¹ el-Furkân 25/23. Benzer bir ayet el-Vâkıa 56/6. ayettir.

⁷² en-Nahl 16/89. ayeti yanlış olarak تَيْنَانًا لِّكُلِّ شَيْءٍ şeklinde verilmiştir. Coşan, *Makâlât Hacı Bektâş Veli*, 19.

⁷³ Lokmân 31/27. Bu ayetteki son kelime أَقْلَامُهُمْ formunda getirilmiştir. أَقْلَامُهُمْ lafzı Âl-i İmrân sûresi 44. ayette bulunmaktadır. Birinci ayetin sonuyla burası karıştırılmıştır. Coşan, *Makâlât Hacı Bektâş Veli*, 177.

⁷⁴ el-Haşr 59/21.

⁷⁵ Metne sadık kalarak yaptığımız bu tercümeğe göre “Kur'an'ı indirmedik” manasının anlaşılması muhtemeldir. Ayetin tam meali; “Eğer Biz Kur'an'ı bir dağa indirmiş olsaydık, sen, onun, Allah korkusuyla baş eğerek parça parça olduğunu görürdün. Bu misalleri, insanlar düşünsünler diye veriyoruz.” şeklindedir.

⁷⁶ ez-Zümer 39/53.

⁷⁷ et-Tevbe 68.

⁷⁸ el-Bakara 2/111; en-Neml 27/64. el-Enbiyâ 21/24 ve el-Kasas 28/75. gibi ayetler de metin kısmında verilen ile lafız bakımından yakın ayetlerdir.

⁷⁹ el-Mâide 5/96.

⁸⁰ Burada ayet metni verilmemiştir. Ancak sadeleştirilen kısımda en-Nisâ sûresi 23. ayetin meali ilave edilmiştir. Coşan, *Makâlât Hacı Bektâş Veli*, 177. Krs. 20.

meyin..."⁸¹; fazilet hakkında, "Fakat kim bağışlar ve arasını düzeltirse onun mükâfatı Allah'a aittir."⁸²; şifa ile alakalı, "... وَنَزَّلَ مِنَ الْقُرْآنِ مَا هُوَ شِفَاءٌ وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ... " ⁸³; Biz, Kur'ân'dan öyle bir şey indiriyoruz ki o, müminler için şifa ve rahmettir... "⁸³; ahdini yerine getirmeyenlere dair, "... الَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ... " ⁸⁴; Onlar öyle (fâsiklar) ki, kesin söz verdikten sonra sözlerinden dönerler... "⁸⁴; pişmanlık hakkında " وَإِنَّهُ لَحَسْرَةٌ عَلَى الْكَافِرِينَ : Muhakkak o, kâfirler için bir iç yarasıdır. "⁸⁵ ayetlerini vermektedir. Bu bölümü, akli olan için bu kadar örnek yeter diyerek bitirmektedir.

7. Bölüm

Hacı Bektâş Veli, bu bölümü marifetin bilinen cevabı şeklinde başlıklarlandırmaktadır.⁸⁶ Kendisine canlarla ilgili sorulan bir soruyu açıklarken iki türlü can olduğunu, "... وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْواتًا بَلْ أحيَاءٌ... " ⁸⁷ ve "... وَتَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ... " ⁸⁸ ayetlerini zikretmekte, canların uykuda dinlendiklerini de " وَجَعَلْنَا نُومَكُمْ سُبَاتًا : Uykunuzu bir dinlenme kıldık. "⁸⁹ ayetiyle ifade etmektedir.

Hacı Bektâş Veli, "... مِنْكُمْ مَن يُرِيدُ الدُّنْيَا وَمِنْكُمْ مَن يُرِيدُ الْآخِرَةَ... " ⁹⁰ Ahireti istemeyen ve hakkı bilmeyen-

⁸¹ el-Hucurât 49/2.

⁸² eş-Şûrâ 42/40. Burada ayet metni yanlış verilmiştir: "فَمَنْ عَفَى وَأَصْلَحَ" şeklinde yazılan ibare ayet değildir. Ancak yapılan bu tasarruf hakkında da herhangi bir açıklama yapılmamıştır. Coşan, *Makâlât Hacı Bektâş Veli*, 177.

⁸³ el-İsrâ 17/82.

⁸⁴ el-Bakara 2/27. Türkçe kısımda konuyla alakası olmayan bir önceki (26. ayet) verilmiştir. Coşan, *Makâlât Hacı Bektâş Veli*, 177. Krş. 20.

⁸⁵ el-Hâkka 69/50.

⁸⁶ " فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا... " ⁸⁶ el-Bakara 2/10. ayeti Türkçe kısma alınmamıştır. Coşan, *Makâlât Hacı Bektâş Veli*, 175. Krş. 22.

⁸⁷ Âl-i İmrân 3/169.

⁸⁸ el-İsrâ 17/85.

⁸⁹ en-Nebe 78/9.

⁹⁰ Âl-i İmrân 3/152. Yine kavluhü Teâlâ ibaresiyle başlayan ve " فَمِنْكُمْ مَن يُرِيدُ الدُّنْيَا وَمِنْكُمْ مَن يُرِيدُ الْآخِرَةَ... " ⁹⁰ şeklinde verilen ibarenin ayet olmadığı müşahede edilmektedir. Ayetin doğru şekli yukarıda verdiğimiz gibidir. Eseri hazırlayan Esad Coşan, burada "İçinizden kimi de Mevla'yı istiyor" sözünün ayet olmadığına dair not düşmektedir. Coşan, *Makâlât Hacı Bektâş Veli*, 175. Krş. 24.

leri “...كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ... : ...Onlar hayvan gibidirler, aksine onlar daha da aşağı seviyededirler...”⁹¹ ayetiyle, Yüce Allah’ı tanıyanları ve ahireti isteyenleri de وَالْعِثْيِ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ مَا عَلَيْكَ مِنْ حِسَابِهِمْ مِنْ شَيْءٍ وَمَا مِنْ حِسَابِكَ عَلَيْهِمْ مِنْ شَيْءٍ فَتَطْرُدَهُمْ فَتَكُونَ مِنَ الظَّالِمِينَ : Rablerinin rızasını isteyerek... akşam... Onların hesabından sana bir sorumluluk; senin hesabından da onlara herhangi bir sorumluluk yoktur ki onları kovup ta zalimlerden olasın!”⁹² ayetiyle izah etmektedir. Hak dini; “...إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ... : Allah nezdinde hak din İslâm’dır...”⁹³ ve Allah bu dini “...وَرَبَّنَا... : ...ve onu gönüllerinize sindirmiştir...”⁹⁴ şeklinde açıklamaktadır.

Bu kısımdaki ayetler genelde Allah Teâlâ’nın fiil ve sıfatları ile ilgilidir: “...أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَتُصْبِحُ الْأَرْضُ مُخْضَرَّةً... : Görmedin mi, Allah, gökten yağmur indirdi de bu sayede yeryüzü yeşeriyor...”⁹⁵; “...صِبْغَةَ اللَّهِ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً وَنَحْنُ لَهُ : Allah’ın (verdiği) rengi (ile boyandık). Allah’tan daha güzel rengi kim verebilir? Biz ancak O’na kulluk ederiz (deyin).”⁹⁶;

8. Bölüm

Kitabın sadeleştirilen kısmına yerleştirilen bu bölüm, yazma nüshada birinci bölümün sonundadır.⁹⁷

“وَأَعْرِفْنَا آلَ فِرْعَوْنَ... : ...Beni ateşten onu çamurdan yarattın.”⁹⁸ “...فِرْعَوْنُ... : ...Firavunun taraftarlarını siz bakıp dururken (denizde) boğduk.”⁹⁹

“...فَسَخَّرْنَا... : ...” şeklinde herhangi bir ayet bulunmamaktadır. “...فَسَخَّرْنَا... : ...” diye başlayan tek bir ayet vardır. O da Sâd sûresinin 36. ayetidir.¹⁰⁰

“...يُجِبُّوهُمْ كَحُبِّ اللَّهِ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا... : ...Onları Allah’ı sever gibi severler. İman edenlerin Allah’a olan sevgileri ise (onlarınkinden) çok daha fazladır...”¹⁰¹; الَّذِينَ

⁹¹ el-A’râf 7/179.

⁹² el-En’âm 6/52. Ayette iki defa geçen مِنْ شَيْءٍ مِنْ sözcüklerinin birincisi bulunmakta ancak ikincisi bulunmamaktadır. Coşan, *Makâlât Hacı Bektâş Veli*, 172.

⁹³ Âl-i İmrân 3/19.

⁹⁴ el-Hucurât 49/7.

⁹⁵ el-Hac 22/63.

⁹⁶ el-Bakara 2/138.

⁹⁷ Coşan, *Makâlât Hacı Bektâş Veli*, 188.

⁹⁸ el-Â’râf 7/12; Sâd 38/76.

⁹⁹ el-Bakara 2/50. Bu ayet “...وَأَعْرِفْنَا وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ...” şeklinde eksik verilmiştir.

¹⁰⁰ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu’cemü’l-müfehres li-elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerîm* (İstanbul: el-Mektebetü’l-İslâmiyye, 1982), 347.

¹⁰¹ el-Bakara 2/165.

بِالْحُسْنَىٰ أَحْسَنُوا...Güzel davrananları da daha güzeliyle mükkâfatlandırması içindir.¹⁰²”¹⁰²; “...İyi iş yapın ve Rabbinizle ibadette hiçbir şeyi ortak koşmayın.”¹⁰³; “...فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا”¹⁰³; “...من نَجْوَى ثَلَاثَةٍ إِلَّا هُوَ رَابِعُهُمْ وَلَا خَمْسَةَ إِلَّا هُوَ سَادِسُهُمْ وَلَا أَدْنَىٰ مِنْ ذَلِكَ... : ...Üç kişinin gizli konuştuğu yerde dördüncüsü mutlaka O'dur. Beş kişinin gizli konuştuğu yerde altıncısı mutlaka O'dur. Bunlardan az veya çok olsunlar ve nerede bulunurlarsa bulunsunlar mutlaka O, onlarla beraberdir...”¹⁰⁴

9. Bölüm

Marifet makamının tevhid anlayışını açıklayan bu bölümde “...وَالْبَيْتُ لِلَّهِ... : ...Allah gökleri ve yeri yaratan...¹⁰⁵; “...الله الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ... : ...göklerin ve yerin melekâtı...¹⁰⁶; “...مَلَكُوتِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ... : ...O, yücedir, büyüktür.”¹⁰⁷; “...وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ... : ...O, kullarının üstünde her türlü tasarrufa sahiptir...¹⁰⁸; “...فَلِلَّهِ الْعِزَّةُ جَمِيعًا... : ...İzzet ve şerefin hepsi Allah'ındır...¹⁰⁹; “...بِتَارِكِ اسْمِ رَبِّكَ ذِي الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ... : ...Ne güzel ikram sahibi Rabbinin adı yücelerden yücedir.”¹¹⁰; “...نِعْمَ الْمَوْلَىٰ وَنِعْمَ النَّصِيرُ... : ...Ne güzel

¹⁰² en-Necm 53/31.

¹⁰³ el-Kehf 18/110.

¹⁰⁴ el-Mücâdele 58/7. Ayet bazı değişikliklerle şu şekilde yazılmıştır:

”... من نَجْوَى إِلَّا هُوَ رَابِعُهُمْ وَلَا خَمْسَةَ إِلَّا هُوَ سَادِسُهُمْ وَلَا أَدْنَىٰ مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْثَرَ إِلَّا هُوَ مَعَهُمْ أَيْنَمَا كُنْتُمْ...“

kelimesi metinde yer almamaktadır. “...أَيْنَمَا كُنْتُمْ” şeklinde yanlış olarak yazılmıştır. Coşan, *Makâlât Hacı Bektâş Veli*, 186.

¹⁰⁵ el-Bakara 2/163; en-Nahl 16/22; el-Kehf 18/110; el-Enbiyâ 21/108; el-Hac 22/34; Fussilet 41/6.

¹⁰⁶ Yaklaşık ifadelerle; el-En'âm 6/1, 73; el-A'râf 7/54; Yûnus 10/3; Hûd 11/7; İbrâhîm 14/32; el-İsrâ 17/99; el-Furkân 25/59; es-Secde 32/4; Yâsîn 36/81; el-Hadîd 57/4. ayetleri de aynı konudur.

¹⁰⁷ el-En'âm 6/75; el-A'râf 7/185. Olması gereken ayet yanlışlıkla ilk kelimenin başına -el takısı getirilerek yazılmıştır. Coşan, *Makâlât Hacı Bektâş Veli*, 168. Ayrıca Melekût kelimesinin Kur'an'da kullanımı ve anlamı ile ilgili olarak bk. Mustafa Sağlam, “Kur'an'da Mülk Kavramının Anlam Çerçevesi”, *Umde Dini Tetkikler Dergisi* 2/2 (2019), 108.

¹⁰⁸ el-Bakara 2/255; es-Sebe 34/23; eş-Şûrâ 42/4.

¹⁰⁹ el-En'âm 6/18, 61.

¹¹⁰ Fâtür 35/10. ayetin atfı “fe” harfiyle olmasına rağmen Makâlât'ta “vav” ile yazılmıştır.

¹¹¹ er-Rahmân 55/78. ayetteki ذِي kelimesi metinde ذُو olarak “vav” harfiyle merfû formunda yazılmıştır.

mevlâdır, ne güzel yardımcıdır!"¹¹²; "اللَّهُ لَطِيفٌ بِعِبَادِهِ...": Allah kullarına lütfkârdır..."¹¹³; "فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ...": ...Bana uyunuz ki Allah da sizi sevsin..."¹¹⁴; "حَقًّا عَلَيْنَا نَصْرُ الْمُؤْمِنِينَ...": Müminlere yardım etmek de bize düşer."¹¹⁵; "وَمَنْ كَانَ بِالْمُؤْمِنِينَ...": ...Kim Allah'a güvenirse O, ona yeter..."¹¹⁶; "كَمَا عَلَّمَكُم مَّا لَمْ تَكُونُوا...": ...Allah, müminlere karşı çok merhametlidir."¹¹⁷; "وَمَنْ يُؤْتِ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ...": ...Siz bilmezken Allah'ın size öğrettiği şekilde..."¹¹⁸; "خَيْرًا كَثِيرًا...": ...Kime hikmet verilirse, ona pek çok hayır verilmiş demektir..."¹¹⁹ gibi ayetlere Allah'ın varlığı, birliği ve yüceliğini ifade eden anlatımlara yer verilmektedir.

Şu ayetlerde ateşle ilgili hususlara değinilmektedir: "فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا...": ...Yakıtı, insan ve taş olan cehennem ateşinden sakının..."¹²⁰; "الَّذِي جَعَلَ لَكُم مِّنَ الشَّجَرِ الْأَخْضَرِ نَارًا...": Yeşil ağaçtan sizin için ateş çıkaran O'dur..."¹²¹; "وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ...": ...Gök gürültüsü ve şimşekler... Onlar parmaklarını kulaklarına tıklarlar..."¹²²; "أَفَرَأَيْتُمُ النَّارَ الَّتِي تُورُونَ...": Söyleyin şimdi bana, tutuşturmakta olduğunuz ateşi."¹²³

Devam eden şu ayetlerde ahiret haline temas edilmektedir: "فَمَنْ تَقَلَّتْ مَوَازِينُهُ...": ...Kimin (sevap) tartıları ağır gelirse, işte onlar kurtuluşa erenlerdir. Kimin de tartıları hafif gelirse, işte onlar, (ayetlerimize karşı haksızlık ettiklerinden dolayı) kendilerini ziyana sokanlar-

¹¹² el-Enfâl 8/40; Hac 22/78.

¹¹³ eş-Şûrâ 42/19.

¹¹⁴ Âl-i İmrân 3/31. ayetin metninde fazladan bir اللّٰهِي kelimesi ekli bulunmaktadır. Coşan, *Makâlât Hacı Bektâş Veli*, 168.

¹¹⁵ er-Rûm 30/47. Benzer bir ayet: Yûnus 10/103.

¹¹⁶ et-Talâk 65/3.

¹¹⁷ el-Ahzâb 33/43.

¹¹⁸ el-Bakara 2/239. Ayet metninin başına كَمَا lafzının yerine bir "vav" konmuştur. Coşan, *Makâlât Hacı Bektâş Veli*, 167.

¹¹⁹ el-Bakara 2/269. ayetinde وَمَنْ يُؤْتِي kısmında medle yazılmıştır. Coşan, *Makâlât Hacı Bektâş Veli*, 167.

¹²⁰ el-Bakara 2/24. ayetin başındaki "fe" harfi "vav" olarak yazılmıştır. Coşan, *Makâlât Hacı Bektâş Veli*, 166.

¹²¹ Yâsîn 36/80. Ayetteki الْأَخْضَرِ kelimesi yukarıda da aynı şekilde noktasız olarak yazılmıştır.

¹²² el-Bakara 2/19.

¹²³ el-Vâkıa 56/71.

dır...¹²⁴; “... وَمِنْهُمْ مَّقْتَصِدٌ وَمِنْهُمْ سَابِقٌ بِالْخَيْرَاتِ ... Onlardan kimi orta yol izler, kimi de Allah'ın izniyle hayırlarda öne geçmek için yarışır...¹²⁵; “ مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ يَلْتَقِيَانِ بَيْنَهُمَا بَرْزَخٌ لَا فِيمَا أَنهَارُ مِنْ مَاءٍ غَيْرِ آسِنٍ وَأَنهَارُ مِنْ لَبَنٍ لَمْ يَتَغَيَّرْ طَعْمُهُ وَأَنهَارُ مِنْ حَمْرٍ ... İki denizi birbirine kavuşmak üzere salıvermiştir. Aralarında bir engel vardır, birbirine geçip karışmazlar.”¹²⁶; “... لَدَّةٌ لِلشَّارِبِينَ وَأَنهَارُ مِنْ عَسَلٍ مُصَفًّى سütten ırmaklar, içenlere lezzet veren şaraptan ırmaklar ve süzme baldan ırmaklar vardır.”¹²⁷

İslam inancının tevhid dini olduğu; “إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ... Allah nezdinde hak din İslâm'dır...¹²⁸ ayetiyle ifade edilmektedir.

Ayetler için kullanılan “kavlühû Teâlâ” ibaresiyle verilen bir ibarede ayet yerine kabir azabı ile ilgili bir hadis zikredilmektedir.¹²⁹

Hacı Bektâş Veli, bir garip hikâye başlığı ile sunduğu anlatımda şu ayetleri kullanmaktadır: “أَصْلُهَا ثَابِتٌ وَفَرْعُهَا فِي السَّمَاءِ... Kökü (yerde) sabit, dalları gökte...¹³⁰; “... إنَّ الْمُلُوكَ إِذَا دَخَلُوا قَرْيَةً أَفْسَدُوهَا وَجَعَلُوا أَعْرَاجَ أَهْلِهَا... Hükümdarlar bir memleketeye girdiler mi, orayı perişan ederler ve halkının ulularını alçaltırlar.”¹³¹

“... لَا يَعْزُبُ عَنْهُ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ فِي السَّمَاوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ وَلَا أَصْغَرُ مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْبَرُ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ”

“Göklerde ve yerde zerre miktarı bir şey bile O'ndan gizli kalmaz. Bundan daha küçük ve daha büyüğü de şüphesiz, apaçık kitaptadır (yazılıdır).”¹³² “وَتَخُنُّ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ يَكُونُ مِنْ نَجْوَى ثَلَاثَةِ إِلَّا هُوَ مَا رَابِعُهُمْ وَلَا خَمْسَةَ إِلَّا هُوَ سَادِسُهُمْ وَلَا آذَنِي مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْثَرَ إِلَّا هُوَ مَعَهُمْ آيِنٌ مَا كَانُوا ثُمَّ يُنَبِّئُهُمْ بِمَا عَمِلُوا يَوْمَ الْقِيَامَةِ ...

¹²⁴ el-A'râf 7/8-9. Ayet bu şekilde olmasına rağmen, ayetin sonuna üç nokta koyduğumuz yerin devamına جَهَنَّمَ خَالِدُونَ kelimeleri eklenmiştir. Coşan, *Makâlât Hacı Bektâş Veli*, 164.

¹²⁵ Fâtır 35/32.

¹²⁶ er-Rahmân 55/19-20.

¹²⁷ Muhammed 47/15.

¹²⁸ Âl-i İmrân 3/19.

¹²⁹ “الفَيْرُ رَوْضَةٌ مِنْ رِیَاضِ الْجَنَّةِ، أَوْ حَفْرَةٌ مِنْ حَفْرِ النَّارِ” Hadisin sonundaki “nâr” kelimesi metinde “nîyrân” olarak geçmektedir. Coşan, *Makâlât Hacı Bektâş Veli*, 160.

¹³⁰ İbrâhîm 14/24.

¹³¹ en-Neml 27/34. Bu ayetteki أَفْسَدُوهَا kelimesi فَسَدُوهَا olarak yazıldığı müşahede edilmektedir. Coşan, *Makâlât Hacı Bektâş Veli*, 159.

¹³² es-Sebe 34/3. Bu ayette de عَنْهُ kelimesi metinde eksik görünmektedir. Coşan, *Makâlât Hacı Bektâş Veli*, 159.

¹³³ Kâf 50/16.

: ...Üç kişi aralarında gizli konuşsa mutlaka dördüncüleri O'dur; beş kişi olsalar altıncıları O'dur. Bundan az da olsalar, çok da olsalar her nerede bulunsalar O kendileriyle beraberdir. Sonra kıyamet günü yaptıklarını kendilerine haber verir."¹³⁴

"لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ" O'nun benzeri hiçbir şey yoktur. O işitendir, görendir."¹³⁵; "...يَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي...": Sana ruh hakkında soru sorarlar. De ki: Ruh, Rabbinin emrindedir..."¹³⁶

"فَسُبْحَانَ اللَّهِ حِينَ تُمْسُونَ وَحِينَ تُصْبِحُونَ وَلَهُ الْحَمْدُ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَعَشِيًّا وَحِينَ تُظْهِرُونَ"

"Haydi siz, akşama ulaştığımızda (akşam ve yatsı vaktinde) sabaha kavuştuğunuzda, gündüzün sonunda ve öğle vaktine eriştiğinizde Allah'ı tespih edin (namaz kılın), ki göklerde ve yerde hamd O'na mahsustur."¹³⁷

"...يَوْمَ تُبَدَّلُ الْأَرْضُ غَيْرَ الْأَرْضِ...": Yer başka bir yer, gökler de (başka gökler) haline getirildiği gün..."¹³⁸

Her canlının ölümlü olduğunu, "كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ...": Her canlı ölümü tadacaktır..."¹³⁹; ölümlü olan bu insanın çok şerefli kılındığını, "وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ...": And olsun ki biz Âdemoğullarını üstün ettik..."¹⁴⁰ ve Allah Teâlâ'nın kullarına olan yakınlığını, "(O anda) biz ona sizden daha yakınız, ama göremezsiniz."¹⁴¹ ayetleri ile ifade etmektedir.

Kavluhû Teâlâ formülüyle ayetleri nakleden müellif, "من عرف نفسه فقد عرف ربه" ibaresini de böyle kaydetmektedir.¹⁴²

Hacı Bektâş Veli, bu bölümü "...حَتَّى يَتَذَكَّرَ لَكُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ...": ...Onun (Kur'ân'ın) gerçek olduğu, onlara iyice belli olsun..."¹⁴³ ayetiyle sonlandırmaktadır.

¹³⁴ el-Mücâdele 58/7.

¹³⁵ eş-Şûrâ 42/11.

¹³⁶ el-İsrâ 17/85.

¹³⁷ er-Rûm 30/17-18.

¹³⁸ İbrâhîm 14/48.

¹³⁹ Âl-i İmrân 3/185; el-Enbiyâ 21/35; el-Ankebût 29/57.

¹⁴⁰ el-İsrâ 17/70.

¹⁴¹ el-Vâkıa 56/85. "...وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ" ilkinde tam yazılan ayet burada وَنَحْنُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ şeklinde eksik yazılmıştır. Coşan, *Makâlât Hacı Bektâş Veli*, 154.

¹⁴² Coşan, *Makâlât Hacı Bektâş Veli*, 154.

¹⁴³ Fussilet 41/53. Bu ayette de لَكُمْ kısmı atlanmıştır. Coşan, *Makâlât Hacı Bektâş Veli*, 154.

10-11. Bölüm

Hız. Âdem ile ilgili konulara ayrılan bölümlerdir. Burada insanlığın yaratılışına işaret edilmektedir: “ *Hatırla ki Rabbin meleklere: Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım, dedi...*”¹⁴⁴; “ *وَاتَّقُوا اللَّهَ... Adını kullanarak birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah'tan ve akrabalık haklarına riayetsizlikten de sakının...*”¹⁴⁵; “ *من صَلَّيْنَا مِنَ حَصَاٍ... (Pişmiş) kuru bir çamurdan, şekillenmiş kara balçıktan (yarattık)...*”¹⁴⁶; “ *...عَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلَائِكَةِ... Allah Âdem'e bütün isimleri, öğretti. Sonra onları meleklere arz etti...*”¹⁴⁷; “ *وَأَذَى قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا... Ve o zaman meleklere: 'Âdem'e secde edin!' dedik...*”¹⁴⁸; “ *...أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ... Ben sizin Rabbiniz değil miyim?...*”¹⁴⁹; “ *إِنَّا خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ أَمْشَاجٍ نَبْتَلِيهِ فَجَعَلْنَاهُ سَمِيعًا بَصِيرًا... Gerçek şu ki, biz insanı katışık bir nutfeden (erkek ve kadının dölünden) yarattık; onu imtihan edelim diye, kendisini işitir ve görür kıldık.*”¹⁵⁰ “ *...وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ... (üzerine ant içmek suretiyle) adını kullanarak birbirinizden istekte bulunduğunuz Rabbinizden sakının...*”¹⁵¹; “ *يَخْرُجُ مِنْ بَيْنِ الصُّلْبِ وَالتَّرَائِبِ : (O su) sırt ile göğüs kafesi arasından çıkar.*”¹⁵²

Şu ayetlerde Allah Teâlâ'nın kullarına yakınlığı ifade edilmektedir: “ *...أَمَّنْ يُجِيبُ الْمُضْطَرَّ إِذَا دَعَاهُ... (Onlar mı hayırlı) yoksa darda kalana kendine yalvardığı zaman (karşılık veren) ...*”¹⁵³; “ *...فَإِنِّي قَرِيبٌ... Şüphesiz ben (kullarıma çok) yakınum...*”¹⁵⁴; “ *...أُدْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ... Bana dua edin, kabul edeyim...*”¹⁵⁵

Sonrasında Allah Teâlâ, kendisini tanımayanların cehenneme gireceklerini bildirmektedir: “ *...إِن مِّنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا... İçinizden, oraya uğramayacak hiçbir*

¹⁴⁴ el-Bakara 2/30.

¹⁴⁵ en-Nisâ 4/1.

¹⁴⁶ el-Hicr 15/26, 28, 33.

¹⁴⁷ el-Bakara 2/31.

¹⁴⁸ el-Bakara 2/34.

¹⁴⁹ el-A'râf 7/172.

¹⁵⁰ el-İnsân 76/2. Makâlât'ta ayetin başındaki *إِنَّا* kelimesi yerine *وَلَقَدْ* sözcüğü kullanılmıştır. Coşan, *Makâlât Hacı Bektâş Veli*, 147.

¹⁵¹ en-Nisâ 4/1.

¹⁵² et-Târik 86/7.

¹⁵³ en-Neml 27/62.

¹⁵⁴ el-Bakara 2/186.

¹⁵⁵ el-Mü'min 40/60.

kimse yoktur..."¹⁵⁶; "وَإِنَّ جَهَنَّمَ لَمَوْعِدُهُمْ أَجْمَعِينَ: Muhakkak cehennem, onların hepsine vâd olunan yerdir."¹⁵⁷

Makâlât "...عَذْوٌ...: إِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمْ عَدُوٌّ..."¹⁵⁸ ayetiyle bitirilmektedir.¹⁵⁹

Sonuç

Hacı Bektâş Veli'nin *Makâlât'*ında kullandığı ayetleri analiz etmeye çalıştığımız bu araştırmamızda vardığımız sonuçları maddeler halinde sunuyoruz:

1. Bu çalışmamızda *Makâlât'*ın yazma nüshasının ayetleriyle sadeleştirilen kısımdaki ayetler karşılaştırılmıştır.

2. Yazma kısmı yaklaşık altmış sayfa olan bu eserde 120'ye yakın ayet iktibas edilmiştir. Bu hacimde bir eser için bu kadar ayet sayısı olumlu bir durum ve konuların ayet merkezli anlatıldığına işaret kabul edilebilir.

3. Ayetlerin ekseriyeti konuya ışık tutacak kısalıkta olup birkaç ayetin dışında tam iktibas edilen ayet yok gibidir. Bu usule sadık kalınarak (Hünkâr'ın) verdiği kadarıyla iktifa edilmiş ve ayetlerin tamamı verilmiştir. Zira sadeleştirilen kısımda ayetlerin tamamı verilmeye çalışılmıştır.

4. Zaman zaman verilen ayetlerle konuların uyuşmadığı tespit edilmiştir. Mesela nikâhı tavsiye eden ayet buna örnek verilebilir. Burada Nisâ sûresinin 20. ayeti, "Eğer bir eşi bırakıp da yerine başka bir eş almak isterseniz..." yerine "...Size helâl olup hoşunuza giden kadınlardan... nikâhlayabilirsiniz..." aynı sûrenin 3. ayetiyle istihsad edilseydi doğru olurdu. Bu isabetsizlik fark edilmiş olduğu içindir ki *Makâlât'*ın sadeleştirilmiş kısmına bizim önerdiğimiz ayet yazılmıştır. Ancak bu ayete *Makâlât'*ın yazma kısmında verilen ayetinin numarası dipnot düşülerek büyük bir hata yapılmıştır. Yani yazma kısmıyla sadeleştirilmiş kısımdaki referanslar birbirini tutmamaktadır.

Hayız ve lohusalıktaki cinsel ilişki yasaklığı için "Size anneleriniz haram kıldı..." ayeti uygun bir delil değildir. Bunun yerine; "Sana kadınların âdet dönemi hakkında soru soruyorlar. De ki: O sıkıntılı bir haldir. Bu sebeple âdet gün-

¹⁵⁶ Meryem 19/71.

¹⁵⁷ el-Hicr 15/43. "وَإِنَّ جَهَنَّمَ لَمَوْعِدُهُمْ" şeklinde ayet olduğu yazılan bir ifade vardır ki böyle bir ayet bulunmamaktadır. Coşan, *Makâlât Hacı Bektâş Veli*, 140.

¹⁵⁸ Fâtır 35/6.

¹⁵⁹ Coşan, *Makâlât Hacı Bektâş Veli*, 140.

lerinde kadınlardan ayrı durun, temizlenmedikçe onlarla cinsel ilişkide bulunmayın..." ayeti tercih edilmeliydi. Bu ayet sadeleştirilen kısımda Hacı Bektâş Veli'nin verdiği ayet değildir. Sadeleştirilenin tasarrufu olmasına rağmen bu duruma işaret dahi edilmemiştir. Metne sadık kalınmamıştır. Böylece *Makâlât*'ın hatası bertaraf edilmeye çalışılmıştır.

5. Ayetler genelde kavluhû Teâlâ formülü ile verilirken kudsî hadis olduğu düşünülen ve hatta ayet olmayan yerlere de bazen bu ibare kullanılmıştır.

6. Ayet olarak sunulan bazı sözlerin ayet olmadıkları tespit edilmiştir. Mesela "وَأَنَّ جَهَنَّمَ لَيُوقَفِمْ" ve "فَمَنْ عَفَى وَأَصْلَحَ" ibareleri örnek gösterilebilir.

7. Dipnotlarda da gösterildiği üzere birçok ayetin yazımında çeşitli yanlışlar yapılmıştır. Bunların bir kısmının müstensih hatasından kaynaklanabileceğini ihtimal dahilinde görmekteyiz.

Kaynakça

- Abdülbâkî, Muhammed Fuâd. *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-Kur'ânî'l-Kerîm*. İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1982.
- Altıntaş, Hayrani. "Hacı Bektâş Veli Düşüncesinde İbadet ve Ahlâk". *Türk Kültürü ve Hacı Bektâş Veli Araştırma Dergisi* I/1 (1994), 29-31.
- Baltacı, Burhan. "Hacı Bektâş Veli'nin Kur'ân'dan İktibasları ve Yorumlarının Tefsir Perspektifinden Değerlendirilmesi". *Uluslararası Hacı Bektâş Veli Sempozyumu I* (2011), 109-126.
- Coşan, Esad. *Makâlât Hacı Bektâş Veli*. çev. Hüseyin Özbay. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996.
- Çelikcan, Hüseyin. "Hacı Bektâş Veli'nin Besmele Tefsiri". *Türk Kültürü ve Hacı Bektâş Veli Araştırma Dergisi* II/2 (1995), 39-40.
- Dindi, Emrah. *Hacı Bektâş-ı Veli'de Kur'ân Anlayışı*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Ebu's-Suûd, Muhammed b. Yavsî. *İrşâdü'l-'akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.
- Güzel, Abdurrahman. *Hacı Bektâş Veli ve Makâlât*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2002.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li-aşkâmi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed el-Berdûnî - İbrahim Etfiyyiş. 20 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Kütübi'l-Misriyye, 1964.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*. thk. Mecdî Baslûm. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005.
- Mücâhid, Ebu'l-Haccâc el-Mahzûmî. *Tefsîru Mücâhid*. Mısır: Dâru'l-Fikri'l-İslâmiyyi'l-Hadîse, 1410.
- Nesimi, Qani. "Hacı Bektâş Veli'nin *Makâlât* 'ında İnsan Özellikleri". *Hacı Bektâş Veli'nin Tarihsel Kimliği, Düşünce Sistemi ve Etkileri Sempozyumu*, 77-86.

- Ocak, Ahmet Yaşar. "Hacı Bektâş-ı Veli". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 14/455-458. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Özcan, Hüseyin. "Hacı Bektâş Veli'de Hz. Muhammed Algısı". *Kültür Coğrafyamızda Hz. Muhammed, Uluslararası Sempozyum II* (2011), 29-41.
- Özcan, Hüseyin. "Hacı Bektâş Veli'nin Fatiha Tefsiri ile Besmele Tefsiri'nin Karşılaştırılması". *Doğumunun 800. Yıldönümünde Hacı Bektâş Veli (Sempozyum)*, 189-200.
- Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer. *Mefâtîhu'l-ğayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 3. Basım, 1420.
- Sağlam, Mustafa. "Kur'ân'da Mülk Kavramının Anlam Çerçevesi". *Umde Dini Tetkikler Dergisi* 2/2 (2019), 93-130.
- Sağlam, Mustafa. *Tefsirde Anlam Kırılmaları*. Ankara: Fecr Yayınları, 2022.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-. *Câmi'u'l-beyan 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 2000.
- Üçer, Cenksu - Çaykara, Esra. "Hacı Bektâş Veli'ye Atfedilen Makâlât Adlı Eserde Kur'ân ve Hz. Peygamber Tasavvuru". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 415-447.
- Yaşar, Yahya. "Muhammed b. Abdulmelik ed-Deylemi'nin (ö. 589/1193) Kitabü Tasdiki'l-Maarif Adlı İşari Tefsirinde Salih Kul-Musa Kıssası Bağlamında Mürşid-Mürid Münasebeti". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/17 (2011), 33-56.
- Yavuzer, Hasan. "İman ve İbadet Yönleriyle Hünkar Hacı Bektâş-ı Veli". *Alevilik-Bektâşilik Araştırmaları Dergisi* 5 (2012), 89-110.
- Yılmaz vd., Ali. *Alevî-Bektâşi Klasikleri II Makâlât*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007

Hacı Bektâş Velî'nin *Makâlât* İsimli Eserinde Kur'ân'da Allah ve İnsan İlişisine Dair Zikrettiği İşârî Yorumların Tahlili

Yakup BIYIKLIOĞLU*

Giriş

Hacı Bektâş Velî'nin (ö. 669/1271 [?]) *Makâlât* isimli eserin aslı Arapça olup¹ manzûm ve mensûr tercümeleleri üzerinden müstensihlerin tasarruflarını dikkate alarak tetkik ve izahlarla bu önemli eseri günümüze Prof. Dr. Esad Coşan kazandırmıştır. Bu çalışmada *Makâlât* üzerinde yapılan tahkikli ve tenkitli bu eser üzerinden Hacı Bektâş Velî'nin Kur'ân'da Allah ve insan ilişkisi ele alınacaktır. Ana hatlarıyla bakıldığında on bir baptan müteşekkil olan *Makâlât*'ta insanın ontolojik durumundan kısmî olarak bahsedilse de eserin son üç bâbının neredeyse tamamında ayetler üzerinden Allah ve insan ilişkisine ayrılmıştır.

Metot olarak Hacı Bektâş Velî'nin ayetleri delil göstererek zikrettiği işârî tefsire dair izahları tahlil etmeye çalışılacaktır. Bunu yaparken eserde geçen Allah ve insan ilişkisine dair ayetler taranacaktır. Burada zikredilen hususlar için mukayese olması açısından imkân ölçüsünde Abdulkerîm el-Kuşeyrî'nin (ö. 465/1072) tefsirine de bakılacaktır. Yine konunun temellen-dirilmesi için birtakım kaynaklara da müracaat edilecektir. Böylece Hacı Bektâş Velî'nin bu eserinde zikrettiği işârî yorumların tefsir literatürüne olan katkısı imkân nispetinde ortaya konmuş olacaktır.

* Doç. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı, ybiyikoglu@nku.edu.tr. orcid. /0000-0003-0759-8634.

¹ Hâcî Bektâşî Velî, *Makâlât (İncelemeler Kısmı)*, thk. Esad Coşan (Ankara: Seha Neşriyat, ts.), 43-52.

1. Makâlât İsimli Esere Genel Bir Bakış

Bu eser, farklı araştırmacılar tarafından birkaç defa yayımlanmış, tasavvufa yeni intisap eden müritler için bir el kitabı niteliğini taşıyan bu eserin muhteva kritiği yapılmamıştır. Bu meyanda Ahmet Yaşar Ocak'a göre *Makâlât* üzerinde en kapsamlı çalışmayı yapan Prof. Dr. Esat Coşan bir tasavvuf edebiyatçısı gözüyle eserin yalnız muhteva tasvirini yapmış, tarihî bağlamda tenkidine girişmemiştir. Buradan hareketle onun iddiasına göre *Makâlât* isimli eserin Hacı Bektâş Velî tarafından yazdırıldığı hususu tartışmalı olup klasik tasavvuf edebiyatında *Makâlât* ve *Vâridât* adlarını taşıyan benzer eserlerin hemen hepsi daha sonraları anonim derleyiciler tarafından kitap haline getirilmiştir.² Bunun aksi olarak ise Esat Coşan'a göre *Makâlât*'ın, eserin 15. Yüzyılda tanınması, içeriğinin Ahmed Yesevî'ye (ö. 562/1166) ait *Fakrnâme* isimli eser ile benzeşmesi ve derin bir muhtevaya sahip olması; bunun altında aklın önemi, aşk, şevk, imanın mahiyeti gibi öne sürülen karakteristik fikirlerin Nişabur'daki fikrî faaliyetlerle örtüşmesi sebebiyle Hacı Bektâş Velî'ye ait oluşu kesindir.³

Muhteva olarak bakıldığında bu eser on bir baptan müteşekkil olup her bir bapta çeşitli hususlara, yer yer de benzer konulara değindiği görülür. Bazen de bir bap içerisinde konu bütünlüğünü görmemek mümkündür. Buradan hareketle her bir bapta birtakım düşüklüklerin olduğu söylenebilir. Ana hatlarıyla *Makâlât*'ın muhtevasını: "Birinci bapta, Allah'ın ezeli ilmi ile varlığın hakikatini bilmesi, insanın lehinde ve aleyhinde olanların insanın akıbetine etkisine vâkıf olması; ikinci bapta, iman esasları ve ezelde verilen söze sadık kalmayan münafıkların ahvâli; üçüncü bapta, şeriatin on makamı olan: İman, ilim, namaz, oruç, zekat, hac, helal kazanç, hayız ve nifas halinde cimâyı haram bilmek, *Ehl-i sünnet ve'l-cemaât*'tan olmak, şefkat sahibi

² Ahmet Yaşar Ocak'a göre Hacı Bektâş-ı Velî'ye izâfe edilen diğer eserlerde olduğu üzere *Makâlât*'ın da onun tarafından bizzat yazdırıldığı tarih olarak ispat edilmemiştir. Dolayısıyla Hacı Bektâş-ı Velî konumundaki konar göçer bir Türkmen sūfisinin, sözlü geleneğe dayanmasından, döneminde yazılı kültürün yaygın olmamasından mütevellit olarak bu tarz eserleri yazıp yazamayacağı tartışma konusu olmuştur. Bk. Ahmet Yaşar Ocak, "Hacı Bektâş-ı Velî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/457.

³ Hâcî Bektâş-ı Velî, *Makâlât (İncelemeler Kısmı)*, 42-43; Yine Hacı Bektâş-ı Velî'nin *Kitâb-ı Besmele Ma'a Makâlât-ı Hâcî Bektâş* adlı eserinin üslubunun *Makâlât* isimli eserle benzeşmesi bu eserin ona ait olduğu fikrini güçlendirmektedir. Bk. Hacı Bektâş-ı Velî, *Besmele Tefsiri*, haz. Hamiyê Duran (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2023), 29-30.

olmak, az ve öz yemek ve giyinmek; dördüncü bapta, tarikatın makamları; beşinci bapta marifetin makamları olan: Edep, korku, az yemek, sabır, kanaat, utanmak, cömertlik, ilim, miskinlik, marifet ve kendini bilmek; altıncı bapta, hakikatin makamları ve bunların ayetlerdeki yansımaları; yedinci bapta ruhun halleri; sekizinci bapta şeytanın halleri, dokuzuncu bapta, tevhid ve marifet; onuncu bapta, Hz. Âdem'e secde ve Allah'a Bezm-i Elest'te verilen akit ve on birinci bapta ise Hz. Âdem'in yaratılışı ve sıfatları" şeklinde özetleyebiliriz.

2. Kur'ân'da Allah ve İnsan İlişmesine Genel Bir Bakış

Yüce Kitabımıza baktığımızda genel olarak insanoğlu övülse de bir takım olumsuz vasıfları üzerinden yerilmektedir. İki zıt özelliklerin kendinde toplandığı ve bu şekilde kendine değer atfedilen insanoğlunu Kur'ân'da belirtilen olumsuz yönlerini özetlemek faydalı olacaktır. Şöyle ki Kur'ân-ı Kerim'de insanoğlunun anatomisinin nutfe (sperm), 'alak (kan pıhtısı) ve mudgâ (et parçası) olması, kemikleşmesi, kemiklere et giydirilerek kas ve iskelete dönüşmesi ve son olarak da bunları yaratana bir kulluk borcu olduğu da hatırlatılmaktadır.⁴ Ancak Kur'ân'da bir damla sudan yaratıldığı beyan edilen insanın, Yaratanına birden düşman kesildiğinden bahsedilmesi de manidardır.⁵ Yine Kur'ân'da insanın yaratılış serüvenine dikkat çekilerek topraktan halk edilen ve sonra biyolojik olarak mücessem hâle gelen bedeninin çürüyüp toprak olacağı ve ahirette tekrar diriltilip hesap vereceği kendine hatırlatılmaktadır.⁶ Burada şuna dikkat çekmek gerekir ki Kur'ân'da olumsuz özellikleri anlatılan insanoğlu ile ilgili ayetlerin pek çoğunun Mekki olması dikkat çekicidir. İlk muhataplarının müşrikler olmasından dolayı, bu ayetlerde insanın olumsuz vasıflarla anlatılması muhtemeldir. Kur'ân'ın tasvip edip makbul ve değerli kıldığı insan vasıfları ise bunların zıddıdır.

Kur'ân'da insanın olumsuz olarak öne çıkan rûhî özelliklerine gelince bunlar; nankörlük⁷, geçici hazza ve menfaate düşkünlük⁸, cimri (eli sıkı)

⁴ el-Mu'minûn 23/13-14.

⁵ en-Nahl 16/4.

⁶ Yâsin 36/77-78.

⁷ el-İsrâ 17/67; el-Hacc 22/66; Lokman 31/32; ez-Zuhruf 43/15; Abese 80/17; el-Âdiyât 100/6.

⁸ Yûsuf 12/53.

olmak⁹, umutsuzluk¹⁰, unutkanlık¹¹, böbürlenme/ımarıklık¹², acelecilik¹³, inkarcılık/Rabbine dmanlık¹⁴, zalimlik/chillik¹⁵, krszlk¹⁶, zayıf ve acizlik¹⁷ ve haset¹⁸ şeklinde sıralanabilir.

İnsanoğlunun olumlu vasıfları ise; ilahî nefha taşıması,¹⁹ diğer varlıklardan üstün tutulması,²⁰ nimetlerin emrine verilmesi,²¹ en güzel şekilde yaratılması²² şeklinde tadat edilebilir.

Ayetler çerçevesinde bu iki zıt ynu telif etmek hususu, Bakara Sresi 30. ayette halifelik ve ifsd-kan dökücü olmak şeklinde iki yönü ortaya konmaktadır. Ayette Cenab-ı Hak bir yandan yaratacağı insandan halife olarak bahsetmekte ve melekler ise potansiyel olarak insanın bozguncu ve kan dkc oluuna dair Allah'a sualde bulunmaktadır. Bu sorunun cevabı olarak Allah Teâlâ, kendi ilminin stnlğnu ortaya koyarak insanoğlundan bu olumsuz özelliklerden sıyrılarak kâmil insan olması çabasının önemine dikkat çekmektedir.

İnsanın halifelik sırrı, iki zıt ciheti birleştirme vasfında yatmaktadır. İnsan, hilafet ve emanet sahibi olmasının yanında birçok olumsuzluğu kendinde barındırmaktadır. Kur'an, kemlat rneği şeklinde sunduğu peygamberlerin bile beeri vasıflardan hâli olduğunun dnlmesini kabul etmez. Dolayısıyla insan iki zıt kutuplu oluşuyla mkemmell ve mukaddesdir.²³ Nitekim insan meleklerden farklı olarak hilafeti gerçekleştirmek fitrata ve kabiliyette yaratılmış olup fitratını bozmadığı sürece yaratılış vazifesini baarabilecektir.²⁴ Bunlar insanoğlunun melek ve eytan dışı bir varlık

⁹ el-İsrâ 17/100.

¹⁰ el-İsrâ 17/83; er-Rûm 30/36; Fussilet 41/49; Hûd 11/9.

¹¹ el-İsrâ 17/83; Hd 11/10-11; Yâsîn 36/78.

¹² Hûd 11/10; el-İsrâ 17/16; el-Kasas 28/76.

¹³ el-İsrâ 17/11; el-Enbiyâ 21/37.

¹⁴ en-Nahl 16/4; Yâsîn 36/77.

¹⁵ el-Ahzâb 33/72; Fussilet 41/11.

¹⁶ el-M'minn 23/78; es-Sebe 34/13; el-Mülk 67/23.

¹⁷ en-Nisâ 4/28.

¹⁸ el-Bakara 2/109.

¹⁹ el-Hicr 15/33

²⁰ el-İsrâ 17/70.

²¹ el-Csiye 45/13.

²² et-Tn 90/4; et-Tegbun 64/3.

²³ Bu hususta bk. Yaşar Nuri ztrk, *Mevlana ve İnsan* (İstanbul: Yeni Boyut, 1992), 42.

²⁴ Hayrettin Karaman vd., *Kur'an Yolu* (Ankara: Diyanet İleri Başkanlığı Yayınları, 2006), 1/101.

olduğunu göstermektedir. İnsanı varlık yapısındaki zıtların birlikteliğinde sevmek, iyiye güzele çağırarak esastır. Kur'ân'a bütüncül yaklaşımla bakılacak olursa diğer varlıklara olan üstünlüğü cihetiyle insan güzel yaratılışı ile övülürken, diğer taraftan manevî ve ahlâkî çöküş tehlikesiyle karşı karşıya oluşuna dikkat çekilir.²⁵ Zira bu iki zıt yön, "ahsen-i takvîm" ve "esfel-i sâfilîn" terkipleri ile Tîn Sûresi 4. ayette veciz olarak beyan edilmiştir.

3. *Makâlât*'ta Kur'ân'da Allah-İnsan İlişkinine Dair Yorumların Tahlili

İnsan mükemmel bir canlı olmaktan öte, mükerrer kılınmış bir varlıktır. Zira tasavvufi anlayışa göre insan melek ve canlılar arası bir varlıktır. Bu meyanda hayır ve şer arasında gidip gelme potansiyelinde yaratılmıştır. Özetle tasavvuf literatüründe insan öz benlik olarak nefis, beden kalıbında tevdi edilen ilahi nefha olarak rûh ve idrak olarak da akıl unsurlarından oluşur.²⁶

3.1. Ulûhiyet Bağlamında Tevhid, Marifetullah ve İnsanın Yaratılışı

3.1.1. Tevhid ve Marifetullah

Eserin dokuzuncu bâbında; *tevhid*, *me'ârif* ve *beyan* husularının zikredildiği görülür. Burada Hacı Bektâşî Velî, Allah ve insan ilişkisi bağlamında tevhid mesajını öncelikle O'nun tek ilah olduğunu bildiren (sizin ilâhınız tek olandır/ *وَإِلَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ*)²⁷ ayeti ile açıklar. Binaenaleyh Allah Teâlâ bu ayette kadîm ve evvel vasfıyla bize bir oluşundan bahseder. Sonra Hacı Bektâşî Velî, onun "Bir" olduğunu bize bildirdikten sonra Kur'ân'da işaret edilen Yüce Allah'ın sıfatlarını: "Andan Pâdişâh-ı a'lâm'ın kullarına kendi varlığını" *صِبْغَةَ اللَّهِ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنْ* (*صِبْغَةَ اللَّهِ وَاللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ*)²⁸, "andan sıbğatını/boyasını" *صِبْغَةَ اللَّهِ*²⁹, "andan milketini" *مُلْكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ*³⁰, "andan kahr/heybetini" *وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ*³¹ "andan 'azametini" *وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ*³²; an-

²⁵ Fahreddin Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb* (Beyrût: Dâru Fikr, 1981), 21/13-14.

²⁶ Hasan Kamil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015), 303-309.

²⁷ el-Bakara 2/163.

²⁸ İbrahim 14/32; es-Secde 32/4.

²⁹ el-Bakara 2/138.

³⁰ el-Burûc 85/9.

³¹ el-En'âm 5/18.

³² el-Bakara 2/255.

dan izzetini (فَلِلَّهِ الْعِزَّةُ جَمِيعًا), “andan celâlini” (تَبَارَكَ اسْمُ رَبِّكَ ذِي الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ)³³; “andan nimetinin yüceliğini” (نِعْمَ الْمَوْلَى وَنِعْمَ النَّصِيرُ)³⁴; “andan peşîmanlığın/boşamağın/üzüntü vermesini” (وَاللَّهُ عَزِيزٌ ذُو انْتِقَامٍ)³⁵; “andan kendi lutfini” (اللَّهُ لَطِيفٌ بِعِبَادِهِ)³⁶; “andan (kendî) muhabbetini” (فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ)³⁷; “andan nusratını” (وَكَانَ حَقًّا عَلَيْنَا نَصْرُ الْمُؤْمِنِينَ)³⁸; “andan hasbatını/yetmesini” (وَمَنْ يُؤْتِ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ وَمَنْ يُؤْتِ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ)⁴⁰; “andan rahmetini” (وَكَانَ بِالْمُؤْمِنِينَ رَحِيمًا)⁴¹; “andan hikmeti ve hayrın verilişini” (وَإِنَّمَا نَحْنُ بِرَبِّكُمْ بِخَبِيرٍ)⁴² ve “andan ilmini” (وَيُعَلِّمُكُم مَّا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ)⁴³ şeklinde izah ederek sıralar. Bu sıfatları tadat ettikten sonra da Allah’ın ilim sıfatının izharı için hadis olarak belirtilen ancak kaynaklarda tespit edilemeyen metinden hareketle ilmin; muhkem ayet, sâbit farz ve yerleşik sünnet şeklinde üç kısımdan olduğuna, kim bunları bilirse o kimsenin ulu/yüce olduğuna dair rivayeti nakleder.⁴⁴

Yine Hacı Bektâşî Velî, bu bapta Allah Teâlâ’nın ulûhiyeti bağlamında ana hatlarıyla ayetler üzerinden birtakım izahlarda bulunur. Şöyle ki o, Allah’ın bilgisinin sonsuzluğu, kişinin faniliğini bilerek Rabbinin bâki oluşunu anlayacağı, cehennem yakıtının insan ve taşlar olduğu (el-Bakara 2/24), dünya ateşinin çeşitliliği, iki denizin birbirine salıverildiği ancak bir engel nedeniyle birbirine karışmadığı (er-Rahmân 55/19-20), kiminin nefesine karşı zalim, kiminin de nefesine iyilik ve kötülükte müsavi davrandığı (el-Fâtır 35/32), Allah katında tek dinin İslâmiyet olduğu (Âl-i İmrân 3/19), cennette ikram edilen ırmak çeşitlerinin varlığı (Muhammed 47/38), kökü sağlam dalları göğe doğru ağaç örneği (İbrahim 14/24), mizanı ağır olanın felaha

³³ el-Rahmân 55/78.

³⁴ el-Enfâl 8/40.

³⁵ Âl-i İmrân 3/ 3; el-Mâide 5/95.

³⁶ eş-Şûrâ 42/19.

³⁷ Âl-i İmrân 3/31.

³⁸ er-Rûm 30/47.

³⁹ ez-Zuhruf 32/32

⁴⁰ et-Talak 65/3.

⁴¹ el-Ahzâb 33/43.

⁴² el-Bakara 2/269.

⁴³ el-Bakara 2/251.

⁴⁴ Hâcî Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 58-60. *Makâlât* isimli eserde verilen hadislerin kaynağına ulaşılmadığı hususu tenkitli neşirde yeri geldikçe ifade edilmektedir.

ereceği, mizanı hafif olanın da hüsrana uğrayacağı (el-Mu'minûn 23/103), sabah akşam müminlerin Allah'ı tesbih etmesi (er-Rûm 30/17-18), kıyamet ahvâli (İbrahim 14/48) ve her canın ölümü tadacağı (el-Ankebût 29/57) hususlarına dair işârî yorumlar yapar.⁴⁵

3.1.2. İnsanoğlunun Yaratılışı ve Evreleri

Hacı Bektâşî Velî, insanın bedenî yaratılışındaki özüne dair ayetler ile yorum getirir. Şöyle ki ayette zikredilen insanın yaratılış evrelerini onuncu bapta; önce insanın yaratılmasına bir çamurdan başlandığını⁴⁶, insanın çamurun özünden yaratıldığını⁴⁷, şekil verilebilir balçıktan ve kurutulmuş çamurdan halk edildiğini⁴⁸, pişirilmiş kaplar gibi topraktan yaratıldığını⁴⁹ şeklinde sıralar ve sonra kadim Türkçe ile şu izahlarda bulunur:

“O Âdam'ı dopraktan yarattım. Hem sülaleden yarattım. Yani bir nesneyi sıkub sırnağından çıkana sulâle derler. Andan kodular (sonra) bir zaman yatdı. Yani 'hemain mesnûn' oldu. Andan kurudu ve yarıldı ke'l-fehhâr oldu. Evvel toprağdı andan surât bağladı, andan das das yarıldı, hisabsız yılar yatdı.”⁵⁰

Makâlât sahibi, sonra insanoğlu şekil bulunca kendisine ruhun üflenmesini şu şekilde anlatır:

“Çün kim Hak subhânahu ve ta'âlâ hazrat-ı diledi ki Âdam'a rûh nafh ide rûha emr eyledi, bazılar eydürler Hâk Teâla hazratının emrile rûh, Âdam'un burnundan dimağı içine girdi ve iki yüz yıl mîkdârı çörendi; andan gözlerine indi, ol dem Âdam aleyhi's-selâm yatduğu yirden gözin açup kendini toprak ile balçık gördi.”⁵¹

Burada da Hacı Bektâşî Velî Hz. Adem'e nispetle “her hal üzere âlemlerin Rabbı Allah'a hamd olsun” ve “Rabbin sana merhamet etsin Ey Âdem!”

⁴⁵ Hâcî Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 61-79.

⁴⁶ “...ilk başta insanı çamurdan yaratmıştır/ وَبَدَأَ خَلْقَ الْإِنْسَانِ مِنْ طِينٍ” (el-Hicr 15/7)

⁴⁷ “Gerçek şu ki biz insanı çamurdan alınmış bir özden yaratıyoruz/ وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ طِينٍ” (el-Mu'minûn 23/12)

⁴⁸ “Andolsun biz insanı şekillenebilir özlü balçıktan, (şekil verilip) kurutulmuş çamurdan yarattık/ وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ خَمِّ مَسْنُونٍ” (el-Hicr 15/26)

⁴⁹ “O, insanı ateşte pişirilmiş toprak kaplar gibi kurutulmuş çamurdan yarattı/ خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ كَالْفَخَّارِ” (er-Râhmân 55/14)

⁵⁰ Hâcî Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 87-88. Yine birinci bapta insanın dört türlü öz/tözden yaratıldığını ve bunların; toprak, su, ateş ve rüzgâr şeklinde dört unsurdan bahseder. Bk. Hâcî Bektâşî Velî, *Makâlât*, 3.

⁵¹ Hâcî Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 88.

gibi birkaç rivâyet verip daha önce de belirttiğimiz gibi bunların da mesnedine ulaşılamamıştır.

Sonuç olarak insanın fizikî evresi tamamlanınca Hacı Bektâşî Velî, ruhun Âdem'in göğsüne indiğini, daha aşağısı balçık iken Âdem'in kalkıp oturmak istediğini bunu da "...İnsan pek acelecedir! / وَكَانَ الْإِنْسَانُ عَجُولًا..."⁵² ayetiyle delil göstermek ister. Sonrasında da ruhun Âdem'in karnına indiğini, onun acıktığını ve yemek istediği şeklinde isrâiliyâta dayalı bir takım işârî yorumda bulunur.⁵³

Yine o, *Makâlât* isimli eserin on birinci bâbında Hz. Âdem'in sıfatlarına değinirken onun öz olarak yaratılışından bahsettikten sonra insanoğlunun biyolojik olarak yaratılış evrelerine değinerek bütüncül yaklaşımda bulunur. Eşeyli üreme anlamında Havvâ'yı Hz. Âdem'e eş/yar kıldığını hatırlatır. Bundan doksan batın oğlan doğurduğunu, bunlardan on oğlu, onda kızının kaldığını, bunlardan neslin yayıldığını söyler. Bununla ilgili olarak Nefs-i vahide'nin Âdem (a.s) olduğunu zikreder. Bu hususta: "*Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan, ikisinden birçok erkek ve kadın üretip yayan rabbinize itaatsizlikten sakının. Adını anarak birbirinizden dilek ve istekte bulunduğunuz Allah'a saygısızlıktan ve akrabalık haklarına riayetsizlikten de sakının. şüphesiz Allah sizin üzerinizde gözetleyicidir*"⁵⁴ ayetini verdikten sonra da: "Âdam'ı dopraktan yaratdum ve hem neslini nutfeden yaratdum" der.⁵⁵ Böylece İnsanın biyolojik yaratılışını nutfenin sağlam bir yere yerleştirildiğini, sonra onu pıhtı ('alak), et parçası (mudđa) haline getirilişini, bu et parçasının kemikleştiğini, bu kemiklere muntazam olarak kemikler üzerine etlerin giydirilişi ile ilgili ayeti zikreder.⁵⁶

Daha sonra ayette zikredilen "nutfe-yi emşâc"⁵⁷ terkibine dair "ve dâhi er suyına nutfa dirler ve avrat suyına emşâc dirler" dedikten sonra bunun mahiyetine dair bir rivâyet verir. Ancak bu rivâyet, lafız ve mana bağlamında kaynaklarda mevcut değildir. O, bu husustaki: "Andan eril avrat suyu birükür, Arş'tan bir yıl eser, gelür ana göğsine dokunur, ol iki suyu dibi-

⁵² el-İsrâ 17/11.

⁵³ Hâcî Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 89.

⁵⁴ en-Nisâ 4/1.

⁵⁵ Hâcî Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 98.

⁵⁶ el-Mu'minûn 23/ 12-14.

⁵⁷ "Hakikatte biz insanı katışık bir nutfeden yaratık; imtihan edelim diye onu işitir ve görür kıldık." (el-İnsân 76/2)

ne, yani kıllar dibine dağılır, andan girü(p) ana rahmine iner" kaynağı belli olmayan bilgiyi nakleder.⁵⁸

Bunun üzere (*O su, bel ve göğüs kafesi arasından çıkar.../ يَخْرُجُ مِنْ بَيْنِ الصُّلْبِ* (وَالرَّأْسِ) ayetinden hareketle insan oğlunun yaratılışı ile ilgili şu işârî yorumda bulunur: "Andan Allâhu Teâla'nın farmânı birle iki ferîşteler (melekler) varurlar ol kulun sinlesi yerinden bir avuç toprak alırlar, getirürler, ol iki suya karışdudurlar ve hem yoğururlar ve hem kırk gün sağ elleriyle depredürler, sonra alaka (pıhtı) olur. Andan sol ellerine alurlar, kırk gün yine depredürler muzga olur. Yani yine sağ ellerine alurlar, depredürler. Yine kırk gün andan şöyle korlar, durur, tâ haddi saklarlar yigirmi güne değin et, kan, damar, sünûk olur.⁵⁹

Bu kısımda Hacı Bektâşî Velî'nin insanın biyolojik bağlamda yaratılışına dair zikrettiği bilgilerin kaynağına ulaşamadık. Buradan hareketle bu bilgilerin nerdeyse tamamının isrâiliyât menşei haberler olduğu söylenebilir.

3.2. İnsanoğlunun Allah Teâlâ Katında Üstünlüğü

3.2.1. İnsanoğlunun Kerîm/Yüce Olması

Hâcî Bektâşî Velî, dokuzuncu bâbın sonunda insanoğlunun değerli oluşuna değinir. Bu minvalde "*Andolsun ki biz Ademoğlunu Yüce kıldık... / وَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ*" ayeti açıklarken "Pes sizleri sevdiğüm için bunca dürlü kerametler verdi" izahını yapar.⁶⁰ Bu ifadeyi; "Öyleyse ey azizler, Allah dünyada her kimi yarattıysa sizin emrinize verdi" meâlinde şeklinde izahât yapar. İşârî tefsir bağlamında ifadelerini şöyle sürdürür:

"Pes imdi gökler sizun örtünüz, yirler sizin döşeginüz; ay ve gün sizün çırağunuz, yimişler, sizin nimetunuz, otlar görkünüz, ağaçlar yaraşuğunuz, ırkılar merkebunuz, firişteler dapucunuz, uçmak makamınız, huriler çiftlerünüz, Rizvân kapucunuz, Kirâmen katibîn müşrifunuz, Ka'ba kibleunuz, Kur'ân inancunuz, Mâlik Zindâncunuz, Muhammed-i Mustafa Şefa'atcunuz, Âdem aleyhisselâm atanuz, Havva ananız, bayram günü güvencenüz, Zâina/Cumu'a günü tiryakudur/bayramunuzdur. Sizler birbirunuz ile karın-

⁵⁸ Hâcî Bektâşî-ı Velî, *Makâlât*, 98-99.

⁵⁹ Hâcî Bektâşî-ı Velî, *Makâlât*, 99.

⁶⁰ Kuşeyrî, bu ayet üzerinden insanoğlunun tekrîm edilmesini zâhir ve bâtın olarak pek çok şekilde izah ettikten sonra insanoğlunun diğer varlıklara olan asıl üstünlüğünü "velâyet" sahibi oluşuna bağlar. Bk. Abdulkarim b. Hevâzin b. Abdülmelik el-Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, thk. İbrahim el-Besyûnî (Mısır: Hey'etu'l-Mısriyye, ts.), 2/359-361.

daşlarsız, siz kullar benimsüz, ben Gafûr Mevlâ sizunven, bunca dürlü nes-
neler sizün için ârâsta kıldum. Arş'dan tâ tahta's-sera'ya değin her kim
varsa sizlere bildurdüm."⁶¹

Onun işârî izahlarından anlaşıldığı üzere Yüce Allah, cennet nimetlerine
varıncaya dek bütün mahlûkatı insanın emrine musahhar kılmıştır. Böylece
bu nimetlerden istifade edilmesi, Allah'ın kulları olarak kardeş (ihvân) ve
Yaradan'a güzel bir kul olunması insanoğluna yeğlenmiştir.

3.2.2. İnsanoğlunun Allah'a Kurbiyeti

Hacı Bektâşî Velî, bu açıklamalarının akabinde iki ayeti vererek insanoğ-
luna kurbiyetini ifade etmiştir. Şöyle ki bu hususta, "biz o kişiye sizden daha
yakınızdır, ama görmezsiniz"⁶² ve "Biz ona şah damarından daha yakınız"⁶³ ayet-
lerini zikreder. Bu ayetin açıklamasında işârî olarak şu yorumu yapar:

"Zira kim ben, size teniniz içinde cânunuzdan dahi yakınvandır. Gözü-
nüz görmekliğinden ve diliniz söylemekliğinden ve kulağunuz işitmekli-
ğinden dahi yakınvandır. Elinüz tutmaklığından ve ayagunuz yörimekli-
ğinden dahi yakınvandır; size sizden daha yakınvandır." Sonra bunlardan
hareketle büyük mutasavvıfların sözü olduğu sâbit olan "kim kendini bilirse
Rabbını tanır" sözü muktezasınca bu bilgiye sahip olan kimsenin Hak
Teâlâ'nın varlığını bilebileceğine dikkat çeker. O, bu hususu şu sözleriyle
devam ettirir:

"Pes her ne (bu ayeti) kim bilse bu ilimlerle hakikattur. Kim kenduyi bil-
di ve dahi her kim kenduyu bilse tahkik ile beni bilir. İmdi kendüzün bilen
Hakk'u bilür."

"İmdi kendizün bilen Hakk'ı bilür; ille ki Hak Teâlâ'nın varlığını bilür,
amma niteliğini bilmez"

"Nitekim adama cânndan yakın yok, Çalap Tanrı'ya dahi kuldandan yakın
yok. Nitekim cân tene yakındur, Çalap tanrı dahi kullarına şöyle yakın-
dır."⁶⁴

Hacı Bektâşî Velî, Allah-İnsan ilişkisi konusunda kurbiyetten bahseder.
Bu yakınlıktan ötürü insanın Rabbini tanıyacağını ifade eder. Ancak ona gö-
re Çalap'ın varlığı bilinir, ama niteliği bilinmez. Bu hususu (O'na benzer hiç-

⁶¹ Hâcî Bektâşî-1 Velî, *Makâlât*, 80.

⁶² el-Vakı'a 56/85.

⁶³ Kâf 50/16.

⁶⁴ Hâcî Bektâşî-1 Velî, *Makâlât*, 81-82.

bir şey yoktur. O bütün söylenenleri işitir)⁶⁵ ayetin zahirinden hareketle izah eder. Hatta Hak Teâlâ'nın kullarına üflediği rûh/cân dahi böyledir der "Ey Muhammed sana rûh'un ne olduğunu soruyorlar. De ki: 'rûh rabbimin emrindedir...'"⁶⁶ ayetini bu hususta delil gösterir.⁶⁷

Yine o, Allah'a kurbiyet konusunda "Kullarım sana beni sorduklarında bil-sinler ki şüphesiz ben yakınum, bana dua ettiğinde dua edenin dileğine karşılık verir-im. Şu hâlde benim davetime gelsinler ve bana iman etsinler ki doğru yolu bulabil-sinler"⁶⁸ ayetini zikreder. Şöyle ki ona göre, her kim Allah'ı kendine yakın bilse, korkusu olmaz, öğrenmek durumundan mahrum olmaz, duası icabet-ten mahrum olmaz. Yine Allah'ı Teâlâ'nın adının okunmasının, duanın müstecap oluşundan mahrum bırakılmayacağına ayet üzerinden işaret eder.⁶⁹ Ayrıca "Rabbiniz dedi ki bana dua edin size karşılığımı vereyim/ وَقَالَ رَبُّكُمْ اذْعُونِي اَسْتَجِبْ لَكُمْ"⁷⁰ ayetiyle Allah'ın kendi adını anan kimselere icabet edeceğini, böylelikle Allah ile insan arasında bir üstün kurbiyetin olacağına dikkat çeker.⁷¹

3.2.3. İnsanoğlunun Halifetullah Olması

Yüce Allah, bir arş veya cennet veya melek yaratacağım değil, özellikle Hz. Âdem'i onurlandırmak için bir halife yaratacağım demiştir.⁷² Zira yer-yüzünde halife oluşu kendisine bildirilen insan, akıl sahibi olma vasfıyla varlığında tecelli eden hakikati kavrama gücüne sahiptir. Buradan hareketle varlığına dönük benliğini aşarak kemâle erebilme yetisi vardır. Zira insanın kemal yönü fiilen ortaya çıkmasa da potansiyel olarak meleklerden üstün seviyede yaratılmıştır.⁷³

Hacı Bektâşî Velî, onuncu bapta ise Âdem (as) sıfatlarını beyan ederken insan- Allah ilişkisi bağlamında insanın yeryüzünde Allah'ın halifesi oluşundan bahseder. Bu hususta o: "Hani rabbın meleklere, 'Ben yeryüzünde bir

⁶⁵ eş-Şûrâ 42/11.

⁶⁶ el-İsrâ 17/85.

⁶⁷ Hâcî Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 82-83; Yine aynı ayetlere değinmesi konusunda bk. Hâcî Bektâş-ı Velî *Makâlât*, 13.

⁶⁸ el-Bakara 2/186.

⁶⁹ en-Neml 27/62.

⁷⁰ el-Mu'min 40/60.

⁷¹ Hâcî Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 107.

⁷² Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşâret*, 1/75.

⁷³ İlhan Kutluer, "İnsan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/323.

halife yaratacağım' demişti. Onlar, 'Biz seni övgü ile tesbih ederken ve senin kutsallığını dile getirip dururken orada fesat çıkaracak ve kan dökecek birini mi yaratacaksın?' dediler. Allah: 'Şüpheli yok ki, ben sizin bilmediklerinizi bilirim' buyurdu''⁷⁴ ayetini örnek vererek insanın yeryüzünde temsilci oluşuna dikkat çeker.

"Ve hem Adam'un özin Medine doprağından yaratdı, başını Beytu'l-makdis doprağından yaratdı; yüzünü Ka'be doprağından yaratdı; kulağını Tûr-ı Sinâ doprağından yaratdı; gözlerini Beytu'l-haram doprağından yaratdı; alnını Medine'nun mağrib'den yanası doprağından yaratdı; ağızını Medine'nun Maşrik'dan yanası doprağından yaratdı; dudaklarını Berberiyeye doprağından yaratdı; sakalını uçmak doprağından yaratdı; dilini Buhâra toprağından yaratdı...dopuklarını Rûm doprağından yaratdı; ayaklarına da Firengistan doprağından yaratdı" şeklinde yaratılan öz/töz ile ilgili uzun uzadıya bilgi verir. Sonra Hacı Bektâşî Velî'nin hadis olarak naklettiği "*Allah Âdem'i altmış renk topraktan yarattı...*" şeklinde kaynaklarda hadis olduğuna dair bir tespit bulunmayan rivâyeti verir.⁷⁵ Bu bilgilerin ucu açık olması ve mesnetlerinin zikredilmemesi nedeniyle bunların isrâillayât kabinden rivâyetler olduğuna söylemek mümkündür.

Hacı Bektâşî Velî, bu rivâyet üzerinden birtakım tefsir bağlamında izahlara girer. Bu meyanda; "*Allah Teâlâ, Âdam'ı altmış türlü topraktan yaratdı, eğer bir dürlü topraktan yaratsa Âdam'iler dükelisi bir suratta bir dürlü olurlardı ve hem biri birin bilmiyeleri demek olur*" şeklinde açıklama yapar. Sonra şekilsel olarak insanın yaratılışını şöyle tasvir eder:

"Andan Hak subhanehu ve teâlâ Âdamun başun kudrat nurila bezedi, gözlerini ibrat nurila bezedi, anlını sücud nurila bezedi, dilini zikir nurila bezedi, dişlerini Muhammed Mustafa nurila bezedi, dudaklarını teşbih nurila bezedi, sükününü (süksünini) kuvvet nurila bezedi, eğnini hil'at nurila bezedi, arkasını ginlik nurula bezedi, göğsini ilim nurila bezedi, karnını hilim nurila bezedi, ilmını izzat nurila bezedi, sitrini emânet nurila bezedi, oyluğını (oyluklarını) emir ve nehiy nurila bezedi, yağırını hoşnudluk nurula bezedi...gönlini tevhid nurila bezedi, hem iman nurila bezedi, sigadı, tazim nurila düzelitti, vaslat nurila götürdi, hem Âdam'ın doprağını Azrail'in eline verdi, rahmet suyula yoğurdu ve Marifet suyula suvadı."⁷⁶

⁷⁴ el-Bakara 2/30.

⁷⁵ Hâcî Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 85-86.

⁷⁶ Hâcî Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 86.

Allah (c.c) insanoğlunun halifetullah oluşunu ve onun bu yüceliğini meleklerle tasdik ettirmek üzere beyanda bulunur.⁷⁷ Hatta bu hususta insanı ta'zim etmek için meleklerle Hz. Âdem'e secde etmelerini emreder. Hacı Bektâşî Velî, secde emrine muhatap olan İblis'in insanın halifetullah payesine sahip olan insana karşı duruşunu ve Hz. Âdem'e isimleri öğretmesini şöyle anlatır:

"Pes Hak subhânehu ve teâla kendü lutfiyla uçmak içinde hazinamsın, didi, vilâyet menşurun virdi ve cümle nesnelere adlarını öğretti."

Ayette bu husus: "*Ve Âdem'e bütün isimleri öğretti. Sonra bunları meleklerle gösterip 'Sözünüzde doğru iseniz şunların isimlerini bana söyleyin' dedi*"⁷⁸ şeklinde zikredilmektedir. Sonra Allah cc insanı yüceltmek için meleklerle secde emri verdi, şöyle ki: "*Meleklerle: 'Âdem'e secde edin' dediğimizde İblîs dışındakiler derhal secde ettiler; o direndi, büyüklendi ve kâfirlerden oldu*"⁷⁹. Bunun üzere İblis, halifetullah olan insana karşı haset ve düşmanlık duygularına büründü. Ayette belirtildiği üzere karşı itirazda bulundu. Şöyle ki: "*Allah buyurdu: 'Ben sana emretmişken seni secde etmekten alıkoyan nedir?' (İblîs): 'Ben ondan daha üstünüm; çünkü beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattı' dedi.*"⁸⁰

Hacı Bektâşî Velî, Şeytan'ın insanoğlunun yüceliğine karşı olan bu hasetçi tavrını şöyle tahkiye eder:

"Ol vakit cemî'i firîşteler (melekler) Hak Teâlâ'nın emriyle Âdam'a secde kıldılar, illa İblis secde itmedi. Pes Hak Teâlâ İblis suâl idup eyitdi: Niçin Âdam'a secde etmedin? didi, İblis ol vakit eyitdi."⁸¹

Sonra yukarıda belirtilen ayet⁸² üzerinden: "*Sen beni âtaştan halk idup anı doprakdan yaratdun; öyle olsa benüm terkibum ulvidur ve doprak suflidur ki harakatdi ben onda a'layım, anuniçün Âdam'a secde itmedum, dedi. Pes enaniyet edip ibâ itti; Hak Teâla dahi anı dergahından surdurdi. Evvel mukarreb iken adı Hârıs idi. Sonra mahrûm ve mağbûn ve mel'ûn oldu ve adı Şeytan ve İblis oldı. Andan Hak subhânehu ve teâla buyurdu kim: Yâ Âdam yukarı bak! Didi. Pes Âdam (a.s) yokarı baktı gördi kim*

⁷⁷ el-Bakara 2/30.

⁷⁸ el-Bakara 2/31.

⁷⁹ el-Bakara 2/34; el-A'râf 7/10; el-İsrâ 17/61.

⁸⁰ el-A'râf 7/12.

⁸¹ Hâcî Bektâşî Velî, *Makâlât*, 90.

⁸² el-A'râf 7/12.

Arş'da bu kelime-i tayyibe yazılmış: Lâ ilâhe illellah Muhammedurresûlül-lah. Âdam (a.s) anı gördi eydi kim: ilâhi seyyidi ve mevlâyı lâ ilahe illellâh senin birliğ gündür. Ya Muhammed kimin adıdır, dedi. Andan ol Hay u Kayyum Tanrı eyitdi kim: Yâ Âdem! Ol benüm habibibümün adıdır...⁸³

Görüldüğü üzere Hacı Bektâşî Velî, bu bilgilerle İblis'in Halifetullah olan insanoğluna kıskançlığı ve düşmanlığı tefsir ederken insanoğlunun nankör-lük, zalimlik acelecilik, cimrilik gibi olumsuz vasıfları olsa da İblis'in, Al-lah (c.c) tarafından Hz. Âdem'e verilen değeri kabullenmemesine dikkat çe-ker. Zira insan fitratullaha dönük vasıfları ile ehsân-i takvim olma özelliğini taşır. Kur'ân'da belirtildiği üzere insanın bir takım olumsuz zafiyetleri olsa da yine o, eşref-i mahlûkattır.

3.2.4. 'Bezm-i Elest'te Allah'ın Kullarından Aldığı Söz

Hacı Bektâşî Velî de Bezm-i Elestî;⁸⁴ "Rabbîn Âdemoğulları'ndan -onların sırtlarından- zürriyetlerini alıp bunları kendileri hakkındaki şu sözleşmeye şahit tutmuştu: 'Ben sizin rabbiniz değil miyim?' onlar da: 'Elbette öyle! Tanıklık ederiz' dediler. Böyle yaptık ki kıyamet gününde, "Bizim bundan haberimiz yoktu" deme-yesiniz;"⁸⁵ ayetindeki (أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ) ifadesi ile şöyle yorumlar:

"Pes ol demde kim Padişâh-ı âlâm Tanrı Te'âlâ dükeli cânları hazratına arza kıldı, müminler cânların sağdın yana kodi ve kâfırlar cânların soldın yana kodi. Anlar kim Hakka layıktı, kulaksız işittiler ve dilsüz cevap virdi-ler: Bir nicesi 'beli' didiler ve bir nicesi 'lâ' didiler ve bir nicesi hiç dınmadı-lar."

"Evvel 'beli' diyenlerin bir nicesi 'lâ' dideler ve bir nicesi dınmadılar ve bir nicesi yine 'beli' didiler. Ve hem evvel 'lâ' dinleyenlerin bir nicesi 'beli' didiler ve bir nicesi dınmadı ve nicesi yine 'la' didiler."

"Ve hem evvel dınmayanların bir nicesi belî dideler bir niçesu 'lâ' didi-ler, bir nicesi yine dınmadılar. İmdi azîz-i men ol kim iki kez 'beli' dedi, müslimanın doğdı ve müslimanın dirildi ve müslimanın öldi."

⁸³ Hâcî Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 90-91; Şeytan'ın insanoğluna düşmanlığına dair bk. *Makâlât*, 52-53.

⁸⁴ Bezm-i Elest, "Allah'ın yaratılışları sırasında insanlar arasında yapıldığı kabul edilen sözleşmeye denir." Bk. Yusuf Şevki Yavuz, "Bezm-i Elest", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/106-108.

⁸⁵ A'râf 7/72.

“Ve ol kim ki iki kez ‘lâ’ didi, kâfirin dirildi ve kâfirin oldu. Ve ol kim evvel ‘la’ dedi sonra ‘beli’ didi kâfirin doğdı, kâfirin dirildi ve müslimanın öldi. Ve evvel kim evvel ‘beli’ didi, sonra ‘lâ’ didi. Müslimanın doğdı, müslimanın dirildi, kâfirin öldi. Ve ol kim iki kez dahi dınmadı neuzü billah ılkılardan dahi kemdür ve azgundur, kel-en’âm didukleri anlardır.”⁸⁶

Hacı Bektâşî Velî, Bezm-i Elest'te söz verip sonra sözünden cayıp nankör olanların hayvanlardan aşağıda olmasını vurgulayarak “...Onlar hayvanlar gibidir, hatta daha da şaşkındırlar.../...أَوْلِيَّكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ...⁸⁷ ayetini hatırlatır; ahbine uymayan bu tür insanın hayvanlardan aşağı olduğunu söyler.⁸⁸

Sonuç

Hacı Bektâşî Velî, *Makâlât* isimli eserinde pek çok meseleye dair işârî izahlarda bulunur. Özellikle Mevlâna (ö. 672/1273) da ele alınan Allah ve insan ilişkisine dair hususlara ve Allah'ın insanoğluna verdiği değere dikkat çeker. Bu hususları daha önce Ahmet Yesevî'de de görmek mümkündür.

Bu çalışmadan anlaşıldığı üzere göre yeryüzünde halife oluşu kendisine bildirilen insanoğlu, akıl, irade ve fitrat sahibi olma vasfıyla varlığında tecelli eden hakikati kavrama gücüne sahiptir. Buradan hareketle varlığına dönük benliğini aşarak kemale erebilme gücüne sahiptir. Zira onun kemal yönü fiilen olmasa da tasavvufi söylemlere bakıldığında insan potansiyel olarak meleklerden üstün seviyede yaratılmıştır.

Sonuç olarak Hacı Bektâşî Velî, *Mâkalat* isimli eserinde Allah ve insan ilişkisi bağlamında tevhid ve Marifetullah, insanoğlunun yaratılış evreleri, insanoğlunun Allah katındaki üstünlüğü (tekrim), Allah Teâlâ'ya kurbiyeti, insanın halifetullah olması ve Bezm-i Elest'te Allah'a söz verilmesi gibi hususları ayetleri delil göstererek ele alır. Bu konularda bir takım işârî yorumlama cihetine gider. Bu hususlarda hadisleri nakletse de muhakkikin de belirttiği üzere bu rivayetlere ulaşlamamıştır. Bu tür rivâyetlerin isrâiliyât kaynaklı haberler olduğunu söylemek mümkündür.

⁸⁶ Hâcî Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 94-95.

⁸⁷ el-A'râf 7/179.

⁸⁸ Hâcî Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 95.

Kaynakça

- Hâcî Bektâş-ı Velî, *Makâlât*. thk. Esad Coşan. Ankara: Seha Neşriyat, ts.
- Hacı Bektâş-ı Velî. *Besmele Tefsiri*. haz. Hamiye Duran. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 5. Baskı, 2023.
- Karaman, Harettin vd., *Kur'ân Yolu*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006.
- Kuşeyrî, Abdulkerim b. Hevâzin b. Abdülmelik. *Letâifu'l-İşârât*. thk. İbrahim el-Besyûnî. Mısır: Hey'etu'l-Mısriyye, ts.
- Kutluer, İlhan. "İnsan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Ocak, Ahmet Yaşar. "Hacı Bektâş-i Velî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Öztürk, Yaşar Nuri. *Mevlana ve İnsan*. İstanbul: Yeni Boyut, 1992.
- Râzî, Fahreddin. *Mefâtilu'l-Gayb*. Beyrût: Dâru Fikr, 1981.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Bezm-i Elest". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Yılmaz, Hasan Kamil, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 20 baskı, 2015.

***Makâlât* Adlı Eseri Çerçevesinde Hacı Bektâş Veli'nin Âyetlere Yaklaşımı Üzerine Bir Değerlendirme**

Hatice AVCI*

Giriş

Hacı Bektâş Veli Anadolu'nun meşhur manevi önderlerindedir. *Makâlât* ise onun büyük bir mütefekkir ve mürşid olduğunu gösteren önemli bir eseridir. Eser üzerinde şimdiye dek pek çok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmada ise *Makâlât*'taki âyetler üzerinde durulacaktır. Hacı Bektâş Veli'nin âyetlere yaklaşımı ve âyetler hususundaki değerlendirmelerinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda eserdeki âyetler, onlara yer verilme biçimi ve bağlamları itibariyle değerlendirmeye tabi tutularak gruplandırılacaktır. Hacı Bektâş Veli'nin âyetlere yaklaşımı hakkında genel bir çerçeve çizebilmek üzere gruplanan âyetler betimsel analizle incelenecektir. Âyetlerin incelenmesine geçmeden önce Hacı Bektâş Veli ve *Makâlât* hakkında kısaca bilgi verilecektir.

1. Hacı Bektâş Veli

Hacı Bektâş Veli'yi Anadolu'nun meşhur manevi önderlerinden biri olarak tanımlasak da onun hayatına dair güvenilir belgelerin az olduğu ifade edilmektedir.¹ Bundan dolayı onun doğumuna veya ölümüne dair net bir tarih bilgisi de yoktur.² Bununla beraber kabule uygun görülen doğum tarihi 606/1209 ve vefat tarihi 669/1270'tir.³ Asıl adının ise bazı kaynaklara göre Bektâş bazı kaynaklara göre Muhammed b. Muhammed b. İbrahim b. Musa olduğu aktarılmıştır.⁴ Hakkındaki çokça menkıbeye dayanarak veri-

* Dr. Öğr. Üyesi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Tefsir Ana Bilim Dalı h.avci@ogu.edu.tr orcid/ 0000-0001-9788-2385.

¹ Esad Coşan, *Hacı Bektâş-ı Veli Makâlât* (Ankara: Seha Neşriyat, 1971), 15.

² Coşan, *Hacı Bektâş-ı Veli Makâlât*, 23-24.

³ Coşan, *Hacı Bektâş-ı Veli Makâlât*, 25.

⁴ Coşan, *Hacı Bektâş-ı Veli Makâlât*, 20.

len bilgilere baktığımızda onun; Hz. Ali soyundan olduğu, Nişabur'da dünyaya geldiği ve Lokman-ı Perende isimli bir mutasavvıf tarafından yetiştirilip Ahmet Yesevî (ö.562/1167) ile görüştüğünden sonra –Ahmet Yesevî'nin işaretleriyle- Anadolu'ya gelip Kırşehir civarına yerleştiği aktarılmıştır.⁵ Ancak bu menâkıb bilgilerinde yer alan Ahmet Yesevî ile görüştüğü bilgisinin Hacı Bektâş-ı Veli'nin yaşadığı dönem olarak kabul edilen tarihlerle uyuşmadığı da açıktır. Bunun gibi tarihi netlik olmayan pek çok bilgiye –çalışmanın esas konusuyla ilgili olmadığı için- burada yer verilmeyerek Hacı Bektâş-ı Veli'nin hayatına dair bu kısa malumatla iktifa edilecektir.

2. Makâlât

İlmî çalışmalar neticesinde *Makâlât*'ın Hacı Bektâş-ı Veli'ye aidiyetinin kesinliği dile getirilmiş,⁶ manzum ve mensur yazma nüshaları titizlikle incelenerek merhum Prof. Dr. Esad Coşan tarafından sağlam bir metin ortaya konmuştur.⁷ Merhum hocanın çalışmasının Hüseyin Özbay tarafından sadeleştirilmiş baskısı⁸ bu makalede esas alınmıştır. Âyet mealleri de sözü geçen eserdeki haline sadık kalınarak oradan alınmıştır.

Esas alınan *Makâlât* kitabı on bir bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde insanın toprak, su, ateş ve hava olmak üzere dört türlü nesneden yaratıldığı söylenerek insanların da bu yaratılışa binaen dört bölük olduğu belirtilmiştir. Bahsi geçen dört bölük; abidler, zahitler, arifler ve muhiplerdir. Birinci bölüm bu gruplar hakkında açıklamaları içermektedir.⁹

Diğer bölümlerin içerikleri ise eserde şu şekilde açıklanmıştır:

*İkinci bölüm, marifetin aslını beyan eder.*¹⁰

*Üçüncü bölüm, şeriat makâmlarını beyan eder.*¹¹

*Dördüncü bölüm, tarikat makâmlarını beyan eder.*¹²

*Beşinci bölüm, marifetin makâmlarını beyan eder.*¹³

⁵ Coşan, *Hacı Bektâş-ı Veli Makâlât*, 19.

⁶ Coşan, *Hacı Bektâş-ı Veli Makâlât*, 42-43.

⁷ Coşan, *Hacı Bektâş-ı Veli Makâlât*.

⁸ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, sad. Hüseyin Özbay, thk. Esad Coşan (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990).

⁹ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 3-9.

¹⁰ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 10.

¹¹ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 13.

¹² Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 15.

¹³ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 19.

*Altıncı bölüm, hakikatin makâmalarını beyan eder.*¹⁴

*Yedinci bölüm, marifetin bilinen cevabını beyan eder.*¹⁵

*Sekizinci bölüm, şeytanın hallerini beyan eder.*¹⁶

*Dokuzuncu bölüm, marifet makamının tevhid anlayışını beyan eder.*¹⁷

*Onuncu bölüm, Âdem'in (a.s) sıfatını beyan eder.*¹⁸

*On birinci bölüm, Âdem'in (a.s) sıfatını beyan eder.*¹⁹

Bölümlerin dört kapı olarak bilinen şeriât, tarikat, marifet ve hakikat ile alakalı olduğu görülmektedir. Eserde, kulun kırk makamda Allah'a erişip dost olabileceği ifade edilmiş; bu kırk makâmın onunun şeriât, onunun tarikat, onunun marifet ve onunun ise hakikat içinde olduğu söylenmiştir.²⁰ Eserdeki bölümlerin tamamında yukarıda zikredilen konular; âyetler, hadisler, hikâyeler ve teşbihlerle ele alınmıştır. Dört kapı kırk makâm anlayışının bu şekilde açıklandığı eserde, her bir ilkenin Kur'ân'a dayandırılması²¹ ile eserdeki âyet sayısının arttığını söylemek mümkündür.

2.1. Makâlât'ta Âyetlerin İşlenişi

Makâlât'ta 154 âyete mealen ve telmihen yer verildiği daha önce tespit edilmiştir.²² Bu âyetlerden bazılarının yer yer tekrar edildiği söylenebilir. Söz konusu âyetler eserdeki bağlarıyla birlikte incelendiğinde Hacı Bektâş Veli'nin âyetlere -eserin içeriğine uygun olarak- tasavvufî bakış açısıyla yaklaştığı ve ona göre eserine aldığı ya da âyetlerin bağlamından ziyade manasına odaklanarak kendi sözüne delil maksadıyla âyetlere yer verdiği düşünülmektedir. Bununla birlikte Hacı Bektâş Veli eserlerini inceleyen Emrah Dindi, onun âyetleri yorumlama yöntemini rivayet, dirayet ve işari yöntem olarak ele almıştır.²³ *Makâlât* ile sınırladığımız bu çalışmada ise *Makâlât'taki* âyetlerin yer aldıkları bağlamlar ve yer verilme amacı delil göstermek olsa da delil gösterme usûlündeki çeşitlilik farklı bir gruplandırma yapmamıza sebep olmuştur. Yapılan gruplandırma sonucunda doğrudan

¹⁴ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 20.

¹⁵ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 23.

¹⁶ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 31.

¹⁷ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 36.

¹⁸ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 49.

¹⁹ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 57.

²⁰ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 10.

²¹ Emrah Dindi, *Alevî-Bektâşî Geleneğinde Kur'an Anlayışı* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2015), 59.

²² Abdurrahman Güzel, *Hacı Bektâş Velî ve Makâlât* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2002), 90.

²³ Dindi, *Alevî-Bektâşî Geleneğinde Kur'an Anlayışı*, 65-138.

delil âyetler, söz tamamlayıcı delil âyetler ve sıralı delil âyetler olarak üç başlık ortaya çıkmıştır. Şimdi bu başlıkları sırasıyla inceleyelim.

2.2. Doğrudan Delil Âyetler

Doğrudan delil âyetler olarak isimlendirdiğimiz âyetler Hacı Bektâş Veli'nin sözünü delillendirmek amacıyla "Nitekim Kur'ân'da şöyle buyrulur." ya da "Çalap Ta'âlâ şöyle der." gibi açıkça referans göstererek sunduğu âyetlerdir. Bu âyetler bazen konunun açıklayıcısı mahiyetinde, anlatılanlardan sonra gelmektedir. Bazen de önce âyetlere yer verilmekte sonra konu açıklanmaktadır.

Birinci bölümde; helal, haram, pis, temiz her şeyin şeriat ile bilineceği ifade edildikten sonra şeriatin de Kur'ân ile bilinebileceği hissettirilek şöyle denilmiştir: "Nitekim Çalap Celle Celâlûhu her çeşit nesnenin varlığını Kur'ân içinde yaddetti."²⁴ Bu cümleden sonra cümleye delil olarak "Yaş veya kuru her şey apaçık bu kitap içindedir."²⁵ âyeti zikredilmiştir. Âyetteki "Apaçık bir kitaptadır." ifadesinin "bu kitap" yani Kur'ân olarak anlaşıldığı görülmektedir. "Bu kitap" Kur'ân olduğuna ve Kur'ân'da yaş ve kuru her şey yer aldığına göre şeriatin temeli de Kur'ân'dır, düşüncesini buradan anlamak mümkündür.

Yine birinci bölümde şeriât bağlamında "...içkinin haramlığı ve murdarlığı şeytan fiilindedir. Nitekim Hak Ta'âlâ buyurur:"²⁶ denildikten sonra "İçki, kumar, putlar ve fal okları şeytanın işleri cümlesinden olan pisliklerdir; onlardan kaçın ki felâha eresiniz."²⁷ âyeti delil olarak getirilmiştir.

Başka bir yerde insanın kendini bilmesiyle Rabbini bilmeye ulaşacağını ifade eden Hacı Bektâş Veli bu konuda "Nitekim Çalap Ta'âlâ buyurur." ve "Bir âyette de şöyle buyurur." diyerek şu iki âyeti delil getirmiştir: "Biz ise ona ilim ve kudretimizle daha yakınız; fakat siz (yapılmakta olan) işleri görmüyorsunuz."²⁸ "...ve biz ona şah damarından daha yakınız."²⁹ Burada ilk âyet olan Vâkıa sûresi 85. âyet ölüm ve ahiretle alakalı bir bağlamdadır.³⁰ Ancak ikin-

²⁴ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 3.

²⁵ el-En'âm 6/59; Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 3.

²⁶ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 6.

²⁷ el-Mâide 5/90; Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 6.

²⁸ el-Vâkıa 56/85; Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 9.

²⁹ el-Kâf 50/16; Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 9.

³⁰ Vâkıa sûresi 83.-85. âyetler arası mealini şöyle verebiliriz: "Can boğaza gelip dayanıldığına siz bakar dururken biz ona sizden daha yakınızdır. Fakat siz göremezsiniz.

ci olarak yer verilen Kâf sûresi 16. âyetle birlikte Allah'ın kuluna olan yakınlığını ifade eden bir âyet olarak anlaşılmıştır. Bundan dolayı kişinin kendini bildiği takdirde Allah'ın kendisine ne derece yakın olduğunun da farkına varabileceği ve böylece Rabbini de bileceği düşüncesine delil olmuştur. Benzer ifadeler dokuzuncu bölümde de yer almaktadır. Bu kısımda da Allah ile kulun yakınlığı şu şekilde ifade edilmiştir:

Nitekim insana candan; Çalap Tanrı'ya da kuldun yakını yok... Nitekim can, tene yakındır; Çalap Tanrı da kullarına şu âyette belirtildiği gibi yakındır: "... üç kişinin gizli bulunduğu yerde dördüncü mutlaka O'dur. Beş kişinin gizli bulunduğu yerde altıncıları mutlaka O'dur; bunlardan az veya çok ne olurlarsa olsunlar, nerede bulunuyorlarsa bulunsunlar, mutlaka onlarla beraberdir."³¹ Nitekim can vücudun tedbirindedir; Tanrı Ta'âlâ da kullarının tedbirinde öyledir. Böyle bilmek gerek. Nitekim tenin dirliği can iledir; âlemin dirliği de Tanrı Ta'âlâ iledir.³²

Bu kısımda da ten ile canın yakınlığı gibi Allah'ın kuluna çok yakın olduğunu belirtirken delil olarak sunduğu âyete, atıf yaptığını belirten bir ifadeyle ve konuyla bağlantısını kurarak yer vermiştir.

2.3. Söz Tamamlayıcı Delil Âyetler

Söz tamamlayıcı delil âyetler olarak isimlendirdiğimiz âyetler, *Makâlât*'taki bir paragrafın herhangi bir cümlesiymişçesine konunun akışına dâhil edilmiş konuyu tamamlar mahiyette sunulan âyetlerdir. Bu şekilde yer verilmiş âyet örneklerine bakalım:

Makâlât'ın ikinci bölümünde imanın akıl, dil ve gönül üzere olmasından bahsedilmiştir. Ariflere göre iman, akıl üzereyken herkese göre dil ve gönül üzeredir, denilmiştir.³³ Bu açıklamadan sonra gelen cümle ve hemen onun arkasına eklenen âyet birbirini tamamlar niteliktedir: "Kim Çalap Tanrı'ya gönülden tanıklık yapmazsa mutlak kâfirdir."³⁴ "...ve onlar deve iğne deliğinden geçinceye kadar cennete giremeyecekler."³⁵ Burada kâfirlerin durumunu ifade eden A'râf sûresi 40. âyet paragrafın akışına dâhil edilerek sözün tamamlayıcısı olarak sunulmuştur. Yine bu konunun devamında gelen cüm-

Mademki hesap vermeyeceksiniz (öyle onu (hayata) geri döndürün sözünüzde doğrusunuz."

³¹ el-Mücâdele 58/7; Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 48.

³² Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 48.

³³ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 10.

³⁴ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 10.

³⁵ el-A'râf 7/40; Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 10. Esas aldığımız eserde sûre ve âyet numarası hatalı verilmiştir.

leler ve söz tamamlayıcısı âyet şöyledir: “Öte taraftan diliyle tanıklık yapıp da gönlü ile inanmazsa münafıktır. Cehennem en alt tabakasında olur.”³⁶ “Şüphesiz ki münafıklar cehennem en alt tabakasında olacaklar.”³⁷ Burada ise sözün hemen arkasına delil olan âyet Nisâ sûresi 145. âyeti getirilmiştir.

Söz tamamlayıcı delil âyet bir örnek de üçüncü bölümdedir. Burada şeriât makamları beyan edilirken dördüncü makam, helâl kazanmak ve faizi haram bilmek olarak bildirilmiştir³⁸ ve söz “Allah alışverişi helâl fâizi haram kıldı.”³⁹ âyetiyle tamamlanmıştır.

Yedinci bölümdeki başka bir örneğe bakacak olursak bu kısımda Hacı Bektâş Veli, *can* olarak isimlendirdiği ruh hakkında açıklamalar yapar. Öncelikle ruhun hakikatini Allah’ın bildiğini beyan eden İsrâ sûresi 85. âyete⁴⁰ yer verir.⁴¹ Ardından *canın* üç türünden söz ederek bu üç *canı* şöyle ifade eder:

Birinci cana cismâni ruh denir ki teni diri kılar; diken battığını ve kıl çekildiğini duyar. İkinci cana maâş ruhu, yaşama ruhu denir. Yer, içer; acıkır ve susar. Üçüncü cana ruh-ı revân (yürüyen, akan ruh) denir ki ten uyuyunca uyanır; “Uygunuzu da istirahatiniz (için bir vesile) kıldık.”⁴² Yani uygunuz rahatınızdır, der; hemen her zaman ten rahatı için değildir. Bundaki mânâ şudur: Üç kişiye söz yoktur: Bunlardan ilki reşit olmayan çocuk, ikincisi deli, üçüncüsü de uyanıncaya kadar uyuyan insandır... Şimdi uygunun kimi insanlara ten rahatı, kimi insanlara da can rahatı verdiğini öğrendin.⁴³

Bu kısımda Nebe sûresi 9. âyet, paragrafın akışı içerisinde yer verilmiş söz tamamlayıcı delil âyettir. Bu âyet Hacı Bektâş Veli’nin üçüncü can yani ruh-ı revân olarak tanımladığı kanaatimizce bilinç diyebileceğimiz mefhumu ifade etmektedir. Hacı Bektâş Veli söz konusu üçüncü canın uyuyunca uyandığını belirtmiştir. Buna göre uygunun dinlenme vesilesi olması sadece ten için değil üçüncü can olarak ifade ettiği can için de geçerlidir ve bunun delili ise Nebe sûresi 9. âyettir.⁴⁴ Çünkü uyuyan insana söz yoktur yani uyuyan söylenenlerden sorumlu değildir. Bilinç sorumluluktan uzaklaşmışken bilinçaltının uyanık ve dolaşımında olduğu söylenebilir.

³⁶ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 10.

³⁷ en-Nisâ 4/145. Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 10.

³⁸ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 13.

³⁹ el-Bakara 2/275 Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 13.

⁴⁰ وَيَسْئَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا

⁴¹ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 24.

⁴² en-Nebe 78/9; Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 24.

⁴³ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 24-25.

⁴⁴ وَجَعَلْنَا نَوْمَكُمْ سُنَاتًا

2.4. Sıralı Delil Âyetler

Sıralı delil âyetler ismiyle andığımız âyetler, *Makâlât*'ta bir söz söylendikten sonra bir âyet getirilmesi veya peş peşe sıralanan âyetleri ifade etmektedir. Bu biçimin yukarıdaki diğer iki biçimden farkı; doğrudan Kur'ân'a atf yapıldığına dair bir ifadenin bulunmaması ve paragrafla veya söylenen sözle bütünleşerek söz tamamlayıcı şekilde âyete yer verilmemesidir. Bir sözden sonra bağlantı cümlesi olmadan veya sözle bütünleşmeden sözün akışından ayrı duran âyetle delil getirme biçimidir. Bu âyetlerin bağlamı ve konuları birbirlerinden farklı olabildiği gibi onlardan önce söylenmiş olan sözle de bağlantısını kurmak bazen pek mümkün olmamaktadır. Ancak okuyucunun ve araştırmacıların yorumları sayesinde bu âyetlerin onlardan önce söylenen söz ile irtibatının sağlanabileceği düşünülmektedir.

Altıncı bölümde sıralı delil âyetler olarak isimlendirdiğimiz şekilde bir sunuş görülmektedir. Bu kısımda, dil ile iman ettiğini söylese de gönlüyle iman etmeyen kişinin amellerinin boşa gideceği belirtilir.⁴⁵ Ardından şu âyete yer verilir: *"Yaptıkları her işi ele alır, onu toz duman ederiz."*⁴⁶ Burada doğrudan Kur'ân'a atf olmamakla birlikte söylenen söz ile de bir bağlantı kurulmamış, âyetten önce veya sonra açıklayıcı bir ifadeye yer verilmemiştir. Esasında âyet, bağlamı itibariyle iman etmeyenlerin ahirette her şeyden mahrum kaldıklarını anladıkları andan bahsetmektedir. Bu bağlamda düşünüldüğünde Hacı Bektâş Veli'nin iman anlayışının temelinde kalp ile iman olduğu söylenebilir. Fakat bu hususa dair bir açıklama âyetin verildiği kısımda yoktur. Okuyucu verilen bu âyetin söylenen söze delil olduğunu fark etse de söz ve âyet arasındaki kopukluğun da farkında olacaktır.

Yine altıncı bölümde Hacı Bektâş Veli, kırk makâmdan hiçbirinin eksik olmaması gerektiğini çünkü kırk makamda hiçbir nesnenin eksik olmadığını vurgulamıştır. Bunun ardından şu üç âyeti peş peşe sıralamıştır:

*"Sana her şeyi açıklayan, müslümanlara doğruyu gösteren rehber, rahmet ve müjde olarak Kur'ân'ı indirdik."*⁴⁷

⁴⁵ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 20-21.

⁴⁶ el-Furkân 25/23; Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 21. ; Esas aldığımız eserde söz konusu âyete iki kez peş peşe iki farklı çeviriyle yer verilmiştir. Seha Neşriyat baskısı olan *Makâlât*'ta bu âyete ilgili kısımda bir kez yer verildiği görülmektedir. Bkz. Coşan, *Hacı Bektâş-ı Veli Makâlât*, 32.

⁴⁷ en-Nahl 16/89; Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 21.

“Biz ise her şeyi (levh-i mahfûza) yazıp tespit ettik.”⁴⁸

“Eğer yeryüzünde ağaçlar kalem, denizler mürekkep olsa ve yedi deniz daha yardımcı olsa Allah’ın sözleri (yazılmakla) tükenmez.”⁴⁹

Burada âyetlerin öncesinde veya sonrasında delil olma yönlerine dair herhangi bir açıklama olmadığı için âyetlerle konunun bağlantısı, okuyucunun müstesabâtına ve yorum gücüne göre oluşacaktır. Kanaatimizce kırk makamın Kur’ân’dan mülhem olduğu ve Kur’ân’ın da her şeyi açıkladığı anlatılmak istenmiştir. Bu, ilk bölümde şeriatın Kur’ân ile bilinebileceğinin ifade edilmesinden sonra “Yaş veya kuru her şey apaçık bu kitap içindedir.”⁵⁰ âyetinin delil gösterilmesi gibidir.

Bahsi geçen peş peşe sıralanmış üç ayetten altı-yedi satır geri gidildiğinde şöyle bir ifade ile karşılaşılır: “Eğer bu kırk makamın birisi eksik olursa hakikat tamam olmaz...”⁵¹ Bu cümleden yola çıkarak söz konusu üç âyete bakıldığında bir hakikat anlayışı ortaya çıkmaktadır. Buna göre hakikat, Allah’ın sözlerini ve dolayısıyla Kur’ân’ı içeren aynı zamanda yazılıp tespit edilmiş her şeydir. Tabi ki daha önce değindiğimiz gibi bu tarz tanımların ve açıklamaların okuyucuların ve araştırmacıların yorumlarından öteye geçmesi pek mümkün görünmemektedir. Çünkü âyetlerin yer verildiği kısımda bağlantı cümleleri veya âyetlerle ilgi kurulmuş açıklamalar bulunmamaktadır.

Benzer şekilde yine altıncı bölümde kırk makâmda hiçbir şeyin eksik olmadığı dile getirildikten sonra, kanaatimizce, kırk makâmda var olan öğelere örnek verilmiştir. Ancak sadece sevinmek var, sevgi var, ümit var gibi kısa ifadeler kullanılıp hiçbir ilgi kurulmadan ve açıklama yapılmadan bahsi geçen kısa ifadeler birer âyet ile örneklendirilmiştir.⁵² Mesela “ümit var”⁵³ denildikten sonra “Allah’ın rahmetinden ümidinizi kesmeyiniz.”⁵⁴ âyeti, “korku da var”⁵⁵ denildikten sonra “Allah münâfık erkek ve kadınlar ile kâfirlere cehen-

⁴⁸ en-Nebe 78/29; Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 21. ; Esas aldığımız eserde ve Seha Neşriyat baskısı olan Makâlât’ta sûre numarası hatalı verilmiştir.

⁴⁹ Lokmân 31/27; Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 21.

⁵⁰ el-En’âm 6/59; Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 3.

⁵¹ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 20.

⁵² Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 21-22.

⁵³ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 21.

⁵⁴ ez-Zümer 39/53. Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 21.

⁵⁵ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 22.

nem ateşini vadetti."⁵⁶ âyeti delil olarak sunulmuştur. Burada anlaşılan odur ki varlığı belirtilen isim veya sıfatın âyette geçiyor olması delil olarak o âyetin sunulması için yeterli görülmüştür. Âyetlerin bire bir konuyla ilgili olmasından ya da bağlamlarından ziyade bahsi geçen konuya uygun ifadeyi içermesi önemsenmiş ve bu anlayışa göre âyetler seçilmiştir.

Sonuç

Makâlât'ta Kur'ân ve sünnet eksenli dört kapı kırk makamın ele alındığı, bundan dolayı delil maksatlı âyetlere yer verildiği açıktır. Âyetlerin delil olarak sunulma biçimi; doğrudan Kur'ân'a atıf yapıldığı belirtilerek, söz tamamlayıcısı olarak veya âyetlerin peş peşe sıralanması şeklindedir. Hacı Bektâş Veli'nin dört kapı ve kırk makamı açıklamaya uygun bulduğu ve delil gördüğü âyetlere yer verirken bağlamdan ziyade âyetin anlamını esas aldığı görülmektedir. Âyetin bir cümle olarak anlamı, anlatılmak istenen konuyla uyum sağlıyorsa âyetin delil olarak sunulmasının uygun görüldüğü anlaşılmaktadır. Bu durum ise eserdeki âyetlerin içinde bulunduğu konu ve açıklamaları, tasavvufi tefsir kategorisinde değerlendirilebilmeye kapı aralayabilecek niteliktedir.

Kaynakça

- Coşan, Esad. *Hacı Bektâş-ı Veli Makâlât*. Ankara: Seha Neşriyat, 1971.
- Dindi, Emrah. *Alevi-Bektâşi Geleneğinde Kur'ân Anlayışı*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2015.
- Güzel, Abdurrahman. *Hacı Bektâş Velî ve Makâlât*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2002.
- Hacı Bektâş Veli. *Makâlât*. thk. Esad Coşan. sad. Hüseyin Özbay. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.

⁵⁶ et-Tevbe 9/68. Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 22.

Hacı Bektâş Veli'nin *Makâlât* İsimli Eserinde Hz. Adem Kıssası Bağlamında İsrâiliyyât Konusuna Yaklaşımı

Ahmet ÖZDEMİR*

Giriş

Bektâşilik tarikatının kurucusu, ilim ve fikir adamı olan Hacı Bektâş Veli, adından söz ettiren mutasavvıflardan birisidir. Kendi döneminde yazılmış kaynaklarda fazlaca yer almamış olmakla birlikte daha sonraki dönemlerde yazılmış eserlerde hakkında epeyce malumat bulunmaktadır. *Makâlât* isimli eseri ise tasavvufa yeni girmiş olanlara yol göstermek gayesiyle kaleme alınmıştır. İçeriği sadece bununla sınırlı olmayıp farklı konularda da görüşler ortaya konmuştur.

Bu konulardan bir tanesi de Hz. Adem kıssasıdır. Bu kıssa ilahi dinlerin her zaman ilgisini çekmiş ve orada yer alan bazı meseleler bu dinlerden bir kısmının temel esaslarından kabul edilmiştir. Hz. Adem kıssasına, Kur'ân'da genel hatlarıyla değinilirken birçok konuda ayrıntıya girilmemiştir. İnsanın merakını celbeden bu ayrıntılar daha çok Tevrat ve İncil'de yer almaktadır. Bu iki kaynaktan alınan bilgiler ise İsrâiliyyât diye adlandırılmaktadır. Çalışmamızda Hacı Bektâş Veli'nin İsrâiliyyât konusunda nasıl bir yaklaşıma sahip olduğu ele alınacaktır. Bu konuyu ele alış tarzı onun ilmi birikimi, konulara yaklaşım tarzı ve üslubu açısından kendisi hakkında bir kanaat oluşmasına vesile olacaktır.

1. Hacı Bektâş Veli ve *Makâlât* İsimli Eseri

Asıl adı Bektâş olup muhtemelen vefatından sonra Hacı Bektâş Veli (ö. 669/1271) olarak meşhur olmuştur.¹ Hacca gittiği için Hacı unvanını aldığı,²

* Doç. Dr. Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi. ahmet.aozdemir@gop.edu.tr. orcid /0000-0002-2389-6693.

¹ Ahmet Yaşar Ocak, "Hacı Bektâş-ı Veli", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1996), 14/455.

² Hünkâr Hacı Bektâş Veli, *Vilâyetname* (İstanbul: Can Yayınları, 1999), 19; İsmet Zeki Eyüboğlu, *Bütün Yönleriyle Hacı Bektâş Veli* (İstanbul: Özgür Yayınları 1998), 60.

keramet gösterip okulun ortasından su çıkardığı için kendisine Hünkâr denildiği de söylenmiştir.³

1209 yılında Horasan'da doğan Hacı Bektâş Veli, 1271 yılında Hacibektaş'ta vefat etmiştir.⁴ Hz. Ali'nin soyundan gelen bir Arap olduğu da onunla ilgili iddialar arasındadır.⁵

Anadolu'ya Yesevîlik ile Kalenderiliğin karışımı olan Haydarilik tarikatı mensubu olarak geldiği, vefailik tarikatına intisap ettiği anlaşılmaktadır.⁶ O dönem Kırşehir'e bağlı Hacibektaş'a yerleşerek⁷ orada kendi tekkesini kurduğu da söylenmiştir.⁸ Yesevîlik ve Kutbuddin Haydar geleneklerine bağlı bir haydari şeyhi olduğu anlaşılmaktadır.⁹ Babailer İsyânı'nın lideri olan Baba Resul, asıl adıyla Baba İlyas'ın kıymetli halifelerinden biri olarak kabul edilmiştir.¹⁰ Kısaca döneminin şeyhlerinden ve arif kişilerinden biri olarak da anlatılmaktadır.¹¹

Amasya'da Baba İshak'la tanıştıktan sonra yeni bir düşünce anlayışına evrilmiştir. İnanç ayrımı yapmaksızın bütün insanlara sevgiyle yaklaşan biridir.¹² O dönemlerde genel bir politika olarak Anadolu'da yaşayan Mevlâna, Yunus Emre gibi şahsiyetlerde de aynı anlayışın olduğunu görmekteyiz. Çünkü adı geçen bu kişilerin, bölgesindeki Hıristiyanların ve Şamanist Moğolların Müslüman olması için çabaları olmuştur. Onun faaliyetleri, İslam kültürü ve inanç sistemiyle İslam öncesi Türk kültür ve inancını mezceden bir yapı oluşturmaktadır.¹³ Ortaya koyduğu faaliyetlerinde de bunun izlerini görmek mümkündür.

Vilâyetname isimli eserinde hayatına dair birçok bilgi yer almaktadır. Bunun yanında eserde onun ölen bir çocuğu dirilttiği, taşa dönüştürdüğü buğdayı yiyen bir erkeğin hamile kaldığı, seccadesiyle havada durup na-

³ Hacı Bektâş Veli, *Vilâyetname*, 18.

⁴ Eyüboğlu, Bütün Yönleriyle Hacı Bektâş Veli, 58.

⁵ Hacı Bektâş Veli, *Vilâyetname*, 12; Eyüboğlu, Bütün Yönleriyle Hacı Bektâş Veli, 60.

⁶ Ocak, "Hacı Bektâş-ı Veli", 14/457.

⁷ Hacı Bektâş Veli, *Vilâyetname*, 51.

⁸ Eyüboğlu, Bütün Yönleriyle Hacı Bektâş Veli, 59.

⁹ Ocak, "Hacı Bektâş-ı Veli", 14/457.

¹⁰ Ahmet Eflaki, *Ariflerin Menkıbeleri* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1964), 371.

¹¹ Taşkoprülüzâde Ahmed Efendi, *eş-Şakaiku'n-Nu'maniyye fi `ulemâi'd-Deveti'l-`Usmâniyye*, haz. Muhammed Hekimoğlu (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019), 52.

¹² Eyüboğlu, Bütün Yönleriyle Hacı Bektâş Veli, 59, 101.

¹³ Ocak, "Hacı Bektâş-ı Veli", 14/456.

maz kıldığı, kayayı hamur gibi yoğurduğu, taşı kestiği, her şeyi taşa dönüştürdüğü gibi kerametlerinden bahsedilir.

Öte yandan bilgiyle dolu aydın bir kalbinin olduğu,¹⁴ dış görünüşe önem vermediği, namaz kılmadığı,¹⁵ şeriata uygun hareket etmediği¹⁶ onunla ilgili iddialardan bazılarıdır. Bunun yanı sıra kendisi hakkında ortaya atılan bazı sapkın ifadelerin ona ait olmadığı¹⁷ da dile getirilmiştir.

Makâlât isimli eserinin ise kendisinden sonra anonim derleyiciler tarafından kaleme alınmış olup aslından uzaklaşmış olma ihtimali yüksek görülmüştür.¹⁸ Bu eserin içeriğinin, Kur'ân ve sünnetten alıntılar yapılması nedeniyle Bektâşilikle bağdaşmadığı da iddia edilmiştir.¹⁹ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*'ta marifetten, şeriattan, tarikattan, hakikatten bahseder. Şeytanın hileleri ve onlarla baş etmenin nasıl olacağını beyan eder. Son olarak da Hz. Adem'le ilgili bilgilere, bunun yanında birçok ayet ve hadise de yer verir.

2. Hz. Adem Kıssası

İnsanlık tarihi açısından peygamber kıssaları önemli bir yere sahiptir. Bütün ilahi dinlerde tahrif edilmiş dahi olsalar bu kıssaların az ya da çok kalıntıları mevcuttur. Hz. Adem kıssası da onlardan bir tanesidir. Kur'ân'da ilk insan ve halife olarak anlatılan Hz. Adem, Tevrat ve İncil'de adeta günah keçisi ilan edilmiş ve yaptığı hatanın bedelini bütün insanlığın bugün dahi ödemeye devam ettiği gibi yanlış bir temel üzerinden gidilmiştir.

Kur'ân'da bu kıssa farklı surelerde²⁰ geniş bir şekilde yer almaktadır. Tevrat'ta Tekvin bölümünde konuyla ilgili ayrıntılı bilgilere yer verilirken İncil, Tevrat'ta olduğu gibi yaratılışın detaylarına girmez. Daha önce indirilen Tevrat'ın varlığına karşı olmadığı için Tevrat'ın yaratılışla ilgili Tekvin bölümünü olduğu gibi kabul ederek bünyesine dâhil etmiştir. Dolayısıyla Hristiyanlar kâinat ve insanın yaratılışına dair bilgileri aynen kabul ederler.²¹

¹⁴ Eflaki, Ariflerin Menkıbeleri, 371.

¹⁵ Eflaki, Ariflerin Menkıbeleri, 481.

¹⁶ Eflaki, Ariflerin Menkıbeleri, 371.

¹⁷ Taşköprülüzâde, eş-Şakaiku'n-Nu`maniyye, 52.

¹⁸ Ocak, "Hacı Bektâş-ı Veli", 14/457.

¹⁹ Eyüboğlu, Bütün Yönleriyle Hacı Bektâş Veli, 65.

²⁰ Bkz. el-Bakara 2/30-38; el-A'râf 7/19-27.

²¹ Hamza Gökdere, *Kur'an-ı Kerim ve Kitab-ı Mukaddes'te Yaratılış* (Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 27.

3. İsrâiliyyât'a Genel Bir Bakış

İsrâiliyyât kelimesi israiliyye/إسرائيلية kelimesinin çoğulu olup İsrailoğullarına nispet edilerek bu şekilde isimlendirilmiştir.²² Bazı araştırmacılara göre bu kavram İslam dışı bütün inanç sistemlerini ve onlara ait hikayeleri, bazılarına göre ise İslam'a girmiş olan Yahudi ve Hıristiyanlara ait kıssa ve hikayeleri ifade etmek için kullanılır.²³ İsrâiliyyât, Hıristiyan kültürü ile ilgili olmakla birlikte daha çok Yahudi kültürüyle ilgili bir kavramdır.²⁴ Arap yarımadasında Yahudilerin daha çok olması, Hz. Peygamber döneminde Müslüman olanların daha çok Yahudilerden olması ve bu dinin Hıristiyanlığa göre daha eski ve köklü bir yapı arz etmesi bunda etkili olmuştur.²⁵ O nedenle tefsirlerde Hıristiyan kaynaklarından alıntı fazla değildir.²⁶ Daha çok Yahudi kaynaklarından alıntılar mevcuttur.

Bu tür bilgilerin kaynak değeri taşıyıp taşımayacağına dair çeşitli tasnifler yapılmıştır.²⁷ Bu konu, bahsi geçen kaynakların tahrif edilmesiyle doğrudan ilişkilidir. Nitekim Yahudiler, Tevrat'ı tahrif ettikleri gibi bu değişime uğrayan nüshada da yorum tahrifatı gerçekleştirmişlerdir. Mesela Tevrat'taki "Hiçbir zaman çalma"²⁸ hükmünü "Yahudi birinden çalma" olarak yorumlamışlardır.²⁹ Pavlos da asli günah ve vaftiz konusunda Tevrat'tan etkilenmiştir.³⁰ Yani Yahudilerinkine benzer bir tahrifat gerçekleştirmiştir.

4. Makâlât'ta Hz. Adem Kıssası Bağlamında İsrâiliyyât

4.1. Yaratılışı

Makâlât'ta Hz. Adem'in yaratılışı geniş yer tutar. İlk insan ve ilk peygamber olmasının bunda önemli bir etkisi vardır. Ayrıca bütün ilahi dinlerde ortak bir nokta olarak Hz. Adem yer almaktadır.

²² Muhammed Ebû Şehbe, *el-İsrâiliyyât ve'l-mevzû'ât fî kütübi't-tefsîr* (Kahire: Mektebetü's-Sünne, 1408), 12.

²³ Remzî Na'na'a, *el-İsrâiliyyât ve eseruhâ fî kütübi't-tefsîr* (Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1390/1970), 73.

²⁴ Özcan Hıdır, *Yahudi Kültürü ve Hadisler* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2018), 25.

²⁵ Hıdır, *Yahudi Kültürü ve Hadisler*, 26.

²⁶ Ebû Şehbe, *el-İsrâiliyyât*, 14.

²⁷ Na'na'a, *el-İsrâiliyyât*, 76.

²⁸ Çık.20:15.

²⁹ İsrail Shakak, *Yahudi Tarihi Yahudi Dini*, çev. Ahmet Emin Dağ (İstanbul: Anka Yayınları, 2004), 75.

³⁰ Galip Atasagun, *İlahi Dinlerde Dini Semboller* (Konya: Sebat Ofset Matbaacılık, 2002), 235.

Hacı Bektâş Veli, ilk etapta Hz. Adem'in yaratıldığı toprağın hangisi olduğuyla konuya başlar. Ona göre Allah, Adem'in vücudunu Medine toprağından, başını Beytül Makdis (Kudüs) toprağından, yüzünü Kabe toprağından, kulağını Tûr-ı Sina (Hz. Musa'nın Allah'ın tecellisi ile karşılaştığı ve konuştuğu, Sina yarımadasında bulunan dağ) toprağından, ağzını Medine'nin doğu toprağından, burnunu Dımeşk (Şam) toprağından, dudaklarını Berberiyye (Kuzey Afrika) toprağından, sakalını cennet toprağından, dilini Buhara toprağından, dişlerini Harezem toprağından, boynunu Çin toprağından, kollarını Yemen toprağından, sağ elini Mısır toprağından, sol elini Fars toprağından, tırnaklarını Hatay toprağından, parmaklarını Sistan toprağından, göğsünü Irak toprağından, karnını Huzistan toprağından, sırtını Hemedan toprağından, cinsel organını Hindistan toprağından, hayalarını Bizans toprağından, uyluklarını Türkistan toprağından, dizlerini Kırım toprağından, dirseklerini Antalya toprağından, topraklarını Rum toprağından, ayaklarını Frengistan topraklarından yaratmıştır.³¹

Tevrat tefsirlerinde ve apokrif (dini metinlerin parçası olmayan) kitaplarda Hz. Adem'in yaratıldığı toprağın, Kudüs'teki kutsal mabedin bulunduğu yerden ve dünyanın farklı bölgelerindeki kırmızı, siyah ve beyaz topraklardan alındığı belirtilir.³² Ortak noktaları, Hz. Adem'in, dünyanın farklı bölgelerinden alınan topraklardan yaratılmasıdır.

Farklı bölgelerdeki topraklardan yaratıldığına dair rivayetler de mevcuttur.³³ Ancak bu rivayetler İslam ulemasınca itimada layık görülmemiştir.³⁴

Hz. Adem'in bedeninin yaratılmasıyla ilgili Hacı Bektâş Veli, şöyle bir bilgi de aktarmıştır: "Daha sonra Azazil (şeytan cennette iken ona verilen isim) yanından geçerken onu gördü. Adem'e bakınca korkuya ve dehşete kapıldı. Şaşkınlık yaşadı. Yanına eğilip göğsüne dokununca onun küt küt attığını gördü.³⁵ İblis, Hz. Adem'e baktıktan sonra bunun içi boşmuş bundan hayır gelmez şeklinde bir ifade kullandı. Bunun üzerine Allah, Adem'in göğsü benim ocağımdır. Ben onu kendi gücümle doldururum şeklinde İb-

³¹ Hünkâr Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*. haz. Esat Coşan (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990), 49.

³² Süleyman Hayri Bolay, "Adem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/358.

³³ Ebû İshak Ahmed b. Muhammed es-Sa'lebî, *'Arâ'isü'l-mecâlis* (Mısır: Mektebetü'l-Cumhuriyyetül-Arabiyye, ts.), 25.

³⁴ Bolay, "Adem", 1/359.

³⁵ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 50-51.

lis'e karşılık verdi."³⁶ Buna benzer rivayetler tefsirlerde³⁷ ve hadis kaynaklarında mevcuttur. Örneğin bir hadiste Hz. Peygamber, "Allah, Adem'e şekil verdiğinde, onu öylece bıraktı. Bu arada İblis gelip etrafında dönüyordu, onu öyle görünce dedi ki: "Ben ona galip gelirim, o güçsüz bir varlıktır."³⁸

Yaratılış aşamalarına gelince Ona göre Hz. Adem, kendisine ruh üflenmeden önce bir süre kendi haline bırakıldı. Yatıp uyudu. Sonra şekle dönüşmüş cıvık bir çamur oldu. Daha sonra kuruyup yarıldı ve pişmiş çamura, balçığa dönüştü. Sonraki aşamada ise şekil aldı. Kalıplar halinde yarıldı. Bütün bu aşamalar kısa bir sürede değil uzun bir zaman diliminde gerçekleşti.³⁹ Bahsi geçen bu uzun süre bedenın yaratılması ile ruh üflenmesi arasında geçen süredir.⁴⁰

Hıristiyan apokrif metinlerinde de benzer şekilde Hz. Adem'in bedeni yaratıldıktan uzun bir süre sonra ruh üflendiğinden bahsedilmiştir.⁴¹ Hz. Adem'in yaratılış aşamaları değil de uzun süre cansız bir şekilde bekletilmesi yönüyle Hacı Bektâş Veli'nin görüşleri ile İsraili rivayetler arasında bir benzerlik söz konusudur.

Hacı Bektâş Veli'nin değindiği bir diğer konu Hz. Adem'in yaratıldığı yerle ilgilidir. Ona göre Hz. Adem, Mekke ile Yemen ve Taif arasında bir bölgede yaratılmıştır.⁴²

Tevrat'ta Hz. Adem'in, yaratıldıktan sonra doğuda Aden civarında bir bahçeye yerleştirildiği⁴³ bahçenin ortasında iyiyle kötüyü bilme ağacının bulunduğu,⁴⁴ bu bahçeyi besleyen dört ırmağın Nil, Fırat, Dicle ve Kızılır-

³⁶ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 51.

³⁷ Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Kahire: Dâru'l-Hicr, 1422/2001), 1/483.

³⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nîsâbüri, *el-Mustedrek ala's-Sahihayn*, thk. Mustafa Abdulkadir Ata (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1990), 2/591.

³⁹ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 50.

⁴⁰ Avni Öz mansur, *Başka Dünyalardaki Ademler* (Ankara: Önder Matbaacılık, 2011), 44.

⁴¹ Tuğrul Kurt, "Dinlerde ve Mitolojilerde İlk İnsan Çifti ve İnsanın Yaratılışı", *Din ve Bilim Açısından Yaratılış*, ed. Mehmet Bulgen-Enis Doko (İstanbul: MÜİFV Yayınları, 2022), 64.

⁴² Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 50.

⁴³ Tevrat. Erişim 25 Mart 2024. <https://www.dinvemitoloji.com/search/label/kutsal%20kitap%20pdf?max-results=6>, Yar.2/8.

⁴⁴ Yar. 2:9.

mak olduğu anlatılır.⁴⁵ Hacı Bektâş Veli'nin bahsettiği yer de yaklaşık olarak aynı bölgeye tekabül etmektedir.

Yahudi kaynaklarında Hz. Adem'in yaratılışıyla ilgili daha ilginç bilgiler de mevcuttur. Örneğin Yahudi din alimlerinin yorumları olan Midraş'ta Hz. Adem'in çift cinsiyetli yaratıldığından bahsedilir.⁴⁶ Hz. Adem'in yaratılıp yaratılmamasıyla ilgili melekler arasında geçen tartışmadan bahsedilir.⁴⁷ Yine Yahudi kaynaklarında başlangıçta insanın kuyruklu olduğu, daha sonra onurunu korumak için bu kuyruğun kaldırıldığı yer alır.⁴⁸ Yahudi anlayışına göre başlangıçta yeryüzünü kaplayacak kadar büyük yaratılan Adem, işlediği günah nedeniyle hemen küçülürmüştür,⁴⁹ denilir.

Hıristiyanlar, Hz. Adem'le ilgili olarak Tevrat'ta geçen bilgileri benimsemiş ama yorumlamalarda farklılıklara gitmişlerdir.⁵⁰ Hıristiyanların kitapları olan dört İncil ve Mektuplarda Hz. Adem'in yaratılışından ziyade insan ile Allah arasındaki ilişkiden bahsedilmiş, Hıristiyan yorumcular ise Hz. Adem'e gerçek bir insandan ziyade sembol bir şahsiyet olarak yer vermişlerdir.⁵¹ İncil'de başlangıçta Allah'ın insanları bir erkek ve dişiden yarattığı, adamın anne babasını ihmal ederek karısıyla yakınlaşacağı anlatılır.⁵² Hıristiyan teolojisinde Hz. İsa ikinci ve masum olan Adem olarak nitelendirilmiştir.⁵³ Yani Hz. Adem ile Hz. İsa arasında çok sıkı bir bağ olduğu inancına sahiptirler.

4.2. Eşi ve Çocuklarının Yaratılması

Hacı Bektâş Veli, Hz. Adem'in eşi ve çocuklarının yaratılmasına dair de açıklamalarda bulunmuştur. O, Havva'nın; Hz. Adem'in sol eğe kemiğinden yaratıldığını ve ona yar edildiğini, doksan batın çocuk doğurduğunu,

⁴⁵ Emre Turgut, *İbrahimî Dinlerde Yaratılış Fenomeninin Mitolojik Kökenleri* (Çanakkale: Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 86.

⁴⁶ Bereshit Rabbah. Erişim 20 Mart 2024. https://www.sefaria.org/Bereshit_Rabbah?tab=contents, 8/1.

⁴⁷ Bereshit Rabbah, 8/5.

⁴⁸ Bereshit Rabbah, 14/10.

⁴⁹ Salime Leyla Gürkan, "Yahudi ve İslâm Kutsal Metinlerinde İnsan'ın Yaratılışı ve Cennet'ten Düşüş", *İslâm Araştırmaları Dergisi* 9 (2003), 31.

⁵⁰ Nurullah Agitoğlu, "Prophet Adam According to the Holy Books and Hadiths", *The Journal of Academic Social Science Studies [JASSS]* 26 (2014), 4.

⁵¹ Mustafa Erdem, *Hz. Adem* (Ankara: TDV Yayınları, 2007), 49-50.

⁵² Mat.19:4-5; Mar.10:6-8.

⁵³ Ayşegül Hafızoğlu, "Mitoloji ve İlahi Dinlerde İnsanın Yaratılışı", *Marifetname* 9/1 (2022), 18.

on oğlu ve on kızı olup isimlerinin Veheme, Vedde, Suva, Yagus, Ya'uk, Nasr, Abdu'n-nasır-Habil, Kabil ve Şit olduğunu söylemiştir.⁵⁴ Kur'ân'da⁵⁵ burada geçen bazı isimler, Nuh peygamberin kavminin taptığı putlar olarak geçmektedir.

Devamında Hacı Bektâş Veli, Şit'in bir batında doğmuş olabileceğini, Hz. Adem'in, emaneti Şit'e verdiğini, Şit'in doksan oğlu ve doksan kızı olduğunu ve bütün insanların bunlardan türediğini Nisâ sûresi 4/1. ayetinin⁵⁶ buna işaret ettiğini ifade etmiştir.⁵⁷

Tevrat'ta Hz. Adem uyurken onun kaburga kemiğinden bir kadın yaratıldığından,⁵⁸ her ikisinin de çıplak olup henüz utanmanın ne olduğunu bilmediklerinden,⁵⁹ erkeğin anne babasını bırakarak karısına bağlanacağından,⁶⁰ Habil'in ölümünden sonra onun yerine Şit isimli bir evlat dünyaya getirdiklerinden⁶¹ bahsedilir.

Bu bağlamda şunu ifade etmek isteriz ki insanın tek bir nefisten yaratılmasından kastın Hz. Adem olduğu görüşünü savunanların İsrâiliyyâtın etkisinde kaldığı söylenmiştir. Çünkü bu kelimenin Kur'ân'da olumsuz anlamları da mevcuttur.⁶²

Burada Hz. Adem'in, eşi Havva'ya bağlılığının anne-babasını ihmal edecek derecede aşırı düzeyde olması ve Şit isimli bir oğlunun dünyaya geleceğinin haber verilmesi noktasında Hacı Bektâş Veli, Tevrat'ta yapılan açıklamalara benzer ifadeler kullanmıştır.

4.3. Ruh Üflenmesi

Bir diğer mesele Hz. Adem'e canlılık veren ve onun manevi yapısını oluşturan ruh üflenmesi hadisesidir. Ona değer katan da zaten ruhudur. Bu

⁵⁴ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 57.

⁵⁵ Nûh 71/23.

⁵⁶ "Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan ve ikisinden birçok erkekler ve kadınlar üretip yayan Rabbinizden sakının. Adını kullanarak birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah'tan ve akrabalık haklarına riayetsizlikten de sakının. Şüphesiz Allah sizin üzerinizde gözetleyicidir."

⁵⁷ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 57.

⁵⁸ Yar.2:21-22.

⁵⁹ Yar.2:25.

⁶⁰ Yar.2:24.

⁶¹ Yar.4:25.

⁶² İsmail Yakıt, "Kur'an'da İnsanın Yaratılışı ve Evrimi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (1998), 10-11.

noktada ruhun mahiyetinin ne olduğu, Hz. Adem'e verilmesinin ne şekilde vuku bulduğu gibi konular üzerinde tartışmalar mevcuttur.

Hacı Bektâş Veli, Allah'ın, Hz. Adem'e ruh üflemeyle emredince ruhun önce burnundan girerek beynine kadar ulaştığını, burada iki yüz yıl bekle-dikten sonra gözlerine indiğini, o esnada Adem'in, yattığı yerden gözlerini açtığında kendisini toprak ve balçık olarak gördüğünü⁶³ dile getirmiştir. Sonrasında ruh kulaklarına inmiş ve Hz. Adem bu aşamadan sonra melek-lerin tesbihlerini duymaya başlamıştır. Devamında ise ağızına ve diline ulaşmış, o zaman Hz. Adem hapsirip başını yukarı kaldırarak Allah'a şük-retmiştir. Yani diline dökülen ilk kelime şükür olmuştur. Buna cevaben Al-lah, "Rabbin sana merhamet etsin. Seni bu kelime için yarattım" buyurmuş-tur.⁶⁴

Ruhun sonraki aşamalarını da Hacı Bektâş Veli, ayrıntılı olarak anlatmaya devam etmiştir. Ona göre ruh, Hz. Adem'in göğsüne ve beline kadar ulaşmış, vücudunun alt kısmı balçıkken Hz. Adem kalkıp oturmak istemiş, bu aceleci tavrına Kur'ân'da "*İnsan, aceleci (bir tabiatta) yaratılmıştır...*"⁶⁵ işaret edilmiş-tir.⁶⁶ Akabinde ruh, Hz. Adem'in karnına inmiş, bunun üzerine Hz. Adem aç-lık hissetmeye başlamıştır. Devamında ruh, onun bütün bedenine yayılarak et, kan, damar ve sinirler meydana gelmiştir.⁶⁷ Hacı Bektâş Veli'nin, ayrıntılı bir şekilde ele aldığı bu konuya tefsirlerde de yer verilmiştir.⁶⁸

Tevrat'ta ise Hz. Adem'in topraktan yaratıldıktan sonra burnuna yaşam soluğu üflendiğinden⁶⁹ bahsedilir. Bu düşüncede de Hacı Bektâş Veli'nin anlayışına benzer şekilde ruhun burundan girerek vücudun farklı bölgele-rine ulaşması söz konusudur.

İnsanın yaratıcı tarafından şekillendirilip ona Tanrı'nın, kendi nefesin-den ruh üfllediği inancı Sümer, Babil, Mısır ve Yunan Mitoslarında da yer almaktadır.⁷⁰ Dolayısıyla ilk yaratılış, bütün ilahi dinlerde varlığını koru-muş, konuyla ilgili bilgiler, uzun zaman geçmesi nedeniyle birçok toplum-da tahrifata uğramıştır.

⁶³ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 51.

⁶⁴ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 51.

⁶⁵ el-Enbiyâ 21/37.

⁶⁶ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 51.

⁶⁷ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 51.

⁶⁸ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 1/484.

⁶⁹ Yar.2:7.

⁷⁰ Turgut, İbrahimî Dinlerde Yaratılış Fenomeninin Mitolojik Kökenleri, 100-101.

4.4. Halife Kınıışı

Hız. Adem'in yeryüzünde halife kınıışı da öteden beri üzerinde çokça kalem oynatılan konulardan birisi olmuştur. Bu noktada halifelikten kastın ne olduğu, kimin, kimin halifesi olduğu, bu görevin kapsamına nelerin girdiği gibi birtakım tartışmalar meydana gelmiştir.

Hacı Bektâş Veli'ye göre Hz. Adem'in halife kınıınması insana verilen değerin bir göstergesidir. Halife kınıınışın mahiyetiyle ilgili ise farklı görüşler mevcuttur. Hacı Bektâş Veli, bu görevin verilış zamanından başlayarak yaptığı yorumda Hz. Adem'e ruh verildikten sonra Allah'ın, meleklerle emredererek onu rıza suyuyla yıkattığını, ululuk ve ihtişam tacını başına taktıklarını, keramet elbisesini giydirdiklerini, yücelik kürsüsüne oturttuklarını ve ona halife adını verdiklerini, bunun neticesinde Hz. Adem'in yerde ve gökte halife olduđunu⁷¹ söylemiştir.

Tevrat'ta yer alan "İyi ve kötüyü bilmede bizden biri gibi oldu."⁷² ifadesi Hz. Adem'in halife kınıınmasına işaret eden bir söz olarak anlaşılmaktadır. Hıristiyanlık inancında ise Hz. Adem, kendisine verilen yetkiler, onu meydana getiren unsurlar, diğer varlıklara hükmetme ve varlıkları isimlendirme açısından yeryüzünde Tanrı'nın vekili ve halifesi olduğu düşüncesini desteklemektedir.⁷³

Halifelik görevinin, insana verilen değerin bir göstergesi olması, diğer varlıklara değil de insana, onun dışındaki diğer varlıkların hizmet etmesini Allah'ın murat etmesi yönüyle bir benzerlik olduğu söylenebilir.

4.5. İsimlerin Öğretilmesi

Hacı Bektâş Veli, Hz. Adem'e varlıkların isimlerinin öğretilmesi konusuna da kısaca temas etmiştir. Ona göre Allah, "sen benim hazinemsin" diyerek Hz. Adem'e eşyanın isimlerini öğretmiştir.⁷⁴

Tevrat'ta Hz. Adem'e gökteki kuşlara ve yerdeki bütün canlılara isim verme yetkisi bahşedildiđinden⁷⁵ bahsedilir. Yahudi anlayışına göre bir varlığın adını bilmek, onu iyice tanımak ve onun üzerinde etkili olmak anlamına gelir.⁷⁶

⁷¹ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 51-52.

⁷² Yar.3:22.

⁷³ Turgut, İbrahimî Dinlerde Yaratılış Fenomeninin Mitolojik Kökenleri, 97.

⁷⁴ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 52.

⁷⁵ Yar.2:19.

⁷⁶ Bolay, "Adem", 1/360.

Her ne kadar bu isimlendirme konusu Kur'ân'da geçiyor olsa da hem Hacı Bektâş Veli hem de Yahudi kaynakları, bu meselenin, insana verilen değerın göstergesi olması noktasına yoğunlaştıkları için benzer ifadelerle meseleyi izah etmişlerdir.

4.6. Secde Edilmesi

Hacı Bektâş Veli, İblis'in Adem'e secde etmemesi ve bunun gerekçesi üzerinde durmaktadır. Ona göre meleklerin secde ettiği Hz. Adem'e İblis secde etmemiş, ateşten yaratılmasını, ateşin ise topraktan daha yüce oluşunu gerekçe göstermiştir. Sergilediği gururu nedeniyle Allah'ın huzurundan kovulmuştur. Oysa önceleri Allah'a yakın bir melek ve adı da Haris idi. Sonra ise lanetlenip şaşkına döndü ve şeytan, İblis adını aldı.⁷⁷ Hacı Bektâş Veli, daha önce İblis'in isminin Azazil olduğunu söylemişti. Burada ise Haris olduğunu ifade etmiştir.

Bu ifadelere benzer şekilde Süryani Hıristiyan geleneğinde şeytanın secde emrine uymadığı ve altıncı günde ikinci saatte cennetten kovulduğundan bahsedilir.⁷⁸ Tevrat tefsirlerinde de meleklerin Hz. Adem'e bir tanrı gibi secde etmek istedikleri ve Tanrı'nın buna engel olmasından bahsedilmektedir.⁷⁹

Konu her ne kadar Kur'ân'da gerekçeleriyle anlatılıyor olsa da Hıristiyan geleneğinde zaman bakımından ayrıntıya değinilmiş, Hz. İsa ile ilgili inançlarına benzer şekilde Hz. Adem'in ilah konumunda olabileceği ima edilmiştir.

Konuyla ilgili dikkat çeken bir değerlendirme mevcuttur. O değerlendirmede meleklerin, Hz. Adem'e birincisi ilk yaratılıştta, ikincisi isimlerin öğretilmesinden sonra olmak üzere iki defa secde edilmesinden bahsedilmektedir.⁸⁰

4.7. Hz. Adem'in, Sağında ve Solunda Gördüğü Varlıklar

Makâlât'ta Hz. Adem'in yaratılma aşamaları geçildikten sonra gerçekleşen bazı olaylardan da bahsedilmektedir. Bunlardan bir tanesi insanın kişilik özelliklerini ve ahlâkî yapısını anlatan satırlardır.

Hacı Bektâş Veli'ye göre Hz. Adem önce sağındakilere kim olduklarını sormuş, birincisi, adım akıldır ve yerim başta, beyindedir; ikincisi, adım utanma ve hayadır, yerim yüzdür; üçüncüsü adım ilimdir ve yerim göğüs

⁷⁷ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 52.

⁷⁸ Kurt, "Dinlerde ve Mitolojilerde İlk İnsan Çifti ve İnsanın Yaratılışı", 63.

⁷⁹ Bolay, "Adem", 1/360.

⁸⁰ Yakıt, Kur'an'da İnsanın Yaratılışı ve Evrimi, 13.

içidir cevabını vermiştir. Solundakilere sormuş, birincisi adım öfkedir ve yerim baştaki beyindir demesinin akabinde Hz. Adem, orası aklın yeridir senin orada yerin yoktur deyince o, ben gelince akıl gider cevabını vermiştir. İkincisi, kendisinin açgözlülük olduğunu ve yerinin yüzde olduğunu söylemesine Hz. Adem itiraz ederek orasının utanma ve haya yeri olduğunu ve onun orada işi olmadığını söyleyince o, ben gelince haya ve utanma gider demiştir. Üçüncüsünün kendisinin kıskançlık olduğunu ve yerinin göğüs olduğunu söylemesi üzerine Hz. Adem göğsün ilim yeri olduğunu ve onun orada yeri bulunmadığını söyler; bunun üzerine o, ben gelince ilim gider cevabını vermiştir. Sonrasında Hacı Bektâş Veli, iman geldiğinde şüphe ortadan kalkar diyerek "... Artık haktan (ayrıldıktan) sonra sapıklıktan başka ne kalır? ..." ⁸¹ ayetini okumuştur. ⁸²

Yahudi inancında da benzer şekilde Tanrı'ya nispet edilerek benzer özelliklere yer verilmiştir. Kabalacı Yahudilere göre Tanrı on özellikle anlatılır. Sağ tarafında hikmet, af/bağışlama/merhamet ve ebediyet/zafer yer alır. Bunlar sürekli güzellik, zemin ve krallık ile uyum içerisindedir. Sol tarafında bulunan özellikleri ise anlama/idrak, mahkeme/adalet ve ihtişamdır. Sol tarafında bulunan özellikleri dışı güçleri ve kaosu simgeler. Tanrının bu sol, dişil yönü sorun oluşturur. ⁸³

Hem Hacı Bektâş Veli'nin değerlendirmelerinde hem de Yahudi kaynaklarında verilen bilgilerde sağ tarafta bulunanlar olumlu, sol tarafta bulunanlar ise olumsuz bir çağrışım yapmaktadır.

Sonuç

Hacı Bektâş Veli'nin, insan ve hoşgörü merkezli bir anlayışa sahip olduğu görülmektedir. Kendisiyle ilgili olumlu ya da olumsuz iddiaların, zıt istikametlerde bulunmasından dolayı hakkındaki birçok iddiaya ihtiyatlı yaklaşmanın daha doğru olacağı kanaatindeyiz.

Makâlât isimli eserinde yer alan Hz. Adem kıssasıyla ilgili değerlendirmelerinde birçok ayet ve hadise yer verdiği görülmektedir. Bu bağlamda İsrâiliyyât türünden bazı bilgilerden yararlandığı da tarafımızdan müşahade edilmiştir. Özellikle Hz. Adem'in yaratılışıyla ilgili olarak bu kaynağa başvurmuştur.

⁸¹ Yûnus 10/32.

⁸² Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 53-54.

⁸³ Kurt, "Dinlerde ve Mitolojilerde İlk İnsan Çifti ve İnsanın Yaratılışı", 18.

Hacı Bektâş Veli, Yahudi ve Hıristiyan kaynaklarında da benzer şekilde geçtiği üzere Hz. Adem'in, tüm insanlığı temsilen dünyanın neredeyse her bölgesinden alınan topraktan yaratılması üzerinde durmaktadır. Bu konunun onun hoşgörülü olmasıyla bir bağının olduğu düşünülebilir. Şöyle ki aynı özden yaratılmış, aynı atadan gelen ve ortak bir geçmişe sahip olan insanlar, bu gerçeğin farkına vararak aralarında daha güçlü bir bağ kurmaya, birbirlerine karşı daha anlayışlı olmaya çalışmalıdırlar.

Hz. Adem'e ruh üflenmesi hadisesinde ruhun burundan girerek bütün vücuda yayılması, Hz. Adem'in halife kılınması, ona isimlerin öğretilmesi ve kendisine secde edilmesi konusunda da Hacı Bektâş Veli'nin yorumları ile İsrâiliyyât türünden kaynaklardaki bilgiler arasında benzerlikler mevcuttur.

Dikkat çeken bir husus *Makâlât*'ta Hz. Adem'in cennetten çıkarılmasından bahsedilmemesidir. Oysa Tevrat'ta Yaratılış'ın 3. bölümünde bu konu ayrıntılı bir şekilde anlatılır. Orada Havva'yı kandırmanın yılan olduğu, Havva'nın da meyveyi yemesi için Hz. Adem'i ikna ettiği meselesine değinilir.

Kaynakça

- Agitoğlu, Nurullah. "Prophet Adam According to the Holy Books and Hadiths". *The Journal of Academic Social Science Studies [JASSS]* 26 (2014), 269-287.
- Atasagun, Galip. *İlahi Dinlerde Dini Semboller*. Konya: Sebat Ofset Matbaacılık, 2002.
- Bereshit Rabbah. Erişim 20 Mart 2024. https://www.sefaria.org/Bereshit_Rabbah?tab=contents.
- Bolay, Süleyman Hayri. "Adem". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1/358-363. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Ebû Şehbe, Muhammed. *el-İsrâiliyyât ve'l-mezzû'ât fî kütübî't-tefsîr*. Kahire: Mektebetü's-Sünne, 4. Basım, 1408.
- Eflaki, Ahmet. *Ariflerin Menkıbeleri*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 2. Basım, 1964.
- Erdem, Mustafa. *Hz. Adem*. Ankara: TDV Yayınları, 2007.
- Eyüboğlu, İsmet Zeki. *Bütün Yönleriyle Hacı Bektâş Veli*. İstanbul: Özgür Yayınları 3. Basım, 1998.
- Gökdere, Hamza. *Kur'ân-ı Kerim ve Kitab-ı Mukaddes'te Yaratılış*. Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Gürkan, Salime Leyla. "Yahudi ve İslâm Kutsal Metinlerinde İnsan'ın Yaratılışı ve Cennet'ten Düşüş". *İslâm Araştırmaları Dergisi* 9 (2003), 1-48.
- Hacı Bektâş Veli, Hünkâr. *Makâlât*. haz. Esat Coşan. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.
- Hacı Bektâş Veli, Hünkâr. *Vilâyetname*. haz. Esat Korkmaz. İstanbul: Can Yayınları, 2. Basım, 1999.

- Hafizoğlu, Ayşegül. "Mitoloji ve İlahi Dinlerde İnsanın Yaratılışı", *Marifetname* 9/1 (2022), 217-244.
- Hakim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh en-Nisâburi, *el-Mustedrek ala's- Sahihayn*. thk. Mustafa Abdulkadir Ata. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1990.
- Hıdır, Özcan. *Yahudi Kültürü ve Hadisler*. İstanbul: İnsan Yayınları, 4. Basım, 2018.
- Kitab-ı Mukaddes. Erişim 15 Mart 2024. <https://halkdilinde.com/anasayfa>.
- Kurt, Tuğrul. "Dinlerde ve Mitolojilerde İlk İnsan Çifti ve İnsanın Yaratılışı". *Din ve Bilim Açısından Yaratılış*. ed. Mehmet Bulgen-Enis Doko. 51-79. İstanbul: MÜİFV Yayınları, 2022.
- Na'na'a, Remzî. *el-İsrâiliyyât ve eseruhâ fi kütübî't-tefsîr*. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1390/1970.
- Ocak, Ahmet Yaşar. "Hacı Bektâş-ı Veli". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 14/455-458. Ankara: TDV Yayınları, 1996.
- Özmansur, Avni. *Başka Dünyalardaki Ademler*. Ankara: Önder Matbaacılık, 2011.
- Sa'lebî, Ebû İshak Ahmed b. Muhammed. 'Arâ'isü'l-mecâlis. Mısır: Mektebetü'l-Cumhuriyyetül-Arabiyye, ts.
- Shakak, İsrail. *Yahudi Tarihi Yahudi Dini*. çev. Ahmet Emin Dağ. İstanbul: Anka Yayınları, 3. Basım, 2004.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyan 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullâh b. Abdülmuhsin et-Türkî. Kahire: Dâru'l-Hicr, 1422/2001.
- Taşköprülüzâde, Ahmed Efendi. *eş-Şakaiku'n-Nu'maniyye fi 'ulemâi'd-Devleti'l-'Usmâniyye*. haz. Muhammed Hekimoğlu. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019.
- Tevrat. Erişim 25 Mart 2024. <https://www.dinvemitoloji.com/search/label/kutsal%20kitap%20pdf?max-results=6>.
- Turgut, Emre. *İbrahimî Dinlerde Yaratılış Fenomeninin Mitolojik Kökenleri*. Çanakkale: Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Yakıt, İsmail. Kur'ân'da İnsanın Yaratılışı ve Evrimi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (1998), 1-16.

Hacı Bektâş'ın *Makâlât'*ında Hz. Peygamber'e (s.a.v) İsnad Edilen Rivayetlerin Tahlili

Orhan YILMAZ*

Giriş

Orta Anadolu'da Türklerin İslâmiyet'e girişinden sonra toplumun dini anlayışına yön veren pek çok tarikat kurulmuştur. İslâm'ın itikat, ibadet ve ahlak anlayışını öğretmeyi amaçlayan bu tarikatlar genellikle kurucularının adıyla anılmışlardır. Bunlardan biri de Hacı Bektâş-ı Veli (ö. 669/1271) tarafından kurulan Bektâşilik tarikatıdır. Bektâşilik şeriat, tarikat, marifet, hakikat anlayışı ve Ehl-i beyt sevgisi ekseninde sünni-alevi birlikteliğini savunan bir dini düşünce biçimidir. Kurucusu Hacı Bektâş-ı Veli, Ahmet Yesevî'nin (ö. 562/1166) Orta Asya'da kurduğu Yesevî tarikatına mensup Horasan erenlerinden biridir. Asıl adı Muhammed olan Hacı Bektâş 1206'da Horasan'dan Anadolu'ya göç etmiş, Nevşehir'in Sulucakarahöyük kasabasına yerleşmiştir. Bektâşilik düşüncesini buradan tüm Anadolu'ya yayan Hacı Bektâş, yaşadığı bu kasabada 1271 yılında vefat etmiştir. Zamanla Sulucakarahöyük ismi unutulmuş, kasaba Hacıbektaş olarak anılmıştır. Günümüzde Hacıbektaş Nevşehir'in bir ilçesi olarak bilinmektedir.

Bektâşilik tarikatından yayılan düşünce biçimi Hacıbektaş ilçesini yurt edinmiş olsa da zamanla başta Balkanlar olmak üzere geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Hatta Osmanlı devletinin en önemli askeri gücünü teşkil eden Yeniçeri Ocağı'nın Hacı Bektâş'ın manevi rehberliği ve görüşleri doğrultusunda kurulduğu söylenmektedir. Nitekim Yeniçeri Ocağı 1826 yılında kapatıldığında bazı Bektâşi tekkeleri de kapatılmıştır.¹

Hacı Bektâş'ın günümüze intikal eden en önemli eseri *Makâlât'*tır. Bektâşilik tarikatının el kitabı mahiyetinde, aslı Arapça olan bu eser, bir

* Doç. Dr. Yozgat Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Hadis Anabilim Dalı orhanyilmaz04@hotmail.com, orcid/0000-0001-5251-241X.

¹ Ethem Ruhi Fiğlalı, *Türkiye'de Alevilik Bektâşilik*, (Ankara: Selçuk Yayınları, 1991), 136.

mansûr bir de manzum tercüme olmak üzere iki şekilde Türk edebiyatına kazandırılmıştır. *Makâlât* üzerinde doktora ve doçentlik tezleri hazırlayan M. Esat Coşan, Arapça el yazmaları ve mevcut tercümeleleri de kullanarak eseri yayına hazır hale getirmiştir. İki bölümden oluşan eser 1971 yılında edisyon kritiği yapılmış halde basılmıştır. Birinci bölümde Hacı Bektâş ve Bektâşilik hakkında genel bilgiler; ikinci bölümde, *Makâlât*'ın aslını oluşturan dört kapı ve her kapıda yer alan on makam yer almıştır. Şeriat, hakikat, marifet ve tarikattan oluşan bu dört kapı ve her kapıda yer alan kırk makamı açıklayan bablar aynı zamanda tarikatın temel düşünce yapısını da oluşturmaktadır. Dört kapı ve kırk makamın özellikleri anlatılırken ayet, hadis ve özlü sözlerden deliller getirilmiştir. Tasavvufi kitap özelliği taşıyan eserdeki bu sistematığe ve bilgilere istinaden Hacı Bektâş'ın sünnî olduğu ifade edilmiştir.²

Bu çalışmada *Makâlât*'ta Hz. Peygamber'e isnad edilerek hadis olduğu söylenen rivayetler kaynak, isnad ve metin açılarından araştırılmış tahrir ve tahlilleri yapılmıştır. Ayrıca tespit edilen bazı telmihâtın yapıldığı hadisleri de işaret edilmiştir. Çalışmada Esat Coşan'ın edisyon kritiğini yaptığı, 1971 yılında basılan *Makâlât ile* Türkiye Diyanet Vakfı tarafından 2013 yılında basılan eser kullanılmıştır.

1. *Makâlât*'ta Geçen Rivayetlerin Tahlili

Hacı Bektâş'ın *Makâlât*'ında doğrudan Hz. Peygamber'e (s.a.v.) isnad edilen ve hadis olduğu söylenen yirmi civarında rivayete rastlanmıştır. Eseri yayına hazırlayan Esat Coşan'ın Arapçalarını da kaydettiği bu rivayetler Şamile programı başta olmak üzere farklı dijital ortamlarda ve kitaplarda araştırılmıştır. Çalışma boyunca kime ait olduğu kesin olarak bilinmeyen ifadeler için rivayet, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ait olduğu bilinen ifadeler için ise hadis kelimeleri kullanılmıştır.

1.1. "Dünya Derin Bir Deniz Gibidir" Rivayeti

Hacı Bektâş-ı Veli *Makâlât*'ın birinci bölümünde insanın yaradılışını anlattıktan sonra muhiplerini zühd hayatı yaşamaya, dünya nimetlerine karşı dikkatli olmaya davet eder. Bu fikirler bağlamında Hz. Peygamber'e nispetle "الدنيا بحر عميق كثير من الناس يغرق فيها" / *Dünya derin bir denizdir. İnsanların çoğu bu*

² Hasan Kamil Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatler*, (İstanbul: Ensar neşriyat, ts.), 253.

denizde boğulur"³ şeklinde bir rivayet zikreder. Müntehası bakımından merfû' olduğu anlaşılan bu haber hadis kaynakları yanında temel İslâm bilimlerine dair eserlerde de bulunmamıştır. Ancak bazı kaynaklarda lafızlar farklı olsa da benzer manayı ifade eden ancak hadîs olmayan bazı rivayetlere rastlanmaktadır. Örneğin İmam Gazzalî'nin (ö. 505/111) *İhyâ 'ulûmi'd-dîn* isimli meşhur vaaz kitabı ve bazı tefsirlerde Hz. Lokman'ın oğluna nasihati olarak; "إن الدنيا بحر عميق وقد غرق فيه ناس كثير / *Dünya derin bir denizdir. Pek çok insan bu denizde boğulmuştur*" şeklinde bir rivayete rastlanmaktadır.⁴

1.2. "Her Şey Aslına Döner" Rivayeti

*Makâlât'*ta ariflerin özellikleri anlatırken onların kişiliklerinin sağlam, mayalarının temiz olduğu vurgulanır. Akabinde bir hadise yer verilir. "Resûlullah Hazreti Aleyhisselam buyurur kim" şeklinde başlayan cümlenin devamında "كل شيء يرجع إلى أصله / *Her şey aslına döner*" şeklinde bir rivayet zikredilir.⁵

Yaptığımız araştırmalara göre bu bilgi hiçbir eserde hadis olarak kayıtlı değildir. Söz konusu ibare Muhammed b. Abdulvahhab'ın (ö. 1206/1792) Râfıza'ya yazdığı bir reddiyede kelâm-ı kibar olarak geçmektedir. Muhammed b. Abdulvahhâb Şia'nın Râfıza koluna mensup kişileri tenkid ederken onların çirkin nutfeden yaratıldığını ifade etmiş akabinde "denilir ki: Her şey aslına döner" ibaresine yer vermiştir.⁶

1.3. "Bir Gün Tok İki Gün Aç Yaşarım" Rivayeti

Hacı Bektâş eserin ikinci bölümünde marifeti açıklarken Allah dostlarının yaşantıları hakkında önemli bilgiler verir. Onların dünya nimetlerine sırt döndüklerini bir gün tok iki gün aç yaşadıklarını anlatır. Akabinde Hz. Peygamber'in de aynı durumda olduğunu vurgular. Resûlullah'ın açlık hali anlatılırken; "Nitekim Hazrat-i Rasûl 'alayhisselam buyurmuşdur" diyerek;

³ Hac-ı Bektâş-ı Veli, *Makâlât*, thk. M. Esat Coşan, (Ankara: Seha Neşriyat, 1971), 6.

⁴ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî, *İhyâü 'ulûmi'd-dîn*, (Beyrut: Dâru'l-ma'rife, ts.), 3/207; Ebü'l-Fazl Celâlüddîn es-Süyûtî, *ed-Dürri'l-mensûrf*, (Beyrut: Dâru'l-fikr 1993), 6/518; Mahmud Alûsî abu'l-Fadl, *Râhu'l-me'anî fi tefsîri'l Kur'ân*, (Beyrut: Dâru turasi'l-'Arabî ts.), 21/83.

⁵ Hac-ı Bektâş, *Makâlât*, 11.

⁶ Muhammed b. Abdî'l-Vehhab, *Risâle fî'r-reddi 'alâ'r-Râfıza*, (Riyad: Metâbi'u'r-riyâd, ts.), 39.

“أَشْبَعُ يَوْمًا وَأَجُوعُ يَوْمِينَ / Bir gün tok iki gün aç kalırım” şeklinde merfu’ bir rivayete yer verir.⁷

Araştırmalarımıza göre bu ifade Tirmîzî (ö. 279/892) ve Ahmed b. Hanbel’in (ö. 241/ 855) tahrir ettiği uzun bir hadisten takti’ yapılmıştır. Ancak *Makâlât*’ta “yevmeyn/iki gün” şeklinde yazılan ifade Tirmîzî ve Ahmed b. Hanbel’in eserlerinde “yevmen/bir gün” şeklinde kayıtlıdır. Tirmîzî söz konusu hadisi Süveyd b. Nasr-Abdullah b. Mübarek-Yahya b. Eyyub-Ubeydullah b. Zahr-Ali b. Yezid-el-Kasım Ebu Abdirrahman-Ebû Ümâme-Hz. Peygamber senediyle muttasıl olarak kaydetmiş ve hasen olduğunu söylemiştir. Tirmizi’nin *Câmî*’nde geçen hadis: “عَرَضَ عَلَيَّ رَبِّي لِيَجْعَلَ لِي بِطَحَاءِ مَكَّةَ ذَهَبًا فَلْتُ لَا يَا رَبِّ وَلَكِنْ أَشْبَعُ يَوْمًا وَأَجُوعُ يَوْمًا أَوْ قَالَ ثَلَاثًا أَوْ نَحْوَ هَذَا فَإِذَا جُعْتُ تَضَرَّعْتُ إِلَيْكَ وَذَكَرْتُكَ وَإِذَا سَبِغْتُ شَكَرْتُكَ / وَحَمِدْتُكَ / Rabbim, Mekke vadisini benim için altına çevirme teklifinde bulundu. Ben; hayır Ya Rabbi! Bir gün tok bir gün aç kalırım veya üç gün ya da buna benzer bir tabir kullandı. Aç kaldığımda sana yalvarır yakarır ve seni hatırlarım, duyduğum zamanda ise sana şükreder ve sana hamd ederim” dedim⁸ lafızları ile kayıtlıdır.

Müsned’in tahkikini yapan Şuayb Arnavûd (ö. 2016) Ali b. İshak-Yahya b. Eyyub-Abdullah b. Zühr-Ali b. Zeyd-el-Kasım-Ebu Ümâme senediyle gelen aynı metne sahip söz konusu hadis için “çok zayıf” ifadesini kullanmıştır.⁹

1.4. “Kendini Bilen Rabbini Bilir” Rivayeti

Hacı Bektâş *Makâlât*’ında dört kez “kendini bilen rabbini bilir” rivayetine yer vermiştir.¹⁰ Bu rivayet tasavvuf ve tarikat türü kitaplarda “مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ / Kendini bilen Rabbini bilir” lafızları ile kayıtlıdır. Araştırmalarımıza göre mezkûr rivayet *Kütüb-i tis’a*’ya başta olmak üzere temel hadis kaynaklarımızın hiçbirinde kayıtlı değildir. Söz konusu rivayeti değerlendiren bazı âlimler de aynı hususa dikkat çekmiş, rivayetin senetsiz olduğunu ve hadis kitaplarında yer almadığını söylemişlerdir. Örneğin Süyûtî (ö. 911/1505), Aclûnî (ö. 1162/1749) Ali el-Kâri (ö. 1014/1605) gibi münekkid âlimler bu rivayeti sadece tenkid etmek için eserlerine almışlardır.¹¹ İmam Nevevî (ö.

⁷ Hac-ı Bektâş, *Makâlât*, 17.

⁸ Ebû İsa Muhammed b. İsa et-Tirmîzî, *es-Sünen*, (Riyad: Darussalam, 2000), “Zühd”, 35.

⁹ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Mervezî el-Hanbelî, *el-Müsned*, thk. Şuayb Arnavût, (Beyrut: Müessesetü’r-risâle, 2001), 5/254.

¹⁰ Hacı Bektâş, *Makâlât* 12, 29, 56, 61,81.

¹¹ Ahmet Yıldırım, “Alevi-Bektâşi Edebiyatında Kullanılan Hadisler ve Değerlendirmesi”, *İslâmiyât*, 6/3 (Temmuz- Eylül, 2003), 83.

676/1277) söz konusu rivayet için “sabit değildir” derken İbn Teymiyye (ö. 728/1328) rivayeti mevzû olarak değerlendirmiştir. Bazı âlimlere göre ise bu ifade seyrüsülûk makamlarından bahseden ilk sûfilerden Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Muâz b. Ca'fer er-Râzî'nin (ö. 258/872) sözüdür.¹² Söz konusu rivayet ünlü sofilerden Sehl et-Tüsterî (ö. 283/896) ye sorulduğunda o bu ibareyi مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ لِرَبِّهِ عَرَفَ رَبَّهُ لِنَفْسِهِ şeklinde okumuş, “Kendini Rabbi ile tanıtan Rab-bini de kendi nefsi ile tanıtır” şeklinde bir mana vermiştir.¹³

1.5. “Şefkat İmandandır” Rivayeti

Hacı Bektâş, üçüncü babda Şeriat'ın makamlarını beyan ettiği yerde sekizinci makamın şefkat olduğunu söyler. Bu görüşünü bir hadisle destekler. “Hz. Resûl sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu” dedikten sonra “الشفقة من الايمان / Şefkat imandandır” şeklinde bir rivayet nakleder.¹⁴ Hadis formatına uygun olarak nakledilen bu söz hiçbir kaynakta bulunamamıştır.

1.6. “İnsan Elbiseleriyle Tanınır” Rivayeti

Makâlât'ın dördüncü babında tarikatın makamları sayılırken; “Tarikatın üçüncü makamı saç gidermekdür ve libas döndürmekdür” denildikten sonra; “Başlarımızı tıraş etmiş olarak korkmadan Mescid-i harama gireceksiniz”¹⁵ ayeti kaydedilir. Akabinde “Kâle'n-Nebiyü 'aleyhisselam” denilerek “الناس مع اللباس / İnsanlar elbiseleriyle birlikte” şeklinde bir ibareye yer verilir.¹⁶ Araştırmalarımıza göre söz konusu ibare hiçbir dini kaynakta Hz. Peygamber'in sözü veya kelâm-ı kibar olarak yer almamıştır.

1.7. “Fakirlik Benim İftiharımdır” Rivayeti

Hacı Bektâş tarikatın onuncu makamının, aşk, şevk, safa ve fakirlik olduğunu bildirir. Akabinde “Kale'n-Nebiyü/Nebi buyurdu ki:” diyerek fakirliği öven bir haber nakleder. Söz konusu merfû haber *Makâlât*'ta; “الفقر

¹² Şemsüddin es-Sehâvî, *el-Mekâsîdu'l-hasene*, (Beyrut: Dâru'l-kitabî'l Arabî 1985), 657; Ebü'l-Fidâ İsmâîl b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşful'haflâ*, (Beyrut: Dâru İhyâi tûrasi'l-Arabi 2001), 2/262; Celâluddin es-Süyûtî, *ez-Ziyâdât 'alel mevduât*, (Riyad: Mektebetü'l me'ârif, ts.) 2/791; Bedrüddin ez-Zerkeşî, *el-Leâli'l-mensûra fi'l-ehâdisi'l-meşhûra*, (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1986), 129.

¹³ Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-asfiyâ'*, (Beyrut: Dâru'l-kitâbî'l-Arabî, 1974), 10/208.

¹⁴ Hacı Bektâş, *Makâlât*, 21.

¹⁵ Fetih, 48/27.

¹⁶ Hacı Bektâş, *Makâlât*, 21

المسكين وفخري وبه افتخر يوم القيامة علي سائر الانبياء والمرسلين /Fakirlik benim iftiharımdır. Ben kıyamet günü diğer nebiler ve resullere karşı fakirlikle övünürüm”¹⁷ lafızları ile kayıtlıdır. Mezkûr haber bu haliyle hiçbir kaynakta bulunamamıştır. Rivayetin “الْفَقْرُ الْفَخْرُ /Fakirlik benim övünç kaynağımdır. Ben onunla övünürüm” kısmı münekkid âlimler tarafından tenkid edilmek üzere kaydedilmiştir. Yapılan değerlendirmelerde bu ibarenin Hz. Peygamber adına uydurulmuş bir söz olduğu ifade edilmiştir.¹⁸

1.8. “Allah İnsana Dört Göz Vermiştir” Rivayeti

Makâlât'ta ten (beden) ile can (gönül) arasındaki ilişki anlatılırken birinin zahire diğerinin batına malik olduğu üzerinde durulur. İnsanoğlunun hem baş gözü hem de gönül gözüyle görebildiği söylenir. Gönül gözü kör olanlar hayvanlara benzetilir. “Akabinde; “Nitekim hazrat-ı Rasûl ‘aleyhi’s-salâm buyurur kim” denilerek bu konuda bir rivayete yer verilir. Bu rivayete göre Hz. Peygamber; “Allah insanoğluna dört göz vermiştir. İki baş gözü, diğer ikisi gönül gözüdür. İnsan baş gözüyle halkı gönül gözüyle hakkı görür” buyurmuştur.¹⁹ Nakledilen bu haber hiçbir kaynakta bulunamamıştır.

1.9. “Bana Cennetin Kokusunu Koklat” Rivayeti

Makâlât'ta Allah'ın veli kullarına sunulan nimetler anlatılırken onların Cennet'te güzel kokulara gark olacakları bildirildikten sonra Hz. Peygamber'in bu husustaki sözü denilerek; “رايحي من رايحي الجنة وارزقي من نعيمها /Bana Cennetin kokusunu koklat, beni cennet rızıklarıyla rızıklandır” mealinde bir rivayet nakledilir.²⁰ Mezkûr rivayet bu lafızlarla temel İslâm kaynaklarında bulunamamıştır. Ancak söz konusu rivayetin benzeri başında “Allâhümme” kelimesinin de olduğu haliyle Osmanlı döneminin önemli fakihlerinden Molla Hüsrev'in (ö. 885/1480) *Dürerü'l-ħükkâm* isimli eserinde “اللَّهُمَّ أَرْحِنِي رَائِحَةَ الْجَنَّةِ ” lafızlarıyla kayıtlıdır.²¹ Burada abdest alırken uzuvların yı-

¹⁷ Hacı Bektâş, *Makâlât*, 28.

¹⁸ Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî, *el-Esrârü'l-merfû'a fi'l-aħbârü'l-mevzû'a*, (Beyrut: Dâru'l-emâne, 1971), 255; Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, 2/ 87: Sehâvî, *Mekâsıdu'l-Hasene*, 480.

¹⁹ Hacı Bektâş, *Makâlât*, 38.

²⁰ Hacı Bektâş, *Makâlât*, 47

²¹ Molla Hüsrev, Muhammed b. Ferâmûz, *Dürerü'l-ħükkâm fi şerhi Ğureri'l-aħkâm*, (Kahire: y.y. 1297), 1/34.

kanması esnasında okunması tavsiye edilen bir dua olarak yer verilmiş fakat kaynağına değinilmemiştir.

Pek çok kaynakta abdest alırken okunması tavsiye edilen benzeri bir duaya daha yer verilmiştir. Abdestle ilgili el-Mâide 5/4. ayeti tefsir edilirken abdest alma esnasında okunacak dualar üzerinde durulmuştur. Burna su verme (istinşak) esnasında “اللهم أرحني رائحة الجنة ولا ترحني رائحة النار / *Allahum! Bana cennetin kokusunu koklat bana cehennem kokusunu koklatma*” duasının okunduğu söylenmiştir.²² Hz. Ali'nin; “Resulullah bana öğretti ben de abdest alırken unutmuyorum” diyerek okuduğu bildirilen bu duanın da hadis kitaplarında bulunmadığı, senet yönüyle de çok zayıf olduğu söylenmiştir.²³

1.10. “Bir Saatlik Tefekkür Yetmiş Yıl Yapılan İbadetten Hayırlıdır” Rivayeti

Hacı Bektâş eserin sekizinci babını şeytanın ahvalini tasvire ayırmıştır. Burada; “Kale aleyhisselam” dedikten sonra; “تفكر ساعة خير من عبادة سبعين سنة. / *Bir saatlik tefekkür yetmiş yıllık ibadetten hayırlıdır*” şeklinde bir rivayete yer vermiştir.²⁴ Söz konusu metin bu haliyle temel hadis kaynaklarında bulunmadığı gibi temel dini kaynaklarda da mevcut değildir. Zayıf ve mevzu hadisleri nakletmekte sakınca görmeyen ünlü müfessir ve Celvetî şeyhi İsmail Hakkı Bursevî (ö. 1137/1725) bu rivayeti de kaydetmiştir. O söz konusu haberi yukarıdaki şekliyle kaydeden tek âlimdir diyebiliriz.²⁵ Bazı eserlerde ise yetmiş yerine altmış sayısı kullanılmıştır.²⁶ Mezkûr rivayet “تَفَكُّرُ سَاعَةٍ خَيْرٌ مِنْ عِبَادَةِ سَنَةٍ / *Bir saatlik tefekkür bir yıllık ibadetten hayırlıdır*” şekliyle merfû hadis olarak şöhret bulmuş ve pek çok, tasavvuf, tefsir ve vaaz türü kitaba girmiştir.²⁷ “فَكَّرُ سَاعَةٍ خَيْرٌ مِنْ عِبَادَةِ سَنَةٍ / *Bir saatlik tefekkür bir yıllık ibadetten hayırlıdır*” la-

²² İsmail Hakkı Bursevî, *Tefsîru rûhi'l-beyân*, (Beyrut: Dâru ihyâi turasi'l-Arabî, ts.), 2/281;

²³ Alî b. Hüsâmiddîn el-Müttakî el-Hindî, *Kenzü'l-'ummâl fi süneni'l-akvâl ve'l-ef'âl*, (Beyrut: Müessesetü'r-risale, 1981), 9/467; Hatîb eş-Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, (Beyrut: Dâru'l-fikr, ts.), 1/62.

²⁴ Hacı Bektâş, *Makâlât*, 55.

²⁵ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 5/12; 8/341.

²⁶ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 2/117; Ebû Abdillâh Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, (Beyrut: Daru ihyâi turasi'l-Arabî, ts.), 2/173.

²⁷ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 1/332; 10/396; 10/399; 22/41; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, (Riyad: Daru'l-alemi'l-kütüb, 2003), 4/314; Bursevî, *Ruhu'l-beyân*, 8/340; Aclûnî, *Keşfu'l-hafa* 1/310; Gazzâlî, *İhya*, 7/86; 7/93.

fızları ile gelen rivayet de mevzu haberler arasında zikredilmiştir. Bazı âlimler bu sözün ilk sūfîlerden Ebü'l-Hasen Serî b. el-Mugallis es-Sakatî'ye (ö. 251/865) ait olduğunu söylemişlerdir.²⁸

1.11. "İlim Üçtür" Rivayeti

Hacı Bektâş dokuzuncu bölümde tevhid konusunu ele alırken pek çok ayet zikrettikten sonra beş tane de Hz. Peygamber'e isnad ederek merfû hadis zikretmiştir. Bu hadislerden biri şu lafızlarla kayıtlıdır: " العلم ثلاثة اية محكمة / *İlim üçtür. Muhkem ayet, sabit farz, uygulanan sünnet, gerisi fuzulidir.*"²⁹

Araştırmalara göre bu metin bu haliyle hadis olarak hiçbir temel kaynaktan yer almamıştır. Ancak önemli hadis kaynaklarında aynı manaya gelebilecek farklı rivayetlere rastlanmaktadır. Örneğin Ebu Dâvûd (ö. 275/889) ve İbn Mâce (ö. 273/887) benzeri bir haberi tahriç etmişlerdir. Abdullah b. Amr b. As'tan gelen bir rivayette Hz. Peygamber (s.a.v.): " *الْعِلْمُ ثَلَاثَةٌ فَمَا وَرَاءَ ذَلِكَ فَهَوَ فَضْلٌ / İlim üçtür. Bu üç şeyin dışındakiler fazlalıktır. Muhkem ayet, sabit sünnet ve amel edilmesi gereken farzlar*"³⁰ buyurmuştur. Bu hadisi şerh eden âlimlere göre dini ilimlerin üç temel kaynağı vardır. Bunlar nesh edilmemiş ayet, sabit ve maruf sünnet ve bu iki kaynaktan çıkarılan, yapılması zorunlu amellerdir. Sayılan bu üç ilim, bilinmesi vucubiyet ifade eden temel ilimlerdir. Sarf, nahiv, belağat, usul ve ıstılah gibi ilimler ise ziyadedir, bunların bilinmesi zorunlu değildir.³¹

Mezkûr hadisin senedinde yer alan Rişdîn b. Sa'd (ö. 202/818) ve İbn En'ûm el-İfrikî'nin (ö. 188/804) zayıf raviler arasında yer aldığı gerekçesiyle mezkûr rivayet zayıf kabul edilmiştir.³²

Anlaşıldığı kadarıyla Hacı Bektâş söz konusu hadisi hafızasında olduğu kadarıyla yazdırmıştır. Yani lafzi değil manen rivayet etmiş ve kayıt altına

²⁸ Ali el kari, *el-Mesnû' fi marifeti hadisi'l-mevdû'*, (Kahire: Mektebetü matbu'ati'l - İslamiyye, ts.), 82;Aclûni, *Keşfü'l-hafa*, 1/310.

²⁹ Hacı Bektâş, *Makâlât*, 60.

³⁰ Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *es-Sünen* (Beyrut: Dârusselem, 2000), "Ferâiz", 1; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî, (Beyrut: Dârusselem, 2000), "Mukaddime", 8.

³¹ Muhammed el Emîn el Büveytî, *Şerhu Sünen-i İbn Mâce*, (Cidde: Dâru'l-minhâc, 2018), 1/204.

³² Muhammed b. Ali b. Mûsa, *Meşâriku'l-Envârî'l-vehâceh ve metâli'u'l-esrârî'l-behâceh fi şerhi süneni'l-ibn Mâce*, (Riyad: Dâru'l-muğni, 2006), 2/172-174.

aldırılmıştır. Usul bakımından zayıf kabul edilse bile mana yönüyle amel edilmeye uygun bir haberdir. Zira bazı âlimlere göre itikad, haram ve helaller alanında olmadığı sürece böyle hadislerle amel edilebilir.³³ Ayrıca bu hadis Kur'ân, sünnet ve akla uygun bir manayı ilmin temeli olarak göstermektedir. Maslahat ve menfaat prensibine uygun bir mana taşıdığı ve zayıflığı da şiddetli olmadığı için bu hadisle amel edilmesinde bir sakınca görülmez.

1.12. "Kim Fani Olduğunu Bilirse" Rivayeti

Marifetin niteliklerinin anlatıldığı dokuzuncu babda Hz. Peygamber'e isnatla " من عرف نفسه بالفناء فقد عرف ربه بالبقاء / *Kim Nefsinin fani olduğunu bilirse Rabbinin de bâki olduğunu anlar.*" şeklinde bir rivayete yer verilmiştir.³⁴ Söz konusu rivayet bu haliyle temel hadis kaynaklarında yer almamaktadır. Araştırmalarımıza göre bu söz Rıfaiyye tarikatının kurucusu Ahmed er-Rifâî'ye (ö. 578/1182) ait bir sözdür. O, "kardeşlerim" diyerek başladığı bir vaazında bu ifadelere yer vermiştir.³⁵

1.13. "Kabir Cennet Bahçelerinde Bir Bahçe yahut Cehennem Çukurlarından Bir Çukurdur" Rivayeti

Eserin dokuzuncu babında Hz. Peygamber'e (s.a.v.) isnad edilerek; القبر روضة من رياض الجنان و حفرة من حفر التران / *Kabir Cennet bahçelerinden bir bahçe yahut Cehennem çukurlarından bir çukurdur*" rivayetine yer verilmiştir.³⁶ Bu rivayetin Tirmîzî'nin (ö. 279/892) *el-Câmi*'inden alındığı ancak bazı lafız değişikliklerine gidildiği anlaşılmaktadır. Ebu Sai'îd el Hudrî'den (ö. 74/693) gelen bir rivayete göre Hz. Peygamber; " إِنَّمَا الْقُبُورُ رُوضَةٌ مِنْ رِيَّاصِ الْجَنَّةِ أَوْ حُفْرَةٌ مِنْ حُفْرِ النَّارِ / *Kabir ya cennet bahçelerinden bir bahçe yahut cehennem çukurlarından bir çukurdur*" buyurmuştur. Tirmîzî bu hadisin garib bir haber olduğunu ve bir tek vecihle geldiğini söylemiştir.³⁷ Elbânî (ö. 1999) söz konusu hadisi, ravilerden Abdullah b. Velîd el- Vessâfi (ö. 150/767) sebebiyle çok zayıf olarak değerlendirmiştir. Ona göre Abdullah b. Velid "vâhi" ravilerdendir.³⁸ Bazı cerh ve

³³ İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Usulü*, (İstanbul: MÜİF Yayınları, 2014), 126.

³⁴ Hacı Bektâş, *Makâlât*, 60.

³⁵ Seyyid Ahmed b. Alî el-Mekkî b. Yahyâ er-Rifâî, *el-Burhânü'l-mü'eyyed*, (Beirut: Dâru'l- kitabî'n-nüfyes, 1408), 133.

³⁶ Hacı Bektâş, *Makâlât*, 67.

³⁷ Tirmîzî, "Kıyâme", 26.

³⁸ Nâsırüddin el-Elbânî, *Za'îfü't-tergîb ve't-terhîb*, (Riyad: Mektebetü'l-me'ârif, 2000), 2/345.

ta'dil âlimlerine göre de tam adı Abdullah b. Velid el-Vessâfi Ebû İsmâil el-Kûfi olan şahıs metrûk ravilerdendir.³⁹

Senet yönüyle sahih hadisler arasında sayılmasa da mana yönüyle kabir azabından söz eden pek çok sahih hadisi desteklemesi bakımından önemli bir rivayet olarak değerlendirilmiştir.⁴⁰

1.14. “Her Şey Bir Şeydir Ama Cahil Bir Şey Değildir” Rivayeti

Hacı Bektâş cahilliğin kötülüğünü anlatırken bir benzetme yapar. Her nesnenin bir değeri olduğunu ancak cahilin bir değer ifade etmediğini bildirir. Bu düşüncesini “Hazret Rasûl Aleyhisselam buyurdu” diyerek bir hadis formatında şu şekilde ifade eder: “الشيء شيء والجاهل ليس بشيء / Her nesne bir nesnedir, cahil bir nesne değildir”⁴¹. Araştırmalarımızda hiçbir eserde böyle bir ibareye rastlanmamıştır.

1.15. “İnsanoğlunun İçinde Bir Et Parçası Vardır” Hadisi

Hacı Bektâş eserinin dokuzuncu bölümünü tevhid bahsine ayırmıştır. Burada kişinin akıl ve nefis arasındaki mücadelesini adil ve zalim iki yöneticinin sürekli kavga etmesine benzetmiştir. Aklın güzel şeyleri, nefsin ise kötü şeyleri telkin ettiğini ifade eden Hünkâr bu düşüncesini bir hadisle desteklemiştir. Söz konusu hadis; “وَإِذَا فَسَدَتْ , إِذَا صَلَحَتْ , صَلَحَ الْجَسَدُ كُلُّهُ إِنَّ فِي الْجَسَدِ مُضْغَةً / Beden içinde bir et parçası vardır ki o sağlam olursa tüm beden sağlam olur, o çürük olursa tüm beden çürük olur. O kalptir.” Lafızları ile kayıtlıdır.⁴² Bu hadis Buhari ve Müslim’in ortak rivayetlerinden biridir. Haram ve helallerin belli olduğunu bildiren şüpheli şeylerden de kaçınmayı tavsiye eden uzun bir hadisin son kısmıdır.⁴³ Hacı Bektâş-ı Veli takti yaparak hadisin son kısmını almıştır. Mezkur hadis *Makâlât*’ta; “ان في جوف ابن ادم

³⁹ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-(tabakâtü'l-)meşâhîr ve'l-a'lâm*, (Beyrut: Dâru'l-ğarbi'l-İslâmî, 2003), 3/924.

⁴⁰ Veysel Özdemir; “Kabir Azabı İle İlgili Bazı Hadislerin İsnadları Üzerine Bir İnceleme”, *EKEV Akademi Dergisi*, -Sosyal Bilimler-, (Bahar 2014),18/59, 265-330; Veysel Özdemir, “Kabir Azabı İle İlgili Bazı Hadislerin Metin Ve İçerikleri Üzerine Bir İnceleme”, *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (Bahar, 2014), 0/3, 55-123.

⁴¹ Hacı Bektâş, *Makâlât*, 68.

⁴² Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fi el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, (Beyrut: Dârusselam 2000), “İman”, 39; Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, (Beyrut: Dârusselâm, 2000) “Müsâkât”, 107.

⁴³ Buhârî, “İmani” 39; Müslim, “Müsâkât”, 107.

مضغفة / *İnsanoğlunun karnında bir et parçası var...*” şeklinde farklı lafızlarla başlamış olsa da gerisi aynı lafızlardan oluşmaktadır.⁴⁴ Burada aklın ayetlere uygun olarak kalp ile eş anlamlı kullanıldığı görülmektedir.

Mezkûr hadiste aklın ve iyi niyetin önemine vurgu yapılmıştır. Nitekim pek çok hadis de aynı mesajı içermekte, Yüce Allah'ın suret ve mallara değil niyet ve amellere baktığı haber verilmektedir.⁴⁵ Mezkûr rivayet senet ve metin yönüyle sahih olarak değerlendirilmiştir.

1.16. “Akıl Yeryüzünde Allah'ın Ölçüsüdür” Rivayeti

Müellif on birinci babda Hz. Adem'in sıfatları hakkında çeşitli bilgiler verir. Aklın önemini anlattığı yerde; “Nitekim Resulullah buyurdu ki” dedikten sonra: “العقل ميزان الله في الارض / *Akil yeryüzünde Allah'ın ölçüsüdür*”⁴⁶ lafızlarıyla bir rivayet nakleder. Araştırmalarımıza göre aklın önemini bildiren pek çok hadis bulunmaktadır. Ancak yukarıdaki lafızlarla kayıtlı bir metne rastlanılmamıştır. Manası doğru kabul edilse bile metin Hz. Peygamber'e nispet edilmiş mevzu bir rivayet hükmündedir. Ayrıca ilk yaratılan şeyin akıl olduğu şeklindeki akli öven hadislerin de uydurma olduğu söylenmiştir.⁴⁷

1.17. “Müminin Kalbi Allah'ın Evidir” Rivayeti

Hacı Bektâş on birinci babda Hz. Âdem üzerinden insanoğluna verilmiş uzuvları överken kalbe ayrı bir ehemmiyet verir. Ona göre kalp Allah'ın nazargâhıdır. Marifetullah'ın bulunduğu bir kalbe kimse zarar veremez. Hacı Bektâş kalbin çeşitli özelliklerini zikrettikten sonra bu konuda Hz. Peygamber'in “قلب المؤمن بيت الله / *Müminin kalbi Allah'ın evidir*” buyurduğunu söyler.⁴⁸

⁴⁴ Hacı Bektâş, *Makâlât*, 69.

⁴⁵ “إِنَّ اللَّهَ لَا يَنْظُرُ إِلَى صُورِكُمْ وَأَمْوَالِكُمْ. وَلَكِنْ يَنْظُرُ إِلَى قُلُوبِكُمْ وَأَعْمَالِكُمْ” Müslim, “Birr” 10; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/284.

⁴⁶ Hacı Bektâş, *Makâlât*, 101.

⁴⁷ Örneğin en meşhur rivayetlerden biri şöyledir: “Allah aklı yaratınca ona: “gel” dedi. Akıl geldi. Daha sonra Allah akla: “git” dedi. Akıl gitti. İzzetime ve celâlime yemin olsun ki senden daha değerli bir nesne yaratmadım. Seninle alır, seninle veririm.” Bu ve benzeri rivayetler münekkid muhaddisler tarafından mevzu kabul edilmiştir. Sehâvî, *el-Mekâsıd-ül-Hasane*, 198; Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, 1/236, 1/ 263; Ali el-Kârî, *el-Mevzûâtu'l-kübâra*, (Beyrût: Dâru'l-Emâne, ts.), 124, 84; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî ed-Dımaşkî el-Hanbelî, *el-Menâru'l-münîf fi's-sahîh ve'd-daîf*, (Halep: Mektebâtü'l-matbûâtü'l-İslâmiyye, 1970), 66.

⁴⁸ Hacı Bektâş, *Makâlât*, 105.

Merfû olarak zikredilen bu haber hiçbir hadis kaynağında bulunamamıştır. Ancak bazı kaynaklarda yakın manaya gelen farklı lafızlarla kayıtlı haberlere rastlanmaktadır. Örneğin el-Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071) Allah'ın yeryüzündeki hazineleri lafzını izah ederken *ان الله تعالى خلق قلب المؤمن بيت خزانة* / *Yüce Allah Müminin kalbini Allah'ın hazinelerinin evi olarak yarattı*" şeklinde bir söze yer vermiş ve bu sözün Ebu Said el-Hurasânî'ye ait olduğu söylemiştir.⁴⁹ Süleimî (ö. 412/1021) ve Bursevî (ö. 1137/1725) gibi sûfî müfessirler de tefsirlerinde Allah'ın yeryüzündeki hazinelerinin kalp olduğunu bildirmiş ve Ebu Said el-Hurasânî'ye ait yukarıdaki sözü nakletmişlerdir.⁵⁰

1.18. "Alimler Herkese Ulaşırlar" Rivayeti

Hacı Bektâş on birinci babda ilim ehlinin önemini anlatırken onların toplumu, dünyanın belalarından ahiretin de azabından koruduklarına dikkat çeker. Bu görüşünü "Nebi Aleyhisselam buyurdu" diyerek; "أهل العلم اوصل الى / الخاصة والعامة فائدة *İlim ehlinin faydası umum husus herkese dokunur.*"⁵¹ şeklinde bir rivayet aktarır. Mezkûr metin ne hadis ne de bir başkasının sözü olarak hiçbir İslami kaynaktan yer almamıştır.

1.19. "Her Hatanın Başı Dünya Sevgisidir" Rivayeti

Müellif on birinci babda dünya sevgisinin müminler için büyük bir zafiyet olduğunu bildirdikten sonra bu konuda Hz. Peygamber'e isnat ederek; *احب الدنيا رأس كل خطيئة وترك الدنيا رأس كل عبادة / Dünya sevgisi her hatanın başıdır. Dünyanın terki her ibadetin başıdır*"⁵² şeklinde bir rivayet kaydetmiştir. Araştırmalarımıza göre bu ibare hiçbir dini kaynaktan bu şekliyle hadis veya bir alimin sözü olarak geçmemektedir. Ancak metnin ilk bölümü olan "حُبُّ الدُّنْيَا رَأْسُ كُلِّ / Dünya sevgisi her hatanın başıdır" kısmı pek çok kaynaktan müstakil yahut ilave lafızlarla yer almaktadır. Bu söz bazı kaynaklarda tabiiinden Hasan-ı Basri'nin (ö. 110/728) Hz. Peygamber'e isnat ederek naklettiği mürsel

⁴⁹ Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, (Beyrut: Dâru Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 14/439.

⁵⁰ Ebû Abdîrrahmân Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed es-Süleimî, *Tefsîru's-Süleimî*, (Beyrut: Daru'l-kütübî'l-İlmiyye, 2001), 1/344; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 4/278.

⁵¹ Hacı Bektâş, *Makâlât*, 106.

⁵² Hacı Bektâş, *Makâlât*, 110.

bir hadis olarak değerlendirilirken⁵³ bazı kaynaklarda ise Hz. İsa'nın sözü olarak nakledilmektedir.⁵⁴

Aynı ibarenin bir başka hadisin parçası olarak Enes b. Malik (ö. 93/712) tarafından merfû hadis olarak tahrîç edildiği de görülmektedir. Bu haberde Hz. Peygamber; “*حُبُّ الدنْيا رأسُ كلِّ حَطيئةٍ. وحُبُّكَ الشَّيْءَ يُعْمِي أَوْ يُصِمُّ* / *Dünya sevgisi her hatanın başıdır. Bir şeyi sevmen seni kör ve sağır yapar*” buyurmuştur.⁵⁵ Dünyayı kötileyen bu ibarenin (حُبُّ الدنْيا رأسُ كلِّ حَطيئةٍ) en fazla itibar gördüğü alan ise vaaz edebiyatı ve tasavvuf olmuştur. Pek çok mutasavvıf “zemmü'd-dünya” başlığı altında dünya ve nimetlerini kötileyen açıklamalar yapmış ve bu izahat içinde pek çok hadise yer vermişlerdir.⁵⁶ Hatta bu sözü ilk kullanan kişilerden birinin bir mutasavvıf olduğu söylenmiştir. İbn Ebü'd-Dünyâ'nın (ö. 281/894) naklettiğine göre ilk dönem sûfilerden Ebû Yahyâ Mâlik b. Dînâr el-Basrî (ö. 131/748); “*حب الدنيا رأس كل خطيئة والنساء حباله الشيطان ، والخمر داعية كل شر* / *Her kötülüğün başı dünya sevgisidir. Kadımlar şeytanın tuzağıdır. İçki her kötülüğün davetçisidir*” demiştir.⁵⁷

Hadislerin sıhhati üzerinde çalışma yapan bazı âlimler temel hadis kaynaklarında yer almayan, sadece tali kaynaklarda bulunan ve Hz. Peygamber'e isnad edilen “Her kötülüğün başı dünya sevgisidir” rivayetinin isnad açısından Hz. Peygamber'e nispetini doğru bulmamışlardır.⁵⁸

53. Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, (Riyad: Mektebetü'r-rüşd, 2003), 13/74; İbn Receb el Hanbelî, *Câmi'u'l-'ulûm ve'l-hikem*, (Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1408), 300; Alî b. Hüsâmiddîn b. Abdilmelik b. Kâdîhân el-Müttakî el-Hindî, *Kenzü'l-'ummâl fi süneni'l-aqôl ve'l-ef'âl*, (Riyad: Müessesetü'r-risâle, 1981), 3/192.

54. Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliya ve tabakâtü'l-esfiya*, (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, 1409), 6/388.

55. İbnü'l-Esîr, Ebû's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *Câmi'u'l-usûl fi ehâdisir' resûl*, (Beyrut: Mektebetü dâri'l-beyan, 1969), 4/506; Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, 1/345.

56. Ebû Abdillâh el-Hâris b. Esed el-Muhâsibî el-Anezî, *Âdâbu'n-nufûs*, (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1984), 136; Hücetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî *İhyau 'ulûmi'd-dîn*, (Beyrut: Dâru'l-ma'rife, ty), 3/67; 3/202; 3/413; 4/36; Muhammed Cemâlüddîn b. Muhammed Saîd b. Kâsım ed-Dimaşki, *Mev'izatü'l-mü'minîn min İhyâ'i 'ulûmi'd-dîn*, (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, 1995), 216.

57. Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî, *ez-Zühhd*, (Beyrut: Dâru İbn Kesir), 499.

58. Muhammed Nâsirüddin el-Elbân, *es-Silsiletü'd-da'ife*, (Riyad: Mektebetü'l-me'ârif, 1992), 3/370

1.20. “Allah Adem’i Altmış Renk Topraktan Yarattı” Rivayeti

Makâlât onuncu babda Hz. Adem’in yaradılışı anlatılmıştır. Eserde Yüce Allah’ın meleklere bir insan yaratacağını bildirdiği Bakara sûresi otuzuncu ayeti zikredildikten sonra yaradılışın detaylarına geçilmiştir. Adem’in özünün Medine, başının Beytü’l-makdis, yüzünün Mekke... toprağından yaratıldığı bildirildikten sonra bu bilgiyi teyit etmek için Hz. Peygamber’e nispetle;“Allah Adem’i 60 renk topraktan yarattı. Eğer tek topraktan yaratsaydı bütün insanlar aynı şekil ve vasıfta olurdu. Birini diğerinden ayırt etmek mümkün olmazdı.”⁵⁹ Şeklinde bir rivayete yer verilmiştir.

Kaynaklarda ne Hz. Peygamber ne de bir başkasına ait bir söz olarak tespit edemediğimiz bu ifadenin mevzu hadisler arasında sayılması gerektiği kanaatindeyiz.

Sonuç

Anadolu ve Balkanlar’da Müslüman Türk toplumunun iman, ibadet ve ahlak anlayışına yön veren, irfâni geleneğin oluşmasına katkı sunan tarikatlardan biri de Bektâşilik’tir. Nevşehir’in HacıBektâş ilçesinde yaşayan ve burada medfun olan Horasan erenlerinden Hünkâr Hacı Bektâş-ı Veli’nin kurduğu bu tarikat, hala varlığını etkin bir şekilde sürdürmektedir. Kur’ân ve Sünnet merkezli düşünce yapısına sahip tarikatın en önemli kaynağı kuşkusuz ki Hünkar’a nispet edilen *Makâlât* isimli eserdir.

Bektâşilik tarikatının temel kaynağı kabul edilen *Makâlât*’ta pek çok ayet yanında hadise de yer verilmiştir. Araştırmalarımıza göre söz konusu eserde Hz. Peygamber’e doğrudan yirmi hadis isnad edilmiştir. Bu rivayetlerden biri senet yönüyle sahih, beşi zayıf, on dördünün ise hiçbir kaynaktan yer almadığı görülmüştür.

Makâlât’ta Bektâşilik düşüncesinin özeti sayılan dört kapı kırk makam anlatılırken çok az hadise yer verildiği, tercih edilen hadislerin de eksik yahut farklı lafızlarla kaydedildiği dikkat çekmektedir. Anlaşılan o ki Hacı Bektâş-ı Veli bir ilim halkasında Hadis usulü ilmi tahsil etmemiştir. Yazılı kaynak olmaksızın sema yoluyla hadisler öğrenmiş ve öğrendiği hadisleri öğüt ve nasihatlerinde kullanmıştır. Hünkar’ın sahih hadisler yerine zayıf ve mevzu hadisler kullanması ve bu hadisleri mana yoluyla zikretmesi ise

⁵⁹ Hacı Bektâş, *Makâlât*, 85.

onun temel kaynaklardan ziyade vaaz ve nasihat türü eserlerden faydalandığını göstermektedir.

Bir tarikat şeyhi olarak Hünkâr'ın asıl amacı müntesiplerine güzel ahlaki aşılmasıdır. Bu amaca ulaşmak için de rivayetlerin sıhhatini değil manasını dikkate almış, kulaktan duyma ve vaaz türü eserlerde yer alan bilgileri tercih etme yoluna gitmiştir. Aslında müellifin dört kapı on makam olarak özetlediği konuların neredeyse tamamı Kur'ân ve sahih sünnetin önemle üzerinde durduğu, öğrenilmesini ve yaşanmasını tavsiye ettiği mevzulardır. Yani bu konularda yeterince sahih ve sabit hadis mevcuttur. Ancak Hacı Bektâşî Veli öğretilerini şifahi yolla sürdürdüğü için temel hadis kaynaklarında yer alan sahih senetli hadislere fazla yer vermemiştir.

Kaynakça

- Aclûnî, Ebû'l-Fidâ İsmâîl b. Muhammed el-Aclûnî. *Keşfu'l-hafâ ve müzîlu'l-illbâs ammâ işteharâ mine'l-ehâdîsi 'alâ elsinetî'n-Nâs* Beyrut: Dâru'l-kütübî'l- 'ilmiyye, 2001.
- Ahmed b. Hanbel. *el-Müsned*. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2001.
- Alî b. Hüsâmiddîn b. Abdilmelik b. Kâdîhân el-Müttakî el-Hindî.
- Alî b. Hüsâmiddîn el-Müttakî el-Hindî. *Kenzü'l-'ummâl fi süneni'l-aqvâl ve'l-ef'âl*. Beyrut: Müessesetü'r-risale, 1981.
- Ali el-Kârî, Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî. *el-Mesnû' fi marifeti hadîsi'l-mevzû'*. Beyrut: Mektebetü'l- matbuâtî'l-İslamiyye, ts.
- Ali el-Kârî, Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî, *el-Esrârü'l-merfû'a fi'l-ahbâri'l-mevzû'a*. Beyrut: Dâru'l-emâne, 1971.
- Alûsî, Mahmud abu'l-Fadl. *Rûhu'l-me'ânî fi tefsîri'l Kur'ân*. Beyrut: Dâru turasî'l- Arabî, ts.
- Ateş, Süleyman. *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1988.
- Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî. *Târîhu Bağdâd*. Beyrut: Dâru kütübî'l- ilmiyye, ts.
- Beyhâkî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî. *Şu'abü'l-ıman*. Riyad: Mektebetü'r-rüşd, 2003.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmi'u's-sahîh*. Riyad: Dârusselâm,1999.
- Bursevî, İsmail Hakkı. *Tefsîru ruhi'l-beyan*. Beyrut: Daru ihyâ't- turasî'l-Arabî, ts.
- Çakan, İsmail Lütfî. *Hadis Usulü*. İstanbul: MÜİF Yayınları, 2014.
- Ebû Abdillâh el-Hâris b. Esed el-Muhâsibî, *Âdâbu'n-nufûs*. Beyrut: Dâru'l-cil, 1984.
- Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî. *ez-Zühd*. Beyrut: Dâru İbn Kesir, 1999.
- Ebu Dâvûd et-Tayâlisî, *Müsned*, Riyad: Dârusselâm, 1999.
- Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliya ve tabakâtü'l-esfiya*. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l- ilmiyye, 1409.

Elbâni, Muhammed Nâsirüddin el-Elbânî, *es-Silsiletü'd-da'ffe*. Riyad: Mektebetü'l-me'ârif, 1992.

Elbânî, Nâsirüddin el-Elbânî. *Ẓa'ifu't-Tergîb ve't-terhîb*. Riyad: Mektebetü'l-me'ârif, 2000.

Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî. *İhyau 'ulûmi'd-dîn*. Beyrut: Dâru'l-ma'rife, t.y.

Fiğlalî, Ethem Ruhi. *Türkiye'de Alevilik Bektâşilik*. Ankara: Selçuk Yayınları, 1991.

Hac-ı Bektâş-ı Veli. *Makâlât*. Ankara: Seha Neşriyat, 1971.

Hac-ı Bektâş-ı Veli. *Makâlât*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2013.

Harman, Ömer Faruk, "Havva", *DİA*. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1997. 16/542-545.

Hatîb eş-Şirbînî. *Muğni'l-muhtâc*. Beyrut. Daru'l-fikr, ts.

İbn Kayyım, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Züraî ed-Dımaşkî el-Hanbelî. *el-Menâru'l-Müntef fi's-Sahîh ve'za'if*. Halep: Mektebatü'l-matbu'âtî'l-İslâmiyye, 1970.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvîni. *es-Sünen*. Riyad: Dârusselâm. 1999.

İbn Receb el Hanbelî, *Câmi'u'l-'ulûm ve'l-hikem*. Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1408.

İbnü'l-Esîr, Ebû's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *Câmi'u'l-usûl fi ehâdisir-resûl*, Beyrut: Mektebetü dâri'l-beyan, 1969.

İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk. *Hilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-asfiyâ*. Beyrut: Daru'l-kitâbi'l-Arabî, 1974.

Kurtûbî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*. Riyad: Daru'l-alemi'l-kütüb, 2003.

Molla Hüsvrev, Muhammed b. Feramûz. *Dürerü'l-hükkâm fi şerhi ğureri'l-ahkâm*. Kahire, 1297.

Muhammed b. Abduvehhâb, *Risâle fi'r-redd 'alâ'r-Râfıza*. Riyad: Metâbi'u'r-riyâd, ts.

Muhammed b. Ali b. Mûsa. Meşâriku'l-envârî'l-vehâceh ve metâli'u'l-esrârî'l-behâceh fi şerhi süneni'l-ibn Mâce. Riyad: Dâru'l-muğni, 2006.

Muhammed Cemâlüddîn b. Muhammed Saîd b. Kâsım ed-Dımaşki. *Mev'izatü'l-mi'minîn min ihyâ'i 'ulûmi'd-dîn*. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-'ilmiyye, 1995.

Muhammed el Emîn el Büveytî. *Şerhu Sünen-i İbn Mâce*. Cidde: Dâru'l-minhâc, 2018.

Münâvî, Muhammed Abdurraûf el-Münâvî. *et-Teysîr bi-şerhi'l-Câmi'î ş-şâğîr*. Riyad: Mektebetü'l-imami'ş-Şafî'î, 1988.

Müslim, Ebû'l-Huseyn Muslim b. Haccac el-Kuşeyrî. *el-Câmi'u's-sahîh*. Riyad: Dârusselam, 1999.

Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *es-Sünen*. Riyad: Dârusselâm, 1999.

Özdemir, Veysel. "Kabir Azabı ile İlgili Bazı Hadislerin İsnadları Üzerine Bir İnceleme", *EKEV, Akademi Dergisi*, 18/59 (Bahar 2014), 265-330.

Özdemir, Veysel. "Kabir Azabı ile İlgili Bazı Hadislerin Metin Ve İçerikleri Üzerine Bir İnceleme". *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 0/3 (Bahar 2014), 55-123.

Râzî, Ebû Abdillâh (Ebû'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî. *Mefâtihu'l-ğayb*. Beyrut: Daru'ihyai turasi'l-Arabî, ts.

- Sehâvî, Şemseddin Abdurrahman es-Sehâvî. *Mekâsîdu'l-hasene*. Beyrut: Dâru'l-kitabî'l-Arabî, 1985.
- Seyyid Ahmed b. Alî el-Mekki b. Yahyâ er-Rifâî. *el-Burhânü'l-mü'eyyed*. Beyrut: Daru'l- kitabî'n-nüfeys, 1408.
- Sülemî, Ebû Abdurrahmân Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed es-Sülemî. *Tefsîru's-Sülemî*. Beyrut: Daru'l- kütübî'l-ilmîyye, 2001.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn es-Süyûtî. *ed-Dürri'l-mensûr*. Beyrut: Dâru'l-fikr, 1993.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn es-Suyûtî. *ez-Ziyâdât 'ale'l-mev'ât*. Riyad: Mektebetü'l me'ârif ts.
- Tirmîzî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ et-Tirmîzî. *es-Sünen*. Riyad: Darussalam, 2000.
- Yıldırım, Ahmet. "Alevi-Bektâşi Edebiyatında Kullanılan Hadisler ve Değerlendirmesi". *İslâmiyât*, 6/3, (Temmuz- Eylül 2003), 71-92.
- Yılmaz, Hasan Kamil. *Tasavvuf ve Tarikatler*. İstanbul: Ensar neşriyat, ts.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dimaşkî. *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-(tabakâtü'l-)meşâhîr ve'l-a'lâm*. Beyrut: Dâru'l-ğarbi'l-İslâmî, 2003.
- Zerkeşi, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî. *el-Leâli'l-mensûra fi'l-ehâdisi'l-meşhûra*. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l- 'ilmîyye, 1986.

Hoca Ahmed Yesevî'nin *Fakr-Nâme*'sinin Hacı Bektâş Velî'nin Din Anlayışına Etkisi

Sabri YILMAZ*

Giriş**

Türkistan coğrafyasında İslam'ın temel hükümlerini halkın anlayacağı tarzda halk diline çevirerek geniş kitlelere ulaşmasını sağlayan Hoca Ahmed Yesevî (ö. 562/1166), bütün Türk dünyasının manevî hayatında etkili hâlâ devam eden ve "Pîr-i Türkistan", "Hazret-i Türkistan" gibi yüceltilen unvanlarla yad edilen bir mürşid-i kâmindir. O Türkistan'da yetiştirdiği erenleriyle başta Anadolu olmak üzere Türklerin hâkim olduğu her yerde fetihlerin manevî mürşidi olmuştur. Türkistan'da yaygın olan Hanefî-Matürîdî din anlayışı istikametinde İslam'ı Türklerin millî değerleriyle kaynaştırarak Türk ruhuna uygun bir şekilde yorumlayıp bir bakıma İslam ile Türklüğü ayrılmaz bir bütün haline getiren Hoca Ahmed Yesevî'nin yetiştirdiği erenlerin Türklerin yayıldığı coğrafyaların Türkleşmesi ve İslamlaşmasında büyük katkısı vardır. Hayat tarzlarıyla birer örnek şahsiyet olan bu alp-erenler, gittikleri bölgelerde karşılaştıkları insanların gönüllerine girecek o coğrafyaların fethine zemin hazırlamışlardır.¹

* Prof. Dr., Akdeniz Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Kelâm Ana Bilim Dalı, Antalya, Türkiye sabriyilmaz@akdeniz.edu.tr, orcid /0000-0001-7792-9211.

** Bu yazı, Nevşehir Hacı Bektâş Veli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin 26-27 Nisan 2024 tarihinde Nevşehir'de düzenlediği Nevşehirli Âlimler Sempozyumu'nda aynı başlıkla tarafımızdan sunulan bildirinin gözden geçirilmiş halidir.

¹ Hilmi Demir, "İrfan Geleneğimizin Öncüsü Hoca Ahmed Yesevî", Hoca Ahmed Yesevî'den Şeyh Şâbân-ı Velî ve Sonrasına Türk Düşünce Hayatı, Uluslararası Kastamonu Türk Dünyası Kültür Başkenti Sempozyumu Bildirileri, (Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Yayınları, 2018), 47; Hasan Onat, "Ahmed Yesevî'nin Din Anlayışı ve Baktâşilikteki Bazı Yansımaları", 2. Uluslararası Türk Kültür Evreninde Alevilik ve Bektâşilik Bilgi Şöleni Bildiri Kitabı, ed. Filiz Kılıç-Tuncay Bülbül, (Ankara: Türk Kültürü ve Hacı Bektâş Veli Araştırma Merkezi Yayınları, 2007), 218-220.

Hanefî-Matürîdî düşünce çizgisinde bir fakih/âlim olan Hoca Ahmed Yesevî, irşad faaliyetlerinde şeriat ile tarikatı tam anlamıyla kaynaştırmayı başarmış, dinî mükellefiyetlere karşı dikkatsizliğin tarikat adabıyla bağdaşmayacağına dair bir bilinç oluşturmaya gayret etmiştir. Hikmetlerinde İslam'ın inanç sistemine ters düşecek herhangi bir unsura rastlanmayan Hoca Ahmed Yesevî, bir vakit namaz kılmayanın domuzdan farkı olmayacağını söyleyecek kadar da şer'î hükümlere bağlılık konusunda titizlik göstermiştir.² Çoğunlukla bir sûfi gibi değil, bir İslam dini muallimi gibi davranan Yesevî, şiirlerinde ayet ve hadislerle dayanarak İslam'ın esaslarından daima sade bir dille bahsetmiştir.³ Türkistan'da medreselerin yanında tekeler vasıtasıyla çok güçlü bir İslamlaşma hareketinin yaşandığı sıralarda Hoca Ahmed Yesevî de Yesi'de irşad faaliyetine başlamıştır. Bu yıllarda Mâverâünnehr'i kendi idaresi altında birleştiren Sultan Sencer (ö. 552/1157) vefat etmiş, Harezmsahlar güçlü bir İslam devleti haline gelmişlerdir. Bu uygun şartlar altında Ahmed Yesevî Taşkent ve Sır-ı Derya yöresinde, Seyhun'un ötesindeki bozkırlarda yaşayan göçebe Türkler arasında çok güçlü bir nüfuzla sahip olmuştur. İslâmiyet'e bütün samimiyetiyle bağlanan yerli halk zümresi ile yarı göçebe köylüler onun etrafında toplanmışlardır. Dinî ilimlere vâkif olan, Arapça ve Farsça bilen Ahmed Yesevî, çevresinde toplananlara İslam'ın esaslarını, dinin hükümlerini sade bir dille ve halk edebiyatına uygun bir şekilde hece vezninde manzumelerde ortaya koymuş, "hikmet" adı verilen bu manzumeler, dervişleri vasıtasıyla en uzak Türk topluluklarına kadar ulaştırılmıştır.⁴ Zira Hoca Ahmed Yesevî, 'Yeseviyye', 'Yesevîlik' gibi isimlerle anılan eğitim yöntemi çerçevesinde Yesi'de teşekkül eden dergâhında eğittiği ve o zamanın bilinen dünyanın dört bir köşesine gönderdiği temsilcileri ile kısa sürede dünya tarihini etkileyecek bir manevî akımın önderi olmuştur. Dolayısıyla Hoca Ahmed Yesevî'den Türk yurtlarına kalan en önemli miras Yeseviyye Mürşidleri ve Yesevîlik'tir.

² M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1976), 75-76; Osman Türer, "Türk Dünyasında İslâm'ın Yerleşmesi ve Muhafazasında Sûfî Tarikatları ve Yesevî'nin Rolü", *Milletlerarası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri*, ed. Abdülkadir Yuvalı vd., (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1993), 363.

³ Eyüp Baş, "Ahmed Yesevî'nin Bektâşilik, Alevîlik Üzerindeki Etkileri ve Osmanlı Dini Hayatındaki İzleri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 52:2 (2011), 30.

⁴ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 75-96; Baş, "Ahmed Yesevî'nin Bektâşilik, Alevîlik Üzerindeki Etkileri ve Osmanlı Dini Hayatındaki İzleri", 27.

Onun Türk yurtlarında kendinden önce ve sonra benzeri görülmemiş şekilde kalıcı bir iz bırakmasındaki en önemli etken, yetiştirdiği ve Türk dünyasının dört bir tarafına gönderdiği müridleri olmuştur.⁵

Hoca Ahmed Yesevî'nin bir kısmı kendi yöresinde, çoğunluğu uzak beldelelerde yaşayan müridleri ve geleneğe uygun olarak hayatta iken tayin ettiği pek çok halifesinin bulunduğu belirtilmektedir. Onun ilk halifesi Arslan Baba'nın oğlu Mansur Atâ'dır. Mansur Atâ 1197 yılında vefat edince yerine oğlu Abdulmelik Atâ, onun vefatından sonra oğlu Tâc Hâce, daha sonra da onun oğlu Zengî Atâ irşad mevkiine geçmişlerdir. İkinci halifesi Harezmi Saîd Atâ, üçüncü halifesi Yesevî tarzındaki hikmetleri ile Türkler arasında büyük bir şöhret ve nüfuz kazanan Harezmi'e yerleşerek irşad faaliyetlerini yürüten Süleyman Hâkim Atâ'dır. Onun en meşhur müridi Zengî Atâ'nın başlıca müridleri ise Uzun Hasan Atâ, Seyyid Atâ, Sadr Atâ ve Bedr Atâ'dır. Yeseviyye silsilesi bilhassa Seyyid Atâ ile Sadr Atâ'dan gelmektedir.⁶

Sadece Türkistan Müslümanları ile sınırlı kalmayan Hoca Ahmed Yesevî'nin etkisi, kendi yaşadığı dönem ve coğrafyanın yanında başka asır ve bölgelere de yayılmıştır. Sözgelimi 13. asırda Horasan'da doğan Haydarîlik'ten başka aynı asrın ortalarında Anadolu'da gelişen Babâî ve Bektâşî tarikatları da Yesevîlik'ten nasip almış teşekküllerdir. Ayrıca Nakşibendî tarikatı üzerinde de Yesevîlik'in tesiri vardır. Ahmed Yesevî'ye mensup babaların 13. yüzyılın başlarında, Harezmişahlar ile Karahıtaylar arasındaki mücadeleler sırasında Anadolu'ya girmeye başladıkları bilinmektedir. Türkmen boylarla birlikte Anadolu'ya gelen Yesevî babalarının bu göçü Cengiz Han'ın (ö. 624/1227) önderliğindeki Moğol istilası ile hızlanmıştır. Mâverâünnehir, Harezmi ve Horasan'dan Anadolu'ya gelen bu dervişler Hoca Ahmed Yesevî'nin din anlayışının yanında menkıbelerini de Anadolu'da yaymışlardır.⁷

Hoca Ahmed Yesevî'nin din anlayışını Anadolu'da temsil edenler içinde Hacı Bektâş Velî'nin (ö. 669/1271 [?]) ayrı bir yeri vardır. Yesevî mürid ve

⁵ Hayati Bice, "Pîr-i Türkistan Ahmed Yesevî'nin Hayatı, Eseri ve Etkileri", *Türk Dünyası Kültürel Değerleri Uluslararası Sempozyumu-Bildiriler Kitabı*, ed. Burhan Sayılır, (Ankara: Türk Dünyası Vakfı Yayınları, 2014), 466-7.

⁶ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 87-96; Kemal Eraslan, "Ahmed Yesevî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Divantaş, 1989), 2/161.

⁷ Baş, "Ahmed Yesevî'nin Bektâşilik, Alevilik Üzerindeki Etkileri ve Osmanlı Dini Hayatındaki İzleri", 29-31.

dervişlerinden hiçbiri günümüzde Nevşehir’de adı ile anılan kasabaya yerleşen Hacı Bektâş Velî kadar ün kazanmamıştır. Hacı Bektâş Velî hakkında telif edilen velâyet-nâmeler, yer yer büyük farklılıklar gösterse de Hoca Ahmed Yesevî ile ilgili izler taşımaktadır. 15. yüzyılın sonlarında kaleme alındığı tahmin edilen Hacı Bektâş Velî *Velâyet-nâmesi* ile *Künhü'l-Ahbâr*’da Hacı Bektâş’ın müridi Şeyh Lokman Perende olduğu ve Lokman Perende’nin ise Hoca Ahmed Yesevî’den el aldığı anlatılırken Hacım Sultan *Velâyet-nâmesi* ile *Fevâid*’de ise Hacı Bektâş Velî doğrudan doğruya Hoca Ahmed Yesevî’nin halifesi olarak zikredilmektedir.⁸ Hacı Bektâş Velî, Yesevî Ocağı’nın ölçülü din anlayışına sadık kalarak hayat yoluna rehber edindiği ilahî aşkı, Hz. Ali ile Hz. Peygamber’e kadar uzanan zühd ve takva kalıpları içinde sınırlayabilmiş ender şahsiyetlerden biridir.⁹

Hacı Bektâş Velî, Anadolu’da Türk birliği sağlanırken iyilik, doğruluk, sevgi ve saygı gibi pek çok evrensel ilkeden yararlanmış, Hoca Ahmed Yesevî’nin din anlayışı ile görüşlerini benimsemiş ve meclislerinde Yesevî’den büyük bir saygıyla söz etmiştir. Hoca Ahmed Yesevî’nin Türkistan’da sistemleştirdiği ilkeler, Anadolu’da bu düşünceleri kendine rehber edinen Hacı Bektâş Velî’nin yol göstericiliği ile yeni bir yapıya dönüşmüştür. İslam dininin esaslarını bilen, usulünce yetişmiş bir bilgin kişi olduğu anlaşılan Hacı Bektâş Velî, *Makâlât* adlı bir eser yazmıştır. Daha çok kırsal bölgelerde Türkmenler arasında faaliyette bulunan Hacı Bektâş ve müridleri, Türk dili ve kültürüne önem vermişler, onu korumuşlar, Türk halk edebiyatının gelişmesine de katkı sağlamışlardır. Dolayısıyla Yesevîlik, Türkistan’da eski kam-ozan tipinin devamı durumundaki baba ve atalar tarafından yaşatılmış, Anadolu’da ise Bektâşî dede ve babaları tarafından sürdürülmüşlerdir. Eski Türk kültürünün dikkate değer bir şekilde etkisi altında gelişmiş ve İslam’ın dünyevî amaçlarına bağlı kalmış olan Bektâşîlik, zamanla toplumun çeşitli tabakalarında taraftar bulmuş, 14. yüzyılda Osmanlı Yeniçeri ordusunun resmî tarikatı haline gelmiştir.¹⁰

⁸ Bice, “Pîr-i Türkistan Ahmed Yesevî’nin Hayatı, Eseri ve Etkileri”, 470; Baş, “Ahmed Yesevî’nin Bektâşîlik, Alevîlik Üzerindeki Etkileri ve Osmanlı Dini Hayatındaki İzleri”, 34.

⁹ E. Ruhi Fırlalı, *Türkiye’de Alevîlik ve Bektâşîlik*, (Ankara: Selçuk Yayınları, 1991), 163.

¹⁰ Baş, “Ahmed Yesevî’nin Bektâşîlik, Alevîlik Üzerindeki Etkileri ve Osmanlı Dini Hayatındaki İzleri”, 34, 49. Ayrıca bkz. Fırlalı, *Türkiye’de Alevîlik ve Bektâşîlik*, 105-158.

Hacı Bektâş Velî'nin *Makâlât*'ı "Dört Kapı Kırk Makam" şeklinde ifade edilen bir tertibe göre telif edilmiştir. Bu, Hoca Ahmed Yesevî'nin *Fakr-nâme*'si ile hemen hemen aynı niteliktedir. Fakr, kişinin kâmil bir mümin, iyi bir Müslüman ve insan olma hedefine ulaşmak için göstereceği gayreti, yapacağı mücahadeleri ve geçeceği makamları ifade eden bir terimdir. Hoca Ahmed Yesevî'nin *Divan-ı Hikmeti*'nin Kazan ve Taşkent baskılarının mu-kaddimesinde bir *Fakr-nâme* mevcuttur. Hem *Makâlât* hem de *Fakr-nâme* Şeriat-Tarikat-Marifet-Hakikat şeklinde isimlendirilen dört kapı ve her kapıda onar adet olacak şekilde kırk makamı içermektedir. Her iki kitapta otuzdan fazla makamın aynı olduğu görülmektedir.¹¹

Hoca Ahmed Yesevî ile Hacı Bektâş Velî arasındaki bağın çok derin ve kuvvetli olduğunu ortaya koyan söz konusu iki eser, daha çok tasavvufi bir nitelik arz ediyorsa da Türk Müslümanlığının şekillenmesindeki etkileri dikkate alındığında din anlayışı açısından da incelenmeyi hak etmektedir. Din anlayışından bahsedebilmek için önce, din kavramı ile dinî hükümlerin muhtevası ortaya konulmalıdır.¹²

1. Din Kavramı ve Dinî Hükümler

Din; Allah'ın seçtiği elçiler vasıtasıyla akıl sahibi varlıklara gönderdiği, onları kendi irade ve tercihleriyle iki cihan saadetine sevk eden ya da dünyada salaha, ahirette felaha kavuşturan ilahî bir nizamdır. Son Peygamber Hz. Muhammed'in getirdiği İslam dini de insanlığa güven, huzur ve esenlik sağlamayı hedefleyen bir kurallar bütünüdür. İslam dininin temel dayanakları olan Kur'an ve Sünnet'ten çıkarılan bütün kurallara dinî hükümler (ahkâm-ı şer'iyye, ahkâm-ı ilâhiyye, ahkâm-ı dîniyye) denir.

Sözlükte "iyileştirmek amacıyla menetmek, düzeltmek, karar vermek" anlamlarında mastar ve "ilim, derin anlayış, siyasî hâkimiyet, karar ve yargı" manalarında ise isim olarak yer alan hüküm (çoğulu ahkâm) dinî ilimle-

¹¹ Hayati Bice, *Pîr-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevî ve Hikmetleri*, (İstanbul: H Yayınları, 2016), 199-201; Abdurrahman Güzel, "Ahmed Yesevî'nin Fakr-nâme'si ile Hacı Bektâş Velî'nin Makâlât'ı Arasındaki Benzerlikler", *Milletlerarası Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri*, (Ankara: Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları, 1992), 33-43; Seyfullah Korkmaz, "Ahmed Yesevî ve Hacı Bektâş Velî Aralarındaki Bağlar, Fikirleri, Tesirleri ve Türk-İslam Edebiyatına Katkıları", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 11, Yıl: 2001, 341.

¹² Din kavramı ve İslam dininin temel özellikleri hakkında bkz. Sabri Yılmaz, "Genel Olarak Din ve İslâm Dini", *İslâm İnanç Esasları*, ed. Vecihi Sönmez-Hilmi Karaağaç, (İstanbul: Lisans Yayıncılık, 2021), 2-22.

rin teşekkül etmesinden sonra mantık, kelim ve fıkıh ilimlerinde farklı şekillerde tanımlanmıştır. Mantık ilminde hüküm iki şey, iki düşünce arasında olumlu veya olumsuz bir bağlantı kurmayı ifade eder. Bu bağlantının yanı sıra onu idrak etmeye de hüküm denilir. Akâid ve kelim ilimlerinde hüküm İslam dininin inanç, ibadet, muamelat ve ahlâka dair temel ilkelerini ifade eder. Fıkıhta ise sadece mükelleflerin fiilleriyle ilgili ilâhî hitaplara hüküm denilir.¹³

Dinî hüküm kavramı, genel olarak naslardan yani Kur'ân ile sünnetten çıkarılan sonuçları ifade eder. Allah'ın varlığı ve birliği gibi bazı hükümleri akıl kendi başına bulabilir. Ancak namazın farz oluşu, ahiret hayatının mahiyeti gibi bazı hususlar hakkında sadece naslar yoluyla bilgi edinilebilir. Dinî hükümlerin naslardan çıkarılmasında aklın da mutlaka bir işlevi vardır ki bu işlev, söz konusu hükümlerin zorunlu, mümkün ya da imkânsız oluşunun tespiti yanında onların anlaşılması ve kavranması ile sınırlıdır. Başka bir ifadeyle, dinî hükümler aklın temel ilkelerine aykırı olamayacağı için naslardan çıkarılan sonuçların söz konusu ilkelerle çelişmemesi gerekir. Bunlar konuları ve uygulanışları bakımından itikadi hükümler, amelî hükümler ve ahlâkî hükümler olmak üzere üç kısma ayrılır.¹⁴ Bunların da kısaca açıklanması uygun olacaktır.

1.1. İtikadi Hükümler

İtikad, inanmak ve tasdik etmek demektir. İtikadi hükümler, İslam dininin, Allah'ın varlığı ve birliği, peygamberlerin hak olduğu, ahiretin mutlaka vuku bulacağı gibi imana konu olan meselelerini kapsar. Şeksiz-şüphesiz inanılması ve gönülden bağlanılması gereken dinî meseleler olduğu için bunlara itikadi hükümler denir. Nasların haber verdiği bu gerçekler ancak akıl yoluyla kavranabilir. Bütün dinî hükümlerin temelini oluşturduğundan itikadi hükümlere aslî hükümler (ahkâm-ı asliyye) de denir. İslam dininin teorik konularını oluşturan itikadi hükümlerden Allah'ın varlığı, bazı sıfatları, ayrıca nübüvvetin gerekliliği hakkında aklî deliller geliştirmek mümkündür. Diğer taraftan ahiret hayatının mutlaka gerçekleşeceğini akıl

¹³ İlyas Üzümlü, "Hüküm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Divantaş, 1998), 18/464.

¹⁴ İsmail Hakkı İzmirli, *Yeni İlmi Kelam*, sad. Sabri Hizmetli, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013), 23-24; Bekir Topaloğlu vd., *İslâm'da İnanç Esasları*, (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2006), 31; Ahmed Hamdi Akseki, *İslâm Fitrî Tabî ve Umûmî Bir Dindir*, (İstanbul: Sebil Yayınevi, 2004), 80.

mümkün görmekte birlikte bu hayatın kuruluşu, işleyişi ve aşamaları sadece naslara dayanılarak açıklanabilir. Akıl, söz konusu ayrıntıların sadece imkânsız olmadığına hükmedebilir. Bu yüzden bu tür konulara “sem'ıyyât” denir.

1.1.1. İtikadi Hükümlerin Temel Özellikleri

İtikadi hükümler, kesin ve açık bir naklî delille sabit olmalıdır. Başka bir ifadeyle, bir itikadi hüküm sübutu kat'î ve delaleti kat'î bir nassa dayanmalıdır. Açık ve kesin delilden maksat, manası açık (muhkem) ayet ve mütevâtir hadistir. Müteşâbih ayetler birden çok anlamı bünyesinde barındırdığı için manaya delaleti kesin değildir. Mütevâtir olmayan rivâyetler (âhâd hadisler) de sübut bakımından kesinlik taşımaz. Buna göre her Müslümanın inanması gereken itikadi hükümler manası açık olan ayetler ile mütevâtir hadislerden çıkarılan hükümlerdir. Âhâd rivayetlerden çıkarılan veya anlamı açık olmayan ayetlerin yorumuna dayanan itikadi hükümler ise bağlayıcı değildir.

Kesin delillere dayanan itikadi hükümlerin zamana, mekâna ve hitap ettiği kişi ya da çevreye göre değişmesi de söz konusu değildir. Bütün peygamberler aynı itikadi hükümleri tebliğ etmişlerdir. Bunlar, zaman ve mekâna göre değişmeyen ve kesinlik ifade eden dinî esaslardır.

İtikadi hükümler bir bütündür, bölünme kabul etmez. Onların bir kısmını benimseyip bir kısmını reddetmek mümkün değildir. Bir insanın mümin sayılabilmesi, itikadi hükümlere bütün olarak inanmasına bağlıdır.

İslâm düşünce tarihinde olduğu gibi günümüzde de itikadi hükümler, akâid ve kelim ilimlerinin temel konularını teşkil eder.¹⁵

1.2. Amelî Hükümler

İslam dininin itikadi hükümlerinin yanında davranışlarla yani amelle ilgili hükümleri de vardır. Bu hükümler fıkıh ilminin inceleme alanına girer. Dinin insan davranışlarıyla ilgili yönünü, özellikle mükelleflerin sorumluluklarını düzenleyen kuralları içeren bu hükümler, itikadi hükümlere nispetle ikinci derecede oldukları için fer'î hükümler (ahkâm-ı fer'iyye), fıkıh ilminin alanına girdikleri için de fikhî hükümler (ahkâm-ı fıkhiyye) şeklinde adlandırılır. Bu hükümler, mükellefin Allah'a ve insanlara karşı sorumlu-

¹⁵ İzmirli, *Yeni İlmî Kelim*, 24-25; Topaloğlu vd., *İslâm'da İnanç Esasları*, 31-32; Üzüm, “Hüküm”, 18/465.

luklarıyla dış dünyaya yansıyan davranışlarının yol açtığı sonuçların yanında bunlarla ilgili kuralları konu edinir.

Amelî hükümler ibadetler (ibadât) ve muamelât olmak üzere iki kısma ayrılır. İbadetler Allah'a karşı yerine getirilmesi gereken kulluk görevleridir. İbadetlerde esas olan, riyasız bir şekilde Allah'a yönelmek ve sadece O'na kulluk etmektir. İnanç esaslarındaki tevhid ilkesi ibadetlerde de geçerlidir. Hiçbir Müslüman Allah'tan başkasına ibadet etmediği gibi O'ndan başkasına kulluk gösterisinde de bulunmaz. İslâm dininde "(Ey Rabbimiz!) Biz, seni lâıyk olduğun şekilde tanır, yalnız sana kulluk eder ve sadece senden yardım dileriz."¹⁶ mealindeki ayette vurgulandığı gibi, Allah'tan başkasına kulluk yapmak yasaklanmıştır.

İbadetler Allah tarafından farz kılınır, Hz. Peygamber'in uygulamalarıyla gösterdiği gibi yerine getirilir. Hiç kimse ibadetlere ilavede bulunamayacağı gibi eksiltme de yapamaz. Dinî metinler aynı zamanda ibadetlerin de kaynağıdır. İbadetlere dair hükümlerin hedefi, insanı ruhen eğitip kötülüklerden uzaklaştırmak ve aynı zamanda Allah'a yaklaştırmaktır. Sadece Allah rızası için yapılması gereken ibadetler de inanç esasları gibi dinin değişmez temel ilkeleridir. Bu yönü itibarıyla bütün farz ibadetler inanç esası değeri taşır. Bir kişinin ibadetleri aksatması veya hiç yerine getirememesi yanlış olmakla birlikte onları inkâr etmesi, dini reddetmesi anlamına gelir. Hem yapıları hem de zamanları açısından dinin en temel tezahürlerini oluşturan ibadetler artmaz, eksilmez, zamanın ve örfün değişmesiyle değişikliğe uğramaz. Bundan dolayı ibadetlerle ilgili dinî hükümlere "taabbüdî hükümler" denir. Muamelâta dair hükümler ise bireyin diğer insanlar ve toplumla ilişkilerini düzenler, bunları belli kurallara ve sonuçlara bağlar. Bu hükümler birey ve toplumun yararına olan şeyleri adalet ilkesi çerçevesinde gerçekleştirmeyi hedefleyen, dolayısıyla dinin ve aklın temel ilkelerine dayanan hususlardır. Kur'ân ve sünnette muamelâta ilişkin hükümler sınırlı sayıda; bunlarla ilgili genel ilkeler belirlenmekle yetinilmiş, bazı konularda da ayrıntılı hükümler konulmuştur. İslam literatürü ve geleneğinde oluşan zengin muamelât ahkâmı, genelde fıkıhçıların ayet ve hadisler etrafında geliştirdiği hukuk kültürünü yansıtır. Hakkında nas bulunmayan ve dolayısıyla içtihadı veya kıyasa dayanan muamelâta dair hükümler zaman,

¹⁶ el-Fâtiha, 1/5.

mekân ve örfe göre değişebilir. İtikadi hükümler bütün peygamberlerin tebligatında aynı iken, amelî hükümler konusunda farklılıklar vardır.¹⁷

1.3. Ahlâkî Hükümler

Bunlar; insanların diğer varlıklarla olan ilişkilerini düzenleyen, görgü kurallarını öğreten ve nefsin eğitilmesini amaçlayan hükümlerdir. Esasları Kur'ân ve sünnette belirtilen ahlâkî hükümlerin temel ilkesi, ilahî emirlere saygı duyup yaratıklara şefkat ve merhametle muamele etmektir. Bu hükümlerin hedefi, sarsılmaz bir imana sahip olan insanların kendilerine emredilen ibadetleri yerine getirmelerini sağlamanın yanında onları sorumluluk bilinci içerisinde davranmaya sevk ederek erdemini hâkim olduğu bir toplum oluşturmaktır. Nitekim İslam dini, insanın Allah'a karşı kulluk görevlerini yapmasına önem verdiği gibi, kendisi, ailesi, çocukları, akrabaları ve komşuları başta olmak üzere bütün insanlara, hatta bütün yaratılmışlara karşı en güzel davranışları sergilemesine de önem verir. *İtikadi* ve amelî hükümlerin benimsenip yerine getirilmesinde olduğu gibi ahlâkî hükümlerin hayata geçirilmesinde de örnek alınacak kişi, "(*Ey habibim!*) Hiç şüpheli yok ki sen yüce bir ahlâk üzeresin."¹⁸ mealindeki ayette vurgulandığı gibi Hz. Peygamber'dir.

Kur'ân'a ve sünnete dayanan ahlâkî hükümlerin de itikadi bir boyutu vardır. Kur'ân'da yer alan her ahlâk ilkesi aynı zamanda inanç değeri taşır. Başkasıyla alay edip onu küçümseyen bir kişinin bu davranışı, kendisi açısından hem dünyevî hem de uhrevî sonuçları olan bir ahlâksızlıktır. Ancak, "başkalarıyla alay etmek ve onları küçümsemek günah değildir." diyen bir kimsenin bu ifadesi sadece bir ahlâksızlık değil, aynı zamanda Allah'ın toplum düzeni için koyduğu bir ilkeyi inkârdır. Dolayısıyla Allah'ın kesin bir emri, yasağı veya tavsiyesi olması açısından bütün dinî hükümler itikadi bir nitelik taşır. Uygulama açısından amelî ve ahlâkî hükümler kapsamındaki farz olan namaz kılmak ve zekât vermek, haram olan içki içmek ve gıybet etmek gibi amel ve davranışların farz ve haram olduğuna inanmak itikadi bir özellik arz eder. İnsanı böbürlenme, iffetsizlik, yalancılık, cimrilik gibi kötü huylardan arındırıp alçak gönüllülük, iffetlilik, doğruluk, cömertlik

¹⁷ İzmirli, *Yeni İlmî Kelam*, 25-27; Topaloğlu vd., *İslâm'da İnanç Esasları*, 32; Üzüm, "Hüküm", 18/465.

¹⁸ el-Kalem 68/4.

gibi güzel huylara sahip kılmayı hedefleyen ahlâkî hükümlerin ayrıntıları, ahlâk ve tasavvuf ilimlerinde incelenir.¹⁹

Dinî hükümler, insanların sorumlulukları ve onlar tarafından yerine getirilmeleri yönüyle, her ne kadar itikadi, amelî ve ahlâkî hükümler olmak üzere üçe ayrılmışsa da dindeki yerleri bakımından temelde itikadi bir nitelik arz eder. Çünkü herhangi bir dinî hüküm, Kur'ân'ın muhkem ayetleri veya mütevâtir sünnete dayanarak ortaya konulmuş ise, yukarıdakilerden hangisine girerse girsün, iman edilmesi gereken hususlara dahil olur.²⁰

Din kavramı ve dinî hükümlerin muhtevasına dair bu açıklamalardan sonra din anlayışları bakımından Hoca Ahmed Yesevî'nin *Fakr-nâme'si* ile Hacı Bektâş Velî'nin *Makâlât'*inin ana hatlarıyla karşılaştırılarak incelenmesi uygun olacaktır.

2. Din Anlayışları Açısından Ahmed Yesevî'nin *Fakr-nâme'si* ve Hacı Bektâş Velî'nin *Makâlât'*i

Hoca Ahmed Yesevî'ye nispet edilen *Fakr-nâme*, *Divan-ı Hikmet'*in bir ön sözü niteliğinde görülmektedir. Çağatay Türkçesi ile yazılmış olan bu mu-kaddime, *Divan-ı Hikmet'*in Kazan ve Taşkent baskılarının başında Arap harfli olarak yayımlanmıştır. Bu kısmın, Hoca Ahmed Yesevî'nin takipçileri tarafından daha sonra esere eklenmiş olduğu fikri baskındır.²¹ Ancak *Fakr-nâme'*de ele alınan konuların, Hoca Ahmed Yesevî'nin *Divan-ı Hikmet* isimli Türkçe eseri ile *Risâle der Makâmât-ı Erbaîn* başlıklı Farsça eserinde yer alan konularla büyük benzerlik göstermesinin yanında, Yesevî'nin müridi Sûfî Muhammed Dânişmend'in *Mir'âtü'l-kulûb* isimli eserindeki birçok ifadenin *Fakr-nâme'*de bulunduğu, dolayısıyla bizzat kendisi tarafından telif edilmiş olsa bile muhteva yönünden Hoca Ahmed Yesevî'nin fikirlerinden oluşan *Fakr-nâme'*nin ona ait olabileceği belirtilmektedir.²²

Hoca Ahmed Yesevî'ye atfedilen *Fakr-nâme'*de "Dört Kapı Kırk Makam" anlayışı çerçevesinde kişinin kâmil insan olmasını sağlayacak âdâb ve erkân işlenmiştir. Bunlar, İslâm'ı din olarak benimseyen Türklerin dünyevî hayatlarının yanında dinî ve manevî hayatlarını da geliştirecek nitelikte esasları

¹⁹ İzmirli, *Yeni İlmi Kelam*, 27-28; Topaloğlu vd., *İslâm'da İnanç Esasları*, 33-34; Üzüm, "Hüküm", 18/465.

²⁰ Topaloğlu vd., *İslâm'da İnanç Esasları*, 33-34.

²¹ Kemal Eraslan-Necdet Tosun, *Yesevî'nin Fakr-nâmesi ve İki Farsça Risalesi*, (Ankara: Ahmet Yesevî Üniversitesi Yayınları, 2016), 11-12.

²² Eraslan-Tosun, *Yesevî'nin Fakr-nâmesi ve İki Farsça Risalesi*, 9.

içermektedir. Şeriat, tarikat, marifet ve hakikat şeklinde isimlendirilen dört kapı ile her kapının muhtevasında yer alan makamlar kapsamında İslâm dininin itikadi, amelî ve ahlakî hükümleri tarikat âdâbına uygun bir şekilde ele alınmaktadır. Bu eserde yer alan “Dört Kapı Kırk Makam” incelendiğinde görülmektedir ki Hoca Ahmed Yesevî, hitap ettiği topluma öncelikle temelinde tevhidin yer aldığı sağlam ve sarsılmaz bir iman sahibi olmayı, bu nitelikteki imanın gereği Allah’a karşı kulluk görevlerini eksiksiz yerine getirmeyi ve insanlar başta olmak üzere bütün varlıklara karşı sorumluluk bilinci içerisinde davranmayı sağlayacak ahlak anlayışını öğretmeye çalışmıştır. Böylece o, Kur’ân’ın ruhu denilebilecek olan yüksek ahlâkî değerler üzerine bina edilen “ahlak temelli Müslümanlık”ın ana çizgilerini belirlemiştir.²³

Arapçanın ilim dili olarak itibar gördüğü bir dönemde Hoca Ahmed Yesevî hem Arapça hem de Farsça bilmesine rağmen çevresindeki insanlara İslâm’ın temel esaslarını öğretmek için anadili Türkçeyi tercih etmiştir. Bu tercih, onun Kur’ân ve Sünnet’ten damıtarak şekillendirdiği din anlayışının, Türk Müslümanlığı için birinci derecede belirleyici olmasını sağlamıştır. Böylece o, Türklerin kendi dil ve kültürleriyle uyumlu bir şekilde İslâm’ı anlayıp hayata geçirmelerine yön veren yol haritasını belirlemiştir.²⁴ Hoca Ahmed Yesevî’nin din anlayışına yön veren üç temel dayanaktan söz edilebilir. Birincisi; onun hitap ettiği toplumu dikkate alarak hikmetlerini Türkçe dile getirmesidir. O, lafız ile manadan oluşan Allah’ın kelimasında daha önemli gördüğü manayı dikkate alarak çevresinde yer alan Türklere dinin hakikatlerini Türkçe sunmayı tercih etmiştir. Onun yaşadığı dönemde bazı alimler dinin Türkçe anlatılmasından hoşlanmadıkları halde Hoca Ahmed Yesevî, Allah’ın kelimasının insanlar tarafından anlaşılması ve hayata tatbik edilmesini gerekli görmüş, onların ayet ve hadisleri anladıkları takdirde ancak üzerlerine düşeni yapacaklarına kanaat getirmiştir. Bu yüzden o, ayet ve hadislerin manalarına dayanarak ortaya koyduğu ve hikmet adını verdiği hakikatleri sade, akıcı, anlaşılır bir dille, şîr kalıbı içerisinde Türkçe olarak anlatmıştır. Dolayısıyla onun hikmetlerinde din ve dil iç içe geçmiş vaziyettedir. İkincisi; insana temel niteliğini kazandıran akli dikkate almasıdır. Hoca Ahmed Yesevî’ye göre dini ve hakikati anlamak için akıl önemlidir.

²³ Onat, “Ahmed Yesevî’nin Din Anlayışı ve Bektaşilikteki Bazı Yansımaları”, 222-223, 225.

²⁴ Onat, “Ahmed Yesevî’nin Din Anlayışı ve Bektaşilikteki Bazı Yansımaları”, 214.

İnsanın iyi ve güzele yönelmesi, kötü duygu, düşünce ve davranışlardan uzaklaşması aklını kullanmasına bağlıdır. Zira akıllı insan Allah'a gereğince kulluk etmeye, hakkı batıldan ayırmaya, geçmiş olaylardan ders çıkarmaya çalışır. Dolayısıyla onun din anlayışında aşırılıklara, akıl-din ve tasavvuf çatışmasına, dinî hayatı olumsuz etkileyecek bâtinî yorumlara, tembellik ve atalete yol açacak cebir anlayışına rastlanmaz. Hoca Ahmed Yesevî'nin din anlayışına temel teşkil eden üçüncü unsur ise insanın neyi, niçin yapması veya yapmaması gerektiğini bilmesi anlamına gelen hikmettir. Allah hakîm yani hikmet sahibi olduğu için O'nun emir ve yasaklarının mutlaka insanın iyilik ve hayrına yönelik bir gerekçesi vardır. İşte buna hikmet, bunu bilen insana da hakîm/hikmet sahibi denilir. Hoca Ahmed Yesevî, hikmetlerini dinin ana kaynakları olan Kur'ân ve sünnetin manasını ve maksadını anlatmak için Türkçe dile getirmiştir.²⁵ Bunlar, aynı zamanda Hoca Ahmed Yesevî'nin din anlayışının Türkler arasında yaygın bir şekilde kabul görmesinin de temel sebepleridir.

Hoca Ahmet Yesevî'nin *Fakr-nâme*'sindeki "Dört Kapı Kırk Makam" anlayışı ile Hacı Bektâş Velî'nin *Makâlât*'ındaki "Dört Kapı Kırk Makam" anlayışı büyük benzerlik göstermektedir. Her iki eserde yer alan "Dört Kapı" kapsamında zikredilen kırk makamdan otuzu birbiriyle hemen hemen aynıdır. Geriye kalanlar arasında ise sadece ifade farkı vardır.²⁶ Hoca Ahmet Yesevî'nin *Fakr-nâme*'sinde olduğu gibi Hacı Bektâş Velî'nin *Makâlât*'ında da şeriat, tarikat, marifet ve hakikat şeklinde isimlendirilen "Dört Kapı", her kapının muhtevasında yer alan onar adet makam ile İslam dininin itikadi, amelî ve ahlâkî hükümleri, muhatapların anlayacakları tarzda ve manevî gelişimlerine yön verecek şekilde anlatılmaktadır. Şeriat, İslam'ın iman ve ibadet/amel alanına dair temel esaslarını; tarikat, bireysel dinî ve manevî tecrübeyi geliştirmeyi hedefleyen kuralları; marifet ve hakikat ise kişinin, mutlak varlık olan Allah'ı isimleri, sıfatları ve fiilleriyle tanıyıp insanın kendi nefsinin Allah'ın varlığında yok ederek O'nun rızasını kazanmasını içerir. Başka bir ifadeyle, "Dört Kapı Kırk Makam" öğretisinde bireyin,

²⁵ Himmet Konur, "Ahmed Yesevî'nin Din, Ahlak ve Tasavvuf Anlayışı", *Dinî Hayatımızın Temel Taşları Hanefîlik-Mâtürîdîlik-Yesevîlik*, ed. Sabri Yılmaz-Bülent Çelikel, (İzmir: Türk Ocakları Derneği İzmir Şubesi Yayınları, 2021), 243-248; Onat, "Ahmed Yesevî'nin Din Anlayışı ve Baktâşilikteki Bazı Yansımaları", 215-216.

²⁶ Abdurrahman Güzel, "Ahmed Yesevî'nin Fakr-nâme'si ile Hacı Bektâş Velî'nin Makâlât'ı Arasındaki Benzerlikler", 33; Onat, "Ahmed Yesevî'nin Din Anlayışı ve Baktâşilikteki Bazı Yansımaları", 225.

iman temeli üzerine bina edilen ibadet hayatı ile bunların meyveleri konumundaki ahlâkî davranışları kapsayan kâmil bir mümin ve iyi bir insan olma süreci işlenmektedir.

Hacı Bektâş Velî'nin, *Makâlât*'ında ortaya koyduğu "Dört Kapı Kırk Makam" öğretisinin içeriği şöyle özetlenebilir: Şeriat kapısının birinci makamı iman getirmek; ikinci makamı ilim öğrenmek; üçüncü makamı namaz kılmak, zekat vermek, oruç tutmak, gücü yetince hacca gitmek, seferberlik olunca kaçmayıp düşmana karşı gelmek ve cenabetten temizlenmek; dördüncü makamı helal kazanmak ve faizi haram bilmek; beşinci makamı nikah yapmak; altıncı makamı hayız ve nifas halinde cinsi münasebeti haram bilmek; yedinci makamı sünnet-i cemaat; sekizinci makamı şefkat; dokuzuncu makamı temiz yemek ve temiz giyinmek; onuncu makamı ise iyiliği emredip yaramaz işlerden sakındırmaktır. Tarikat kapısının ilk makamı pîrden el alıp tevbe etmek; ikinci makamı mürid olmak; üçüncü makamı saçları kesmek ve tarikata uygun elbise giymek; dördüncü makamı cihad aşkıyla yanmak; beşinci makamı hizmet etmek; altıncı makamı havf yani korku; yedinci makamı ümitle yaşamak; sekizinci makamı hırka, zenbil, makas, seccâde, tesbih taşımak, her şeyden ibret alıp hidayet üzere yaşamak; dokuzuncu makamı nasihat sahibi ve muhabbet sahibi olmak; onuncu makamı da aşk, şevk ve fakirliktir. Marifet kapısının birinci makamı ise ilim; ikinci makamı cömertlik, üçüncü makamı perhizkârlık; dördüncü makamı sabır, beşinci makamı utanmak; altıncı makamı cömertlik; yedinci makamı ilim; sekizinci makamı miskinlik; dokuzuncu makamı Marifet; onuncu makamı da kendini bilmektir. Hakikat kapısının birinci makamı toprak olmak; ikinci makamı yetmiş iki milleti ayıplamamak, üçüncü makamı elinden geleni esirgememek; dördüncü makamı dünyada yaratılmış her şeye güven vermek; beşinci makamı mülkün mutlak sahibi Allah'ın huzurunda eğilip itibar bulmak; altıncı makamı sohbet ve hakikât sırlarını söylemek; yedinci makamı seyr (manevî yolculuk); dokuzuncu makamı münacaat; onuncu makamı müşâhede ve Çalab'a ulaşmaktır.²⁷

Hacı Bektâş Velî de Hoca Ahmet Yesevî'nin izini takip ederek²⁸ Türklere dinî ve ahlâkî değerleri öğretmeye çalışmıştır. Hoca Ahmet Yesevî'nin gös-

²⁷ Hacı Bektâş Velî, *Makâlât*, Alevi-Bektâşi Klasikleri 2, haz. Ali Yılmaz vd., (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), 67-81.

²⁸ Abdülbâki Gölpinarlı, *Vilâyet-Nâme-Manâkıb-ı Hüünkâr Hacı Bektâş-ı Velî*, (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1995), 5.

terdiği dil hassasiyetini Hacı Bektâş Velî de göstermiş, Türk halkına dinî ve ahlâkî öğretileri o da Türkçe ile anlatmaya gayret etmiş, onun yolu haline dönüşen Bektâşîlik de Türk dilinde, Türk edebiyat ve sanatında, musikide millî çizgilerini koruyan dinî anlayışların öncüsü olmuştur.²⁹ Hacı Bektâş Velî, anlayış ve düşüncelerini geniş kitlelere daha kolay ulaştırabilmek için hitap ettiği toplumun ana dili Türkçe ile vaaz etmiş ve şiirlerini de Türkçe söylemiş, böylece Türkmenler ile kolayca sevgi ve gönül bağı kurmuştur. Eski gelenek ve göreneklerine bağlı göçebe Türkmenlerin hayat tarzlarına uygun olan bu anlayış, onların dil ve din bütünlüğünü korumalarını da kolaylaştırmıştır. Okuma yazma bilen çok az olduğu Anadolu'da, halkın anlayacağı şekilde sade bir dil kullanarak onlarla iletişim kuran Hacı Bektâş Velî, böylece gönüllere hitap edebilmiştir.³⁰

Hacı Bektâş Velî'nin din anlayışının şekillenmesinde Türkçenin yanında akıl da merkezi bir konumda yer alır. Hoca Ahmed Yesevî'nin *Fakr-nâme*'sinde olduğu gibi Hacı Bektâş Velî'nin düşünce sistemini ortaya koyduğu eserlerden biri olan *Makâlât*'ta "Dört Kapı Kırk Makam" çerçevesinde ifadesini bulan din anlayışında aklın çok önemli bir yeri vardır.³¹ Akıl, Tanrı'nın yeryüzündeki terazisi olarak nitelendiren Hacı Bektâş Velî'ye göre insan iyi ile kötüyü ancak akıl sayesinde ayırt edebilir.³² Akıl bu işlevini ise ilim sayesinde yerine getirebilir. Nitekim onun sisteminde Dört Kapı'nun birincisi şeriat kapısının ikinci makamı³³ ile üçüncü kapı olan marifet kapısının yedinci makamı ilim öğrenmektir.³⁴

Görüldüğü üzere Hacı Bektâş Velî, dinin temel esaslarını ele aldığı şeriat makamlarının birincisini iman etmek, ikincisini ise ilim öğrenmek olarak ortaya koymuştur. Onun ibadetlerden önce ilme yer vermesi, ibadetin ise ancak ilim sayesinde amacına uygun olarak yapılacağını belirtmesi dikkat çekici bir husustur. İslam'ı çok iyi özümseyen ve her fırsatta ilmin önemini

²⁹ Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, (İstanbul, 1983), I/294-295.

³⁰ Ahmet Bağlıoğlu, "Hacı Bektâş Velî'nin Din Anlayışında Mezhepler Üstü Yaklaşım", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Türk Kültürünü Mayalayanlar Özel Sayısı*, 2021, 391.

³¹ S. Hayri Bolay, "Makâlât'a Göre Hacı Bektâş Velî'nin İman Anlayışı", *Günümüzde Alevîlik ve Bektâşîlik*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995), 127-128.

³² Hacı Bektâş Velî, *Makâlât*, 129.

³³ Hacı Bektâş Velî, *Makâlât*, 72.

³⁴ Hacı Bektâş Velî, *Makâlât*, 78.

vurgulayan Hacı Bektâş Velî, marifet kapısı kapsamındaki makamların yedincisini de yine ilim olarak zikretmektedir.³⁵ Hacı Bektâş Velî'nin bu bakış açısının oluşmasında Kur'ân'ın yanında izinden gittiği Hoca Ahmed Yesevî'nin etkisi de açıkça görülmektedir.

Sonuç

Türkistan coğrafyasında İslam'ın temel hükümlerini halk diline çevirerek geniş kitlelere ulaşmasını sağlayan Hoca Ahmed Yesevî, bütün Türk dünyasının manevî hayatında etkisi hâlâ devam eden bir mürid-i kâmindir. Hanefî-Matüridî düşünce sistemine bağlı bir fakih/âlim olan Hoca Ahmed Yesevî, irşad yönteminde şeriatla tarikatı kaynaştırmış ve dinî mükellefiyetlere karşı dikkatsizliğin tarikat adabıyla bağdaşmayacağına dair bir bilinç oluşturmaya gayret etmiştir. Arkasında Yesevîlik gibi son derece önemli bir miras bırakan Hoca Ahmed Yesevî'nin etkisi, sadece Türkistan'la sınırlı kalmamış, yaşadığı dönemden günümüze kadar Türklerin hâkim olduğu coğrafyalarda devam etmiştir.

Hoca Ahmed Yesevî'nin din anlayışını Anadolu'da temsil edenler içinde Hacı Bektâş Velî'nin ayrı bir yeri vardır. Hacı Bektâş Velî, Anadolu'da doğruluk, sevgi ve saygı gibi pek çok evrensel ilkedен yararlanırken Hoca Ahmed Yesevî'nin din anlayışı ile görüşlerini de kendisine rehber edinmiş; onun Türkistan'da sistemleştirdiği anlayış ve ilkeler, Hacı Bektâş Velî'nin yol göstericiliği ile Anadolu'da yeni bir yapıya dönüşmüştür. Hoca Ahmed Yesevî ile Hacı Bektâş Velî'nin din anlayışına yön veren iki temel dayanak vardır: Birincisi; her iki mürid de hitap ettikleri toplumu dikkate alarak Kur'ân ve sünnetin temel esaslarını yani itikad, ibadet ve ahlak kurallarını içeren dinî hükümleri Türkçe dile getirmişlerdir. Dolayısıyla onların söylemlerinde din ve dil iç içe geçmiş durumdadır. İkincisi ise hem Hoca Ahmed Yesevî'ye hem de Hacı Bektâş Velî'ye göre dini ve hakikati anlamak için akıl önemlidir. İnsanın iyi ve güzele yönelmesi, kötü duygu, düşünce ve davranışlardan uzaklaşması ancak aklını kullanmasıyla mümkün olur. Bunlar, aynı zamanda her iki düşünürün din anlayışlarının Türkler arasında yaygın bir şekilde kabul görmesinin de temel sebepleridir.

³⁵ Abdülhamit Toprak, "Hacı Bektâş Velî'nin Felsefi ve İlmî Yönü", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Türk Kültürünü Mayalayanlar Özel Sayısı*, 2021, 459.

Hacı Bektâş Velî'nin en önemli eserlerinden biri olan *Makâlât* "Dört Kapı Kırk Makam" şeklinde ifade edilen bir tertibe göre telif edilmiştir. Bu, Hoca Ahmed Yesevî'nin *Fakr-nâme*'si ile hemen hemen aynıdır. Hoca Ahmed Yesevî, İslam dinin itikadi, amelî ve ahlâkî hükümlerini, *Fakr-nâme*'de "Dört Kapı Kırk Makam" anlayışı çerçevesinde kişinin iyi insan olmasını sağlayacak şekilde işlemektedir. Bunlar, İslam'ı din olarak benimseyen Türklerin dünyevî ve toplumsal yaşantılarının yanında dinî ve manevî hayatlarını da geliştirecek nitelikte esasları içermektedir. Bu eserde yer alan "Dört Kapı Kırk Makam" incelendiğinde görülmektedir ki Hoca Ahmed Yesevî, hitap ettiği topluma öncelikle temelinde tevhidin yer aldığı sağlam ve sarsılmaz bir iman sahibi olmayı, bu nitelikteki imanun gereği Allah'a karşı kulluk görevlerini eksiksiz yerine getirmeyi ve insanlar başta olmak üzere bütün varlıklara karşı sorumluluk bilinci içerisinde davranmayı sağlayacak ahlak anlayışını öğretmeye çalışmaktadır. Böylece o, Kur'ân'ın ruhu denilebilecek olan yüksek ahlâkî değerler üzerine bina edilen ahlak temelli Türk Müslümanlığının ana çizgilerini belirlemiştir. Hem *Makâlât* hem de *Fakr-nâme* Şeriat-Tarikat-Marifet-Hakikat şeklinde sıralanan dört kapı ve her kapıda onar olmak üzere kırk makamı ihtiva eder. Şeriat, İslam dininin iman ve ibadet/amel alanına dair temel esaslarını; tarikat, bireysel dinî ve manevî tecrübeyi geliştirecek tasavvufî kuralları; marifet ve hakikat ise kişinin, mutlak varlık olan Allah'ı isimleri, sıfatları ve fiilleriyle tanıyıp insanın kendi nefsi-ni Allah'ın varlığında yok ederek O'nun rızasını kazanmayı içerir. Başka bir ifadeyle, bu dört kapı bireyin, iman temeli üzerine bina edilen ibadet hayatı ile bunların meyveleri konumundaki ahlâkî davranışlarını kapsayan olgun bir mümin ve iyi bir insan olma sürecini anlatır. Daha çok tasavvufî çerçevede değerlendirilen bu iki eserin, Türk Müslümanlığının şekillenmesindeki etkileri dikkate alındığında İslâm dininin itikadi, amelî ve ahlâkî hükümlerini özlü ve öğretici bir şekilde içermeleri açısından dinî alanın bütünü kapsayıcı nitelikte olduğu görülmektedir. Zira söz konusu hükümler ise Kur'ân ve sünnetten çıkarılan kurallar bütünüdür.

Kaynakça

- Akseki, Ahmed Hamdi. *İslâm Fitrî Tabii ve Umûmî Bir Dindir*. İstanbul: Sebil Yayınevi, 2004.
- Bağlıoğlu, Ahmet. "Hacı Bektâş Velî'nin Din Anlayışında Mezhepler Üstü Yaklaşım". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Türk Kültürünü Mayalayanlar Özel Sayısı*, 2021, 389-413.
- Banarlı, Nihad Sami. *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: 1983, I/294-295.
- Baş, Eyüp. "Ahmed Yesevî'nin Bektâşîlik, Alevîlik Üzerindeki Etkileri ve Osmanlı Dini Hayatındaki İzleri". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 52:2 (2011), 21-53.
- Bice, Hayati. "Pîr-i Türkistan Ahmed Yesevî'nin Hayatı, Eseri ve Etkileri". *Türk Dünyası Kültürel Değerleri Uluslararası Sempozyumu-Bildiriler Kitabı*. ed. Burhan Sayılır, 456-473. Ankara: Türk Dünyası Vakfı Yayınları, 2014.
- Bice, Hayati. *Pîr-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevî ve Hikmetleri*. İstanbul: H Yayınları, 2016.
- Bolay, S. Hayri. "Makâlât 'a Göre Hacı Bektâş Velî'nin İman Anlayışı". *Günümüzde Alevîlik ve Bektâşîlik*. 125-133. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- Demir, Hilmi. "İrfan Geleneğimizin Öncüsü Hoca Ahmed Yesevî". *Hoca Ahmed Yesevî'den Şeyh Şâbân-ı Velî ve Sonrasına Türk Düşünce Hayatı. Uluslararası Kastamonu Türk Dünyası Kültür Başkenti Sempozyumu Bildirileri*. 47-54. Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Yayınları, 2018.
- Eraslan, Kemal. "Ahmed Yesevî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi 2/159-161*. İstanbul: Divantaş, 1989.
- Eraslan, Kemal-Tosun, Necdet. *Yesevî'nin Fakr-nâmesi ve İki Farsça Risalesi*. Ankara: Ahmet Yesevî Üniversitesi Yayınları, 2016.
- Fiğlalı, E. Ruhi. *Türkiye'de Alevîlik ve Bektâşîlik*. Ankara: Selçuk Yayınları, 1991.
- Gölpınarlı, Abdülbâki. *Vilâyet-Nâme-Manâkıb-ı Hüknâr Hacı Bektâş-ı Velî*. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1995.
- Güzel, Abdurrahman. "Ahmed Yesevî'nin Fakr-nâme'si ile Hacı Bektâş Velî'nin Makâlât 'ı Arasındaki Benzerlikler". *Milletlerarası Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri*. 33-43. Ankara: Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları, 1992.
- Hacı Bektâş Velî. *Makâlât*. Alevi-Bektâşi Klasikleri 2. haz. Ali Yılmaz vd. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.
- İzmirli, İsmail Hakkı. *Yeni İlmi Kelam*. sad. Sabri Hizmetli. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013.
- Konur, Himmet. "Ahmed Yesevî'nin Din, Ahlak ve Tasavvuf Anlayışı". *Dinî Hayatımızın Temel Taşları Hanefîlik-Mâtürîdîlik-Yesevîlik*. ed. Sabri Yılmaz-Bülent Çelikel. 243-263. İzmir: Türk Ocakları Derneği İzmir Şubesi Yayınları, 2021.
- Korkmaz, Seyfullah. "Ahmed Yesevî ve Hacı Bektâş Velî Aralarındaki Bağlar, Fikirleri, Tesirleri ve Türk-İslam Edebiyatına Katkıları". *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 11, Yıl: 2001, 325-355.

- Köprülü, M. Fuad. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1976.
- Onat, Hasan. "Ahmed Yesevî'nin Din Anlayışı ve Bektaşilikteki Bazı Yansımaları". 2. *Uluslararası Türk Kültür Ereninde Alevilik ve Bektâşilik Bilgi Şöleni Bildiri Kitabı*. ed. Filiz Kılıç-Tuncay Bülbül. 213-226. Ankara: Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayınları, 2007.
- Topaloğlu, Bekir vd. *İslâm'da İnanç Esasları*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2006.
- Toprak, Abdülhamit. "Hacı Bektaş Velî'nin Felsefî ve İlmî Yönü". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Türk Kültürünü Mayalayanlar Özel Sayısı*, 2021, 449-462.
- Türer, Osman. "Türk Dünyasında İslâm'ın Yerleşmesi ve Muhafazasında Sûfi Tarikatları ve Yesevî'nin Rolü". *Milletlerarası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri*. ed. Abdülkadir Yuvalı vd. 361-368. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1993.
- Üzüm, İlyas. "Hüküm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 18/464-466. İstanbul: Divantaş, 1998.
- Yılmaz, Sabri. "Genel Olarak Din ve İslâm Dini". *İslâm İnanç Esasları*, ed. Vecihi Sönmez-Hilmi Karaağaç. 2-22. İstanbul: Lisans Yayıncılık, 2021.

Tasavvufta Muhabbet Anlayışı: Hacı Bektâş-ı Velî Örneği

Asuman Ünal ÖZCAN*

Giriş

Tasavvuf anlayışında kişiyi Allah'a ulaştırmayı hedefleyen seyrüsülûk usullerinden tarîk-ı şüttâr; sevgi, muhabbet, şevk ve vecd esaslarını benimsemiş ve tasavvuf tarihinde genel anlamda Horasan Mektebi tarafından temsil edilmiştir. 13. yüzyıl mutasavvıflarından olan Hacı Bektâş Velî (ö. 669/1271) de Horasan ekolünün önemli sûfîlerinden Ahmed Yesevî'nin (ö. 562/1166) Anadolu'daki temsilcilerindendir. Dinî yaşantısıyla ilgili değişik iddialar ortaya atılmakla beraber Kur'ân ve Sünnet esaslarına son derece bağlı olduğu eserlerinden anlaşılan Hacı Bektâş Velî, Anadolu'nun İslâmlaşma sürecinde çok büyük rol üstlenmiştir. Bu bağlamda İslam'la yeni tanışan kitlelere halkın diliyle, sade ve samimi bir tarzda yönelen Hacı Bektâş Velî, Anadolu'nun sevgi ve hoşgörü çağlayanlarından bir tanesi olmuş ve halkın gönlüne taht kurmuştur. Moğol işgali ve iç isyanların umutsuzluğa sevk ettiği Anadolu halkını Horasan mektebinin diliyle "Gelin canlar bir olalım" diyerek kucaklayan Hacı Bektâş Velî, toplumsal birliğin ve kardeşliğin temellerini atmıştır. İncinsen de incitme, kalp yıkmak Kâbe'yi yıkmaktan daha kötüdür, gönül şehri dokunulmazdır, yetmiş iki milletle kardeşlik, kusuru her zaman kendinde arama, kabuktan öze yönelme, dıştan ziyade içi imar etme gibi pek çok ahlâkî ilkeyi bizlere aktaran Hacı Bektâş Velî'nin tasavvuf anlayışı özellikle çağımız insanlığının yitik hazinesidir. Hacı Bektâş Velî ile ilgili pek çok tez, makale, sempozyum çalışmaları yapılmakla beraber, biz bu bildiriye tasavvuf anlayışının Şüttârî ekolü çerçevesinde Hacı Bektâş Velî'nin sevgi ve hoşgörü konusunu ele alarak, detaylandırma yoluna gideceğiz. Günümüz insanlığı için Hacı Bektâş Velî öğretilerinin taze bir nefes olacağı umundayız.

* Dr. Kastamonu İl Müftülüğü asumanunalozcan@gmail.com orcid/0000-0002-7104-5412.

1. Tasavvufta Seyrüsülûk Usulleri ve Tarîk-ı Şüttâr Yolu

Sözlükte “yola girmek, yolda yürümek, bir şeyin içine katılmak”¹ gibi anlamlara gelen sülûk kelimesi, tasavvufta kişiyi Allah’a vasıl eden iş ve davranışlar anlamında kullanılmaktadır. Sülûk, tasavvufi manada tarîk ve tarikat kavramlarından daha kapsamlı bir anlam içermekte ve çoğunlukla “seyr” kelimesiyle beraber “seyrüsülûk” şeklinde kullanılmaktadır. Seyrüsülûk ilminin amacı nefsin temizlenmesi yoluyla güzel ahlâk kazanmak ve neticede nefsin ve Rabbin bilinmesini sağlamaktır.² Tasavvufi anlamda seyrüsülûk, cehaletten ilme, kötü ve çirkin davranışlardan güzel ahlâka, kendi vücudundan Allah’ın vücuduna doğru olan hareketi ifade etmektedir.³ Hâl yönü ön planda olan sülûkün sadece ilimle gerçekleşmesi mümkün görülmemektedir.⁴

Tasavvuf anlayışında Allah’a ulaştıran yollar yaratıkların nefesleri sayısınca kabul edilmekle beraber,⁵ genel manada üç temel tarikten bahsedilmektedir. Bunlardan ilki olan tarîk-ı ahyâr, ibadet ve salih amellere ağırlık verenlerin yolu olmaktadır. Ahyâr tarîkiyle uzun bir dönem sonunda Hakk’a ulaşmak mümkün olmakla beraber, neticeye ulaşanların oldukça az olduğu dile getirilmektedir. Bu bağlamda Fudayl b. İyâz (ö. 187/803) şöyle söylemektedir: “İşte ey Mümin! Uzun dönemden sonra Hakk’a ulaşma eski milletlere ait bir durumdur. Onlar üç yüz, dört yüz senelik ömürlerini bu yolda harcayarak gayelerine ulaşmışlardır. Bu sırada aşırı ibadetten vücutları ok gibi incelererek, bedenleri yay gibi olmuştur. Oysa bizim için bu kadar bir ömür söz konusu değildir. Dolayısıyla çok kısa zamanda vuslatın gerçekleşmesi gerekir.”⁶ Fudayl b. İyâz bu ifadeleriyle ahyâr tarîkının uygulanmasının oldukça zor olduğunu dile getirmektedir.

Seyrüsülûk usullerinden diğeri ise tasfiye ve mücadele usulünü benimseyen tarîk-ı ebrârdır.⁷ Riyâzete ağırlık vererek nefs-i emmârenin terbiyesiy-

1 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabi, 1999), 3/337.

2 Süleyman Uludağ, “Sülûk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/ 127.

3 Hasan Kamil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012), 183.

4 Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar* (İstanbul: MÜİFY, 1994), 319.

5 Necmeddin Kübra, *Tasavvufi Hayat*, haz. Mustafa Kara (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1980), 38.

6 Kübra, *Tasavvufi Hayat*, 38.

7 Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 230.

le uğraşan bu tarîk ehlinde, uyguladıkları sıkı riyâzet sebebiyle gaybdan haber verme, havada uçma, tayy-i mekân gibi şatahat ve keramet tarzı durumlar belirebilir. Böylece bu kerametlerin tutkunu hâline gelip, onlarla oyalanarak gerçek hedeften uzaklaşma tehlikesi baş gösterebilir. Hâlbuki gerçek riyâzetin hedefi masıvayı silerek sadece Allah ile olma şuuru kazandırmaktır. Bu usulle Hakkâ vuslat ahyâr tarîkına göre fazla olsa da yine de neticeye ulaşanlar azdır.⁸

Seyrüsülûk çeşitlerinden bir tanesi de tarîk-ı şüttâr denilen aşk ve muhabbet ehlinin yoludur. Bu yolda vecd ve coşku esaslarıyla hareket edilir.⁹ Bu usulde sürekli hareket asıdır. Şüttâr ehli, tembeller ve ihtiyarlar misali bir yerde oturup kalmazlar. Gönüllerindeki muhabbet Hakk’a yönelik cezbe sebeptir. Muhabbetin kuvvetlenmesiyle aşk hâli meydana gelir. Muhabbet nur; aşk ise hârdır. Aşk ateşi Allah haricindeki her şeyden ilgiyi kestiği için Hakk’a ulaşmak oldukça kolay bir hâle gelir. Hızlı bir şekilde koşan aşk atı, nefis merkebinin peşinden sürükler.¹⁰

Necmeddîn-i Kübrâ (ö. 618/1221) şu ifadelerle şüttâr yolunu överken bu yolun ayırt edici özelliklerini dile getirir: “Şüttâr ehlinin başlangıç hâlleri diğerlerinin sülûklerinin sonunda ulaştıkları dereceden daha üstündür. Onlar cezbe ve üstün kabiliyetleri ile nurdan yapılmış merdivenlerle göklere yükselirler. Bin adımı bir ederler.”¹¹

Aşk, muhabbet ve cezbe ehli olanlar has rahmete mazhar oldukları için uzun riyâzet ve mücahedeye ihtiyaçlarının olmadığı ifade edilmiştir. Bu manada Hz. Peygamber’in nurdan merdivenle mi’raca çıkması tayy-i zaman ve tayy-i mekânla ilişkilendirilmekte ve şüttâr ehlinin yolu olan cezbe benzetilmektedir.¹²

2. Tasavvuf Tarihinde Horasân Ekolünün Belirleyici Yönleri

Horasân kelimesi eski Farsça’da “güneşin doğduğu yer, güneş ülkesi, doğu bölgesi” gibi anlamlara gelmektedir.¹³ Horasân, İslâmiyet’ten sonra tasavvuf cereyanının başlıca merkezi olmuştur. Üçüncü asırda Herat,

⁸ Kübra, Tasavvufi Hayat, 39-40.

⁹ Yılmaz, Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar, 230.

¹⁰ Kübra, Tasavvufi Hayat, 42.

¹¹ Kübra, Tasavvufi Hayat, 42.

¹² Kübra, Tasavvufi Hayat, 66-67.

¹³ Osman Çetin, “Horasân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/ 234.

Nişâbûr, Merv mutasavvıflarla dolup taşarken; bu yoğunluk dördüncü yüzyılda Buhara ve Fergana'ya ulaşmıştır. Din aşkıyla dolu olan şiir okuyan, ilahi söyleyen, Allah rızası için insanlara cennet ve saadet yollarını öğreten dervişler eliyle tasavvuf cereyanı Türkler arasında hızla yayılmıştır. Türkler, bu dervişleri eski ozanlarının yerine koyarak onlara bab ve ata unvanı vermişlerdir.¹⁴

İslam coğrafyacıları tarafından mütenasip vücutlu, zeki, çalışkan, cesur, hak ve adalet peşinde koşan, terbiyeli ve ilme düşkün insanlar şeklinde tarif edilen Horasân halkının¹⁵ tasavvufla ilk hasbihâli zühd anlayışı olarak kendini göstermiştir. Fudayl b. İyâz ve Şakîk-i Belhî (ö. 194/810) bu bölgede yetişen ilk zahitlerdendir. Horasân asıllı olan bu ilk zahitler, daha sonra Basra ve Bağdat civarına gitmişlerdir.¹⁶

Üçüncü (dokuzuncu) asırda tasavvuf tarihinde göze çarpan iki temel cereyandan söz etmek mümkündür. Bunlardan bir tanesi Hâris el-Muhâsibî'nin (ö. 243/857) temsil ettiği Bağdat ekolü, diğeri ise Hamdûn el-Kassâr tarafından temsil edilen Nişâbûr (Horasân) ekolüdür. Bağdat mektebi tevhid ve marifet konularına yoğunluk verirken; Horasân ekolünde fütüvvet ve melâmet esasları ön planda yer alıyordu.¹⁷ Bununla beraber Horasân tasavvufunun en önemli yönlerinden biri, İslâm'ın ilk yıllarından itibaren sahâbe ve tâbiîn nesliyle tanışmış olmalarıydı.¹⁸ Bu durum Horasan ehlinin İslâm'ı ilk elden ve en güvenilir şekilde alıp özümsemelerini sağladı.

Anadolu'nun İslâmlaşması noktasında bir maya rolü oynayan Horasân tasavvuf anlayışı sayesinde İslâm'ın yayılış hareketi Anadolu'ya yönelmiş oldu. Bununla beraber şüttârî/sükrî tasavvuf anlayışının merkezlerinden bir tanesi olan Horasân mektebi sema', hankâh adabı, bâtın ilmi, şeyhin belirleyiciliği, cömertlik, fütüvvet, melâmet, ehl-i beyt muhabbeti, adalet, özgürlükçü tutum, edebiyat ve şiir anlayışı, zulme karşı durma, şeriata bağlılık gibi pek çok unsurla tasavvuf tarihinde seçkin bir yer edinmiş oldu.¹⁹

¹⁴ Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* (Ankara, DİB Yayınları, 1976), 17-19.

¹⁵ Çetin, "Horasân", 235.

¹⁶ Yılmaz, Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar, 107.

¹⁷ Çetin, "Horasân", 235.

¹⁸ Mustafa Altunkaya, "Horasân Tasavvuf Ekolü ve Özellikleri", *Turkish Studies* 11/2 (2016), 127.

¹⁹ Altunkaya, "Horasân Tasavvuf Ekolü ve Özellikleri", 127-128.

Tasavvuf Tarihi'nde Horasân ekolünün devamı kabul edebileceğimiz Nişâbûr Mektebi özellikle Bâyezîd-i Bistâmî (ö. 234/848?) ile sekr ağırlıklı bir görünüme büründü. Fenâ, vecd, sekr ve ilahi aşk söylemleriyle temayüz eden bu mektep²⁰ tasavvufun coşkunu yönünün temsilcisi oldu. Bununla beraber Horasân tasavvufu, farklı din ve etnik yapılarla olan sınır komşuluğu sebebiyle evrensel bir form kazanarak, çok yönlü ve her topluma söz söyleyebilecek bir seviyeye gelmiş oldu. Ayrıca muhabbet, isar, yiğitlik, cihad ve şehadet aşkı gibi ilkeleri benimsemesiyle tasavvuf tarihinde önemli bir yer edindi.²¹

3. Horasân Ekolünün Önemli Sûfilerinden Ahmed Yesevî'nin

(ö. 562/ 1166) Hacı Bektâş Velî (ö. 669/1271?) Üzerindeki Tesiri

Hacı Bektâş Velî üzerinde Ahmed Yesevî'nin tesiri olduğu muhakkaktır. Bu sebeple Hacı Bektâş'ı anlamının yolu Ahmet Yesevî düşüncesini anlamaktan geçmektedir. Hacı Bektâş'la ilgili önemli kaynaklar arasında yer alan *Velâyetnâme*'de Ahmed Yesevî için övgü bölümü yer almakta,²² Hacı Bektâş'ın Yesevî'nin has müridi olduğu dile getirilerek²³ onun Yesevî'nin görevlendirmesi ile Rûm diyarına gönderildiği ifade edilmektedir.²⁴ Bundan sonra Hacı Bektâş Anadolu'nun dağında, taşında, ovasında ve yaylasında gönül birliğini, ülkü birliğini sağlamak için vazifeye başlamıştır. Gönül kazanarak Anadolu'yu Türkleştirmek için Kırşehir'i Horasan erenlerinin dergâhı hâline getirmiştir.²⁵ Tarihi açıdan Hacı Bektâş Velî'nin Yesevî ile görüşme ihtimali mümkün görülmesi de Köprülü (ö. 1890/1966), onun Yesevî'nin müridlerinden olabileceğini beyan etmekte;²⁶ Hacı Bektâş'a Ahmed Yesevî'nin en önemli halifelerinden biri gözüyle bakılmaktadır. Bu bağlam-

²⁰ Yılmaz, Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar, 110-111.

²¹ Altunkaya, "Horasân Tasavvuf Ekolü ve Özellikler", 146.

²² Hoca Ahmed Yesevî'den beyan et. O muhabbet yolundan bir yolu tut. O velayet sahibi Yesevî'nin şehrini doğru yola yönelttiği belli oldu. Muhammed Hanefî'nin soyundan idi. O zatın aslı Hz. Ali idi. O Hoca Yusuf'a da hizmet etmiş. Güneşten gayret ışığını kazanmış. Sedat Kardaş, *Ali Nihânî'nin Manzum Hacı Bektâş-ı Velî Velâyetnaması* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2018), 167.

²³ Kardaş, *Ali Nihânî'nin Manzum Hacı Bektâş-ı Velî Velâyetnaması*, 186.

²⁴ Kardaş, *Ali Nihânî'nin Manzum Hacı Bektâş-ı Velî Velâyetnaması*, 215; Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 53.

²⁵ Cemal Anadol, *Anadolu'yu Aydınlatan Güneş Pîr-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevî ve Yesevîlik* (İstanbul: Kemer Yayınları, 1994), 56.

²⁶ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 112.

da özellikle *Divân-ı Hikmet* ve *Makâlât* arasındaki benzerliklere dikkat çekilmektedir.²⁷ Bununla beraber Yesevî'nin diğer eseri *Fakr-Nâme* ve *Makâlât* arasında da büyük benzerlikler bulunmaktadır.²⁸ Yesevîliğin Orta Asya'da Nakşibendiliği doğurduğu gibi Anadolu'da da Bektâşiliği doğurduğu dile getirilmektedir.²⁹

Kaynaklarda çok sayıda halifesi olduğundan bahsedilen Ahmed Yesevî,³⁰ Türkistan'ın her tarafına pek çok halifeler göndermiştir.³¹ Bu manada Hacı Bektâş Velî de onun halifeleri arasında sayılmaktadır.³² Dolayısıyla Ahmed Yesevî'nin Türkistan'da yaptığı faaliyetler Anadolu'da halefleri tarafından yerine getirilmiştir.³³ Bu bağlamda menkıbelere göre Ahmed Yesevî, Anadolu'ya yanan bir odun parçası fırlatmış³⁴ ve Hacı Bektâş'ı Rum diyarına göndermiştir.³⁵ Buradan hareketle Yesevî'nin Anadolu'ya gönderdiği ateşli eğsi (değnek) motifi, Orta Asya erenlerinin Anadolu'ya gönderdikleri ışıık, manevi bir meşale olarak değerlendirilmiştir.³⁶

Bu manevi meşaleyi "Horasan Erenleri" olarak ele almanın mümkün olduğu kanaatindeyiz. Çünkü tasavvuf hareketinin Anadolu'da alt yapısını oluşturan Hoca Ahmed Yesevî ve hikmetleri Horasan Erenleri'nin çıkış noktasını teşkil etmiştir.³⁷ Anadolu'ya göç eden bu dervişler, geldikleri coğrafya

²⁷ Seyfullah Korkmaz, "Ahmed Yesevî ve Hacı Bektâş Veli", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/11 (Aralık 2001), 325; Ali Yılmaz, "Ahmed Yesevî, Yünus Emre ve Hacı Bektâş-ı Velî'nin İslâm Çizgisindeki Bütünlük", *Bilig (Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi)* 9 (Bahar 1999), 65-85.

²⁸ Bk. Kemal Eraslan, *Yesevî'nin Fakr-Nâmesi* (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1977).

²⁹ Korkmaz, "Ahmed Yesevî ve Hacı Bektâş Veli", 332.

³⁰ Kemal Eraslan, "Ahmed Yesevî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/ 160.

³¹ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 87.

³² Kardaş, Ali Nihânî'nin Manzum Hacı Bektâş-ı Veli Velâyetnaması, 186-197.

³³ Kardaş, Ali Nihânî'nin Manzum Hacı Bektâş Veli Velâyetnamesi, 132; Korkmaz, Ahmed Yesevî ve Hacı Bektâş Veli, 325.

³⁴ Kardaş, Ali Nihânî'nin Manzum Hacı Bektâş-ı Veli Velâyetnaması, 216.

³⁵ Bütün konutlar feyiz bulana kadar, Kırşehir'e varıp oraya yerleş. O ilin halkını bilgilendirmek için, bu yerden Rum ülkesine kadar gidesin. Kardaş, *Ali Nihânî'nin Manzum Hacı Bektâş-ı Veli Velâyetnaması*, 215.

³⁶ Bk. Hasibe Mazioğlu, *Ahmed Yesevî'nin Anadolu'ya Attığı Ateşli Eğsi* (Ankara: TDK Yayınları, 2009).

³⁷ Erdal Aday, "Horasan Erenlerinin Menkıbevî Şahsiyetlerindeki Ortak Özellikler", *Türk Dünyası Bölgele Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması* (26-28 Mayıs 2014. 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı (TDKB), 381-391.

veya izledikleri güzergâh sebebiyle “Horasân Erenleri” olarak isimlendirilmiş, Anadolu halkının dinî ve ahlâkî eğitiminde önemli rol üstlenmişlerdir. Halk arasında daha çok menkıbe ve kerametleriyle tanınmışlar, insani değerleri, hoşgörü ve kalp temizliğini önceliklemişlerdir.³⁸ Alp erenler, gâziyân-ı Rûm, adlarıyla da bilinen bu dervişlere kültür tarihinde “Kolonizatör Türk Dervişleri” adı verilmiştir. Bunlar, Anadolu, Batı Trakya ve Balkanlar’ın Türkleşme ve İslâmlaşmasında önemli fonksiyonlar üstlenmişlerdir.³⁹ Horasan’dan gelen Anadolu erenleri keramet sahibi insanlardır. Aradan asırlar geçmesine rağmen gösterdikleri kerametler Anadolu insanının belleğinde canlılığını korumuştur. Ruh dünyasının manevi mimarları olan bu dervişler Anadolu fethinde de önemli rol üstlenmişlerdir. Her biri bir bölgede dergâhını kurarak, sadece o bölgede toprağı işlemekle kalmamış; insanların gönül arazisini işlemişler ve büyük tesir uyandırmışlardır. Anadolu’nun farklı coğrafyalarında Horasan Erenleri’ne ait tekke, türbe ve mezarlara rastlamak mümkündür.⁴⁰ Bu grup içerisinde sayabileceğimiz Hacı Bektâş-ı Veli, Yûnus Emre (ö. 720/1320?), Tapduk Emre (ö.13. yüzyılda yaşayan Babaî-Haydarî dervişi), Mevlânâ (ö. 672/1273) gibi sûfiler Horasan’dan Anadolu’ya gelerek Anadolu’da büyük bir medeniyetin doğuşuna vesile olmuşlardır.⁴¹

Hacı Bektâş’ın tasavvuf anlayışının alt yapısını oluşturan Yesevîlik tarihinin kurucusu olan Ahmet Yesevî, günümüzde Çin’in Doğu Türkistan bölgesinde yer alan Aksu sancağının kuzeydoğusunda bulunan Sayram kasabasında doğmuştur.⁴² Ahmed Yesevî, İslâmiyet’in Türkler arasında yayılmaya başladığı asırlarda, onlar içerisinde ilk olarak tasavvuf mesleğini başlatan kişi olmuştur. Böylece kuvvetli şahsiyetiyle ruhlarda derin tesirler bırakarak Türkler arasında asırlarca yaşayan ilk tarikatı vücuda getirmiştir.⁴³ Yesevî, barış, hoş görü ve aşkla Türkleri İslâm’a davet ederek; gönüllere hitap etmiştir. Türkler, Kur’ân’ı ve İslâm’ı onun hikmetlerinde tanımışlar, sevmişler ve yeni dini kolaylıkla benimsemişlerdir. Türk toplumunu tanı-

³⁸ Ali Kozan, “Sözlü ve Yazılı Tarihe Göre Nevşehir Bölgesinde Horasan Erenleri Olarak Bilinen Şahsiyetler”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektâş-ı Veli Dergisi* 19/ 61 (2012), 313.

³⁹ Ahmet Yıldırım, “Hoca Ahmed Yesevî ve İslâm Medeniyetindeki Yeri”, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 12/45 (Aralık 2015), 62-63.

⁴⁰ Aday, “Horasan Erenlerinin Menkıbevî Şahsiyetlerindeki Ortak Özellikler”, 282-283.

⁴¹ Sezai Karakoç, *Yunus Emre*, (İstanbul: Diriliş Yayınları, 1974) 23.

⁴² Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 61.

⁴³ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 114.

yan Ahmed Yesevî, onların kılıç ve kırbaçla değil; sevgi ve hoşgörüyle İslâm'a kazandırılacaklarının bilincinde olarak, aşk ve cezbeye dayanan bir yöntem benimsemiştir.⁴⁴ Bu bağlamda Türk milletine İslâm'ın rengini vuran Yesevî'nin davet metodu sevgi ile doludur. Onun amacı, yolu ve yöntemi sevgidir. Ona göre sevgi her sorunun çözümüdür.⁴⁵

Ahmed Yesevî mücadelesinin Müslümanlar arasında yüksek bir yeri vardır. Hz. Muhammed'in Araplar için yaptıklarını, Yesevî, bozkır Türkleri için yapmıştır.⁴⁶ Bu manada "Medine'de Muhammed (as) Türkistan'da Hoca Ahmed" deyimini Ahmed Yesevî'nin Orta Asya'daki tesirini göstermesi açısından son derece önemlidir.⁴⁷ Buradan hareketle Yesevî'nin Hz. Peygamber'in tebliğ metodunu uyguladığını söylemek mümkündür. Böylece Hz. Peygamber gibi konuşup, onun gibi hareket etmeye gayret gösteren Yesevî, Hz. Peygamber'den 500 yıl sonra onun ruhunu yaşatmıştır.⁴⁸

Divân-ı Hikmet'te yer bulan aşkla ilgili ifadeler Yesevî düşüncesinde aşk ve muhabbetin önemini ortaya koymaktadır:

*Gerçek âşıktır, asla onun yalanı yok
Aşk derdini dertsizlere söyleyip olmaz
Bu yolların engeli çok geçip olmaz
Aşk cevherini her namerde satıp olmaz
Habersizlerin aşk kadrini bildiği yok.
Aşka düştün, ateşe düştün, yanıp öldün
Pervane gibi candan geçip kor ateş oldun.
Derde doldun, gama soldun tilbe⁴⁹oldun.
Aşk derdini sorsan, asla dermanı yok.⁵⁰*

Mevlânâ ve Yûnus'ta var olan ilahi aşk tasavvuru Yesevî'de de bulunmakta; ona göre Allah'a ulaşmanın temelinde aşk yatmaktadır. Aşksız insa-

⁴⁴ Ömer Uluçay, *Hoca Ahmed Yesevî* (Adana: Hakan Ofset, 1995), 29-30.

⁴⁵ Uluçay, *Hoca Ahmed Yesevî*, 36-37.

⁴⁶ Dosay Kenjatay, "Hoca Ahmed Yesevî: Yaşadığı Devir, Şahsiyeti, Tarikatı ve Tesiri", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 1/2 (1999), 116.

⁴⁷ Kenjatay, "Hoca Ahmed Yesevî", 117.

⁴⁸ Uluçay, *Hoca Ahmed Yesevî*, 37.

⁴⁹ Tilbe sözcüğü Eski Türkçe'de aptal, âşık, deli anlamlarına gelmektedir. Deli (Tilbe) kelimesine mecnun, meczup, divâne, azgın, zorlu, vahşi, sert, gözü pek, korkusuz, kahraman, yiğit gibi manalar verilmektedir. Geniş bilgi için bk. Tuncer Gülensoy, *Türkçe'de "Kara", "Tilbe" ve "Telü-Deli" Sıfatları Üzerine*, *Türk Dili*, (Mayıs 2021), c.70, s. 48-49.

⁵⁰ Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, haz. Hayati Bice (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 214.

ni olgunluğu elde etmek imkânsızdır.⁵¹ Bu sebeple *Divân-ı Hikmet*'te kuru züht anlayışı kınanmakta; dünyayı küçümseyen ve ilahi aşkı temel kabul eden melâmet anlayışı kabul görmektedir.⁵²

Yesevî'de sûfilik, yani aşıklık "tevhid tadını almak" olarak tanımlanır. Hedef ise "hakikate ulaşmak"tır. Bu manada ruhun ve gönlün eğitim ve terbiyesine son derece önem verilir ve gönül insanda bulunduğu için Yesevî, insanı muhatap alır. İnsanın kalp ve ruhunu eğitip olgunlaştırarak onu kemâle erdirmeyi amaçlar.⁵³ Onun düşünce sisteminde insan sevgisi, adalet, doğruluk, eşitlik temaları vurgulanırken;⁵⁴ ilahi aşk, ihlas ve samimiyet, hoşgörü, kadın erkek beraberliği, çalışma iş ve emeği yüceltme, ilim ve bilgi öğrenme değerleri ön planda tutulur.⁵⁵ Allah'a ulaşma noktasında aşk ve sevginin önemi dile getirilir.⁵⁶

Ahmet Yesevî, bir nefis terbiyecisi ve eğitimcisidir. Ona göre her türlü tarikatı kötülüğü temsil eden nefis, insanı Hak yolundan alıkoyar. Bunun için onu terbiye etmek, tarikatı kötü lüklerini gidermek, nefis kontrolü sağlayarak iradeyi güçlendirmek gerekir. Bu manada Yesevî, topluma insanı kazandırmak için çabalayan, eğitim mücadelesi veren bir mürşittir, Pîr-i Türkistan'dır.⁵⁷

4. Hacı Bektâş Veli'nin Muhabbet Anlayışı

Hûb kelimesinden türeyen muhabbet, sözlükte buğzun zıttı, övgü, hayvanın suya kanması, dişlerin beyazlığı, hasta olan deve, kalp içindeki siyahlık, su kabarcıkları, küpe, buğday ve hububatların tohumu gibi anlamlara gelir.⁵⁸ Tasavvufi anlamda hûb, muhabbetin kalpte saflaşarak, kalbin sevilen haricindeki bütün bulanıklıklardan arınmasıdır.⁵⁹

⁵¹ Uluçay, Hoca Ahmed Yesevî, 168-169.

⁵² Uluçay, Hoca Ahmed Yesevî, 186.

⁵³ Kenjatay, Hoca Ahmed Yesevî, 118.

⁵⁴ Kenjatay, Hoca Ahmed Yesevî, 120.

⁵⁵ Kenjatay, Hoca Ahmed Yesevî, 120.

⁵⁶ Nihat Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1987), 1/279

⁵⁷ Kenjatay, Hoca Ahmed Yesevî, 122.

⁵⁸ Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-Ayn*, thk. Abdülhamîd Hendâvî (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiye, 2003), 1/277-278; İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sıhah tâcû'l-luga*, thk. Ahmed Abdulgafûr Attâr (Beyrut: Dârü'l-İlmi'l-Melâyîn, 1990), 1/105-106; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 3/7-12.

⁵⁹ Refik Acem, *Mevsûatü mustalihâti't-tasavvufi'l-İslâmî* (Lübnan: Mektebetü Lübnan, 1999), 274-275.

Ahmed Yesevî düşüncesinde karşımıza çıkan sevgi ve aşk metodunun izlerine onun ocağında yetişmiş olan Hacı Bektâş Velî'de de rastlamak mümkündür. Herkesle dost olunması, kimseye kin güdülmemesi, tevazu ile gönüllerin kazanılması, kalpten kin, hırs, cimrilik ve düşmanlığın giderilmesini öğütleyen Hacı Bektâş, insanlarla birlikte yaşamayı, hoşgörüyü, insani değerlerin önemini ve Allah'ın affını anlatmıştır.⁶⁰ "Toprak gibi mütevazı ve verimli olup, herkese aynı gözle bakarak, yetmiş iki milleti ayıplamamayı"⁶¹ temel ilke kabul eden Hacı Bektâş, *Makâlât*'in pek çok yerinde sevgi ve muhabbet kavramlarına yer vermiştir. Bu manada tarikatın dokuzuncu makamını "nasihat ve muhabbet sahibi olmak" olarak nitelerken; "aşk, şevk ve Allah'ın zenginliği karşısında insanın kendini fakir hissetmesini" de onuncu makam olarak ele almıştır.⁶²

Âşık Paşazade'nin Hacı Bektâş'ı "şeyhlik ve dervişlikten uzak değerli bir meczup"⁶³ olarak nitelenmesi Hacı Bektâş'ın şüttârî anlayışı benimsediğinin bir göstergesi kabul edilebilir. Fakat onu sırf meczup karakterli bir şahsiyet olarak değerlendirmek de uygun bir yaklaşım değildir. Çünkü Hacı Bektâş Velî'nin döneminden başlayarak günümüze kadar bıraktığı derin tesir ve eserlerindeki şeriat vurgusu, onun ilim ve irşat ehli bir âlim ve mürşit olduğunun göstergelerindedir. Bu açıdan onu zahiri ve bâtinî ilimlerle muttasıf bir şahsiyet olarak değerlendirmek daha uygun bir yaklaşım olacaktır. Allah ve peygamber sevgisi ile yetişen Hacı Bektâş Velî, hayatında Kur'an ve sünnet esaslarına uygun hareket etmiştir. Kur'an ve sünnette emredilenlere uyumu; yasaklardan uzak durmuştur.⁶⁴

Bununla beraber *Divân-ı Hikmet*'te kuru züht anlayışını kınayan, dünyayı küçümseyen, ilahi aşkı temel kabul eden melâmet anlayışının hâkim olduğu yönündeki ifadelerden hareketle⁶⁵ Yesevî'nin takipçilerinden olan Hacı Bektâş'ı da melâmetî anlayış içerisinde ele almak mümkündür. Horasân

⁶⁰ Kozan, Sözlü ve Yazılı Tarihe Göre Nevşehir Bölgesinde Horasân Erenleri Olarak Bilinen Şahsiyetler, 318.

⁶¹ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, haz. Ali Yılmaz, Mehmet Akkuş, Ali Öztürk (Ankara: TDV Yayınları, 2006), 31.

⁶² Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 30

⁶³ Âşık Paşazade, *Osmanoğullarının Tarihi*, haz. M. Ali Yekta Saraç-Kemal Yavuz (İstanbul: Mas Matbaacılık, 2003), 571.

⁶⁴ Hasan Yavuzer, "Hoşgörü Önderi Hünkâr Hacı Bektâş Velî", *Turkish Studies* 8/8 (2013), 2232.

⁶⁵ Uluçay, Hoca Ahmed Yesevî, 186.

Erenleri tarafından benimsenen melametîlik,⁶⁶ tek başına teşkilatlı bir tarikat özellikleri taşımamakla beraber günümüze kadar farklı tarikat mensuplarınınca benimsenerek yaşatılmıştır.⁶⁷ Hücvîrî (ö. 465/ 1072?), melâmî anlayışın muhabbetle ilişkisini vurgulayarak, melâmetîleri halis muhabbet ehli olarak nitelemiştir.⁶⁸ İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240) ise melâmîleri velilerin en üstün tabakası kabul etmiş; onların halk içerisinde halktan biri gibi yaşadıkları için parmakla gösterilen kişiler olmadıklarını, gizliliği şiar edinerek; rableriyle meşgul olduklarını, cemaate katılıp, insanlarla ilgilenerek, düşkünlere kol kanat gerdiklerini, çocuklarla şakalaşıp; bir yerde tanınıp bilinir hâle geldiklerinde oradan hicret ettiklerini ifade etmiştir.⁶⁹ *Makâlât*'ta yer alan "Toprak gibi mütevazı ve verimli olmak, herkese aynı gözle bakıp; yetmiş iki milleti ayıplamamak; elinden gelen iyiliği yapmak, dünyadaki her şeyin ve herkesin kendinden güvende olması"⁷⁰ şeklindeki ifadelerden hareketle Hacı Bektâş Velî'de de melâmîlik özelliklerinin bulunduğunu söylemek mümkündür. O, hayatını insanlığın hizmetine adanmış, her türlü iddia ve gösterişten uzak bir şekilde onlar içerisinde onlardan biri gibi yaşamıştır. Bu bağlamda Hacı Bektâş Velî'nin, melâmî anlayışı benimseyerek, irşat usulünde aşk ve cezbe esaslarına yer verdiği söylenebilir.

Hacı Bektâş Velî, toplumsal birlik ve dirlik noktasında da muazzam roller üstlenen bir şahsiyettir. O, Selçuklu Devletinin siyasî, içtimaî ve iktisadî bakımdan çok zor günler geçirdiği, can çekiştiği, istikrarsız ve huzursuz bir dönemde yaşamıştır. Başta Moğol istilası olmak üzere farklı sebeplerle bunalan ve çaresiz kalan insanların sığınağı olmasını bilmiştir. Halkın çare arayışı onları manevî bir ümit ve istinat noktasına bağlanmak zaruretine düşürmüştü. Hacı Bektâş, bu çaresiz ve mustarip insanları sonsuz sevgi, birlik ve kardeşlik anlayışı ile kucaklayarak; onlara yeni bir manevi ruh ve dinamizm aşılamıştır. Ümidini ve güvenini yitirmiş Türkmenleri bir cihat ruhu ile yeniden ayağa kaldırmıştır. Hünkâr Hacı Bektâş Velî, kaynağını Yesevî ocağından aldığı engin görüşleriyle, 13. yüzyılın huzursuz ve garip

⁶⁶ Çetin, "Horasan", 18/239-240.

⁶⁷ Ahmet Yaşar Ocak, Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sufilik Kalenderîler (Ankara: TTK Yayınları, 1992), 4-5

⁶⁸ Ali b. Osman Hücvîrî, *Keşfü'l-Mahcûb*, haz. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2010), 121.

⁶⁹ Muhyiddîn İbnü'l-Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, çev. Ekrem Demirli (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2006), 1/70.

⁷⁰ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 31.

kalmış Anadolu insanını etrafında toplamıştır.⁷¹ Böylece Anadolu ortamındaki bu kargaşayı dayanışmaya dönüştürmüştür.⁷²

Bektâş'ın odaklandığı Allah aşkı ve insan sevgisi, en yüksek noktalara ulaşarak bugünkü toplumsal yaşamın oluşmasını sağlayan niteliklere de haiz olmuştur. 13. yüzyıl gibi insanların toplumsal karmaşa içerisinde olduğu bir dönemde Bektâş'ın oluşturduğu düşünce sistemi ile insanlar toplumsal uzlaşma ve barış ortamını tadabilmişlerdir. Bu açıdan bakıldığında Hacı Bektâş'ın toplumsal birlik ve bütünlüğe katkısı çok olmuştur ve oluşturduğu bu birlik ve bütünlük şuuru sayesinde ismi günümüze kadar değerinden hiçbir şey kaybetmemiştir. Özellikle onun anlaşılabilir olması, fikirlerinin, öğretilerinin kabulünü kolaylaştırmıştır. Bu manada Hoca Ahmed Yesevî ve öğrencileri, düşüncelerini ve inançlarını yayarken özellikle herkesin anlayabileceği bir dil kullanmışlar ve insanların büyük bir kesimine ulaşabilmişlerdir. Yüzyıllardır Yesevî'ğin sürdürülebilir bir zeminde olmasını sağlayan asıl unsur bu anlaşılabilirlik olmuştur. Bektâş da bu anlayışı devam ettirip Anadolu başta olmak üzere birçok çevrede bu görüşlerin yayılmasını sağlamıştır.⁷³

Hacı Bektâş Velî düşünce sistemi, Türk kültürünün yaşatılmasında ve geliştirilmesinde önemli bir role sahip olmuştur. Onun öğretisinin temelinde mutlak hoşgörü, samimiyet ve sevgi vardır. Türk-İslâm ve dünya tarihinde derin ve benzersiz izler bırakan Hacı Bektâş Velî'nin düşüncelerinin temelinde, ahlak ve insan sevgisi yer almaktadır.⁷⁴

*Makâlât'*ta yer bulan şu ifadeler Hacı Bektâş'ın aşka verdiği değeri ortaya koymaktadır:

O can ki kıymetini aşktan alır

Bütün canlar ölünce işte bu can diri kalır

Aşk dirliğini alalım, bu dirlikten kalalım

*Ölmez dirlik bulalım; çünkü can dostlar birleşir.*⁷⁵

⁷¹ Yavuzer, "Hoşgörü Önderi Hünkâr Hacı Bektâş Velî", 2231.

⁷² Bülent Kara, "Sosyolojik İmgelemede Hacı Bektâş-ı Velî", *Turkish Studies*, 14/ 6 (2019), 3267.

⁷³ Kara, "Sosyolojik İmgelemede Hacı Bektâş-ı Velî", 3267-3268.

⁷⁴ Kara, "Sosyolojik İmgelemede Hacı Bektâş-ı Velî", 3271.

⁷⁵ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 86.

İnsanları âbidler,⁷⁶ zâhidler, ârifler⁷⁷ ve en üst tabaka olarak muhibler⁷⁸ şeklinde ele alan Hacı Bektâş Velî, muhiplerin aslının topraktan olduğunu; onların Hakk'a boyun eğip, O'ndan razı olan rıza ve teslim ehli olduklarını ifade eder.⁷⁹ Hacı Bektâş bu beyanıyla muhabbetle rıza arasındaki alakaya dikkat çeker. Tasavvufun en önemli makamlarından olması hasebiyle, tasavvuf yoluna "Rızâ kapısı" ismi verilir. Ayrıca "Rızâ pazarı" ifadesiyle tasavvuf yolunda her şeyin Allah'ın rızasına bağlı olduğu dile getirilir.⁸⁰

*Makâlât'*a göre muhiplerin ibadeti dua, seyir, müşâhede ve isteklerine ulaşmaktır. Onların amacı Allah'ı bulup, kendilerini rablerinde kaybederek, O'nunla bir olmaktır. Muhiplere Allah'ı nasıl buldukları sorulursa "Allah'ı kendimizde bildik ve özümüzü de Allah'tan bildik." Şeklinde cevap verirler. Bu sözün doğruluğunun ispatı "Nefsini bilen rabbini bilir." rivayeti-
dir.⁸¹ Hacı Bektâş nezdinde kendini bilmeyenin Allah'ı bilmesi mümkün değildir.⁸²

Eserinde aşkı olabildiğince yücelten Hacı Bektâş, aşk ile can teslim eden velilerin can acısı duymadıklarından bahseder. Ona göre Yüce Allah'ın erenlerin gönlünde yaktığı ve bütün âlemi kuşatan varlık ateşi olan aşka eren âşıklar, rablerine "lebbeyk" diyerek boyun eğler. Canlarını cömertçe feda ederler.⁸³ Ârif, âbid ve zâhidlerin dünya ile alakası devam etmekle beraber, muhipler mana ehlidir. Onların hâlini anlatmak zordur; akıl ötesidir.⁸⁴ Âşıkların sadece tenleri ölür; canları ise sağdır.⁸⁵

O can ki kıymetini aşktan alır

Bütün canlar ölünce işte bu can diri kalır

Aşk dirliğini alalım, bu dirlikten kalalım

*Ölmez dirlik bulalım; çünkü can dostlar birleşir.*⁸⁶

⁷⁶ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 33.

⁷⁷ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 34.

⁷⁸ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 35.

⁷⁹ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 52.

⁸⁰ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (Ankara: Otto Yayınları, 2014), 399.

⁸¹ Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, 2/262.

⁸² Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 55.

⁸³ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 59-60.

⁸⁴ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 67.

⁸⁵ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 86.

⁸⁶ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 86.

Kullandığı sevgi ve muhabbet metoduyla, ilmi, irfanı, kişiliği ve engin hoşgörüsüyle kısa sürede pek çok dost edinerek, gönüllere giren Hacı Bektâş Velî, düşmanların dahi takdirini kazanmayı bilmiştir. Zamanla Hacı Bektâş muhabbeti Anadolu sınırlarından taşarak Rumeli ve Balkanlar'a ulaşmıştır. Hacı Bektâş, iman bütünlüğü, ibadet üstünlüğü, ahlak olgunluğu, ilim-irfan, birlik-beraberlik, kardeşlik, saygı-sevgi ve hoşgörü gibi konularda verdiği mesajlarla geçmişte olduğu gibi günümüze de ışık tutmuştur. Onun mesajları geleceği aydınlatacak açıklamalar olarak günümüze kadar canlılığını korumuş ve halen de korumaktadır.⁸⁷ Günümüzde Anadolu, Rumeli ve Balkanlar'da Asya, Avrupa, Amerika ve Ortadoğu'da Hacı Bektâş Velî'nin hoşgörü ve sevgisi ile yaşamaya, ondan aldıkları kültürü yaşatmaya çalışan, teşkilatlanmış veya teşkilatlanmamış pek çok insan bulunmaktadır. Aradan geçen uzun asırlara rağmen sevgi ve saygınlığından hiçbir şey kaybetmeyen Hacı Bektâş Velî, fikir ve düşünceleriyle dün olduğu gibi bugün de en fazla muhtaç olduğumuz huzur ve mutluluğun yollarını göstermektedir.⁸⁸ "Bir olalım, diri olalım, iri olalım."⁸⁹ deyişiyle bizlere evrensel mesajını vermeye devam etmektedir.

Sonuç

Tasavvuf anlayışında kişiyi manen olgunlaştırmak ve Allah'a ulaştırmak için ortaya konulan usul ve yollara "seyrüsülûk" adı verilir. Kişiyi Allah'a vasil eden yollar yaratıkların nefesleri adedince çok olsa da genel manada tarîk-ı ahyâr, tarîk-ı ebrâr ve tarîk-ı şüttâr olmak üzere üç kategoride ele alınır. Ahyâr ve ebrâr yolları ibadet, riyâzet ve çile esaslarıyla yol almaya çalışırken; şüttâr usulü ise aşk, muhabbet, cezbe ve iştiyak usullerine ağırlık verir. Bu seyrüsülûk usulleri içerisinde hedefe hızlı bir şekilde ulaştıran yol, şüttâr tarîkı olmaktadır. İbadet ve riyazet yoluyla amaca vasil olmak ise hayli zor olduğu kadar uzun bir süre de gerektirmektedir.

Tasavvuf tarihinde melâmet, fütüvvet, hürriyet, muhabbet, şeyhe bağılık, mazluma nusret anlayışlarıyla ön plana çıkan Horasan ekolü daha ziyade şüttârî tarîkın temsilcisi konumunda yer almıştır. Dinin ilk müntesipleri olan ashâpla tanışma fırsatı bulan Horasan okulu, İslam tasavvufunda büyük tesirler uyandırmıştır. Özellikle Horasân tasavvuf anlayışının yetiştir-

⁸⁷ Yavuzer, Hoşgörü Önderi Hacı Bektâş-1 Velî, 2227.

⁸⁸ Yavuzer, Hoşgörü Önderi Hacı Bektâş-1 Velî, 2228.

⁸⁹ Abdülkadir Sezgin, *Hacı Bektâş Velî ve Bektâşilik* (İstanbul: Sezgin Neşriyat,1992), 13.

diği büyük sûflerden olan Ahmed Yesevî, Türk-İslâm tarihinde muazzam bir yere sahiptir. Ahmed Yesevî, sevgi, hoşgörü ve kolaylaştırma esasları benimseyerek İslâm'ın Türkler arasında yayılmasını sağlamış, öğretileriyle ve yetiştirdiği halifelerle İslâm'a ve insanlığa büyük hizmetler sunmuştur.

Ahmed Yesevî yolunu benimseyen ve onun müntesipleri arasında yer alan Hacı Bektâş Velî de Yesevî çizgisini özellikle Anadolu'da yaşatan büyük mutasavvıflardan birisidir. Horasan okulunun Anadolu'da doğan güneşi olan Hacı Bektâş, menkibelere göre Yesevî'nin isteğiyle Rûm diyarına gelerek, buranın manevi imarıyla meşgul olmuştur. Mensup olduğu ekolün yansıtıcısı olan Hacı Bektâş da tıpkı Yesevî misali sevgiyle, hoşgörüyle, kolaylaştırarak, halkın diliyle onları irşat etmiştir. Eserlerinde sevgi ve aşkla ilgi pek çok konuya yer veren Hacı Bektâş'ın hayat çizgisine bakıldığında tasavvufi anlamda genel olarak sevgi metotunu benimsediğini söylemek mümkündür. O, bu metodu sayesinde siyasi, sosyal ve ekonomik anlamda bunalım içerisinde yaşayan halkın sığınağı ve ümit kapısı olmayı bilmiştir. Asırlardır öğretileri, deyişleri ve fikirleri canlılığını ve dinamizmini korumaya devam eden Hacı Bektâş Velî, günümüzde de şöhretinden hiçbir şey kaybetmemiştir ve Türk-İslâm coğrafyası birlik ve dirlik yolunda bu mana sultanının davetlerine kulak vermek zorundadır.

Kaynakça

- Acem, Refik. *Mevsûatümustalihâtî't-tasavvufî'l-İslâmî*. Lübnan: Mektebetü Lübnan, 1999.
- Aday, Erdal. "Horasan Erenlerinin Menkıbevi Şahsiyetlerindeki Ortak Özellikler". *Türk Dünyası Bölgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması* (26-28 Mayıs 2014 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı (TDKB), 381-391.
- Altunkaya, Mustafa. "Horasan Tasavvuf Ekolü ve Özellikleri". *Turkish Studies* 11/2 (2016), 127-148.
- Anadol, Cemal. *Anadolu'yu Aydınlatan GüneşPîr-i Türkistân Hoca Ahmed Yesevî ve Yesevîlik*. İstanbul: Kamer Yayınları, 1994.
- Âşık Paşazade. *Osmanoğullarının Tarihi*. haz. M. Ali Saraç, Kemal Yavuz. İstanbul: Mas Matbaacılık, 2003.
- Banarlı, Nihat Sami. *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*. 2 Cilt. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1987.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. Ankara: Otto, 6. Basım, 2014.
- Cevherî. İsmail b. Hammâd. *es-Sihah: Tâcü'l-luga ve sıhâhu'l-'Arabîyye*.thk. AbdülgafûrAttâr. 7 Cilt. Beyrut: Dârü'l-İlmi'l-Melâyîn, 4. Basım, 1990.
- Çetin, Osman. "Horasan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 18/234-241. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Eraslan, Kemal. *Yesevî'nin Fakr-Nâmesi*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1977.

- Eraslan, Kemal. "Ahmed Yesevî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 2/159-161. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Eraydın, Selçuk. *Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: İfav Yayınları, 4. Basım, 1994.
- Hacı Bektâş-ı Velî. *Makâlât*. haz. Ali Yılmaz, Mehmet Akkuş, Ali Öztürk. Ankara: TDV Yayınları, 2006.
- Halîl b. Ahmed, EbûAbdirrahman el-Ferâhîdî. *Kitâbü'l-Ayn*. thk. AbdülhamîdHendâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- Hücvîrî, Ali b. Osman. *Keşfi'l-Mahcûb*. haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2010.
- İbn Manzûr, Ebü'l Fazl Cemâlüddîn. *Lisânü'l-Arab*. 17 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabi, 3. Basım, 1999.
- İbnü'l-Arabî, Muhyiddîn. *Fütûhât-ı Mekkiyye*. çev. Ekrem Demirli. 18 Cilt. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2006.
- Kara. Bülent. "Sosyolojik İmgelemede Hacı Bektâş-ı Velî". *Turkish Studies* 14/6 (2019), 3261-3273.
- Karakoç, Sezai. *Yunus Emre*. İstanbul: Diriliş Yayınları, 1974.
- Kardaş, Sedat. *Ali Nihânî'nin Manzum Hacı Bektâş-ı Velî Velâyetnâmesi*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2018.
- Kenjetay, Dosay. "Hoca Ahmed Yesevî: Yaşadığı Devir, Şahsiyeti, Tarikatı ve Tesiri". *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 1/2 (1999), 105-129.
- Korkmaz, Seyfullah. "Ahmed Yesevî ve Hacı Bektâş Veli". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1/11 (Aralık 2001), 325-355.
- Kozan, Ali. "Sözlü ve Yazılı Tarihe Göre Nevşehir Bölgesinde Horasan Erenleri Olarak Bilinen Şahsiyetler", *Türk Kültürü ve Hacı Bektâş-ı Velî Dergisi* 19/61 (2012), 313-336.
- Köprülü, Fuat. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Ankara: DİB Yayınları, 3. Basım, 1976.
- Kübrâ, Necmeddîn. *Tasavvufî Hayat*. haz. Mustafa Kara. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1980.
- Mazıoğlu, Hasibe. *Ahmed Yesevî'nin Anadolu'ya Attığı Ateşli Eğsi*. Ankara: TDK Yayınları, 2009.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Süflilik: Kalenderîler*. Ankara: TTK Yayınları, 1992.
- Sezgin, Abdülkadir. *Hacı Bektâş Veli ve Bektâşîlik*. İstanbul: Sezgin Neşriyat, 3. Baskı, 1992.
- Yavuzer, Hasan. "Hoşgörü Önderi Hünkâr Hacı Bektâş Veli". *Turkish Studies* 8/8 82013), 2225-2237.
- Yesevî, Ahmed. *Divân-ı Hikmet*. haz. Hayati Bice. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Yıldırım, Ahmet. "Hoca Ahmed Yesevî ve İslam Medeniyetindeki Yeri". *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*. 12/45 (Aralık 2015), 53-64.
- Yılmaz, Hasan Kamil. *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikalar*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 15. Basım, 2012.
- Yılmaz, Ali. "Ahmed Yesevî, Yunus Emre ve Hacı Bektâş-ı Velî'nin İslam Çizgisindeki Bütünlük". *Bilig (Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi)* 9 (Bahar 1999), 65-85.
- Uluçay, Ömer. *Hoca Ahmed Yesevî*. Adana: Hakan Ofset, 1995.
- Uludağ, Süleyman. "Sülûk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 38/127-128. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Günümüzde Farsça Kaynaklarda Hacı Bektâş Veli

İzzetullah ZEKİ*

Giriş

Hacı Bektâş Veli'nin Horasan kökenli olması günümüz İranlı araştırmacıların yakından ilgilenmelerine vesile olmuş, onun hayatı, faaliyeti ve düşüncelerini kitap, makale ve tez halinde kaleme aldıkları görülmüştür. Nitekim 1970 yılında Tefvik Subhani ve Kasım Ensari, "Hacı Bektâş Veli ve Tarikat-ı Bektâşiye" konulu bir makale kaleme almışlardır. Hadi Alimzade ve Fahime Muhbir Dezfuli, 2007 yılında "Hacı Bektâş-ı Veli Tarikat-ı Bektâşiye" konulu bir makale yazmışlardır. Abdullah Şehbazi, "Yahudiyan-ı Mahfi ve Tarikat-ı Bektâşi: Seyri Der Târih-i Bektâşigeri" konulu bir çalışma yapmıştır. Hüseyin Muhammed Zade Sıddık, 2016 yılında "Hacı Bektâş-ı Veli ve Mutun-i Bektâşiye" adlı eserini kaleme almıştır. 2019 yılında Fahime Muhbir Dezfuli, "Bazşinasi-i Şahsiyet-i Tarih-i Hacı Bektâş-ı Veli Ber Esas-ı Menabi-ı Tarih-i ve İrfani" konulu çalışmasını yapmıştır. Masuma Darsar ise, 2021 yılında "Münasibat-ı Bektâşiye Ba Hükümet-i Osmani Der Karn-ı Dehum ve Yazdahum Hicri" konulu bir çalışma gerçekleştirmiştir.

Temel kaynaklarda Hacı Bektâş Veli'nin hayatı hakkında kesin bir bilgi olmayıp mevcut bilgiler de genellikle efsaneyle karıştırılmaktadır. Sonraki dönem kaynaklar onun adını ve soyunu Muhammed b. İbrahim b. Musa Horasanî'ye dayandırmaktadır. Nişâbur'da dünyaya gelen Hacı Bektâş Veli, Horasan Türkmenlerinden bir aşirete mensup olup Hacı Ahmet Yesevî'nin takipçilerindedir. Lokman Perende'nin müridi ve Ahmed Yesevî'nin halifesi olarak da bilinmektedir. Hacı Bektâşi Veli'nin Mevlâna Celaleddin-i Rumi ve halife Baba İshak (Baba Resulullah'ın) çağdaşı olduğu nakledilmektedir. O vaktinin çoğunu cezbe ve hal halinde geçiriyordu. Takiyye et-

* Doç. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Ana Bilim Dalı izzetullahzeki@yahoo.com orcid/ 0000-0001-6571-7377.

meksizin Ehlibeyt muhaliflerini şiddetle kınıyordu. Başlangıçta babası onu irşat eğitimi almak üzere Lokman Horasânî'nin yanına götürdü. Ardından bir müddet Necef ve Mekke'de halvette kaldı. Muhtemelen Lokman Horasânî'nin talimatı üzerine Anadolu'ya gitti. Amasya bölgesine giderek Baba İshak'a bağlandı. Büyük ihtimalle Selçuklulara karşı oluşturulan Babaî isyanına katıldı. Nitekim Kardeşi Menteş bu uğurda Sivas'ta öldürüldü. Hacı Bektâşi Veli bu vakadan sonra Kırşehir'e oradan da Karahüyük'e ardından Kayseri ve Konya'ya gitti.¹

Yeniçeri ordusunun İslam'a geçmesinde Bektâş'ın etkisi hakkında, ikinci Osmanlı padişahı Orhan (ö. 726/1325-1326) ile ilgili olarak, bu orduyu Hacı Bektâş'a götürüp ondan onları kutsamasını ve bir isim vermesini istediği söylenir. Başka bir ifadeye göre Yeniçeriler, Müslüman olduktan sonra asker olmak üzere eğitilen gayrimüslim kölelerdi. Bu köleler Arnavutluk, Bosna ve Bulgaristan başta olmak üzere Osmanlı İmparatorluğu'nun her yerinden toplanıp eğitiliyordu. Hacı Bektâş, pelerinin kolunu çıkarıp askerlerden birinin başına takmış ve adlarının Yeniçeri (yeni ordu) olması gerektiğini belirtmiştir. Artık bu ordunun mensupları, pelerinlerinin kolları yerine miğferlerinin arkasına bir parça bez asmış ve kendilerini Hacı Bektâş'ın torunları ve müritleri olarak görmüşlerdir. Masum Ali Şah'a göre Yeniçeri'deki görevinden dolayı çağın Sultanının ortağı Hacı Bektâş olarak anılırdı. Bu askeri müessesenin kurucusu Sultan Orhan Gazi, Hacı Bektâş Veli'den kendilerine dua etmesini ve onları eğitmesini istedi. Hacı Bektâş Veli, Yeniçeri birlikleri arasında büyük nüfuz sahibi olmuştur. Onları sorgusuz sualsiz itaati altına almıştır. Yeniçeri üyeleri dini vecibeleri yerine getirmek, her türlü lüksten kaçınmak, evlilikten ve her türlü aile çıkarlarından kaçınmak gibi katı kurallara tabi tutmuştur. Bu da Yeniçerilerin güçlü bir ruh kazanmasını ve en iyi kalıcı ordu haline gelmesini sağlamıştır.² Bunlar üstün iradeleri ve kuvvetli inançları sayesinde Osmanlı sınırlarını Balkanlar'a kadar genişletmişlerdir.

Hacı Bektâş Veli sadece bahsi geçen askeri teşkilata vermekle kalmamış aynı zamanda onları yönetmiştir. Bundan dolayı Orhan Gazi ile eş duruma gelmiştir. Hacı Bektâş Veli Yeniçerinin büyüğü olarak ünlenmiş ve bu nedenle Osmanlı padişahları türbesinin çevresini imar ederek türbe haline ge-

¹ Zeynü'l-Âbidin b. İskender Şirvânî, *Büstanü's-Seyaha*, I, (Tahran: Kitâbhâne-i Senâyî, 1976), 152.

² Masum Alişah, *Terakü'l-Hakayik*, II, (Tahran: Senâyî, 1939), 346.

tirmişlerdir. Yeniçeriler arasında Hacı Bektâş'ın temsilcisi olarak sürekli mevcuttu. İşbu temsilci onlara manevi olarak liderlik ediyordu. Osmanlı padişahlarının yiğit insanlar olmaları ve savaş meydanlarında birliklerine önderlik etmeleri ve Yeniçerilerin güçlü bir manevi disipline sahip olmaları fetihleri beraberinde getirmiştir. Ancak Osmanlı padişahlarının Bektâşilere karşı tavır almaları yeniçerilerin disiplini ve moralini sarsmıştır. Bunlar Osmanlı Devleti'ne düşmanı haline gelmişlerdir. Bunun üzerine Osmanlı sultanları yeniçerileri ortadan kaldırmış, tarikatlarını kapatmıştır.

Günümüz Farsça araştırmacılarına göre Bektâşi tarikatı birbirine çok benzeyen katı bir iç hiyerarşiye sahiptir. İranlı araştırmacılar bu durumu Masonluğun hiyerarşisi ile Tapınak Şövalyelerinin düzenine benzetiyorlar. Buna göre tarikatın birinci kademesi tarikatın hayranı sayılan bir "Âşık"tan müteşekkildir. İkinci sırada "Muhip" yer alır. Üçüncü sırada hayatının tarikata adayan "Derviş" gelmektedir. Dördüncü sırada özel bir törenle "Derviş" "Baba" olur. Belli bir bölgedeki tarikatın mülkü Babaya ait olur. "Halife" tarikatın beşinci rütbesidir. Altıncı sırada bir bölgenin babalarının faaliyetlerini denetleyen dede yer alır. Dedenin yanında kendileriyle istişare edeceği sekiz "baba" bulunur.

Bektâşilik, Osmanlı toplumunun tasavvuf esasına dayanan en önemli tarikatlarından biriydi. Bektâşiliğin entelektüel nüfuzu ve hoşgörü ruhu, Anadolu halkının dikkatini çekti. Osmanlı Devleti'nin Ehli-i Sünnet ilkelelerine bağlı kalmalarını geniş kitlelere yayılmalarına zemin hazırladı. Zamanla Osmanlı ordusu ve devlet idaresinde nüfuz etmeyi başardılar. Uzun bir süre kendilerini gizleyerek ilerlemeyi başardılar. Ancak İranlı hükümdarların lehinde çalıştıkları ifşa olunca ciddi bir takibata uğradılar. Özellikle Yavuz Sultan Selim Han ve Kanuni Sultan Süleyman dönemlerinde devlet içinde barınmaları pek mümkün olmadı. Öyle ki içerisine nüfuz ettikleri Yeniçeri Ocağı kapandı ve tarikat mensupları kuş uçmaz kervan geçmez yerlere sürgün edildi.

1. Günümüz İranlı Araştırmacıların Hacı Bektâş Veli Hakkındaki Görüşleri

1.1. Şehbaz: Bektâşilik Tarihine Bir Bakış: Gizli Yahudiler ve Bektâşilik

İranlı araştırmacı Abdullah Şehbazı'ye göre "Bektâşi Tarikatı, Hacı Bektâş adlı bir mutasavvıf tarafından hicri 7. yüzyılda kurulmuştur. Aslen

Nişâburlu olan Hacı Bektâş Veli, kırk yaşında Anadolu'ya gelmiş ve 1270 yılında 62 yaşında vefat etmiştir. Bektâşiler, Hacı Bektâş'ın soyunun Ahmed Yesevî ve İmam Musa Kazım'a ulaştığına inanılmaktadırlar. Bektâşi kaynaklarında yer alan anlatılara göre, Hacı Bektâş'ın hayatı efsane ve kerametlerle doludur. Nakledildiğine göre, o hicri yedinci yüzyılda Anadolu'yu ziyaret etmiştir. Kısa bir sürede itibarı ve müritleri artmış, ancak henüz bir tarikat haline gelmemiştir. Bektâşi Tarikatı'nın gerçek başlangıcı, hicri 10. yüzyılın başlarında, miladi 16. yüzyılda Balım Sultan adında bir kişi tarafından organize edildiği ifade edilmektedir. Nitekim Balım Sultan, Pir-i Sani olarak şöhret kazanmıştır. Zamanla güç kazanan Bektâşiler, isyanlara başvurmuşlardır. Bektâşilerin en önemli isyanı, Çaldıran Savaşı'ndan on yıldan fazla bir süre sonra, 933/1527 yılında gerçekleşmiştir. Bu isyan Karaman vilayetinde yaşanmıştır. İsyanın liderinin, Hacı Bektâş'ın soyundan geldiğini iddia eden Kalender Çelebi adında bir kişi olduğu nakledilmektedir.³

Şehbaz'a göre, "Osmanlı Devleti'ndeki gizli Yahudiler, Dönme Fırkasından önce veya sonra Bektâşi Tarikatını Osmanlı siyasetini ve özellikle de yönetimini etkilemek için uygun bir araç olarak gördüler. Bunun için Yeniçeriler üzerinden Bektâşi Tarikatı'na sızarak güçlerini yavaş yavaş güçlendirdiler. Osmanlı'yı tasfiye ederek Büyük Yahudi Krallığı'nı kurmak istediler." Bu nedenle Bektâşiler takip edildiler. Bektâşilere yönelik yapılan baskı, 1826 yılında dağılmalarından sonra da aynen devam etmediği için tarikat gizlice faaliyetlerini devam ettirmiştir. Yazara göre, Türklerin her zaman Bektâşi tarikatı gibi kendi gizli cemiyetleri olmuştur. Saflarında binlerce Müslümanın bulunduğu bilinmektedir. Ancak söz konusu cemiyetlerin içerisinde gerçek Müslümanlar dışında kimsenin girmesine izin verilmemekteydi. Ayrıca, yazara göre Bektâşi tarikatının üyelerinin kendilerine ait işaretle ve kimlik kodları bulunmaktaydı. Yazara göre Bektâşi tarikatı 19. yüzyılın ortalarından itibaren farklı bir tarikat şekline bürünmüştür. Masonluk gibi gizli bir şekilde yayılmıştır. Böylece Osmanlı'nın yüksek kurumlarında da pek çok etkili olmuşlardır.⁴ Bununla beraber ifşa oldukları zaman derhal tasfiye edilmişlerdir. Tüm baskı ve tecride rağmen yer altında gizli bir şekilde varlıklarını devam ettirmişlerdir. Nitekim bahsi geçen bağlılık ve gizliliklerine istinaden günümüze kadar varlıklarını muhafaza etmişlerdir.

³ Abdullah Şehbaz, *Yahudiyan-ı Mahfi ve Tarikat-ı Bektâşi: Seyri Der Tarih-i Bektâşigeri*, (Kum: Müessese-i Ferhengi ve İtla Resânî-i Tıbyân, 2014),1.

⁴ Şehbaz, *Yahudiyan-ı Mahfi*, 11.

1.2. Hadi Alimzade ve Fehime Muhbir Dezfûli: Hacı Bektâş Veli ve Bektâşi Tarikatına Eleştirel Bir Bakış

Hadi Alimzade ve Fehime Muhbir Dezfûli'ye göre, "Bektâşiliğin kurucusu Hacı Bektâş Veli, tarikatını hicri yedinci yüzyılın ilk yarısında kurmuştur. Kısa bir sürede Anadolu'daki önemli tasavvuf tarikatlarından biri haline gelmiştir. Onun Horasan'dan Anadolu'ya göçü, Babaîlerin isyanına denk gelmiştir. Hacı Bektâş Veli ve Baba İshak Horasânî'nin bu ayaklanmanın liderliğini üstlendiği tahmin edilmektedir. Yazara göre, Hacı Bektâş Veli, Anadolu Selçuklu Devleti ile askeri çatışmadan kaçınarak entelektüel bir yolu seçmiştir. Babaîleri takip ederek Türklerin İslam öncesi dini inanışları ile Türklerin yaygın olan tasavvuf düşüncelerini Hıristiyanlıkla birleştirmiştir. Hacı Bektâş Veli, Bektâşiliği Osmanlı döneminde resmileşen bir mektep haline getirerek Yeniçerileri manevi etkisi altına almıştır. Daha sonra bu tarikat, Hurûfiye ve Safevî şeyhlerinin propagandasından etkilenmiştir.⁵ Nitekim Şah İsmail Safevî ve Yavuz Sultan Selim Han savaşlarında Safevîlerden yana tavır koydukları görülmüştür.

Yazarların öne sürdüklerine göre, hicri 7. yüzyılda Selçuklu sultanlarının kırsal Türkmenlere karşı uyguladıkları yanlış politikalar nedeniyle geçim kaynakları kısıtlamıştır. Bunun üzerine Baba İlyas Horasânî ve halifesi Baba İshak adlı iki sûfî tarafından siyasi-ekonomik bir ayaklanma başlatılmıştır. Bu ayaklanma, Anadolu'da Selçuklu hâkimiyetine karşı mücadele çağrısıyla geniş çapta kabul görmüştür. Kısa bir sürede protesto eden Türkmenlerin isyanı kapsamı genişlemiştir. Öfkeli kitleler, manevi liderlerinin yardımıyla isyanı kolaylıkla başarmışlardır. Hatta bu isyanlar sonucunda Selçuklu birlikleri defalarca yenilgiye uğramış ve Selçuklu sultanı başkentten kaçmaya zorlanmıştır. Ancak daha sonra Babaîlerin ayaklanması bastırılmış ve liderleri öldürülmüştür.⁶ Anadolu Selçuklu devletini ciddi bir sarsıntıya uğratan isyan kısa sürede bitirilmesine rağmen tesiri daha dönemlerde kendini göstermiş, devleti siyasi ve iktisadi sıkıntıya sokmuştur.

Yazara göre, Horasan vasilerinden biri olup Yesevîye tarikatına mensup olan ve muhtemelen Baba İlyas'ın halifesi olan Hacı Bektâş Veli, ayaklanmadan çekilmiştir. Görünüşte Suluca ve Karahüyük kasabalarına takipçileri ile sığınmıştır. Ancak fiilen vaaz ve tasavvufi düşüncelerini Türkmenler

⁵ Hadi Alimzade ve Fehime Muhbir Dezfûli, "Hacı Bektâş Veli ve Tarikat-ı Bektâşiye", *Fasilnâme-i Tarih-i İslam*, 26, (2006), 95-105.

⁶ Alimzade ve Dezfûli, "Hacı Bektâş Veli ve Tarikat-ı Bektâşiye", 96.

arasında yaymaya devam etmiştir. Onun düşünceleri, Türklerin eski dini inançlarıyla karışmıştır. Ayrıca, onun görüşleri Anadolu Türkmenleri arasında revaçta olup Melametiyye ve Kalenderiyye tarikatlarına daha çok benzerlik göstermiştir. Böylece onun düşüncelerinin Anadolu'da yayılma imkânı bulmuştur. Anadolu yerlilerinin çoğunluğunun dini olan Hıristiyanlık, bazı yönlerden zengin bir renk ve kokuya sahip olan sûfilerin düşünceleriyle benzerlik kazanmıştır. Bu bakımdan Alevilik ve Bektâşilik eklektik bir yapı göstermiştir.⁷

Hacı Bektâş'ın ölümünden sonra, halefleri onun entelektüel yolunu takip ederken, takipçi dervişleri dağılmıştır. Kalenderiler ile Haydari dervişlerle Gaziyân-ı Rum'a katılmışlardır. "Abdalan-ı Rum" olarak anılan bu dervişler, başta Osmanlı'nın emirleri ile beraber olup topraklarını genişletmeye yardımcı olmuşlardır. Bunlar arasında, Hacı Bektâş Veli'nin müridi ve Osmanlı emirleriyle akraba olan Abdal Musa önemli bir rol oynamıştır. Osmanlı döneminde Bektâşi mektebinin oluşumunda büyük emekler vermiştir. Büyük Osmanlı Devleti'nin ortaya çıkışıyla birlikte, Yeniçeri Ocağı askeri teşkilatı Bektâşiliğin manevi otoritesi altına girmiştir.⁸

Yazarlara göre, hicri 9. yüzyılda Hurûfî fikirlerin Bektâşi üzerindeki etkisi, özellikle Hurûfî-Bektâşi şairlerinden İmâdeddin Nesimi'nin aracılığıyla kendini göstermiştir. İkinci olarak, Bektâşilerin Hıristiyanlarla olan bağlantısı ve etkisi, Allah, Muhammed ve Ali'nin teslisi inancına benzetilmiştir.⁹ Özetle Bektâşilerin esrarengiz davranışları benzerlikleri yönüyle Hıristiyanlara benzetilmiş, dini yaşamdan ziyade simgesel somut davranışlar ön plana çıkmıştır.

1.3. İsmail Hasanzade ve Manija Kudreti Vaykan: Anadolu Selçukluları Döneminde Bektâşi Tarikatındaki Sûfi Kadınlar

Araştırmacıların naklettiğine göre, Anadolu'da orta sınıftan kadınlar çeşitli sosyal gruplar halinde sûfî öğretileriyle ilgileniyorlardı. Onlar, erkeklerle birlikte tasavvuf tören ve ayinlere katılmak zorundaydılar. Tarikata giren kadınlar ve gençlerin evli ve çocuk sahibi olmama şartı vardı. Mikail Bayram, "Anadolu Kadın Hareketi" kitabında bağımsız olarak Anadolu Selçuklu Devleti'nde Bektâşiliğe mensup kadınlardan bahseder. Bu doğrultuda

⁷ Alimzade ve Dezfuli, "Hacı Bektâş Veli ve Tarikat-ı Bektâşiye", 96.

⁸ Alimzade ve Dezfuli, "Hacı Bektâş Veli ve Tarikat-ı Bektâşiye", 96.

⁹ Alimzade ve Dezfuli, "Hacı Bektâş Veli ve Tarikat-ı Bektâşiye", 96.

Anadolu'daki Bacıyan-ı Rum'a işaret eder. Ona göre, Bacıyan-ı Rum, hicri 7. yüzyılda ahilerden ayrılmış bir koldu. Fatma Bacı bu hareketin liderliğini üstleniyordu. Hatta Mevlana'nın kızı Melike Hatun'un bu teşkilatta varlığından söz edilir. Kırsal kesim ve göçebe Türkmenlerde kadın saygın bir konuma sahipti. Bu nedenle, toplumun kadınlara yönelik tutum ve davranışları farklıydı. Kaynakların aktardığına göre, toplumda Mevleviye ve Ehadiyeye mensup kadınlar da vardı. Bu durum, Bektâşilik'te kadının saygın bir konuma sahip olduğunu göstermektedir.¹⁰

Bektâşi Tarikatı, takipçilerine uykusuzluğun, daha az yemenin ve daha az konuşmanın yanı sıra yalnızlığı da seçmelerini emrederdi. Bu tarikata göre, kadınlar mümkün olduğunca kocalarından uzak durmalıydılar. Müritleri arasında aktivist rolü üstlenmekteydiler. Kadınlar, ailenin ekonomik ihtiyaçlarını karşılamakla yükümlüydüler. Evdeki tüm faaliyetler—çocuk yetiştirme, çiftçilik, ekmek pişirme, hayvan yetiştirme ve misafir ağırlama, özellikle yemek pişirme—onların göreviydi.¹¹ Bektâşilerde kadınların erkekler bir arada olmalarına müsamaha gösterilmiştir. Başka bir ifadeyle Ehl-i sünnet akidesindeki halvet ve mahremiyet hassasiyeti es geçilmiştir.

1.4. Masuma Darsar: Bektâşilerin Osmanlı Devleti İlişkileri Hicri 10. ve 11. Yüzyıllarda

Darsar'a göre, Bektâşilik Osmanlı toplumunda edep ve tasavvuf usulüne göre faaliyet eden önemli bir tarikattır. Nitekim bu tarikat, Osmanlı mezhep esaslarına uyum sağlayarak devlet erkânı ile derin bir bağ kurmayı başarmıştır. Bektâşiler, Osmanlı ordusunun içindeki yeniçeri grubu üzerinde derin bir etki bırakarak çeşitli sahalarda faaliyet göstermişlerdir. Kendi konularını ve tarikatlarını Osmanlı Devleti'nde muhafaza etmek amacıyla, özellikle Osmanlı'nın bağlı olduğu Ehl-i sünnet çerçevesinde hareket etmişlerdir. Başka bir ifadeyle, kendilerini Ehl-i sünnet ve'l- cemaate bağlı olarak göstermişlerdir. Osmanlı ise başlangıçta iktidarı ele geçirmek için Bektâşiler ve Türkmenlerin gücünden mümkün mertebe istifade etmiştir. Bektâşiler, hoşgörü yoluyla Türkmenler, Hristiyanlar ve Yeniçeri ordusu içinde nüfuz etmeyi başarmışlardır. Bektâşiler, Osmanlı ordusunun büyük bir bölümünü oluşturan Yeniçeriler üzerinde tasarruf kurarak hâkimiyet alanlarını gelişt-

¹⁰ Hasanzade, İsmail ve Kudreti Vaykan, Manija "Banuvan-ı Sûfi Der Tairkat-ı Bektâşiyeye Der Anadolu Der Devre-i Selcûkiyân-ı Rûm" Mutalaat-ı Tarih-i Ferhengi: Puzihîş-i Nâme-i Encümen İrani Tarih, 6/23, (2015), 19-44.

¹¹ Hasanzade ve Vaykan, Mutalaat-ı Tarih-i Ferhengi, 30.

tirmişlerdir. Yeniçeriler de bu maneviyatla savaşlara girerek başarılar elde etmişlerdir. Anadolu ve Balkanlar'da Sarı Saltuk (Şerif Hızır), Hacı Bektâş Veli'nin halifesi olarak büyük başarılarla imza atmıştır. Bektâşi tarikatı, Osmanlı Sultanı II. Bayezid döneminde güçlenmiştir. Bu dönemde Balım Sultan, Bektâşi postnişini olarak göreve başlamıştır. Balım Sultan sonrası da Bektâşilik, konum ve itibarını koruyarak genişletme fırsatı bulmuştur.¹² Farklı mezhep ve meşrebe anında uyum sağlamaya çalışan Bektâşiler hedeflerine erişme hususunda hiçbir seçenekten uzak durmamışlardır.

Bektâşiler, Osmanlı Devleti'nin başlangıcından itibaren Osmanlı'nın hâkimiyet sahasında genişleyerek kendi düşünce ve itikatlarını yaymaya çalıştılar. Nitekim bu üstünlükleri, 16. yüzyıla kadar, yani Sultan Selim dönemine kadar faal bir şekilde devam etti. Ancak Ehl-i sünnete samimi bir şekilde bağlanan Yavuz Sultan Selim, Bektâşiler'e karşı ciddi bir tavır aldı. Yazara göre, onlara karşı düşmanca davranmaya başladı. Bunun üzerine Bektâşiler de Yavuz Sultan Selim'in muhalifi olan Şah İsmail Safevî'yi desteklemeye başladılar. Hatta onu kendi imamları olarak gördüler. Şah İsmail'in sloganları, Anadolu'daki Bektâşiler ve Kızılbaşlar arasında dillere destan olmaya başladı.¹³ Bektâşiler işbu tavırları Osmanlı Devleti açısından ciddi bir tehdit olarak algılandı. Nitekim çok geçmeden tasfiye edildiler.

Yazarın aktardığına göre, Bektâşi tarikatı Balım Sultan sonrası da varlığını devam ettirdi. Balım Sultan'ın ölümünden sonra yerine geçen Kalender Çelebi, 1. Sultan Süleyman döneminde faaliyetlerine başladı. Çünkü Balım Sultan evlenmediği için ondan bir varis kalmamıştı ve dolayısıyla postnişin bulunmuyordu. Ancak Kalender Çelebi'nin postnişinliği fazla sürmedi; halkın ısrarı üzerine Osmanlı Devleti'ne karşı büyük bir direnişeye geçti. Bu direniş, Bektâşilerin Çaldıran Savaşı'ndan sonraki en önemli direnişlerden biri olarak kabul edilmektedir. Kalender Çelebi'nin vefatından sonra, Çelebiler arasında postnişin tartışması başladı. Bektâşilerin hankahlarında maneviyat bozuldu ve bu süreçte 23 yıl boyunca Bektâşi postu halifesiz kaldı. Bektâşiler, Sultan Süleyman döneminde de harekete geçtiler. Bu hareketin başında Sultan Abdal bulunuyordu. Sultan Abdal, Safevileri öncüleri ve hatta Safevî lideri Tahmasab'ı kendi liderleri olarak görüyordu.¹⁴ Bundan

¹² Darsar, Masuma, "Münasibât-ı Bektâşiyeye bâ Hükümet-i Osmanî Der Karnı Dehüm ve Hicdehüm-i Hicri", *Fasılname-i İlmî Pujihişname-i Tarih-i İslam*, 10/40, (2020), 95-118.

¹³ Darsar, "Münasibât-ı Bektâşiyeye bâ Hükümet-i Osmanî", 101.

¹⁴ Darsar, "Münasibât-ı Bektâşiyeye bâ Hükümet-i Osmanî", 101-107.

dolayı Anadolu'da fazla barınamadılar, faaliyetleri yasaklandı ve mensupları dağıtıldı.

Günümüze Farsça araştıranlarına göre Hacı Bektâş Veli'nin vefatından sonra Bektâşiler iki kola ayrıldı. Bunlar Çelebi kolu ve Babaî koludur. Çelebi kolu onun Hatun Ana ile evlendiğini ve Seyit Ali Sultan adında bir oğlu olduğunu ve neslinin onun aracılığıyla devam ettiğine inanmaktadır. Ancak Babaîler kolu, Velayetname'de anlatılanlara dayanarak onun bekar yaşadığına ve Seyit Ali Sultan'ın manevi oğlu olduğuna inanıyor. Bu nedenle bu tarikatın mensupları kendilerine eş seçmezler ve bekarlığın sembolü olarak kulaklarına büyük bir yüzük takarlar. Esrar-ı Hurufnâme adlı esere göre Hacı Bektâş Veli hicri 669 yılında vefat etmiştir. Kırşehir'de Şeyh Süleyman Veli kitabesinde Hacı Bektâş Veli'nin vefatı hicri 695 olarak verilmiştir. Bazı tarih kaynaklarının da 738 olarak naklettiği görülmektedir.¹⁵ Hacı Bektâş Veli'nin doğum ve ölüm yılı hakkındaki tarih farklılığının sebebi onun hayatı hakkında temel kaynaklarda yeteri kadar bilginin olmamasıdır. Var olan bilgilerin efsanevi ve menkıbevi rivayetlere dayanması da söz konusu tarihleri karıştırmaktadır.

Sonuç

Hacı Bektâş Veli, hicri 7. yüzyılda yaşamış bir mutasavvıf ve Bektâşi tarikatının kurucusudur. İranlılar arasında Bektâş ve Hacı Bektâş olarak bilinen mutasavvıf, Türkler arasında Hacı Bektâş Veli olarak tanınmaktadır. İranlı araştırmacıların yazılarından elde edilen bilgilere göre Hacı Bektâş Veli, kendisi de Horasanlı bir Türkmen olup Anadolu Türkmenleri üzerine etkili olmuştur. Bundan dolayı zaman zaman isyanların içinde kendini bulmuştur. Ahmed-i Yesevî'ye bağlı olmasına rağmen kendisinden sonra tarikatı Şii-Alevi düşünceye kaymıştır. Balım Sultan'la bu durum tamamen renk değişmiştir. Tarikat mensupları bazen Safevî taraftarı, bazen masonlar, bazen Yahudiler ve bazen de farklı bir şekilde Osmanlı'ya tehdit oluşturmuşlardır. Zaman zaman kontrol altına alınsa da gizli bir şekilde devlet ve ordu içindeki varlıklarını korumuşlardır. Yeniçeri Ocağı bunun tipik örneğidir. İranlı araştırmacılara göre Bektâşi tarikatı, Osmanlı Devleti'nin yıkılmasında etkili bir rolü oynamıştır. Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra diğer mezheplerden farklı olarak Bektâşiliğin Cumhuriyetin resmi ideolojisi olabileceği beklenirken diğer tarikatları gibi faaliyetleri bitirilmiştir. 20 Ka-

¹⁵ Şirvânî, Büstanü's-Seyaha, I, 152; Masum Alishah, Teraikü'l-Hakayik, II, 346.

sım 1925 tarihinde çıkan 677 sayılı kanunla tekke ve zaviyeler kapatılmıştır. Tarikatların Osmanlı'daki isyanları yanı sıra ilerlemeye karşı bir engel olarak görülmüştür. Bundan böyle Bektâşilik Arnavutluk'a intikal etmiştir.

Araştırmaya göre Türk kültüründe kadınların bir takım kültürel ve sosyal hakları mevcuttu. İktisadi hayata katkıları büyüktü. Kadın, ailenin kutsal merkezi, aile ocağı ve ailenin korunması ve sürdürülmesinin aracısı olarak görülürdü. Kadın ekonomik çark döndürücüsü olarak kabul edilirdi. Bektâşi tarikatı Türkmen kadın işbu vasıflarından nihayet derece yararlanarak tarikatla ilişkilendirdi.

Neticede Bektâşiler hoşgörülerıyla halkın halet-i ruhiyesini etkilemeye ve Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren devletin içinde varlıklarını korumaya çalışmışlardır. Hatta Osmanlı ordusuna tasarruf sağlayarak kendi düşünceleri çerçevesinde eylemler yapmaya başlamışlardır. Ehl-i sünnet görünümümlü Bektâşiler daha sonra ifşa olunca bastırılmışlardır. Özellikle Safevîlerin yanında yer alıp onların düşüncelerini Anadolu'da yaymaya çalışmaları Yavuz Sultan Selim Han ve Sultan Süleyman tarafından şiddetli bir şekilde bastırılmalarına sebep olmuştur. Görünüşte bitirildiği düşünülen Bektâşiler yer altında her zaman varlıklarını korumaya çalışmışlardır.

Kaynakça

- Alimzade, Hadi ve Dezfuli, Fehime Muhibir. *Hacı Bektâş Veli ve Tarikat-ı Bektâşiye. Fasilnâme-i Tarih-i İslam*, 26. (2006), 95-105.
- Alişah, Masum. *Teraikü'l-Hakayik*. II. (Tahran: Senâyî, 1939).
- Darsar, Masuma. "Münasibât-ı Bektâşiye bâ Hükümet-i Osmanî Der Karnı Dehüm ve Hic-dehüm-i Hicri". *Fasilname-i İlmi Puzihışname-i Tarih-i İslam*, 10/40. (2020), 95-118.
- Hasanzade, İsmail ve Kudreti Vaykan, Manija. "Banuvan-ı Sûfi Der Tairkat-ı Bektâşiye Der Anadolu Der Devre-i Selcûkiyân-ı Rûm". *Mutalaat-ı Tarih-i Ferhengi: Puzihış-i Nâme-i Encümen İrani Tarih*, 6/23. (2015), 19-44.
- Şehbaz, Abdullah. "Yahudiyan-ı Mahfi ve Tarikat-ı Bektâşi: Seyri Der Tarih-i Bektâşigeri". (Kum: Müessesesi-i Ferhengi ve İtla Resânî-i Tibyân, 2014).
- Şirvânî, Zeynü'l-Âbidin b. İskender. *Büstanü's-Seyaha*. I. (Tahran: Kitâbhâne-i Senâyî, 1976).

Hacı Bektâş Velî'nin Anadolu'da ve Moğollar Arasında İslam'ın Yayılmasındaki Rolü

Mustafa AKKUŞ*

Giriş

Hacı Bektâş Velî Anadolu'da İslam'ın yayılması ve Türk yurdu haline gelmesinde büyük katkısı olan, bu coğrafyada etkileri asırlar süren ender mutasavvıflardan biridir. Anadolu'da Ahmed Yesevî geleneğini sürdüren ve günümüze en fazla etki eden şahsiyetlerden biri olarak kabul edilmesi hasebiyle Türk tasavvuf tarihinde önemli bir yere sahiptir. Hacı Bektâş Velî her ne kadar Anadolu'yu dinî ve tasavvufi yönleriyle etkilemiş olsa da muasır kaynakların onun hakkında aktardıkları bilgiler kısıtlıdır.

Bu tebliğimizde Hacı Bektâş'ın Anadolu'da İslam'ın yayılmasındaki rolü ile Anadolu'yu istila eden Moğolların hem istila hem de İlhanlı hâkimiyeti döneminde Moğollarla ilişkileri ve onların İslam'ı kabul etmesindeki katkılarına değinilecektir.¹ Ancak Hacı Bektâş'ın bu rolüne değinmeden önce onun hakkında kısaca bilgi vermenin konunun anlaşılması açısından faydalı olacağı kanaatindeyim.

Kesin olarak bilinmemekle birlikte, Hacı Bektâş Velî'nin 1200'lü yıllarda doğduğu tahmin edilmektedir. *Velâyetnâme*'de, Hacı Bektâş Velî birçok farklı mezhep, İslamî fraksiyonun yanında tasavvufi zümrelerin yer aldığı aynı

* Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, Orta Çağ Tarihi Ana Bilim Dalı makkus@erbakan.edu.tr orcid: 0000-0001-6327-8278.

¹ Hacı Bektâş'ın Moğollara karşı tutumu, onun Moğollarla mücadeleyi seçen gruplar ile onlara itaati tercih eden veya destek olmayı savunan dini zümrelere bakış açısını ele almak tebliğimizin sınırlarını aşacağı için burada değinilmemiştir. İlhanlıların Anadolu'daki dini politikalarında Hacı Bektâş Velî ve Bektâşilerin konumu, bu dönemdeki diğer dini gruplar ile ilişkileri, onların istilaya karşı tarihi rolleri, Hacı Bektâş'ın Moğol tahakkümüne bakışı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Akkuş, "Hacı Bektâş Velî'nin Moğol Tahakkümüne Bakışı", *Türk Kültürü ve Hacı Bektâş Veli Araştırma Dergisi*, 66 (Yaz 2013), 150-160.

zamanda ilmî ve edebî anlamda zengin bir kültürün var olduğu Horasan'ın Nişabur şehrinde dünyaya gelmiştir.² Nişabur'da doğduğu, babasının İmam Musa Kazım soyundan olan Seyyid Muhammed b. Musa es-Sani, annesinin ise Şeyh Ahmed adında bir bilginin kızı olan Hatem Hatun olduğu ifade edilir.³ Çocukluk devresini Nişabur'da geçirdikten sonra, babası onu Lokman Perende'ye götürmüş, Lokman Perende ona Hoca Ahmed Yesevî yolunu öğretmiştir.⁴ Nişabur'daki yaşantısı hakkında kesin bilgilere sahip olmadığımız Hacı Bektâş, Moğolların bölgeyi istilası sonrasında Anadolu'ya gelmiştir.

Hacı Bektâş Velî, Lokman Perende'nin manevi tedrisinde tasavvufî eğitimi tamamladıktan sonra hocasının halifesi sıfatıyla önce Bedahşan'a, ardından da Anadolu'ya gelmiştir⁵. *Velâyetnâme* yazarı ve diğer rivayetlere bakıldığı zaman Hacı Bektâş'ın Mekke, Medine, Kudüs ve Halep yolu üzerinden Rum'a geldiği Elbistan ve Kayseri'den sonra Sulucakarahöyük'e gelip orada iskân ettiği görülmektedir⁶. *Velâyetnâme* yazarına göre, bir ders esnasında gösterdiği bir keramet neticesinde "Hünkâr", hac esnasında gösterdiği bir keramet neticesinde de "Hacı" unvanları verilmiştir.⁷

Osmanlı tarihçisi Aşıkpaşazâde, Hacı Bektâş'ın Anadolu'ya gelişini *Velâyetnâme*'den biraz daha farklı anlatır. Ona göre, Hacı Bektâş Velî muh-

² Hamiye Duran, "Velâyetnâme'ye Göre Hacı Bektâş Veli", *Türk Kültürü ve Hacı Bektâş Veli Araştırmaları Dergisi*, 55, (Yaz 2010), 133. Nişabur şehri hakkında bakınız: Nadir Baştürk, "Nişabur Horasan'ın Gelişmiş Şehri", *Orta Çağ Türk İslam Şehirleri-II*, ed. Erkan Göksu, (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2023), 66-71.

³ Firdevs-i Rumi, *Velâyet-nâme*, haz. Hamiye Duran, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), 1-4.

⁴ Firdevs-i Rumi, *Velâyet-nâme*, 5; M. Fuad Köprülü. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları 1981), 50; Speros Vryonis. *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Proce of Islamization from the Eleventh through the Fitteenth Century*. (Berkeley, Los Angeles: London: University of California Pres, 1986), 369.

⁵ Hacı Bektâş'ın Anadolu'ya gelişi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Taşkın, Ahmet, "Hacı Bektâş'ın Rum'a Gelişi: Seyahati ve Rum Erenleriyle Karşılaşması", *Doğumunun 800. Yılında Hacı Bektâş Velî Sempozyumu* (Nevşehir, 17-18 Ağustos 2009), Yayına Hazırlayan: Filiz Kılıç, (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2009), 1-9. Mustafa Akkuş, *Moğol İstilasına Dinî Muhalefet, İlhanlıların Anadolu'daki Dini Siyasetleri*, (Konya: Çizgi Kitabevi, 2022), 150.

⁶ *Velâyetnâme*'ye göre Hacı Bektâş'ın Anadolu'ya gelişi ve izlediği yol hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Esra Doğan, "Hacı Bektâş Velî'nin Velâyetnâmesine Göre Horasan'dan Rum'a İzlediği Yol", *Alevilik-Bektâşilik Araştırmaları Dergisi*, 4, (Aralık 2011), 58-82.

⁷ Firdevs-i Rumi, *Velâyet-nâme*, 6.

temelen başını çektiği bir Türkmen oymağı ile birlikte, yanında kardeşi Menteş olduğu halde Horasan'dan kalkıp Sivas'a gelmiştir. Sivas'ta Baba İlyas ile görüştüktan sonra önce Kırşehir'e, daha sonra da Kayseri'ye gitmiştir. Kardeşi Menteş, Kayseri'den geri dönerek Babâiler isyanına katılmış ve isyan sırasında öldürülmüştür.⁸ Kardeşi, katıldığı ve hatta bu uğurda savaşarak canını verdiği halde Hacı Bektâş Velî'nin bu isyana katılıp katılmadığı konusu belirsizliğini korumaktadır. Ancak Iréné Melikoff Hacı Bektâş Velî'nin de isyana katıldığı kanaatindedir. Yazara göre, yaşadığı dönemde adını çok fazla duyurmayıp kendi kabuğuna çekilmesi şeyhin isyana katıldığına bir delildir.⁹

Hacı Bektâş'ın isyana katılıp katılmadığı konusunda net bir bilgi olmamakla beraber, Sulucakarahöyük'te kurduğu dergâhında faaliyet gösterdiği bilinen bir gerçektir. Bu sırada etrafında, muhtemelen, Horasan'dan beri kendisiyle beraber gelen ve reisleri olduğu Çepni Oymağı'nın Bektâşlu kolu da bulunuyordu.¹⁰ Nitekim, Osmanlı tahrir defterlerine bakıldığında, Hacı Bektâş Velî'ye bağlı geniş bir Bektâşlu oymağının bulunduğu görülmektedir.¹¹ Yaşadığı dönemin siyasi kadrolarına çok da yakın olmayan bir hayat sürdüren Hacı Bektâş Velî 1271 yılında Sulucakarahöyük'te vefat etmiş ve bugünkü tekkesinin bulunduğu yere defnedilmiştir. Her ne kadar Osmanlı kronikleri onun vefatını daha geç bir dönemde gösterecekler de Âşıkpaşazâde onun hiçbir Osmanlı ile görüşmediğini kesin olarak vurgular¹²

Hacı Bektâş Velî'nin hayatı hakkındaki belirsizlik, yaşadığı dönemdeki etkisinin ne derecede olduğu konusunu da muğlâk hale getirir. Dönemin kaynaklarında Hacı Bektâş hakkındaki bilgilerin yetersizliği veya siyasi tutumundan dolayı tarihçilerin görmezden gelmeleri, günümüz araştırmacılarını, onun yaşadığı dönemde pek de kalabalık bir mürit kitlesine hitap etmediği, çevresinde çok popüler bir şahsiyet olmadığı sonucuna ulaştırmaktadır. Hatta Haslok daha da ileri giderek onu sadece bir söylentiden ibaret

⁸ Aşıkpaşazâde, *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1970), 221-222.

⁹ Irene Melikoff, *Hacı Bektâş Velî: Efsaneden Gerçeğe*, çev. Turan Alptekin, (İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, 1998), 90-94.

¹⁰ Ahmet Yaşar Ocak, *Türk Sufiliğine Bakışlar*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002), 158-159.

¹¹ Irene Beldiceanu-Steinherr Osmanlı Tapu-Tahrir Defterleri Işığında Bektâşiler (XV.-XVI. Yüzyıllar)", çev. İzzet Çıvgın, *Alevilik-Bektâşilik Araştırmaları Dergisi*, 3(2), (Aralık 2010), 133-138.

¹² Aşıkpaşazâde, *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, 221.

kabul etmektedir.¹³ Nitekim müritlerinin olup olmadığı konusundaki belirsizlik de aynı sebepten kaynaklanmaktadır. *Velâyetnâme'*de birçok müridinden bahsedildiği halde Hacı Bektâş'ın bilinen tek müridinin evinde misafir olduğu Kadıncık Ana olduğunu ifade edenler de bulunmaktadır.¹⁴ Ancak gerek günümüzde özellikle de Osmanlı döneminde tarikatın etkisi ve nüfuzu göz önüne alınınca bu ifadelerin tutarsızlığı açıkça görülmektedir.

Dönemin şartları, zamanın hâkim gücüne karşı Hacı Bektâş'ın düşüncesi ve geçmişte ailesinin Babailer İsyanındaki tutumları dolayısıyla var olan sabıkaları göz önüne alındığında devrin siyasi gücüne karşı pasif durumu anlaşılabilir. Bu durum onun inanç ve düşünce dünyasındaki belirsizliklerle kendini gösterir. Bundan dolayı bazı araştırmacılar o dönemden kalan kaynak azlığı ve sınırlı sayıda kaynakların verdiği malumatlarla onun Sünni bir karaktere sahip olduğunu ileri sürerken; bazıları da kaynaklardaki Şamanist motiflerden yola çıkarak heteredoks bir İslam anlayışına sahip olduğunu iddia etmişlerdir. Melikoff, Hacı Bektâş Velî'nin karakterinde daha ziyade Şamanist motiflerin ağır bastığı kanaatinde. *Velâyetnâme'*de anlatılan, Said Hacı'nın Hacı Bektâş'ın buyruğuyla ateşe konmuş bir kazana girerek kırk günde eriyip, küçük bir çocuk haline geldiği ve bir başka kırk gün içinde ermiş halinde kazandan çıkarak Hacı Bektâş'ın *Makâlât'*ını Türkçeye çevirdiğine dair rivayet buna en güzel örneklerden birisidir.¹⁵ Melikoff'a göre bu olayda Şaman olmanın gereği olarak bir yeniden doğuş hadisesi, dinsel bir oluşum teması vardır. Yine burada Şamanların olağan üstü güçlerinden olan ateşten etkilenme olayı ve dinsel bir eşya olan Şaman motiflerini de görmek mümkündür.¹⁶ Vryonis de aynı görüşte olup Bektâşiliğin başlangıçtan itibaren Heteredoks bir yapıya sahip olduğunu düşüncesindedir.¹⁷ Eflâkî'nin, Hacı Bektâş'ın şeriata uymayan bir hayat sürdüğünü ve bu yüzden Mevlevî çevrelerinden tepki gördüğünü zikretmesi de onların bu iddialarını destekler mahiyettedir.¹⁸ Ancak, Ethem Ruhi Fırlalı, Yaşar Nuri Öztürk ve

¹³ Haslok, *Bektâşilik Tetkikleri*, çev. Râgıp Hulûsi, (Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 2000), 46-71.

¹⁴ Haşim Şahin, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Dini Zümreler*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007), 70-71.

¹⁵ Firdevs-i Rumi, *Velâyet-nâme*, 61.

¹⁶ Melikoff, Hacı Bektâş Velî: Efsaneden Gerçeğe, 101.

¹⁷ Vryonis, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Proce of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, 372.

¹⁸ Ahmet Eflâkî, *Menakibü'l-Arifin I*. çev. Tahsin Yazıcı, (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1989), 411-412, 539-540.

Mikail Bayram gibi akademisyenler *Makâlât*, *Fevâid* gibi eserlerinden hareketle onun Sünnî bir karaktere sahip olduğunu ifade ederler.¹⁹

Hacı Bektâş Velî'nin inanç ve düşünce dünyasındaki belirsizlik doğal olarak onun meşrebi hakkındaki bilgilere de yansımıştır. Hacı Bektâş Velî'nin heterodoks bir İslam anlayışına sahip olduğunu düşünenler onun Haydârîliği benimsediği kanaatindedirler. Ahmet Yaşar Ocak, Hacı Bektâş'ın meşrep olarak Haydarîliği benimsediği kanaatindedir. O, Hoca Ahmed Yesevî ve Kutbeddin Haydar'ın geleneklerini aynen devam ettirmiş, Anadolu'ya geldikten sonra Baba İlyas'a mürit olmak suretiyle Vefâiyye tarikatına girmiştir.²⁰ Eflâkî de Hacı Bektâş Velî'yi Baba Resul'un has halifelerinden sayar.²¹ Mikâil Bayram, Bursa Eski Eserler Kütüphanesindeki bir risaleye dayanarak Hacı Bektâş Velî'nin Ahmed Yesevî mektebine mensup Sünnî bir şeyh olduğunu belirtmektedir²²

Hacı Bektâş Velî, sadece kendi tekkesindeki müritlerine değil aynı zamanda Ürgüp yöresindeki Hristiyanlara ve putperestlere İslâm dinini öğretmeye çalışmıştır.²³ Ahmet Yaşar Ocak'a göre, Hacı Bektâş bu daveti İslâm hoşgörüsüne uygun bir şekilde, mühtedileri birdenbire geleneklerinden uzaklaştırmadan, İslâm'ı onların içine adapte etmek suretiyle gerçekleştirmiştir.²⁴

Hacı Bektâş'ın bazı eserler kaleme aldığı da bilinmektedir. Bunlar, *Makâlât*, *Fevâid*, *Fatiha Tefsiri*, *Şerh-i Besmele* ve *Şathiye* olmak üzere bilinen önemli eserleridir.²⁵ Bunların arasında en tanınmış olan *Makâlât*'ı on bir bölümden müteşekkildir.²⁶

Velâyetnâme'de Hacı Bektâş Velî'nin ileri gelen ve haklarında tafsilatlı bilgi verilen halifeleri; Seyyid Cemal, Sarı İsmail, Kolu Açık Hacım Sultan,

¹⁹ Ethem Ruhi Fıçlalı, *Türkiye'de Alevilik Bektâşilik*. (İstanbul: Selçuk Yayınları, 1996), 150 vd.; Yaşar Nuri Öztürk, *Tarihi Boyunca Bektâşilik*. (İstanbul: Yeni Boyut Yayınevi, 1990), 23; Bayram, *Anadolu Selçuklular Hakkında Araştırmalar*. (Konya: Kömen Yayınları, 2003), 143-153.

²⁰ Ocak, *Türk Sufiliği*, 163-164.

²¹ Eflâkî, *Menakibü'l-Arifin I*, 411-412.

²² Bayram, *Anadolu Selçuklular Hakkında Araştırmalar*, 150-151.

²³ Vryonis, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Proce of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, 375-378.

²⁴ Ocak, *Türk Sufiliği*, 159.

²⁵ Fıçlalı, *Türkiye'de Alevilik Bektâşilik*. 158-159; Mürsel Öztürk, "Hacı Bektâş-ı Velî", *Belleten*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1986) 198/887.

²⁶ Hacı Bektâş, *Makâlât*. yay: Esat Coşan, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları,1996), muh.yer.

Resul Baba ve Pir-Ebi²⁷ Sultan'dır.²⁸ Bektâşî metinlerinde ismi ön plana çıkarılan Kadıncık Ana'nın müridi Abdal Musa, Hacı Bektâş Velî'nin adına izafeten kurulan Bektâşîlik tarikatını ilk defa tesis eden kişi olarak kabul edilir. Tarikata esas şeklini XVI. yüzyılda Balım Sultan vermiştir.²⁹ *Velâyetnâme*'de Hacı Bektâş'ın Tapduk Emre adında bir halifesinden bahsedilir ve Hacı Bektâş'ın, Yunus Emre'nin irşad işini ona verdiği zikredilir.³⁰

Moğol İstilasıyla Türkistan bölgelerinden Anadolu'ya başlayan yoğun göçler Mâverâünnehir ve Horasan bölgelerinde batı yönüne doğru sürekli bir biçimde devam etmiştir. Moğollar önünden Anadolu'ya gelen yoğun Türkmen kitleleri içinde çok çeşitli mesleklere ve statülere sahip insanlar bulunmaktaydı. Bunlar arasında zengin tacirler olduğu gibi, fikir ve sanat adamları, müderris ve mutasavvıflar ile hatta ilerde beylik ve devletler kuracak boy beyleri de vardı. İşte Moğolların sebep olduğu ve XIII. yüzyılda Anadolu'ya doğru meydana gelen bu göçler, o ana kadar bu topraklarda yapılan göçlerin en yoğun ve en önemlilerindendir. Çünkü bu göçler Küçük Asya'da etnik ve dini demografinin değişmesine sebep olmuştur. Bu sebeple Anadolu sosyal ve dini zümreleşmeler bakımından oldukça zengin bir manzara arz etmekteydi. Abdallar, Ahiler, Haydâriler, Kalenderîler (Cavlâkiler), Mevleviler, Babaîler, Bektâşîler, Şemsiler, Evhadîler, Rufaîler, Ekberîler, Kübrevîler, vs. bu dönemde Anadolu'da faaliyet gösteren dini, siyasi ve fikri zümreler teşekkül etmiştir.

Moğol saldırılarından ötürü Anadolu'ya gelmiş olan şeyh ve dervişler içerisinde çok sayıda Türkmen babaları da bulunmaktadır. Bunlar İslam dininin henüz tam nüfuz edemediği Türkmenleri İslamlaştırmada büyük bir rol oynamışlar, sahip oldukları manevi kültür birikimlerini gittikleri bölgelerde yaymışlardır. Kalenderî babaların kendi şamanlarından pek farklı olmadığını gören Moğollar onlara sempati ile yaklaşmışlar, Anadolu'da kendilerine en yakın dini zümreler içerisinde Kalenderî grupları görmüşlerdir.

²⁷ Pir-Ebi isminin kullanılışı hakkında farklı rivayetler mevcuttur. Pir-âb şeklinde kullanımı olsa da Konya'da bir mahalleye ismini vermiş ve halk arasında Pirebi şeklinde telaffuz edilmesinden dolayı biz de Pir-ebi şeklini tercih ettik.

²⁸ Firdevs-i Rumi, *Velâyet-nâme*, 56–57; bu dervişlerin faaliyetleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. Vryonis, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Proce of Islamization from the Eleventh through the Fiftteenth Century*, 379–380.

²⁹ Ahmet Yaşar Ocak, "Bektâşîlik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992) 5/374.

³⁰ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, 259–260.

Anadolu topraklarını ilk istilaya başladıkları andan itibaren Cavlâkiler, Moğolların en iyi müttefikleri olmuş zamanla buradaki birçok mutasavvıfla ilişkiler kurmaları aralarında İslam'ın yayılmasını da hızlandırmıştır. Moğol istilası ve daha sonraki dönemlerde Anadolu'da dini, siyasi ve fikri alanda kozmopolit bir yapı oluşturarak burada neşet eden dini zümreler hem İstila hem de İlhanlı döneminde Anadolu'daki Moğolların Müslüman olmalarında önemli roller üstlenmişlerdir.

1. Hacı Bektâş Velî ve Halifelerinin Moğollar ile İlişkileri

Moğollar, İslam dünyasını istilaya başlayıp Harzemşahlar ülkesini ele geçirdikten sonra Türkiye Selçuklu Devleti'nin sınırlarına dayanmışlardır. Moğolların Anadolu topraklarına dayandığı bu dönemde devletin başında Alaeddin Keykubad bulunmaktaydı. Alaeddin Keykubad'ın 1237 yılında bir cinayetle öldürülmesi üzerine yerine oğlu II. Gıyaseddin Keyhüsrev, Selçuklu tahtına oturmuştur. II. Gıyaseddin'in basiretsiz yönetimi sonucu tecrübeli devlet adamlarının ortadan kaldırılması ve 1240 yılında Baba İlyas'ın isyanı sonucunda devlet zayıflamıştır.³¹ Bu durum Türkiye Selçuklularının 1243 yılında Moğollar karşısında büyük bir hezimetle uğramasına sebep olan başlıca etkenler arasında sayılabilir.³²

Moğollar, Anadolu'yu istila etmiş ve bölgeyi zamanla sıkı takibat altında tutmuşlardır. Moğollar hakkında *Hacı Bektâş Velî Velâyetnâmesi*'nde ilk kayıtlar Şeyh Necmeddin-i Kübra'nın kaleme aldığı bir eserini Abbasi Halifesine takdim etmesiyle ilgili geçmektedir. Velâyetnâme'de Şeyh Necmeddin-i Kübra'nın rasat ilmiyle uğraştığını ve bu ilim üzerine bir kitap kaleme almıştır. Necmeddin-i Kübra eserini dönemin Abbasi Halifesine takdim etmiştir. Ancak akli kıt olan halife kendisine takdim edilen eseri suya atmıştır. Eserinin suya atılmasına üzülen Necmeddin-i Kübra "*Ben sana öyle bir iş ya-*

³¹ Gregory Ebu'l-Ferec. *Abul Farac Tarihi II.* çev. Ö R. Doğrul, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999), 539-540; Salim Koca, "Türkiye Selçuklu Tarihine Damgasını Vuran Menfur Bir Cinayet: Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın Zehirlenmesi", *Selçuklu Devri Türk Tarihi'nin Temel Meseleleri*. (Ankara Berikan Yayınevi, 2011), 379-402; ayn. mlf. "Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'dan sonra Türkiye Selçuklu Devleti İdaresinde Ortaya Çıkan Otorite Zafiyeti ve Devlet Adamı Sadeddin Köpek'in İktidar Tutkusu", *Selçuklu Devri Türk Tarihi'nin Temel Meseleleri*, (Ankara: Berikan Yayınevi, 2011), 403-439.

³² Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*. (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2014), 444-445, 451-456.

payım ki âleme destan olsun.” diyerek kinlenmiş ve Cengiz Han’ın ülkesine gitmiştir. Cengiz Han ile görüşmüş ve onun oğullarından (on oğlu vardır) Gülü Han’ın güçlü olduğunu anlamıştır. Cengiz Han’a oğlu Gülü Han’ı Bağdat’ı ele geçirmesi için ikna etmiştir. Böylece Cengiz Han, Gülü’ye 100 bin Tatar ile Bağdat’a göndermiştir. Gülü Han, Bağdat’a gelerek halifeyi yenerek Irak’ı ele geçirmiştir.³³ Menkıbe incelendiğinde Moğollar hakkında verilen bilgilerin yanlış olmasıyla birlikte bir şeyhin telkiniyle Moğolların Bağdat’ı ele geçirdiğini aktarması bakımından önemlidir. Bununla birlikte menkıbenin Moğollar üzerinde şeyhlerin etkisini vurgulaması yönüyle dik-kate değerlidir.

Velâyetnâme’de Moğolların İslamlaşmasıyla ilgili çeşitli menkıbelere yer verilmiştir. Bu menkıbelerden biri de Hacı Bektâş’ın Kara Donlu Can Baba’yı, Gülü Han’a göndermesi üzerinedir. Menkıbeye göre; Gülü Han, Abbasi Halifeliğini yıkması sonrasında Anadolu’ya yönelmiştir. Bunun üzerine Hacı Bektâş, Kara Donlu Can Baba’yı Müslüman olmadan Moğolların Anadolu’ya girmelerine izin vermemesi için görevlendirmiştir. Can Baba, Erzincan Kemah Boğazı’nda Gülü Han’ın ordusunun karşısına çıkar ve “*Eğer imana gelir Müslüman olmazsanız, buradan sonra size yol yok.*”³⁴ der. Bunun üzerine Gülü Han’a Can Baba’nın dedikleri bildirilir ve huzuruna çıkarılırlar. Gülü Han, Can Baba’nın kendisini Hacı Bektâş’ın Moğolların “*İmana gelmedikçe Anadolu’ya gelmesinler*” sözünü söyler. Gülü Han, keşişi huzuruna çağırarak Can Baba’nın söylediklerini aktarır. Keşiş “*Bunun cevabı hem kolay hem de zordur.... Kolayı şudur? Bunu imtihan ederiz. Zoru ise dediğimiz yapar da bize galip gelirse dinimizi terk edip onun dinine girmek zorunda kalmamızdır.*”³⁵ der. Bunun üzerine Can Baba’yı su dolu kazanın içine koyarak üç gün kaynatmaya başlarlar. Üçüncü günün sonunda Can Baba hiçbir kötülük başına gelmeden kazandan çıkarılmıştır. Keşiş, Can Baba’nın durumu üzerine “*Biz bu kadarlık şeye razı olup dinimiz bırakıp onun dinine girmeyiz. (Gülü Han’a) Askerlerine emret açığa bir yere odun yığıp büyük bir ateş yakınsınlar. Bu derviş de o ateşin içine girsin. Yanmazsa onun dinine girelim.*”³⁶ der. Gülü Han, Can Baba’nın da kabul etmesi üzerine büyük bir ateş yakılmasını emretmiştir. Can Baba ateşe gireceği sırada Gülü Han’a “*Beni size Anadolu erenlerinin başı Hacı*

³³ Menkıbenin ayrıntıları için bk. Firdevs-i Rumi, *Velâyet-nâme*, 107b-108a-108b-109a.

³⁴ Firdevs-i Rumi, *Velâyet-nâme*, 109b-110a.

³⁵ Firdevs-i Rumi, *Velâyet-nâme*, 110a.

³⁶ Firdevs-i Rumi, *Velâyet-nâme*, 111b.

Bektâş Velî gönderdi. Onun izniyle geldim. Beni imtihan için önce kazanda kaynat-tınız. İkinci kez bu ateşi yaktınız. Şimdi bu keşiş sizin din büyüğünüzdür. Gelsin o da benimle birlikte ateşe girsin. Hangimizin dini kuvvetli ise o ateşten çıksın.” der. Can Baba'nın sözleri üzerine karşı çıkamayıp ateşe girmeyi kabul eder. Ancak keşiş ateşe girerken “Gerçek er ben ne olacağımı biliyorum. Çocuklarım sana emanet.”³⁷ demiştir. Üçüncü günün sonunda Can Baba elinde keşişin parmaklarıyla ateşten çıkmıştır. Gülü Han'a dönerek “Bize elini verdi. Gönlünü vermedi. Gönlünü verseydi. Bir şey olmazdı.” der. Gülü Han, bu durum karşısında şaşırır ve evine gider. Eşine Can Baba'nın kerametlerini ve onunla Müslüman olmak için sözleştiğinden bahseder. Eşi, dervişini kendisine göndermesini ve elindeki zehri içmesini söyler. Şayet zehri içip ölürse ondan kurtulacaklarını ancak ölmezse dinine girelim demiştir. Can Baba üçüncü kez Gülü Han'ın eşi tarafından imtihan edilir ve zehri içer. Ancak dervişe bir şey olmaz. Böylece Can Baba'nın önderliğinde Gülü Han ve Moğollar İslam dinine girerek Anadolu'ya yerleşmişlerdir.³⁸

Velâyetnâme'ye bakıldığında Hacı Bektâş Velî'nin eli üzerine Moğolların İslam'a girdiği aktarılmaktadır. Ancak dönemin kronolojisine bakıldığında olayların seyri farklıdır. *Velâyetnâme*'de adı geçen Gülü Han, Bağdat'ı ele geçirmesi gibi veriler ele alındığında bu kişinin, İlhanlı hükümdarı Hülâgû Han olması muhtemeldir. Ancak Moğollar arasında İslam'ın sonraki dönemlerde hızla yayıldığı noktasında kaynaklarda bilgiler mevcutken Hülâgû Han'ın Müslüman olduğuna dair bir bilgi olmadığı gibi tam aksine onun atalarının inancı üzerine öldüğüne dair bilgiler mevcuttur. *Velâyetnâme* dikkate alındığında Hacı Bektâş'ın kerametlerinin yanında onun ve halifelerinin Anadolu'da bulunan gayri müslim unsurun İslamlaşması için çabaladıkları sonucunu çıkarabiliriz.

Velâyetnâme'de menkıbenin devamında Moğolların, İslam'ı kabul etmesi üzerine artık ülkelerine dönemeyeceklerini ve Sultan Alaeddin'den kendileri için yaylak ve kışlak olmak üzere yurt vermesini istemeleri aktarılmıştır. Moğollar, böylece Sivas, Kayseri, Çorum, Ankara ve Malya'ya yerleştiler. Moğollar, yaylak ve kışlak arazilerine her gidip geldiklerinde Hacı Bektâş'a uğrayarak onun için “ikişer boynuzlu ve dört yüz, dörder boynuzlu kurban” keserlerdi. *Velâyetnâme*, Moğolların bu kurbanları kurdukları sofralarla fakir-

³⁷ Firdevs-i Rumi, *Velâyet-nâme*, 112a.

³⁸ Firdevs-i Rumi, *Velâyet-nâme*, 112b-113a.

lere dağıttığını belirtir.³⁹ *Velâyetnâme'*de Moğolların kestikleri kurbanın yalnızca koç olduğunu aktarılmıştır. Kurbanın nasıl kesildiği hakkında bilgileri teyit edemiyoruz. Bununla birlikte birçok din de olduğu gibi kurban, Moğolların inanç sisteminde de vardır. Cengiz Han Yasa'sı gereği bir hayvanın kanı akıtılmadan kurban edilmelidir. İslami usuller üzerine kesmek yasaktır.⁴⁰

*Velâyetnâme'*de Moğollarla ilgili bir diğer menkıbe ise Hoy Ata'nın Moğol putlarını yakması için görevlendirilmesi üzerine aktarılmaktadır. Moğollar, Gülü Han döneminde Müslüman olmuşlar ancak eski adetlerinden hiçbirini bırakmayarak putlarını saklamışlardır. Bu durum Hacı Bektâş'a mal olmuş ve Hoy Ata'ya "yerinden kalk, Tatar halkına git, onları o şeyden kurtar."⁴¹ demiştir. Hoy Ata, Moğolların yanına gitmiş ve bir süre bölgede kalarak putların yerini tespit etmiştir. Bir gün Gülü Han'ın oğlu (bu dönemde Gülü Han ölmüş yerine oğlu geçmiştir.) ava çıktığı sırada Hoy Ata putları alarak ateşe atarak yakmıştır. Hoy Ata'nın putları yakması av sırasında olan Gülü Han'ın oğluna bildirilmiştir. Gülü Han'ın oğlu Hoy Ata'ya neden putları yaktığını sorduğunda "Beni size Hacı Bektâş Hünkar gönderdi. Sizi bu işten kurtarmaya geldim. Hak dininin buyurdıklarını ve yollarını size öğreteyim. Çünkü İslam dinine aykırı işler yapmak caiz değildir. Madem Müslüman oldunuz, Allah'a ve Rasul'une inandınız ve erenlere bağlandınız, bu yaptığınız iş nedir? Niye terk etmiyorsunuz? Bunların size faydası olmaz. Eğer ellerinden gelseydi kendilerini ateşten kurtarır yanmazlardı veyahut bana bir zararları dokunurdu. Ellerinden hiçbir ey gelmediğini anladık."⁴² demiştir. Gülü Han ve mahiyetindeki Moğollar tövbe etmiş ve bir daha putlara tapmamışlardır.⁴³

*Velâyetnâme'*de anlatılan bu menkıbe de Moğollar, Hacı Bektâş veya hali-felerinin sayesinde Müslüman olmasıyla birlikte İslam'ı tam anlamıyla benimsememişlerdir. Menkıbede anlatılan bu durum İslam'a giren diğer Türk boyları için de geçerli olmakla birlikte Moğolların eski inançlarına vurgu yapması bakımından önemlidir.

³⁹ Firdevs-i Rumi, *Velâyet-nâme*, 114a-114b.

⁴⁰ Jean-Paul Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, çev. Aykut Kazancıgil- Ayşe Bereket, (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2001), 272.

⁴¹ Firdevs-i Rumi, *Velâyet-nâme*, 114b.

⁴² Firdevs-i Rumi, *Velâyet-nâme*, 115b.

⁴³ Firdevs-i Rumi, *Velâyet-nâme*, 115b.

*Velâyetnâme'*de Müslüman olan Moğollarla ilgili bilgilerden biri de şudur: Malya'da bulunan iki Moğol devlet adamının çocukları oynarken biri diğerini öldürür. Bunun üzerine öldürülen çocuğun babası Kayseri beyine giderek çocuğu şikayet etmiş ve tutuklanmasını sağlamıştır. Tutuklanan çocuğun babası çocuğunu kurtarmak için diyet ödemek istemiş ancak Kayseri Beyi kabul etmemiştir. Bunun üzerine tutuklanan çocuğun babası Hacı Bektâş'a başvurarak kendisine yardım etmesini ve çocuğunun öldürülmesini engellemesini istemiştir.⁴⁴ Hacı Bektâş, adama yardım edeceğini söyleyerek Kayseri'ye doğru yola çıkmışlardır. Hacı Bektâş, Kayseri Beyi ile görüşmüş ve çocuğu serbest bırakmasını istemiştir. Ancak bu isteği geri çevrilmiştir. Kayseri Beyi, Hacı Bektâş'ın kırmızı sarığını verirse çocuğu bağışlayacağını söyler. Hacı Bektâş, bunu kabul etmez ve yarın öğle vakti başının vurulacağını bildirir. Kayseri Beyi, ertesi gün öğle vakti başı gövdesinden ayrılmak suretiyle öldürülmüştür. Onun öldürülmesi sonrasında tutuklanan çocuk kurtarılmıştır.⁴⁵ *Velâyetnâme'*de bahsedilen bir başka menkıbe ise; İki Moğol çocuğun oyun oynarken birinin diğerine taş atması sonucu ölmesi üzerine Hacı Bektâş'a başvurulmuştur. Hacı Bektâş, ölen çocuğu hirkasının içine alarak onu diriltmiştir.⁴⁶

*Velâyetnâme'*de bahsedilen yukarıdaki menkıbelere bakıldığında Anadolu'da Müslüman olan Moğolların sosyal hayatta başlarına gelen olaylarda Hacı Bektâş'a başvurmaları konumuz açısından önemlidir. Aktarılan menkıbeye göre Moğollar kendi aralarında meydana gelen anlaşmazlık ve hukuksal mevzular gibi durumlarda Hacı Bektâş'a güvenerek onun kendilerine yardım etmesini istemişlerdir. Her ne kadar aktarılan bilgilerin menkıbevî olması ve ilahî motiflerle süslenmiş olsa da İslamlaşmış Moğolların hayatında Hacı Bektâş'ın bir yeri olduğu, onu güçlü ve ilahi bir kişi olarak göstermesi bakımından dikkate değerdir.

*Velâyetnâme'*ye bakıldığında Hacı Bektâş Velî'nin Moğolların Müslüman olması ve Müslüman kalmaları için çabaladığı gözlemlenmiştir. Ancak Hacı Bektâş ve halifelerinin içinde yaşadığı dönem ve faaliyetlerine bakıldığında muasır kaynaklarda bununla ilgili bilgiler meçhuldür. Menkıbelerde yer alan kişiler ve olaylar değerlendirildiğinde çelişkiler ve bariz hataların ol-

⁴⁴ Firdevs-i Rumi, *Velâyet-nâme*, 116a-116b.

⁴⁵ Firdevs-i Rumi, *Velâyet-nâme*, 117a-118b.

⁴⁶ Firdevs-i Rumi, *Velâyet-nâme*, 119a.

duğu tespit edilmiştir. Menâkıpnâme türü eserlere bakıldığında ilahi motifler veya İslam'ın yayılması için çabalar ve rivayetlerin *Velâyetnâme'*de de yer alması doğaldır. Bununla birlikte Moğolların Hacı Bektâş'ın halifeleri sayesinde Müslüman olması sonrasında Anadolu'da yerleştiği şehirler olarak Sivas, Kayseri, Çorum, Ankara ve Malya verilmiştir. Faruk Sümer XIV. yüzyılın sonlarına doğru Moğolların Anadolu'da iki kola ayrılarak sol kolu temsil eden oymakların; Sivas, Amasya, Tokat, Çorum, Kırşehir, Ankara ve Eskişehir'e sağ kol oymaklarının ise; Konya, Kayseri ve Niğde'ye yerleştiklerini aktarır.⁴⁷ *Velâyetnâme'*de verilen bilgiler ile örtüşen bu yerleşim noktaları Moğolların XIV. Yüzyıldan itibaren Anadolu'da hangi şehirlere yerleştiği bakımından önemlidir.

Yukarıdaki menkıbeler değerlendirilirken Hacı Bektâş Velî'nin şahsi kişiliği ve çevresine bakmak daha doğru bir yaklaşım olacağı kanaatindeyiz. Aşıkpaşazâde, Hacı Bektâş'ın Anadolu'ya geldiğinde Kadıncık Ana (Fatma Bacı)'nın onun ilk müritlerinden olduğunu ve Moğollara karşı Ahilerle yapılan savaşta esir düştüğü söyler.⁴⁸ Kadıncık Ana'nın esir hayatından kurtulması sonrasında uçlarda yaşayan Türkmenlerle irtibat kurduğu için Nureddin Caca tarafından takibata maruz kalmış ve Sulucakarahöyük'e göç etmek zorunda bırakılmıştır.⁴⁹ Bunun ek olarak Moğollara mücadele eden bir diğer müridi de Sarı Saltuk'tur. Sarı Saltuk kendisine bağlı olan Türkmenlerle birlikte II. İzzeddin Keykavus'un yanında Moğollara karşı mücadele etmişlerdir. Bu mücadele sonucunda Moğollara karşı galip gelemeyen II. İzzeddin Keykavus ile Bizans'a hareket etmişlerdir. Bu süreçte kendilerine tahsis edilen Dobruca bölgesine daha sonra Kırım'a yerleşmişlerdir.⁵⁰

2. Hacı Bektâş'ın Müritleri ve Halifelerinin Anadolu'nun İslamlaşmasındaki Rolü

Hacı Bektâş'ın Anadolu'da İslam'ın yayılması konusundaki gayret ve çabaları noktasında *Velâyetnâme'*de birçok rivayet mevcuttur. *Velâyetnâme'*de Hacı Bektâş'ın birçok halifesinin de ismi zikredilmekte ve onların bizzat Hünkâr tarafından belli bölgelere gönderildiklerinden bahsedilmektedir.

⁴⁷ Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, I., 1979, 116.

⁴⁸ Aşıkpaşazâde, *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, 222.

⁴⁹ Aşıkpaşazâde, *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, 222.

⁵⁰ Niğdeli Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik ve'l-Hâfidü'l-Halîk I.* haz. ve trc. Ali Ertuğrul, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015), 443-444; Mustafa Akkuş, "Hacı Bektâş Velî'nin Moğol Tahakkümüne Bakışı", 158-159.

Velâyetnâme halifelerin sayısını üç yüz atmış olarak verdikten sonra bunlardan on dört tanesinin ismini zikretmekte ve ilk beş halifesi hakkında tafsilatlı bilgiler vermektedir. İsimleri zikredilen halifeleri Seyyid Cemal Sultan, Sarı İsmail, Kolu Açık Hacim Sultan, Baba Resul, Pir-Ebi Sultan, Recep Seyyid, Sarı Kadı, Ali Baba, Barak Baba, Bahaü'ddin Sultan, Yahya Paşa, Erta-las-Pûş, Hızır Samet (Sâmit) ve Dost-u Hüdü'dür.⁵¹ *Velâyetnâme*'nin muhtelif sayfalarında Kadıncık Ana, Abdal Musa, Sarı Saltuk, Can Baba, Tabtuk Emre, İbrahim Hacı ve Seyyid Mahmud gibi birçok halife ve müridinden de bahsedilir. Birçok hikayede gönderilen halifeler ve müritleri vasıtasıyla uç bölgelerdeki faaliyetlerden Anadolu'nun yurt haline getirilmesindeki rolü açıkça görülmektedir. Hacı Bektâş bizzat kendisi irşat faaliyetlerinde bulunduğu kadar, halifeler vasıtasıyla da bu işi gerçekleştirmiştir ki, Evliya Çelebi'de Anadolu'da bu kişilere ait çok sayıda türbe ve tekkelerin varlığından bahsederek *Velâyetnâme*'de gelen bilgileri desteklemektedir. Hacı Bektâş'ın vefatının hemen arkasından, onun direktifi ile Anadolu'nun önemli bölgelerine bu halifeler buldukları yerlerde İslamlaşmak kuşkusuz hızlandırmışlardır. Onların bu tesirleri asırlar boyu devam etmiş sey-yahların hatırlarına konu olmuştur.⁵²

Velâyetname'nin de belirttiği gibi Hacı Bektâş'ın halifeleri onun emri ve işareti doğrultusunda Anadolu'nun Moğol tahakkümünden uzak uç bölgelerine göç etmişlerdir. Bu sebeple onun baş halifeleri olan Seyyid Cemal Sultan, Kütahya Altıntaş taraflarına; Sarı İsmail, Menteşe ili Denizli Tavas bölgesine; Kolu Açık Hacim Sultan, Germiyan ili Uşak Susuz taraflarına; Baba Resul, Kütahya Hisarcık civarlarına; Barak Baba, Karesi yurdu Balıkesir bölgesine göç etmişlerdir.⁵³ Hacı Bektâş *Velâyetname*'ye göre beşinci halifesi olan Pir-Ebi Sultan'ı da Konya'dan gelen talep doğrultusunda dostu Sadreddin Konevî'nin yanına göndermiştir.⁵⁴

Menkıbevî kayıtlara göre Sadreddin-i Konevî, Hacı Bektâş Veli'ye büyük bir sevgi beslemekte ancak Konya'daki hizmetlerinin yoğunluğundan dolayı onu bir türlü ziyarete gidememektedir. Bu nedenle ondan uygun gördüğü halifelerinden birini Konya'ya göndermesini ister. Bu sayede Hacı Bektâş Veli'ye olan özlemini giderecektir. Bu davet üzerine Hacı Bektâş Veli ulu

⁵¹ Firdevs-i Rumi, *Velâyet-nâme*, 127a.

⁵² Seyfullah Kara, *Anadolu Selçukluları'nda Din ve Medeniyet*. (Karabük: Deneme Yayınları, 2018), 168-169.

⁵³ Firdevs-i Rumi, *Velâyet-nâme*, 127a-139b, 142b.

⁵⁴ Firdevs-i Rumi, *Velâyet-nâme*, 139b-141a.

halifelerinden Pir-Ebi (Pîr-Âb) Sultan'ı kendi öğretilerini yaymak için Konya'ya gönderir. Ailesini de alarak Konya'ya gelen Pîr-Ebi Sultan, kendisiyle zaman zaman sohbette bulunacak olan Sadreddin Konevî'nin destek ve himayesi ile onun dergahına yakın bir yere âsitânesini inşa eder. Günden güne müritleri artan Pîr-Ebi Sultan, gösterdiği kerametlerle ahalinin hürmet ve teveccühünü kazanır. Öldüğünde Lârende (Karaman) Kapısı dışına defnedilir.⁵⁵

Velâyetnâme bize, menteşe bölgesinde bir kilise keşişinin Hacı Bektâş'ın halifelerinden Saru İsmail'in elinde Müslüman olduğunu, buradaki kilisenin yıkılarak tekke yapıldığını haber verir. Yine aynı kaynak Saru İsmail'in o bölgede efsanevi bir şekilde yerleşerek bölge halkının Müslüman olduğundan bundan sonra da birçok kişinin gelip kendisine mürit olduğundan bahseder. Yine Batı Anadolu bölgesinde Kütahya ile Afyon arasında Beş Karış denilen yerde Hacı Bektâş halifelerinden Resul Ali Sultan veya Resul Baba medfun bulunmaktadır. Yine Hacı Bektâş'ın halifelerinden Kolu Açık Hacım Sultan Germiyan oğulları ülkesine gelerek Uşak bölgesine yerleşmiş ve burada faaliyet göstermiştir. Anlaşılan o ki, Hacı Bektâş halifeleri daha çok Batı Anadolu bölgelerine faaliyetlerde bulunmuşlardır. Çünkü hem Selçuklu devletinin uç sınırları olması sebebiyle buralarda gayrimüslimlerin bulunması, hem de orta Asya'dan yarı İslamlaşmış fakat İslam adına hayli eksiklikleri bulunan göçebe Türkmenlerin aynı bölgelerde yerleşmiş olmaları, söz konusu yerleri İslamlaşmaya daha muhtaç bölgeler haline getirmiştir. Hatta ilerleyen dönemlerde Türklerin daha batıya doğru gitmeleri ile birlikte Bektâş halifeleri Edirne'ye kadar yayılmışlardır. Evliya Çelebi burada epey sayıda Bektâş halifelerine ait ziyaretlerinden bahsetmektedir.⁵⁶

Bu bölgelerde Bektâşi halifeleri boş durmamış tekke gibi halk kitlelerine eğitim verebilecek mekânlar oluşturarak buralarda İslamlaşma sürecine önemli katkılarda bulunmuşlardır. Nitekim Eskişehir'de Seyid Gazi İlçesi'nde Pirce Sultan adında Bektâş halifesi bulunmaktaydı. Bu halife, çalışmalarını söz konusu yerdeki büyük bir tekkede yapmıştır. Evliya Çelebi'yi kendi döneminde bile bu tekkenin hala önemini koruduğunu burada iki yüzden fazla ahlaklı, yumuşak huylu dervişlerin mevcut olduğunu, burada her gelen kişiye ikramlarda bulunulduğunu gece ve gündüz demeden gelip

⁵⁵ Rauf Kahraman Ürkmez, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Tasavvufî Zümreler*. (Konya: Çizgi Kitabevi, 2020), 276.

⁵⁶ Kara, *Anadolu Selçukluları'nda Din ve Medeniyet*, 169.

giden insanlara hizmet edildiğini söylemektedir. Hiç kuşku yok ki bu tür yaklaşım ve hizmetlerle Bektâşi halifeleri, insanları kendi ekollerini kabule müsait hale getirmeyi düşünmüş olmalıdırlar.⁵⁷

Evliya Çelebi, Çorum bölgesinde Koyun Baba isminde bir şeyhden bahseder ve bu kişinin bizzat Hacı Bektâş'ın halifesi olduğunu onunla birlikte Horasan'dan geldiğini belirtir; buradaki halkın Bektâşi dervişlerinden oluştuğunu da ilave eder. Koyun Baba'nın mensubu olan bu dervişler, civardaki halk tarafından hoş karşılanmasalar da Ehl-i sünnete mensup ahlaklı, Allah'ı bilen, namazlarını kılan dindar insanlardı. Tokat'ta Hıdırlık denilen yerde Bektâşlar ait olan Hıdırlık tekkesi bulunmaktadır ki, bu tekkenin, insanların hizmetinde olduğu görülmektedir. Yine Taşoluk tekkesi, Bektâşilerin bir gezinti yeri haline gelmiştir. Merzifon'da Hacı Bektâş mensuplarından Pirî Dede'nin türbesi vardır. Evliya Çelebi döneminde burada 100 kişi olup 366 köyün iradı kendilerine verilmişti. Yine aynı şeyi Alanya'da Sitti Zeynep zaviyesinden söz eder ve burada Bektâşi dervişlerinin bulunduğunu haber verir.⁵⁸

Kastamonu vilayetinde Kalecik civarında Koca Baba, isminde bir ziyaretgâhtan bahsedilmektedir. Bu Hacı Bektâş'ın müritlerinden biri olduğu ve kendisi için bir tekke yapıldığı söylenmektedir. Buradaki Türkmenler, bu veli insana son derece saygı göstermişlerdir.⁵⁹

Cemal Seyyid, Hacı Bektâş Veli'nin ölümünden sonra Sulucakarahöyük'ten ayrılarak Altıntaş'a yerleşir. Burada evlenir. Asıldoğan isimle bir oğlu olur. Gösterdiği kerametlerle kısa kısa sürede halkı kendisine bağlar. Daha sonra Tökelcik'e geçer ve burada vefat eder. Kuvvetli ve heybetli bir veli olarak Rumeli'ye geçen Asıldoğan'ın buradaki fetihlere katılan kolonizatör dervişlerden biri olduğu düşünülebilir.⁶⁰

Resul Baba da Hacı Bektâş Veli'nin ölümünden sonra Sulucakarahöyükten ayrılarak Altıntaş'a bağlı Beşkarış denilen yerdeki kiliseye gelir. Önce gösterdiği çeşitli kerametlerle yörenin kafir halkının İslam'a girmesine vesile olur ve kiliseyi makam edinir. Daha sonra Beşkarış yakınlarındaki Hisarcık denilen yere gelip tutar. Çok sayıda mürit edinir. Bu arada Tökelcik'de bulunan Cemal Seyyid ile irtibat kurar. Zaman zaman onu ziyaret edip sohbetinde bulunur.⁶¹

⁵⁷ Kara, *Anadolu Selçukluları'nda Din ve Medeniyet*, 170.

⁵⁸ Kara, *Anadolu Selçukluları'nda Din ve Medeniyet*, 170.

⁵⁹ Kara, *Anadolu Selçukluları'nda Din ve Medeniyet*, 170.

⁶⁰ Ürkmez, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Tasavvufî Zümreler*, 277.

⁶¹ Ürkmez, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Tasavvufî Zümreler*, 277.

Cemal Seyyid ve Resul Baba'nın 1271'de öldüğü kabul edilen Hacı Bektâş Veli'nin vefatından sonra bölgeye gelmesiyle Germiyanlıların 1276'dan hemen önce Kütahya Afyonkarahisar ve Denizli civarında faaliyet göstermeye başlaması arasındaki zamansal çakışma bir tesadüf olması gerektir. Nitekim Resul Baba, gerekse halefleri tarafından Kütahya ve Afyonkarahisar çevresinde kurulan zaviyeler, Resul Baba'nın bölgenin İslamlaşmasında oynadığı rolü gözler önüne sermektedir. Ayrıca ilk yerleştiği Beşkarış'ta halen Resul Baba'nın adı ile devam eden bir zaviyenin bulunması ve bölgede onun adıyla anılan yerleşim yerlerinin varlığı, Resul Baba'nın ne kadar kalıcı tesirler icra ettiğini gösterir.⁶²

Uzun yıllar Hacı Bektâş Veli'nin yanında bulunan ve bir ara onun tarafından Celaleddin Rumi'nin yanına Konya'ya gönderilen Sarı İsmail, şeyhinin ölümünden sonra Tavas'ta -bugün Denizli'ye bağlı bir ilçe- yurt tutmuştur. Açtığı zaviye ve sergilediği olağan üstülüklerle Hristiyan ahalinin İslamlaşmasında önemli roller üstlenmiştir. Türbesi de Tavas'a bağlı Tekke köyündedir.⁶³

Germiyan ve Menteşe İli sahasında özellikle konargöçer Türkmen zümreleri arasında irşat faaliyetlerinde bulunarak Batı ve Güneybatı Anadolu'nun İslamlaşmasında ve Türkleşmesinde önemli roller üstlenen Hacım Sultan'ın türbesi Susuz'dadır.⁶⁴

XIII. yüzyıl sonlarından itibaren Hacı Bektâş Veli geleneğini nüfus sahasına dahil olan Batı ve Güneybatı Anadolu'da faaliyet gösteren Abdalân-ı Rûm'a mensup ilk Bektâşiler, özellikle gayrimüslimlerin yaşadıkları ve Türkmenlerin yeni yurt tuttıkları yörelere yerleşmiş, buralarda İslam'ın ve Hacı Bektâş Veli'nin kültürünün yayılmasını ve kökleşmesini sağlamışlardır. Zaviyeler tesis ederek bir taraftan halk ve yerel yöneticiler üzerinde etkili olurken, diğer taraftan da yeni yerleşim birimlerinin kurulmasına önyak olmuşlardır. En önemlisi de yerli gayrimüslim unsurların ihtidasında da önemli roller üstlenmişlerdir.⁶⁵

Moğollar, Anadolu'daki Türkmen direnişinin arkasında yer alan Türkmen şeyhlerini yok etmeye çalışmışlardır. Türkmen şeyhlerini durdurmak için kimi zaman ordu göndermişler kimi zaman da şeyhlerin elinde bulu-

⁶² Ürkmez, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Tasavvufî Zümreler*, 278.

⁶³ Ürkmez, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Tasavvufî Zümreler*, 278.

⁶⁴ Ürkmez, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Tasavvufî Zümreler*, 274.

⁶⁵ Ürkmez, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Tasavvufî Zümreler*, 279.

nan hankah ve zaviyelerine el koyarak onları pasifize etmeye çalışmışlardır.⁶⁶ Bu durum Anadolu'daki Türkmen direnişi kırmamış ancak Hacı Bektâş'ın halifelerini uç bölgelere göç etmeleri için nasihat etmesine sebep olmuştur.⁶⁷ Bu durum Anadolu'nun uç bölgelerinin hem Türkleşmesini hem de İslamlaşmasını sağlamıştır.

Sonuç

Hacı Bektâş Velî, Anadolu'da Türk-İslam sentezinin önde gelen isimlerindendir. Hacı Bektâş ve halifeleri Anadolu'da Türk İslam sentezinin yerleşmesini sağlamış ve nihayet Balım Sultan ile bugün ki Bektâşîliğin temellerini atmışlardır. Hacı Bektâş, Anadolu'da Moğol gücünün zirveye ulaştığı, Moğollara karşı direniş gösterenlerin bastırılmaya çalışıldığı bir dönemde yaşamıştır. Onun halifelerine ve münasebette bulunduğu insanlara bakıldığında Moğollara karşı bir politika seyrettiği gözlemlenmiştir.

Hacı Bektâş Velî'nin hayatı, çevresi, öğretileri ve halifeleri hakkında bilgi veren *Velâyetnâme*'de her ne kadar Anadolu'daki Moğolların İslamlaşmasında rolü olduğuna dair menkıbeler aktarılmış olsa da bu bilgilerin bir kısmı dönem kaynakları incelendiğinde gerçekliğini yitirmektedir. *Velâyetnâme*, birçok menkıbesinde Hacı Bektâş'ın Moğollarla olan ilişkisine ve Moğolların ona saygı duyduğuna dair bilgiler vermektedir. Ancak bugün elimize ulaşan kaynaklar değerlendirildiğinde siyasi olaylar, şahsiyetler ve hem Hacı Bektâş'ın hem de Moğolların Anadolu'daki uygulamaların farklılığı dikkat çekmektedir.

Velâyetnâme'de verilen Moğolların İslamlaşmasındaki Hacı Bektâş'ın rolü hiç şüphesiz diğer menâkıbnâme usulüyle kaleme alınan eserlerde olduğu gibi İslam'ın yayılması adına yapılan hikâyeler olduğunu söylememiz mümkündür.

Hacı Bektâş'ın görevlendirdiği halife ve müritleri başta Batı Anadolu olmak üzere tüm Diyar-ı Rum'da yoğun bir faaliyet göstermişler, yerli gayri müslim halk içerisine ve uç bölgelere yeni yurt tutan Türkmenler arasına yerleşerek hem yerli halkı İslamlaştırırken hem de Türkmenler üzerinde nüfuz ve etkileriyle yeni fetih ve gazalarla bu toprakları Türk-İslam yurdu kılmışlardır.

⁶⁶ Akkuş, "Hacı Bektâş Velî'nin Moğol Tahakkümüne Bakışı", 160.

⁶⁷ Firdevs-i Rumi, *Velâyet-nâme*, 127a-139b-142b.

Kaynakça

- Akkuş, Mustafa. "Hacı Bektâş Velî'nin Moğol Tahakkümüne Bakışı". *Türk Kültürü ve Hacı Bektâş Velî Araştırmaları Dergisi*, 66, (Yaz 2013), 147-168.
- Akkuş, Mustafa. *Moğol İstilasına Dinî Muhalefet, İlhanlıların Anadolu'daki Dini Siyasetleri*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2022.
- Akkuş, Mustafa. *İlhanlıların Anadolu'daki Dini Siyaseti*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Doktora Tezi, 2011.
- Aksarayî, Kerimüddin Mahmud. *Musameratü'l Ahbar*. çev. Mürsel Öztürk. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. 2000.
- Âşıkpaşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*. haz. Kemal Yavuz- M. A. Yekta Saraç. İstanbul: Koç Kitaplığı, 2003.
- Aşıkpaşazade, *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1970.
- Barthold, V. V. *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*. haz. Hakkı Dursun Yıldız. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1990.
- Baştürk, Nadir. "Nişabur Horasan'ın Gelişmiş Şehri", *Orta Çağ Türk İslam Şehirleri-II*, ed. Erkan Göksu, 11-80. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2023.
- Bayram, Mikail. *Ahi Evren ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu*. Konya: Damla Matbaası, 1991.
- Bayram, Mikail. *Anadolu Selçuklular Hakkında Araştırmalar*. Konya: Kömen Yayınları, 2003.
- Bayram, Mikail. *Sosyal ve Siyasi Boyutlarıyla Ahi Evren-Mevlânâ Mücadelesi*. Konya: Nüve Kültür Merkezi Yayınları, 2005.
- Beldiceanu–Steinherr, Irène. "Osmanlı Tapu-Tahrir Defterleri Işığında Bektâşiler (XV.-XVI. Yüzyıllar)", çev. İzzet Çıvgın, *Alevilik-Bektâşilik Araştırmaları Dergisi*, 3/2, 130–187. Malbarg: Aralık 2010.
- Doğan, Esra. "Hacı Bektâş Velî'nin Velâyetnâmesine Göre Horasan'dan Rum'a İzlediği Yol". *Alevilik-Bektâşilik Araştırmaları Dergisi*. 4/ 58–82. Malbarg: Hausen (Wied) Almanya Aralık 2010.
- Duran, Hamiye, "Velâyetnâme'ye Göre Hacı Bektâş Velî", *Türk Kültürü ve Hacı Bektâş Velî Araştırmaları Dergisi* 55 Yaz 2010, 129-138.
- Ebu'l Ferec, Gregory. *Abul Farac Tarihi*. çev. Ö R. Doğrul. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999
- Ebu'l Hayr Rumi, *Saltuk-name*. nşr. Şükrü Akalın. I, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988.
- Eflâkî, Ahmed. *Menakibü'l-Arifin I-II*. çev. Tahsin Yazıcı, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1989.
- Elvan Çelebi. *Menakibu'l-Kutsiyye fi Menasibu'l-Ünsiyye*. haz. İ. E. Erünsal- A.Y.Ocak. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. *Türkiye'de Alevilik Bektâşilik*. İstanbul: Selçuk Yayınları, 1996.
- Firdevsi Rumi, *Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî (Velâyet-nâme)*. haz. Abdülbâki Gölpinarlı. İstanbul: İnkılâp Kitapevi, 1958.

- Firdevsi Rumi, *Velâyet-nâme*. haz. Hamiye Duran. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.
- Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*. yay: Esat Coşan. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.
- Hacı Bektâş Veli, "Risale-i Tatavvu", *Rubaiyât*. Konya Mevlana Müzesi Kütüphanesi. Nr. 2599.
- Hacıgökmen, Mehmet Ali. "Anadolu Selçukları Zamanında, Sadreddin Konevî'nin Türkmen İsyânlarına Bakışı" *Konya: Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 10 2001, 39-49.
- Haslok, F.R. *Bektâşilik Tetkikleri*. çev. Râgıp Hulûsi. Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 2000.
- İbn Bibi, *el-Evamirül Alaiye fi'l-Umuril-Alaiye* (Selçukname I-II) çev. Mürsel Öztürk, Ankara: 1000 Temel Eser Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996.
- Jackson, Peter, *The Mongols and the Islamic World from Conquest to Conversion*, New Haven and London: Yale University Press, 2017.
- Kadı Ahmed, en-Nigidî. *el-Veledü's-Şefik ve Hafidü'l-Hâlik*, haz. ve trc. Ali Ertuğrul. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2009.
- Kadı Ahmed, en-Nigidî. *el-Veledü's-Şefik ve Hafidü'l-Hâlik*, Süleymaniye Kütüphanesi. Nr. 4518.
- Kadı Ahmed, Niğdeli. *el-Veledü's-Şefik ve'l-Hâfidü'l-Halik I*. haz. ve trc. Ali Ertuğrul. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015.
- Kara, Seyfullah, *Anadolu Selçuklularında Din ve Medeniyet*. Karabük: Deneme Yayınları, 2018.
- Koca, Salim, "Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'dan Sonra Türkiye Selçuklu Devleti İdaresinde Ortaya Çıkan Otorite Zafiyeti ve Devlet Adamı Sadeddin Köpek'in İktidar Tutkusu" *Selçuklu Devri Türk Tarihi'nin Temel Meseleleri*. 403-439. Ankara: Berikan Yayınevi, 2011.
- Koca, Salim, "Türkiye Selçuklu Tarihine Damgasını Vuran Menfur Bir Cinayet: Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın Zehirlenmesi", *Selçuklu Devri Türk Tarihi'nin Temel Meseleleri*. 379-402. Ankara: Berikan Yayınevi, 2011.
- Köprülü, M. Fuad. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1981.
- Melikoff, Irene. *Hacı Bektâş: Efsaneden Gerçeğe*. çev. Turan Alptekin. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, 1998.
- Muhammed Sivasî, *Şeyh Evhadüddin Hamit el-Kirmanî ve Menakıb-Namesi*. çev. Mikail Bayram. Konya: NKM Yayınları, 2008.
- Müneccimbaşı, Ahmed b. Lütfullah. *Câmiu'd-Düvel*. çev. A. Öngül. İzmir: Akademi Kitabevi, 2000.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Sarı Saltık Popüler İslam'ın Balkanlardaki Destanı Öncüsü*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2002.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Türk Sufiliğine Bakışlar*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.
- Ocak, Ahmet Yaşar. "Bektâşilik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, V/ 373-379 1992.
- Öztürk, Mürsel. "Hacı Bektâş-ı Veli", *Bellekten* L/198: Ankara 1986, 885-894.

- Öztürk, Yaşar Nuri. *Tarihi Boyunca Bektâşilik*, İstanbul: Yeni Boyut Yayınevi, 1990.
- Roux, Jean-Paul, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*. çev. Aykut Kazancıgil- Ayşe Bereket. İstanbul: Kabalıcı Yayınevi, 2001.
- Sümer, Faruk. "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, I. 1979, 1-147.
- Şahin, Haşim, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Dini Zümreler*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.
- Taşğın, Ahmet. "Hacı Bektâş'ın Rum'a Gelişi: Seyahati ve Rum Erenleriyle Karşılaşması", *Doğumunun 800. Yılında Hacı Bektâş Veli Sempozyumu (Yayına Hazırlayan: Filiz Kılıç, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları. 1-9. Nevşehir 17-18 Ağustos 2009.*
- Turan, Osman. "Selçuk Türkiye'si Din Tarihine Dair Bir Kaynak Fustadül'l Adale Fi Kavaidi's Saltanata" *Köprüllü Armağanı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2010, 531-564.
- Turan, Osman. *Selçuklular Zamanında Türkiye*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1999.
- Ürkmez, Rauf Kahraman. *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Tasavvufî Zümreler*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2020.
- Vryonis, Speros. *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Proce of Islamization from the Eleventh through the Fiftenth Century*. Berkeley, Los Angeles: London: University of California Pres, 1986.

Hacı Bektâş Veli'nin İnsan Tasavvuruna Psikolojik Bir Yaklaşım

Muhammed Naim NAİMİ*

Giriş

Tasavvur kelimesinin, “bir şeyi zihinde canlandırmak, tasarlamak” gibi sözcük anlamı vardır.¹ Kelime, “bir nesnenin kendine özgü belirtilerini tam ve açık biçimde söz veya yazı ile anlatmak, tasvir etmek” anlamlarına gelen مَصَوِّر kökünden gelmektedir. Bu sözcükten türetilen tasavvur ise “kendi kendine resmetme, düşleme, düşünme, zihinde canlandırma” anlamlarına gelmektedir. Tasavvur, bir varlıkla ilgili bilgi edinilirken ilk bilgi edinme aşaması olarak görülmektedir. Yani bir nesne ile ilgili zihne düşen ilk sureti belirtmek için kullanılmaktadır.² Kaya'nın aktardığına göre Farabi tasavvuru, olumlu ve olumsuz bir hüküm bildirmeyen, kavram ve tasarım halinde bulunan bilgi olarak tarif etmiştir.³

Yavuz din psikolojisinin araştırma alanlarından biri olarak altını çizdiği tasavvuru, “ruhsal güçleri ya da duygusal uyarılarla zihinde önceden oluşan herhangi bir nesnenin veya bir olayın ya da bir filin veyahut da bir kavramın yeniden özel bir şekilde biçimlenmesi, canlanması, anlam kazanması veya hatırlanmasıdır” şeklinde tanımlamıştır.⁴ Bu bağlamda çalışmamızın ana konusunu oluşturan Hacı Bayram Veli'de insan tasavvurunun meydana geliş şekli, ifade edilmiş şekli ve dışarıya yansımaları üzerinde durulmuştur. Özellikle Hacı Bektâş

* Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri, Din Psikolojisi naimnaimi@karabuk.edu.tr orcid/0000-0001-7528-5694.

¹ Mahmut Kaya, “Tasavvur”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, ed. Kolektif (İstanbul: İSAM Yayınları, 2011), 40/126.

² Remziye Selçuk, “İzmirli İsmail Hakkı'da Tasavvur'un Anlamı”, *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (2018), 134-135.

³ Kaya, “Tasavvur”, 40/126.

⁴ Kerim Yavuz, “Din Psikolojisinin Araştırma Alanları”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (1982), 98.

Veli'nin *Makâlât* adlı eserinde insan ile ilgili tasavvuru, din psikolojisi bakış açısıyla ele alınmıştır.⁵

Çalışmamızda mezkur eser, nitel yaklaşımla ele alınmıştır. Nitel yaklaşımda kullanılan yöntemlerden içerik analizi yöntemi ve tekniği kullanılarak Hacı Bektâş Veli'nin *Makâlât* adlı eseri incelenmiştir.

Çalışmamızın kaynak eseri olarak değerlendirdiğimiz Hacı Bektâş Veli'ye nispet edilen *Makâlât* adlı eserin, Arapça olarak yazıldığı, asıl nüshasının kayıp olduğu ve Türkçe tercümelemleri ile günümüze kadar getirildiği ifade edilmiştir. *Makâlât*, şeriat, tarikat, hakikat ve marifet bablarından oluşmuştur. Her bir babın kendi içinde insan olgusuna vurgu yapılmış ve insan denilen varlıktan sitayişle bahsedilmiştir.⁶ Çalışmamızın ana kaynağı olarak tercih ettiğimiz Hacı Bektâş Veli'ye nispet edilen *Makâlât* adlı eserde zikredilen bablar içinde insan olgusuna yüklenen anlamlar, insanın anlaşılma ve tasavvur edilme biçimleri üzerinde durulmuştur. Böylelikle Hacı Bektâş Veli'nin, anlam dünyasında insan denilen varlığa yüklediği anlam, onun gözünden insanın anlaşılıp algılanması ve bunun, kelimelerle izah edilmesi ortaya konulmaya çalışılmıştır.

1. Hacı Bektâş Veli'nin Hayatı

Tanınmış şahsiyetlerin hayat hikayesi ile ilgili çoğu defa yeterli bilgiye sahip değiliz. Olsa olsa bu şahsiyetlerin hayatıyla ilgili menkıbelerde geçtiği kadarıyla, eserleri veya gittikleri şehirler çerçevesinde bilgilere sahibiz. Bu sebeple tarihimize önemli yere sahip olan şair, arif, sûfi vb. şahsiyetlerin hayatı hakkındaki bilgiler, çoğu defa tarihi bilgi olmaktan ziyade destansı hikayelerle aktarılmıştır. Nitekim Hacı Bektâş Veli ile ilgili de Ocak, bu Türkmen beyinin menkıbevi hayatının Anadolu'da hiçbir arif ve sûfiye nasip olmayacak şekilde takdis edildiğinden söz etmiş ve bugünkü Hacı Bektâş Veli'nin tarihî Hacı Bektâş Veli'nin vefatından sonra doğduğundan bahsetmiştir.⁷

Adı Veli, babasının adı İkinci Seyid İbrahim ve annesi ise Nişabur ulemasından Şeyh Ahmed'in kızı Hatem'dir, Nişaburludur.⁸ Ocak asıl adının

⁵ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, nşr. Esad Coşan, sad. Hüseyin Özbay (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990).

⁶ Tevfik Subhâni- Kasım Ensâri, "Hacı Bektâş Veli ve Tarikat-ı Bektâşiye", *Neşriye-i Danişkede-i Edebiyat ve Ulum-i İnsani (Tebriz)* 27/120 (1976), 518-519.

⁷ Ahmet Yaşar Ocak, "Hacı Bektâş-ı Veli", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, ed. Kollektif (İstanbul: İSAM Yayınları, 1996), 14, 455.

⁸ Subhâni- Ensâri, "Hacı Bektâş Veli ve Tarikat-ı Bektâşiye", 505.

Bektâş olduğunu belirtmiş ve Hacı Bektâş Veli denilmeye başlamasını ise ölümünden sonraki tarihe tekabül etmiş olabileceğinin altını çizmiştir.⁹ Doğum tarihi ihtilaflıdır; Kimileri 605/1209, kimileri 645/1247 ve kimileri ise 646/1248'de Nişabur'da doğduğunu belirtmiştir. Vefat tarihi konusunda da ihtilaf vardır; Kimileri 697/1298, kimileri 738/1338, kimileri 740/1340 ve bir yerde de vefat tarihi 669/1270 olarak zikredilmiştir. Bununla birlikte tarihi kayıtlar dikkate alındığında Hacı Bektâş Veli'nin 605/1209'de doğduğu ve 1270-1271'de vefat ettiğinin gerçeğe daha yakın olduğu söylenebilir. Buna göre o, 64 yaşında vefat etmiştir.¹⁰ Nitekim 691/1292 tarihli bir vakfiye kaydında ondan merhum şeklinde bahsedilmesi de son zikredilen vefat tarihinin daha isabetli olduğunu göstermektedir.¹¹

Hacı Bektâş Veli, Rum abdallarının pîri, Diyâr-ı Rum'un (Anadolu) büyük evliyalarındandır.¹² Alimzâde - Muhbir Dezfoli, onun Horasan erenlerinden olduğunu Yeseviyye tarikatı müntesiplerinden ve muhtemelen Baba İlyas'ın halifelerinden olduğunu belirtmiştir.¹³ Ocak, onun Horasan Melametiye mektebine mensup olduğunu, Moğol istilasını sırasında Anadolu'ya göç eden dervişler arasında Yesevî dervişlerinden ve daha kuvvetli ihtimalle Haydari dervişlerinden olduğunu belirtmiştir.¹⁴ Hacı Bektâş Veli, isyandan uzak durarak görünürde uzlet köşesini seçmiş olsa da tasavvufi görüşlerini Türkmenler arasında yaymaya devam etmiştir. Bu görüşler, yukarıda da zikredildiği üzere Anadolu Türkmenleri arasında yer yer hala varlığını sürdüren eski Türk gelenekleri, hoşgörüyü dayalı tasavvufi görüşler ve bölgedeki diğer dinlerin etkisiyle Anadolu Aleviliği-Bektâşiliği şeklini almıştır.¹⁵ Başka bir ifadeyle Hacı Bektâş Veli, bulunduğu çevreyi irşat ederken geniş hoşgörü anlayışının hakim olduğu tasavvufi yaşamın ve mühtedilerin kendi kültür çevrelerinden koparıp ürkmelerine sebebiyet verilmeden bağdaştırmacı bir İslam anlayışını benimsemiştir.¹⁶

⁹ Ocak, "Hacı Bektâş-ı Velî", 455.

¹⁰ Subhâni- Ensâri, "Hacı Bektâş Veli ve Tarikat-ı Bektâşîye", 505-506 ve 509.

¹¹ Ocak, "Hacı Bektâş-ı Velî", 457.

¹² Ocak, "Hacı Bektâş-ı Velî", 455.

¹³ Hadi Alimzâde- Fehime Muhbir Dezfoli, "Nakdi ber Makale-i Hacı Bektâş-ı Velî ve Tarikat-ı Bektâşîye", *Mecelle-i Tarih-i İslam* 26 (2006), 95-105.

¹⁴ Ocak, "Hacı Bektâş-ı Velî", 456.

¹⁵ Alimzâde Muhbir Dezfoli, "Nakd-i ber Makale-i Hacı Bektâş-ı Velî ve Tarikat-ı Bektâşîye", 95-105.

¹⁶ Ocak, "Hacı Bektâş-ı Velî", 456.

2. Hacı Bektâş Veli'nin İnsan Tasavvuru

Hacı Bektâş Veli'nin yukarıda da zikredildiği üzere fikri altyapısı ve düşünce dünyası İslam mefkuresinden feyiz alınarak teşekkül bulmuştur. Yine Türk-İslam kültür havzasında bulunan örf ve adetler ile tasavvufi ananelerin ışığı altında şekillenmiştir. Bu bağlamda çalışmamızın bu kısmında özellikle onun, insan ile ilgili tasavvur dünyası, *Makâlât* adlı eseri çerçevesinde kısaca zikredilmiştir.

Hacı Bektâş Veli'nin insan tasavvuruna bakıldığında beş tür insan modelinden bahsettiğini görmekteyiz. Bunlar abidler, zahitler, arifler, muhipler ve avam halktır. İlk dört tür dindar bireyi açıklarken tabiattaki dört temel öge üzerinden açıklamaktadır. Tabiatı ve insanın meydana gelmesinde esas olarak kabul edilen su, ateş, hava ve toprak dört temel öğedir. İnsanların kişilik yapılarını bu öğelere teşbih vererek açıklama yolunu izlemiştir.

Dindarlık ile ilgili tipoloji, tarih boyunca farklı dönemlerde ve çerçevelerde ele alınıp dindar bireylerin sınıflandırılarak daha kolay anlaşılması sağlanmaya çalışılmıştır. Buna örnek olarak İslam geleneğinde taklidi, tahkiki ve marifet tasnifi; itikat, ibadet ve muamelat...bilişsel, duygusal ve duyuşsal boyut gibi sınıflamaları gösterebiliriz.¹⁷ Hökeleli dindarlığın, tabiatüstü varlıkla ilişkiye giren bireyin hayatın bütün yönlerini birleştirmeye yönelmesi olarak görmektedir. Tanrı ile birey arasındaki bu canlı ilişki, kişiliğin her yönüyle katılımı sayesinde olmaktadır. Bu açıdan dinî hayat denildiğinde, bireyin hayatının bütün boyutları dikkate alınmak durumundadır. Dolayısıyla bu olgunun anlaşılması/ölçülmesi, sadece inanç ve ibadet sıklığı esaslı bir yol izleyerek mümkün hale gelebilir.¹⁸ Bu saikten yola çıkarak araştırmacılar, dindarlık olgusunun çok yönlü araştırılması üzerinde odaklanmışlardır. Yapıcı dindarlığın herkes tarafından kabul edilebilecek bir tanımının olmadığından bahsetmiştir. Bununla birlikte dindarlığı, “*dinî kökenli inanç ve pratikler, sosyokültürel ortam ve bireyin kişilik yapısı olmak üzere birbirleriyle karşılıklı ilişki içerisinde olan üç temel faktörün etkisi altında biçimlenmektedir*” diyerek bir dindarlık çerçevesi çizmeye çalışmıştır. O, dindarlığın ölçülmesi ile ilgili bir başka noktaya dikkati çekmektedir; bireyin dini algılaması, değerlendirmesi ve yaşaması mezkur faktörlerin etkisi altında geliş-

¹⁷ Hasan Kayıklık, *Din Psikolojisi: Bireysel Dindarlık Üzerine* (Adana: Karahan Kitabevi, 2011); Faruk Karaca, *Din Psikolojisi* (Trabzon: Eser Ofset, 2020).

¹⁸ Hayati Hökeleli, *Din Psikolojisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020).

cektir. Bu sebeple dindarlık konusunda yapılan ölçme gayretlerinde neyin inceleneceği dikkate alınarak konuya yaklaşılması gerekir.¹⁹

Abidler: Bunlar şeriat kavmidir. Asılları şifa verici ve kuvvet verici yel-dendir (havadandır). Abidler, gece gündüz ibadetle meşgul olurlar. Şeriat sayesinde helal, haram, temiz, pis vb. bilinmektedir. Bunu Çalap Celle Celâlühü kitabında (Kur'ân-ı Kerim) belirtmiştir. İnsana düşen de buna uyup buyurduğu şeylere uyması ve sakının dediği şeylerden sakınmasıdır. Böyle davranan insan, yaptığı bu amelinin neticesini öldükten sonra dirilince görecektir.²⁰

Abidler, namaz kılar, oruç tutar, zekat verir, seferberlikte cihada katılır, cenabetten temizlenmek için gusül alır, nefساني duygulardan beri olup dünyevi şeylerden arınırlar.²¹

Zahitler: Tarikat ehli olarak gördüğü ikinci bölümü zahitler oluşturmaktadır. Bu bölük, gece gündüz yanmalıdır ki bir kere yanan insan bir daha yanmaz. Yani bu dünyada yanarsa ahirette yanmayacaktır. Bunlar, gece gündüz Tanrı'yı zikreder, Bismi'llâhi'rrahmâni'r-rahim ile işlerine başlar, korku ve ümit duygularını sürekli taşırlar, bu dünyada ahiret için hazırlık yapmak arzusu ile yaşarlar. Halleri ilm-i ledün'e (gayb ilmi) ermek üzere-dir. Kendi bilgilerinden memnundurlar. Eriştikleri her mertebeye kendi gayretleri ile erişirler.²²

Arifler: Asılları sudan olan ve marifet ehli olarak gösterilen arifler, üçüncü bölümü oluşturmaktadır. Su hem kendisi temizdir hem de temizleyicidir. Arifler de hem temiz olmalı hem de temizleyici olmalıdır. Arifler, su gibi her kaba konulduklarında o kabın şeklini alır, o kabın içindeki pislikleri temizler ve o kabın rengini alırlar. Arifler, aynı su gibi zahirde arı olmalıdır ve murdar olarak görülen şirki içlerinden aynen suyun kaptan pisliği attığı gibi atarlar. Arifler, başkalarını temizleme konusunda da su gibidirler. Bunun için arifin öncelikle kendi içini temiz tutması gerekir. Çünkü içi temiz olmayanın temizleme gayreti boşunadır. Nasıl ki bir şişenin içine içki koyup ağzını kapatıp yüzeyini yıllarca yıkasan yine de o şişenin içindeki içki mur-

¹⁹ Asım Yapıcı, "Yeni Bir Dindarlık Ölçeği ve Üniversiteli Gençlerin Dinin Etkisini Hissetme Düzeyi: Çukurova Üniversitesi Örneği", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/1 (2006), 66-116.

²⁰ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 3.

²¹ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 3.

²² Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 4-5.

dardır ve murdar kalacaktır, ariflerin de öncelikle kendi iç dünyasını temiz tutması icap eder. İçki, kibir, kıskançlık, cimrilik, düşmanlık, tamah, öfke, gıybet, şamata ve maskaralık gibi fiiller şeytanın fiillerindedir. Bunları içinde taşıyan kişinin, içinin suyla temizlenmesi de aynen şişe içindeki içkinin dışının yıkanması ile içinin temizlenememesi gibi temizlenmesi de imkansızdır. O sebeple şeytan fiillerinden kaçınmalısın.²³ Hacı Bektâş Veli bu sekiz amelden biri insanda olsa yaptığı taat, ibadet ve amelleri heba olur, demektedir. Hele ki bu sekiz amelin tamamı bir kişide olsa onun vay haline.

Arifler, tefekkür eder, dünya ve ahireti terk eder, himmet nazarıyla velayet bekler ve Çalab Teala'ya ulaşmak arzusunu taşırlar. Halleri, bütün varlığı uyum sağlamak ve kötü düşünceye kapılmaktan kaçınma üzeredir.²⁴

Muhip: Aslı topraktan olan muhipler dördüncü bölüktür. Bunlar hakikat tafesidir. Toprağın özelliği teslimiyet ve rızadır. Muhip de teslim olmayı ve rıza göstermeyi bilmelidir.²⁵

Bu noktada “*her nesne tekrar aslına döner*” hadisi üzerinden muhip ve arif sohbet ettirilmekte ve bu sohbette mal, mülk, akraba ve hısmın bu dünyada kalacağı ve yapılan iyiliklerin ve amellerin insanın yoldaşı olacağı vurgulanmaktadır.²⁶

Hacı Bektâş Veli, muhip ile arifi sohbet ettirerek anne ve babanın konumunu izah etmektedir; Ona göre baba asıldır ve anne köktür. Çünkü asıl, tohumdur ve tohum yere ekildiğinde kök olacaktır.²⁷

Burada bir anlamda anne-baba hakkının gözetilmesi, anne-babaya karşı iyi muamelede bulunulması vb. minvalindeki hadisler dikkate alınarak özellikle anne yere teşbih edilmiş ve baba ise kök olarak belirtilmiştir.

Anne-babanın önemine vurgu yapılırken kullanılan metaforla çocuğun hayatında anne-babanın değeri ve önemine vurgu yapılmaktadır. Nitekim psikolojide çocuğun eğitimi için özellikle anne sevgisinin, anne şefkatinin ve annenin çocuğa verdiği güvenin, yine baba figürü etrafında gelişen çocuk-baba, hatta anne-baba arasında sağlıklı ve güvenli bir ilişki ve iletişimin, çocuğun sağlıklı bir kişilik geliştirmesine, gelecekte başka bireylerle

²³ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 6-7.

²⁴ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 7.

²⁵ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 7.

²⁶ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 7-8.

²⁷ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 8.

sağlıklı iletişim kurma becerisi geliştirmesine...kendini gerçekleştirmesine zemin hazırladığı vurgulanmıştır. Yine çocuğun sağlıklı bir dinî hayat yaşaması, yaratıcısı ile sağlıklı ilişki kurabilmesi...genel anlamda dinî hayatını şekillendirmesinde anne-babanın rolü ve önemi büyüktür.²⁸

Muhiplerin ibadeti, Allah'a yalvarmak, seyir ve gözlem yapmaktır. Arzularına ermek, Çalap Teala'yı bulmak, kendilerini yitirmek, canları muratlarına ermek ve hallerini birleştirip bir olmaktır. "Her kim kendini bilirse şüphesiz Rabbini de bilir" hadisi çerçevesinde muhipler, hakikati insanın kendi içinde olduğu mefkuresi ile hareket etmekte ve kendini bilen bireyin Rabbini bileceği düşüncesini taşımaktadırlar.²⁹ Buna "biz ise ona, ilim ve kudretimizle sizden daha yakınız; fakat siz (yapılmakta olan işleri) görmüyorsunuz"³⁰ ve "...biz ona şah damarından daha yakınız"³¹ ayet-i kerimesi delil gösterilmektedir.³²

Abidler, zahidler ve ariflerin zahir ehli olduklarını ve muhiplerin ise mana ehli-batın ehli oldukları belirtilmiştir.³³

Avam: Beşinci dindar tipi ise avam olarak gösterip bütün yasaklanan şeylere eğilimli, nefsanî duygularının esiri, düşmanca tavırlar taşıyan birey şeklinde tanımlanmaktadır. Nitekim Hacı Bektâş Veli'ye göre avamın hayatı ise birbirini incitmek üzeredir. Avam, kibir, haset, buğz, cimrilik ve düşmanlık duygularından beslenir.³⁴

Hacı Bektâş Veli, bireyin insanî değerler bağlamında yaşamını sürdürmesi ve hayatına anlam katması için belli bir yaşam tarzı benimsemesini önermektedir. Ona göre bunun yolu, Müslümanca yaşamaktan geçmektedir. İnsanın Müslüman bir birey olarak yaşamını sürdürebilmesini, Çalap Teala ile kuracağı ilişkiye bağlamıştır. Bu ilişkinin Çalap Teala'nın yapın dediklerine uymak ve yapmayın dediklerinden kaçınmak şeklinde özet olarak vermiştir.

Din psikolojisi literatüründe dindarlık olarak ifade edilen olgu, aslında bireyin Tanrı'yı kabul ve tasdik ettikten sonra ona yaklaşmaya çalışırken iz-

²⁸ Feriha Baymur, *Genel Psikoloji* (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2004); Hayati Hökelekli, *Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din* (İstanbul: Dem Yayınları, 2009).

²⁹ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 8.

³⁰ Vakıa 56/85

³¹ Kâf 50/16

³² Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 9.

³³ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 9.

³⁴ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 3.

lediği yol, yaptığı girişimlerini... ifade etmek için kullanılır.³⁵ Bu çerçevede onun emirlerine uymak, yasaklarından kaçınmak, kendisine lütfedilen/verilen canun kıymetini bilmek, verdiği nimetlere müteşekkîr davranmak...bireyin, Tanrı ile kurduğu ilişki ve ona yaklaşma gayretleri içinde olan davranışlardandır.

Hacı Bektâş Veli, tabiatüstü varlığa, Tanrı'ya ulaşmanın yolunun da kırk olarak ifade etmiştir. Bunu kırk makam olarak gören Hacı Bektâş Veli, şeriat, tarikat, marifet ve hakikat kavramları çerçevesinde açıklamaktadır; bu makamların onu şeriat, onu tarikat, onu marifet ve onu hakikat içindedir.

Şeriatın ilk makamı imandır. İmanın da ne ten üzere ne de can üzere olduğunu zikrettikten sonra imanın akıl üzere olduğunun altını çizmiştir.³⁶ Hacı Bektâş Veli, imanı hazine, şeytanı iblis ve akli ise hazinedara teşbih etmiştir. Hazinedar gittiği takdirde hırsızın hazineyi çalacağını vurgulamıştır.³⁷ İmanın ancak Çalapa Teala'nın yapın dediğini yapmak ve yapmayı dediğini yapmamakla elde edilebileceğini belirtmiştir. İmanın şartlarını ise Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe, kadere, hayır ve şerrin Allah'tan olduğuna inanmak şeklinde izah etmiştir.³⁸

Şeriatın ikinci makamı ilim öğrenmek, üçüncü makamı namaz kılmak zekat vermek, oruç tutmak, gücü yetene hacca gitmek, seferberlik olunca kaçmayıp düşmana karşı gelmek ve cenabetten temizlenmek, dördüncü makamı helal kazanç ve faizden kaçınmak, beşinci makamı nikah kıymak, altıncı makamı hayız ve loğusalıkta cinsel münasebeti haram bilmek, yedinci makamı ehlişünnet ve'l-cemaatten olmak, sekizinci makamı şefkat, dokuzuncu makamı temiz yemek temiz giyinmek, onuncu makamı ise iyiliği emredip kötülüklerden sakındırmaktır.³⁹

Tarikata gelince, tarikatın ilk makamı bir pirden el almak ve tövbe etmek olarak belirtilmiştir. Tövbe etmenin tam bir teslimiyetle ve samimiyetle edilmesi gerektiği ve özellikle tövbenin bir pişmanlık duygusu ile yapılması elzem geldiğinin altı çizilmiştir. İnsanın, hatalarının daha az olması ve daha mutlu ve huzurlu yaşaması için tevekkül ve özür değerlerine önem veril-

³⁵ Karaca, *Din Psikolojisi*; Hüseyin Peker, *Din Psikolojisi* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2008)..

³⁶ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 10.

³⁷ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 11.

³⁸ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 10.

³⁹ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 13-14.

mesi tavsiye edilmiştir. Bunun yanı sıra bireyin hayatına pozitif etki edeceğinin belirtildiği şükür duygusu taşıyanın Tanrı tarafından nimetlerinin artırılacağı, sabredenin Tanrı nezdinde çokça sevap kazanacağı, ibadet edenin ve şehadet getirenin Tanrı tarafından cennet köşklerinde yüceltileceği ve özellikle samimi ve içten bir özrün ve tövbenin Tanrı'nın merhametiyle muamele ederek kulun yetmiş yıllık günahını affedeceği vurgulanmıştır. Tarihatın ikinci makamı mürid olmaktır; aslolan mecazi veya mürtet mürid değil mutlak mürid olmaktır. Üçüncü makamı saç kesmek ve elbise değiştirmek, dördüncü makamı nefis savaşında olgunlaşmak ve pişmek, beşinci makamı hizmet etmek, altıncı makamı korkmak, yedinci makamı ümit etmek, sekizinci makamı hırka, zenbil, makas, seccade, subhe (yüz taneli tesbih), ibrat (iğne) ve asa edinmek, dokuzuncu makamı makam sahibi, cemaat sahibi, nasihat sahibi ve muhabbet sahibi olmak, onuncu makamı ise aşk, şevk, sefa ve fakirliktir.⁴⁰

Marifet makamlarının on olduğu zikredilmişti. Bunlar sırasıyla edep, korku, perhizkarlık, sabır ve kanaat, utanmak, cömertlik, ilim, miskinlik, marifet ve kendini bilmektir. Çünkü “*kendi nefsinin bilen Rabbini hakkıyla bilir*” hadisinde belirtildiği üzere marifetin sonuncu makamı insanın kendini bilmesi olarak belirtilmiştir.⁴¹

Hacı Bektâş Veli, marifet sahibi can ile ilgili yorumunda da özellikle gönül, farklı bir konumdadır. Çünkü marifet, susuz kalan bostan için su ne anlama geliyorsa marifet de can için o anlama gelir, diyor Hacı Bektâş Veli.⁴² Ona göre gönül büyük bir şehir gibidir. Bu şehirde ise bir rahmani bir de şeytanı sultanın olacağından, aklın da rahmani sultan olduğundan bahsetmiştir. Aklın naipliğini iman ve şehrin subaşılığını fakirlik-miskinlik oluşturacaktır, demiştir. Gönülün muhafızlarını ise ilim, cömertlik, haya, sabır, perhizkarlık, korku ve edep olarak belirtmiştir.⁴³ Şehrin ikinci sultanı şeytandır. Şeytanın naibi olarak nefsi ve subaşı olarak ise kibir, haset, cimrilik, açgözlülük, öfke, gıybet, kahkaha ve maskaralık duygularını göstermiştir.⁴⁴ Birey, üzerine düşeni yaptıktan sonra Çalap Tanrı'dan dilerse ona ilham ve muhabbet/aşk hilatini giydirir. Bunu hilatler giyen can/ruh, dirilir

⁴⁰ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 15-18.

⁴¹ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 19.

⁴² Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 27.

⁴³ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 23.

⁴⁴ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 31.

akıl bunu kabul eder ve anlama kabiliyeti kazanır. Çünkü her nesne canla dirilirken can da marifet ile dirilir. İşte marifet ile dirilen can ise erenler canıdır. Marifetli olmayan canın hayvanlar canı olduğunu belirtmiştir. Canı da can ve cânân olmak üzere ikiye ayırmıştır. Birinci tür canı, tenin diri kalmasını sağlayan cismani can, yeme, içme, acıkma, susama gibi yaşama ilgili olan yaşama canı ve üçüncü can ise ten uyuduğunda uyanık olan ruh-i revandır-yürüyen candır. Ten, canın merkebi konumundadır ve ten, ısı, sıcaklık, acı, tatlı gibi duyuları candan dolayı duyumsar.⁴⁵ Canı ölüp teni diri olanlar, bu hayatta yaralı ve hasta gezerler. Buna örnek olarak “Onların kalplerinde hastalık vardır ve Allah onların hastalığını daha da artırmıştır.”⁴⁶ ayetinin mealini vermiştir. Teni ölen ama canı ölmeyenler ise aşıklardır. Buna örnek olarak “Sakın Allah yolunda şehit edilenleri ölümler sanmayın...” ayeti verilmiştir.⁴⁷ Canın ölümü olsa olsa “inkar hastalığı” ile olur diyen Hacı Bektâş Veli, bunun devasını ise marifet ile mümkün olacağını belirtmiştir.⁴⁸

Hakikatin makamı da ondur. Toprak olmak, yetmiş iki milleti ayıplamamak, elinden geleni esirgememek, dünyada yaratılan bütün nesnelere varlıkların kendisinden emin olması, mülk sahibine yüzünü sürüp yaratılış sebebi olan Hz. Muhammed’in nurunu bulmak, sohbetinde hakikat sırlarını söylemek, seyri sülük, sır, münacat ve son makam ise Çalap Tanrı’ya ulaşmaktır. Asıl gaye bu kavuşmadadır. Bu kırk makamın eksiksiz yapılması tavsiye edilmiştir. Çünkü bu makamlardan biri eksik kaldığı zaman bireyin yaptığı diğer amellerinin heba olacağı belirtilmiştir. Çünkü bu kırk makam ile ne yapman ne yapmaman gereken şeyler sana açıkça belirtilmiştir.⁴⁹

Hacı Bektâş Veli, üç tür insan olduğundan bahsetmiştir; birinci zümrede dünyayı isteyen insanlardır. Bunların konumu, hayvanlardan da aşağıdır. İkinci zümre insan, havf ü recâ (korku ve ümit) taifesidir. Bunlar ahireti isteyen gruptur. Üçüncü zümreyi ise Mevla’yı isteyen müşahede taifesi oluşturmaktadır. Bunu gökten yağın yağmur ve yerden biten bitki metaforu ile anlatmaktadır; Kul, Çalap Tanrı’dan isteyecek, onu arzu edecek ki o da bağışlasın.⁵⁰

⁴⁵ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 23-25.

⁴⁶ el-Bakara 2/17

⁴⁷ el-Bakara 2/154

⁴⁸ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 28.

⁴⁹ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 20-21.

⁵⁰ Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 26-27.

Sonuç

Hacı Bektâş Veli, *Makâlât* adlı eserinde öğüt veren bir dil ve üslupla halkı uyarmıştır. Olabildiğince sade ve halk dilinden örneklerle bireyin şeriata, tarikata, marifete ve hakikate vakıf olması gayreti içindedir. Konuları açıklarken kısa ve öz bir şekilde verip insanı, imanı ve imanlı insanın durumunu...açıklığa kavuşturmaya çalışmıştır. Bireyin, Çalap Teala'nın yapın dediklerini yapmaması ve sakının dediklerini yapması durumunda düşeceği durumun da açıkça altını çizmiştir.

Hacı Bektâş Veli, mezkur eserinde bir konuyu açıklarken insanların daha kolay anlaması için hikayeler, kıssalar, meseller gibi edebi unsurlardan yararlanmışır. Böylelikle insanların algı dünyasına ahlaklı bir yaşamın, örnek davranışların ve refah içinde yaşam sürdürmenin ipuçları aktarılmaya çalışılmışır.

Genel değerlendirmeler ve mülahazalar ışığında denilebilir ki *Makâlât* adlı eserde anlatılanlar, eserde geçen konuların yalın ve anlaşılır bir ifade ile sunulması, gündelik hayatın dinî emirler doğrultusunda yaşanmasına ve dahi insanın değeri kadar çalışmanın faziletine vurgu yapılması günümüz insanına da kıssadan hisse niteliğinde faydalı bilgiler içermektedir.

Kaynakça

- Alimzâde, Hadi- Muhbir Dezfoli, Fehime. "Nakdi ber Makale-i 'Hac Bektâş-i Veli ve Tarikat-ı Bektâşiye." *Mecelle-i Tarih-i İslam*, 26. (2006), 95-105.
- Baymur, Feriha. *Genel Psikoloji*. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2004.
- Hacı Bektâş Veli. *Makâlât*. nşr. Esad Coşan, sad. Hüseyin Özbay. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.
- Hökekleli, Hayati. *Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din*. İstanbul: Dem Yayınları, 2009.
- Hökekleli, Hayati. *Din Psikolojisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020.
- Karaca, Faruk. *Din Psikolojisi*. Trabzon: Eser Ofset, 2020.
- Kaya, Mahmut. "Tasavvur." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. ed. Kolektif. 40, 126-127. İstanbul: İSAM Yayınları, 2011.
- Kayıklık, Hasan. *Din Psikolojisi: Bireysel Dindarlık Üzerine*. Adana: Karahan Kitabevi, 2011.
- Ocak, Ahmet Yaşar. "Hacı Bektâş-ı Veli." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 14, 455-458. İstanbul: İSAM Yayınları, 1996.
- Peker, Hüseyin. *Din Psikolojisi*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2008.
- Selçuk, Remziye. "İzmirli İsmail Hakkı'da 'Tasavvur'un Anlamı.'" *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13. (2018), 133-142.

- Subhâni, Tevfik- Ensâri, Kasım. "Hacı Bektâş Veli ve Tarikat-ı Bektâşiye." *Neşriye-i Danişkede-i Edebiyat ve Ulum-i İnsani (Tebriz)*, 27/120. (1976), 505-546.
- Yapıcı, Asım. "Yeni Bir Dindarlık Ölçeği ve Üniversiteli Gençlerin Dinin Etkisini Hissetme Düzeyi: Çukurova Üniversitesi Örneği." *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6/1. (2006), 66-116.
- Yavuz, Kerim. "Din Psikolojisinin Araştırma Alanları." *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5. (1982).